

De Europeaan in de Maleische literatuur

<https://hdl.handle.net/1874/323143>

A. qu. 192, 1937.

De Europeaan in de
Maleische Literatuur

A. L. V. L. v. d. Linden

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

A. qu.
192

DE EUROPEAAN IN DE MALEISCHE LITERATUUR

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0494 8034

DE EUROPEAAN IN DE MALEISCHE LITERATUUR

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN
DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJS-
BEGEERTE AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT,
OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS PROF. DR.
W. E. RINGER, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER
GENEESKUNDE VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAAT
DER UNIVERSITEIT TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE
FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE EN
DE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID, TE VER-
DEDIGEN OP VRIJDAG 21 MEI 1937, DES NAM. TE 4 UUR

DOOR

Adriaan Leo Victor Lambert van der Linden

GEBOREN TE SEMARANG

DRUKKERIJ EN UITGEVERSAK B. TEN BRINK - MEPPEL

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

*Aan mijn grootmoeder
en de nagedachtenis van mijn grootvader.*

INHOUD.

HOOFDSTUK I: INLEIDING	1—6
HOOFDSTUK II: SYNOPSIS EN CONCLUSIES	7—22
HOOFDSTUK III: DE BRONNEN	23—452
INHOUDSOPGAVE DER BRONNEN	453—455
NAAMREGISTER der in de Bronnen voorkomende Europeanen	456—458

I. INLEIDING.

„But the vexed if always interesting question as to how others see us, has been strangely neglected hitherto.”
(Capt. C. R. Boxer, Jan Compagnie in Japan, 1600—1817).

Het onderzoek, hetwelk wij ons in dit proefschrift ten doel gesteld hebben: na te gaan op welke wijze de Europeaan (Portugees, Spanjaard, Engelschman, Nederlander, event. anderen) figureert in de Maleische literatuur; hoe de Maleier hem ziet en beoordeelt; wat hem in den Westerling (aard en karakter, optreden, uiterlijk e.d.m.) is opgevallen, heeft aangetrokken dan wel afgestooten, — is van literair-psychologischen aard.

Wij wenschten immers uit te vorschen en vast te leggen de Maleische visie op den Europeaan, maar slechts voor zoover deze uit de literatuur blijkt. Ten tweede dienden wij er ons nauwkeurig rekenschap van te geven welke waarde wij konden en moesten toekennen aan die passages (karakteristieken, beschrijvingen van historische gebeurtenissen, epitheta), waarin van Europeanen gesproken werd. Daarvoor was — en hier springt het sterk-subjectieve karakter dezer studie terstond naar voren — niet zoozeer kennisname en waardeering van den inhoud dan wel van den geest van het werk in quaestie noodig. Het zal een ieder duidelijk zijn, dat, waar in twee hikajat's dezelfde epitheta b.v. gebruikt worden, deze nochtans geheel verschillend gewaardeerd moeten worden, wanneer de eerste hikajat b.v. sterk-Islamitisch en fel anti-Hollandsch van aard is, de tweede daarentegen te rangschikken zou zijn onder die vele hikajat's, waarvan de auteur meende aan alle literaire eischen voldaan te hebben, wanneer hij slechts gebruik maakte van door de traditie gewijde zinswendingen, vergelijkingen, woordkoppelingen e.d. — m.a.w.: met zijn epitheta niets anders beoogde dan zich voor te doen als een waarachtig literator. Tenslotte kan de aard van de Maleische literatuur in het algemeen nog kostbare aanwijzingen geven hoe wij de wijze, waarop de Europeaan wordt geteekend, mede te beoordeelen hebben. Men denke b.v. eens aan het verschil, dat in de Europeesche literatuur bestaat tusschen den „wilde”

van Rousseau en van b.v. Frobenius.

Uit bovenstaande blijkt tevens, dat van deze studie, die zich immers uitsluitend bezig houdt met de literatuur der Maleiers, niet gevegd kan worden, dat zij ons nu het volledig beeld van den Europeaan in voorstellings- en gedachtenwereld van den Maleier verschaft, en nog minder, dat zij ons, omgekeerd, zóó een volledig beeld van de Maleische psyche kan geven. Meer dan een bijdrage naar beide zijden kan zij niet zijn en wil zij niet zijn.

Wat de stof betreft: vooropgesteld, dat zoo veel literatuur als slechts mogelijkwerijs bereikbaar was diende te worden geraadpleegd, moesten daarin toch al dadelijk de noodige beperkingen aangebracht worden. In de eerste plaats moesten wij, waar de Maleische literatuur niet alleen in geschreven, maar ook in gesproken vorm existeert, afzien van alle verhalen e.d., die niet tot die eerste groep behooren, zelfs al zouden zij door Europeanen te boek gesteld zijn. De mogelijkheid is groot, dat onder de bij het volk in omloop zijnde en mondeling overgeleverde verhalen zich vele bevinden, die, in den vorm van een dierfabel of sprookje, een kostelijke satyre op den Westerling ofwel een bepaalde tendenz te zijnen opzichte bevatten. Anderen hebben op die interessante mogelijkheid de aandacht gevestigd.¹⁾ De bijzondere aard van deze „literatuur” maakt evenwel de grootste omzichtigheid t.a.v. haar interpretatie geboden. Inkleeding en symboliek van dergelijke verhalen zijn zelfs onder het volk, waar zij in omloop zijn, slechts voor de generatie, onder welke zij ontstonden (event. nog de onmiddellijk d.a.v.) geheel verstaanbaar. Later gaan zin en beteekenis verloren en meent men met niets anders te doen te hebben dan met dierenfabels e.d. zooals de traditie er zoo vele kent.²⁾ Slechts die onderzoeker, die het volk in quaestie, zijn taal- en letterkunde en overleveringen door en door kent, event. ter plaatse bekend is en — veiligste van alles — betrouwbare zegslieden kan vinden, die hem kunnen voorlichten, slechts die onderzoeker kan zich met kans op succes wagen aan de hachelijke onderneming die volksverhalen op hun

¹⁾ B.v. W. Middendorp, *Oude verhalen een nieuwe geschiedbron* (Feestbundel, uitgegeven door het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, bij gelegenheid van zijn 150-jarig bestaan (1778—1928), dl. II, blz. 158—81).

²⁾ Vgl. Middendorp, blz. 164.

historische kern, op hun tendenz te onderzoeken.¹⁾ Wes-halve wij ons daarvan onthielden.

Een tweede groote groep van letterkunde viel aanstonds, als naar zijn aard voor ons doel van geen belang zijnde, af: de Mohammedaansch-godsdienstige (orthodoxe, mystieke, moraliseerende) geschriften.²⁾ Hetzelfde was het geval met een derde, omvangrijke en belangrijke groep, de aan elders ontleende (Perzisch-Voor-Indische, Hindoesche, Javaansche) literatuur.²⁾ Tenslotte wordt de vierde en laatste groep gevormd door de, voor den modernen Maleier en zijn visie op ons stellig zeer belangrijke, inheemsche pers. De Maleische couranten immers, waaronder vele journalistieke eendagsvliegen, zijn eerstens hier te lande practisch niet te bereiken en vormen tweedens een zóó enorme hoeveelheid materiaal, dat zij stof voor een half dozijn dissertaties zouden kunnen opleveren. Voorts wil het ons voorkomen, dat een karakteristiek en analyse van de huidige inheemsche pers, waarin geestelijke stroomingen zich nog niet duidelijk hebben afgeteekend, niet de taak kan zijn van een afgestudeerd Indoloog, maar veeleer van een man met een jarenlange ervaring van land en volk, van politieke en oeconomische toestanden.

Wel werden voor den modernen tijd de uitgaven van Volkslectuur geraadpleegd, echter slechts aarzelend en onder menig voorbehoud. In hoeverre immers een door niet-inheemschen in het leven geroepen en met wenken, raadgevingen en zelfs: tot voorbeeld geven van Europeesche boeken, in leven gehouden literatuur als zuiver Maleisch te beschouwen is, schijnt ons een quaestie waarover de meeningen tenslotte kunnen uiteenloopen. Voorts bestaat die moderne letterkunde uit romans in den modernen, Europeeschen zin van dat woord, en romans zijn niet de meest geeignende bronnen om ons een indruk te vormen van hoe het eene volk over het andere denkt. Men stelle zich voor, dat iemand het oordeel van b.v. den Amerikaan over den Chinees ging afleiden uit de detective-verhalen van Charlie Chan!

¹⁾ Men bedenke voorts, dat deze „allegoriën” meestal betrekking hebben op gebeurtenissen of personen, die feitelijk slechts voor de betrokken sreek van beteekenis waren, waarop men dus niet licht Europeesche bronnen zou kunnen naslaan. Dit stelt bij interpretatie de deur open voor de wildste fantasie.

²⁾ Raadpleging der inhoudsopgaven in de handschriften-catalogi bevestigde wat eerst slechts vermoeden was.

Daar deze literatuur evenwel de eenige nu existeerende is, daar zij buitendien, gezien de gereede aftrek, die zij door de geheele Archipel vindt, in een behoefte blijkt te voorzien en zij ons een idee kan geven van wat er, mede door toedoen van het Nederlandsch bestuur, vooral onder de Maleische intellectueelen leeft, meenden wij haar niet te mogen overslaan. Tenslotte zij nog medegedeeld, dat wij, wilden wij voorkomen, dat deze studie encyclopedische afmetingen zou gaan aannemen, slechts dan alle, meerdere recensies, die vaak van een en hetzelfde werk bestaan, onderzochten, wanneer dit practisch mogelijk was (wanneer b.v. de hikajat of sja'ir in quaestie, in den vorm van een proefschrift b.v., was uitgegeven). Andere recensies van een bepaalde kroniek zouden immers in détails interessante bijzonderheden kunnen bevatten, die niet of anders voorkomen dan in de toevallig door ons geraadpleegde (de groote lijn is steeds gelijk).¹⁾ Wij vertrouwen er evenwel op, dat de nog zeer omvangrijke groep Maleische literatuur, die door ons bestudeerd werd, wel zooveel materiaal zal hebben opgeleverd, dat eventueel afwijkende passages, als waarop wij hierboven doelden, in het generaal karakter van de Maleische visie op den Europeaan, zooals die ons nu voor oogen treedt, geen essentiële wijzigingen meer zullen kunnen brengen.

Wat de indeeling van de stof betreft rangschikten wij de geraadpleegde sja'ir's en hikajat's zooveel mogelijk chronologisch, naar den tijd van hun te boekstelling.²⁾ Rest ons nog een enkel woord over onze vertaling van de geciteerde Maleische passages, en onze historische vergelijkingen met Europeesche gegevens.

Wij beoogden de Maleische citaten geenszins letterlijk te vertalen: de lezer, die Maleisch kent, zal daaraan geen behoefte hebben en de „general reader” is meer gediend met

¹⁾ Zie b.v. 36°, III.

²⁾ Als alle indeelingen houdt ook deze een element van willekeur in. Vele gedichten en verhalen zijn pas zeer laat opgeteekend, veel kronieken pas laat te boek gesteld met gebruikmaking van mondelinge, maar wellicht ook van (later verloren gegane) schriftelijke gegevens. Zij zijn het product van meer dan één scribent; de auteur en de afschrijvers (uitbreiders). Een voor ons liggende tekst is m.a.w. meer representatief voor de Maleische traditie t.a.v. bepaalde gebeurtenissen of personen, dan voor de meening van één enkel persoon, de auteur. Hiermee dient de lezer rekening te houden, wanneer hij in de „Bronnen” passages als: „de auteur vindt”, „de auteur zegt”, e.d. tegenkomt.

een vertaling, die hem (den geest van) de aangehaalde passage doet begrijpen, dan met een verwrongen, hoewel taalkundig-juiste, die dien geest verminkt. Tevens hoopten wij op deze manier het gevaar, dat iedere vertaling nu eenmaal meebrengt: het vertaalde stuk in waarde te kort te doen, zooveel mogelijk beperkt te hebben. Waar wij daar niet in mochten geslaagd zijn (vooral Maleische poëzie maakt, vertaald, op den Europeeschen lezer al te licht een lachwekkenden indruk), verzoeken wij den lezer te bedenken, dat proza, maar vooral poëzie er in de eerste plaats waren om gehoord te worden; dat klank en rythme de waarde van een werk bepalen, niet de logica, niet de waarschijnlijkheid of de compositie; dat men vooral tegenover poëzie nooit analytisch moet staan.

Wat de historische vergelijkingen aangaat: het was praktisch onmogelijk (en zonder bijgaande tekst-uitgave o.i. ook nutteloos) om voor ieder geschrift alle, op het tijdvak en de gebeurtenissen daarin behandeld, betrekking hebbende Europeesche bronnen na te slaan. En voor doel en strekking onzer studie ook volstrekt overbodig: slechts moet de lezer georiënteerd worden; een enkele maal een bewering onzerzijds (dat b.v. het hs. in quaestie in hoofdzaken historisch juist, maar op stuk van feiten en data onnauwkeurig is) gestaaft worden; en vooral moest een bepaalde tendenz, die soms tot bewuste verdraaiing der feiten voerde, kunnen worden aangetoond, waar en wanneer dat het geval was. Naar grondigheid of volledigheid is derhalve bij dit historische onderzoek niet gestreefd.¹⁾

U, Hooggeleerde Gonda, hooggeachte promotor, meen ik mijn dank voor de door U betoonde belangstelling bij het voltooien van mijn proefschrift, niet beter te kunnen be-
tuigen, dan door te zeggen, dat gij mij geleerd hebt, dat (met een variatie op Mozart's bekende gezegde) in de wetenschap de fantasie de gehoorzame dochter van het critisch onderzoek moet zijn.

¹⁾ Bij elk van de te behandelen sja'ir's en hikajat's werd de ter zake geraadpleegde (Europeesche) literatuur opgegeven. Verder stonden ons in het algemeen ten dienste:

1°. P. A. Tiele, De Europeërs in den Maleischen Archipel, verschenen in de Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, (aan te halen als B. K. I.): voor de jaren 1509—1529 (B. K. I., 4e volgrees, deel I, blz. 321—420);

1529—1540 (B.K.I., 4—III, blz. 1—69); 1541—1555 (B.K.I., 4—IV, blz. 261—340); 1556—1578 (B.K.I., 4—IV, blz. 395—482); 1578—1597 (B.K.I., 4—V, blz. 153—214); 1598—1605 (B.K.I., 4—VI, blz. 141—242); 1606—1610 (B.K.I., 4—VIII, blz. 49—118); 1611—1618 (B.K.I., 5—I, blz. 257—355); 1618—1623 (B.K.I., 5—II, blz. 199—307). Ge-citeerd als: Tiele, *De Europeërs* (resp. I t.e.m. IX).

2°. *Encyclopaedie van Ned. Indië*, 2e druk (Encycl. N. I.).

3°. H. Colenbrander, *Koloniale Geschiedenis*, 3 dln. (Colenbrander).

4°. E. Netscher, *De Nederlanders in Djohor en Siak* (1602—1865), *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap*, dl. XXXV (Netscher, Vh. B. G.).

Voorts artikelen uit verschillende tijdschriften: *Tijdschrift voor Ned. Indië* (T. N. I.); *Indische Gids* (I. G.); *Tijdschrift voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië*, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap (T. B. G.); *Indisch Militair Tijdschrift* (I. M. T.); *The Straits Branch of the Royal Asiatic Society* (J. R. A. S. - S. B.); *The Malayan Branch of the Royal Asiatic Society* (J. R. A. S. - M. B.).

II. SYNOPSIS EN CONCLUSIES.

Wanneer men Chineesche en Japansche bronnen ¹⁾ nagaat, dan wordt men getroffen door de bijzondere aandacht en belangstelling, waarmede deze Oosterlingen (vaak zeer eenvoudige lieden ²⁾) de „roodharige barbaren”, d.z. de Europeanen, hebben gadeslagen. Wij treffen, vooral bij de Japanners, vaak zeer uitvoerige beschrijvingen aan van hun land en herkomst, hun uiterlijk en voorkomen, hun kleeding en taal, van de attributen van hun dagelijksch leven tot hun schepen, scheepsmateriaal en andere werktuigen toe, van producten, die zij aanvoerden en welke zij verlangden e.d.m. Beschouwt de Chinees den vreemdeling van ert de hoogte als een „foreign devil”, de Japanner legt een opmerkelijke interesse aan den dag voor de wetenschap en techniek dier vreemdelingen, welker waarde en superioriteit hij spoedig had ingezien. Japanners worstelden met de moeilijkheden van de weerbarstige Nederlandsche taal om Nederlandsche wetenschappelijke boeken, vooral medische en militaire, te kunnen lezen en vertalen. ³⁾

Wendt men zich dan tot de literatuur van den Maleier, die daarin doorslaande bewijzen geeft van een kinderlijk-scherpe opmerkingsgave, intelligente belangstelling voor wat nieuw of ongewoon is, van talent voor vertellen en juist weergeven van wat hij zag, met hooggespannen verwachtingen, dan zal men ten zeerste gedésillusioneerd worden. Men mocht verwachten, dat auteurs, die over bovengenoemde eigenschappen beschikken, zeer vele, zeer interessante en zeer aardige passages zouden wijden aan den blanken vreemdeling, die ook voor de Maleische landen „a familiar if fleeting figure”

¹⁾ Prof. G. Schlegel, De betrekkingen tusschen Nederland en China volgens Chineesche bronnen (B.K.I., 5—VIII, blz. 1—32); W. P. Groeneveldt, De Nederlanders in China (B.K.I., 6—IV); J. Feenstra Kuiper, Japan en de buitenwereld in de 18e eeuw (uitgegeven door de Vereeniging „Het Nederlandsch Economisch-Historisch Archief” te Den Haag (no. 3)); Capt. C. R. Boxer, Jan Compagnie in Japan (1600—1817) (M. Nijhoff, Den Haag, 1936).

²⁾ Boxer, blz. 116.

³⁾ Boxer, blz. 15. Vooral Boxer's (bijzonder fraai uitgegeven) werk is zeer interessant.

was, maar met de bevolking dier landen en hun geschiedenis nauwer verbonden was (politiek, maar vooral oeconomisch), meer in contact kwam dan in het Verre Oosten met Japaners en Chineezers. Veel dieper dan dáár hebben de Europeanen, op zichzelf en in hun onderlinge strijd en concurrentie, hier ingegrepen in het leven der Maleische rijkjes en vorstendommen, veel meer heeft zich hier ook de monopolie-zucht der V. O. C. voelbaar gemaakt. Hier ook kon de *Kompagni* tot een legendarische, bijna onwezenlijke maar tegelijkertijd in het dagelijksch leven zeer tastbare, zeer reële macht worden. Vele en veelsoortige waren de aanrakingen, wrijvingen en conflicten tusschen de Europeesche mogendheden en de Maleiers, bont en boeiend alleen al de „politieke” geschiedenis dezer gewesten van de 16e eeuw tot op heden. Kortom: er waren mogelijkheden en gegevens te over voor den, bovendien op het anecdotische, op het kleurig-vertelde zoo zeer gestelden, Maleier om ons in een vloed van materiaal een belangwekkend en (bijna) volledig beeld van den Europeaan-in-den-Archipel, bezien door inheemschen bril, te geven. Raadpleegt men echter de in het derde hoofdstuk bijeengebrachte gegevens, dan zal men daarvan vrijwel niets bemerken. Herhaalde malen, ja: bijna steeds, moesten wij constateeren, dat van een eigenlijke karakterschets van een bepaalden Europeaan, of zelfs maar van een poging daartoe geen sprake was; dat van begrip voor den anderen aard dier Westerlingen, belangstelling voor hun wezen, hun bedoelingen vrijwel nergens iets blijkt. En dan ziet men zich gesteld voor de vraag, hoe zoiets mogelijk kon zijn onder de (boven aangeduide) gegeven omstandigheden.

Vatten wij ons onderzoek in eenige conclusies samen, bezien wij deze nader en trachten wij vervolgens het raadsel op te lossen, dat de Maleiers aan menschen, die een zoo groote rol in hun leven gespeeld hebben, in hun literatuur zoo weinig (dit meer in qualitatieven dan in quantitativen zin op te vatten) aandacht hebben besteed.

I. Er wordt over Europeanen slechts gesproken, waar en wanneer de dwang der feiten zulks onvermijdelijk maakt of wanneer de gebeurtenis in quaestie het publiek waarvoor men schrijft (meestal: het hof) meer direct raakt en dan nog bij voorkeur alleen, wanneer dat geschieden kan in den vorm van een aardige anecdote, in ieder geval: op een wijze,

die het publiek niet onaangenaam zal stemmen. Daardoor wekken de Maleische geschriften den indruk, dat de aanrakingen en betrekkingen met de Europeanen van minder belang en vooral minder frequent zijn, dan ons uit Europeesche bronnen blijkt.¹⁾

Dit verschijnsel uit zich op de navolgende wijzen:

a. betrekkingen en aanrakingen worden geheel of gedeeltelijk verzwegen.²⁾

b. men bepaalt zich tot vermelding van de (voor de Maleiers soms zeer onaangename) feiten zonder eenige verdere commentaar, zonder eenige poging het hoe en waarom te ontdekken, zelfs zonder critiek op de Europeanen, waar wij die verwacht zouden hebben.³⁾

c. het een of andere gebeuren, dat voor de „nationale” ijdelheid kwetsend is, wordt vermeld in een vorm, die het kwetsend karakter daaraan ontnaemt.⁴⁾ Soms drukt een geschiedenis een ingekleede wensch uit.⁵⁾

d. men geeft aan de feiten een tendentieuze wending, die varieert van het concentreeren van alle aandacht op de (actie, daden der) inheemschen en het toekennen van de hoofdrol aan die inheemschen, in strijd met de historische werkelijkheid,⁶⁾ tot een bewust en opzettelijk verdraaien van de feiten en denigreeren van den Europeaan (dan meestal optredend als tegenstander van de inheemschen) toe.⁷⁾

II. Aan Europeanen wordt meestal niet meer aandacht gewijd dan dat hun namen (subs. titels) vermeld worden benevens hun optreden. Waar zij een belangrijker rol te spelen krijgen, zelfs tot „helden” van een bepaald literair werk worden gemaakt, daar valt het op, dat er nooit sprake is van zelfs maar een poging hun toch van de Maleische zoo zeer verschillende aard en karakter tot uitdrukking te bren-

¹⁾ Vgl. de opmerkingen bij („Bronnen”): 1°; 5°, b; 10°; 35°, B; 36°, III. Onnauwkeurigheid en vergeetachtigheid spelen hierbij een te verwaarloozen onbeduidende rol, vergeleken bij de zeer talrijke gegevens waarbij een opzettelijk onvermeld laten op z'n minst waarschijnlijk is.

²⁾ B.v.: 5°, c; 25°; 29° e.a.

³⁾ B.v.: 1°; 2°; 5°; 13°; 14°; 17°; 18°; (20°); 27°; 28°; 30°, II; 32°; 36°, III; 37°; 40°; 41°, I, b.

⁴⁾ B.v.: 2°, d; 3°; 4°; 12°, c.

⁵⁾ 4°; met het t.p. gemaakte voorbehoud ook: 11°, A, B.

⁶⁾ B.v.: 2°, a; 5°, b; 12°, c; 15°; 23°, B; 24°, I; 28°, 5e; 33°, I; 34°; 36°; 39°.

⁷⁾ B.v.: 9°; 10°; (11°, B); 16°; 31°; 36° (vooral: I); 41°, I a en II. Apart staat de satyre van 5°, b (als het er een is, zie aldaar).

gen. Er bestaat m.a.w. geen behoefte door te dringen tot en kennis te nemen van de psyche van den vreemdeling. Integendeel worden de optredende Europeanen in het kader van verhaal of gedicht geheel en al omgevormd tot typisch-Maleische figuren, zooals die ons uit de Maleische literatuur vertrouwd zijn.¹⁾

Zij denken, spreken en handelen als Maleiers; de wijze waarop, de bewoordingen waarmee zij geschilderd worden zijn cliché en aan de klassieke literatuur ontleend.²⁾ Het eenige wat aan hen niet-Maleisch is, zijn:

a. hun namen, titels of rangen (militaire en civiele).³⁾

b. hun attributen, waaronder wij hier evenzeer hun kleeding, wapenen, sieraden e.d.⁴⁾ willen verstaan, als ook wat in het dagelijksch leven tot hun gewoonten en gebruiken behoort, van hun manier van eten tot hun beleefdheidsbetuigingen toe.

Waar de Maleier zich in z'n literatuur ook voor zijn eigen omgeving een juist en scherp opmerker toont en even belangstellend als deskundig op 't gebied der *étiquette*; waar het du ton is en zelfs eisch voor ieder zichzelf respecteerend auteur uitvoerig uit te wijden over iemand's kleeding, over officiële ontvangsten, plechtigheden, over ceremonieel en protocol, daar kan het geen verbazing wekken, dat het ook die — uiterlijke — dingen zijn, die den Maleier in den Europeaan interesseeren. Evenmin als de *sembah* wordt de groet van den Westerling ooit onvermeld gelaten: het *berpegang tangan* (shake-hands)⁵⁾ en *mengangkat* of *memboka topi* (afnemen van de hoed).⁶⁾ Gezantschappen, officiële beleefdheidsbezoeken en andere plechtige gebeurtenissen worden als steeds uitvoerig beschreven en daarbij nooit de eeresalvo's ter verwelkoming

¹⁾ B.v.: 9°, 11°, 12°, a, b; 21°, 23°, A; 24°, II; 31°, 33°, I, II; 34°, A; 39°, 41°, II.

²⁾ Vgl. wat hierover gezegd wordt in: 12°, a, b en in 23°, A. Vooral de toegevoegde epitheta zijn cliché. Speciaal voor de Hollanders plegen (wanneer deze als vijanden optreden) gebruikt te worden: *mabok* (dronken — b.v.: 9°, 41°, II), *kafir tjelaka* (ellendige ongeloofigen — b.v.: 10°, 15°, 16°, 24°, 41°, Ia, II), *koetoeik* (vervloekte — b.v.: 16°, 24°, 41°, Ia, II) en *jang doesta* (de leugenachtige — b.v. 15°). ³⁾ Passim.

⁴⁾ B.v.: 12°, b en 33°, I en vooral de curieuse costum-beschrijving sub 21°, B.

⁵⁾ B.v.: 21°, B; 34°, B; 35°, B, I, 4e; 36°, III; 42°, A; 44°, B.

⁶⁾ B.v.: 16°, B; 21°, B; 36°, I; 42°, A.

of afscheid vergeten.¹⁾

Men zit op andere wijze bij maaltijden aan dan de Maleiers: n.l. aan tafels, gezeten op stoelen, en men gebruikt messen en vorken.²⁾ Men nuttigt andere spijsen en dranken, waarbij voor den Maleier brood en kaas en sterke dranken de pièce de résistance van alle Europeesche menu's schijnen te vormen.³⁾ Tenslotte mogen wij hieraan nog toevoegen, dat de Europeanen hun vreugde, smart of boosheid wel plegen te uiten op dezelfde wijze als de Maleische voorbeelden, waarnaar zij geschabloneerd zijn, maar zich toch één aparte wijze van in-toorn-uitbarsten zien toebedacht: zij stampvoeten en smijten hun hoed neer.⁴⁾

De belangstelling voor deze attributen begint (in de literatuur) in de 18e eeuw en is in de 19e het meest uitgesproken.

Van slechts enkele, zeer weinige personen kan men constateeren, dat zij een zeer grooten indruk gemaakt moeten hebben op de Maleische wereld: zij zijn middelpunt van, althans: geven hun naam aan een sja'ir of hikajat of worden vermeld op een wijze, die ons duidelijk doen verstaan, dat zij achting en respect genoten moeten hebben. Dat zijn: G. W. baron van Imhoff (Himop) — P. J. van Braam (Pam-beram) — H. W. Daendels (Mareskalek) — C. P. J. Elout (Elök).⁵⁾

Voor den eerste geldt het boven gezegde: dat hij in de sja'ir geworden is tot een Maleischen „held”. Waar men hem de hoofdrol toekent in de gebeurtenissen tijdens en na den Chineezen-moord en tot stellig de belangrijkste figuur maakt in 't gedicht, is het duidelijk, dat hij voor de inheemschen dier dagen de meest prominente en meest opmerke-

1) Passim. Vgl. vooral: 12°, c; 21°, A; 36°, III. Vuurwapenen hebben een grooten indruk gemaakt, terwijl zij verder steeds in het verhaal geïntroduceerd worden om het effect daarvan te verhoogen. Zulks is vooral het geval bij de (cliché-)beschrijving van gevechten en veldslagen, waar de actie van de Europeanen zich voornamelijk tot veel en hevig schieten bepaalt (vgl. b.v.: 12°, c; 23°, B; 24°, II, B; 34°, A).

2) B.v.: 21°, B; 23°, A; 36°, III; 42°, B.

3) B.v.: 21°, B; 23°, A; 24°, II, B.

4) B.v.: 22°, A; 24°, I, 2e.

5) Vooral (resp.): 12° — 36°, III — 22° — 26° en 36°, III. Van het gedicht over Speelman (9°) is slechts een weinig-zeggend fragment over. Raffles komt meermalen voor maar zonder commentaar en zonder dat iets van een meer persoonlijke waardeering blijkt, behalve bij Abdoellah (35°). Voor Abdoellah (zie hierna) gelden trouwens deze conclusies niet.

lijke Hollander geweest moet zijn.¹⁾ De afstand tusschen publiek en „held”, die 't bezwaarlijk maakten, (een factor die voor vele persoonsbeschrijvingen van Europeanen geldt) zoo niet onmogelijk, van Imhoff ook persoonlijk en beter te leeren kennen; en de neiging groote gebeurtenissen terug te voeren op één enkele persoon (het is alles: zijn werk, zijn actie, zooals ook in onze oude epen veldslagen en oorlogen feitelijk alleen door enkele personen „gedragen” worden) hielpen hier mede van Imhoff tot een Maleier naar klassiek model te vormen. Iets dergelijks valt op te merken t.a.v. van Braam, die wel niet tot een Maleier wordt (hoewel ook 't omgekeerde: dat hij een Europeaan is, nergens blijkt), maar die zich alle wapenfeiten en merkwaardige anecdotes uit zijn tijd ziet toegeschreven en daardoor tot een min of meer legendarische figuur wordt gemaakt, in den trant van den „nationalen” held Hang Toeah.²⁾

Anders staat de quaestie met den IJzeren Maarschalk, wiens turbulente activiteit en „rücksichtslos Schalten und Walten” op velerlei gebied een zeer diepen indruk hebben gemaakt en ook moesten maken op volken, die het oude en overgeleverde, de perintah haloes, het zoete lijntje, het ontzien van ieder's gevoeligheden e.d.m. zoo zeer liefhebben. De hikajat aan hem gewijd levert ons een beeld van den Mareskalek, dat verrassend veel gemeen heeft met dat, wat Nederlandsche berichten geven. Al spoedig blijkt ons echter, dat dit niet het resultaat is van eenig meerder psychologisch inzicht bij den auteur of van een dieper-tastende, critischer belangstelling, maar min of meer: toevallig.³⁾ De auteur (stellig een opmerkelijke verschijning in de Maleische letterkundige wereld) gebruikte Daendels (en kon hij zich een betere wenschen?) als spreektrumpet. Vol hoon en verachting voor de z.i. verweekelijkte, gedegenereerde Javanen fulmineert hij (d.w.z. laat hij Daendels fulmineeren) tegen hen en het is dit en zijn heele houding tegenover het Javanen-dom (alweer: de houding, die hij Daendels laat aannemen), die ons den „donderenden Grooten Heer” zoo

¹⁾ Vgl. wat sub 12, a over hem gezegd wordt, waar wij constateerden, dat vooral Himop's schranderheid en welsprekendheid opgevallen zijn.

²⁾ 36°, III, resumé.

³⁾ Een tweede vb. van een toevallig juist „portret” is 33°, II (de Brabant).

sterk in herinnering roepen.¹⁾ Daendels heeft indruk gemaakt; zijn optreden was van dien aard, dat hij den temperamentvollen Islamiet, die de auteur van de Hikajat Mareskalek is, aanknooppingspunt en middel werd om zijn critiek op de orang koelit hitam op de meest-effectvolle wijze te uiten: méér kan men hier niet constateeren. Een karakterschets van Daendels in onzen zin des woords is de hikajat niet geworden. Nog weer anders staat het geval met Elout. Diens rol (hij was géén G. G. in bewogen tijden, geen overwinnend admiraal noch een „kleine Napoleon”) bood den Maleier geen aanleiding hem meer dan normale aandacht te wijden en in z'n literatuur tot den rang van onpersoonlijken heros te verheffen. Toch wordt Elout vaak vermeld, en immer met sympathie, en worden zijn woorden en raadgevingen getrouwelijk weergegeven, zoodat wij den indruk krijgen, dat hij bij de Maleiers in hoog aanzien moet hebben gestaan. Wat ons door Nederlandsche berichtgevers bevestigd wordt.²⁾ Zijn kennis van de Maleische taal en natuurlijke tact verschafften hem dit aanzien: Elout, wil het ons voorkomen (afgaande op de gegevens in de literatuur), was — vooral dáárdoor — een man, die den Maleiers verwant scheen, niet zoo „wesensfremd” als de meeste andere Europeanen. Hij kon — vooral daardoor — beantwoorden aan hùn conceptie van den „perfect gentleman”³⁾, zooals ons die zoo duidelijk uit Abdoellah's werken tegemoet treedt. En zoo komt het, dat hij de eenige persoon kon zijn, voor wien de Maleier een, uit sympathie geboren, verder gaande, persoonlijker en minder oppervlakkige belangstelling aan den dag legde.

Een geheel eenige plaats in de Maleische letterkunde neemt Abdoellah in.⁴⁾ Abdoellah breekt naar den vorm en naar den geest met de klassieke literatuur; in Abdoellah openbaart zich een geheel nieuwe geestesgesteldheid, die bij zijn tijdgenooten nog slechts schuchter gloorde. Voor Abdoellah zijn de Europeanen, die hij ontmoette, géén

¹⁾ Zie de karakteristiek sub 22°. Waar wij er bij onze besprekingen naar gestreefd hebben althans de belangrijkste Maleische geschriften tot ook afzonderlijk-leesbare geheelen te maken, kan het niet missen of hier en in hoofdstuk III zal vaak hetzelfde gezegd worden.

²⁾ Zie vooral 36°, III.

³⁾ Vgl. daarvoor de karakteristiek van Hang Toeah, den „nationalen” held (sub 4°). Voorts ook: 35°, B, Resumé. Kennis en beheersching van de Maleische taal wordt steeds zeer hoog aangeslagen (b.v.: 34°, A; 35°, B, vooral: Resumé; 36°, III; 76°; 12°, a, sub: Mossel, a contrario).

⁴⁾ Vgl. de inleiding sub 35°.

vreemde, tegengestelde wezens, die men louter als nieuwe mogelijkheden van decoratie voor sja'ir of hikajat kon of wilde aanvaarden. Voor hem zijn het medemenschen van wie hij iets kon leeren, wier superioriteit hij kon erkennen zonder daarbij z'n gevoel van eigenwaarde te verliezen (een cardinale voorwaarde voor wie zich aan de bestudeering van anderen, vooral van superieur-lijkende anderen, zou willen wijden), van wie hij veel heil verwachtte voor zijn land en volk. Hij had eerlijke en warme belangstelling voor wat zij brachten maar ook voor de persoon van ieder van hen afzonderlijk. Abdoellah is de eenige Maleische auteur, die ons karakterschetsen gegeven heeft, welke die naam verdienen, en die ze ook heeft willen geven. Men houde evenwel in 't oog (het punt is, zooals later blijken zal, van veel belang), dat hij noch buitensporig begaafd noch geheel anders van aard was dan zijn landgenooten.

In de moderne literatuur tenslotte concentreert zich de aandacht niet op den Europeaan (Nederlander i.c.) of zijn bestuur, maar slechts op wat hij brengt, voor zoover dit voor het eigen volk nuttig en begeerenswaardig geoordeeld wordt, voornamelijk om den (blijkbaar diep-gevoelden) achterstand op den Westering in te loopen. Onderwijs, onderwijs, en nog eens onderwijs (liefst: Europeesch) c.q. kennis van de Nederlandsche taal worden gewaardeerd en gepropageerd. Een compliment is het, wanneer men er als een Europeaan uitziet (gekleed, gehuisvest is).¹⁾ Maar in de rimboe van min of meer pretentieuze betoogen, debatten, disputen, etc., waarin de sprekers spreektrumpet en niets meer zijn van hun geestelijke vaders, over adat-vooroordeelen, verouderde of achterlijke of verkeerde toestanden en gewoonten, in de vermaningen en min of meer pedant aandoende predikaties, indirect tot den lezer gericht, is geen plaats voor een dieper en rustiger bezinning op den Nederlander, zijn aard, zijn taak en doeleinden, zijn cultuur.²⁾

¹⁾ Hoofdstuk III, afd. C, passim. Zonder dat zulks met zooveel woorden gezegd wordt, beteekent dat toch de (implicite) erkenning van de sociale, oeconomische en cultureele superioriteit van den Europeaan.

²⁾ Niet ten onrechte refereert Wilkinson (*Papers on Malay subjects, Malay Literature*, blz. 64) de „narrow conventional classical Malay” boven de nieuwe „patchy style” (resultaat z.i. van te veel copieeren naar vreemde voorbeelden) en noemt hij „its (van de moderne literatuur n.l.) inaccurate general knowledge

Waar de Maleier al zoo weinig aandacht wijdt aan de personen der Europeanen met wie hij in contact kwam, daar is het duidelijk, dat hij, gegeven zijn neiging alle handelen en gebeuren op enkele figuren terug te voeren en dus systemen niet naar hun eigen waarde te beoordeelen, maar naar de personen, die het systeem in quaestie vóórstaan¹⁾, aan de Compagnie, haar doeleinden, samenstelling, inrichting en handelspolitiek — altemaal dingen, die ver buiten zijn gedachtensfeer lagen en waarvan hij ook moeilijk veel te weten kon komen — in 't geheel geen aandacht besteedde. Zij was, als gezegd, een geduchte, niet geheel begrijpelijke maar zeer reëele macht,²⁾ en dat is aanvankelijk alles. Van haar meedoogenlooze monopolie-zucht, van critiek daarop of begrip daarvoor, blijkt uit de literatuur niets.³⁾ In de 19e eeuw treedt echter een grooter belangstelling en begrip voor de politiek van haar opvolger, het Ned. Gouvernement (c.q. voor het Engelsche bewind) aan den dag: de beide Abdoellah's, resp. van de Hikajat Mareskalek en Hikajat radja² Siam,⁴⁾ en die van de Kissah pelajaran ke-Kelantan en de Hikajat Abdoellah⁵⁾; en, in mindere mate, ook Na-Tian-Piet, de auteur van de Sja'ir Soeltan Aboebakar⁶⁾, wijden veel aandacht aan de bestuurssystemen der Europeanen, die zij over 't algemeen heilzaam achten en preferabel boven het regiment van inheemsche vorsten. Zij constateeren dooreengenenomen: meerdere rechtszekerheid en veiligheid, betere organisatie van bestuur en rechtspraak, grootere zorg voor de welvaart (verbetering en intensivering van den landbouw) en het lichamenlijk en geestelijk welzijn der inheemsche bevolking. Vooral eerstgenoemde Abdoellah toont zich in de Hikajat

.....inferior to the observant knowledge that the old Malays possessed of their own limited surroundings." (Vgl. onze opmerkingen. sub 76°).

¹⁾ Zoo verklaart Abdoellah's Anglophilie (zie sub 35°, B) zijn afkeer van het Hollandsch bewind: Raffles vooral is Abdoellah's afgod. Winstedt constateert hetzelfde (in *A History of Malaya*, J. R. A. S. - M. B., XII, part. II, blz. 257).

²⁾ Vgl. 38°. Zie b.v. ook 12°, c. ³⁾ Men beperkt zich tot vermelding zonder meer van contracten over levering van tin, peper e.d.m. (b.v.: 16°, B; 24°, I; 37°).

⁴⁾ Sub 22°, 26°.

⁵⁾ Sub 35°.

⁶⁾ Sub 44°. De auteur van de Sja'ir Perang Betawi (23°) looft het Engelsch bewind, maar in vage algemeenheden en is niet onverdacht (zie aldaar). De dichter van 33°, II zingt de lof van de pax Neerlandica maar komt al evenmin boven cliché's en algemeenheden uit. Duidelijk is slechts, dat hij 't Gouvernement refereert boven inheemsche regenten en zijn macht hoog aanslaat.

Mareskalek weliswaar anti-Nederlandsch, maar ook een scherp waarnemer, die naast veel kritiek (den Hollanders verwijt hij hun hebzucht, hun geslepenheid de Javaansche bevolking voor hun wagentje gespannen te houden) ook veel lof voor hen heeft (hun organisatie-talent, methodisch en practisch werken e.d.m.). In z'n Hikajat radja² Siam zingt hij nog uitbundiger den lof van de zegenrijke regeering der blanken, maar is dan niet vrij te pleiten van vleierij en baatzuchtige bedoelingen.¹) Ook missen we daar de meer technische interesse en waardeering van de Mareskalek: dit werk is veeleer een lyrisch getinte lofzang, die zich op algemeenheden zwevende houdt (dat b.v. de komst der blanken welvaart beteekent, kleeren voor den naakte en spijzen voor den hongerende, e.d.m.). De tweede Abdoellah (de bekende al-Moensji) vindt, dat zijn landgenooten, zonder evenwel hun adat en godsdienst te verwaarloozen, in alles zooveel mogelijk de Europeanen moeten navolgen en vooral veel leeren moeten (hij is de eerste paladijn voor 't onderwijs aan inheemsche zijde). Den Hollanders verwijt hij vooral hun overdreven zindelijkheid, en — als den eersten Abdoellah — hun baatzucht en belastingen. Het Engelsch bestuur is hem sympathiek, omdat de Engelschen adat en persoon van den Maleier plegen te ontzien en de vrijhandel voorstaan.²) Na-Tian-Piet tenslotte beperkt zich tot vermelden van 't feit, dat zijn weldoener (S. Aboebakar) vooral naar Europeesche voorbeelden en adviezen, regeert en dat dit het land tot welvaart strekt.³)

De 20e eeuwse literatuur vertoont van deze frissche belangstelling voor Europeesche systemen geen spoor, maar men vergete niet, dat zij roman-literatuur is.⁴)

III. Uit de beide voorgaande conclusies volgt als vanzelfsprekend, dat in de Maleische literatuur de Portugeezen, Spanjaarden, Engelschen, Nederlanders, Franschen etc. zich in niets van elkaar onderscheiden behalve in hun naam. Het waren allen orang (koelit) poetih (blanken), vreemdelingen, die met elkaar of de Maleiers krijg voerden of op

¹) Resp. sub 22°, C en 26°.

²) Sub 35°, A, B en Resumé.

³) Sub 44°.

⁴) Hoogstens zou men kunnen spreken van een (verborgen) waardeering voor de regeeringszorg op 't gebied van onderwijs en hygiëne. 77° met waardeering voor de Engelsche bestuurszorgen op Malaka vormt hier de uitzondering.

andere wijze in contact stonden. Wat van den Portugees gezegd wordt kon even goed van den Engelschman gezegd zijn en omgekeerd. ¹⁾ Wanneer wij dan ook bij Winstedt ²⁾ lezen, dat de Portugeezen op de Maleiers indruk gemaakt hebben door hun niets-ontziende kerstenings-methoden, door hun moed ³⁾ en door hun meerdere beschaving (vooral t.a.v. de materieele zijde daarvan); de Hollanders door hun mercantiele talenten, ordelievendheid en netheid, en door hun monopolie-stelsel, dat de Maleische rijkjes ruïneerde en tot anarchie bracht; de Engelschen door hun populair vrijhandel-systeem en — als eenige der Europeesche volken, die allen de hoffelijkheid en tact der Maleiers missen — door hun gereserveerdheid, die de inheemschen als een bepaalden vorm van wellevendheid ⁴⁾ apprecieeren; — dan klinkt dit oordeel wel zeer aannemelijk, maar uit de Maleische literatuur zijn daarvoor geen of bijna geen bewijzen aan te voeren. In ieder geval worden dergelijke uitspraken nergens met zoovele woorden gegeven.

Uitzondering hierop (maar geen uitgesprokene) is Abdoellah (al-Moensji), die althans onderscheid maakte tusschen Hollanders en Engelschen, voornamelijk in hun wijze van besturen. De andere Abdoellah vindt de Engelschen alleen nog funester voor 's lands bevolking dan de Hollanders, d.w.z. zij „draineeren” 't land nog grondiger en nog meedoogenloozer. De auteur van de Sja'ir Perang Betawi prefereert daarentegen het Engelsche boven het (Fransch-) Hollandsche bestuur, maar hij schreef voor Raffles en is dus niet onbevooroordeeld. Geen van beide laatsten toont eenig meerder inzicht voor den volksaard van Engelschen en Hollanders. ⁵⁾

Van de auteurs van de 20e eeuw mag men, mede als gevolg van de doorwerking van het onderwijs, meer begrip verwachten. De moderne romans leggen daar echter vrijwel

¹⁾ Een uitzondering vormt mogelijk de satyre op de gouddorster Portugeezen (5°, b).

²⁾ A History of Malaya, blz. 256—57.

³⁾ De geschiedenis van Malaka is daarvan het schitterendst bewijs.

⁴⁾ Vgl. 4°.

⁵⁾ Vgl. 22°, C. Eerlijkheidshalve moet hier worden toegevoegd, dat omgekeerd de meeste Nederlanders ook geen onderscheid maken tusschen Maleiers, Boegincezen en Javanen en de volksmond hen bovendien nog gemeenlijk met „negers” of „Chineezen” pleegt gelijk te schakelen.

nergens eenige getuigenis van af, qualitate qua,¹⁾ wel echter de reisbeschrijvingen.²⁾ Het meest opvallende is daarbij het feit, dat speciaal het superioriteitsbesef en het chauvinisme der Engelschen de aandacht der Maleiers hebben getrokken.³⁾

Uit het bovenstaande kan men opmaken, dat de Maleische literatuur, maar op zeer bescheiden schaal, getuigt van een langzame wijziging in de houding van de inheemsche bevolking t.o.v. den Europeaan c.a., in dien zin, dat in den loop der jaren van een toenemende interesse gesproken kan worden⁴⁾, zij 't niet in die mate, dat deze wijziging aanleiding heeft kunnen zijn tot een herziening van onze gevolgtrekkingen. Dit verschijnsel lijkt zeer begrijpelijk: met de eeuwen heeft zich de invloed der Europeesche mogendheden steeds meer doen gevoelen, de aanrakingen, wrijvingen c.a. met de inheemsche wereld werden talrijker, vaak ook ingrijpender van aard, de inheemsche rijkjes, die dragers waren geweest van een, voor inheemschen althans, groote macht en traditie, gingen achteruit in aanzien en beteekenis, soms zelfs verdwenen zij geheel (door onderwerping of verovering door Europeanen, of door versnippering). Maar daarmee is niet verklaard het feit, dat:

a. de oudste literatuur, waar, naar men verwachten mag, de belangstelling voor de „nieuwkomers" het sterkst en levendigst zal zijn⁵⁾, zoo karig is met haar berichten over hen;

b. ook de latere literatuur (over 't algemeen literair van minder gehalte), zich, bij een grooter aantal beschikbare werken, slechts in enkele sporadisch-voorkomende gevallen gunstig onderscheidt van haar klassieke voorgangster en voorbeeld.

De vraag, die wij aan 't begin van dit hoofdstuk stelden⁶⁾ wacht nog immer op haar antwoord. Het sub I en II geconstateerde wijst echter reeds de richting aan, waarin gezocht zal moeten worden: in den aard van — zeggen wij voorzichtigheidshalve niet: den Maleier, maar: — de

1) Een uitzondering vormt „Nasib" (sub 80°).

2) Sub 77° en vooral Adi Negoro's reis door en beschrijving van Europa (sub 76°).

3) Vgl. sub 77°, 80°.

4) Een fraai en curieus voorbeeld daarvan is 21°.

5) Men leze er de aardige beschrijving van de komst der eerste Portugeezen te Malaka (sub 1°, hfdst. XXXII) eens op na.

6) Blz. 8.

Maleische literatuur.

Beschouwen wij deze, proza en poëzie, nader ¹⁾, dan ontdekken wij spoedig, dat zij zich door twee opvallende characteristica onderscheidt:

a. zij beoogt het publiek te verstrooien, uit de zorgen van daaglijksche leven weg te voeren (penglipoeer lara — trooster in leed — heet de dichter);

b. (in nauw verband daarmee) zij is a-reëel van aard, in den zin van: afkeerig van of vijandig gestemd jegens de feitelijkheden des daaglijkschen levens. ²⁾

Deze beide characteristica blijken uit vele symptomen: de bonte sprookjeswereld der poëzie ³⁾ vertoont een overdaad aan wonderen en wonder-wezens naast een bittere armoede aan motieven; een groote voorliefde en ware verknochtheid aan bepaalde uitdrukkingen en zegswijzen, die tot in den treure herhaald worden en te pas en te onpas gebezigd, waardoor het ons duidelijk wordt, dat de draad van het verhaal, de geschiedenis (die 't publiek tòch immers wel kent) van volstrekt secundair belang is en klank en rythme (de Maleische dichters waren meesters in klankbeheersching) hoofdzaak: van die eindelooze literaire liturgiën ging

¹⁾ De literatuur in engeren zin, met de in hfdst. I gestelde restricties. Men raadplege hierbij:

1°. Dr. J. J. de Hollander, Handleiding tot de beoefening der Maleische taal (5e dr.).

2°. J. J. de Hollander, Iets over de Maleische poëzy (De Gids XI, 2e dl., blz. 193—222).

3°. H. Overbeck, Malaiische Weisheit und Geschichte (blz. 1—45).

4°. H. Overbeck, Malay Animal and Flower Shaers (J. R. A. S. - M. B., XII, pt. II, blz. 108—48).

5°. R. Brandstetter, Charakterisirung der Epik der Malaien (Luzern, 1891).

6°. R. Brandstetter, Malaio-Polynesische Forschungen, dl. I: Der Natursinn in den älteren Literaturwerke der Malaien.

7°. R. Brandstetter, Wir Menschen der indonesischen Erde; dl. II: Der Sinn für das Wahre, Gute und Schöne in der indonesischen Volksseele; dl. IX: Grundsteine zur all-indonesischen Literatur-wissenschaft. Erster Grundstein: Die Kleindichtung der indonesischen Völker.

8°. R. J. Wilkinson, Papers on Malay subjects. Malay Literature, pt. I. Romance. History. Poetry.

9°. Encycl. N. I., II: (Maleische) Literatuur (blz. 591—96). Voorts de in dit proefschrift genoemde dissertaties en verhandelingen. De latere literatuur volgt de klassieke, waarop deze karakteristiek vooral slaat, althans naar vorm en motieven trouw na.

²⁾ Zooals bij de kinderen kan dit zeer goed samengaan met een scherpe opmerkingsgave.

³⁾ Zie ook sub II°. De historische sja'ir is een meng-product van poëzie en (historisch) proza.

de „vertroosting voor leed” voornamelijk uit; de preferentie voor zekere scènes en beschrijvingen: gevechten, hoofdsche liefdes-scènes, bruiloften en andere plechtigheden, costuums en hof-étiquette, die een schoone, geperfectioneerde wereld oproepen; een voorkeur ook voor uitwijden, uitspinnen boven bondigheid en puntigheid, scherpte, climax en compositie; een afkeer van het heftige en directe: alle sentimenten moeten aangengd en verdund worden, om ze des te langer te kunnen genieten; de historische hikajat wil niet alleen het verleden¹⁾, maar ook het heden liefst schilderen zooals men zich die wenscht, niet zooals zij zijn: de uiterste concessie aan de realiteit gedaan is de vermelding van een feit zonder meer; heeft een uitgesproken voorliefde voor het anecdotische, het aardige verhaaltje, het kleurige; kent geen causaliteits-behoefte maar heeft dezelfde preferentie als de poëzie voor beschrijvingen van festiviteiten, plechtigheden ten hove (ook voor krijgsgeschiedenissen); met feiten, data en getallen wordt zorgeloos omgesprongen, het komt slechts op het effect van het verhaalde aan.²⁾ Kronieken van verschillende staatjes ontleenen bepaalde verhalen en bepaalde motieven aan elkaar, die pasklaar gemaakt worden voor de nieuwe omgeving.³⁾ Hun houding is egocentrisch, in den zin van geconcentreerd op de enge kring waarvoor zij geschreven worden (meestal 't hof), tegenover welke verschoonend en verfraaiend wordt opgetreden. Er is geen neiging tot critisch bezien der feiten, tot analyseeren en verklaren.

Voorts stond de literatuur hoog in aanzien, was bijna gewijd terrein: wie er binnenging deed z'n schoenen met de modder van het kommervolle leven van allen dag uit. Wie haar beoefende genoot aller achting.

Het is duidelijk, dat een literatuur van een dusdanige gesteldheid de Europeanen slechts zou opnemen, zooals wij in onze conclusies vastlegden: weinig en op een wijze die de eigen sfeer daarvan niet schaadde; hen niet poogde te kennen of te doorgronden (dat voert tot huiveringwekkende af-

¹⁾ Vgl. A. A. Cense, *De kroniek van Bandjermasin* (diss. Leiden, 1928), blz. 119. Zie ook de karakteristiek hierna sub 1° gegeven. ²⁾ Hoofdstuk III, passim.

³⁾ Cense (*De Kroniek van Bandjermasin*, blz. 175) constateert, dat de Maleische chroniqueurs het systeem van „je prends mon bien où je le trouve” huldigen. Vgl. ook C. A. Mees, *De Kroniek van Koetai* (diss. Leiden, 1935), blz. 24—28 en 51.

gronden van feitelijkheden), maar hen gemakkelijk en gaarne omvormde tot figuren van geijkt model, passend in deze, de Maleische, wereld; geenerlei analyse of verklaring behoefde dan eene, welke de fantasie van het publiek (dat op verstrooiing uit was) bevredigde; ook t.a.v. de Europeanen en historische gebeurtenissen, waarin zij een rol speelden, even gemakkelijk over de grenzen van „Dichtung und Wahrheit” heenliep als voor haar eigen omgeving. Het is duidelijk, dat waar de afstand tot het eigen, groote (althans in Maleische oogen groote) verleden klein is, de band tusschen de leden van het publiek, waarvoor geschreven wordt, hecht, de traditie sterk en levend, de feiten (en de aanrakingen met de Europeanen waren meestal zeer harde en onaangename feiten) de terugtocht naar de veiliger, troostender sferen der literatuur niet ernstig kon bedreigen: tot zelfs in de 19e eeuw handhaaft zich de literaire traditie vrijwel onverzwakt aan de wel sterk achteruitgegane opvolgers van het eens zoo machtige Malakaansche hof.¹⁾ Maar waar de band der traditie, die de verschillende Maleische rijkjes verbond, scheurde, velen dier rijkjes ten onder gingen of althans aan lager wal geraakten; waar de tweedracht in de regeerende kringen toenam tegelijk met de macht en invloed der Europeanen, daar werden de wereld van den schijn (die der literatuur) onherstelbare slagen toegebracht. Het werd steeds moeilijker voor de harde, bittere werkelijkheid te vluchten, zich te troosten met de teere, gedempte kleuren en lichten, de bloemrijke verscheidenheid van die andere „realiteit” (want de wereld van het sprookje en de verhalen was een reële wereld voor den Maleier, in den zin waarin zij dat b.v. ook voor 't kind is). De werkelijkheid eischte een klaarblijkelijk geheel andere instelling, eischte aanvaard te worden en zij kwam met haar eischen bij een van haar veilige anker losgeslagen bevolking, bij lieden in wie het levend element der traditie en daarmee het geloof in haar, gestorven waren. De 18e en vooral de 19e eeuw leggen getuigenis af van dezen strijd²⁾, van het hardnekkige, vertwijfelde zich vastklampen aan de vormen van een gelukkiger voortijd, waarbij persoonlijke ijdelheid (dichter

¹⁾ Vgl. 36°, III iuncto 35°, de inleiding.

²⁾ Vgl. vooral 12°, c; 24°, II en 39°, waar eenvoudige krijgsovervallen opgeblazen worden tot epische gebeurtenissen naar klassiek model, die in, vooral voor den Westerschen lezer, belachelijke wanverhouding tot de (historische) werkelijkheid komen te staan.

is slechts hij, die schrijft als de klassieken) een machtig hulpmiddel blijkt te zijn, terwijl daarnaast de eerste schuchtere pogingen tot her-oriëntering te constateeren vallen, voornamelijk in de langzaam groeiende interesse voor den Europeaan, de aanvaarding van zijn suprematie, de verkaptte erkenning van zijn superioriteit. ¹⁾ Deze her-oriëntering vindt haar gaafste en gelukkigste uitdrukking in Abdoellah ²⁾, die, niet gehandicapt door afkomst en omgeving, integendeel: bevoorrecht door zijn omgang met vooraanstaande Engelschen, zijn beste eigenschappen, die ook de beste der Maleiers in 't algemeen mogen genoemd worden, kon ontplooiën zonder den stroohalm der verdorde traditie te behoeven. Zijn weldadig-aandoende, rustige weetgierigheid, zijn gevoel van eigenwaarde mist men bij de moderneren van de 20e eeuw, die den indruk wekken veeleer alles, wat nog slechts eigendom der Europeanen is, te willen bezitten dan te willen begrijpen en langs den weg van begrijpen vollediger te bezitten; wien, zooals wij reeds zeiden (sub II), het inhalen van een achterstand hoofdzaak is. ³⁾

---

¹⁾ Die zich uit in frequenter ten tooneele verschijnen van den Europeaan alsook in de, uit kleinigheden blijkende, voorkeur voor Europeesche materialia (vgl. b.v. 26°, 43°, 44°; de moderne romans).

²⁾ Vgl. vooral de inleiding, sub 35°. Hier zij nog opgemerkt, dat de aan spreekwoorden zoo rijke Maleische taal slechts zeer weinige kent, die hun ontstaan te danken hebben aan (eigenaardigheden, daden) van Europeanen (vgl. 46°).

³⁾ Tegen klakkeloos Europeanisme gaan trouwens ook van inheemsche zijde waarschuwend stemmen op (vgl. 64°, 79°, 80°).

III. DE BRONNEN.

A. De literatuur tot 1800.

1°. *Sedjarah Melajoe* (Maleische Kroniek).

Tekst: Shellabear, *Sejarah Melayu — Malay Literature Series no. 9.* (Methodist Publishing House, 2e druk 1910).¹⁾ — Het standaardwerk, niet alleen der Maleische geschiedschrijving, maar van de Maleische literatuur in het algemeen. Voorbeeld bij uitnemendheid van een Maleische historische kroniek met alle deugden en gebreken van dien.

Een schat van gegevens over zeden en gebruiken aan Maleische vorstenhoven; over vorsten, hof-dignitarissen, hof-leven en hof-intrigues; aan legenden, anecdotes en allerhande wetenswaardigheden. Een boeiend en bont-geschakeerd geheel, vertoont het alle gebreken, die de Maleische kronieken typeeren: afgezien van vele noodelooze herhalingen en uitweidingen, treft men er in aan een voorliefde voor het vermelden van namen en titels, een bijna religieuze aandacht voor ceremonieel en étiquette, een kinderlijke, oprechte vereering voor de adat, die hier nog niet verworpen is tot een knekelhuis van onbegrepen vormen en overleveringen, en de, voor het Maleische hof en zijn omgeving, karakteristieke, zuiver egocentrische wereldbeschouwing: wat buiten deze enge kring staat is geenerlei aandacht waard. — De Maleische kroniek-schrijver, tevens, en in dit geval zeer zeker, vertegenwoordiger van de hof-coterie en de ten hove heerschende geest en mentaliteit. — mist den zin voor het zuiver-historisch en critisch bezien

---

¹⁾ Voor niet-malaici: H. Overbeck, *Malaiische Weisheit und Geschichte*, blz. 113—273.
Voor historische vergelijkingen geraadpleegd: P. A. Tiele, *De Europeërs*.

J. R. Wilkinson, *The Capture of Malacca. A. D. 1511.*
J. R. A. S. - S. B. no. 61, blz. 71—76.
R. O. Winstedt, *A History of Malaya* — J. R. A. S. - M. B. vol. XIII, part. I.

van dingen en gebeurtenissen. Hij begeert slechts de emotie, die het gebeuren hem verschaffen kan. Bewezen wordt dit door de aantrekkelijke, naïeve zorgeloosheid waarmee met data en feiten wordt omgesprongen (wat zijn zij meer dan de blokken, waarmee men naar eigen fantasie kan bouwen, wat men wil?); waarmee *Wahrheit* met *Dichtung* wordt vermengd; door den vorm: van geschiedenis-in-anecdotes, die een voorkeur verraad voor het geval-op-zichzelf, voor de geschiedenis naast onmacht of onwil (m.i. beiden) tot het naspeuren en ontdekken van de groote lijn, de causaliteit en de achtergrond van het gebeuren.

Maar welk een duidelijk en sprekend beeld van die oude vorstenhoven en de sfeer, die daar te heerschen placht, roepen deze kronieken juist daardoor bij den lezer op; verleenen zij hem een diepen blik in den aard en het karakter van den Maleier in het algemeen. Want al was voor het hof het volk *quantité négligeable* en omgekeerd voor het volk, vorst en hof weinig reëeler dan de wereld van goden en geesten, — beiden worden zij geconstitueerd door Maleiers, van, in essentie, eenderen aard en aanleg. Slechts is het hof gemanieerder en meer gevorderd in het artistiek-beleven van het leven. — Bij beiden treffen ons de eerbied voor de overlevering en de eerbied jegens het koningschap, geheel los van de persoon en het karakter van den drager daarvan, die, nog niet gedegenereerd tot star en doodsch conservatisme en slaafsche, fatalistische onderworpenheid, de Maleische rijkjes langer oprecht plachten te houden dan waartoe zij qua structuur en uit zichzelf in staat geweest zouden zijn. Bij beiden treft ons het volstrekt ontbreken van ieder *statenvormend element*: bij het volk geen nationaal bewustzijn, geen saamhorigheidsgevoel; bij het hof en de vorsten geen verantwoordelijkheidsbesef en noch de wil noch het vermogen zich te interesseeren voor wat buiten de eigen coterie, voor wat verder dan vandaag gelegen is.

Voor een zóó geaard volk wordt de trouw aan het koningschap een wapen, dat zich tegen den drager keert: voeren slechte regenten en slechte beambten het rijk naar den ondergang, dan reageert het volk daarop niet anders dan door in fatalistische berusting het hoofd te buigen. Terwijl het hof — de rijksgrouten — slechts in opstand kwam als het

zijn eigen belangen bedreigd zag ¹⁾ en dan ook nooit meer beoogde dan bevrediging van zuiver persoonlijke verlangens. — Voeg daar aan toe, dat de emotionaliteit, den Maleier eigen, en zijn vruchtbare fantasie, zijn voorliefde voor zachte en teedere vormen en kleuren en het onbewust besef, dat niet de wereld van het zichtbare, niet het aard-sche bestaan het ware is, een besef, dat te gereeder voert tot fatalisme, — dat al deze eigenschappen, waarvan de Maleische literatuur zulke treffende voorbeelden levert, hem de vlucht uit de werkelijkheid vergemakkelijken op een wijze, die doodelijk mag heeten voor zijn energie, zijn levensdurf en zin voor realiteiten, — dan begrijpt men, hoe het gebeuren kan, dat een rijk politiek en economisch ten gronde kan gaan, zonder dat daarvan in de kroniek iets blijkt. Met roerende naïeviteit blijft de auteur uitwijden over deze of gene plechtigheid ten hove, een amourettetje van den vorst of een ander hofschandaaltje. En zelfs als het verval van 't rijk onloochenbaar en niet meer te negeeren tot uiting is gekomen in een catastrophe, die het hof rechtstreeks raakt (de verovering van Singapoera door de Javanen b.v., van Malaka door de Portugeezen) dan nog bezint hij zich niet. Dan nog vraagt hij zich niet af welke de oorzaken konden zijn van deze rampen, maar blijft zijn aandacht richten op den vorst, zijn familieleden en omgeving, — aan wat hun overkomt en wedervaart, en dat op een wijze, dat de pijnlijke harde werkelijkheid maar ternauwernood heenschemert door een nieuw en kleurig tapijt van ceremoniën en audiënties, amusemen-ten en anecdoten, dat hij zich weeft met vaardige en ge- oefende hand.

Zoo zal het ook duidelijk zijn, dat in een dergelijke kro- niek over Europeanen en niet-Maleiers slechts gesproken zal worden wanneer de dwang der feiten zulks strikt nood- zakelijk maakt en dan nog liefst in den vorm van een anecdote, een aardige geschiedenis. Duidelijk is verder, dat de auteur (noch zijn publiek) zich moeite zal geven zich reken- schap te geven van hun volksaard, de beweegredenen voor hun komst en de motieven, die hun handelingen bepalen.

¹⁾ Een bewijs a contrario dat ook het hof slechts het instituut, niet den persoon des konings eerbiedigde.

Zie ook: Papers on Malay subjects. Part. I. History — blz. 53.

Deze karakteristiek geldt in meerdere of mindere mate voor alle Maleische proza en poëzie, maar voor geen hikajat zoozeer als voor de Sedjarah Melajoe. — Bepalen wij ons tot een opgave van de plaatsen c.q. de wijze waarop hier van Europeanen¹⁾ gesproken wordt.

Hoofdstuk XXV (blz. 147—50) vermeldt de geschiedenis van een vorst van Maloekoe, van wien gezegd wordt dat zijn rijk door de Orang Kastilan veroverd was geworden. — Hoofdstuk XXXII (blz. 200—07). Een schip met P e r i n g g i komt uit Goa te Malaka aan om handel te drijven. De blanke vreemdelingen genieten een belangstelling, die zelfs tot betasten en aan-den-baard-trekken voert. Als de Portugeesche kapitein den Bendahara eigenhandig een gouden keten omhangt, raakt het volk over een dergelijk vergrijp tegen de etiquette in opschudding. De Bendahara echter kalmeert het met de sussende woorden, dat deze vreemdeling immers de adat niet kent.²⁾ Waarna verhaald wordt hoe de stadhouder d'Albuquerque op de verlokkelijke schildering van Malaka's rijkdommen, 7 schepen, 10 galeien en 13 fusta's, bemand met 2000 soldaten plus laskaren en negers, tegen de stad uitrust. Ondanks het effect, dat hun geweer- en geschutvuur (toèn voor 't eerst in Malaka vernomen) heeft, moeten de Portugeezen tenslotte wijken. D' Albuquerque zweert wraak.³⁾

Hoofdstuk XXXIV (blz. 222—65). a. Na afloop van zijn ambtstijd keert d' Albuquerque met een vloot van 43

1) Portugeezen of P e r i n g g i, zooals de Maleier hen noemt.

Orang Kastilan is gewoonlijk de benaming voor de Spanjaarden, soms echter ook voor de Portugeezen.

2) 1 Aug. 1509 kwam Don Diego Lopez de Sequeira te Malaka. De kapitein in de Sedjarah is zijn afgezant, Teixeira. „It is not difficult to picture the scene: the crowds outside who mobbed Teixeira in their inquisitiveness;...” (Wilkinson, The Capture of Malacca. A. D. 1511, blz. 72).

3) De redenen hier voor d'Albuquerque's aanval opgegeven beoogen meer Malaka's grootheid te doen uitkomen dan zich rekenenschap te geven van de motieven der Portugeezen.

Ook viel d'Albuquerque de stad niet tweemaal, maar slechts éénmaal aan (Juli 1511). Met die eerste afgeslagen aanval bedoelt de auteur waarschijnlijk Sequeira's narrow escape in 1509, toen hij ternauwernood en met achterlating van 60 man in gevangenschap, aan een verraderlijke overval der Maleiers ontkomen was. (Wilkinson, The capture of Malacca. A. D. 1511, blz. 72—73; Tiele, De Europeërs, I, 331—35).

Tiele acht het onwaarschijnlijk, dat de Maleiers in die jaren geen geschut gekend zouden hebben. (Tiele, t.z.p. noot, blz. 340).

schepen terug. Den eersten dag moesten de Portugeezen, na aanvankelijke successen, voor een tegen-aanval, onder de persoonlijke leiding van sultan Ahmad, wijken. Den volgenden dag attaqueerden zij de stad opnieuw en nu valt Malaka hun in handen. De Sultan en Bendahara weten te ontkomen, maar Pagoeh, waar zich een deel der Maleische troepen verschanst had, wordt eveneens door de Portugeezen genomen.

b. Een zekere Abdoellah, vorst van Kampar, hoopt na de verdrijving van het vorstenhuis, met hulp der Portugeezen over Malaka gesteld te worden. Een Portugeesch kapitein, met wien hij in onderhandelingen treedt, versterkt hem eerst in die meening, lokt hem aan boord en licht hem op.

c. Nog hooren wij hoe Sultan Mahmoed Sjah verdreven wordt uit z'n nieuwe residentie op Bintang, door een Portugeesche vloot van 25 schepen.

d. Als Djohor residentie geworden is gaat het den Maleiers beter: de groote Laksamana houdt voortreffelijk wacht in Straat Malaka en weet zelfs 4 Portugeesche schepen buit te maken. Terugkeerende ontmoet hij 6 Portugeesche wachtschepen, die hem aanhouden en.... tabak van hem verlangen. De 6 kapiteins jagen iedereen door hun gedragingen schrik aan, maar zijn hoffelijk jegens den Laksamana. Het blijkt, dat zij goud willen hebben om zich een middel te verschaffen hun moed op te wekken (wàt, zegt de auteur niet) en zij gaan niet heen voor zij ieder één mas goud gekregen hebben.¹⁾

Als onder Sultan Moedafar Sjah Hang Nadim Laksamana geworden is, durven zich zelfs geen Portugeesche schepen meer in Djohor's wateren vertoonen. Tot slot hooren wij nog hoe de aanvallen der Portugeezen op de respectievelijke residenties te Batoe Sawar en Makam Tauhid met succes worden afgeslagen.

De auteur is Toen Mahmoed Sri Lanang uit het geslacht der Bendahara's en het werk dateert uit 't begin van de 17e eeuw (ca. 1612).

2°. Een andere versie van de Sedj. Melajoe gaf C. O. Blagden uit onder den titel: An unpublished

¹⁾ a. Sterkte van leger en vloot, vooral van vijanden, wordt altijd overdreven voorgesteld. D'Albuquerque kwam met 19 schepen, waarop 800 Portugeezen en 600 Indiërs. Na langdurige onderhandelingen ontbrandt 24 Juli 1511 de strijd. Den eersten dag kunnen de Portugeezen slechts de landingsplaats, niet de stad zelf veroveren.

Variant Version of the Malay Annals, J. R. A. S. — M. B. III, 10-25 (tekst, blz. 17 e.v.)

Hier is bedoeld de tekst van Ms. 18 Raffles Coll., dat in de eerste 34 hoofdstukken met Shellabear's tekst overeenstemt, maar in de d.a.v., hier uitgegeven, 8 hoofdstukken uitvoeriger is en sterk afwijkt. Het is eerlijker in het weergeven van de (i.c. twee) aanvallen der Maleiers op het aan de Portugeezen verloren Malaka. Blagden gist, dat het een voor Raffles afgeschreven copie is van een zeer oud handschrift, dat nog van vóór 1673 moet dateren.¹⁾

De passages, waarin hier van Portugeezen gesproken wordt, bevatten niets waaruit een iets meer dan gewone belangstelling voor, laat staan een poging tot analyse van, den Portugees, zijn doel, aard en handelingen, blijken kan.

a. Abdoellah, vorst van Kampar, roept de Portugeezen tegen Sultan Mahmoed van Bintan, wiens suzereiniteit hij niet erkennen wil, te hulp. Die hulp wordt hem geboden en Mahmoed's aanval afgeslagen, maar als dan Abdoellah bij de Portugeezen aan boord komt om hun dank te zeggen, wordt hij onverwachts gevangen genomen en opgelicht naar Goa, ja zelfs naar Portugal. Geen woord van goed- of afkeuring voegt de auteur aan deze mededeeling toe.²⁾

b. De Maharadja Lingga, in twist geraakt met Indragiri, dat gesteund wordt door hun beider soeverein, de Sultan van Bintan, roept de Portugeezen te hulp. Deze komen hem te hulp met 3 ghali, 2 fusten, 12 banting en 20 kapal, en slaan de Maleiers onder Sang

Sultan Mahmoed (niet z'n zoon, Ahmad) nam op een olifant aan de gevechten deel. 25* Juli viel de stad. (Tiele, De Europeërs I, blz. 338—340; Wilkinson, The capture of Malacca. A. D. 1511, blz. 73—76).

b. Genoemde Abdallah, bendahara over de Inlanders te Malaka, werd, verdacht van conspiraties tegen de Portugeezen, door hen zonder vorm van proces ter dood gebracht. Dit gebeurde in 1514 (Tiele, De Europeërs, I, blz. 347—48).

c. Eind 1526 (Tiele, De Europeërs, I, blz. 395—97).

d. De Laksamana, Hang Nadim i.c., was een zeer actief en energiek tegenstander der Portugeezen. (Tiele, De Europeërs, I, b.v. blz. 344, 371 en 386). Tiele geeft voor 1526 (expeditie tegen Bintang) 20 schepen (De Europeërs, I, blz. 395).

¹⁾ De gepubliceerde tekst beslaat de blz. 169 e.v. van Ms. Raffles Coll.

²⁾ Tekst, blz. 18—19. Wij zagen boven reeds, dat Abdoellah niet opgelicht werd, maar onthoofd. (Winstedt, A History of Malaya, blz. 71).

Setia terug. Tegelijkertijd¹⁾ brengt de Laksamana Malaka in het nauw, dat door de afwezigheid van de vloot slechts over 2 fusten beschikt. De nieuwe kapitan, Gongsalo (?) geheeten, toont zich evenwel een voortvarend en dapper man. Hij bemant zijn fusten met louter Portugeezen: „Tiada lagi lasjkar berdajoengkan dia melainkan semoeanja Peringgi poetih djoea belaka.” (In plaats van laskaren haanteerden nu de Portugeezen zelf de roerriemen). Men trekt den vijand tegemoet en een hevig en bloedig gevecht ontbrandt: ...sjahdan dari rimbat dan kasang²⁾ (?) jang bergantoeng²⁾ itoe darah tjoe-tjoer seperti hoedjan; dalam foesta Peringgipoen demikian djoega. (Van de dollen en de...? regende het bloed. Hetzelfde was het geval bij de Portugeezen). Eén van de fusten jaagt het tegenover haar liggende deel van de Maleische vloot op de vlucht, maar de Laksamana weet van geen wijken en de Portugeezen zien zich tenslotte zelfs genoodzaakt zich naar Hoedjoeng Pasir terug te trekken, waar hun landgenooten uit Malaka, dat zij niet meer konden bereiken, hen moeten komen ontzetten. En deze gebeurtenis zou het volgende liedje hebben doen ontstaan:

Gongsalo namanja kapitan Malaka

Maloenja rasanja kedapatan kata.

(Gongsalo heette de bevelhebber van Malaka, wiens schande spreekwoordelijk is geworden).²⁾

c. De Peringgi vallen Bintan aan met 4 ghali en verdrijven den Sultan uit Kota Kara naar Kapak.³⁾

¹⁾ Volgens Tiele vond eerst een aanval op Malaka plaats, waarna de Laksamana naar Lingga toog, dat echter door tijdige hulp der Portugeezen gered werd. Kort daarop vertoonde hij zich weer voor Malaka, dat hij door een blokkade zeer in het nauw bracht (De Europeërs, I, blz. 387). Een Gouverneur Gongsalo (voornaam Gonçalo? — achternaam Gonçalves?) heb ik voor deze tijd niet opgegeven gevonden, noch bij Tiele noch bij Schurhammer (G. Schurhammer, S. J. Die Zeitgenössischen Quellen zur Geschichte Portugiesisch-Asiens und seiner Nachbarländer (1538—1552). Leipzig, 1932, blz. 1—20; I. Ausgewählte Dokumente vor 1538).

²⁾ Tekst, blz. 22—23.

³⁾ Tekst, blz. 35—38. Pedro Mascarenhas verovert Bintan (1526). Zie boven.

d. De samenzwering van Sang Naja,¹⁾ c.a. Deze be-
raamt een aanslag op Malaka tijdens een godsdienstoeffe-
ning ...karena dahoeloe kala apabila Pe-
ringgi masoek gerédja segala sendjatanja
tiada dibawanja (want vroeger plachten de Portugee-
zen ongewapend de kerkdienst bij te wonen). Een Portugees
ontdekt bij een bezoek aan Naja toevallig de voorraad kris-
sen, die deze in gereedheid hield, en waarschuwt den
kapitein. Naja, voor hem ontboden, bekent ronduit zijn
plannen en wordt daarop van de muur van het fort omlaag-
gestort. S. Mahmoed wreekt deze executie aan den Portu-
geeschen afgezant, die hem van Naja's complot en straf komt
verwittigen, door hem uit den top van een boom te doen
werpen. Waarop de Portugeezen een grootsche straf-expedi-
tie organiseeren met 3 ghali's, 2 ghali pandjang, 10 fusten en
25 banting. Deze armada bombardeert de residentie Kota
Kara: se perti tagar jang tiada berpoetoesan
of wel: se perti hoedjan jang lebat („als onafge-
broken gedonder" of „als een dichte regen"). Zij verdrijft
en vervolgt de Maleiers tot Pekan toea. Daar toont des
Laksamana's zoon, Toen Amat Ali, zich zijn vader waardig,
door onder een hagelbui van kogels een brief van zijn
Sultan aan den kapitan Mor (d.i. de capitão mór do
mar — bevelhebber van de zeemacht) over te brengen.
Deze weet moed te waardeeren en bereidt hem aan boord
een grootsch onthaal. De brief wordt naar Malaka gebracht,
waar hij op klassieke wijze wordt ontvangen: ...di-
arahnja oléh Kapitan dengan se pertinja
maka disoeroehnja batja dihadapannja
(de brief werd conform de étiquette door den Kapitein in
staatsie rondgedragen en op zijn bevel voorgelezen). De
Kapitan — d.i. de gouverneur van Malaka — gelast dan de
vredesvoorstellen, door Mahmoed in zijn brief gedaan, te
aanvaarden, waarop de Portugeesche vloot naar Malaka
terugkeert.²⁾

¹⁾ Hij heet bij Tiele Sinaja (De Europeërs, I. blz. 403).
Tiele's vermoeden, dat de man misschien Sri Nara di Radja
geheeten zal hebben (t.z.p. blz. 402) kan niet juist zijn. De man
heette Naja en dan Sang of Si al naar gelang in waardeeren-
den dan wel in denigreehenden zin over hem gesproken werd.

²⁾ Tekst, blz. 46—49. Winstedt zegt, dat het de Laksa-
mana was, die door een afgezant van Estavao da Gama begroet,
op bovenvermelde wijze Sang Naja's dood aan hem wreekt.
(a° 1533). De expeditie richtte zich volgens denzelfden schrijver

Het laatste is de naïeve verklaring voor 't feit, dat een overwinnende vloot afzag van de definitieve vernietiging van een reeds verslagen vijand. Toen Amat Ali zou de naam van „Redder des Vaderlands” verdiend hebben! —

3°. Hierbij sluiten zich aan *enkele verhalen* uit een paar andere Maleische hss., *betrekking hebbende op de komst der Europeanen in de Maleische landen*. — De beide hierna genoemde verhalen bevatten beiden het ossehuid-motief, maar minder volledig en minder uitvoerig dan de Hikajat Toeah, naar welke wij verwijzen voor een beschouwing over dit motief.

a. Th. Raffles Esq. *On the Malayu Nation*. (Asiatic Researches, XII blz. 102—59). — Een vertaling van een Maleisch hs., dat de oude geschiedenis van de Maleische landen bevat.

Voor ons is in de eerste plaats van belang het verhaal over de vestiging der Portugeezen in Malaka: Tijdens de regeering van Sultan Ahmad Sjah komen 10 Portugeesche schepen voor Malaka. De vriendelijke maar al te goed-geloovige sultan wordt door geschenken zóó voor hen ingenomen, dat hij hun op hun verzoek een stuk grond afstaat, zoo groot als door een dierenhuid kan worden bedekt. De Portugeezen brengen dan ammunitie en wapens, in kisten verpakt, aan wal, voorwendende koopwaren te ontschepen. Zij bouwen op hun stuk grond een fort, dat zij echter voor een huis uitgeven. De schietgaten zouden vensters zijn. Als alles in gereedheid is openen zij plotse-ling te middernacht een hevig geschutvuur op de stad.¹⁾

Als de Maleische vorst gevlucht is gaan de Portugeezen, op last van hun koning, de R a d j a G o a (vorst van Goa!), een fort bouwen, geheel gelijk aan dat te Goa en daarmee zijn zij 36 jaar, 3 maanden en 14 dagen bezig. — 9 jaar en 1 maand later komt een Hollandsch schip, de „Afterlenden” (?) onder een kapitein I b i r (?) voor

tegen Soengei Telor (A History of Malaya, blz. 76). Tiele geeft als naam van de residentie, Oedjoeng Tanah (a° 1535). (De Europeërs, II, blz. 34—35). Een feit is, dat de Sultan zich sedert 1526 niet meer op Bintan bevond, zooals het Ms. zegt, maar in Djohor.

¹⁾ Het is klaar, dat het verhaal een lacune moet vertoonen: een fort op een stuk grond zoo groot als een dierenhuid is wat al te ongeloofwaardig. — Men zie Hik. H a n g T o e a h. — Het ossehuid-motief is zeer verbreid in het Oosten: zie prof. H. Wagenvoort's artikel in 't Maandblad voor Antieke Cultuur Hermeneus (sub. H a n g T o e a h).

Malaka. Deze vindt het een mooie en welvarende stad en rapporteert het aan den koning van Europa (sic!), die daarop 25 schepen uitrust om Malaka te veroveren. Van Bantam krijgen ze nog 2 schepen en een k tji en daarmee tasten zij Malaka aan. De stad wordt vergeefs bestormd, wat de Hollandsche hoeloebalangs beschaamd maakt, z o zelf, dat zij er over denken maar weer naar Europa terug te keeren. Wanneer een tweede poging al evenzeer faalt, roepen zij Djohor te hulp en nu wordt in 15 dagen de stad ingenomen, waarbij de dapperheid van 50 amok-loopende Maleische helden den doorslag gaf. Sedert dien tijd zijn Djohor en Holland bevriend.¹⁾

b. *Hikajat mentjeriterakan radja*² Malaka (Over de vorsten van Malaka) — naar de inhoudsopgave van H. H. Neubronner v. d. Tuuk, Kort verslag van de Maleische handschriften in het East-India House te Londen (T. N. I., 1849, dl. I, blz. 385—400).

Tegen het einde van dit hs. wordt de komst van  en Portugeesch schip te Malaka gemeld. De geschiedenis van de vestiging is dezelfde als sub a., maar de regeerende vorst is hier, als in de Hang Toeah, de poeteri Goenoeng Ledang, die Sultan Mahmoed was opgevolgd. Voor het bombardement der Portugeezen weggevlucht verdwijnt de koningin spoorloos. Men meent echter te weten, dat zij later tot „vorstin der Bata's” is uitgeroepen.²⁾

4°. *Hikajat Hang Toeah* (De roman van Hang Toeah). Tekst: Shellabear, Hikayat Hang Tuah (Methodist Publishing House, Singapore).³⁾

Het epos van den nationalen held der Maleiers, den grooten Laksamana Hang Toeah. — De herinnering aan Malaka's voorbijgegene glorie, de weemoedige gedachte aan wat had kunnen zijn, de neiging tot idealiseering en romantiseering van groote „nationale” figuren hebben den historischen Laksamana, ons reeds uit de Sedjarah Melajoe

1) Raffles, t.z.p. blz. 115—22. Zie verder sub Sja'ir perang Djohor c.a.

2) V. d. Tuuk, t.p., blz. 387.

3) Voor niet-malaici: H. Overbeck, Hikayat Hang Tuah; München, 1922. Daarnaast ter vergelijking: P. A. Tiele, De Europeers. R. O. Winstedt, A History of Malaya (J. R. A. S. — M. B. vol XIII, part. 1). — Wij staan bij deze figuur wat langer stil, omdat, naar men mag aannemen, deze opvattingen van wat goed en hoogstaand is in een mensch, 't oordeel van Maleische auteurs ook over Europeanen mede bepaald zal hebben.

bekend, gemaakt tot dien legendarischen heros, dien deze Hikajat vereeuwigt. Tot een ideaal, een symbool en een epitaaf tegelijk. — Een ideaal en een symbool, want Hang Toeah, die met zijn vrienden Hang Djebat, Hang Lekioe, Hang Lekir en Hang Kastoeri een soort Maleische Ridderschap-van-den-Ronden-Tafel vormt, vereenigt in zich alles wat de Maleier van oudsher aan psychische en fysieke eigenschappen hoog placht aan te slaan: uitmuntende in alle wapen- en behendigheds-spelen is hij dapper en onversaagd, listig, geslepen en handig. Gevaarlijk als tegenstander is hij als vriend trouw en hartelijk. Zijn houding en gedrag kenmerken zich door die ingetogenheid en zelfbeheersching, die wellevendheid en kennis van, en gevoel vóór, de etiquette, waarop de Maleier zoozeer gesteld is: immers daaruit blijkt ware, innerlijke beschaving.

Nooit spreekt hij te luid, of te kort-af, nooit vergeet hij zichzelf, het decorum. En tegenover zijn vorst blijft hij, in gunst en ongenade, steeds dezelfde trouwe, toegewijde dienaar, die nimmer tegen hem in verzet komt en ondank beantwoordt met des te grooter dienst. — Een epitaaf omdat Maleische grootheid en Maleische glorie voorbij zijn, en blijkbaar voor goed.¹⁾

En, gelijk dat met nationale heroën meer het geval pleegt te zijn, is men groote daden en wapenfeiten door anderen bedreven op naam van den held gaan stellen, en heeft men uit andere verhalen geput wat maar nuttig geoordeeld werd déze figuur te verfraaien en den hoorder (lezer) te amuseeren.²⁾

Ook met de Peringgi komt H. Toeah in zijn lang en veelbewogen leven meer dan eens in conflict. — Vermelden wij de passages waarin van Portugeezen gesproken wordt:

a. Djaja Nantaka, een broeder van den Sultan van Malaka, die tot radja van Keling verheven is, verslaat

¹⁾ Men bedenke, dat na Malaka's val het Maleische koningshuis nooit meer eenige werkelijke beteekenis heeft gehad.

²⁾ Een enkel voorbeeld: In de Sedjarah Melajoe is het Hang Nadim, die de schoone Toen Tédja schaakt voor zijn sultan. Hang Toeah is dan — vóór de val van Malaka in 1511 — al overleden. Hiér staat die daad op naam van H. Toeah. — In de Sedjarah Melajoe staat het gezantschap naar China onder leiding van Toen Parapetih Poetih, hiér onder H. Toeah. Zie Overbeck, II, blz. 317—19: Parallelen zur Hikayat Hang Tuah aus der „Sedjarah Melayu“ (der Malaiische Chronik).

op weg naar dat rijk een uit China terugkeerende vloot der Peringgi en neemt die in haar geheel gevangen. Hij be-
toont later echter genade en benoemt de kapitan zelfs
tot havenmeester en admiraal.¹⁾

b. Om aan te geven hoe kostbaar de paarden zijn, die de
vorst van Keling aan den Batara van Madjapahit schenkt,
meldt de Hikajat, dat Peringgi voor één van die
paarden 2000 goudstukken en de gansche lading van een
galei boden.²⁾

c. Bij de komst van een Maleisch gezantschap, onder H.
Toeah, in Keling, toonen de Portugeezen zich hoogst veront-
waardigd, dat dit daar aanlegt, waar doorgaans de schepen
van hùn gezanten plegen te meeren. De Maleiers, niet te
intimideeren, verklaren zich bereid te vechten, maar, daar
zij numeriek in de minderheid zijn, man tegen man, in even
grootte troepen tegen elkaar of schip tegen schip. Van beide
kanten komt men tot bedaren, daar het niet te pas komt te
twisten in eens anders rijk.³⁾

d. Het gezantschap naar China raakt op dezelfde wijze in
twist met de Portugeezen over de aanlegplaats. De Maleiers,
ditmaal numeriek in de meerderheid, willen van die over-
macht geen gebruik maken en bieden het gevecht aan op
dezelfde voorwaarden als zij in Keling bedongen. De
Portugeesche kapitein, hiervan verwittigd en bovendien af-
gunstig op de grootere onderscheiding, waarmee de Chi-
neesche keizer de Maleische gezanten had ontvangen,
wacht de Maleiers buiten de haven op. Waarop de Chineesche
ministers uitroepen, dat die Peringgi werkelijk alle verstand
verloren moet hebben, dat zij zich zóó durven te gedragen.
In het d.o.v. zeegevecht worden de Portugeezen verslagen.
daar H. Toeah's tooverspreuken hun kanonnen buiten ge-
vecht stellen.⁴⁾

e. De Gouverneur van Manilla krijgt van Don Ma-
nilla⁵⁾ en Don Tjerala⁵⁾ bericht van deze neder-
laag en gaat daarop den koning van Portugal persoonlijk

1) Shellabear, blz. 109—15. Dat dergelijke dingen, zij 't
op bescheidener schaal, gebeurden, lezen we bij Tiele (De Euro-
peërs, II, blz. 29). De sultan van Gudjerat maakte in 1527
een Spaansch schip buit en noodzaakte (!) de bemanning bij hem
in dienst te treden.

2) Shellabear, blz. 137.

3) Shellabear, blz. 120—48.

4) Shellabear, blz. 149—61.

daarvan in kennis stellen. De radja Pertoegal is zeer verbaasd hem voor zich te zien, want de 3 jaren van zijn ambtstijd waren nog niet verstreken. De reden van zijn komst vernomen hebbend, laat hij onmiddellijk een armada van 40 galeien — met 500 man en 50 kanonnen per schip (!) — uitrusten. De gouverneur en eene Don Soeala¹⁾ krijgen bevel Malaka te gaan veroveren. Van den aanvang af heeft deze vloot met tegenslag te kampen. Eerst trachten zij tevergeefs een paar Sakai-visschers gevangen te nemen. Deze keeren 's nachts terug, doen een succesvolle verspieding, maken zelfs 1 galei en 10 Portugeezen buit en verwittigen Malaka van de komst der Portugeesche vloot. Toen Kastoeri en Maharadja Dewa, op kondschap uitgezonden, zeilen eerst 2 oorlogsbodems in den grond en weten dan aan de oproeiende galeien te ontsnappen. Nu stelt H. Toeah, hoewel lijdende aan zware koorts, zich aan het hoofd van de Maleische vloot en bevecht de Portugeezen dapper en met succes. De aanvoerders komen er slecht af: de gouverneur komt te sterfen, dong Soeala en H. Toeah worden zwaar gewond. De Portugeesche vloot keert onverrichterzake huiswaarts. H. Toeah herstelt weliswaar, maar sedert het verlies van zijn kris (kort vóór den komst der Portugeezen) is hij nooit meer recht de oude²⁾. — Dit is een verklaring voor 't feit, dat kort daarop Malaka aan de Portugeezen verloren ging en de Laksamana dit niet kon of wilde (hij en zijn vorst hadden zich als kluizenaars in de rimboe teruggetrokken) verhinderen.

f. Prinses Goenoeng Ledang is haar vader opgevolgd, als een kapitan Peringgi een stuk grond koopt, zoo groot als door een ossehide bedekt kan worden. Hij snijdt de huid aan reepen, zoodat hij zich een stuk verwerft,

---

¹⁾ Welke Portugeesche namen (personen) dit zijn moeten, heb ik niet kunnen ontdekken. Soeala lijkt op Soarez. Er was een Gouverneur van Indië van dien naam, Lopo Soarez, ca. 1518 (Tiele, de Europeërs I, blz. 349; Schurhammer, blz. 7 (nos. 64—67) die echter nooit in Malaka geweest is, en ca. 1547 een Diego Soarez de Mello (Tiele, de Europeërs, III, blz. 303), d.i. dus lang na de val van Malaka.

²⁾ Shellabear, blz. 221—31. De geschiedenis zelf is pure fantasie: vóór 1511 hebben de Portugeezen geen aanval op Malaka ondernomen.

groot genoeg om er een fort op te bouwen¹⁾. Hij bewapent dit op dezelfde listige wijze, als ons uit 3° a is gebleken, en gaat eveneens onverwachts op een nacht tot een bombardement van de stad over, geholpen door een inmiddels verschenen vloot van 40 schepen uit Manilla en Portugal.

Eenigen tijd later (!) doen de Hollanders een vergeefschen aanval op Malaka. Daarop roepen zij Djohor te hulp, met welk rijk zij een verdrag sluiten. De Bendahara, Datoek Padoeka Radja, is eigenlijk de man, die 't bevel voert voor Malaka, het initiatief neemt tot de beslissende stormloop, als de Hollanders al wankelen, en de stad weet te veroveren. Sedert dien wonen de Hollanders, wien Malaka volgens verdrag toevalt, vreedzaam naast de Maleiers. Niemand weet echter of Hang Toeah nog leeft dan wel reeds gestorven is.²⁾

De vestigingslegende³⁾ is o.i. de dichtelijke voorstelling

¹⁾ Zie voor dit motief de interessante en uitvoerige verhandeling van prof. H. Wagenvoort in 't Maandblad voor Antieke Cultuur *Hermeneus*, 9e jaargang, no. 5 (blz. 65—70) en no. 6 (blz. 88—92). Uit de antieke folklore (VI en VII). De Stichtings Sage van Carthago (I en II).

²⁾ Shellabear, blz. 286—92. Het slot herinnert ons aan de *Kyffhäuser-legende* van keizer Barbarossa.

³⁾ Blijkens prof. Wagenvoort (*Hermeneus*, no. 6 — blz. 90—92) wordt die legende verteld: voor de Hollanders op Cambodja, Formosa en Java (Batavia); voor de Portugeezen te Malaka (zie hoven) en voor de Spanjaarden in Manila (een Chinese account, volgens Wilkinson — *Papers on Malay subjects* — *Malay Literature*, pt. I, blz. 10). — Waar de legende over een zoo groot gebied verspreid wordt aangetroffen en gebezigd wordt voor de vestiging van Europeesche factorijen of kolonies (maar voor Europeanen van verschillende nationaliteit!), daar ligt het vermoeden voor de hand, dat men hier met een „Wandermotiv” te doen heeft en een van betrekkelijk jongen datum: geen der bronnen die het vermelden dateert van vóór 1620, terwijl het motief althans in de Maleische volksverhalen onbekend is. Zou het via Voor-Indië, al dan niet met de Portugeezen naar Indië gekomen zijn, dan zou de auteur van de *Sedjarah Melajoe* (de oudste ons bekende Maleische kroniek), die een man van aanzien en ontwikkeling en een liefhebber van anecdotes was, een dergelijke, aardige geschiedenis stellig niet verzuimd hebben te vertellen. De *Sedjarah Melajoe* evenwel zwijgt op dit punt, maar de ruim 30 jaar jongere „Hang Toeah” geeft de legende volledig. Men mag dus aannemen, dat deze van elders, in ieder geval niet met de Portugeezen of direct uit (Voor-)Indië naar de Maleische landen is gekomen. — En dan schijnt alles naar Java te wijzen als de plaats, waar het motief het eerst overgenomen en op de Hollanders (1619: stichting van Batavia) is toegepast. Gezien het feit, dat de Chineesche e.a. bronnen, die de legende vertellen, allen — in ieder geval: niet jonger zijn dan de Javaansche (*Baron Sakèndhèr*), — lijkt het waarschijnlijk, dat de ontleding van West naar Oost en niet in omgekeerde richting heeft plaats gehad.

in a nutshell van de komst der Portugeezen in Malaka, van den strijd en de verrassend-snelle ondergang der stad. De voorstelling en de verklaring. Want voor dit pijnlijk en onbegrijpelijk feit, dat een handvol vreemdelingen een zoo groot en machtig rijk als het Maleische zoo snel en zoo volkomen ten onder kon brengen, had de Maleier behoefte aan een verklaring, — een verklaring, die tevens zijn kinderlijk en tot vlucht-uit-de-werkelijkheid geneigd gemoed kon bevredigen.

En slechts perfide list eenerzijds en koninklijke overmaat van vertrouwen anderzijds, konden z.i. Malaka's val verklaren, waar hij de ware oorzaken niet kon of wilde inzien. Vergelijkt men de Hang Toeah met 3° a en b dan lezen wij uit de „verklaring”, waarvan de beide laatsten slechts brokstukken, de eerstgenoemde het geheel geeft, op welk een arglistige wijze de Portugeezen 's konings toestemming tot 't bouwen van 'n huis misbruikten, zich verraderlijk en in stilte op den strijd voorbereidden en deze onverhoeds openden. — Het weerspiegelt in deze vorm, al is het historisch niet juist, stellig gebeuren en gemoedsgesteldheid in het Malaka van die dagen. Sultan Mahmoe^d 1) immers was de Portugeezen aanvankelijk goed gezind, en stond hun zelfs toe een huis 2) te bouwen voor handelsdoeleinden. Zijn zoon Ahmad echter, nog aangezet door de Mohammedaansche kooplieden ter plaatse, wenschte niets liever dan hen op staanden voet te beoorlogeren. Het vestigings-verhaal verleent aan deze tweedracht en het wantrouwen bij Ahmad c. s. tegen den vreemdeling wederom poëtische uitdrukking: de loop der gebeurtenissen rechtvaardigde immers dit wantrouwen — de loop van het verhaal bewijst de onbetrouwbaarheid dier Portugeezen en stelt 's Sultans goedgeloovigheid aan den kaak.

Auteur en afschrijver van de hikajat zijn onbekend; het

---

1) Niet Ahmad, zooals 3° a zegt en ook niet de (legendarische) prinses Goenoeng Ledang. Dat een prinses gezegd wordt aan 't hoofd van Malaka's regiment te staan, vindt waarschijnlijk z'n oorzaak in het feit, dat ten tijde van d'Albuquerque's komst, S. Mahmoe^d juist zijn dochter zou uithuwelijken aan den Sultan van Pahang, die weer met prins Ahmad de leider der oorlogspartij was. Verwarring van personen en feiten mag er toe geleid hebben de prinses voornoemd te laten optreden als degene, die de Portugeezen bestreed en door hen verslagen werd (vgl. Tiele, De Europeërs, I, blz. 338). Over de inneming van Malaka door de Hollanders, zie sub 36°.

2) Tiele, De Europeërs, I, blz. 331.

moet dateeren van na 1641 (het jaar, dat de Hollanders Malaka op de Portugeezen veroverden).

5°. *Hikajat Atjeh* (De kroniek van Atjeh).

Hiervoor raadpleegden wij een viertal kronieken, Marsden's vertaling van een fragment uit een Maleische kroniek over Atjeh¹⁾ en verder Hoesein's „Critisch overzicht etc.”²⁾, waarin alle bestaande hikajat's, onderling en aan andere, ook Europeesche bronnen worden getoetst.

a. *Hikajat negeri Atjeh*.

D.i. het 13e hfdst. 2e boek uit de Boestân-as-salâtîn, verkort uitgegeven door G. K. Niemann in zijn „Bloemlezing uit Maleische Geschriften” — 2e stuk, blz. 120—40.

Een tamelijk uitvoerige genealogie. Veel namen en jaartallen. Opvallend is, dat hier zoo weinig aandacht besteed wordt aan de Peringgi, hoewel b.v. uitvoerig gesproken wordt over Iskandar Moeda (1607—1636), die de meest geduchte en hardnekkige tegenstander der Portugeezen in die dagen was, terwijl ook nergens de eerste komst der blanke vreemdelingen vermeld wordt. De volgende passages zijn voor ons van belang: De eerste Atjehsche sultan, die gezegd wordt de Portugeezen — *segala kafir* (de ongeloofigen) — te bestrijden en tegen Malaka te opereeren, is Alâ 'ad-din Riajat Sjâh al-Kahar³⁾. Over de veroveringen van Radja Iskandar wordt uitvoerig gesproken en tevens vermeld bij welke gelegenheden hij de Portugeezen afbreuk deed.

H. 1023 (d.i. A.D. 1614/15). Terugkeerend van een expeditie tegen Bintan, worden veel Portugeezen en Portugeesche schepen buitgemaakt *daripada anak menantoe wizoerai* (van den schoonzoon des onderkonings).

¹⁾ W. Marsden, *History of Sumatra* 3d ed. blz. 455—60.

²⁾ Hoesein Djajadiningrat, *Critisch overzicht van de in Maleische werken vervatte gegevens over de geschiedenis van het soeltanaat van Atjeh*. (B.K.I. dl. 65—1911; blz. 135—265). Hoesein (blz. 137—38) onderscheidt 6 groepen: 1°. Niemann's uitgave; 2°. de Leidsche hss. cod. 1954 en 1983 (1); 3°. kronieken, type Dulaurier; 4°. de latere geschiedenis van Atjeh tot 1824 (Bat. cod. 221); 5°. Marsden's vertaling; 6°. Soerat Soeltan Iskandar, uit de Boestân-as-salâtîn. Voor 4° en 6° waren wij op Hoesein's studie aangevoelen.

³⁾ Niemann, blz. 121—22. Schrijfwijze van Hoesein, die 1537—'68 voor zijn regeeringstijd opgeeft en 1568 voor zijn aanval op Malaka. In 1537 was echter reeds een aanslag op Malaka gepleegd (Hoesein, bijlage I, blz. 212—15, blz. 213).

H. 1038 (d.i. A.D. 1628). Aanval op Malaka, die geen succes oplevert, aangezien de beide aanvoerders: de Maharadja Sri Maharadja en de Laksamana het onderling oneens worden. ¹⁾

Onder Iskandar Thâni Alâ 'ad-dîn Moeghâjat Sjah (1636—1641) komen Portugeesche gezanten den Sultan vergiffenis vragen voor de gepleegde euvelheden, welke hun ook verleend wordt. Zij maken evenwel van de gelegenheid gebruik de bij Bintan gevangen geraakte Portugeezen te helpen ontsnappen. Later komen zij nog eens terug en vragen vergiffenis, maar hun kwade trouw blijkt weer — hoe en bij welke gelegenheid wordt ons niet vermeld — en zij worden onthalsd. ²⁾

Tenslotte wordt ons nog verteld, dat een oetoesan daripada radja Holanda (gezant van den koning van Holland), die den Sultan op een reisje naar Pasei een eindweegs vergezeld had, verlof vroeg en verkreeg om naar Djajakatra terug te keeren. De gezant heette Goernadoer Gaoenbigen (?). ³⁾

Het is curieus hoe deze vreemdelingen doorgaans slechts ter sprake komen, wanneer zulks in de vorm van een anecdote, betrekking hebbende op den regeerenden vorst zelf, geschieden kan.

De Boestân is gedateerd Sjawwal H. 1047, d.i. Maart 1638. b. *Hikajat radja² negeri Atjeh* (Kroniek van de vorsten van Atjeh). Twee Leidsche hs.: cod. 1954 — hierna besproken — en cod. 1938 (1), die hetzelfde bevat

¹⁾ Niemann, blz. 126—27. A. D. 1615. Zeegevecht tegen de Portugeesche vloot onder Miranda en de Mendonca, waarbij de laatsten ernstig nadeel liepen (Hoesein, blz. 180; Tiele, De Europeërs, VIII, blz. 308). A. D. 1629 grootscheepsche aanval op Malaka (Hoesein, 180—81).

²⁾ Niemann, blz. 133—34. Hoesein gist, dat dit slaat op een ons van Europeesche zijde bekend, bericht, dat de Portugeezen, na de mislukking hunner vredesvoorstellen aan Iskandar Thâni, eenige dorpen vernielden (Hoesein, blz. 184).

³⁾ Niemann, 137. Kautikam? (Hoesein, blz. 185). Hoesein zegt, dat op een verzoek van den Sultan aan de Compagnie om hulp tegen Malaka, eene Van Deutecom naar Atjeh werd gezonden ter verdere onderhandeling (Hoesein, blz. 185). Onder Iskandar Thâni werd de Boestân geschreven (Hoesein, blz. 213).

als 1954, maar minder volledig is.¹⁾ — Een zeer oud²⁾ en daardoor vaak slecht leesbaar hs. is de omvangrijke cod. 1954. Opgezet is hij volgens het voor kronieken beproefde recept: een paar „ontstaans-mythen”, van algemeen Maleisch-Polynesischen aard vooral: de geschiedenis van een bamboe-prinses en van een *bidoadari* (hemelnimf), die een koning zich weet te veroveren, doordat hij haar kleederen wegneemt; een genealogie van de afstammelingen dezer beide *poeteri berdarah poetih* (prinsessen met wit bloed), om dan naar het einde toe, het tijdstip naderende, waarop de auteur zijn werk schreef, steeds uitvoeriger en steeds meer „historisch” te worden. — Enkele jaartallen figureeren in den tekst. — In verscheidenheid, kleur en afwisseling, in taal en stijl is het verre de mindere van *Sedjarah Melajoe*.

Meer dan de helft van zijn geschrift wijdt de auteur aan den jeugdigen *Djohor Alam*, ook wel genoemd: *Radja Zeinal*, *Radja Soelan*, *Moennawar Sjah* en vooral *Pendjagah*, de latere *Iskandar Moeda*, die bij zijn grootvader, *Sjah Alam*, wordt opgevoed, en reeds op zeer jeugdigen leeftijd blijk geeft van de wonderbaarlijkste en meest uiteenlopende talenten.³⁾

Van jaar tot jaar — tot en met zijn 14e levensjaar — volgt de auteur het leven van zijn held op den voet, ieder jaar markerend door telkens weer een ander, uitvoerig beschreven, *permainan* (vermaak) van den prins, waarover volk en, uitheemsche, kooplieden iederen keer weer verbaasd staan. De gedachte dringt zich op, dat de auteur er op uit is, *Djohan Alam* in moed, schrandrheid en bedrevenheid-in-alle-manlijke-spelen den beroemden *Hang Toeah* te doen overtreffen. Zóó zeer zelfs, dat zijn roem zich — triomf aller triomfen! — tot in de door traditie en geloof gewijde steden *R o e m* (Constantinopel) en *M e d i n a h* verbreidde. In aanmerking nemend, dat de auteur zijn werk waarschijnlijk te boek ging stellen toen *Djohan Alam*

¹⁾ Zie *Hoesein*, Bijlage III a (blz. 238—46). In de Aanteekeningen bij de Bijlage voornoemd zegt hij 1954 boven 1938 (1) te prefereren en het om zijn ouderdom niet onbelangrijk te achten (*Hoesein*, blz. 238).

²⁾ Het hs. zelf moet van niet later dan eind 18e eeuw zijn volgens *Hoesein* (*ibid.*, blz. 238).

³⁾ *Sjah Alam*, bij *Niemann* ook gebruikt ter afwisseling met *baginda* (vorst, Z. M.), is S. 'Alâ 'ad-din Ri'ajat Sjah (± 1588—1604).

al regeerend sultan was, dus na 1607 (het hs. eindigt abrupt midden in de discussies over de troonsopvolging, wanneer Sjah Alam wenscht te abdiceeren), een omstandigheid, die hem verplichtte tot vleiende overdrijving en sprekerder kleuren, en dat de auteur zich ook auteur voelde met alle consequenties, die dat hoog beroep voor een Maleier meebrengt, dan blijft, ontdaan van alle franje, ons dit beeld van den toekomstigen heerscher over: een kwieke, levendige jongen, die overal haantje-de-voorste placht te zijn. Al dan niet behept met een neiging tot grootdoen en imponeeren — dat hangt er van af hoeveel van wat de auteur ons van de grootsche ensceneering van zijn kinderspelen verhaalt pour besoin de la cause en hoeveel waarheid is. Een beeld, dat volstrekt niet in strijd is met dat van den lateren heerschzuchtigen, krijgshaftigen en roerigen Sultan Iskander, zooals hij ons uit Europeesche bronnen tegemoet treedt. Wel breekt de hikajat af vóór Djohan Alam's eigen regeeringsperiode en zijn strijd tegen de Portugeezen, maar toch wekt het verbazing, dat hier slechts zóó weinig en dan nog maar van terzijde over hen en andere Europeanen gesproken wordt, daar ons uit Europeesche bronnen bekend is, dat t.t.v. Sjah Alam zich reeds de noodige wrijvingen en andere, vermeldenswaardige voorvallen hebben voorgedaan.¹⁾ Zóózeer is de auteur — en deze is representant van het hof — verdiept in, zóózeer concentreert hij zich slechts op de persoon van zijn vorst, diens handelingen, diens onmiddellijke omgeving.

Van veel belang lijkt mij de volgende passage, die onopzettelijk de controverse met de Portugeezen in herinnering roept: bij de land-en-zee-oorlogjes, die Djohan Alam met zijn vriendjes „opvoert”, draagt de aanvoerder der tegenpartij,

¹⁾ Men vergelijkte slechts wat de Encycl. N. I., dl. I (Atjeh, blz. 74) voor die periode opgeeft: 24 Juni 1599: Cornelis de Houtman ter reede. Schepen afgeloopen, Cornelis gedood, Frederik de Houtman gevangen; Juni 1600: J. Wilckens met 4 schepen voor Atjeh; 21 Nov. 1600: P. v. Caerden voor Atjeh. Uitlevering en opnieuw gevangenneming van F. de Houtman, v. Caerden „überlistet” den Sultan. Juni 1601: beschieting van een Portugeesche fust. Augustus 1601: Le Roy en Bicker met 4 schepen ter reede. Factorij toegestaan, de Houtman uitgeleverd; Atjehsch gezantschap naar Prins Maurits. 1601: J. Grenier van Amsterdam; 1602: Lancaster; een Fransch schip van St. Malo; J. v. Spilberghe; 1603: schepen van 't eskader v. Waerwijck; 1604: St. v. d. Haghen brengt het resteerend lid van het Atjehsch gezantschap terug.

die natuurlijk steeds door den prins c.s. verslagen wordt, immer den naam van kapitan mor.¹⁾ Een zijdelingsch maar duidelijk bewijs, dat er conflicten met de Portugeezen moeten bestaan hebben, al zwijgt de kroniekschrijver over de feiten. Meer rechtstreeks wordt over de Portugeezen gesproken bij de vermelding van een gezantschap²⁾ onder Dong Dawis en Dong Toemis, daripada radja Pertoegal (van den koning van Portugal) met een brief en geschenken, w.o. pertala doea ékor (2 strijdrossen), die door niemand bereden kunnen worden, behalve door Djohan Alam, zijnde dit jongmensch dan 10 jaar oud. Genoemde gezanten komen voor hun koning kota Beram (?) ditepilaet (een aan de kust gelegen versterking) vragen, welk verzoek wordt afgewezen.

„Djikalau tempat jang lain dipinta radja Pertoegal nistjaja kami beri,” zegt de sultan. (Had de Portugeesche koning om een andere plaats gevraagd, dan hadden wij hem die zeker gecedeerd)³⁾.

Aardig en van meer beteekenis is de volgende passage: Wanneer de prachtig uitgedoste Djohan Alam op één dier schitterend-opgetuigde paarden voorbijsnelt, deelt de glans van het geheel zich zelfs mede aan de kiezelsteentjes op den weg.

Maka segala anak Peringgi jang ketjil² itoe berlarian mengambil anak batoe itoe disangkanja permata. (De Portugeesche kleine kinderen kwamen er allemaal aangehold om die steentjes op te rapen, in de meening, dat het edelstenen waren).

Maar met Djohan Alam verdwijnt alle geschitter en teleurgesteld werpen de kinderen de steentjes weg.⁴⁾ Wij durven niet met stelligheid beweren, dat dit verhaal een satyre, en een zeer fijne, is op de welbekende dorst naar goud-en-edelstenen, die de Portugeezen ook in de Archi-

¹⁾ Cod. blz. 148—62.

²⁾ Cod. blz. 162—79. Het gezantschap wordt, volgens Hoesein, bevestigd door F. de Houtman (Hoesein, blz. 169—70). De namen der gezanten doen meer Engelsch aan dan Portugeesch (Davis? Thomas?).

³⁾ Cod. blz. 179. Er staat papat (?) i.p.v. tempat, zooals hier gelezen wordt.

⁴⁾ Cod. blz. 173. Tevens kan met hieruit opmaken, dat er te dien tijde (ca. 1600) Portugeezen te Atjeh waren gevestigd.

pel nimmer verlaten moet hebben,¹⁾ al lijkt het waarschijnlijk. Al wat schittert, insinueert het verhaal, wekt in de verhitte verbeelding zelfs van Portugeesche kinderen direct associaties op met de hevig begeerde schatten, maar, zooals meestal het geval was: ook nu weer blijken zij het slachtoffer te zijn geworden van hun eigen fantasie en begeerte. Immers slechts door den luister van Atjeh's toekomstigen heerscher nemen (zelfs) de kiezelsteenen een glans aan als van edelgesteenten. Hoe het ook zij: het moet den Atjehers voldoende bekend geweest zijn, waar de Portugees het meest naar haakte, dat een dergelijk verhaal kon ontstaan. Tenslotte hooren wij nog hoe de sultan, op een expeditie, Malaka aandoet en hem door twee vertegenwoordigers van den gouverneur geschenken worden aangeboden.²⁾

De auteur van 't hs. is onbekend. Het moet gedateerd worden na 1604³⁾ en waarschijnlijk in het eerste decennium der 17e eeuw.

c. *Hikajat Atjeh* (ed. E. Dulaurier, *Journal Asiatique* 3e serie, Tome VIII, blz. 47—81). Eind 18e eeuw.

Feitelijk niets meer dan een genealogie der Atjehsche vorsten. Buiten veel namen en jaartallen, die meerdere afwijkingen vertoonen van die in a en b, worden zelden nadere bijzonderheden vermeld. Van de vele en kostbare expedities tegen Malaka wordt hier o.m. niet gerept. d. Het door Marsden vertaalde fragment,⁴⁾ betrekking hebbende op binnenlandsche twist en tweedracht, is van geen belang. Slechts vermeldt het, dat toen Atjeh, onder Djamâl al-âlam Badr-al-moenîr (1703—1726), rijk en welvarend was, de rijkste man ter plaatse een Hollandsch koopman was, Daniël geheeten.⁵⁾

e. Het Bataviaansche hs. c. o. d. 221, blz. 26—52.⁶⁾ Een kroniek zonder jaartallen voor 't tijdvak 1727—1824.

¹⁾ B.v. Tiele, *De Europeërs*, I, blz. 364, 392; II, blz. 27, 59 e.v. *Encycl. N. I.*, dl. I, „Atjeh”, blz. 70; dl. I, „Goud”, blz. 806—11.

²⁾ *Cod.*, blz. 243—76. ³⁾ Het einde van Sjah Alam's regeering.

⁴⁾ Het is een extract uit een hikajat, „...distinct from the Annals already mentioned” (W. Marsden, *History of Sumatra*, blz. 455).

⁵⁾ Marsden, *History of Sumatra*, blz. 455. De soerat soeltan Iskandar, sub 6° in Hoesein's „Inleiding” vermeld, gaat niet verder dan tot Iskandar Thâni en is ook een deel van de Boestan. Behoeft dus hier niet verder besproken te worden.

⁶⁾ Naar Hoesein, blz. (206) 207—10. Vh. B. G., dl. VII, blz. 282: Tjaritera asal soeltan Atjeh.

Een enkele, slechts historisch van belang zijnde, passage: 'Ala 'ad-dîn Djauhar al-âlam Sjâh (1795—1824) roept, door zijn oom-regent verdreven, in 1805 tegen toezegging van een fort en factorij te Atjeh de Engelschen te hulp. Deze haasten zich niet, maar Djauhar al-âlam weet op eigen kracht zijn troon te heroveren. Echter geldt zijn gezag niet overal, want twee Europeanen L e t o e en P i n i h, die voor hem belasting innen, komen met leege handen terug.¹⁾ Djauhar al-âlam wordt afgezet wegens veronachtzaming van de adat en overgang tot het Christendom. In 1815 gaat hij zich te Pinang bij de Engelschen beklagen over eenen Abdallah, zoon van een Engelsch onderdaan, koopman te Pinang, die zich tot Sultan had opgeworpen. De Engelschen staan hem echter zelfs niet toe aan wal te komen en de gouverneur loofde een premie uit voor den gene, die de Sultan bij een poging tot aan wal gaan mocht betrappen.²⁾ Hij gaat dan maar zelf handelend optreden. A. D. 1817 wordt kapt. C o o m b s naar Atjeh gezonden om in den troonstrijd te intervenieeren. In 1818 komt hij nog eens, ditmaal vergezeld van d j é n d e r a l R a p a l i (R a f f l e s), die ten voordeele van Djauhar uitspraak doet. Raffles wist in een vergadering met de hoe-loebalangs n.l. aan te toonen, dat Djauhar de wettige soeverein was. Daarop ging hij dezen in Serdoeli opzoeken en wederom dank zij Raffles kon de Sultan een leening geplaatst krijgen, welke tot heden niet afgelost is. Djauhar's tegenstander wilde eerst niet heengaan, maar een Engelsch oorlogsschip kwam Raffles' decisie klem bij zetten, waarop hij de wijk nam, om zich later te Pinang te vestigen, onder 't genot van een jaarwedde vanwege de Engelsche regeering.³⁾

6°. *Hikajat radja² Pasai* (Kroniek van de vorsten van P a s e i). Ed. J. P. Mead, J. R. A. S. — S. B. no. 66, blz. 1—55).

Een kroniek van een oudtijds belangrijk koninkrijk in

¹⁾ De Franschman L' Etoile en de Engelschman Fenwick (Hoesein, blz. 207).

²⁾ De Engelsche lezing is, dat de Sultan zijn beklag alleen schriftelijk indiende (Hoesein, blz. 209, noot).

³⁾ Strikt genomen hoort deze hikajat, evenmin als Dulaurier's tekst, die van na 1780 dateert, hier niet thuis. Zij sluit evenwel bij de d.a. voorafgaande aan en wordt door Hoesein in het groote geheel van Atjeh's historie tezamen met de anderen behandeld. Waar wij Hoesein volgden, namen wij de hikajat gemakshalve ook hier op.

Noord-Sumatra. Opgebouwd naar beproefd model met een mythologisch en een meer historisch deel, vertoont het meermalen treffende overeenkomst met sommige verhalen uit de Sedjarah Melajoe. Voor ons doel bevat het werk niets van beteekenis.

7°. *De kroniek van Koetai.*

Vide: de gelijknamige dissertatie van C. A. Mees (Leiden, 1935). Deze, vooral uit ethnologisch en folkloristisch oogpunt belangwekkende, kroniek bevat, daar zij geschreven en beëindigd is vóór de eerste aanraking met Europeanen, i.c. Hollanders, had plaats gevonden, voor ons doel niets van eenige beteekenis.

Zij moet gedateerd worden tusschen 1610 en 1630.¹⁾

8°. *Hikajat Marong Mahawangsa* (De geschiedenis van Marong Mahawangsa).

Ed. A. J. Sturrock, *Hikayat Marong Mahawangsa* (Kedah Annals). (J. R. A. S. — S. B. no. 72, blz. 37—123).

En: J. Low, *A translation of the Keddah Annals termed Marong Mahawangsa*. (Journal of the Indian Archipelago, vol. III, blz. 1—23; 162—81; 253—70²⁾; 314—36; 468—88).

Na een fantastisch-mythologisch begin, waaruit Low poogt de historische waarheid omtrent de afkomst der Kedah-dynastie te distilleeren, gaat het verhaal over in de geschiedenis van het rijkje Kedah op Malaka

9°. *Sja'ir Sipelman* (Gedicht over Speelman).

Tekst: het Leidsche hs. cod. 1626 (3), blz. 19—24.

Bevat niet veel belangrijks. Slechts hooren wij hoe aan beide zijden, bij de Hollanders en de Boegineezen en bij de Makassaren gepocht wordt op en gedreigd met wat zij hun tegenstanders wel zullen doen. Wij hooren van de moesjawarat van Kornilis Sipelman en de Boegineezen, en hoe daarbij de djénderal Olanda jang mabok (de Holl. generaal in z'n dronkenschap) uitroept, dat hij Makassar zal plunderen en alle vrouwen meevoeren. Even later heet hij djénderal tjelaka (dat stuk ongeluk van een generaal). Na de moesjawarat

¹⁾ Mees, blz. 13 e.v. en 53 e.v.

²⁾ De blz. 235—84 zijn gedoubleerd, zoodat op wat eigenlijk blz. 285 moet zijn opnieuw met 235 begonnen wordt. De tweede blz. 253—70 bevatten de Kedah-annalen.

rustten de verbondenen 18 schepen uit met 740 soldaten be-
mand. ¹⁾)

Volgens Pijnappel zijn het de als proza geschreven eerste
139 disticha van de gelijknamige sja'ir. ²⁾) Het eindigt
abrupt. Is wellicht te dateeren op einde 17e eeuw (A° 1669:
verovering van Makassar).

10°. *Hikajat radja* ² *Bandar dan Kotaringin* (Kro-
niek van Bandjermasin).

Tekst: Het Leidsche hs. cod 3211 (ongedateerd).

Vgl.: A. A. Cense, *De Kroniek van Bandjer-
masin* (diss. Leiden 1928). Behandeld de geschieden-
nis van de bovengenoemde rijkjes op Borneo, met mytholog-
ische elementen, en vermelding van Klingaleesche en Ja-
vaansche betrekkingen. Wij vinden slechts een enkele maal
Europeanen vermeld.

Orang Olanda komen met 4 schepen voor Kota
Bandjar en bombardeeren de stad. De rijksgrooten willen
om strijd alléén die Olanda bestrijden, maar de Panem-
bahan houdt de eer aan zich. De Hollanders nemen voor de
aanvallen der Bandjareezen de vlucht. ³⁾) De kroniek is ver-
moedelijk te boek gesteld in het einde van de 17e eeuw
(Cense, blz. 105 en 115).

11°. *De Maleische Poëzie*.

Ook in de Maleische gedichten, àl te drukke Oostersche
tapijten gelijk, van vaak eender stramien en slechts weinig
varieerende motieven, van immer-eendere arabesken van
metaphoren en zinswendingen, treffen wij in een wereld van
kobolden en reuzen, van geesten en nimfen, goden en heroën,
van mensch-wordende dieren of in dieren veranderde men-
schen, van monsters en wonderdieren, wonderpaleizen,
magische wapenen, kleinoodiën, mirabile dictu, somtijds,
en dan meestal als vijand van den held, een Europeaan,
Hollander of Portugees, aan. Nooit en nergens evenwel ge-
dragen die Europeanen zich anders dan de Maleische, of in

¹⁾ Tekst, blz. 21—22.

²⁾ Pijnappel, *De Maleische handschriften der
Leidsche Bibliotheek* (B. K. I., 3-V, blz. 149). De tekst is
niet erg duidelijk. Is de sja'ir, waarop Pijnappel doelt, dezelfde als
die N. B. Dennys vermeldt als een gedicht van de hand van eene
Entjik Amboen over de verovering van Makassar door Speelman en
Aroe Palaka? (*A contribution to Malay Bibliog-
raphy*, J. R. A. S. - S. B., VI, blz. 225—72, op blz. 251).

³⁾ Tekst, blz. 122. Bedoeld is de strafexpeditie van Maart 1612
met 4 jachten, waarbij Bandjarmasin in brand geschoten werd.
(Tiele, *De Europeërs*, IX, blz. 239, Cense, blz. 94).

't algemeen: de Oostersche vorsten in de gedichten. Slechts in naam en titel, niet in optreden, gedrag of wijze van spreken, onderscheiden zij zich van hun niet-Europeesche mede- of tegenstanders.

Waar de Maleische gedichten ¹⁾ in de loop der tijden motieven ontleenden aan Voor-Indisch-Perzische, Hindoesche en Javaansche werken en ook later niet ophielden zich uit te breiden en aan te passen aan de zich wijzigende smaak en omstandigheden, kan het ons niet verbazen ook de vorsten van onbekende rijken, als Holland, Spanje en Portugal in hun poëzie geïntroduceerd te zien. Meestal werd daarmee niets anders beoogd, dan het geheel een moderner cachet te geven en de wapenglorie van den held te vermeerderen door onder zijn slachtoffers ook de koningen van rijken, wier macht en aanzien in het Oosten zeer tastbare realiteiten waren, te rangschikken. Of daarbij oorspronkelijk nog de gedachte voorgezeten heeft die Europeanen te hoonen of onder een dergelijk literair mom de wensch uit te spreken, dat ook inderdaad de Europeesche mogendheden door een — herleefde — inheemsche macht verslagen zouden mogen worden, kan een object van velerlei speculatie zijn, maar is vrijwel nooit uit inkleeding of bewoordingen van de desbetreffende passages op te maken.

Onder deze groep nemen wij ook op twee oorspronkelijke Maleische romantische verhalen, die slechts door het ontbreken van maat en rijm — dus alleen maar den vorm — geen eigenlijke gedichten zijn. Verder abundeeren zij minder in tot cliché geworden herhalingen en beschrijvingen. Geest en aard van de stof zijn identiek.

A. Eenige gedichten, waarin Europeesche vorsten, tezamen met andere potentaten uit Oost en West, als tegenstanders van den held van 't gedicht in quaestie een figuranten-rol vervullen en kennelijk slechts dienen diens helden-glorie te vergrooten. ²⁾

¹⁾ Voor zoover niet ontleend, is hun oorspronkelijke vorm zeer oud; dateeren ze meestal uit praë-Mohammedaansche tijden, dus van vóór 1400. (Vgl. ook: R. O. Winstedt, *The history of the Peninsula in Folk-tales* (J. R. A. S. - S. B., LVII, blz. 183—87) op blz. 183 en 184).

²⁾ Eenigszins verkort weergegeven naar de inhoudsopgaven in de handschriften-catalogi:

Voor a,b,c: H. H. Juynboll, *Catalogus van de Maleische en Sundaneesche handschriften der Leidse Universiteit*. Voor d t/m h: Ph. S. v. Ronkel, *Catalogus van de Maleische handschriften*

a. *Tjarita Wajang Kinudang* (Juynboll, blz. 9—10).
Afgeschreven te Bandjermasin: 30 November 1875. Een Pandji-thema¹⁾ en als zoodanig naar den oorsprong niet-zuiver Maleisch.

Op een svayambara in Djawa komen 40 prinses naar de hand van prinses Kembang Madani dingen, o.a. die van Langkapoeri, China, Holland, Manilla, Engeland, Portugal, Frankrijk, Keling, Bali, Ambon, Ternate, Makasser. De opdracht, de steel van een waringin-blad te doorschieten, kan echter alleen Wajang Kinudang vervullen (pag. 102 e.v. hs.). Hij verslaat en doodt zijn 40 mededingers, maar doet hen later weer herleven (pag. 145 hs.).

b. *Hikajat Indra Nata* (Juynboll, blz. 135—37).
Ongedateerd.

Het behandelt de avonturen van den zoon van den koning van Roem, Indra Nata. Hij bevrijdt o.a. de prinsessen van Bagdad, Irak, Peringgi, Siam, Koefa, Keling en Mesir uit de handen van een raksasa van Patani. Hun resp. vaders komen hen te Roem bezoeken. Indra Nata overwint ook nog de prinses met wie de dames verloofd waren (pag. 108 e.v. Hs.).

c. *Hikajat Sjah-i-Merdân* (Juynboll, blz. 148—50).
Afgeschreven: Mei 1828.

De geschiedenis van een jonge held, Indra Djaja, die veel avonturen beleeft en gedaanteverwisselingen ondergaat. Hij en zijn zoon, Indra Déwa, bestrijden Indra Lelana, zoon van Poeter Alam, koning van Nêderland, met wiens zuster Indra Déwa daarop in het huwelijk treedt.

d. *Sja'ir Koembajat* (v. Ronkel, blz. 324—26).
Ongedateerd.

De avonturen, die de jonge vorst van Koembajat op zoek naar een prinses, die hem in zijn droom was verschenen, beleeft. Deze prinses blijkt te zijn Zoebaidah, dochter van Pandita Oelama, die op Poelau Peranggi²⁾ een stad

in het Museum van het Bataviaasche Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen. (Vh. B. G., dl. LVII).

¹⁾ Zie W. H. Rassers, *De Pandji-Roman* (diss. Leiden, 1922).

²⁾ Het is niet zeker of met de schrijfwijzen: Peringgi, Peranggi en Peringga steeds hetzelfde land (of volk) bedoeld wordt, maar de onnauwkeurigheid der Maleische afschrijvers vooral t.a.v. klinkertekens in aanmerking genomen, wel waarschijnlijk. Volledigheidshalve vermelden wij alle gedichten, waarin deze namen voorkomen.

gesticht heeft. Ook heeft Zain-al-Abidin-Sjah, zooals de held heet, nog strijd te voeren met een radja Benggala en de koning van China.

e. *Sja'ir Sitti Zoehrah* (v. Ronkel, blz. 326—28). Afschrift gedateerd: 128. H. (d.i. nà A. D. 1863).

De romantische geschiedenis van twee jonge vrouwen, die om het gedrag van haar stiefmoeder het ouderlijk huis ontvluchten, zich als mannen vermommen, grootsche wapenfeiten verrichten en zelfs tot koninklijke waardigheid komen. Zij verslaan o.m. een Radja Sarani (Christen-koning), die af en toe Radja Wolanda heet en onder zijn vele legeroversten velen heeft met quasi-Europeesche namen. Eén hunner heet Sinjor Endrik. Wanneer deze koning den vader der beide meisjes belaagt, komen zij den laatsten te hulp en verslaan den Radja Wolanda opnieuw: alle verslagenen, de vorst zelf in zijn stervensuur, nemen de Islam aan¹⁾ en veranderen hun Christen-namen in goed Maleische.

f. *Hikajat Indra Nata* (van Ronkel, blz. 95).

Dezelfde historie als sub b. De zeven prinsessen heeten hier: Tjandra Koesoema van Mesir, Noer Lila van Bagdad, Ratna Sari van Irak, Indra Wasi van Siam, Ratna Tjahaja van Koefah, Tjandra Mahadewi van Peringgi (de naam is al evenzeer Javaansch als die van de anderen), Tjandra Paksi van Keling.²⁾

g. *Hikajat Indra Djaja Pahlawan* (v. Ronkel, blz. 326—28).

In dit bewogen verhaal komt een Maharadja Peringgi Kesna voor, later ook wel: Indra Samana of Maharadja Antaboga geheeten, die in een naga (slang) is veranderd. Hij heeft zich meester gemaakt van een prinses, Asmaja Indra (blz. 26 e.v. hs.) en later wordt hun een tweede prinses, Gangga Majoe Lila Tjahaja, toevertrouwd door een in een garoeda (mythische vogel) veranderde bajan (parkiet), Bajoe Kesna geheeten, uit vrees voor Indra Djaja met wien hij over haar in twist geraakt is. (blz. 40 e.v. hs.). De held doodt Bajoe Kesna en ontsteelt den naga de beide prinsessen in een tjoemboel (bijoutherie-doodsje).

h. *Hikajat Sjah Mandewa* (van Ronkel, blz. 143—44).

¹⁾ De klassieke strijder voor het geloof, Amir Hamza, bekeerde ook ieder, dien hij overwon tot den Islam (Ph. S. v. Ronkel, De roman van Amir Hamza. Brill, Leiden 1895, passim).

²⁾ f, g, h — ongedateerd.

Hierin is sprake van een vorst van Peringgi, door Mandewa met succes beoorloofd.

Van meer beteekenis zijn de beide romantische hikajat's **B. a.** *Hikajat Anggoen Tji^c Toenggal* (De roman van Anggoen Tji^c Toenggal).

Tekst: R. O. Winstedt, *Hikayat Anggun Che Tunggal* (Malay Literature Series no. 11). Een oude, van geslacht op geslacht overgeleverde geschiedenis, opgeteekend en bewerkt door een Radja Hadji Jahja uit den mond van een inheemschen verteller, Pawang Ana.

Deze hikajat van het geijkte en geliefkoosde type met wonderschepen, gedaanteverwisselingen, vele gevechten en de verovering van vele vrouwen „so nebenbei”, behandelt de strijd en overwinning van den Oosterschen prins Anggoen Tji^c Toenggal op den grootmachtigen vorst van Tambang Papan, de Radja Bidoera Poetih (Z. M. de blanke vice-rey), die als alle machtige koningen uit sja'irs en romantische hikajat's, gezegd wordt over vele rijken, vele onkwetsbare helden en ontelbaar veel krijgers te gebieden.¹⁾

Op welke wijze wordt ons nu deze „blanke onderkoning” die op een, den lezer minder bevredigende en Anggoen niet zeer eerende, wijze aan zijn eind komt, afgeschilderd? Eerstens als een verschrikkelijke, met bovennatuurlijke eigenschappen begiftigde, reus, gelijk dat meer het geval is met tegenstanders van jonge helden. En deze kolos is evenzeer begeerig naar nieuwe landen als naar nieuwe vrouwen. De auteur¹⁾ beschrijft hem a.v.:

Toedjoeh hasta bidang dadanja,
Toedjoeh hasta pokok lengannja,
Gerahamnja empat saroempoen,
Sagantang makan daging,
doea tjoepak lekat digiginja.

(7 el was zijn borst breed, 7 el zijn bovenarm lang; z'n kiezen hadden 4 kronen op één wortel (?). Vleesch at hij

¹⁾ Hik., blz. 4. R. Brandstetter (*Charakteristik der Epik der Malaien*, Luzern, 1891) zegt, dat de koning in de poëzie altijd is: moedig en heldhaftig, machtig (vele vorsten zijn hem onderworpen, zijn land is bloeiend en volkrijk), trouw, rechtvaardig, minzaam en vooral: wellevend. (t.p. *Der König*, blz. 31—32).

²⁾ Radja Hadji Jahja wel te verstaan.

een gantang ($\pm 6\frac{1}{4}$ pond) ineens, waarvan de helft ¹⁾ achter z'n kiezen bleef zitten(?). ²⁾ Geen wonder, dat dit heerschap lacht met het geluid van neerstortende rotsblokken: seraja ia tertawa seperti boenji batoe roeboeh soearanja. ³⁾ Hij heeft een reuzen-schip tot zijn beschikking, - kapal petola, kapal petolai - dat o.m. 7 tempels en 7 kasteelen bevat ⁴⁾ en waarop hij zich met zijn heele leger, hofhouding, artillerie etc. kan inschepen. Hij trekt n.l. naar Tikoe Priaman om zich van de dochters van den vorst van dat land meester te maken, 7 prinsessen met zich voerend. ⁵⁾ Het schip wordt ons a.v. beschreven:

Maligai toedjoeh sadjandjar
Roemah berhala toedjoeh berbaris
Memoetih tjeropong meriam
Tiang berlajar sèngèt - bersèngèt
Orang seperti semoet melata.

(7 paleizen stonden er op een rij en 7 tempels; witte pluimen droegen de vuurmonden — d.w.z. er werd voortdurend geschoten — de masten hielden over en het scheepsvolk krioelde als mieren rond). ⁶⁾ En nog meer wordt ons verteld:

kapal petola kapal petolai
siang berbadjoe lajang
malam berbadjoe rantai.

(overdag was de kapal petola kapal petolai gekleed in een gewaad van zeilen, des nachts in een van ketenen). ⁷⁾ Schriftelijk eischt hij de prinsessen op en als hem die geweigerd worden, laat hij de stad plat schieten. ⁸⁾ De kinderen van den vorst van Tikoe Priaman vallen hem, op één dochter na, alle in handen.

De Radja Bidoerai leeft natuurlijk anders dan normale menschen: hij eet slechts eens in de maand, maar dan ook

¹⁾ 1 tjoepak = $\frac{1}{4}$ ganting. In dgl. passages is het den auteur niet om logica of duidelijkheid te doen als hij slechts het gewenschte effect met zijn woorden bereikt. Zoodat niet alleen de analyse maar evenzeer de vertaling van Maleische poëzie doodelijk daarvoor mag heeten.

²⁾ Hik., blz. 5.

³⁾ Hik., blz. 4.

⁴⁾ Hik., blz. 5.

⁵⁾ Hik., blz. 6. Tikoe (en) Priaman wijzen beide op West-Sumatra.

⁶⁾ Hik., blz. 67.

⁷⁾ Hik., blz. 69.

⁸⁾ Hik., blz. 10—12.

7 dagen achtereen.¹⁾ Ook pleegt hij 12 maanden aan-éénstuk te slapen en is dan door niets of niemand te wekken. Anggoen Tji^c Toenggal treft hem aan terwijl hij juist aan de 6e maand van z'n slaap-periode bezig is, kan hem niet wekken en evenmin eenig letsel toebrengen, al beproeft hij al zijn krachten, zijn zwaard en zijn kris daarop.²⁾ Bidoerai's eigen dochter verschaft Anggoen dan de pisau kesaktian (wonder-mes) door welk alleen hij gedood kan worden, in ruil voor haar leven, als Anggoen's vriend, Boedjang Selamat, alle prinsessen aan boord gaat dooden, terecht bevreesd, dat Anggoen bij haar zijn tijd en plicht zal verzuimen. Zoo sterft Bidoerai een jammerlijken dood.³⁾

Aan boord pleegt hij nooit zijn legerstede te verlaten: ditindih² oléh toean poeteri jang ketiga itoe dan sekalian toean pengasoehnja diatas dada Radja Bidoerai poetih itoe (de 3 prinsessen en hare verzorgsters leunden op de borst van den Bidoerai).⁴⁾

Hij heeft twee broeders, die zijn opperhoogheid erkennen en wien hij een paar prinsessen toestuurt, die hem niet ter wille wenschen te zijn, om haar te kerkeren. Deze broers zijn de Radja Pertoekal⁵⁾ of Pertoekar, en de Radja Sanggerai of Sianggarai. Dit tweetal ontvangt den overwinnaar van hun broeder evenwel zeer heusch en gastvrij, uit veiligheidsoverwegingen,⁶⁾ en geven hem zijn ooms en tantes (Anggoen is de zoon van de eenig-achtergebleven prinses van Tikoe Priaman) terug. Buiten-dien neemt de R. Pertoekal⁷⁾ hem tot zoon aan en wint

¹⁾ Hik., blz. 13.

²⁾ Hik., blz. 81—83. Men denkt hier direct aan dien anderen reus, die ook zoo vast kon slapen: Koembakarna (Hik. Seri Rama, blz. 159—60; ed. Shellabear J. R. A. S. - S. B. LXXI).

³⁾ Hik., blz. 86—87.

⁴⁾ Hik., blz. 13.

⁵⁾ De koning van Portugal zou ondergeschikt zijn aan de vice-rey (Bidoerai)! Men houde bij de beoordeeling van deze omzetting echter in het oog, dat voor de Maleiers uit de 16e eeuw de te Goa resideerende onderkoning een veel reëler grootheid was dan de koning in het verre Portugal zelf, zoodat zij er gemakkelijker toe konden komen den onderkoning boven zijn souverain te stellen. Overigens dachten zij over een en ander ook niet verder na.

⁶⁾ Hik., blz. 105.

⁷⁾ Resideerend resp. in Bandan en Telok Sina (Seni) Tambang Papan (Hik., blz. 95). Er heerscht een zekere traditie t.a.v. de landen en residenties der Europeesche vorsten in de Maleische Volksverhalen. Zie: R. O. Winstedt, *The history of the Peninsula in Folk-Tales* (J. R. A. S. - S. B. no. LVII, blz. 183—88). Winstedt deelt mede (blz. 187), dat in de Hik. Radja Donan

Anggoen des Maharadja Sianggarai¹⁾ 's schoone dochter voor zich, haar en passant tot de Islam bekeerend, waartegen de vader niets weet in te brengen: Maka iapoen terlaloe héran, tiada berkata²⁾ lagi berdiam dirinja soeatoe poen tiada apa titahnja¹⁾. (Hij stond verbijsterd en geen woord, geen bevel kwam over zijn lippen). De beide vorsten ontvangen den vreemdeling trouwens op de wijze, waarop in alle sja'ir's en hikajat's vorsten, die de etiquette kennen en zichzelf respecteeren, zulks plegen te doen: daar zijn de onmisbare saluutschoten over en weer, de grootwaardigheidsbekleeders, die naar den naam van den vreemdeling, zijn land van herkomst en het doel van zijn reis komen informeeren, om hun vorst daarvan op de hoogte te stellen; de onvermijdelijke moefakat, die Z. M. daarop met zijn rijks grooten houdt, het feestelijk inhalen van den vreemdeling en zijn ontvangst ten hove, het gastmaal waarbij de gast de eereplaats geboden wordt en hij met den koning uit één schaal eet, e. d. m. Men spreekt elkander aan met ayahanda (zeer deftig voor vader) en anakanda (dito voor dochter, zoon); de vorst leidt zijn gast bij de hand (pimpin tangan) en behalve de officiëele maaltijd hooren we ook van het ceremoniëele bad (bersiram) e. d.²⁾ Niets, geen enkel woord of zinnetje verraadt ook maar het geringste streven nu eens een ander en anders-, niet Oostersch-geaard hof met andere etiquette en andere menschen te willen uitbeelden. Uit niets blijkt trouwens, dat de auteur c.q. z'n publiek daaraan behoefte gevoeld hebben of er zich van bewust zijn geweest.

Even weinig on-Maleisch gedraagt zich des Bidoerai's legeraanvoerder, die den Hollandsch-klinkenden naam van Kommander Tehling draagt³⁾. Deze laat, Anggoen's

ook een Radja Pertoekal voorkomt, die een Radja Tjamar Laet verslaat en bij Loebok Goa Batoe aan den grond raakt. In de Hik. Malim Déwa regeert een Radja Pertoekal over Teloek Sina Tadjoeng Papan en een bloedverwant van hem, Radja Sianggerai, over Goa Batoe Blang. Slechts hebben de vorsten in de diverse hikajat's niet immer dezelfde residentie's. De R. Pertoekal in de Hik. Radja Donan zal, volgens Winstedt (blz. 185), wel een anachronisme zijn.

¹⁾ Hik., blz. 133.

²⁾ Hik., blz. 105—20. Men sla er b.v. de Hang Toeah (passim), Sedjarah Melajoe (passim), H. C. Klinkert, Drie Maleische gedichten (Sja'ir's: Ken Tamboehan — Jatim Noestapa — Bidasari, passim) eens op na.

³⁾ Hik., blz. 69—79. Boedjang Selamat roept hem, vóór het tweegevecht, dat zij gaan voeren, zelfs toe, dat hij zijn bloed — air ratjoen Welanda (dat Hollandsche gif) — wil drinken (Hik. blz. 77).

schip, Dendang Pandjang, ook al een wondervaartuig, bij dat van den Bidoerai ziende ankeren, de manschappen en het geschut in gereedheid brengen. Dit vertoornt Anggoen zeer ¹⁾, maar als een waar held, die weet hoe het hoort en zich door niets uit het veld laat slaan (ook hoort het publiek gaarne dergelijke beschrijvingen), nuttigt hij nog eerst z'n maal en z'n sirih-pruim en kleedt zich dan in een (uitvoerig beschreven) gala-costuum. Geheel volgens beproefd recept, wordt de ondergeschikte, i.c. Tehling, niet door Anggoen zelf, maar door Boedjang Selamat bestreden, en eerst met de tong, daarop ook met de wapenen verslagen. ²⁾

De hooghartige Tehling beantwoordt B. S.'s vraag, waarheen de reis is, eerst na de derde herhaling. Hij spreekt hem ook vol verachting toe: Hai orang sampan kelopak djantoeng jang tiada berbehéna dimata orang kapal besar (Hé, jullie in die sloep, die er uitziet als het schutblad van een pisangbloem, en niets beteekent in de oogen van lieden uit een groot schip). Onbeschaamd vindt hij het, dat zij nog vragen durven stellen: dit immers is het schip van den Radja Bidoerai, wiens doel is dat deel van de wereld, dat hem nog niet onderworpen is, ten onder te brengen. Op Tehling's weervraag geeft B. S. een ironisch antwoord, dat den Kommander in toorn doet ontsteken en hem het bevel doet geven alle kanonnen tegelijk af te vuren. Door Allah's hulp richt het salvo niets uit, de Dendang Pandjang wordt niet eens geraakt en de kogels.... habis dibawa oléh angin pergi tempat jang lain (droeg de wind elders heen). Hier als in andere hikajat's, waar en wanneer van gevechten gesproken wordt, lezen wij, dat men van rook en kruitdamp geen hand voor oogen kon zien en de kogels kwamen seperti hoedjan jang lebat (als een dichte slag-

---

¹⁾ Hik., blz. 69: terlaloe amat moerkaja m érah (de tekst heeft: marah) padam warna moekanja (hij werd vuurrood van toorn). In poëzie en proza wordt iedereen bij het minste of geringste woedend (zie blz. 72, 75, 83) en steeds op dezelfde wijze: blz. 10, 71 en 77: (maka baginda poen) moerkalah tiada terkira² lagi m érah padam warna moekanja seperti boenga raja, die zich opent in den morgen) of wel: blz. 11 seperti oélar berbelit² (als een zich kronkelende slang).

²⁾ Vgl. vooral de Amir Hamza (passim).

regen).¹⁾ Het eenig effect van het salvo is, dat de Dendang Pandjang er nog eens zoo fraai gaat uitzien, wat Tehling doet stampvoeten van kwaadheid. B. S.'s kanon, Sampir Penghabis²⁾, schiet granaten, die stuk voor stuk 190 andere voortbrengen, en richt een enorme verwoesting aan op Bidoerai's schip. Tehling antwoordt met een salvo uit zijn 3 (H)aroeng Darah's²⁾, die 10.000 granaten uit één bom doen voortkomen. De ravage op den Dendang Pandjang veroorzaakt Anggoen, hij gaat zich althans verkleeden, gordt zijn pedang kesaktian (wonder-zwaard) aan en roept zijn krijgsoversten bijeen. In den krijgsraad wordt op voorstel van B. S. besloten, dat slechts hij en Anggoen zullen amokloopen op des Bidoerai's schip.³⁾ Aldus geschiedt en 7 dagen en 7 nachten lang richt het tweetal een bloedbad aan onder Bidoerai's heirscharen. B. S. doodt Tehling in een gevecht naar aloud schema: uitdaging en bespottig over en weer, krachtmeting op verschillende wapens en in verschillende strijd-methoden, waarbij B. S. steeds Tehling's meerdere is, tot diens definitieve nederlaag en dood. Waarna het tweetal nog eens 7 dagen en nachten wijdt aan het uitmoorden van de rest van Bidoerai's volk.

Het is ons niet mogelijk uit het, uit vele bestanddeelen opgebouwde, verhaal, in den vorm dus waarin het nu voor ons ligt, op te maken, of het in oorsprong historische gebeurtenissen weergaf (een Portugeesche expeditie naar West-Sumatra?) of 'n symbolische inkleeding voor een bepaalde wensch (dat de eens verslagen Maleiers t.z.t. den vreemden dwingeland zouden weten te verslaan) was, dan wel een ingekleede satire op de Portugeezen, of aan een menging van alle 3 of 2 van de 3 motieven zijn ontstaan te danken had.

Evenmin kunnen wij dat met stelligheid verklaren

¹⁾ Hik, blz. 71.

²⁾ Kanonnen vervangen in moderner tijden de strijdwapenen van vroeger maar 't gebruik ze van namen te voorzien blijft. Sampir (= Jav. sampé) Penghabis beteekent zooveel als: tot het einde toe; aroeng darah: wader door bloed. Zooals in Mahābhārata en Rāmāyana en de Javaansche en Maleische versies daarvan wonderpijlen e.d. voorkomen, die zich vermenigvuldigen, zoo doen het hier de kanonkogels.

³⁾ Zij loopen amok soearanja seperti halilintar membela goenoeng (Hik, blz. 75), onder donderend krijgsgeschreeuw, dat een berg zou splijten.

voor het volgende, romantische verhaal, hoewel de wijze waarop hier de Radja Belanda uitgebeeld wordt, een ernstige aanwijzing is, dat hier althans in het begin de bedoeling moet voorgezeten hebben den Hollander op zeer scherpe en grove wijze te hoonen.

b. *Hikajat Terong Pipit* (De roman van Terong Pipit). Tekst: R. O. Winstedt, *The tale of Trong Pipit*. (J. R. A. S. — M. B. V, blz. 373—591). Afgeschreven door panglima Moedin-bin-panglima Hassan uit Aroe (Perlis) voor eene Mr. Pasqual, d.d. H. 1341 (A. D. 1922/23).

De lijvige hikajat, met de gebruikelijke overdaad aan gevechten, avonturen, bovenaardsche wezens, gedaanteverwisselingen etc. etc., die het veelbewogen bestaan schildert van een groep jonge helden, van wie Terong Pipit het middelpunt is.¹⁾ En deze hikajat treedt als gezegd een Radja Belanda op²⁾, jang kahar pahlawan gagah perkosa³⁾ (een geweldig krijgsheld), die tapa doet, d.i. de ascese beoefent, op een berg om zoo de hand van prinses Sinar Boelan tjahaja gemilang (glanzende Manestraal), dochter van den koning van Djohor, te verkrijgen. Deze vorst, door Terong Pipit c.s. in het nauw gebracht, roept op raad van zijn minister den R. Belanda te hulp en belooft hem zijn dochter als hij hem van Terong Pipit kan ontslaan. De Radja komt terstond en wil maar onmiddellijk met prinses Manestraal trouwen. Men weet hem tot bedaren te brengen met het leugentje, dat zij juist ziek is. Den avond voor hij zich met Djohor's vijanden gaat meten is hij de held van een ontzaglijk eet- en drink-gelag, wat niet belet, dat hij den volgenden dag eerst na dapperen tegenstand door Terong Pipit gedood kan worden. Hij wordt ons geschilderd als een woeste, ongemanierde kerel, wiens optreden: menggerak linggam dikerenjoetnja gigi

¹⁾ Een romantischer editie van het Ridder-van-de-Tafelrondemotief, dat ook de Hang Toeah, maar minder uitgesproken, kent. Volgens N. B. Dennys (*A contribution to Malayan Bibliography*, J. R. A. S. - S. B., VI, blz. 225—72) beschrijft (blz. 264) Trom Pipit „the original wanderings of the Malay race (very ancient).” Deze uitspraak geheel voor rekening van den schrijver latend, mag men met Winstedt aannemen, dat de Terong Pipit althans prae-Mohammedaansch is. (R. O. Winstedt, *The history of the Peninsula in Folk-tales*, J. R. A. S. — S. B. LVII, blz. 184).

²⁾ Hik., blz. 460—67.

³⁾ Hik., blz. 461. De tekstuitgave laat te wenschen over.

dan dikaroetnja misainja dan di-p-ng-g-oe-ng moeka dan silaunja kekiri kekanan, matanja mérah menjala seperti bidji saga¹⁾ (membrum virile²⁾ movebat, hij tandenknarste en draaide z'n knevels op....., zijn roodbeloopen oogen fonkelden als saga-pitjes) en geweldige stem iedereen doen sidderen en beven van angst.³⁾ Zijn voornaamste hoeloebalangs dragen de weinig Hollandsch-klinkende namen van: Djoedin, Tempinoeng, Djoegi en Toepai hoetan.⁴⁾ Iets specifiek-Hollandsch of zelfs maar specifiek-Westersch is trouwens aan het heele beeld, dat ons van dezen Radja wordt opgehangen, niet te ontdekken.

Inmiddels zijn wij tot de 18e eeuw genaderd.

12°. *Sja'ir Kompeni Welanda berperang dengan Tjina* (Gedicht over den strijd tusschen de Compagnie en de Chineezen). Tekst: de gelijknamige dissertatie van J. Rusconi (Utrecht, 1935), blz. 20—109.⁵⁾

Een zeer omvangrijk en voor het doel, dat wij ons gesteld hebben, niet onbelangrijk gedicht, waarvan men na raadpleging van den tekst en Rusconi's aantekeningen kan zeggen, dat het in hoofdzaken de gebeurtenissen welke het beschrijft, juist weergeeft, maar dit meer met betrekking tot de loop en de strekking daarvan, dan tot de exacte feiten; dat het juister en betrouwbaarder is met betrekking tot het gebeuren in en om Batavia, waarvan de auteur getuige geweest mag zijn, dan tot wat verder-af geschied is; dat het streven een echte sja'ir, in den

¹⁾ Hik., blz. 463. De tekst heeft dikaroetnja gigi dan dikerenjoetnja misainja wat zinloos is. Het gedeelte dip-ng-g-oe-ng moeka dan silaunja of siloenja kekiri kekanan, is duister. Het is niet onmogelijk dat er hier meerdere fouten tegelijk zijn ingeslopen en dit is niet alleen hier het geval.

²⁾ De gissing, dat linggam de vermelde beteekenis zou hebben, is van prof. Gonda. Het is mij een raadsel wat er anders zou kunnen staan.

³⁾ Hik., blz. 465.

⁴⁾ Of topi hoetan (boschhoed)?

⁵⁾ Rusconi voorzag de tekst van een uitvoerige inhoudsopgave en aantekeningen ter vergelijking van mededeelingen uit het gedicht met Europeesche gegevens ter zake. Voor niet-malaici geven wij de indeeling op:

Voor vs. 51—81. Voorspel van den Chineezen-moord. Inhoudsopg. blz. 110—14; aantekeningen blz. 115—25.

Vs. 583—2252. De opstand der Chineezen. Inhoudsopg. blz. 126-42; aant. blz. 142—78.

Vs. 2252—3570. De strijd tegen Tjakraningrat. Inhoudsopg. blz. 179—91; aant. blz. 191—206.

Maleischen zin des woords, te schrijven verantwoordelijk is voor de vele, vermoeiend-lange en vermoeiend-eendere beschrijvingen van b.v. optochten, gevechten e.d. en dat het een sterk Javaanschen inslag vertoont, hoewel niet met zekerheid valt uit te maken, hoeveel daarvan op rekening van den auteur en hoeveel op rekening van de afschrijver(s) te stellen valt.

Slechts wanneer men de verwachting gekoesterd mocht hebben in deze sja'ir een karakterschets van v. Imhoff, of ook maar een poging daartoe, aan te treffen, zal men zich zeer teleurgesteld vinden. Zelfs te spreken van een bepaalde visie op van Imhoff, representatief voor die van zijn Maleische c.a. tijdgenooten, ware te boud. Slechts kan men constateeren, dat de figuur van v. Imhoff in druk gemaakt heeft in Batavia en ommelanden — hoewel de aard van dien indruk onbestembaar moet blijven. En dan nog is die indruk veeleer te danken aan de belangrijke gebeurtenissen, waarin v. Imhoff een rol speelde, dan aan een juist begrip van die rol bij de Maleische toeschouwer. Toegegeven, dat de auteur, hoe goed ook van de gebeurtenissen, die hij beschrijft, op de hoogte, wel niet in de gelegenheid geweest zal zijn kennis te nemen van de motieven en inwendige aangelegenheden van de Raad van Indië b.v., moet opgemerkt worden, dat hij ook nergens een poging doet zich daarvan op de hoogte te stellen. Wanneer slechts de verklaring, die zijn fantasie of een in omloop zijnd gerucht hem aan de hand deed, hem en zijn publiek beviel en amuseerde, vroeg hij niet verder en zijn publiek evenmin.

Verdeelen wij de stof, die voor ons onderzoek in aanmerking komt, in:

a. de met name genoemde personen (i.c. vooral Himop en Palkenir); b. de ongenoemde Hollanders (vooral militaire autoriteiten); c. de Kompeni (d.i. in hoofdzaak haar legermacht) c.q. de Engelschen, die aan het eind nog ter sprake komen.

Ad a. Op de eerste plaats komt hier de hoofdpersoon uit de sja'ir (centrale figuur ware een te sterke uitdrukking: centrum is het gebeuren), de G. G. van Imhoff of Himop, zooals hij hier heet.

Voorzien wordt hij van epitheta, die wel cliché zijn, maar door hun frequentie een aanwijzing zijn, welke eigenschappen den auteur het meest in v. Imhoff gefrappeerd hebben:

Himop berani dengan 'akalnja/
Tjina berketi tiada pedoelinja
(De dappere en verstandige Imhoff was nog voor geen hon-
derdduizend Chineezzen bevreesd).¹⁾

...banjak 'akalnja...²⁾, jang banjak
'akal...³⁾ (de zeer schrandere); 'akalnja Himop
seperti segara...⁴⁾ en ....'akalnja bagai
laoetan⁵⁾ (zijn schrandereheid was groot als de oceaan).

Dan heet hij: ..mengerti⁶⁾, ..sangat mengerti⁷⁾
(zeer verstandig) of: sangat tjerdiknja⁸⁾ (heel knap
of schrandere), ..tjerdik lagi bangsawan⁹⁾ (schran-
dere en van hooge geboorte) en: tjerdik lagi menger-
ti¹⁰⁾ (schrandere en verstandig) of het nog klassieker:
bidjaksana (scherpzinnig of beleidvol) wordt hem toe-
gekend.¹¹⁾ Zijn andere epitheta zijn nog meer cliché: hij is
natuurlijk bangsawan (van hooge geboorte)¹²⁾, setia-
wan (getrouw)¹³⁾, lestari (voorspoedig)¹⁴⁾, terbi-
lang (beroemd)¹⁵⁾, baik boedi (verstandig)¹⁶⁾, din-
gen die in elke willekeurige sja'ir van iedereen, belangrijk
of onbelangrijk, gezegd worden. Dit laatste geldt ook voor
de epitheta, die moeten aanduiden, dat de persoon in quaestie
moedig is en een dapper of vervaarlijk krijgsman: dan heet
hij — i.c. Himop — berani (dapper)¹⁷⁾, harimau
djantan (tijger)¹⁸⁾ of harimau garang (een woeste
tijger)¹⁹⁾ of enkel garang (woest)²⁰⁾. Een en ander
tezamen:

idelir Himop gagah perkosa/
perang ke Sélong soedah biasa
enam poeloeh tahoe kan bahasa/
'akalnja haloes kasar poen ada.

(Edeleer V. Imhoff was een dapper krijgsheld, die op Ceylon
zijn sporen verdiend had. Zestig talen was hij machtig en
evenzeer in fijne als in grove listen bedreven);²¹⁾ terwijl
Kruisbergen den vorst van Bandjermasin schrik poogt aan
te jagen met de woorden:

djénderal Himop djikalau moerka/
negeri toekoe roesak binasa

¹⁾ Vs. 14. ²⁾ Vs. 837. ³⁾ Vs. 1595, 2332, 2652, 1328: jang
besar 'akal. ⁴⁾ Vs. 471. ⁵⁾ Vs. 2259. ⁶⁾ Vs. 290, 296, 340, 430, 520
⁷⁾ Vs. 340, 699. ⁸⁾ Vs. 343, 387. ⁹⁾ Vs. 2259. ¹⁰⁾ Vs. 2266.
¹¹⁾ Vs. 530. ¹²⁾ Vs. 1381, 1409, 1493, 1540, 1557, 2555. ¹³⁾ Vs.
1535, 1668. ¹⁴⁾ Vs. 3417. ¹⁵⁾ Vs. 449, 1567. ¹⁶⁾ Vs. 418, 449,
2364. ¹⁷⁾ Vs. 1356, 2338. ¹⁸⁾ Vs. 1349, 1625, 3463, 3469. ¹⁹⁾ Vs.
3119. ²⁰⁾ Vs. 1633. ²¹⁾ Vs. 889—90.

djénderal Himop harimau djantan/
berperang dimana dapat dilawan.

(Wanneer de G. G. v. Imhoff boos wordt beteekent dat de ondergang van uw rijk. Wie heeft ooit in een krijg dien dapperen G. G. kunnen weerstaan?)¹⁾

Er blijkt ons m.a.w. uit voorgaande, dat de meeste nadruk gelegd wordt op v. Imhoff's schranderheid, en deze wordt, wanneer wij er slechts de waarde aan hechten van geslepenheid en slimheid-ten-koste-van-anderen, door den loop van den sja'ir bevestigd.

Wanneer de Kompeni op Ceylon duizenden manschappen en haar kota verloren heeft en alle pogingen het verloren terrein te herwinnen mislukt zijn, ontbindt de G. G. den piskal Himop: piskal Himop datang berlari .... (de fiscaal v. Imhoff kwam op een drafje).²⁾ Hij beloofde den G. G. Ceylon voor de Kompeni te herwinnen en heeft daarvoor maar 4 schepen noodig. Hij weet zijn vrouw, die zeer rijk is, te bewegen hem geld en kostbaarheden mee te geven. Deze en een brief, die, naar hij voorgeeft, van den Kompeni komt, maar die hij onderweg zelf heeft opgemaakt, biedt hij den vorst van Kandi aan en neemt hem daarmee en door zijn onderdanigheid, geheel voor zich in:

....Himop poen datang berlari²

menangis segera memeloek kaki/

berkata manis minta hidoepi

(v. Imhoff kwam op een drafje aangelopen, wierp zich weenend aan de voeten van den vorst en smeekte met innemende stem om lijfsbehoud).³⁾ Nu krijgt hij verlof een steenen huis te bouwen voor handelsdoeleinden. Hij wordt herhaaldelijk bestolen en zelfs wanneer de vorst van Kandi de dieven met den doodstraf bedreigd heeft weet hij nog op tientallen insluipers den hand te leggen. Hierover beschaamd en door v. Imhoff's grootmoedigheid (hij bepleit gratie voor de booswichten) getroffen vergunt de vorst Himop een loge te bouwen. Op 't bericht daarvan:

djénderal idelir mendengar warta/

berkata mengerak akan kepala

'akalnja Himop seperti segara/

Sélong jang roesak baiklah poela.

¹⁾ Vs. 3462—63.

²⁾ Vs. 248.

³⁾ Vs. 382—83.

(G. G. en Raden schudden op dit bericht het hoofd en zeggen: v. Imhoff's schranderheid kent geen grenzen: Ceylon herrijst uit z'n asch). ¹⁾ En na afloop van zijn ambstijd wordt hem door den vorst een groot afscheidsfeest aangeboden en nemen zij geroerd afscheid. ²⁾ Terecht merkt Rusconi op, dat v. Imhoff hier op minder eervolle wijze aan zijn opdracht (Ceylon voor de Kompeni te herwinnen) voldoet. In de oogen van den Maleischen auteur en zijn publiek, dat blijkbaar nooit verschil in waardeering maakt voor schranderheid, sluwheid en bedrog, mits de handeling maar resultaten afwerpt, heeft Himop's optreden echter niets oneervols. En slechts met deze restrictie kunnen wij ons vereenigen met wat Rusconi zegt: „De beschrijving van zijn optreden geeft ons een duidelijk beeld van de voorstelling, die de Inlandsche schrijver van een figuur als van Imhoff had.” ³⁾ Zijdelingsche kritiek beoogt de auteur niet uit te oefenen.

Vervolgens wordt ons verteld, hoe, te Batavia, teruggekeerd, v. Imhoff intrigeerde tegen Valckenier.

Himop berkata moekanja berseri/
 kepada sahabatnja jang satoe hati
 djanganlah berkata kesana sini/
 djénderal Palkenir djahat pekerti
 beberapa kali Himop berkata/
 djénderal Palkenir salah bitjara
 ingatkan djoega djanganlah loepa/
 tiada lama Djakarta binasa.

(v. Imhoff zeide met stralend gelaat tot geestverwante vrienden: Het blijve onder ons, dat Valckenier een schurk is, wiens onoordeelkundig optreden Djakarta binnenkort ten gronde zal richten). ⁴⁾ Waarmee de controverser Himop: Palkenir is ingeleid.

Wanneer de Chineezzen verlof vragen voor 't houden van wajangspelen, onder 't mom waarvan zij Batavia willen overvallen, is het v. Imhoff, die hen doorziet en den Raad waarschuwt ⁵⁾ en die den afgezant der Chineezzen het complot weet te ontlokken door hem dronken te voeren. ⁶⁾ Wan-

¹⁾ Vs. 470—71. De bedoeling van een en ander is, zooals Rusconi uiteenzet (blz. 121—22), aan te toonen, dat wat aan vele miljoenenlegers der Kompeni mislukt was, den slimmen Himop gelukte zonder een druppel bloeds en zonder strijd te kosten.

²⁾ Vs. 565—77. ³⁾ Blz. 122. ⁴⁾ Vs. 585—88. ⁵⁾ Vs. 686 e.v.

⁶⁾ Vs. 699 e.v.

neer de Chineezzen tenslotte tegen de stad optrekken en Valckenier en de Raad voor overgave zijn is het v. Imhoff, die zich daartegen verzet, zich van de kroon (!) van Valckenier weet meester te maken en zóó zijn zin weet door te drijven,¹⁾ immers: *..siapa memakai mendjadi radja* (wie haar droeg was heerscher).²⁾

Bij de daarop volgende gevechten speelt v. Imhoff de voornaamste rol.³⁾ Rusconi maakt aannemelijk, dat deze voorstelling het gevolg is van het feit, dat de aanvallen der Chineezzen zich concentreerden op de Diestpoort, waar toevallig v. Imhoff het bevel voerde. De scène met de kroon dient dan om het publiek aannemelijk te maken, waarom v. Imhoff in plaats van Valckenier het opperbevel kon voeren.⁴⁾ Wanneer de strijd beslecht en de aanval afgeslagen is, raakt de stad in opschudding door de hevige twist, die in den Raad uitbreekt, wanneer Valckenier en v. Imhoff elkaar wederzijds de schuld voor de „massacre” probeeren te geven. Een twist, die tenslotte zóó hoog loopt, dat zij elkaar met stoelen te lijf gaan.⁵⁾ Valckenier zet, rood van woede, zijn kroon op en nu moet v. Imhoff er wel in berusten, dat hij in ketenen naar Holland ter berechting wordt opgezonden.⁶⁾ De kapitein van het schip, dat hem vervoert, koopt v. Imhoff echter, tegen aanbieding van een paar jonge meisjes, om, hem van zijn boeien te ontdoen.⁷⁾ Na een stormachtige reis in het vaderland gearriveerd, ziet het er aanvankelijk somber uit voor onzen held: *idelir Himop hatinja rawan / moekanja poetjat koeroeslah badan*. (Edeleer v. Imhoff was 't droef te moede; hij was bleek en mager geworden).⁸⁾

De Kompeni — i. c. de Heeren XVII — is zeer op hem vertoornd; Valckenier's brief en de Chineesche vrouwen, die V. heeft opgestuurd als bewijsstukken (v. Imhoff zou zich aan haar vergrepen hebben, wat een der hoofdoorzaken van den Chineezenopstand geweest zou zijn) overtuigen haar zoozeer van zijn schuld, dat zij zelfs zijn dood eischt zonder vorm

¹⁾ Vs. 843 e.v.

²⁾ Vs. 858. In den Archipel hebben regalia een veel grooter en venzenlijker beteekenis dan in het Westen.

³⁾ Vs. 881 e.v. ⁴⁾ Rusconi, blz. 157. ⁵⁾ Vs. 1347—52, zie sub Valckenier. ⁶⁾ Vs. 1357 e.v. ⁷⁾ Vs. 1411 e.v. ⁸⁾ Vs. 1453.

van proces.¹⁾ v. Imhoff's invloedrijke verwanten intervenueeren evenwel en hij krijgt gelegenheid zich te verdedigen, wat hij met zooveel bekwaamheid en welsprekendheid doet, dat hij niet alleen vrijgesproken maar bovendien tot G. G. en opvolger van Valckenier en tot baron (!) verheven wordt.²⁾ Een en ander op plechtige maar feestelijke wijze, gelijk in Maleische sja'ir's en hikajat's bij soortgelijke promoties het geval pleegt te zijn.³⁾ Zeer curieus is daarbij het feit, dat v. Imhoff zijn pleidooi in een gerédja (kerk) houdt en dat daar ook de plechtige afkondiging van zijn benoeming tot G. G. geschiedt:⁴⁾ een bewijs hoe juist de auteur heeft opgemerkt, dat voor de Hollanders uit die dagen de kerk in nog andere opzichten van belang was dan alleen als bedehuis. Belangrijke besluiten immers placht men toen van de kansel te verkondigen.

In de voorgaande passages wordt de nadruk gelegd op v. Imhoff's groote welsprekendheid, bij de volken van de Archipel algemeen hoog gewaardeerd⁵⁾: bitjaranja seperti laoet jang dalam / dibilangnja Himop air dikolam (zijn rede was diep als een oceaan en klaar als welwater)⁶⁾ en: sebagai noeri Himop berkata.... (v. Imhoff sprak als een papagaai).⁷⁾ Later heet het trouwens nog eens van hem: Himop djénderal kepala negeri / tjerdiknja sebagai boeroeng noeri (De G.G. v. Imhoff was zoo verstandig als een papagaai).⁸⁾ Tevens legt de auteur er de nadruk op, hoeveel gewicht zijn invloedrijke verwanten voor v. Imhoff in de schaal legden. Dat wij hier te doen hebben met een bij den schrijver aanwezig besef van het nepotisme in de Hollandsche regenten-kringen of ook te

1) Vs. 1452—88. Geen wonder, dat van v. Imhoff gezegd wordt: ... hatinja gojang... (hij was bevreesd, vs. 1489) en air matanja berlinang²⁾ (tranen stroomden hem over de wangen, vs. 1490).

2) Vs. 1490—1542. 3) Vs. 1543 e.v. 4) Resp. 1494 en 1558.

5) Brandstetter constateert dit ook in zijn: *Wir Menschen der indonesischen Erde*, dl. IX, *Die Klein-dichtung der indonesischen Völker*, blz. 47—49: *Die Kleinrede*.

6) Vs. 1506. 7) Vs. 1523.

8) Vs. 2635. De papagaai en de parkiet (bajan) genieten in de Maleische literatuur de reputatie even welbespraakt als verstandig te zijn.

Batavia, zouden wij zonder meer hieruit niet durven concludereen. Immers in de inheemsche maatschappij — en bij alle „primitieve” volken ¹⁾ — bepaalt de verwantschap in hooge mate mede iemand's positie en aanzien daarbinnen. Vermelden wij nog slechts, dat verderop Valckenier zich bezorgd maakt over de invloed, die v. Imhoff op de Kompeni zou kunnen uitoefenen, o.a. omdat: koela-warganja banjak sekali.... (hij veel bloedverwanten heeft). ²⁾

Reis naar en verblijf in Holland zijn pure fantasie van den auteur, te begrijpelijker, daar de schrijver, gelijk Rusconi opmerkt ³⁾, eigenlijk ook niet meer geweten heeft, dan dat v. Imhoff, op wien de G. G. vertoornd was, als gevangene naar Holland werd gezonden om als G. G. terug te keeren. Op de terugreis, lezen wij, neemt v. Imhoff uitgebreide maatregelen (hij „mobiliseert” de heele vloot!) om Valckenier te beletten naar Holland te gaan, waarbij: kapitan banjak diberi bini.... (hij den kapiteins vele vrouwen schonk). ⁴⁾ Hijzelf brengt nog een bezoek aan zijn grooten vriend, den Radja Kandi.... berpeloek serta berpegang tangan (zij omhelsden elkaar en schudden elkaar de hand). ⁵⁾ Te Ceylon wordt v. Imhoff op grootsche wijze onthaald. Bij zijn aankomst te Batavia wordt hem door de notabelen en de bevolking een waardige ontvangst bereid, de beschrijving waarvan groote overeenkomst met die uit Hollandschen bron vertoont. ⁶⁾ „Van Imhoff, zijn hoofd getooid met de kroon, ging met zijn vaarttuig aan het hoofd van den stoet (van notabelen n.l.), die zich, langs de tot Batavia (van Poelau Kelapa af) op een rij liggende schepen, welke allen den Gouverneur-Generaal de eerbewijzen brachten, naar de hoofdstad begaf. Vervolgens steeg de landvoogd in een fraaie karos en, terwijl de kanonnen ter reede en op de schepen losbrandden en overal muziek weerklonk, werd Van Imhoff in optocht in de stad geleid.” ⁷⁾ Als de inmiddels gevangen genomen Valckenier te Batavia wordt gebracht, enscèneert v. Imhoff een heele comédie, die naar onze begrippen even onsmakelijk als grof is, maar

¹⁾ B. Alkema & T. J. Bezemer, *Beknopte handleiding der Volkenkunde van Ned.-Indië*, blz. 46. Sj. Hofstra, *Differenzierungs-Erscheinungen bei einigen Afrikanischen Gruppen* (diss. Amsterdam, 1933), passim.

²⁾ Vs. 2267.

³⁾ Blz. 169.

⁴⁾ Vs. 1611.

⁵⁾ Vs. 1648.

⁶⁾ Blz. 192.

⁷⁾ Blz. 180—81.

een bewijs is voor de vaak zeer platte en primitieve vorm van humor bij den Oosterling: het leedvermaak en de vreugde om het belachelijk maken van anderen. Op v. Imhoff's bevel wordt Valckenier op dezelfde feestelijke wijze ingehaald als hijzelf kort te voren. Hem wordt alle eer bewezen en zelfs de gouden kroon opgezet, maar in de stad gekomen, laat v. Imhoff hem voor aller oogen arresteeren en in de boeien slaan. Een soort vernedering, die — had zij werkelijk plaats gehad — evenzeer tegen v. Imhoff zou pleiten als het kennelijk genoegen, waarmee hij een en ander beschrijft, het doet tegen den auteur of afschrijver.¹⁾ Als Valckenier gekerkerd is stuurt v. Imhoff hem een soerat da'wa (schriftelijke aanklacht) waarop deze zich schriftelijk verweert en een uitvoerige correspondentie tusschen het tweetal ontstaat.²⁾ V. Imhoff blijft den gevangen oud-G. G. met zijn haat vervolgen: Jacob Mossel, dien hij tot idelir verheft, draagt hij op Valckenier te vergiftigen, wanneer hij, v. Imhoff, eerder mocht komen te overlijden. Want Valckenier zou Mossel ongetwijfeld weer zijn rang en ambt ontnemen!³⁾ Wij hooren dan welk een goed en rechtvaardig en vooral vrijgevig regent de nieuwe G. G. is geweest. Een schipper, wiens reis ongelukkig is verlopen, stelt hij tot tweemaal toe in staat zijn verliezen weer goed te maken.⁴⁾ Tenslotte speelt van Imhoff nog een niet zeer belangrijke rol in den krijg tegen Tjakraningrat.⁵⁾

Résumeerend kunnen wij vaststellen, dat v. Imhoff in de bewogen dagen van 1740 e.v. in de oogen van het inheemsche publiek de hoofdrol heeft vervuld aan Hollandsche zijde, dat hij indruk op dat publiek gemaakt heeft en dan in gunstigen zin (de sja'ir is sterk pro-v. Imhoff) en dat het vooral verstand en geslepenheid zijn, die men in hem gezien en gewaardeerd heeft. Voorts blijkt uit geen enkele passage, dat wij hier met een Westerling te doen hebben: vervang den naam Himop door een anderen, Maleischen, en gij zoudt — de gebeurtenissen, die beschreven worden, ter zijde gelaten — een Maleisch ge-

¹⁾ Vs. 2500—99. Zie Rusconi, blz. 193, die vermoedt, dat deze fantastische schildering op rekening van een afschrijver moet worden gesteld.

²⁾ Vs. 2600 e.v. Rusconi (blz. 193—94) logenstraft de voorstelling in het gedicht, dat v. Imhoff in dit proces de edelmoedigheid zelve geweest zou zijn tegenover Valckenier.

³⁾ Vs. 2650—75. ⁴⁾ Vs. 2703 e.v. ⁵⁾ Vs 3063 e.v.

dicht over een of andere Maleische hoeloebalang voor U hebben, zoozeer handelt, spreekt en gedraagt v. Imhoff zich als een inlander.

Vermelden wij volledigheidshalve nog, dat Rusconi mededeelt, dat een der door hem geraadpleegde hss. een uitbreiding heeft, waarin ons beschreven wordt, dat v. Imhoff na een bezoek aan het graf van den wali van Goenoeng Djati, zich op het lezen van kitab's en 't reciteeren van de Koran ging toeleegen, zich tot de Islam bekeerde en als een santeri in afzondering ging leven, 't bewind aan Mossel overlatende (sic!).¹⁾

Behandelen wij vervolgens v. Imhoff's tegenvoeter Valckenier (Palkenir), die er in dit gedicht niet bijzonder goed afkomt, wat niet alleen geweten mag worden aan het feit, dat hij de tegenstander van des auteurs favoriet was. Uiterlijk is hij gebouwd als de helden uit de klassieke literatuur:

pinggangnja ramping dadanja bidang/
moekanja manis léhéernja djindjang.
(slank van heupen en breed van borst met een innemend gelaat en slanke hals).²⁾ Aanvankelijk beperkt zijn rol zich tot boos-worden op de manier van koningen uit die literatuur, die anderen voor zich de kastanjes uit het vuur laten halen en zelfs slechts.... terlaloe moerka / mérah padam warnanja moeka (purperrood van toorn worden), marah boekan kepalang... (verschrikkelijk boos wordend), moerka tiada terperi (onuitsprekelijk vertoornd zijn)³⁾ e.d.m. Van Valckenier wordt zulks gezegd bij gelegenheid van de steeds weer mislukkende expedities tegen Ceylon, tot v. Imhoff de situatie komt redden.⁴⁾ Valckenier weet den amberal, die volgens de voorstelling van den auteur, onbeperkt te beschikken heeft over de vloot, te bewegen v. Imhoff de noodige schepen af te staan, door hem een schoone Makassaarsche aan te bieden.⁵⁾ Waar echter het meest de nadruk opgelegd wordt is Valckenier's hebzucht, bij de bevrediging waarvan hij niets of niemand ontzag.

¹⁾ Rusconi, blz. 13.

²⁾ Vs. 592 en 2643. Vs. 591 zegt, dat hij is: ...besar tinggi sederhana pandjang (nog al groot van stuk).

³⁾ Van v. Imhoff, Valckenier en anderen, passim.

⁴⁾ B.v. vs. 107, 123, 125, 151, 238, 246.

⁵⁾ Vs. 261 e.v.

Als v. Imhoff uit Ceylon verzoekt hem arme Chineezzen te sturen om de nieuwe kota te peupleren en handel en nijverheid te bevorderen, laat Valckenier, wiens wil wet is, omdat hij de kepala negeri (landvoogd) is, alle Chineezzen uit Batavia ontbieden en wendt voor, dat zij op bevel uit Holland allen naar Ceylon gedeporteerd zullen worden. Hij laat zich echter vinden voor 't aanbod ieder, die hem 20.000 realen kan geven, te ontzien.¹⁾

Wanneer si Pandjang, de aanvoerder der Chineezzen, verlof vraagt wajangspelen te mogen organiseren, tegen betaling van 500.000 realen: djénderal soeka boekan kepalang... (was hij bovenmatig verheugd)²⁾ en ondersteunt het verzoek in de Raad. Op v. Imhoff's verzet strandt echter si Pandjang's voornemen: zijn voorstel wordt afgewezen.³⁾ En wanneer de aanvallen der Chineezzen zijn afgeslagen, zijn G. G. en Raden er het eerst bij om zich van hun vrouwen en schatten meester te maken:

djénderal dan idelir sekalian rata/
kelilingan pintoe kota diboeka
melompat segera naik keréta/
bini Tjina jang diaganja.

(G. G. en Raden haastten zich per rijtuig naar de Chineseesche kamp, daar zij het voorzien hadden op de echtgenooten der Chineezzen)⁴⁾ en: ..kemoedian merampas emas dan intan (vervolgens roofden zij alle goud en edelsteenen).⁵⁾

In tegenstelling tot v. Imhoff is Valckenier, en de rest van de Raad met hem, geen dapper man. Tijdens de voorbereidingen op den krijg in Batavia, heet het:

makan ta^c maoe hati nan gojang/
mentjari 'akal malam dan siang
en: djénderal Palkenir hatinja gojang/
sebab karenanja negeri berperang.

(resp. hij kon niet eten van vrees en zocht dag en nacht naar uitwegen; de G. G. Valckenier was het angstig te moede, daar de stad door oorlog bedreigd werd).⁶⁾ En

¹⁾ Vs. 530—53. Rusconi (blz. 123—25) toont aan, dat wel geld-dorst en afpersingen de aanleiding tot de Chineezzen-opstand geweest zijn, en dat Valckenier niet in alle opzichten vrij uitging, maar dat het overdreven (en tendentius) is het te doen voorkomen of hij alleen en, op de wijze en in de mate als 't gedicht vermeldt, schuldig geweest zou zijn.

²⁾ (Vs. 649 e.v.) vs. 677. ³⁾ Vs. 695. ⁴⁾ Vs. 1035—36. Vertaald als stond er agak — bedreigen. ⁵⁾ Vs. 1038. ⁶⁾ Resp. vs. 766, 768.

wanneer de oengti der Chineezen (een soort Golem) verschijnt:

lemah leboet oerat dan toelang/
djénderal diatas koersi telentang
djénderal Palkenir idelir poen gentar/
semoeanja berkata toelang gemetar.

(De G. G., in zijn stoel achterovergelegen, voelde zich slap worden van angst; hij en de Raden spraken al sidderend en bevend....).¹⁾ En Valckenier slaat dadelijk voor de stad over te geven, waartegen alleen v. Imhoff, die dadelijk vermoedt, dat de oengti menschen-maaksel is, zich verzet. De op zijn macht jaloersche Valckenier scheldt hem een idelir sangat bantahan (een ruziezoeker van een edeleer)²⁾, wat v. Imhoff retourneert³⁾. Maar als de laatste hem niet zijn kroon had weten te ontnemen, zou Valckenier de overgave van de stad hebben doorgedreven.⁴⁾ In de gevechten om de stad speelt hij trouwens geen rol.

De ruzie tusschen Valckenier en v. Imhoff over de vraag wiens schuld het was, dat om Batavia zooveel landen verwoest lagen, is curieus en bewijst tevens, hoe deze gebeurtenis destijds aller belangstelling had. Daaglijks komen van heinde en ver duizenden naar het kasteel om verklaringen af te leggen en er wordt tot 't vallen van den avond gedebatteerd. Velen steunden den G. G., die er op zon v. Imhoff ter dood te brengen, maar de amberal nam zijn partij op. Valckenier en v. Imhoff beschuldigen elkaar over en weer en tenslotte:

...djénderal marah tiada terperi
bangkit berdiri memegang koersi/
memaloe idelir Himop berdiri

(dol van woede sprong de G. G. overeind, greep een stoel en sloeg daarmee op v. Imhoff los).⁵⁾ Deze betaalt hem met gelijke munt en: ...gègèr gempar dikota intan (het kasteel was in groote opschudding).⁶⁾ Daarop zet echter Valckenier z'n kroon op en laat v. Imhoff arresteerren.⁷⁾ Rusconi⁸⁾ merkt op, dat het in de Hooge Regeering

¹⁾ Vs. 834—35. ²⁾ Vs. 849. ³⁾ Vs. 861. ⁴⁾ Vs. 839—62. Rusconi zegt (blz. 155) dat, in tegenstelling tot de sja'ir, Valckenier niet op ontruiming van de stad aandrong, maar juist op rigoureuze maatregelen: massacre van alle Chineezen in de stad.

⁵⁾ Vs. 1347—48. ⁶⁾ Vs. 1350. ⁷⁾ Vs. 1357 e.v. ⁸⁾ Blz. 167. T.z.p. zegt hij, dat in het conflict tusschen Valckenier en v. Imhoff en de Raad van beide zijden gepoogd werd door getuigen-verklaringen materiaal tegen de tegenpartij te verzamelen, wat een buitenstaan-

tezake van de vraag wie eigenlijk de Chineezzen-moord veroorzaakt zou hebben, zeer warm toegegaan is, maar dat het niet waarschijnlijk is, dat het tot handtastelijkheden gekomen is, daar zulks wel in de Nederlandsche — tegen Valckenier geporteerde — berichten tot uiting zou zijn gekomen. Evenmin is een stoelengevecht als boven vermeld in de Maleische literatuur bekend. Heeft m.a.w. de auteur hier zijn fantasie de vrije loop gelaten of was hem een dergelijke wijze van „argumenteeren” onder Hollanders uit eigen aanschouwing bekend? Het laatste achten wij het meest waarschijnlijke.

Als v. Imhoff naar Holland is opgezonden is Valckenier, ondanks 't vroolijke leventje, dat hij blijkbaar leidt:

makan dan minoem ramai sekali/
dengan serdam soeling napiri

(er werd bij hem braaf getafeld en gedronken onder veel muziek¹⁾, er niet gerust op wat hem van de kant van v. Imhoff, wiens schranderheid en invloedrijke relaties hij kent, bedreigt. Een benauwde droom waarin v. Imhoff in tijgergedante de Raad van Indië verslindt,²⁾ brengt hem er toe zich naar Holland te begeven om daar nog eens persoonlijk tegen Himop op te treden. De inmiddels G. G. geworden v. Imhoff laat dan echter alle zeeën bekruisen. Valckenier wordt opgevat, naar Batavia gebracht en op de bovenvermelde wijze ontvangen en vernederd:

maloe Palkenir tiada terperi/
disangkanja soenggoeh dihormati

(Valckenier, die gedacht had, dat men hem werkelijk eer beeweet, schaamde zich onuitsprekelijk).³⁾ Hij wordt in de gevangenis gesloten, waar hij z'n pennestrijd met v. Imhoff begint:

djénderal Palkenir sangat mengerti/
berkirim soerat banjak sekali.

(De verstandige G. G. Valckenier verzond zeer vele brieven).⁴⁾ En zóó slecht heeft hij het in die gevangenis ook weer niet, want ...terlaloe gemoek soedah badan (hij werd erg dik)⁵⁾ zoodat hij alles omgooide⁶⁾, en daarmede verdwijnt Valckenier uit de sja'ir.

Hebzucht was volgens dit gedicht Valckenier's meest

der den indruk kon geven, dat er een proces aan de gang was.

¹⁾ Vs. 1684 (cliché).

²⁾ Vs. 2254—57. ³⁾ Vs. 2593. ⁴⁾ (Vs. 2597 e.v.) vs. 2634.

⁵⁾ Vs. 2644. ⁶⁾ Vs. 2645.

geprononceerde karaktereigenschap, en een heerschzuchtigen, opvliegenden aard, wat door Ned. berichten althans niet tegengesproken wordt. Dat hij een lafaard zou zijn mag men gerust fantasie van den auteur noemen, die voor het effect van zijn beschrijvingen van gevechten nu eenmaal noodzakelijkerwijs iedereen, op den held na, moet doen sidderen en beven van angst.¹⁾

Met name genoemd worden in de sja'ir nog een paar idelir: *Tendang* (Thedens)²⁾ en *Pan de roi* (van Roy).³⁾ Van eerstgenoemde wordt slechts verteld, dat Valckenier hem tot z'n opvolger aanstelde⁴⁾, van de tweede, dat hij vóór de aanval der Chineezen voorstelde de poorten der stad terdege te laten bewaken, en dat hij later blijkbaar aan het hoofd stond van de notabelen, die v. Imhoff voor Batavia welkom heette, waarbij hij op typische Maleische wijze mededeelt, dat alle schepen voor de ontvangst gereed liggen:

berdatang sembah idelir Pan de roi/
toeankoe ampoen dibawah kaki
akan kapal seloep dan kitji/
didjadar disini sampai Betawi.

(Van Roy bracht z'n sembah en nederigste huldebetuiging: De schepen van allerhand formaat liggen van hier tot Batavia op een rij).⁵⁾ Iets meer wordt vermeld van 'n kapitan *Kroeinbérga* (kapt. Kruisbergen), die door v. Imhoff naar Bandjermasin gezonden wordt om den voortvluchtigen pangéran Tjakraningrat daar op te sporen. De kapitein tracht den Sultan van Bandjermasin te bewegen, hem den vluchteling uit te leveren, anders zou hij zich wel eens de toorn van den G. G. op de hals kunnen halen⁶⁾ en dat zou zijn ondergang beteekenen, waarop de Sultan in toorn ontbrandt en uitroept, dat die G. G. den pangéran zelf maar moest komen halen: hij en de Sultan zouden elkaar op het

¹⁾ Zie Rusconi resp. blz. 123 en 155, 164—68. Op blz. 153 meldt Rusconi, dat geruchten van de strekking dat de G. G. c.s. van plan waren stad en kasteel te ruimen, in die dagen wel in omloop waren. De auteur kan daaraan voor zijn beschrijving van V.'s lafheid aangeknoopt hebben.

²⁾ Thedens (Rusconi, 191), die sedert V.'s vertrek als G. G. optrad.

³⁾ Geen edeleer maar commissaris tot en over de zaken van den Inlander. ⁴⁾ Vs. 2261 e.v.

⁵⁾ Resp. vs. 691 en vs. 2426—27. *Toeankoe ampoen dibawah kaki* — een directe rede — is een betuiging van nederigheid en eerbied jegens een vorst(-elijk persoon).

⁶⁾ Vs. 3415 e.v. Zie sub. v. Imhoff, vs. 3462 en 3463.

slagveld ontmoeten.¹⁾

Takoet kapitan Kroeinbérga/
berkata poetjat warnanja moeka
toeankoe ampoeni apakah kita/
tersalah sebab terlandjoer kata
Kroeinbérga takoet dan ngeri/
gementar seperti kedinginan mandi.

(Kruisbergen schrok en vroeg, bleek van schrik, vergiffenis omdat hij te ver gegaan was. Hij was doodsbang en huiverde als iemand, die bij het baden door koude bevangen is).²⁾ Nog eens wordt ons verteld, dat ...hatinja gojang en hatinja ngeri³⁾, wat hem niet belet de riviermond te blokkeeren. De Sultan en zijn rijksgrooten besluiten den pangéran uit te leveren, niet uit vrees voor de Kompeni, maar omdat men stad en land een oorlog besparen wil.⁴⁾ Het behoeft geen nader betoog, dat deze wijze van voorstellen in strijd met de waarheid is⁵⁾, en een kind van schrijver's fantasie, die optreedt zoodra de gebeurtenissen buiten z'n gezichtsveld vallen, en zijn, ook elders, blijkende neiging de inheemsche vorsten altijd de mooiere rol toe te deelen tegenover de Hollanders.

Genoemd wordt nog als aanvoerder der Compagnies-troepen in den strijd tegen de Chineezzen op Midden-Java een major Bérkoman (de berghopman Steinmetz)⁶⁾, van wien wij slechts hooren, dat onder hem de Kompeni slag levert of uittrekt⁷⁾ of hoogstens, dat hij gelast vuur te geven: de traditioneele bezigheid der Holland-sche officieren in alle gevechten, b.v.:

major berdiri bertjekak pinggang/
katanja meriam segerakan pasang.

(de handen in de zij zettend gelastte de majoor vlug vuur te geven).⁸⁾ De auteur wijdt, gelijk we zien zullen, in het latere deel van de sja'ir vooral aandacht aan de inheemsche aanvoerders en (hulp)troepen, op wier rekening hij dan ook de overwinning van de Kompeni schrijft.

¹⁾ Vs. 3467—73. ²⁾ Vs. 3473—75, vs. 3474 vertaald als stond het in de indirecte rede. ³⁾ Vs. 3545 en 3547. ⁴⁾ Vs. 3491 e.v.

⁵⁾ Zie Rusconi, blz. 206. Uit Nederlandsche bron wordt wel gemeld, dat Kruisbergen krachtige verhoogen richtte tot den Sultan om den pangéran uit te leveren, maar niet, dat deze nog krachtiger repliceerde, zooals de sja'ir doet voorkomen.

⁶⁾ Gissing Rusconi, blz. 171.

⁷⁾ Vs. 1691—2050: de krijg in Midden-Java.

⁸⁾ Vs. 1935. Voor vs. 2006, zie hierna.

Een veel interessanter en merkwaardiger beeld wordt ons gegeven van v. Imhoff's opvolger, Jakob Mossel (Jacob Mossel), een man, die slechts de hoon en verachting van den auteur heeft weten op te wekken. V. Imhoff ontbiedt dezen gala² kapal (scheepshars, pek?), pembueroe babi (varkensjager), die in mota (gras) gekleed is en onder de pek zit, zoodat men hem eerst terdege moet afboenen eer hij presentabel is.¹⁾ v. Imhoff verheft hem dan tot zijn opvolger: héran ra'jat seisi negeri... (volk en stad stonden verbaasd).²⁾ Voorts deelt Rusconi nog mee, dat één van de geraadpleegde hss. niet te spreken is over Mossel's bewind en zich minachtend uitlaat over zijn gebrek aan kennis van het Maleisch:

bahasa Melajoe ta^c lagi bisa/
sepatah kata berdjeroe basa.

(hij kende geen Maleisch en had voor alles wat hij te zeggen had een tolk noodig).³⁾ Hij was echter Imhoff's peketik (vertrouweling).⁴⁾ Men lette op de verachting van den auteur voor Mossel's geringe afkomst tegenover orang bangsawan (edelen) als v. Imhoff en Valckenier, die door geen naar buiten blijkende capaciteiten gecompenseerd werd.

Dan is er nog een major P-s-m-t (?),⁵⁾ die den pangéran Madoera, Tjakraningrat, een brief zendt, gesteld in zulke grove bewoordingen, dat deze zich bijna in toorn aan zijn gezant vergepen had.

Op curieuze wijze introduceert de schrijver van Imhoff's vrouw⁶⁾ of bijzit, zooals Rusconi vermoedt.⁷⁾ Zij weent als zij hoort, dat haar man naar 't gevaarlijke Ceylon gezonden zal worden, terwijl zij moet achterblijven. Maar zij laat zich troosten door v. Imhoff's verzekering, dat als zij hem maar geld geeft hij zich zonder twijfel den gevreesden

1) Over Mossel, vs. 2651—75. Pembueroe babi — het varken is een onrein dier — drukt verachting uit. Dezelfde strekking zal gala² kapal hebben. Slaat dit op 't feit, dat Mossel als jong matroos naar Indië gegaan was en als zoodanig met het nederige werk van pekken en teeren belast geweest was? Vóór hij Raad van Indië werd (1743) was hij echter al gouverneur van Koromandel geweest (Rusconi, blz. 194), de beschrijving hier van hem gegeven berust dus op fantasie en is tendentieus.

2) Vs. 2665. 3) Blz. 14. 4) Vs. 1432.

5) Vs. 2876. Ook Rusconi (blz. 91, noot 32) weet den man niet te identificeren.

6) Vs. 301 e.v.

7) Blz. 121. Hoogstwaarschijnlijk vergezelde v. Imhoff's vrouw hem wèl naar Ceylon (blz. 120).

radja Kandi tot vriend zal maken. Zij doet dit:
 karena isterinja sangat hartawan/
 peranakan Inggris dari Inggelan.¹⁾
 Wij meenen, dat Rusconi aan deze passage, die hij psychologisch zeker verantwoord acht en welke z.i. misschien in teekenis zou winnen, wanneer de auteur en zijn zegslieden ter zake bekend waren,²⁾ een veel te groote waarde toekent. Het zeer sterke erotische accent dat dit gedeelte heeft en de groote gelijkenis, die het — vooral daardoor — heeft met andere passages in deze³⁾ en in andere sja'irs en hikajat's der Maleische literatuur (speciaal in die welke, zooals hier, een Javaanschen inslag verraden) maakt het onwaarschijnlijk, dat wij hier met meer te doen hebben dan een dier gewone liefdes-scènes, waarmee een dichter zijn werk pleegt te kruiden.

Ad b. Gaan wij thans over tot de zeer vele niet met name genoemde personen, waarbij wij ons ontslagen achten melding te maken van de hoogere en lagere beambten en officieren, die bij beschrijvingen vooral van optochten e.d. zonder meer genoemd plegen te worden, b.v. in dezen vorm:

berpoeloh kapitan diatas kota/
 litnan, alpéres anak Malaka.

(tientallen kapiteins stonden op de muren, met luitenants en vaandrags, van Malakaansche origine).⁴⁾ Curieus genoeg wordt er bij vermeld, dat deze officieren: berpajoeng tinggi sekaliannja rata.. (allen van langgesteelde pajoeng voorzien waren).⁵⁾ Hetzelfde wordt ons trouwens ook nog van andere autoriteiten gezegd:

major berdjalan berpajoeng tinggi/
 diatas kota ia berdiri
 major berdiri memegang rotan/
 kepalanja emas permata intan.

(de majoor liep onder een langgesteelde pajoeng naar de stadswal, waar hij ging staan met een wandelstok in de

¹⁾ Vs. 350.

²⁾ Blz. 120.

³⁾ De admiraal en de Makassaarsche (vs. 277 e.v.), de kapitein van 't schip, dat v. Imhoff naar Holland voert, en de vrouwen, die hij van laatstgenoemde krijgt, (vs. 1413 e.v.) en vooral het avontuur van Mangkoe Nata met de — inlandsche — vrouw van den kapitein der Hollandsche lodji te Kartasoera (vs. 1120—43).

⁴⁾ Vs. 983.

⁵⁾ Vs. 875.

hand, die een gouden, met edelsteenen ingelegden, knop had).¹⁾ Tijdens de gevechten om Batavia heet het van v. Imhoff:

id elir Himop berlari²⁾/

di atas koeda berpajoeng tinggi.

(edeleer v. Imhoff rende te paard heen en weer onder een langgesteelde pajoeng(!)).²⁾

Ter sprake komt meermalen als hoofd van de Compagnies-troepen een major, blijkbaar de hoogste rang die den auteur bekend is. Wij hooren van verschillende majoors, die zich in niets van elkaar onderscheiden en evengoed Maleische hoeloebalangs als Hollandsche officieren hadden kunnen geweest zijn, zoozeer gedragen zij zich volgens klassieke voorbeelden. Men oordeele: (in den oorlog op Ceylon)

maj or mengikoet baris lestari/

seperti kota empat persegi

sikapnja seperti si radjawali/

menjoeroeh membedil kanan dan kiri

maj or kepala perang biasa/

bersoenggoeh hati melawan djoega.

(De majoor volgde (!) het carré van zijn troepen gezwind en in krijgshaftige houding, bevelend naar links en rechts te schieten. Dit ervaren legerhoofd bood dapperen weerstand).³⁾ Het epitheton kepala perang biasa (ervaren legerhoofd) of wel kepala perang mengerti of mengerti (verstandig) of kepala perang, wordt ook aan de majoors toegekend, die te Batavia de Chineezzen en op Madoera Tjakraningrat bevechten. De uitdrukking is dus een geijkte en een cliché.

Het persoonlijk aandeel aan de gevechten bepaalt zich tot boosworden (sangatlah moerka e.d.) als de strijd niet naar wensch verloopt, en tot het commandeeren van: „Vuur!”

Een paar voorbeelden uit tientallen soortgelijke:

¹⁾ Vs. 906—07. Rotan-wandelstokken met gouden knop, ingelegd met diamanten, waren zeer in trek. (Oud Batavia. Gedenkboek uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen naar aanleiding van het driehonderdjarig bestaan der stad in 1919, dl. II, blz. 138).

²⁾ Vs. 937. Ook in Holland wordt hem dit teeken van waardigheid nagedragen (vs. 1548 en 1572). Dat de pajoeng ook door Hollanders gaarne gebruikt werd blijkt uit Oud-Batavia, dl. II, blz. 181—84 (tot in de 19e eeuw).

³⁾ Vs. 214—16. Sikapnja seperti si radjawali (z'n houding was als die van de adelaar) is cliché voor een martiale houding.

m a j o r k e p a l a p e r a n g b i a s a /
 m e r i a m d i p a s a n g d i a t a s k o t a,
 (De majoor, ervaren legerhoofd die hij was, gelastte de kanonnen op de stadswal af te schieten);¹⁾

m a j o r d i b a w a h p a j o e n g b e r d i r i /
 m e n j o e r o e h m e m b e d i l k a n a n d a n k i r i,
 (de majoor onder z'n pajoeng gelastte het geschut los te branden);²⁾

m e r i a m b e r a t o e s k a l i d i p a s a n g /
 o l é h n j a m a j o r k e p a l a p e r a n g.
 (honderden malen liet de majoor de kanonnen vuren).³⁾

Wij zullen trouwens nog zien, dat kanon- en geweervuur de bijzondere belangstelling van den auteur hebben. Reeds eenige malen kwam de amberal (admiraal) ter sprake. Deze, die baik boedi⁴⁾ (verstandig) is, heeft, naar de auteur het doet voorkomen, onbepaalde zeggenschap over de vloot, want zelfs de G. G. moet hem beleefd verzoeken hem een paar schepen te leenen, en dit verzoek ondersteunen door hem een meisje aan te bieden.⁵⁾ De amberal is tijdens de twist tusschen Valckenier en v. Imhoff op de hand van de laatste en wijst een piskal (fiscaal), die diens dood eischte, terecht⁶⁾. Overigens is hij niet meer dan een figurant en dit heeft hij dan nog aan zijn rang (waarvoor Maleische auteurs immer een zwak hebben) meer dan aan zijn persoon of gedrag te danken.

Uitvoeriger wijdt de auteur uit over den koemandoer Semarang, dien hij om zijn lafheid belachelijk maakt. Op de komst der Chineezzen: Koemandoer bimbang didalam hati... (werd de commandeur bang).⁷⁾ Trouwens: koemandoer itoesahadja penakoet... (die commandeur was maar een lafaard).⁸⁾ De Chineezzen nemen den man onder vuur:

....tjapiaunja kena dikepala terbang
 koemandoer terkedjoet memboeang diri/
 moekanja tiada berdarah lagi
 berbangoen bangkit berlari²⁾/

¹⁾ Vs. 805. ²⁾ Vs. 3221. ³⁾ Vs. 2006. ⁴⁾ Vs. 262. ⁵⁾ Vs. 261-89.
⁶⁾ Vs. 1301-32. In vs. 2333 zendt hij schepen naar Ceylon om v. Imhoff af te halen. Vs. 2423 noemt hem onder de autoriteiten, die den nieuwen G. G. te Batavia ontvangen.

⁷⁾ Vs. 1219.

⁸⁾ Vs. 1223.

kedalam kota masoek lestari.

(z'n hoed werd hem van 't hoofd geschoten. Doodsbleek van schrik ging hij aan den haal en borg zich met bekwamen spoed in de kota).¹⁾ Hij denkt er in de eerste plaats aan zijn bezittingen te redden:

harta koemandoer dengan piskal/
semoeanja habis naik dikapal.

(commandeur en fiscaal brachten al hun bezittingen aan boord der schepen).²⁾

Van den koemandoer laoctan (scheepskapitein), die v. Imhoff naar Holland moet brengen, hooren wij hoe hij eerst van den G. G. wil weten, hoeveel hij daarvoor betaald krijgt³⁾ en daarna hoe hij even gevoelig is voor vrouwelijk schoon⁴⁾ als b.v. de admiraal (zie boven) en de Hollanders in 't algemeen. Wij zagen reeds hoe Valckenier en de Raden zich na de Chineezzen-opstand op hun vrouwen en bezittingen wierpen. Als v. Imhoff naar Ceylon gaat, vragen de edeleeren hem spottend — men twijfelt aan zijn succes — of hij niet vergeten zal hun vrouwen en edelsteenen over te maken.⁵⁾ De honderden Chineesche vrouwen, die Valckenier naar Holland gezonden heeft als levende bewijsstukken tegen v. Imhoff, maken diepen indruk door hun schoonheid op de Heeren XVII.⁶⁾ En als Himop als G. G. terugkeert schenkt hij de kapiteins der schepen, die de zeeën moeten bekruisen om Valckenier op te vangen, vrouwen, (zie boven) terwijl hij voor zichzelf diens goendiknja bagoes (schoone bijvrouwen) wenscht.⁷⁾

Dit alles moge voor de betrokken personen en gevallen niet juist zijn, de begeerte naar vrouwen en rijkdommen

¹⁾ Vs. 1290—92. Vs. 1640 zegt nog eens:

koemandoer tiada melawan lagi/
kedalam kota membawa diri.

(de commandant bood geen weerstand meer maar hield zich binnen de stad). Nederlandsche berichten bevestigen, dat de toenmalige commandeur, Visscher, geheel onbekwaam was (Rusconi, blz. 163 en 164).

²⁾ Vs. 1297.

³⁾ Vs. 1371 e.v. In vs. 1397 heet hij sangat berani (zeer dapper).

⁴⁾ Vs. 1411 e.v. Hij is (natuurlijk!) een bekwam zeeman en de reis is (natuurlijk!) stormachtig (zie Rusconi, blz. 169). Een en ander is cliché.

⁵⁾ Vs. 290—95. ⁶⁾ Vs. 1469 e.v.

⁷⁾ Vs. 1674. Rusconi noemt ook het schenken van vrouwen om iets van iemand te verkrijgen „een geliefkoosd thema van den auteur” (blz. 162) en „cliché” (blz. 169). De schenkingen op zichzelf zijn hier fantasie (t.z.p.), al mogen zij in werkelijkheid dan al eens voorgekomen zijn.

wordt te vaak vermeld, dan dat bij ons niet het vermoeden gewekt zou worden, dat deze den auteur bij zijn Hollandsche tijdgenooten zeer zou zijn opgevallen. Al moeten wij in 't oog houden, dat de eigen inheemsche literatuur genoeg voorbeelden heeft, waarnaar bovengenoemde passages geschabloneerd zouden kunnen zijn. Opgemerkt worde slechts, dat Hollandsche berichten een en ander niet tegenspreken: de gewoonte er vele bijvrouwen op na te houden was wijdverbreid en over de morshandel hoeft stellig niets naders gezegd te worden.

Resten ons nog de Raden van Indië te bespreken, die in deze sja'ir een soortgelijke rol vervullen als de inheemsche hoogwaardigheidsbekleeders in andere Maleische gedichten en verhalen: uit hoofde van hun rang wordt steeds vermeld, dat zij bij de een of andere gelegenheid aanwezig zijn, en, hoewel zij belangrijker en dapperder zijn dan het profanum vulgus, dienen zij toch vooral om de voornaamheid, flinkheid en dapperheid van hun vorst — i. c. G. G. — meer te doen uitkomen.

In dat licht heeft men de herhaalde malen gebezigde uitdrukkingen: *segala idelir hatinja ngeri* (het werd den Raden eng om 't hart), *terkedjoet* (schrokken), *gementar* (beefden) te zien. ¹⁾

*Sekalian idelir hatinja dahsat/
hati gentar moekanja poetjat.*

(alle edeleeren waren ontzet; hun hart bonsde en zij verbleekten). ²⁾ Deze zin typeert de houding van 't college tegenover groote gevaren, in tegenstelling tot v. Imhoff, die nooit zijn moed en koelbloedigheid verliest. Terzelfdertijd beoogen dergelijke uitdrukkingen de grootte der gevaren, 't hachelijke van de toestand, d. i. in 't algemeen 't effect van het geschrevene te verhoogen. Hun houding tegenover v. Imhoff kenmerkt 't volgende vers (bij gelegenheid van diens aankomst als G. G. te Batavia):

*amberal idelir terlaloe takoet/
melihat tingkah kelakoean Himop.*

(admiraal en Raad joeg v. Imhoff's optreden vrees aan). ³⁾ Evenwel vervullen zij bij de gevechten om Batavia wel iets belangrijker rol dan enkel die van figuranten. ⁴⁾ Wij lezen daar, dat iedere stadspoort bewaakt werd door telkens

¹⁾ Passim.   ²⁾ Vs. 2331.   ³⁾ Vs. 2423.   ⁴⁾ Vs. 741 e.v.

twee edeleeren, die ook de sleutels in handen hadden en ter plaatse den G. G. vervingen. Het ging daar zeer vroolijk toe:

terlaloe ramai malam dan siang/
sorak gemoeroeh boekan kepalang
tiga kali makan sehari/
anggoer anis mentéga roti
dengan serdam soeling napiri/
biola digosok dengan njanji
komisaris tempat makanan/
kawah berpoeloeh berténggérán
sekali bertanak beberapa kohan/
segenap pintoe dipersembahkan.

(dag en nacht heerschte daar een geschreeuw en gelach van belang; driemaal per dag werd gegeten: wijn, anijs(?), kaas en brood; fluiten, bazuinen, violen en gezang weerklonken. De fouragier ging met tientallen ketels rijst de poorten langs).¹⁾ Als Valckenier voorslaat de stad te ruimen, verzet 't college zich niet:

segala idelir doekatjita/
sekaliannja menjapoe air mata

(alle Raden daren bedroefd en wischten zich de tranen uit de oogen).²⁾ Iets bijzonders of meer persoonlijks wordt niet van hen gezegd.

Een korte poos komen ook nog de Heeren XVII — Kompeni radja bangsawan (het hooge college van de Compagnie)³⁾ — ter sprake. Zij zijn zeer vooringenomen tegen en gebeten op v. Imhoff, dien zij een andjing en een babi (resp. hond en zwijn)⁴⁾ schelden en maar met een willen ophangen. Himop's verwanten intervenieeren en sekalian Kompeni maloe²⁾an/

karena Himop orang bangsawan.

(alle Heeren XVII schaamden zich, want v. Imhoff was iemand van hooge geboorte).⁵⁾ Hoe zij hun overijling herstelden zagen wij hierboven reeds.

¹⁾ Vs. 746—50. De sleutels berustten werkelijk bij de Raden van Indië, aan wie de G. G. echter niet al zijn macht maar slechts een gedeelte had gedelegeerd (Rusconi, blz. 153). Vs. 747 is ongeveer gelijk aan vs. 2649, waar Valckenier's dagrantsoen beschreven wordt in de gevangenis.

²⁾ Vs. 841. ³⁾ Vs. 1459. ⁴⁾ Vs. 1462 en 1471.

⁵⁾ Vs. 1493. Vs. 1521 noemt hen: Kompeni jang bidjaksana (de wijze).

Besluiten wij dit gedeelte met een paar beschrijvingen, die tevens een goed staaltje zijn van de beste eigenschappen van den Maleischen auteur in 't algemeen: zijn observatie-vermogen en vaardigheid in het uitbeelden van wat hij met eigen oog zag. (Voor de wajangspelen der Chineezen bestaat vooral van de zijde der Hollandsche dames groote belangstelling):

njonja beriboe berkawan² /
 melihat tjina bermain²
 dengan keréta landja²an /
 keliling segenap kampoeng petjinan
 landja²an dengan keréta /
 keloear masoek dipintoe kota
 melihat tiada lagi bermasa /
 keliling negeri Djakarta
 pergi melihat dengan pakaian /
 jakoet zamroet permata Sélan
 diatas kepala kirap²an /
 berbagai² tingkah kelakoean
 njonja melihat setiap hari /
 tiada ingat lalaikan nasi
 banjak bergotjoh laki isteri /
 ditegah melihat tiada mengasi
 njonja banjak pergi berdjalan /
 melihat tjina bermain²
 dengan keréta landja²an /
 keliling segala kampoeng petjinan.

(bij duizenden kwamen de Bataviasche dames naar de Chineesche spelen kijken. Zij toerden door alle Chineezewijken van Batavia, uitgedost in hun fraaiste kleeren en van edelsteenen en diademen voorzien. Iederen dag kwamen zij kijken, hun huishoudelijke plichten totaal vergetend, zoodat het tot handtastelijkheden kwam in menig huishouden. Ondanks het verbod van hun echtgenooten bleven de dames de Chineesche kamp frequenteeren). ¹⁾ (De G.G. inspecteerde iederen dag de poorten en de wacht, aan de vooravond van de aanval der Chineezen):

¹⁾ Vs. 667—75. Rusconi (blz. 147) deelt mee, dat op het tijdstip, dat de auteur aangeeft, geen festiviteiten en geen wajangspelen plaatsgevonden hebben. De mogelijkheid, dat hij zelf iets dergelijks gezien heeft, blijft bestaan. (Vgl. S. Kalf, Officiële feestdagen in Indië. I. G. 1913, dl. II, blz. 1398—1421, op blz. 1410 e.v.).

djénderal datang pagi soré/
 segenap pintoe kota berhenti
 idelir sekalian bangkit berdiri/
 djénderal datang dihormati
 djénderal datang malam dan siang/
 kerétanja berdingding katja ditoeang
 katanja major kepala perang/
 minta béta barang jang koerang
 setelah perintah soedah diberi/
 kepada idelir mohon kembali
 kerétanja balik koedanja berlari/
 berboenjilah tamboer dengan napiri.

('s Morgens en 's avonds verscheen de G. G. in z'n glazen
 koets bij iedere stadspoort. De Raden sprongen overeind en
 brachten hem 't saluut. Tot den majoor sprak hij dan: Vraag
 mij alles wat u noodig hebt. En na dit consigne gegeven te
 hebben nam hij afscheid en reed in draf terug onder trom-
 geroffel en bazuingeschal).¹⁾ Aandacht wijdt de auteur
 verder aan de Hollandsche lagonder (dragonders):

lagonder itoe orang Welandi/
 ialah mata²⁾ orang Kompeni
 dibelakang baris ia berdiri/
 mendjaga manakah ra'jat jang lari
 empat lima poeloeh Welandi/
 seorang lagonder seékor koeda
 bergodék lagi berboeloe dada/
 memoekoel orang mana jang ada.

(de dragonders dienden als verkenners. Zij vormden de
 achterhoede om te zorgen, dat niemand van de soldaten op
 de vlucht ging. Zij waren 40 of 50 in aantal en allen bereden:
 hadden bakkebaarden en behaarde borsten en stonden da-
 delijk met de handen klaar).²⁾ Wat niet verhindert, dat zij
 later ook maar voor de Chineezen op de vlucht gaan. Ver-
 derop³⁾ wordt ons nog eens gesproken van deze lagonder,
 wier taak het was te zorgen, dat niemand uit de gelederen
 deserteerde, tingkah polah bagai raksasa..
 (zij gedroegen zich als woeste reuzen)⁴⁾ en zijn: se perti
 matjan dihoetan... (als tijgers in 't woud).⁵⁾ Niemand
 durft hen weerstaan, maar de Chineezen jagen zelfs hen
 op de vlucht en brengen hun zware verliezen toe. Dat de

¹⁾ Vs. 759—64. ²⁾ Vs. 1243—46. ³⁾ Vs. 1986—93.

⁴⁾ Vs. 1989. ⁵⁾ Vs. 1992.

mededeeling, dat deze dragonders de soldaten beletten moesten te vluchten — en de troepen bestonden, óók volgens de auteur, grootendeels uit Inlanders — in strijd is met zijn eigen wijze van de zaken voor te stellen (n.l. dat de inheemsche troepen eigenlijk de zege bevochten zouden hebben), dat schijnt de auteur zich niet gerealiseerd te hebben.

Ad C. Een duidelijk en scherp beeld heeft de auteur zich van de Kompeni — lichaam, stelsel, beteekenis — niet weten te vormen. Men zou uit de beschrijving der vele, groote en kostbare oorlogen, die zij voert, en van de legers waar zij over beschikken kan, kunnen opmaken, dat de auteur zich wel bewust geweest is van de macht en grootheid der Compagnie en haar roerigheid op militair gebied. Men moet daarbij echter rekening houden met het feit, dat bij de beschrijving der gevechten — b.v. op Ceylon en Midden- en Oost-Java — de auteur zijn fantasie de vrije loop kon laten en millioenen-legers een eisch zijn van de klassieke Maleische literatuur.¹⁾ Vermelding daarvan dient slechts om de belangrijkheid van den strijd te verhoogen, nièt om de macht van de Kompeni te doen uitkomen zonder meer. Verder is steeds door duidelijk de tendenz merkbaar, de successen en prestaties van rasgenooten te vergrooten, die der Hollanders te verkleinen: een magere compensatie voor wat de werkelijkheid auteur en publiek onloochenbaar onder oogen bracht. Is er sprake van de Kompeni, dan is het meestal in den zin van haar militaire of maritieme macht. En deze slaat in de sja'ir geen bevredigend figuur.

Op Ceylon, lezen we in 't begin, gaat de Kompeni, wanneer haar een kota is toegestaan en zij zich achter haar wallen veilig voelt — *hati jang takoet djadi berani* — (hazenharten veranderen in die van leeuwen),²⁾ zich vergrijpen aan de onderdanen van den grootmachtigen radja Kandi, die haar niets dan weldaden bewezen had. In de nu uitbrekende oorlog³⁾ wordt de Kompeni keer op keer verpletterend verslagen, hoewel de G. G. telkens weer uit alle windstreken van de Archipel hulptroepen ontbiedt en ze bij honderdduizenden naar Ceylon stuurt. De veldslagen

1) Zie ook Rusconi, blz. 116.

2) Vs. 91 en 94.

3) Vs. 95—237. Rusconi (blz. 119) toont aan, dat de hier beschreven groote veldslagen in werkelijkheid slechts schiermutselingen met rebellen waren, terwijl de omvang der troepenendingen eveneens schromelijk overdreven is.

dier enorme legers zijn steeds even hevig en bloedig: ..orang Kompeni habis binasa (de Compagnies-troepen werden vernietigd),¹⁾ tot v. Imhoff er op listige wijze en langs vredelievenden weg in slaagt weer vergunning te krijgen tot het bouwen van een loge voor de Compagnie. Ook later, met 't oog op de te verwachten aanval der Chineezeezen, verzamelt de Kompeni allerhande hulptroupen beberapa laksa (vele tienduizenden) en: hati Kompeni terlaloe gojang (is zeer bevreesd).²⁾ De verschijning van de oengti joeg de Kompeni vrees aan en in de gevechten tegen de Chineezeezen hebben zij 't hard te verduren.³⁾ Bij de eerste aanval der Chineezeezen op Semarang worden de Compagnies-troepen gedwongen zich binnen de muren terug te trekken.⁴⁾ Als groote scharen uit Batavia te hulp komen, zijn het vooral de Inlandsche vorsten en officieren, die den strijd tenslotte in het voordeel der Kompeni weten te beslechten. Van den kapitan Melajoe wordt zelfs gezegd: ...sebab karenanja oentoenglah Kompeni (aan hem had de Comp. haar (krijgs) geluk te danken).⁵⁾ De Makassar Daing Mabéla en de vorst van Ternate spelen in dezen de hoofdrollen, want hier en later worden gevechten beslist, zooals in Europeesche oude epen, door de aanvoerders en hun persoonlijk optreden veeleer dan door de troepen.⁶⁾ In den oorlog tegen Tjakraningrat, die weer naar ouden trant verloopt, lijdt de Kompeni enorme verliezen, ondanks de dapperheid harer inheemsche hulptroupen en officieren, door het ingrijpen van twee geweldige en onkwetsbare helden, radja Nerimat en een pangéran Koesoema:

berganti mendjadi kepala perang/
beriboe² memboenoh orang

(om beurten voerden zij de Madoereesche troepen aan, duizenden mannen doodende).⁷⁾ Gelukkig voor de Kompeni keert Koesoema naar huis terug, omdat... hij zóó naar zijn

¹⁾ Passim. Vs. 153 constateert: Kompeni beroléh kemaloe² an... (de V.O.C. oogstte schande op schande).

²⁾ Vs. 735 en 734. ³⁾ Vs. 801 e.v. ⁴⁾ Vs. 1293 e.v.

⁵⁾ Vs. 1763. ⁶⁾ Zie ook Rusconi blz. 171—72 en 201—02, die hetzelfde constateert als hierboven gezegd werd.

⁷⁾ Vs. 3044. Het wisselen van 't commando, 't feit, dat het optreden der aanvoerders, die allerlei wonderbaarlijke heldendaden bedrijven, den doorslag geeft en de plaatsgrijpende tweegevechten herinneren sterk aan de gebeurtenissen in de ook door de Maleiers en Javanen overgenomen en naar eigen smaak omgewerkte Hindoe-epen, Rāmāyana en Mahābhārata.

vader verlangt(!).¹⁾ En Nerimat blijkt te dooden te zijn door hem met honderden kanonnen tegelijk te beschieten.²⁾

Natuurlijk wordt t.z.t. ook verteld, dat de Compagnies-troepen dapper strijden (en vooral: veel en hevig schieten), maar die mededeeling dient alweer meer om de hevigheid van den slag te doen uitkomen dan om de qualiteit der V.O.C. legers in het licht te stellen. Het heet dan in vele variaties: *melawan bersoenggoeh hati...* (boden dapper weerstand) en *membedil tiada diperhentikan...* (schoten onophoudelijk).³⁾ Een enkele keer wordt de gevechts-tactiek van de troepen wat nader omschreven:

*tiga lapis baris Welandi/
memasang bedil tiada berhenti*
(3 gelederen diep opgesteld schoten de Hollanders zonder ophouden).⁴⁾

*tiada berhenti baris berboenji/
soedah membedil oendoer lestari
baris belakang mara kembali/
membedil tiada berhenti lagi*
(telkens maakte het voorste gelid, na onafgebroken salvo's, plaats voor 't volgende, dat op zijn beurt onophoudelijk vuur gaf).⁵⁾ Elders wordt dit manoeevreren nog aangevuld:

*dengan tamboer dengan napiri/
memasang baris berganti²*
(onder tromgeroffel en bazuingeschal schoten de gelederen om beurten).⁶⁾ Ook van het geschut heet het in vele variaties:

meriam dipasang banjak sekali... (herhaaldelijk werden de kanonnen afgeschoten).⁷⁾ Terwijl de gevechten gekarakteriseerd worden door hevig geweer- en geschutvuur, over 't geheel genomen steeds a.v.:

*lagah-lagoeh didalam hoetan/
peloeroe berhamboer sebagai hoedjan
meriam beratoes kali berboenji/
léla tembaga meriam besi*
(Boem, boem in 't bosch. Een hagelbui van kogels. Honderden salvo's uit allerhande soorten geschut).⁸⁾

¹⁾ Vs. 3054. ²⁾ Vs. 3286 e.v.

³⁾ Passim. Voor het schieten hierna.

⁴⁾ Vs. 166. ⁵⁾ Vs. 168—69. ⁶⁾ Vs. 197.

⁷⁾ B.v. vs. 3282, passim. ⁸⁾ Vs. 1937—38.

Steeds weer heet het: ...peloeroe banjak seba-gai hoedjan (het hagelde kogels).¹⁾

Twee factoren bepalen de altijd eendere wijze van beschrijving der gevechten: de regen van pijlen en andere werptuigen uit de oude epen, naar welker voorbeeld de gevechten geschabloneerd zijn, moeten gemoderniseerd en door kogels en granaten vervangen worden; en dan heeft het geschut (en ook het geweer) een grooten indruk gemaakt op den Maleier, indruk, die hij door zijn gedicht ook op z'n publiek tracht over te brengen, tevens beproevend het effect van het beschrevene te verhoogen door telkens weer kanonnen te laten bulderen. Het laatste blijkt ook uit de beschrijvingen van ontvangsten en intochten²⁾, waarbij nooit de eeresalvo's vergeten worden. De gast of gasten wordt of worden immer onthaald op een feestmaal-met-muziek:

makan dan minoem ramai sekali /
dengan serdam dengan napiri

(er werd braaf gegeten en gedronken onder muziek van fluiten en bazuinen).³⁾ Al dan niet annex een feestelijke rondgang met muziek en groot gevolg door de stad. Bij aankomst en afscheid worden saluutschoten gelost, wat met weinig variaties op deze wijze verteld wordt: meriam beriboe kali dipasang.... (duizenden malen werd het geschut afgevuurd)⁴⁾ of: ...memasang meriam sebagai riboet (het geschutvuur leek een rollende donder)⁴⁾ of:

meriam kapal kitji berboenji /
lagah-lagoeh beratoes kali

(het scheepsgeschut donderde honderden malen achtereen).⁴⁾

Rest ons volledigheidshalve nog een enkele vermelding van een paar episodes: De Hollandsche bezetting van Kartasoera wordt, na de overgave van 't fort, besneden, tot omhelzen van de Islam gedwongen en krijgt dan Javaansche vrouwen en hooge ambten.⁵⁾ Met uitzondering van de schenking van vrouwen en van 't feit, dat de Hollanders hooge betrekkingen kregen, wordt dit door Hollandsche berichten bevestigd.⁶⁾

¹⁾ Passim.

²⁾ Ook Rusconi merkt op, dat de beschrijving van feestelijke intochten zeer geliefd is bij Maleische auteurs (blz. 172).

³⁾ B.v. vs. 2373, passim. Zie voor diverse ontvangsten (subs. afscheid) en bijbehorende festiviteiten: vs. 400 e.v.; vs. 1532 e.v.; 1571 e.v.; 1642 e.v.; 1743 e.v.; 2372 e.v.; 2401 e.v.; 2532 e.v.

⁴⁾ Passim. ⁵⁾ Vs. 1159—77. ⁶⁾ Rusconi; blz. 162.

Van Batavia wordt ons verteld, dat het in die dagen een drukke, bedrijvige stad is, aan welker bouw de Hollanders tonnen gouds besteed hebben, en dat het vol vreemdelingen is: Engelschen, Portugeezen, Zwitsers, Almani(?), lieden uit Macao en Manila en Cochin (China), Chineezen, Klingaleezen, Spanjaarden, Hollanders, Japanners etc. etc. Van de Chineezen-opstand had de stad veel te lijden, maar v. Imhoff liet haar herbouwen en verfraaien.¹⁾

Tenslotte komen nog even de Engelschen ter sprake. Wij hooren, behalve in voornoemde passage, voor 't eerst van hen bij 't uitbreken van den oorlog tegen Tjakraningrat. Diens zoon komt n.l. v. Imhoff's hulp tegen zijn vader inroepen, die hem z'n vrouw ontnomen en haar naar de Engelschen in Benkoelen gezonden had.²⁾ Later nemen Engelschen den vluchtenden Tjakraningrat gevangen, belust op diens harta (bezittingen), maar de Sultan van Bandjar dwingt hen, door hun kapitein gevangen te nemen, den pangéran vrij te laten. Van diens onderweg op een eiland begraven schatten maakt zich een Inggeris mengerti (een beleidvolle Engelschman) meester.³⁾

Gezien de laatst-beschreven gebeurtenissen moet de sja'ir van na 1746 dateeren.

13°. „*Bijdrage tot de geschiedenis der Soendalanden.*” (Vertaling van een klein Maleisch hs. uit Soemedang door den heer Walbeehm, T. B. G. VI, blz. 247—57).

Opstand, strijd en gevangenneming van Dipati Oekoer, een rijks-groote van Semarang. Voor hulp (onder admiraal de Wilde) tegen Troena Djaja krijgen de Hollanders West-Soenda van den Soenan Mangkoerat Pakoe Boewono. Tot slot wordt nog verhaald van een conferentie van kommandoer Couper met eenige rijks-grooten over een nieuwe administratieve verdeling der Soendalanden. Het hs. bevat niets wat voor ons van belang kan zijn. Ongedateerd; in ieder geval van na 1705, het jaar van Pakoe Boewono (I)'s installatie.

14°. *Tjeritera Manggarai* (Geschrift over Manggarai).

¹⁾ Resp. vs. 29—50 en 2488—99.

²⁾ Vs. 2837 e.v. Wel eenige overeenkomst (Rusconi, blz. 196, 197): 4 zoons van dien zoon werden door den pangéran naar Benkoelen gezonden. Van een (hun) moeder wordt niet gerept.

³⁾ Engelschen gingen met geld, dat de pangéran hun toevertrouwd had, aan den haal. Eerst later is sprake van gevangenneming van Tjakraningrat door Engelschen. (Rusconi, blz. 205—06).

Tekst: het gelijknamige hs. in de Koloniale Bibliotheek (den Haag) Hs. 555(2).

Kort, duister en onbelangrijk. Behandelt in hoofdzaak de onderwerping van Manggarai aan Bima door een Sultan Abdoel Kadim (H. 1176).¹⁾ Daarop wordt zonder duidelijke overgang het pers. voornw. kita (wij) gebruikt en schijnt een kleinzoon van Kadim aan 't woord te zijn. Een zekere Sultan Ismaël als „gouverneur” over Manggarai gesteld, vraagt aan den pétor te Bima en via hem den toean besar erkenning van zijn bestuur, wat er op zou neerkomen, dat hij over Manggarai naar adat-voorschriften zal mogen regeeren, zonder inmenging van den pétor en den toean besar di-Mangkasar (de gouverneur te Makassar).

Het hs. moet dateeren van na 1763.

15°. *Hikajat radja² Siak* (Geschiedenis van de vorsten van Siak). Tekst: het gelijknamige Bataviaasche hs., cod. 273.²⁾

Begint met het tehulp roepen door lieden uit Bengkalis van den stamverwanten Minangkabauschen radja, verwikkelingen met Djohor en de stichting van een stad, die zeer welvarend wordt en met Malaka in aanraking komt: *berapa sekotji dari Malaka / datangnja tidak lagi berhingga* (altijd door plachten schepen uit Malaka daar te komen).³⁾ *en: .....serta oetoesan dari Kompeni menghadap baginda Soeltan jang gani / wartanja masjhoer sampai ini* (en gezanten van de Compagnie maakten bij den machtigen Sultan hun opwachting: tot op heden leeft het bericht daarvan voort).⁴⁾ Na verhaald te hebben van de oneenigheid tusschen des Sultan's beide zoons, de stichting van een negeri Indrapoera, die zoozeer toeneemt in macht, dat zelfs: *...Malaka hendak dikira²* (men zou denken, dat 't Malaka was)⁵⁾ en van den dood van den vorst, gaat de auteur over⁶⁾ op een nieuw, op zijn eigenlijke verhaal.

¹⁾ Hs., blz. 2. A. D. 1762/63.

²⁾ Ter vergelijking: E. Netscher, Vh. B. G. dl. XXXV. Vooral hfdst. VI: *Siak* (1761—1781) (blz. 112—36).

³⁾ Hs., vs. 114. De vorst, onder wien een en ander gebeurde, was de beruchte zeeroover Radja Ketjil. Reeds in 't eind van de 17e eeuw hadden de Hollanders contact met Siak. (Netscher, blz. 39—40).

⁴⁾ Vs. 117—18. ⁵⁾ Vs. 248. ⁶⁾ Vs. 444 e.v.

Hij behandelt nu de gebeurtenissen t.t. van de expeditie-Visboom (1761), die plaats vond toen Sultan Ismaël zijn vader op den Siakschen troon was opgevolgd. Die Ismaël nu was een kleinzoon van R. Ketjil. Uit de Hik., die, niet overal evengoed leesbaar, nog al eens verward is en nergens namen noemt, is niet anders op te maken, dan dat de expeditie plaats vond onder den zoon en opvolger van R. Ketjil, d.i. S. Mohammed, Ismaël's vader. Deze was echter in 1760 al overleden.¹⁾ Chronologische nauwkeurigheid — wij zullen hieronder genoegzaam gelegenheid hebben er op te wijzen — is nooit het sterkste punt van den Maleischen kroniek-schrijver. Eenige jaren(!) na den dood van den Sultan (zie boven):

datanglah chabar dari sabrang/
mengatakan Welanda hendak menjerang.
(kwam een bericht van den overwal, dat de Hollanders van plan waren een aanval — op Siak n.l. — te ondernemen).²⁾ Reeds onder den vorigen vorst hadden zij het plan opgevat wraak te nemen voor Laroe Barang³⁾ en Siak te veroveren. Blakend van strijdlust maken de Siaksche rijks grooten zich op tot den strijd:

barang jang mana kehendak Welanda/
patik sekalian sedralah ada.
(wat de Hollanders ook willen, zij zullen ons bereid vinden).⁴⁾ Vervolgens wordt een in hoofdzaken waarheidsgetrouw⁵⁾ en uitvoerig verslag van de expeditie-Visboom gegeven, van Siaksche zijde beschouwd en met extra-belichting van de wapenfeiten der Siakkers, zoodat men wel eenigszins verbaasd staat te vernemen, dat zij toch nog verslagen worden. Het verloop der krijgsbedrijven is het volgende: Als de Siakkers een dikke tali (kabel) over de rivier gespannen en de noodige koeboe's (versterkingen) opgewor-

¹⁾ Netscher, blz. 111.

²⁾ Vs. 455. R. Ketjil was reeds a° 1746 overleden, wat stellig niet „eenige jaren” tevoren genoemd kan worden. (Netscher, blz. 58). Het tijdsverschil tusschen S. Mohammed's dood en 't oogenblik van de expeditie tegen zijn opvolger Ismaël bedroeg één jaar.

³⁾ Vs. 457. Batoe Barang? De expeditie-Visboom beoogde echter voornamelijk wraak te nemen voor de moord op de bezetting van Poelau Goentoeng, November 1759 (Netscher, blz. 104—06).

⁴⁾ Vs. 465.

⁵⁾ Vergelijkt men dit met het uitvoerig relaas van Joseph Driese, schipper op het schip „Pagseld”, dan blijkt de Hik. feitelijk alleen de groote gevechten te beschrijven (Netscher, blz. 119—27).

pen hebben, wordt hun de komst van een Hollandsch eskader gemeld: banjaknja tidak lagi terbilang (ontelbaar veel schepen sterk),¹⁾ wat naderhand nog al blijkt mee te vallen, want dan heet 't:

orang Welanda sepertilah djaga/
kapalnja satoe kitjinja tiga.

(de Hollanders blokkeerden de rivier met één schip en 3 jachten).²⁾ De Siakkers trekken die vloot onmiddellijk tegemoet als harimau lepas tangkapan (tijgers aan hun kooi ontsnapt)³⁾ en stellen zich tegenover haar op. De Hollandsche kapitan noemt een dergelijk optreden ongepast en laat de kanonnen laden en de mannen zich gereed maken.⁴⁾ Vijftien dagen lang liggen beide vloten tegenover elkaar vóór de Hollanders tot een aanval overgaan: lakoenja tidak awas dan sangka (zij gedroegen zich daarbij onvoorzichtig en onnadenkend).⁵⁾ De Siakkers worden vergeleken met tijgers of slangen melihat makanan (die hun prooi zien) en de strijd is er een volgens het oude recept, waarbij onophoudelijk geschoten wordt, gegak gempita (oorverdoovend), het door rook en kruitdamp gelap goelita (stikdonker) was etc. etc. roepa peloeroenja berlompat²⁾ an/
laksana ajam didalam hoetan.

(kogels sprongen op en neer als hoenders in 't bosch).⁶⁾ Van de Hollanders wordt wederom vrijwel niets anders gezegd, dan dat zij hevig en onafgebroken plegen te schieten: témbak Welanda tiada berhenti/
menémbak sepoeas²⁾ hati.

¹⁾ Vs. 581.

²⁾ Vs. 656. De „vloot” waarmee geopereerd werd, bestond uit 4 brigantijnen en 1 pantjalang, later versterkt met het schip „Pasgeld” (Netscher, blz. 115 en 118).

³⁾ Vs. 639.

⁴⁾ Deze opmerking richt hij dengan merdoenja — met lieflijke stem — (vs. 644) tot een radja. Nu is er meermaalen sprake van een radja of/en een Sultan, en de eene keer wordt daarmee een vriend van de Hollanders bedoeld, die zich bij hen bevindt, een andere maal is het de aanvoerder der Siakkers. Eigenamen ontbreken. Met de eerste is bedoeld Radja Alam, zoon van R. Ketjil, dien de Compagnie op den troon wilde herstellen, en met de tweede de regeerende Sultan, R. Ismaël.

⁵⁾ 25 Jan. 1761 kwam de expeditie voor P. Goentoeng aan om om den 13en April, na aankomst van de Pasgeld, de operaties te beginnen. 21 Februari had men voor 't eerst voeling met den vijand gekregen. M.a.w. 19, niet 15, dagen na de eerste ontmoeting begon de krijg. (Vs. 664).

⁶⁾ Vs. 683.

(de Hollanders schoten onophoudelijk en met hart en ziel).¹⁾
 témbak Welanda djanganlah kata/
 tidaklah sempit memetjahkan mata.

(zeg gerust, dat je bij 't schieten der Hollanders je gezichts-
 vermogen verloor, zoo dicht was n.l. hun kogelregen),²⁾ of:
 témbak Welanda bertémbak²⁾/
 peloeroenja datang beroeroep²⁾.

(onophoudelijk schoten de Hollanders; de kogels vlogen af
 en aan).³⁾ Aan weerszijden speelt weer 't geschut een groote
 rol: (in 't gevecht tegen de kota bedjalan — zie hier-
 onder):

meriam seperti halilontar/
 tidak berhenti barang sebentar
 peloeroe boelang-baling datang
 melontar/....

(het geschutvuur weerlichtte onophoudelijk, de granaten
 kwamen als wervelwinden...),⁴⁾

boenji meriam tidak berhenti/
 kapal dan kitji berganti²⁾

(het scheepsgeschut zweeg geen oogenblik)⁵⁾ en:

peloeroe bersaboeng sebelah-menjebelah/
 ada jang betoel ada jang salah
 (men wedijverde in salvo's over en weer; er waren treffers
 en missers)⁶⁾,

berperang itoe sampai petang hari/
 peloeroe berdengoeng²⁾ kanan dan kiri.

(tot 't vallen van den avond duurde het gevecht en de kogels
 snorden naar alle kanten).⁷⁾ Aan eenige waardeering voor
 zijn tegenstanders ontbreekt het den auteur overigens niet:
 (1e gevecht:)

Welanda berperang tiada berhingga/
 mangkin lama bertambah djaga

(zonder ophouden streden de Hollanders en hun waakzaam-
 heid nam steeds toe)⁸⁾; (laatste gevecht:)

berani Welanda djangan dikata/
 kapal dan kétéji menémbak semata.

(de moed der Hollanders was niet onder woorden te bren-
 gen, hun schepen schoten allen tegelijk).⁹⁾

¹⁾ Vs. 685. ²⁾ Vs. 705. ³⁾ Vs. 809.

⁴⁾ Vs. 783—84. Halilontar voor halilintar met 't oog op melontar
 in 't volgende vers, dat rijmen moet.

⁵⁾ Vs. 835. ⁶⁾ Vs. 839. ⁷⁾ Vs. 872.

⁸⁾ Vs. 703. ⁹⁾ Vs. 974.

Na het eerste, hevige en langdurige gevecht, treedt een soort wapenstilstand in van ca. 16 dagen. Men wisselt slechts wat kanonschoten en de Hollanders nemen een onvoorzichtige panglima gevangen, waarover zelfs z'n landgenooten schik hebben.¹⁾ Het verloop is, volgens de hikajat, dan als volgt: na die periode van betrekkelijke rust doet de Sultan zijn kota be(r)djalan (drijvend kasteel) verschijnen, wat den Hollandschen kapitein poesing (duizelig) maakt. Wat hem evenwel niet belet de kota een moorddadig gevecht te leveren, waarbij de Siakkers zich weer door hun heldenmoed onderscheiden. Dank zij den daulat (beschermende macht) van den Sultan sneuvelt van hen slechts één, van de Hollanders daarentegen vijftien man.²⁾ Den volgenden dag hervatten beide partijen den strijd, maar nu dringen de Welanda itoe kapir jang tjerdik.. (de Hollanders, die uitgeslagen ongeloofigen) op.³⁾ Drie dagen en drie nachten duurt de strijd waarbij 't geschut weer geen oogenblik zwijgt. De Siakkers, in het defensief gedrongen, weren zich geducht — vooral met brandvlotten — en hun koeboe's bezorgen de Hollanders veel moeilijkheden. Deze, van wie een kapitan zegt, dat:

....sangatlah soesah orang Kompeni
djikalau tidak ada berani/
mengapa mengambil gadjil Kompeni
(de Compagnies-dienaren wel in moeilijkheden verkeerden, maar wanneer zij bang zijn, waarom trekken zij dan nog gage van de V. O. C.),⁴⁾ worden door R. Alam tot een

¹⁾ Vs. 717 e.v. In werkelijkheid voeren de schepen vanaf den 13en April iederen dag verder de rivier op tot bij Soengai Pinang, waar men van 5 Mei—15 Juni bleef wachten op nieuwe versterkingen (Netscher blz. 119—25). Van de panglima althans is bij Netscher niets te vinden.

²⁾ Reeds den 14en April, d.i. den tweeden dag, ontmoette men bij Poelau Sabalenga deze fameuze kota bedjalan, die er uitzag, gelijk Visboom in zijn journaal schreef, „als de Arke Noachs in het Bijbelsch prentenboek” (Netscher, blz. 119). Het hier beschreven gevecht is dat op 21 April, (Netscher, 120 e.v.) waarin de kota bedjalan een hoofdrol vervulde maar een bres geschoten kreeg „zoo groot, dat men er met man en paard doorheen kon rijden.” Dat daarmede zijn rol was uitgespeeld blijkt uit 't feit, dat noch in het journaal van Driese noch in de hikajat meer van de kota gesproken wordt. Van zware verliezen onzerzijds spreekt Driese niet, wel vernam men later van Inlanders, dat de 4 hoofden en de gansche bezetting van de kota op één na gesneuveld waren! Men kan zich voorstellen, dat de Maleische auteur de kota, welks voorkomen zeer tot zijn fantasie moest spreken en waarvan hij veel verwacht zal hebben, een belangrijker rol toebedacht, dan hij in waarheid speelde.

³⁾ Vs. 888.

⁴⁾ Vs. 952—53.

generalen aanval aangezet. Ook de Siakkers begeeren een beslissing en als de Hollandsche kapitein hen ziet naderen:

Kapitan kapal bangkit birangnja/
menantikan baik koetikanja.

(de kapitein voelde zijn hart opspringen van vreugde en wachtte 't juiste oogenblik — voor den aanval n.l. — af).¹⁾ De kabel over de rivier wordt doorgekapt en de kapitan tidak berhati walang (zonder schroom),²⁾ zet krachtig door. Zonder met zooveel woorden de nederlaag der Siakkers te erkennen, geeft de auteur dit toch toe, want hij berust in Allah's beschikking en gaat vertellen van de gedwongen ballingschap van den vorst c.s.³⁾

In dit gedicht valt de aandacht als gezegd vooral op de Siakkers. De Hollanders heeten hier: Welanda koetoe^c (de vervloekte Hollanders),⁴⁾ Welanda ....kapir, kapir tjelaka, kapir jang doesta⁵⁾ (resp. ongeloovigen, ellendige ongeloovigen, leugenachtige ongeloovigen) of Welanda jang doesta (de leugenachtige Hollanders).⁶⁾ Waarbij opgemerkt worde, dat Driese in zijn jaarnaal de Siakkers herhaaldelijk met canaille betitelt. In een oorlog is men nu eenmaal niet parlementair! Een kapitein krijgt nog 't geijkte epitheton: garang (woest, dapper).⁷⁾

Het hs. moet van na het jaar van de expeditie (1761) dateeren.

16°. *Misa Melajoe* (De geschiedenis van Perak).

Tekst: R. O. Winstedt: *Misa Melayu*. (Malay Literature Series, no. 15, Singapore 1919).⁸⁾

Een uitvoerige en in vele opzichten belangwekkende geschiedenis van het Maleische rijkje Perak, door Winstedt terecht „one of the more valuable of Malay historical works” genoemd.⁹⁾ De auteur, Radja Ketjil Besar, iemand van aanzien, is een man van onmiskenbare literaire begaafdheid, in den Maleischen zin des woords. Zijn hikajat is er

¹⁾ Vs. 959. Het beslissende gevecht van 16—17 Juni, waarbij de kabel gekapt en 14 koeboe's genomen werden (Netscher, blz. 125—27).

²⁾ Vs. 986. ³⁾ Vs. 1010 e.v.

⁴⁾ Vs. 880. ⁵⁾ Resp. 888, 890, 980.

⁶⁾ Vs. 648. ⁷⁾ Vs. 956.

⁸⁾ Ter vergelijking: W. E. Maxwell, *The Dutch in Perak*. (J. R. A. S. — S. B. X, blz. 245—68a). R. O. Winstedt & R. J. Wilkinson *A History of Perak*. (J. R. A. S. — M. B., XII, part. I, vooral: blz. 13—77).

⁹⁾ Winstedt, *Misa Melayu*, blz. 3/4.

een van het bekende model: centrum zijn de vorst en het hof; beschrijvingen van plezier-vaarten, ceremoniën, festiviteiten, plechtigheden e.d.m. zijn schering en inslag, en gesteld in bewoordingen, die ons uit andere hikajat's bekend en die cliché zijn. Maar hoewel terstond in het oog springt, dat de indruk, die ons hier van het Peraksche hof gegeven wordt, wel een weinig overdreven fraai is, toch geeft ons de kroniek een aardig kijkje in de gebruiken en het — officiële — leven aan het hof in de 18e eeuw. Merkwaardig voor dit geschrift is de uitgesproken vijandige en verachtelijke wijze waarop over de Hollanders gesproken wordt gelijk wij zien zullen. Wat begrijpelijk wordt als wij bedenken, dat in de 18e eeuw de Boegineezen en Radja Ketjil zeer roerig waren in en om het Malakaansche schiereiland, de Hollanders in 1756—'57 zelfs een aanval op Malaka te verduren kregen ¹⁾ en überhaupt de Hollandsche betrekkingen tot Perak nooit van de aangenaamste geweest waren, ²⁾ zoodat een gunstiger en van meer respect getuigend idee van den Hollander wel moeilijk bij de Perakkers kon opkomen. Waartoe de natuurlijke neiging eigen vorst en volk steeds in het gunstigste licht te plaatsen nog het hare bijdraagt.

Wij hooren voor 't eerst van de Hollanders, die de auteur herhaaldelijk van het praedicaat koetoeck (vervloekte) voorziet, gewagen, als zij onder Sultan Moedafar Sjah ³⁾ in Perak arriveeren, verlof krijgen om op Pangkalan Halban een fort te bouwen, handel drijven in tin tegen 30 Hollandsche realen de bahara ⁴⁾, waardoor zij veel realen in omloop brachten in Perak. ⁵⁾ Om de 3 jaar kwam er een nieuwe

¹⁾ Zie hierna: sub 36°.

²⁾ Met 1650 reeds begint de Hollandsche vestiging in Perak, die een lange treurzang is van moord-overvallen, lichten en opnieuw inrichten van 't fort. De Peraksche bevolking wordt afgeschilderd als te zijn verraderlijk, trouweloos en bloeddorstig. Van de moord op de Hollanders in 1651 is in de inheemsche traditie geen spoor overgebleven (Maxwell, blz. 245—46). Ook Kruyt gewaagt van het gebrek aan continuïteit en stootkracht, dat onze vestiging in Perak kenmerkte (J. A. Kruyt, iets over de vestiging der Nederlanders in Perak, T. B. G., dl. XXXIII, blz. 569—99).

³⁾ De derde van dien naam, volgens Winstedt & Wilkinson. 22 Oct. 1746, werd de onderkoopman Ary Verbrugge naar Perak gezonden om aldaar het fort te Pangkalan Halban te bouwen (Winstedt & Wilkinson, blz. 56).

⁴⁾ Volgens H. C. Klinkert's Nieuw Maleisch-Nederlandsch Woordenboek, blz. 219, is op het Malakaansch schiereiland de bahara gelijk aan 3 pikoel (375 pond).

⁵⁾ Tekst, blz. 20.

kapitan.

En op welke wijze ziet nu deze auteur die Hollanders? A. In de eerste plaats vertoont hij zeer sterk de neiging zijn publiek te willen suggereeren, dat de Hollanders in een ondergeschikte positie tot zijn vorst stonden. Bij plechtige of feestelijke gelegenheden komen zij steeds (het wordt met weinige woorden vermeld alsof zoiets vanzelfsprekend is) den vorst hun opwachting maken, zooals deze dat van zijn eigen rijksgrouten gewoon is:

1°. Wanneer Moedafar Sjah van een trip in den omtrek terugkeert, komt de kapitan Holanda zijn opwachting maken en biedt geschenken aan.¹⁾ 2°. De kapitan Holanda begeleidt den Radja Moeda (onderkoning), die gaat bermain²⁾ (zich vermeien) bij Koeala Perak.³⁾ 3°. Ter gelegenheid van het groote feest voor de 7-maandsche zwangerschap der sultane komen Hollanders, Chineezen en Klingaleezen geschenken aanbieden, en, ieder naar aard en aanleg, vertooningen geven, wapendansen e.d.m.³⁾ Adapoen akan permainan Holanda berbaris akan senapang dan pemoeras (de Hollandsche vertooning bestond uit exerceeren onder 't afschieten van geweren en donderbussen).⁴⁾ 4°. (in de ingevoegde sja'ir) Als de sultan van een plezier-vaart terugkeert komt de Hollandsche kapitein dadelijk zijn opwachting maken:

Kapitan Holanda datang menghadap
dekat kenaikan sampan terendap
hatinja gondah baharoelah sedap
laksana sakit lepas beridap.

(De Hollandsche kapitein kwam z'n opwachting maken en naast het vorstelijke vaartuig leek zijn sampan schuil te gaan. Nu eerst was de kommer uit zijn hart geweken — nu hij den Sultan weerzag n.l. — en voelde hij zich als hersteld van een lange, sleepende ziekte).⁵⁾ 5°. Een simpele vermelding, dat een Hollandsch gezantschap uit Betawi den

¹⁾ Tekst, blz. 32.

²⁾ Tekst, blz. 61.

³⁾ Tekst, blz. 64 e.v.

⁴⁾ Tekst, blz. 66. H. T. Damsté, *Mémoires van een Atjehschen balling*. (Kol. Tijdschrift 1916, dl. II, blz. 1182) vertelt hoe een vorst, om een zekere Samlakoë aan 't lachen te brengen, verschillende menschen liet optreden: „Javanen dansten, Chineezen schermden, Hollanders exerceerden (sic!)”.

⁵⁾ Tekst, blz. 143.

Sultan zijn opwachting kwam maken.¹⁾ Men begrijpt, dat de auteur het graag doet voorkomen alsof, uit hoofde van hun ondergeschikte positie, de Hollanders maar al te gaarne bereid geweest zouden zijn den Sultan hand- en span-diensten te bewijzen. Als b.v. onder Sultan Moedafar Sjah zekere Radja Alam en de Maleische douane-beambte, entji^c Hasil, verdacht worden van revolutionnaire bedoelingen, zijn het de Hollanders, die R. Alam, wanneer hij geld komt wisselen, in hun g e d o e n g (factory) lokken en gevangen nemen, en dan hem en ook entji^c Hasil, dien zij insgelijks gevangen genomen hebben, naar Malaka opsturen. Een en ander op v e r z o e k v a n d e n S u l t a n .²⁾

B. In de tweede plaats is de auteur er op uit de Hollanders, waar zij met Perak in conflict (dreigen te) komen, steeds aan het kortste eind te laten trekken, en in een meer of minder belachelijk licht te stellen.

1°. Wanneer Sultan Iskander (1756—'70) z'n nieuwe kota te Tjempaka Sari laat bouwen, wordt den djoeroe behasa, (tolk) Pir Mohammad, een audiëntie geweigerd wegens een vergrijp tegen de etiquette. De tolk stelt het den Hollanders zóó voor als zou dit een bewijs zijn, dat de Sultan op een aanval op hen zou zinnen. Op verzoek van den kapitan Holanda stuurt de Kompeni 7 s e l o e p onder een Commissaris, Arifin-al-barak (Ary Verbrugge)³⁾ en 'n kapitan Melajoe, die een audiëntie aanvragen. De Sultan, wiens argwaan gewekt is, staat hun deze eerst toe als zijn kota voltooid en zijn volk zich bewapend heeft. Vol grimmigen spot beschrijft de auteur de audiëntie: De Hollanders komen zeer zelfbewust binnen, k a r e n a i a d a t a n g i t o e p o e n k e h e n d a k n j a s a h a d j a m a o e k e r a s d j o e a b i t j a r a (want zij kwamen met dit ééne voor-nemen: duchtig van zich af te spreken).⁴⁾ Maar wanneer de gezanten den vorst daar zien zitten in al zijn pracht en

1) Tekst, blz. 148. Het behoeft geen betoog, dat deze bezoeken niets meer dan de gewone beleefdheidsbezoeken waren. De auteur geeft echter nergens ook maar een aanduiding, dat het m e n g h a d a p en geschenken aanbieden der Hollanders iets anders was dan het — v e r p l i c h t e — huldebetoon van Peraksche hoofden of aanzienlijken, van wie in even weinig en dezelfde woorden gezegd wordt, dat zij hun opwachting kwamen maken (passim).

2) Tekst, blz. 21.

3) Winstedt & Wilkinson, blz. 58. Hoogstwaarschijnlijk wordt hier beschreven de hernieuwing van 't oude contract in 1765.

4) Tekst, blz. 48.

praal temidden van zijn schitterend uitgedoste en zwaar bewapende hoeloebalang en pegawai maka dahsjat hati segala orang Holanda itoe serta dengan ngerinja dan gentaria akan baginda itoe (werden alle Hollanders bang en bevreesd en sidderden voor den vorst).¹⁾ Zij nemen beleefd hun hoeden af, de Commissaris waagt het niet ook maar één boos woord te spreken en de brief, die hij overhandigt, en de toegevoegde geschenken blijken zóó zeer in des Sultan's smaak te vallen, dat deze zich zelfs verwaardigt hun een tjepir (sirih-pruimpje) te geven ...maka disambatnja dengan hormat moelia dan didjoendjoengnja keatas kepalanja dan iapoen terlaloe baik poela perkataannja serta dengan haloes manis barang toetoe katanja. (De Commissaris neemt de pruim aan met uitgezocht eerbetoon en spreekt eenige welgekozen woorden met minzame stem)²⁾ en sangatlah ia merendahkan dirinja kebawah doeli baginda daripada sangat hébatnja dan dahsjatnja akan kebesaran baginda (zeer vernederde hij zichzelf uit louter angst en ontzag voor den luister van den vorst).³⁾ De bedoeling van het gezantschap is slechts tin te vragen en een hernieuwing van het vroeger gesloten contract.⁴⁾ Het vermoeden dringt zich bij ons op, dat bij deze tendentieuze wijze van voorstellen de wensch de vader van de gedachte geweest is en de Hollanders in werkelijkheid in 't geheel niet zoo deemoedig en bevreesd geweest zullen zijn. Precies hetzelfde schijnt Maxwell te meenen, als hij naar aanleiding van een beschrijving door captain Forrest van de Peraksche lijfwacht, die geheel Chineesch gekleed en met hellebaarden, pieken en musketten gewapend was, opmerkt: „This agrees very much with the Malay chronicle as to the pains which the Perak Malays took to impress their European visitors with the grandeur of their Raja.”⁵⁾

2°. 3 Hollandsche seloep onder dezelfde Commissaris komen om tin te Perak. De Bendahara gelast, daar de Sultan

1) Tekst, blz. 48.   2) Tekst, blz. 49.   3) Tekst, t.z.p.

4) Tekst, blz. 45—49. Maxwell, blz. 258 e.v. citeert de Misa Melayu (Misal bij hem).

5) Maxwell, blz. 267, noot.

niet wenscht, dat die in de Hollandsche loge gewogen wordt, ¹⁾ den Sjahbandar en den datoe^c Manteri een waag te bouwen in Tandjoeng Bidoer. Op een dag aan het Hollandsch schip voorbijroeënd slaat de Sjahbandar een uitnoodiging aan boord te komen af en aan een hem nagezonden kelasi (matroos), die vraagt of hij soms denkt daar tijgers te zullen aantreffen, antwoordt hij: Neen, maar wel varkens. De kapitein, in toorn ontstoken, laat nu op het huis van den datoe^c Manteri, waar ook de Sjahbandar is, schieten. Het tweetal ziet zich gedwongen zich binnenshuis schuil te houden. Des nachts ontsnapt de Sjahbandar naar den Sultan, die op 't bericht van 't incident in woede ontsteekt en zich voorneemt geen tin meer aan de Hollanders te leveren. Zijn woede neemt toe als hij hoort, dat de datoe^c Manteri verdwenen is. Deze blijkt zich echter slechts uit vrees voor de Hollanders in een naburige kreek verscholen te hebben. ²⁾ Intusschen hebben die Hollanders, die zich ongerust begonnen te maken over 't gebeurde, den Laksamana, die, van elders komende, nog van niets wist, een merkwaardig exposé van de zaak gegeven. ³⁾ Volgens hun zeggen waren zij bezig op apen te schieten, want: *semoea orang poetih apakala terpandang monjèt itoe, tiada dipikir lagi* (het is zoo gesteld met de blanken, dat zij, als ze apen gewaar worden, hun bezinning verliezen) ⁴⁾ en zoo per ongeluk den Sjahbandar onder vuur genomen hebben. Zij hopen van harte, dat de Sultan hen vergeven zal. Deze laat zich inderdaad door den Laksamana e.a. bepraten en zal tin leveren, maar hij ontzegt zichzelf het genoegen niet den Hollanders zijn macht te toonen en vrees in te boezemen. Dezen slaat dan ook inderdaad de schrik om 't hart als zij den Sultan met een groote vloot en veel volks, z.g. op een plezier-vaart, bij zich zien verschijnen. De Hollanders

1) De auteur verklaart niet wáárom. Waren er moeilijkheden, knoeierijen bij het wegen geweest??

2) Dat dit niet bepaald van moed getuigt bij een zoo hoog beambte tegenover die verachtelijke Hollanders, schijnt de auteur niet te beseffen.

3) Bij Maxwell vinden we 't exposé niet vermeld. Daar zeggen zij slechts: „In this the fault lay with us white men and we can only sue for the Yang di per Tuan's pardon, but if he were to kill us we could not blame him.” (Maxwell, blz. 264).

4) Tekst, blz. 85.

gaan hem haastig hun eerbiedige opwachting maken en de Sultan informeert of zij de schurken, die hen in de haven overvallen en van één man beroofd hebben, nog gezien hebben. ¹⁾ De Hollanders antwoorden, dat wanneer hij hun een sampan en 4 roeiers wil geven, zij eens op onderzoek zullen uitgaan. De Sultan verklaart, weliswaar op een pleizier-tochtje te zijn, maar bereid te zijn hen bij het opsporen van die vijanden bij te staan, wat de Hollanders, die niet begrijpen wat hij vóórheeft en hem blijkbaar zeer wantrouwen, weer de schrik op 't lijf jaagt. Hij had, zegt de auteur, geen kwade bedoelingen, maar wilde slechts de 'akal bitjara Holanda koetok (het verstand en de schrandtheid dier vervloekte Hollanders) ²⁾ op de proef stellen. ³⁾ En hier eindigt deze even vermakelijke als tendentieuze anecdote, waarvan Maxwell terecht opmerkt: „This was evidently written for a Malay audience and with no idea that it would ever be read by Europeans. The writer, therefore, allows himself some freedom of language.” ⁴⁾

C. In de derde plaats, geheel aansluitende bij het voorgaande, is de auteur er op uit — ter meerdere glorie zijns Sultans — het publiek te suggereeren hoe bevreesd en geïmponeerd de Hollanders immer plegen te zijn door de kebesaran (luister) van den vorst.

1°. De Sultan vaart de Hollandsche loge voorbij.

Melihat angkatan doeli baginda
kapitan Holanda hatinja tjinta
meriam poen tida^c terpasang rata
takoetkan orang melanggar kota
Holanda koetok orang tjilaka
samena² berhati doeka
rasanja sangat salah disangka

dihatinja baginda takoetkan moerka.
(Op 't zien van 's Sultan's vloot durfde de beangstigde kapitein niet al zijn kanonnen tegelijk — ter begroeting — af te vuren, uit vrees door hen aangevallen te worden. Die ellendeling van een Hollander had 't heelemaal mis en dat kwam,

¹⁾ Maxwell zegt hiervan (noot, blz. 264): „From what follows, it seems that there was some attack made upon some of the Dutch by Malays, but this act was disclaimed bij the Raja and Chiefs, and the chronicler wisely gives no details of Malay misconduct.”

²⁾ Tekst, blz. 87. „...to outdo those accursed Dutchman in diplomacy” geeft Maxwell de passage weer (blz. 265).

³⁾ Tekst, blz. 82—87.

⁴⁾ Maxwell, blz. 265, noot.

omdat hij in z'n hart bang was voor des Sultan's toorn). ¹⁾
 Als hij de salvo's op de vloot hoort:

Hati didalam sangatlah gobar
 disangkanja gedoeng hendak dilanggar
 (hij was somber gestemd, daar hij dacht, dat de loge werd
 aangevallen). ¹⁾ Vloot en bemanning leken volledig ten oor-
 log uitgerust:

Holanda koetok sangat doekanja
 beroebah poetjat warna moekanja
 pintoe gedoeng tiada diboekanja
 sangatlah salah pada sangkanja
 lepaslah angkatan darinja kota
 baharoelah poelih rasanja tjinta
 djoeroetoelis mari membawa kata
 adalah manis dipandang mata.

(De vervloekte Hollanders, bleek van schrik, hielden de
 poort van de loge gesloten in hun idée fixe. Toen de vloot
 voorbij was herademden zij en vonden 't een prachtig ge-
 zicht). ¹⁾

2°. Als de Sultan tin komt koopen:

Holanda melihat hatinja goendah
 memandang pendjadjap banjaklak
soedah

(de Hollanders voelden zich op 't zien van die vele oorlogs-
 prauwen bezorgd). ²⁾

3°. Als de bekende Boegineesche avonturier Radja Hadji ³⁾
 op expeditie tegen Kedah in de Perak-rivier bij de Holland-
 sche loge komt aanleggen, heet het: Maka orang
 Holanda poen gentarlah melihat perahoe
 pengeras itoe banjak. (de Hollanders beefden
 op 't zien van zoo'n aanzienlijke oorlogsvloot). ⁴⁾

4°. Die vrees en ontzag strekken zich ook uit tot de nog
 even ter sprake komende Engelschen. Een paar
 hoeloebalangs rapporteerden de komst van een Engelsch
 schip bij Poeloe Dinding

dipasangnja meriam bagaikan taboeh
 kelasinja banjak moeloetnja rioeh.

(Hun salvo's zijn als tromgeroffel. Er zijn veel matrozen

¹⁾ Tekst, blz. 122—23. ²⁾ Tekst, blz. 108.

³⁾ In 1784 belegerde hij zelfs Malaka (zie Hik. negeri Djohor c.a.).
 De hier beschreven gebeurtenis vond plaats in 1770. (Winstedt &
 Wilkinson, blz. 59 en 63; Maxwell, blz. 226).

⁴⁾ Tekst, blz. 151.

aan boord, die een groote mond opzetten).¹⁾ Maar als de kapitein voor den Sultan verschijnt, siddert hij voor:

hébatnja tida^o berbanding
memandang roepa lakoe angkatan
hati didalam bimbang ketakoetan.

(zijn weergaloos imponeerend voorkomen. Op 't zien van de — Peraksche — vloot bonsde zijn hart van angst).¹⁾ De ontmoeting heeft een vreedzaam verloop: de Sultan levert hun tin tegen kanonnen, die de Sultan echter eerst nog op mogelijke inwendige gebreken laat onderzoeken(!).²⁾

5°. Tenslotte wordt elders nog van de Hollanders gezegd:

soenggoeh ada soedah Holanda
koeranglah jakin didalamnja dada.

(er waren inderdaad al Hollanders, onbetrouwbare kerels).³⁾ Voegen wij hieraan toe, dat, volgens Maxwell, geïmporteerde fruit en groenten in Perak blanda of wolanda genoemd worden, wat het vermoeden wettigt, dat die het eerst door de Hollanders — al weten we niet precies wanneer — daar moeten ingevoerd zijn.⁴⁾

Deze hikajat moet, daar het den dood van S. Iskandar's opvolger, S. Mahmoed Sjah († 1778) nog vermeldt, van na dat jaar dateeren.

17°. *Pantoen Radja Hadji* (Gedicht op Radja Hadji).

Tekst: W. E. Maxwell, Raja Haji. (J. R. A. S. — S. B. XXII, blz. 173—224. Maleische tekst: blz. 177—87).

Een pantoen, die R. Hadji's aanval op en dood vóór Malaka (a^o 1784) bezingt, en eigenlijk alleen van eenig belang is als de getuigenis van een, den Hollanders gunstig-gezinden, tijdgenoot van deze laatste, groote militaire onderneming van inheemsche zijde tegen de Europeanen op 't schier-eiland ondernomen. We hooren van de komst van den vorst van Selangoer en van R. Hadji c.s. voor de stad, van de overwinning van Pameram (v. Braam) bij Telok Ketapang en R. Hadji's dood. Voor ons doel bevat het niets van belang.

¹⁾ Tekst, blz. 131—33.

²⁾ Dit is — zie de tin-wegerij t.o.v. de Hollanders — de tweede maal, dat de Sultan blijkt geeft de Europeanen niet te vertrouwen. Wij kunnen niet uitmaken of hij daarvoor gegronde redenen had, waarover de Misa zwijgt, of dat enkel en alleen beoogd wordt de onbetrouwbaarheid van de Europeanen en de schranderdheid van den Sultan tegenover elkaar te stellen.

³⁾ Tekst, blz. 92.

⁴⁾ Maxwell, blz. 268. Voor het t.z.p. vermelde spreekwoord zie hierna onder: Maleische spreekwoorden.

De auteur is sterk tegen den Boeginees ingenomen:

Inilah perboeatan si Radja Hadji
seperti andjing dengan babi.

(die R. Hadji gedroeg zich als een hond of een zwijn:) ¹⁾....

fi'il bagai andjing dan babi
tiada berani masoek negeri.

(als een hond of zwijn, dat de stad niet binnen durft) ¹⁾ en:..

tiada berani masoek negeri

Radja Beroe^c Radja Siamang.

(dat durfde hij niet uit vrees voor de Apenkoning die daar huisde).¹⁾ In dat beroe^c hebben we, volgens Maxwell²⁾, een woordspeling te zien op de naam van den Hollandschen gouverneur van Malaka: de Bruyn. De vergelijking met een Apenkoning hoeft niets denigreerends te hebben, men denke aan Hanoman uit de Hik. Seri Rama. Hoewel van dézen Apenkoning even verder gezegd wordt:

hilang asal dengan moelia

(afkomst en eer had hij verloren) ¹⁾, wat niet nader verklaard wordt. In den slag tegen Pameram en Aboe (Toger Abo) sneuvelt R. Hadji en

majat diambil Radja Malaka

(de gouverneur van Malaka maakte zich meester van zijn lijk) ³⁾, dat zóó goed bewaakt wordt, dat eenige van zijn bloedverwanten, die naar Malaka kwamen om het te stelen, onverrichterzake af moesten reizen.

Ook hier niets wat ons een indruk zou kunnen geven van de opinie van den Maleier over zijn Europeesche meesters. Het gedicht dateert van na 1784. ⁴⁾

18°. *Geschiedenis van de Preanger.*

Tekst: een Bataviaasch hs. met dit opschrift (cod. 380).

Een wonderlijk en weinig aantrekkelijk manuscript. Feite-lijk niet meer dan een genealogie, met een mythisch begin, van diverse Preanger grootheden en een lange lijst met jaartallen van de Hollandsche Gouverneurs-Generaal. Die jaartallen zijn op een enkele, onbelangrijke uitzondering na, juist. Tusschen deze reeks van namen vlecht men af en toe

¹⁾ Tekst, blz. 182. Beroek en siamang zijn groote apen-soorten.

²⁾ Blz. 182, noot.

³⁾ Tekst, blz. 186.

⁴⁾ Maxwell noemt het (blz. 174) „...the work of some local bard of the last century (d.i. de 18e), who celebrated in the best language he could command the succesfull repulse of the raid attempted on his native city.” De rest (blz. 188 e.v.) van Maxwell's artikel hierna (36°, II).

eenige gebeurtenissen, zoo b.v. over de bouw van een lodji ¹⁾, een opdracht aan de bevolking om te boeka hoetan (bosch te ontginnen) ²⁾, een enkele maal een opgave van de koffie-uitvoer van tanah Kidoel (Zuid-Preanger) ten tijde van djénderal Dirik Pankeloon (D. v. Cloon), die op 1000 pikoel wordt aangegeven, plus benang doea pikoel nila sapikoel (2 pikoel garen (?), 1 pikoel indigo). ³⁾ Verder is er nog even sprake van eenige ongeregelheden in 't Zuiden, waarbij tegen eene Ki Aria Wiratanoe (?) wordt opgetreden. ³⁾ Voor ons doel leverde het geen materiaal.

Het dateert uit 't einde van de 18e eeuw, daar het als laatste G. G. v. d. Parra (1761—'75) opgeeft.

19°. *Memoirs of a Malayan Family* (written by themselves and translated from the original by W. Marsden, F. R. S.). ⁴⁾

Een zeer interessant verhaal, geschreven door een Maleische nachoda van groot aanzien, Kjai Demang Perwasidana, en „finally arranged” door z'n zoon entji^c Alaldin, ± A. D. 1788. ⁵⁾ Het beschrijft de vestiging, opkomst en ondergang van een Maleische handelskolonie in Semangka (Zuid-Sumatra), haar verhouding tot de Lampongsche ingezetenen, de Bantamsche souverainen en de V. O. C. met wie zij handel dreef in peper. Het is een frisch en levendig verteld verhaal, hoewel wij daarbij in aanmerking hebben te nemen, dat het in Engelsche vertaling voor ons ligt en daardoor ontdaan is van veel van de meest-karakteristieke gebreken der Maleische literatuur, b.v. van haar neiging tot herhalen, haar gebrek aan tempo etc. Daar waar het de uitwijking der Maleiers naar het Bengkoelensche en de aanleiding daartoe verhaalt, is het zelfs heel kleurig en avontuurlijk. Verder verschaft het ons menig aardig kijkje op de peperhandel in die dagen op den Bantamschen overwal, ⁶⁾ de ondergrondsche actie van Engelschen en Hollanders tegen elkaar, de wijze van optreden en het gehalte der Compagnies-dienaren in de 18e eeuw, hoewel het in dezen niet vrij te pleiten is van een overigens

¹⁾ Tekst, blz. 3.   ²⁾ Passim.   ³⁾ Tekst, blz. 7.

⁴⁾ Printed for the Oriental Translation Fund, Sold by J. Murray and Parbury Allen and Co. — London 1830.

⁵⁾ „Introduction” en blz. 65, noot. De in de tekst genoemde namen en jaartallen zijn naar Marsden's opgaven genomen.

⁶⁾ Blz. 5—6, 15 en elders.

begrijpelijke tendenz: de Maleiers zijn natuurlijk de 100%-eerlijken, loyalen en onschuldigen, de met smadelijken onthank beloonden. Tenslotte kan het ons een denkbeeld geven van de wijze, waarop ook in vroeger tijden Maleische rijkjes in het Westelijk deel van den Archipel zijn ontstaan: uit nederzettingen van kooplieden, die hun oeconomisch en cultureel overwicht, al dan niet met medewerking der inboorlingen, in een politiek en sociaal wisten om te zetten.¹⁾

Enkele passages zijn ook voor ons interessant. In de eerste plaats de diensten, die Nachoda Moeda (= Kjai Demang) Bantam en de V. O. C. bewijst en de waardeering, die hem daarvoor aanvankelijk te beurt valt. Tijdens den Bantamschen opstand van Ratoe Bagoes Boeang, kiezen Nachoda Moeda en de Maleiers, tegen de Semangkaasche ingezetenen in, resoluut partij voor den Sultan en de V. O. C.²⁾ Zij waarschuwen den Hollandschen gouverneur te Bantam, toean Sembèrèk, dat een agent van Ratoe Bagoes in Semangka ageert en vragen hulp³⁾. Deze wordt hun ook gezonden in den vorm van 2 oorlogsschepen, waarop de Hollandsche bevelhebber, na een vermaning tot de hoofden, zich van de trouw en gehoorzaamheid van het land verzekert en met een rijke lading peper huiswaarts keert. En dat verheugt den Gouverneur en den Sultan zeer.⁴⁾

Wanneer kort daarop Nachoda Moeda met een lading peper naar Bantam reist⁵⁾, laat de Sultan hem voor zich ontbieden en de Europeesche en Bantamsche officieren verbazen zich over deze eer aan een eenvoudigen nachoda bewezen.⁶⁾ „This seems to be a little indulgence of personal vanity, on the part of the autobiographer,” merkt Marsden terecht op.⁷⁾ Nachoda Moeda krijgt vanwege zijn verdiensten jegens den Sultan den titel van Kjai Demang Perwasidana. De Hollandsche gouverneur verzekert hem, als hij zulks verneemt, dat anders hij, de Gouverneur, hem die titel wel verleend zou hebben namens de V. O. C. Nu ontvangt hij een dubbelloops-geweer, een paar pistolen en wat kruit en lood, terwijl ook de Hollandsche kapitein van 's Sultans lijfgarde hem ge-

¹⁾ Dit geldt b.v. stellig voor de Maleische staatjes op West-Borneo (Encycl. N. I., dl. I, onder Borneo, blz. 377—78).

²⁾ Blz. 18—19.

³⁾ Blz. 23. Toean Sembèrèk is luit. kol. v. Ossenberch, gouverneur van 1753—'60.

⁴⁾ Blz. 27—28.

⁵⁾ Blz. 33 e.v.

⁶⁾ Blz. 34—35.

⁷⁾ Blz. 35, noot.

schenken aanbiedt. ¹⁾ Bij het afscheid drukt de gouverneur hem op 't hart de rust en eendracht in 't Semangkasche te handhaven en er vooral op toe te zien, dat men de peper, eenmaal gedroogd, niet langer dan strikt noodzakelijk is in 't land zal houden. ²⁾ De peper bracht Kjai Demang de vriendschap van den gouverneur en de waardeering van de V. O. C.; de peper veroorzaakt tenslotte ook zijn breuk met de Hollanders. De promotor van Kjai Demang's ondergang is de intrigant entji^c si Talib, vertrouweling van v. Ossenberch's opvolger, mijn heer Poer (Boer?). Hoorende, dat de Engelschen door de Franschen uit Benkoelen verdreven zijn, opent Kjai Demang handel op die gewesten maar staakt die onmiddellijk als hij hoort, dat de Engelschen weer teruggekeerd zijn, welk bericht bevestigd wordt door eene Nachoda Djamil, die door de V. O. C. was uitgezonden om van de gelegenheid te profiteeren en Krooë voor haar te bezetten, wat hun nu natuurlijk niet meer mogelijk is. ³⁾ Andere Maleische kooplieden overtreden echter het verbod peper aan de Engelschen te leveren, ondanks Kjai Demang's verzet. De nieuwe gouverneur, een lichtgeloovig en heetgebakerd heer, geeft echter gehoor aan de inblazingen van si Talib en legt Kjai Demang 200 Spaansche dollars boete op wegens sluikhandel met Benkoelen. Deze betaalt, terstond door andere kooplieden bijgesprongen, de boete zonder protest, om de V. O. C. niet te contrarieeren (!). ⁴⁾

Daarna komt het tusschen hem en de Compagnie al spoedig tot een crisis. Kjai Demang krijgt een paar Hollandsche soldaten een een korporaal R - o e - s (Roos?) mee om Semangka officieel voor de V. O. C. te bezetten, om een eventueele occupatie door de Engelschen den pas af te snijden. Loyaal als steeds verleenen Kjai Demang c.s. alle denkbare hulp aan de bezetting, hoewel deze zeer eigenmachtig optreedt. (Zij bouwen o.m. een huis voor die Hollanders). Van hen is de korporaal de ergste: ruw in de mond, zeer ongeduldig van aard en dadelijk klaar met zijn handen, worden tot vier Maleiers toe door hem geslagen, als zij hem niet

¹⁾ Blz. 37—39.

²⁾ Blz. 40. Een aardig beeld van de handelsgeest en geldddorst, die de V.O.C. immer placht te kenmerken!

³⁾ Blz. 40—44. April 1760 verdreef de comte d'Estaing de Engelschen uit Benkoelen.

⁴⁾ Blz. 44—48. Deze geschiedenis geeft den auteur meteen gelegenheid zijn credietwaardigheid duidelijk te doen uitkomen!

vlug genoeg zijn bij het timmeren van een kippenhok.¹⁾ Een sergeant en een paar soldaten komen 't garnizoen versterken. Als kort daarop een paar Engelsche schepen onder T. h. F o r r e s t ter ravitailleering in de baai verschijnen, is Kjai Demang hen in alles behulpzaam, maar alleen, verzekert de hikajat ons, omdat de Hollandsche sergeant hem dat aangeraden had. Maar si Talib en Roos maken hem deswege verdacht bij Poer.²⁾ Wanneer, met 't oog op het te bouwen fort, een Hollandsch schip voor Semangka verschijnt, laat Kjai Demang na, n.b. op advies van Roos, zijn saluutschoten te beantwoorden, omdat de nationaliteit van 't schip niet direct bleek. De kapitein neemt hem dat zeer kwalijk, maar de Kjai is daarna weer één en al behulpzaamheid en voorkomendheid.³⁾ Op een reis met dien kapitein naar de binnenlanden verwijderen zij een door de Engelschen eigenmachtig opgericht grenspaal.⁴⁾ Al zijn diensten kunnen hem niet baten: Kjai Demang en z'n vier zonen worden in de kitji gelokt, verraderlijk overvallen en gevangen gezet. Ondertusschen maakt de kapitein zich van zijn huis en bezittingen meester en zoo rijk was de Kjai, dat het overbrengen van zijn goederen naar 't Hollandsch schip 4 dagen vorderde. De Hollanders brengen hun dagen door met eten, drinken en pretmaken en laten zich iederen dag een buffel slachten. Dan weten de zoons den vader over te halen om amok te loopen: alles is beter dan gevangenschap en het onteerende touwspinnen op 't eiland Edam, dat hen wacht. Andere Maleiers zullen van de landzijde hulp verleen.⁵⁾ Het plan schijnt desperaat want de Hollanders zijn sterk en waakzaam⁶⁾, maar het wordt met zulk een behendigheit en voortvarendheit, zóó snel en zoo onverhoeds ten uitvoer gebracht, dat alle Hollanders — te land en ter zee — op vijf na, vermoord worden.⁷⁾ Waarna Kjai Demang de consequenties van zijn daad trekt en met 400 Maleiers, mannen, vrouwen en kinderen naar Kroeë trekt om zich onder bescherming der Engelschen te stellen. De V. O. C. en den Bantamschen Sultan stelt hij hiervan op de hoogte, terzelfdertijd aanvoerend, dat zij het zijn, die hem door hun onrechtvaardig optreden tot dezen stap gedwongen hebben.

1) Blz. 49. 2) Blz. 50—54. 3) Blz. 57. 4) Blz. 59—60.

5) Blz. 61. Touwspinnen was één der verplichte werkzaamheden voor strafgevangenen.

6) Blz. 65. 7) Blz. 72.

De Engelschen ¹⁾ staan hem, na van zijn geschiedenis kennis genomen te hebben, toe zich met de zijnen in hun gebied te vestigen. ²⁾

Daar de bewerker djoeroetoelis (secretaris) was te Palli onder de Engelschen, de tegenstanders der Hollanders, en 't verhaal te boek stelde op verzoek van den Engelschen resident te Laye, Mr. B. Hummings, ³⁾ en hij en z'n familie wel persoonlijk rancunes tegen de Hollanders gehad zullen hebben, is het niet verwonderlijk, dat deze laatsten hier niet in een gunstig daglicht verschijnen. Hinderlijk tendentius of onwaarschijnlijk is schrijvers wijze van voorstellen echter nooit.

20°. *Geschiedenis van Padang.*

Tekst: het Leidsche hs. met bovengenoemd opschrift, S n. H. 120 A (blz. 3—11). ⁴⁾

Een beknopt en niet zeer belangrijk hs., dat zeer in 't kort de komst van de eerste Hollanders ter Westkust meldt (a° 1660: zekere B-l-s-t-r-b-r-g uit Batavia, die met Padang en Atjeh onderhandelt ma o e m e m b i k i n g e d o e n g (over de oprichting van een loge) ⁵⁾ en er den koopman Koezir (Keyser?) met een kerani (schrijver) en 4 matrozen achterliet); de wrijving tusschen Padang en Atjeh, waarbij de Hollanders Padang steunen; een lijst van de verschillende komandoers en opperkooplieden; de komst van de Engelschen, hun tusschenbestuur en het herstel van het Ned. gezag in 1787. ⁶⁾ Het geschrift heet door een zekere Radjanin Poetih te zijn disalin daripada bahasa Welanda kepada bahasa Melajoe adanja (uit 't Hollandsch in 't Maleisch vertaald), d.d. 16 Djoem II 1202 H., ⁷⁾ d.i. 24 Maart 1788, weshalve wij het verder onbesproken laten en naar Juynboll's beschrijving verwijzen. Een paar mededeelingen over de periode van 1788 tot 3 April 1795, als de Engelschen uit Benkoelen op-

¹⁾ Met name worden genoemd het tijdelijk hoofd van Kroeë, Mr. Blankin, en de gouverneur te fort Marlborough, Mr. Carter.

²⁾ Blz. 73 e.v. ³⁾ Blz. 1.

⁴⁾ Zie cat. Juynboll, blz. 279—80. Deze geeft voor den Hollander, die a° 1661 naar Salida moest wijken, de naam J. v. Kaarden. Het hs. schrijft echter Djan pan K-r-o-n-d-i-k-n (Kroondijk-en?), blz. 7.

⁵⁾ Hs., blz. 6. Balthasar Bort zal wel bedoeld zijn (Mr. J. E. Heeres: *Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum*, 2e deel (1650—1675) B. K. I., dl. 87, blz. 163).

⁶⁾ Onder Chr. L. van Eert (Hs., blz. 11).

⁷⁾ Hs., blz. 11.

nieuw Padang komen innemen, worden daar dan nog aan toegevoegd. Een komandoer, Mr. Philippus Johannes Pandersténg (v. d. Stein?) wordt nog gezegd afgezet te zijn, omdat hij berboeat djahat sama laki² (zedendelicten met mannen pleegde).¹⁾

B. De literatuur in de 19e eeuw.

21°. *Sja'ir Sinjor Kista* (Gedicht over señor Kista).

Tekst: het gelijknamige Leidsche hs. cod. 1895.

Een in vele opzichten merkwaardig gedicht van de hand van een even merkwaardig man, Mahmoed Badar-oedin, als Sultan van Palembang een van de laatste inheemsche vorsten, wien geen middel te goed of te slecht was om de Europeanen buiten zijn rijk en regeering te houden. Het gedicht is daarom zoo merkwaardig, omdat de hoofdpersoon een Europeaan, rijk en van hoogen afkomst, heet te zijn: Sinjor Kista amat kaja/

anak Eropah bangsa moelia

En waar wij te doen hebben met een man, die vertrouwd is met de Maleische literaire traditie, en zijn vak verstaat, hebben wij hier dus voor ons een eerste poging den blanke te benaderen, door hem middelpunt te maken van een dramatisch gebeuren. Leverden de radja Pertokal, Olanda e.d.m., die als anachronismen in de oude gedichten figureerden,²⁾ reeds een klein bewijs voor het feit, dat de Europeaan voor de Maleiers een realiteit in hun daaglijksch leven geworden was, hier wordt dat feit ronduit erkend: de Europeaan, op zooveel gebieden een belangrijke, ja: de belangrijkste, rol spelend, wordt nu hoofdpersoon, centrum van de handeling in een Maleisch gedicht, dat ook zijn naam draagt. Dit feit is op zichzelf merkwaardiger en belangrijker dan de vraag in hoeverre de dichter er in geslaagd is ons nu ook een werkelijken Europeaan af te schilderen. Want daarvoor was hij te veel dichter, in den Maleischen zin des woords: deze sinjor Kista gedraagt zich juist zooals alle pur-sang Maleische helden in soortgelijke gedichten zich plegen te gedragen, noch krijgt men ooit

¹⁾ Blz. 11. Wij vermelden dit volledigheidshalve en ook omdat hiër niet gezegd wordt, dat het slechts een uit 't Hollandsch vertaald gedeelte betreft.

²⁾ Zie onder Maleische poëzie (sub 12°).

den indruk, dat bij den auteur eenig begrip van een anders-gearde, van de Europeesche, psyche aanwezig geweest is. De auteur begeerde ook niets anders dan een echte sja'ir te schrijven. Zeer curieus is daarbij op te merken, hoe hij het aanlegt zichzelf en zijn publiek het Europeesche karakter van zijn held duidelijk te maken. 't Vermogen, of althans de ambitie, tot een psychologische analyse missend, en naar aard en traditie een liefhebber van beschrijvingen, van het détail, kan het wel niet anders of hij moet, ter bereiking van zijn doel, zijn toevlucht nemen tot het vermelden en beschrijven van allerlei uiterlijkheden — wijze van kleeden, van groeten; gewoonten, spijzen en dranken etc. — die hem-zelf als afwijkend van de Maleische waren opgevallen. En daarmee is het gestelde doel blijkbaar tot ieders tevredenheid bereikt.

De geschiedenis is in het kort de volgende: Een zeer rijke en zeer schoone jongeman, sinjor Kista, die... op 't kantoor polisi werkt: toelis sahari² (sic!)¹), raakt verliefd op Lila Majang, de goendik (bijzit) van een rijken Chinees, Tjengko Koteng. Met behulp van een Balineesche vrouw, Milem (de koppelaarster is een traditioneele verschijning in Maleische verhalen en gedichten), en door schenking van een ring van f 700.— weet hij haar aanvankelijke tegenzin te overwinnen en schaakt haar. De Chinees en zijn landgenooten gaan hem achterna en beide partijen leveren elkaar een formeelen zeeslag, waarbij de Chinees verslagen wordt. Kista voert zijn bruid in triomf naar zijn vaderland, waar zij voortaan in geluk en voorspoed voortleven:

soeka ramai tidak 'renti/
 makan minoem dengan sitti
 njonja sangat soeka hati/
 bagi hidoep dari mati
 sahadja main malam siang/
 makan minoem ronggèng wajang

(Hij hield van vroolijk vertier en feestmalen met z'n jonge vrouw. Mevrouw zijn moeder was verheugd en voelde zich als herboren. Niets anders deden zij dan dag en nacht feestvieren, eten en drinken, danseressen laten optreden en wajang-voortooningen laten geven).²) Kista's trouwe bedien-

¹) Vs. 109.

²) Vs. 1273—75. De voorstelling van een gelukkig en onbezorgd leven is cliché. Zie bijv. de beschrijving van een feest in R. Brand-

de, Bandan, krijgt Lila Majang's dienaar — een anak Pirsî (Perzische?) — tot vrouw en met deze bruiloft eindigt 't gedicht abrupt.

Brengen wij in het voor ons onderzoek van belang zijnde materiaal de volgende onderverdeling aan:

A. Sinjor Kista. B. Zijn „Europeesche" omgeving.

Ad A. Kista is een held van het geijkte type: onvergelykelyk schoon, verstandig en rijk. Zijn schoonheid is oba kalboe walang (balsem voor een gewonde ziel), zijn woorden en gedragingen zijn steeds lemah lemboet (zacht en teeder). Iederen dag is er feest in zijn huis en dank zij zijn rijkdom en voortreflyk karakter, heeft hij vele vrienden.¹⁾ Kortom: ...pantes djadi anak radja (hij was waard een vorstenzoon te zijn).²⁾ Wanneer hij Batavia verlaat, is de heele stad ontroostbaar over het vertrek van den sinjor 'arif mengerti (de knappe en verstandige), baik pekertinja (van goeden inborst): ...soekar tjari jang doeanja (bezwaarlyk zou men zijns gelijke vinden).³⁾ Evenals de traditioneele held uit de Maleische poëzie, is ook Kista een, naar Westerschen smaak, te slap, te huilerig en te melancholiek persoon, aan wiens voortreffelyke eigenschappen wij maar op gezag van den dichter moeten gelooven, daar deze uit zijn gedrag niet blyken. Temidden van zijn vrooljke vrienden heet het reeds in 't begin van hem, nog vóór hij Lila Majang zelfs maar gezien heeft: ...rindoe hendak tjari isteri (had hij een weemoedig verlangen naar een vrouw).⁴⁾ Heeft hij haar eenmaal gezien (het is van zijn kant liefde op het eerste gezicht), dan kwijnt hij weg van liefdesverlangen, zoodat zijn vrienden zich bezorgd gaan maken. Zij zijn het ook, die hem raden Milem's hulp in te roepen⁵⁾: Kista zelf weet niets te bedenken. En als Lila Majang hem de eerste keer terechtwijst met de bitse, maar zeer juiste opmerking, dat iemand als sinjor Kista zich schamen moet voor dergelyke practijken en dat nog wel tegenover de vrouw van een ander⁶⁾, dan heet het van den sinjor:

---

stetter, Charakterisierung der Epik der Malaien (blz. 34—35) en wat hij zegt op blz. 4. Verder de hier besproken gedichten.

¹⁾ Vs. 18—33.   ²⁾ Vs. 32.

³⁾ De naam van de stad is niet goed leesbaar. Ik neem met Juynboll aan, dat er Batavia staat (cat. Juynboll, blz. 20), vs. 956.

⁴⁾ Vs. 53.   ⁵⁾ Vs. 190—218.   ⁶⁾ Vs. 251—96.

bagai poetoës tangkai hati/
 rindoe dendam bagai mati
 goendah tidak terperikan/
 loepa pada minoem makan.

(kon hij van onuitsprekelijken smart eten noch drinken). ¹⁾
 Waarop hij het met grof geschut gaat probeeren: hij beweert,
 dat een afwijzing zijn dood zal zijn en stuurt Milem met een
 ring van f 700.—. Nu kost het Milem geen moeite Lila
 Majang van Kista's ernst te overtuigen en zij zendt hem
 een zakdoekje als liefde-pand harerzijds. Dit zakdoekje laat
 Kista, die in de wolken is, geen seconde los en herhaalde
 malen kust hij het. ²⁾ Dan neemt hij zijn eerste en eenige
 zelfstandige en manlijke besluit: hij zal Lila Majang schaken. ³⁾
 Zonder Milem en de trouwe Bandan zou hem dit
 overigens niet eens gelukt zijn: de eerste voert hem tot zijn
 geliefde, ⁴⁾ als alle Chineezen op het feest, dat Tjengko
 Koteng ter gelegenheid van Kista's afscheid geeft, dronken
 onder tafel liggen, en waarschuwt hem ook als hij zijn tijd
 verbeuzelt met het eenige, waarin alle klassieke helden meesters
 zijn: zijn beminde het hofmaken, haar met pantoens,
 vleierijen en liefkoozingen tot zijn wil brengen. ⁵⁾ Waarbij
 de dichter niet zonder humor opmerkt, dat zij Milem's aan-
 wezigheid geheel vergeten en:

Milem maloe toetoe mata/
 lindoeng pada baling (?) saka.

(Milem sloot verlegen haar oogen en kroop weg achter een
 zuil). ⁶⁾ De trouwe Bandan draagt met zijn gezellen zorg
 voor zijns meester's veiligheid.

Van een dergelijk minnaar begrijpt men, dat hij, in zijn
 vaderland teruggekeerd:

boedjoe^c tjoemboe tiap hari/
 peloek tjoem ta^c terperi
 serta main tepoe^c tari/
 tidak lagi maoe tjerai.

(iederden dag deed hij niets anders dan haar kussen, omhel-
 zen en liefkoozen, dansen en schertsen, en week niet van

¹⁾ Vs. 308—09.

²⁾ Vs. 405 e.v., later nog: 565, 682.

³⁾ Vs. 443. ⁴⁾ Vs. 695 e.v.

⁵⁾ Vs. 749—814. De liefdesscènes zijn uitvoerig en vrijwel een-
 der: vs. 709 e.v.; vs. 855 e.v. en Bandan's huwelijksnacht: vs.
 1387 e.v.

⁶⁾ Vs. 738.

haar zij).¹⁾ Tegenover zijn moeder, een njonja besar, be-
toont hij zich de klassieke, liefhebbend-gehoorzame zoon,
wat (een enkel voorbeeld moge voldoende zijn) b.v. blijkt
uit de wijze waarop hij zich schikt naar haar wensch nu
maar thuis te blijven en geen gevaren meer te riskeeren:
mana perintah boenda serta /
anak djoengdjoeng dimakota.
(wat u ook beveelt, moeder, zal ik eerbiediglijk gehoor-
zamen).²⁾

Ad B. Wij willen hier onder omgeving verstaan, al wat
bij den hoofdpersoon behoort: van zijn vrienden en verwan-
ten tot zijn kleeding en meubilair toe.

1°. Kista's moeder, de njonja goedang batoe (van
het steenen pakhuis) of wel de njonja besar. Zeer
curieus is het beeld, dat de auteur ontwerpt van deze zeer
aanzienlijke Europeesche dame. Wanneer de njonja besar
van de aankomst van haar zoon hoort — hij laat haar een
brief bezorgen, waarin hij zulks vertelt c.q. zijn avonturen,
in plaats van dadelijk zelf naar haar toe te gaan — haast
zij zich naar de haven:

baboe banjak toeroet rata /
pegang pajoeng djalan njata.

(vele baboe's volgden haar, een pajoeng achter haar aan-
dragend).³⁾ Evenals haar zoon is ook zij zeer spoedig tot
tranen toe bewogen, wat tot de eischen van een goed ge-
dicht behoort.⁴⁾ Van Lila Majang is zij zeer verrukt en:
...pimpin tangan bagai wajang (zij voerde
haar bij de hand, zoo sierlijk als in een wajang-voorstel-
ling).⁵⁾ Haar zoon noemt zij met de in gedichten gebrui-
kelijke liefkozings-namen⁶⁾ goenoeng koemala (berg
van edelstenen), boeah hatinjava boenda (moe-
ders hartedief) of talinjava tangkai hati (harte-

¹⁾ Vs. 1304—04. De tekst heeft: tjari i.p.v. tjeraï voor de
rijm.

²⁾ Vs. 1220. Mana titah (toeankoe of een titel) patik
djoendjoeng is de geijkte formule, met kleine variaties in de
heele Maleische literatuur bekend (vgl. Hang Toeah, passim.).

³⁾ Vs. 1170. Een dergelijke beschrijving in Oud-Batavia, dl. II,
blz. 184—85, 239—40, b.v.

⁴⁾ Brandstetter (Charakterisierung der Epik der Malaien, blz. 4)
„Es wird überaus viel geweint...“

⁵⁾ Vs. 1175.

⁶⁾ H. C. Klinkert, Drie Maleische Gedichten. Passim.
Vgl. ook R. Brandstetter, Malaio-Polynesische For-
schungen, I, Der Natursinn in den älteren
Literaturwerken der Malaien, blz. 9.

lap) e.d.m. Het verhaal van Lila Majang's schaking en 't gevecht met de Chineezzen grijpt haar zóó aan, dat zij haar zoon onder tranen bezweert nu maar voortaan thuis te blijven. ¹⁾ Wat deze, geroerd, dan ook doet:

sapoe tangan ambil serta /
laloe sapoe air mata.

(hij nam meteen z'n zakdoek en wischte de tranen uit z'n oogen). ²⁾ Behalve dat zij een zorgzame en teedere moeder voor haar zoon is, vergeet zij ook diens trouwe metgezellen niet, die zij allen van een isteri (echtgenoot) voorziet.

2°. Kista's trouwe dienaar, de anak Bandan bangsa Peranggi (iemand uit Bandan geboortig, van Portugeeschen afkomst), ³⁾ verderop steeds Bandan genoemd, vergezelt zijn meester overal. Wanneer deze naar kantoor gaat loopt Bandan, prachtig uitgedost, achter hem aan: ...tali api pegang diri (een tali api (lont) in de hand) en: ...dengan satoe boengboeng tjeroetoe (met een sigaren-koker). ⁴⁾ Bij het afscheidsfeest ten huize van Tjengko Koteng, dat Kista benutten wil om Lila Majang te schaken, is het Bandan, die, gewapend met een groot zwaard, aan het hoofd van Kista's gezellen zorg draagt voor diens veiligheid. ⁵⁾ Tot belooning Lila Majang's diensvrou tot vrouw ontvangend, toont hij zich even bedreven in de (Maleische) ars amandi als zijn meester. ⁶⁾ Hij was de voornaamste van Kista's dienaren of gezellen, die tezamen de bemanning vormen van het schip, waarmee hij huiswaarts keert. Het zijn anak Pirsi, meestal echter anak Peranggi en één enkele keer ..Hollanders (!):

Tjina perang dan Holanda /
sama² tebing dada.

(Chineezzen en Hollanders leverden een gevecht van man tegen man). ⁷⁾ Met deze verschillende namen wil de auteur alleen maar zeggen, dat zij géén Maleiers, maar Europeanen waren. Zij heeten meestal sama pinter of sama mengerti (allen even schrander) en zijn in roode baadjes

¹⁾ Vs. 1192—1271.

²⁾ Vs. 1216. De zakdoek is den Maleier als iets bijzonders, iets specifiek-Europeesch opgevallen. Zie ook hieronder.

³⁾ Herinneren wij ons hoe in de Hik. Anggoen Tji^e Toenggäl de koning van Portugal in Bandan resideerde.

⁴⁾ Resp. vs. 87 en 105. Kista's rookgerei. De tali api diende als vuurlont. Zie Oud Batavia, deel II, blz. 134.

⁵⁾ Vs. 536 e.v.

⁶⁾ Vs. 1387 e.v.

⁷⁾ Vs. 1099.

gekleed.¹⁾ Ook zij worden in patria rijkelijk voor alle door-
gestane moeiten en gevaren beloond: zij krijgen geld en een
toko batoe (steenen winkel) van sinjor Kista en een
vrouw van diens moeder. Zij gaan allen warongs op-
zetten en:

orang datang soré pagi/
penoeh sesak toko Peranggi.

(den heelen dag stroomde 't klanten, die hun winkels vul-
den).²⁾ Vanzelfsprekend drijven zij ook handel in goud en
edelsteen(en),³⁾ waarmee wordt te kennen gegeven, dat zij
het toppunt van rijkdom en geluk hebben bereikt. Men be-
denke hierbij, dat de auteur het laatste in de allereerste
plaats wilde te kennen geven, waarbij hij dan aan de gedach-
te: Maar wat zou 't toppunt van geluk voor een Euro-
peaan zijn?, al te gemakkelijk niet meer toegekomen is.
Kista's vrienden in Batavia zijn vroolijke heeren, die van
eten, drinken, feestvieren en pantoens maken houden. Zij
raden Kista aan Milem in de arm te nemen en daarmee
is hun rol uitgespeeld.⁴⁾

Een merkwaardige voorstelling geeft de auteur ons van
de radja kota⁵⁾, van de kota waar Kista werkte wel te
verstaan, d.i. Batavia. Bij hem dient Kista zijn onslag in⁶⁾
wanneer hij om Lila Majang te kunnen ontvoeren een schip
zeilree heeft laten maken, en de vorst laat hem even on-
gaarne vertrekken als de kota-bevolking. Wanneer nader-
hand Tjengko Koteng bij hem zijn beklag komt indienen,
antwoordt de radja, dat hij hem nu niet meer helpen kan,
omdat Kista de kota al verlaten en zich zóó buiten zijn —
des radja's — jurisdictie heeft gesteld, maar hij raadt den
Chinees ...zichzelf recht te verschaffen.⁷⁾ Waarmede de auteur zichzelf de gelegenheid geeft een ware
zeeslag te beschrijven, met veel kanon-gebulder en veel doo-
den.

Wat nu Kista's gewoonten en gebruiken betreft, zijn voe-

1) Vs. 855. 2) Vs. 1289.

3) Vs. 1294. Zóó veel plaats nemen edelsteen(en) e.d. in de Malei-
sche literatuur in, dat Wilkinson t.o.v. de imaginaire wereld in die
literatuur even geestig als scherp opmerkt: „the Malay fairy-lands
are rather too like a jeweller's shop.” (Papers on Malay
subjects, Malay Literature, part. I, blz. 28).

4) Vs. 35—68; 190—218. Pantoens zingen en improviseeren is een
geliefkoosd Maleisch vermaak.

5) De G. G., als de kota Batavia is.

6) Vs. 444—80. 7) Vs. 1024—70.

ding en kleding, bij de beschrijving hiervan — en het is geheel du ton in een Maleisch gedicht daarover uit te weiden — kan de auteur zijn hart ophalen, wat hij dan ook doet, zóó zeer zelfs, dat het Europeesche karakter van een en ander wel wat in het gedrang schijnt te komen. Uitvoerig wordt Kista's toilet beschreven¹⁾: een badjoe laken hitam gilang (een jas van glanzend zwart laken) met kantjing intan tjemerlang (schitterende edelsteenen als knopen) en een tjelana moelia prachtige broek) en sepatoe gès perintan²⁾ (schoenen met gespen, ingelegd met edelsteenen). Een topi tekat boenga raja (hoed geborduurd met boenga raja-motieven), ringen, een zwaard met gouden scheidde en een pajoeng teloe ki hidjau (groen-zijden pajoeng) — eere teeken van alle hooggeplaatsten — completeeren zijn costuum. In dit staatsiekleed gaat hij .... naar kantoor! Speciale vermelding verdient nog zijn zakdoek, die trouwens voortdurend des auteurs bijzondere aandacht heeft (zie boven). Men merke op hoe dit costuum een wonderlijk samenraapsel is van Europeesche, die de auteur wellicht uit eigen aanschouwing gekend heeft (er was een Hollandsche loge in Palembang),³⁾ en Maleische onderdeelen: schoenen-met-gespen en een lakensche jas en een overdaad van edelsteenen. Misschien schildert de auteur ons het groot tenue van een Hollandsche hooge ambtenaar uit die dagen, naar Maleischen smaak verfraaid.

Als Kista, élok tidak dapat kata.. (onuitsprekelijk schoon),⁴⁾ op weg is naar zijn kantoor moet hij, populair als hij is, onophoudelijk en naar alle kanten groeten: ... kasih tangan kanan kiri (links en rechts handen schuddend) en ... boeka topi kasih selamat (z'n hoed afnemend bij wijze van groet).⁵⁾ De wijze, waarop Europeanen elkaar groeten, moest, als afwijkende van de Maleische — en begroetingen verzuimt men nooit te vermelden in de Maleische verhalen en gedichten —

¹⁾ Vs. 69—85.

²⁾ De tekst heeft k-i-s. K en g wisselen vaak in 't Maleische schrift en zoo meen ik, dat hier een klanknabootsing voor ons gesp moet staan.

³⁾ In de 17e en 18e eeuw kleepte men zich in kostbare Europeesche stoffen met veel goud en zilver; droeg men brillanten borstrokknopen en fraaie degens (Oud-Batavia, II, blz. 138), wat met de bovengenoemde beschrijving zou kloppen. Of men in Palembang omstreeks 1800 nóg zoo gekleed ging, weet ik echter niet.

⁴⁾ Vs. 85.

⁵⁾ Resp. vs. 94 en 100.

wel sterk de aandacht trekken der Maleiers.

Van Kista en z'n vrienden wordt herhaaldelijk gezegd, dat zij:

'n g h a d a p m é d j a m a k a n r o t i /
s o e k a t a w a t i d a k ' r e n t i .

(aan tafel brood aten onder eindeloos veel vroolijkheid). Er wordt over 't algemeen veel en van alles gedronken: téh, kopi maar ook b o t o l a n g g o e r s o p i (flesschen wijn en borrels). In verschillende variaties wordt er dan gezegd:

m i n o e m k o p i m a k a n r o t i m i n j a k s a p i /
s e r t a t é h d e n g a n s o p i .

(zij dronken koffie en aten brood met boter, daarbij thee en een borrel). Ook zingen zij daarbij, gelijk wij zagen, p a n t o e n s ¹⁾, maar als 't feest groter proporties gaat aannemen schiet des auteurs fantasie t.a.v. de vraag hoe Europeanen zich dan wel zouden amuseeren, te kort, en grijpt hij terug naar r o n g g è n g e n w a j a n g . Zoo b.v. bij Bandan's bruiloft:

w a j a n g t o p é n g r o n g g è n g n a r i /
s e r t a d a m s a k a n a n k i r i .

(er was wajang topèng en een dans-uitvoering van r o n g g è n g ' s) : ²⁾ Ook de bruiloft zelf is een curieus mixtum van Oostersche en Westersche motieven: Kista's huis, de t e m p a t p e r k a w i n a n (waar het feest gevierd wordt), wordt prachtig versierd, stoelen en tafels klaargezet en l a m p o e s e t o l o p (hanglampen) gereedgemaakt. Dit geeft een E u r o p e e s c h c a c h e t aan 't geheel. Stoelen en tafels (zie ook boven: 'n g h a d a p m é d j a), als opvallend o n - M a l e i s c h worden met dat doel trouwens altijd vermeld. Bij de beschrijving van Kista's kajuit aan boord van zijn schip wordt gezegd, dat deze is d i n d i n g k a t j a s a m a r a t a (voorzien van wanden van glas), de tafel van steen (!) en de stoelen van ivoor, ingelegd met juweelen. ³⁾

De eigenlijke bruiloft bestaat uit een plechtige rondgang door de kota, waarbij de Peranggi Bandan op een koersi (stoel-sic!) dragen en hem zóó naar zijn bruid brengen. Bij dit rondragen denkt men aan een Maleische of Javaansche

¹⁾ T.z.p. als over de „vrienden” (zie boven) gesproken wordt.

²⁾ Vs. 1352.

³⁾ Vs. 856 e.v. Glas is een bewijs van luxe. Men vergelijkte Valckener's glazen koets sub 13°, b.

bruiloft.¹⁾ Natuurlijk ontbreken de eere-salvo's niet.²⁾ Want ook deze auteur laat bij alle mogelijke gelegenheden de kanonnen donderen (bij Kista's vertrek b.v.):

meriam pasang kanan kiri/
pada masa dinihari
kasih hormat dinegeri/
tanda sinjor minta diri.

(aan alle kanten brandden de kanonnen los ten teeken dat Kista de stad het afscheids-saluut bracht).³⁾ Zoo ook als hij naar wal terugroeit voor 't afscheidsfeest bij Tjengko Koteng⁴⁾, en als hij den zeeslag tegen de Chineezee gewonnen heeft: .... tanda menang dari perangnja (ten teeken van overwinning)⁵⁾, en als hij in z'n vaderland komt: hormat pada radja kota.. (een eerbetoon aan den landvorst)⁶⁾ en dan bij Bandan's bruiloft.⁷⁾

Het zeegevecht is weer schablone: .... boenji bedil bagai riboet (het geweervuur leek een onweer)⁸⁾, pasang meriam sangat tjepat (snel achtereenshoten zij de kanonnen af)⁹⁾ en:

meriam kapal tidak 'renti/
Peranggi pasang ganti²⁾.

(het scheepsgeschut zweeg geen oogenblik; de Portugeezen wisselden elkaar bij de bediening af).⁷⁾ Terwijl ook de krijgsmuziek niet ontbreekt:

tamboer tidak menderita/
dengan terompèt ada serta.

(tamboers en trompetters hielden 't niet meer uit — de hitte van 't gevecht n.l.).⁸⁾

Dit gedicht moet volgens 't opschrift door Badar-oedin vervaardigd zijn pada masa di Palembang lagi bertachta (toen hij te Palembang nog als Sultan resideerde). Hij werd in 1821 verbannen en na de moord op de Hollanders (14 September 1811) is hij zóó door allerlei politieke en militaire verwickelingen in beslag genomen⁹⁾, dat hij wel geen tijd zal gehad hebben een zoo uitvoerige en kunstige sja'ir te vervaardigen. Men mag dus aannemen, dat het gedicht voor September 1811 geschreven is.

¹⁾ Vgl. B. Alkema & T. J. Bezemer, Beknopte handleiding der Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, blz. 468—70.

²⁾ Vs. 479—80. ³⁾ Vs. 566 e.v. ⁴⁾ Vs. 1140. ⁵⁾ Vs. 1144.

⁶⁾ Vs. 1317 e.v. ⁷⁾ Resp. vs. 1083, 1105 en 1093. ⁸⁾ Vs. 1090.

⁹⁾ Zie hierna sub 24°.

22°. *Hikajat Mareskalek* (De geschiedenis van den Maarschalk). ¹⁾ Tekst: de gelijknamige Leidsche hss.:

a. Cod. 1724; b. Cod. 2276 (d); c. een hs. besproken door (prof.) dr. Ph. S. van Ronkel in: *Daendels in de Maleische literatuur* (Kol. Tijdschrift 1918, dl. II, blz. 858—76; 1152—67) op blz. 1154—64. ²⁾

Van bovenstaand artikel, dat een zeer uitvoerige inhoudsopgave van de ook door mij geraadpleegde hss. bevat, c.q. ampele beschouwingen daarover, werd hier een ruim gebruik gemaakt. ³⁾

Van genoemde hss. is a, naar van Ronkel aantoot, ⁴⁾ de meest getrouwe copie van het origineel. Het is tweemaal zoo groot als b, veel meer literair: vol Arabische aanhalingen en noodellooze uitweidingen ⁵⁾, weshalve wij b ⁶⁾ als uitgangspunt voor onze citaten namen. Het is zeer beknopt, nuchter en zakelijk en bevat in essentie alles wat a heeft zonder de literaire opsmuk van 't laatste hs. Slechts waar a een teekenende passage of uitdrukking heeft, die b mist, citeerden wij het.

De auteur van deze hikajat is een Palembang, Sjeich Abd oella h-bin-Moehammad-Aboe-Bakar Radja Bandarchan bin-Sjeich-Ibrahim-al Misri (d.i. de Egyptenaar), een even bereisd als belezen man, die zijn vak verstaat en zich een streng-geloovig Mohammedaan toont.

O.i. terecht, meent van Ronkel, dat deze hikajat vooral geschreven is als een poging vele brandende vraagstukken als b.v. hoe het mogelijk kon zijn, dat een handjevol blanken ettelijke millioenen inheemschen de baas kon zijn; hoe een kafir kan heerschen over hen, die van 't ware geloof zijn; wat het geheim is van de macht der blanken, te beantwoorden. En de buitengewoone indruk, die D. op

¹⁾ Daarnaast: Dr. F. de Haan, *Priangan* (4 dln.). Vooral: dl. I, blz. 444—96. Colenbrander: dl. II. Hfdst. XVII *Daendels* (blz. 311—18).

²⁾ Een soort „Vorstenpiegel“. Wat hij hierin van *Daendels* citeert, staat ook in de beide andere hss. en buitendien verwijst hij hier telkens naar zijn *Hik. Mareskalek*. Wij achtten het dus overbodig dit derde hs. nog apart naast de andere twee te raadplegen.

³⁾ Te betreuren valt, dat dit zeer lezenswaardige artikel niet vergezeld of gevolgd is geworden door een uitgave van de Maleische tekst.

⁴⁾ v. Ronkel, blz. 1164.

⁵⁾ v. Ronkel, blz. 860: gedateerd 1243 H. (A. D. 1827) en afgeschreven door Entjik Ismaël.

⁶⁾ v. Ronkel, t.z.p.: gedateerd 1247 H. (A. D. 1830/31) van de hand van een Pontianaksch Arabier, van Kedah afkomstig.

de Inlanders van zijn tijd gemaakt heeft, bracht den auteur er toe, dat antwoord te geven in den vorm van een Hikajat Mareskalek. ¹⁾ Zoo groot was die indruk, dat hij er zelfs toe overging de uitspraken en boutades van dien ongeloovige op te nemen in een vorstenspiegel, waarin kaliefen, profeten en de groote vorsten der traditie, Iskandar en Noesjirwan-'adil, leeraren en moraliseeren! Het wil ons voorkomen, dat al heeft van Ronkel juist gezien wát aanleiding tot het schrijven van deze hikajat geweest moet zijn, wij, bij de beoordeeling van des auteurs visie op D. en de Hollanders, nooit uit het oog moeten verliezen, dat hij zich gaandeweg heeft laten meesleepen door zijn haat en verachting jegens de z. i. al te lichtzinnige, indolente en goddelooze Javanen. ²⁾ Daardoor is D. feitelijk slechts Mittel zum Zweck geworden, bij monde van wien de auteur zijn hoon en critiek over het verachte Javanendom kan uitstorten.

Tevens is dit de voornaamste reden waarom van een karakterschets van D. hier niet kan worden gesproken: daarop heeft immers de auteur zich niet toegelegd, gesteld al dat hij daartoe in staat geweest zou zijn. Weshalve ook van Ronkel kon concludeeren ³⁾, dat wij hier niet een historiografie maar slechts een *histoire anecdotique* voor ons hebben en dus van een Inlandsche visie op den persoon van den Maarschalk niet kan worden gerept. Wij meenen aan dit laatste te moeten toevoegen, dat, al moge dan van een gaaf en afgerond beeld geen sprake zijn, toch in dézen D. die trekken terug te vinden zijn, welke het meest typeerend geweest zijn voor Holland's toenmaligen „sterken man”: wilskracht, energie, heerschzucht en overmatige zelfbewustheid, ongeduld en een autocratischen aard. ⁴⁾ Deze D., bijna altijd sprekende ⁵⁾ ingevoerd,

¹⁾ Nog heden ten dage leeft D., volgens de Haan (I, blz. 469), in de herinnering van den Preanger-man voort als een „razende Roeland" of een „bouillant Achille" en zegt men van een onbesuisde heftigheid: *kawas djendral Mas Kalak* (precies de Maarschalk). Elders (IV, blz. 901) hooren we hoe 50 jaren later een officier, Maarschalk geheeten, door de bevolking van 't Pekalongansche als een Uebermensch behandeld werd, omdat men hem voor een zoon van D. (den Maarschalk) hield.

²⁾ Iets dergelijks schijnt ook v. Ronkel voor den geest te staan, als hij op blz. 1165, het feit, dat D. er bij dezen auteur zoo goed afkomt, toeschrijft aan diens gebetenheid op de Javanen.

³⁾ v. Ronkel, blz. 858.

⁴⁾ de Haan (I, blz. 445): „in deugden en gebreken een kleine Napoleon."

⁵⁾ Het lijkt mij daarom en omdat de auteur zich vaak van Bata-

heeft niets dan spot en verachting voor erfopvolging, hiërarchie en traditie, duldt geen tegenwerpingen en laat geen gelegenheid voorbijgaan den Javanen en hun vorsten zijn minachting voor hun domheid en onverstand te doen gevoelen. Daar D. echter een kafir is moet een dergelijk optreden tegen geloovigen natuurlijk tenslotte bestraft worden en zoo fantaseert de auteur er een volkomen verdediging van den hoogmoedigen donderraar bij, die allen rechtgeloovigen voldoening schenken kan. Wij zullen hier niet de heele hikajat op de voet volgen (daarvoor verwijzen wij naar v. Ronkel's artikel) maar ons beperken tot die passages welke voor ons onderwerp van belang geacht kunnen worden. En dan valt het verhaal, dat in den vorm van vele anecdotes D.'s komst en verblijf op Java behandelt tot de komst van Janssens, uiteen in drie gedeelten:

A. Daendels — zijn gezegden en theoriën.

B. Djénderal Djangsèn (Janssens) en andere G. G.

C. De Kompeni Welanda en haar wijze van bestuur (c.q. haar Engelsche tegenvoeter).

Ad A. Door God's beschikking arriveert onverwachts en incognito te Anjer,¹⁾ de djénderal Mareskalek, die na aankomst te Batavia tot djénderal Wiese zegt: „Alleen ik ben koning”, waarbij hij zijn lastbrieven overlegt. En Wiese, die zeer bodoh (dom) is, hilang 'akalnja (raakt geheel van z'n stuk) en weet niet beter te doen dan maar stilletjes naar Holland te verdwijnen dengan héran dan tertjengang²⁾, tiada berkata²⁾ (geheel verbijsterd en zonder een woord te spreken). En D. wordt radja en regeert dengan gagah berani lagi bidjaksana (als een moedig en wijs vorst).²⁾

vianismen bedient, niet noodig achter het feit, dat D. e.a. het omong Betawi (Bataviaasch Maleisch) in den mond gelegd wordt, iets van tendentieuze bedoelingen te zoeken of zelfs maar de weergave van een historische werkelijkheid (v. Ronkel, blz. 860). Wel is het zeer duidelijk overal gebruikt als middel om de geringschatting van den spreker voor den aangesprokene te laten uitkomen. Over D.'s kennis van 't Maleisch vond ik noch in „Priangan” noch in „Oud-Batavia” eenigerlei mededeeling. Slechts lezen wij, dat hij zich in z'n toespraken tot de inlandsche vorsten bedienen moest van een tolk — A. de Wilde (de Haan I, Personalialia, blz. 286) — maar dat heeft betrekking op 't Soendaneesch (de Haan, Personalialia der periode van het Engelsch tusschen bestuur over Java 1811—1816, B. K. I., dl. 92, blz. 664).

¹⁾ Vgl. Colenbrander II, blz. 312. Voor D.'s gezegde tot Wiese: Colenbrander's mededeeling over D.'s instructie (II, blz. 311).

²⁾ b blz. 4 en 16.

Volgens c¹⁾ verheugt hij er zich zeer over radja te worden over Java karena orang banjak dan goea seorang (de bevolking is dicht en ik sta alleen, aan 't hoofd n.l.), waarmee hij maar zeggen wil, dat hij dus prachtig zal kunnen profiteeren van de harta (rijkdommen), die op Java zijn tengevolge van de daar heerschende ramai (drukte, vertier). Zijn titel is (excusez du peu!): Toean Besar Djénderal Mareskalek Kangdjeng Kang Sinoehoen Mangkoerat Mangkoe Boeana Djoengdjoengan 'Alam Soesoenan Doenia Djagat Tanah Djawa.²⁾ D.'s voorliefde voor titels, d.w.z. z'n ijdelheid en hoogmoed, brengen hem later, volgens de hik., ten val. Overigens worden zijn moed, dapperheid en verstandelijke gaven nog al eens onderstreept. Bij den aanval op Bantan is voldoende gebleken, dat: . . . soenggoehnja Mareskalek itoe sangat 'akalnja dan banjak 'ilmoe dan gagah berani (de Maarschalk werkelijk zeer schrandder en geleerd was en zeer dapper).³⁾ De zelfbewuste en op de inlanders neerziende⁴⁾ D.-van-deze-hikajat is, bij gelegenheid van de doorgraving van de Mégaméndoeng, wel zoo genadig de domme Javaansche prijaji een exposé te geven van de kunst van regeeren. Wat heeft nu eigenlijk die groote weg uit te staan met zijn, D.'s doel, het land ramai te maken? Adakah kamoe ambil mengerti jang goea poen maoe didalam itoe pekerdjaan? (Snappen jullie wat ik daarmee voor heb?) vraagt hij. Wel: zoo'n weg bevordert 't verkeer tusschen de désa's, bevordert de ramai in 't algemeen.⁵⁾ Kooplieden komen bij voorkeur naar landen, waar de huizen fraai, spijs en drank overvloedig zijn en veel ramai heerscht, en dat is een eerste vereischte voor welvaart en rijkdom. Hij, D., zal er voor zorgen, dat padi, kopi, kelapa, pinang, katjang, kentang segala roepa² itoe (rijst, koffie, cocosnooten, pinang, olienootjes, aardappelen etc.)

1) v. Ronkel, blz. 1156.   2) b, blz. 4.   3) a, blz. 43.

4) Colenbrander II, blz. 317. „Uit die brieven (van D. aan zijn vrouw n.l.) bleek . . . veel van een groot zelfgevoel . . . en alles omtrent een nog grooter hebzucht” (zie hierna).

5) Dat het effect heel anders was dan D. beoogde (en beweerde) blijkt meermalen bij de Haan (I, blz. 481—82 en 484—90, resp. over den handel en den grooten weg handelende). De auteur is het met D.'s theoriën over ramai geheel eens (b, blz. 15 b.v.).

aangeplant worden, waarvan in schijn de landbouwer, in werkelijkheid hij de eigenaar zal zijn.¹⁾ Is het land door een en ander tot ramai gebracht, dan willen de bewoners er niet weg, hoe je hen ook behandelt: terlaloe berat kaki itoe berdjalan pindah keneri jang lain (men kan er niet toe komen naar elders te verhuizen). En: Djika goea kerdja sakit pajah dan roegi atasnja pesti dia sabar djoega karena kakinja terikat dan lagi lèhèr-nja terkena rantai oléh banjak hartanja. (Al zou ik hen hard behandelen en benadeelen, ze zijn gedwongen 't te dulden want hun eigen bezittingen leggen hen als met ketenen op hun woonplaats vast). Daarom ook gunt hij iedereen rijkdom, want dat beteekent ook rijkdom voor hem.²⁾ Een fraai staaltje Macchiavellisme geeft hij in de Vorstenspiegel, waar hij, geciteerd n.b. als autoriteit op rechtskundig gebied, o.a. verkondigt, dat onrecht jegens een arm man zinloos is, omdat het niets oplevert(!). Maar bij onrecht jegens een rijke kan men zijde spinnen. Geen wonder dat rechtvaardigheid bij het bestuur z.i. geen absoluut vereischte is. Slechts wanneer een volk wegens de onrechtvaardigheid van dien vorst 't land zou gaan verlaten, dan zal deze zich moeten herzien, maar zoolang het volk blijft is daar niet de minste reden voor.³⁾ Dezelfde D. zingt, bij gelegenheid van de versterking van Straat Manggarai, een liedje van de strekking: „Geen vorst zonder mannen, geen mannen zonder geld, geen geld zonder welvaart, geen welvaart zonder rechtvaardigheid.”⁴⁾ Of m.a.w.: als het nuttig voor je is moet je zelfs deugdzaam kun-

¹⁾ **b**, blz. 17. De Haan spreekt van D.'s „liefhebberij voor den landbouw.” (I, blz. 444).

²⁾ **b**, blz. 18. Men herinnere zich D.'s geldzucht bij de Buitenzorgsche landverkoop (Colenbrander II, blz. 313—14; de Haan, I, blz. 475—76).

³⁾ **c** (van Ronkel, blz. 1158—62). Men vergelijkte wat de Maleische auteur van D. zegt met wat de Haan zegt op I, blz. 495—96: „Wat hij (D.) had gewild, op de wijze van Napoleon als een verlicht despoot te hervormen in den zin van een gecentraliseerd en alomvattend, met orde geregeld, krachtig ingrijpend, financieel zuiver en daardoor met grooten uitwendigen luister omgeven staatsbestuur, dat (en hierop komt het aan:) de welvaart en ontwikkeling der bevolking eerder als een wenschelijken grondslag beschouwde van eigen grootheid dan als het einddoel. Het middelpunt van Daendels' denken en arbeid was de glorie van Maarschalk Daendels.”

⁴⁾ **b**, blz. 28. In D.'s cynismen heeft men de hoon en verachting van den auteur te zien voor de Javanen, die zich een bestuur, zooals D. hier propageert, gewillig acceptceeren.

nen zijn. Als D. Straat Manggarai laat versterken, vragen de Javaansche prijaji waarvoor dat noodig is: hij, D., is immers alom gevreesd en Java telt vele millioenen inwoners, wie zou het durven aantasten? Adakah kamoe ini orang Djawa seperti binatang beri² jang didalam boeah (zijn jullie Javanen dan heelemaal als de maden in een vrucht) vraagt D. hoonend. Die beestjes houden ook hùn gaatje voor 't grootste wat er bestaat. Nu: er zijn heusch heel wat landen, die grooter zijn dan Java. Waaraan hij een les vastknoopt, die reeds David gaf aan Salomo, n.l. nooit je vijanden te onderschatten, hoewel Salomo toch heerschte over menschen, dieren, geesten en winden. Java is maar een onnoozele klapperdop, maar hij, D., zal er voor zorg dragen, dat het in aanzien komt bij de landen dibawah angin (het Oosten). Overal zal hij kantor en lodji laten bouwen en hij zal er voor zorgen, dat zijn opvolger zĳn, D.'s, plannen ten uitvoer zal leggen djikalau goea soedah mati atau goea dapat radja negeri di-atas angin (wanneer ik gestorven of koning van Holland geworden ben).¹⁾ Vermoedde de auteur hoe ver D.'s ambities gingen en heeft hij dat vermoeden zóó geformuleerd? Droeg hij kennis van de insinuaties, die D.'s benijders tegen hem inbrachten²⁾, of fantaseert hij geheel op eigen verantwoording maar wat? Hoe het ook zij, zooveel is zeker, dat de schrijver zich duidelijk bewust geweest is van het feit, dat D. een hooghartig en ambitieus mensch geweest is!

Hoofdoorzaak van de achterstand van de Javanen bij den Europeaan acht de auteur hun bodoh (domheid), waarover D. herhaaldelijk tegen hen uitvalt. Bij dezelfde gelegenheid als hierboven werd aangegeven, verkondigt D., dat oudtijds Iskandar en Noesjirwan-'adil net als hij nu, over duizenden verheven waren door hun 'akal bitjara (verstand). Door mijn verstand kan ik, zoo zegt hij, in m'n eentje heerschen over jullie met je tienduizenden. Maka segala orang banjak itoe djadi seperti kerbo: barang jang disoeroehnja itoelah

¹⁾ b, blz. 25—26.

²⁾ Vgl. Colenbrander II, blz. 316, waar gezegd wordt, dat men D.'s vaak willekeurig optreden ging verklaren uit „het voornemen... Java onafhankelijk te verklaren.”

djadi kerdjanja (de massa is een troep karbouwen, die alles doet wat je zegt).¹⁾ De portée dezer woorden²⁾ begrijpt men, wanneer men den auteur, een beroemden kalief citeerend,³⁾ hoort klagen over het gebrek aan eendracht onder de orang koelit hitam (de inlanders). En wanneer hij D. laat verkondigen, dat krijgskunst niet hooger staat dan politiek en de beste politiek om een land te onderwerpen is het: divide et impera.⁴⁾ Waren alle vorsten op Java eendrachtig, verzucht de auteur, het ware spoedig gedaan met de overheersching der blanken(!).⁵⁾

Eerbied en voorliefde voor hiërarchie, traditie, afkomst en stand zijn den auteur als evenzoovele bewijzen van domheid een doorn in het oog. En hier kon hij zich moeilijk een passender spreekbuis gekozen hebben dan den man, van wien wij weten, dat vernedering van de Inlandsche vorsten een van de hoofd-objecten, waarop zijn werkzaamheid gericht was, is geweest.⁶⁾ Hij laat D. halsbrekende toeren verrichten op het koord der etymologie (waarvan hieronder een enkel vb.) enkel en alleen om hem met 'adat en titulatuur den draak te laten steken.⁷⁾ Zoo verheft D. een zekeren Said bapa si Selamat, een doodgewonen goenoenger (berglander), vanwege zijn verdiensten tot pangéran. Wanneer een zoon van den regent van Tjirebon daartegen protesteert ('s mans afkomst zou nauwelijks een bevordering tot keliwon of loerah rechtvaardigen), wordt D. woedend: stampvoetend van kwaadheid werpt hij z'n hoed op tafel en roept: „Loe ini terlaloe bodoh! Maoe loe goea adjar sama loe? Hai, orang jang tidoer: djika loe tjerdik ada apatah loe poenja nama Soeria Koesoema?” („Lij bent me ook een stomkop! Zal ik je soms eens een lesje geven? Wel, jij slimme en knappe kerel: wanneer je werke-

¹⁾ b, blz. 27. Men hoort een ondertoon van bezorgdheid en wanhoop in de giftige hoon van dezen uitspraak, die de auteur D. in den mond legt.

²⁾ Zie vorige noot.

³⁾ v. Ronkel, blz. 1155.

⁴⁾ Een opvatting door de Compagnie vooral in haar nadagen gehuldigd (de Haan, I, blz. 342—44).

⁵⁾ c (v. Ronkel, blz. 1162).

⁶⁾ Colenbrander, II, blz. 313.

⁷⁾ En om zijn eigen ontwikkeling te doen uitkomen. Voor etymologie hebben alle rechtgeaarde Maleische auteurs een zwak (vgl. Wilkinson, Papers on Malay subjects, Malay Literature part. I, Introductory).

lijk zoo knap bent waarom laat je je dan Soeria Koesoema noemen?").¹⁾ Volgens c²⁾ vaart hij aldus uit: „Loe orang Tjirebon makan oedang trasi, mingga mengadjar goea orang jang makan dagang dan minjak sapi?” (Jij, trasi-etende Tjirebonner, wou jij mij, een man die vleesch en boter eet, een lesje geven?) Wat beteekent Soeria Koesoema? Niets anders dan „bloem-door-de-zon-beschenen”, en aangezien een bloem in zoo'n geval verlept, moest je, als je een verstandig man was, er voor bedanken zoo'n naam te dragen! Van die z.g. goddelijke afkomst van al die Javaansche vorsten geloofte hij geen woord: trouwens die beroemde Sultan van Mataram si Pemanahan uit Padjang, was ook maar een arme goenoenger, die oebi en keladi plantte.³⁾ Oorspronkelijk had alleen God het recht den titel Soenan of Pangéran te dragen. En jou, die niets van je eigen literatuur schijnt af te weten: goea kasih ingatan (sama loe): djikalau maoe tahoe dengan satoe orang boléh lihat diapoenja boedi pekerti. Maka djikalau boedi pekertinja baik itoelah orang baik² namanja (jou zal ik eens iets vertellen, wat je onthouden moet: als je iemand wilt leeren kennen, let dan op z'n aard en inborst en als die goed zijn, dan is dat ook een fatsoenlijk mensch).⁴⁾ Hij zal nog eens de een of anderen si Daulat tot soeltan verheffen: zoo weinig geeft hij om stand en hiërarchie! Neen: rang en titels geeft hij slechts aan wie werkt.⁵⁾ Erfopvolging is uit den booze, want het kan een land te gronde richten. Neem mij b.v., zegt de Mareskalek, als ik niet deug, dan gooien ze mij er uit: itoelah satoe djalan jang benar (zóó hoort het). Jullie verderven je land se b a t i a d a boléh memilih jang baik djadikan radja (omdat je niet tot koning moogt kiezen wie daarvoor geschikt is).

¹⁾ b, blz. 21. Op bovenbeschreven wijze plegen alle Europeanen hun woede te uiten.

²⁾ c (v. Ronkel, blz. 1159). Dat D. de Javaansche Regenten soms ongemakkelijk toesprak en allesbehalve parlementair in z'n uitdrukkingen kon zijn lezen we ook bij de Haan (I, blz. 468 en I, Personalia, blz. 286, onder A. de Wilde).

³⁾ Een keuterboertje zouden wij zeggen.

⁴⁾ b, blz. 23. Hier is een woordspel: orang baik is een goed mensch maar ook: iemand van fatsoen.

⁵⁾ b, blz. 28. Naar wat wij van D. weten verbaast het ons niet, dat de auteur ook D. voortdurend laat hameren op dit aambeeld: werken, werken en nog eens werken.

Alleen wie in staat is het land tot welvaart te brengen, zou koning mogen worden. ¹⁾

Enkele sarcastische theologische uitleggingen van D. mogen nog zijn verachting voor stand en Islam en des auteurs bezorgdheid voor de achteruitgang van het godsdienstig leven op Java illustreeren. Wanneer hadji's en santeri's op grond van hun godsdienstige plichten verzoeken vrijgesteld te worden van den arbeid aan 't doorgraven van den Mëgamëndoeng, merkt D. met een zuurzoeten glimlach en een kleur van boosheid op, dat alle Javanen Moslims zijn, dus evengoed vasten en bidden moeten, m.a.w. evenveel recht op vrijstelling hebben als zij. Maar hoe zou dan deze weg ooit gereed kunnen komen, dien hij n.b. te hunne voordeele laat aanleggen?! Zij, hadji's en santeri's, moesten zich liever verdienstelijk maken door de booze geesten van den berg met hun liederen en gezangen te verjagen. Neen: iedereen moet werken, wat of wie hij ook is. Het is daarmee gesteld als met een timmerman: „maka sebarang kajoe ada bergoena tiada terboeang adanja” (ieder stuk of soort hout kan z'n nut hebben en daarom wordt niets weggegooid). Differentiatie onder de bevolking is noodig voor de bloei van een land. ²⁾ Bij een andere gelegenheid roept de Chineesche pachter en bestuurder van Bangil, Besoeki en Panaroe kan, D.'s hulp in tegen den pangéran van Soemenep, die weigerde zijn dochter ten huwelijk te geven aan zijn, des pachters, Moslim-geworden broeder, baba Maidoen, omdat die niet-koefoe (van dezelfde stand) zou zijn. D. constateert, dat alle Mohammedanen qualitate qua koefoe zijn, en de bruiloft moet nu wel plaatsvinden. D. is trouwens een groot vriend van de Chineezzen, van wie hij velen aan hooge betrekkingen helpt, zoodat op Java de zegswijze in zwang komt: Daripada tjelaka akoe maka anak akoe berlaki Melajoe, Boegis dan Arab. Djikalau ada

¹⁾ a, blz. 56—60; c, v. Ronkel, blz. 1157). Een interessante passage in zooverre het niet onwaarschijnlijk is, dat hieruit blijken kan, dat de auteur op de hoogte geweest zou kunnen zijn van de ideeën van de Revolutie, die ook naar Indië hun weg gevonden hebben in die dagen, en er blijkbaar ontvankelijk voor geweest is.

²⁾ b, blz. 18—20. T.a.v. de gedwongen koffie-cultuur zegt de Haan (I, blz. 450—51), dat van vrijstelling vrijwel geen sprake was: „zelfs geestelijken, de hoogepriester uitgezonderd, behooren naar Daendels' opvatting de patjoel en het wiedmes ter hand te nemen.” De auteur moge zich wat den aard van het verplichte werk betreft vergissen, hij is op de hoogte geweest van D.'s „anti-clericalisme”.

akoe bahagia besar oentoeng nistjaja anak akoe berlaki baba Tjina dan sinjo Belanda. (M'n ongelukkig gesternte is oorzaak, dat m'n dochter(s) slechts een Maleier, Boeginees of Arabier kon(den) trouwen. Ware ik een geluksvogel, dan zou(den) zij ongetwijfeld een Chinees of een Indische jongen hebben kunnen bemachtigen).¹⁾

Maar tenslotte neemt de auteur toch schitterend revanche op D.'s superioriteit, d.w.z. op de onaanvaardbare superioriteit van den kafir over den geloovige. Want wanneer D. in zijn hoogmoed den titel van Soesoehoenan gaat aannemen, dan verzoekt hij daarmede de wali's (de Moh. apostelen), de eenigen, die, zooals Kali Djaga (een der wali's) hem in een benauwdend droom komt vertellen, het recht hebben dien titel te dragen.²⁾ Het wordt D. eng om 't hart en hij gaat er toe over een soort boete-vaart te ondernemen naar de graven der negen wali's om zich voor hen te verdeepmoedigen. Hij erkent, dat agama kamoe Islam itoelah jang betoel berhampir dengan agama kita orang (jullie godsdienst, de Islam, bijna geheel overeenkomt met de onze). Niemand mag voortaan meer den titel van Soenan voeren, stelt hij berouwvol vast. De wali's moeten wel vertoornd zijn op Java, meent hij, want anders zou het door djin's (geesten) noch menschen overheerscht kunnen worden, dank zij hun machtige protectie. Hij, D., is zelf slechts radja, omdat het volk dat wilde (sic!), anders: goea tiada maoe (ikzelf zou 't niet wenschen).³⁾ Dat zijn animo tot regeeren hem gaat be-geven, wordt later nog eens nadrukkelijk herhaald, wanneer Kali Djaga hem weer in een droom verschijnt en het volgende profeteert: „Hai, Mareskalek: boeroeng jang terbang tinggi itoe achirnja kebawah djoega dan mata-hari itoe apabila

¹⁾ a, blz. 84—92. Ook de Haan deelt mee, dat D. de Chineezzen van wier bedrijvigheid hij opleving van de welvaart verwachtte, bijna steeds begunstigde (I, blz. 479).

²⁾ V. Ronkel, blz. 869 merkt terecht op: „hier verlaat het verhaal den bodem der realiteit.” Herinneren wij ons hoe een andere figuur, die indruk gemaakt heeft, v. Imhoff, gezegd wordt zich tot de Islam bekeerd te hebben (sub 12°, a). Dit is een overblijfsel van de tendentieuze geesteshouding, die in oudere romans alle vorsten, die door den held verslagen werden, meteen tot de Islam deed bekeerd worden (zie vooral: dr. Ph. S. v. Ronkel, *De roman van Amir Hamza*, Leiden, 1895, E. J. Brill, passim).

³⁾ b, blz. 31—33.

telah betoel tingginja lebih daripada tengah langit akan toeroen dan air jang pasang itoe akan soeroet djoega roepanja." (Maarschalk: ook de hoog-gevlogen vogel zet zich weer op de aarde neer, de zon gaat dalen als zij 't zenith bereikt heeft en eb volgt op vloed). Waaruit D. begrijpt, dat hij z'n langsten tijd G. G. geweest is. ¹⁾ En als dan djénderal Djangsèn komt en een soortgelijk sermoen tegen hem houdt (ad B): diamlah djénderal Mareskalek hilang 'akalnja djadi bodoh (zweeg de Maarschalk en al z'n verstand liet hem in de steek). ²⁾ N. b. dit wordt gezegd van den man, die zóó zelfverzekerd geweest was en op de domme Javaantjes had neergezien! Wat hem overigens niet belet om, wanneer Janssens hem vraagt: „Bertambahkah atau berkoerangkah per-oentoengan Kompeni?" (zijn de winsten der Compagnie toe- of afgenomen?), nog eens extra te laten uitkomen, welk een verdienstelijk G. G. hij geweest is en er meteen op te wijzen, dat er nog heel wat gewesten zijn waaruit het noodige te halen zou zijn. En als Janssens hem troosten wil met zijn lotswisseling, roept D. uit, dat hij geen zier geeft om Java, die klapperdop. ³⁾ Als hij nog eens naar Amerika gaat, waar land in overvloed is, zal hij een paar scheepsladingen naar Java sturen! En dan wordt gezegd: bagaimana datang membawa sarwal poelang djoega; demikian adanja (hij ging zooals hij gekomen was met niets meer dan een broek bij zich (!)). ⁴⁾

Ad B. Van de andere G. G. uit dien tijd komen uiteraard slechts D.'s voorganger, (A. H.) Wiese, en zijn naaste opvolgers, (J. W.) Janssens en Raffles ter sprake. Van Wiese (zie hierboven) constateert de auteur vol spot, dat hij zoodom is. En als later de idelir Angkellar-ibn-Altling (edeleer...?) ⁵⁾ bij Janssens naar hem informeert, spreekt hij van: djénderal Wiese bodoh tjelaka (die domme ongeluksvogel van een Wiese). ⁶⁾

¹⁾ b, blz. 35.   ²⁾ b, blz. 36.

³⁾ Colenbrander, II, blz. 312: „.....bij Daendels moest alles groot zijn, (met name als hij aan de nemende hand was).”

⁴⁾ b, blz. 37—38.

⁵⁾ Wie deze schoonzoon van Altling (G. G. van 1780—'97) is, kan ik niet vermoeden.

⁶⁾ b, blz. 39. Wiese was een zeer onbeduidend man (Encycl. N. I., IV, blz. 777—78).

Weinig wordt ook gezegd van *Raplés* (*Raffles*), die met *boedi bidjaksana* (wijsheid en verstand) over z'n onderdanen regeert,¹⁾ wat niet wegneemt, dat Java er onder 't Engelsch bestuur nog ellendiger aan toe is dan onder het Hollandsche (zie sub C).

Meer plaats wordt ingeruimd voor *Djangsèn* (*Janssens*), die den auteur als mensch zeer sympathiek geweest moet zijn. Veel positiefs kon *Janssens* niet meer tot stand brengen maar ook uit deze hik. blijkt wel, dat hij zijn best gedaan heeft en geroeid heeft met de riemen, die hij had. Vooral als antipode van den ijzeren *Maarschalk* is hij voor den auteur belangrijk: *Terlaloe baik boedi pekertinja, kasih sajang akan sekalian isi roemahnja.* (Hij was een edel en human mensch, zeer aan zijn gezin gehecht en goed voor 't personeel).²⁾ Bij zijn komst kondigt hij D. z'n ontslag aan in de volgende wijsgeerige troostrede: „*Angin bertioep mesti berhenti dan air pasang pesti soeroet. Djikalau pasang selama²nja nistjaja tenggelam doenia ini. Djika air itoe soeroet selama²nja nistjaja keringlah segala orang itoe.*” (Eens moet de stormwind gaan liggen en de vloed afnemen. Als het aldoor vloed zou zijn, zou de aarde verzinken; als 't aldoor eb zou zijn, zouden de menschen verdorsten).³⁾ Waarop D. hem zwiiggend de sleutels overhandigt en J. 't kantoor binnenstapt om de *boekoe kenjataan* (de boeken) te controleeren. De schijn wordt gewekt, dat ook deze beminlijke man behept zou zijn met die, volgens den auteur, specifiek-Hollandsche ondeugd: de hebzucht. Want J. vraagt D. of de winsten der Compagnie zijn toe- of afgenomen (zie boven) en welke landstreken nieuwe en groote voordeelen zouden kunnen opbrengen,⁴⁾ terwijl even te voren de auteur verteld heeft, dat de Compagnies-dienaren zich van hoog tot laag van diefstal ten nadeele van de V. O. C. schuldig plachten te maken, en D. 't meest van allen. Was J. van plan dat schoone voorbeeld te volgen en is dat de strekking van 't antwoord, dat hij D. geeft als deze hem explicieeren wil hoe of men de grootste winsten maken kan? *Goea initer-*

1) b, blz. 41.

2) b, blz. 38. De tekst heeft *moedi* i.p.v. *boedi*.

3) b, blz. 36. 4) b, blz. 37.

laloe bisa lagi biasa memerintah tanah doenia ini (ik ben heel bekwaam en ervaren in de kunst van regeeren).¹⁾ Wij hooren ook van hem, dat hij verbaasd staat als hij uit de boekoe kenjataan ziet welke enorme winsten de V. O. C. gemaakt heeft, waarvan nauwlijks de helft in Holland is gekomen, welke verbazing zoolwel in z'n vóór- als in z'n ná-deel kan worden uitgelegd: hij zou verbaasd kunnen zijn als eerlijk en wat naïef man of enkel en alleen over de omvang van de morshandel. Uit de wijze, waarop de auteur evenwel steeds over J. spreekt, valt af te leiden, dat hij hier niets kwaads van hem heeft willen zeggen. Hij heeft enkel en alleen een paar frappante dingen willen mededeelen (de morshandel b.v.) en er zich geen rekenschap van gegeven, dat, waar hij er J. in betreft, de wijze waarop deze op dergelijke misstanden reageert, onvermijdelijk er toe bijdraagt den indruk, die de lezer zich van J. gaat vormen, mede te bepalen.

Ad C. Herinneren wij ons de redenen, welke den auteur er toe gebracht hebben deze hikajat te schrijven, dan begrijpen wij ook, dat hij groote aandacht wijdt aan het bestuurs-systeem door de blanken (i.c. Hollanders) toegepast. In den aanvang geeft hij trouwens zelf aan, dat hij o.m. schrijft om te: menjatakan 'arif bidjaksana tipoe hikmat orang koelit poetih mengatoer perintah negeri dan mentjari peroentoengan, ia'ni merampas dengan manis... (hoe slim en bedreven de blanken zijn in het opstellen van bestuurs-systemen en het vinden van middelen zichzelf te bevoordeelen, d.w.z. te stelen op een manier, die de bestolene nog prettig vindt ook).²⁾

Eigenbaat bepaalt z.i. alle daden en handelingen der Hollanders. Nogmaals leggen wij er de nadruk op, dat des auteurs ergernis over en gebetenheid op die ijdele, genotzuchtige, luie Javanen,³⁾ zijn ergernis over de Hollanders een veel scherper accent verleent dan deze anders gehad zou hebben. Immers: hoe feller hij de slechtheid en

¹⁾ b, blz. 38.

²⁾ b, blz. 1.

³⁾ 4 redenen geeft de auteur op voor de wereldsche gezindheid en irreligiositeit der Javanen: 1°. vrouwen; 2°. (te veel) eten en drinken; 3°. mode-grillen; 4°. leegloopen of flaneeren (wirawiri). (b, blz. 14).

baatzucht der Hollanders kleurt, des te verachtelijker wordt daardoor de Javaan, die dit alles, ziende blind en lijdelijk, slikt. Eén der belangrijkste factoren voor 't succes bij hun bestuur, dat de Hollanders doorgaans hebben, is z.i. hun minutieuze administratie. Van overheidswege wordt in iedere désa iedere inwoner, ieder paard, ieder rund, ieder huis etc. opgeteekend. Maka demikian itoelah periksaanja orang besar. Diperintahnja doenia jang dibawah keradjaannya itoe hingga tiada boléh hilang soeatoe roemah didalam hoetan dan diatas goenoeng dan ditjelah² batoe dan didalam serokan, soengai atau ditepi laoet. Maka sekaliannya itoe didalam ketahoean Kompeni itoe djoea, termaktoeb satoe² didalam boekoe negeri (zóó ver ging het onderzoek van den G. G. en zóó regeerde hij het land, zonder dat iets aan zijn aandacht kon ontsnappen: geen huis in bosch of gebergte, in rotskloven, sloten, rivieren of op 't strand. Want dat alles stond opgeteekend in de registers van de Compagnie).¹⁾ Bevolkingsregisters, registers voor pachten, in- en uitgaande rechten etc. etc. worden in duplo aangelegd: één exemplaar blijft in de districts-hoofdplaats, het andere gaat naar Batavia. Zoo levert 't regeeren geen enkele moeilijkheid: .... karena ada nas termaktoeb kenjataannya didalam daftar itoe, maka diketahoeinja satoe²nja didalam negeri itoe (want dank zij de overzichtelijke staten hunner registers kennen zij het land van a tot z).²⁾ Een nieuwe G. G. behoeft slechts de boeken op te slaan om een inzicht in 's lands toestand en aangelegenheden te verkrijgen, en als hij meer geld noodig heeft slaat hij er de boeken op na en heft wat meer be-

¹⁾ b, blz. 6. De „Daghregisters” vormden reeds zeer nauwkeurige statistieken, waren evenwel niet voor de buitenwereld toegankelijk, evenmin als b.v. de uitvoerige opteekening, die v. Overstraten als Gouv. van Java's Noordkust (1791—'96) liet houden. Daendels gaf in 1808 de Regenten van Java opdracht een uitgebreid onderzoek in te stellen naar de maatschappelijke toestanden der bevolking en hare middelen van bestaan. Hij beoogde openbare publicatie dier statistieken, maar zijn ontslag belette de uitvoering daarvan (Encycl. N. I., IV, Statistiek, blz. 104). De auteur is van een en ander blijkbaar wel op de hoogte geweest.

²⁾ b, blz. 7.

lasting dan zijn voorganger: simple comme bonjour! Winst en geld daarom alleen is het die Hollanders te doen. Be- toogde D. ook niet, dat men handel, landbouw en nijverheid slechts moest bevorderen, wanneer men er zelf voordeel bij had? Elders citeert de auteur kalief Abdoelmalik, die z'n zoon adviseert het regeeren te leeren bij die visschers, die groote visschen vangen met kleine touwtjes: de orang koelit poetih (blanken).¹⁾ Dag en nacht tobben de Hollanders zich af om nieuwe middelen te bedenken, die hun geld kunnen bezorgen. Letterlijk alles wordt belast: van iedere voetbreedte van een prauw heft men belasting.²⁾ De Kompeni is als iemand, die de santen uit de klappers perst en de rest verachtelijk ter zijde werpt. Want, hoewel er veel handel is, kunnen de kooplieden toch geen winsten maken. Maka djadilah segala orang jang ber- niaga ketanah Djawa itoe modalan se- riboe ringgit, djika seriboe lima ratoes ringgit nistjaja tiada dapat peroen- toengan karena jang lima ratoes itoe habis diambil kantor Kompeni dengan beberapa djalan moeslihat. (Zóó is het, dat wanneer een koopman met 1000 rijksdaalders bedrijfskapi- taal naar Java gaat en 50% winst maakt, hij van die 500 rijksd. geen cent in handen krijgt, daar de V. O. C. er wel voor zorgt ze hem op allerhande slinksche manieren uit de zak te kloppen).³⁾ Maar al verdwijnt alle winst in de zak- ken der Kompeni daripada bidjaksana orang koelit poetih memerintah maka soeka djoega segala orang jang roegi itoe ditanah Djawa (dank zij de handigheid dier blanken in bestuursaangelegenheden vinden al die menschen, ook al zijn ze benadeeld, het prettig op Java te toeven).⁴⁾ Andere landen mogen gebrek lijden aan goederen en handelsver- keer: niet alzoó Java, waar het rijzen en dalen der prijzen de menschen dronken maakt en hun harten tot zich trekt. Ramai, ramai en nog eens ramai gaat den inlanders boven alles. Ondanks alle onrecht en bedrog blijven zij op Java ko- men en de auteur citeert verschillende autoriteiten om zijn

¹⁾ c (v. Ronkel, blz. 1156).

²⁾ b, blz. 8. Voor diverse soorten heffingen, belastingen, boeten etc. etc. de Haan (I en IV, passim).

³⁾ b, blz. 8. ⁴⁾ b, blz. 13.

toorn en verachting over het wereldsche, immoreele Java uit te storten. Neen, voor geen geld ter wereld zou hij naar Java willen gaan!¹⁾

De auteur gispt het boete-systeem der Hollanders: alle straffen worden verzwaaard als de schuldige onder eigen vlag vaart en wee hem als hij de Engelsche vlag voert! Maar de Hollandsche vlag waarborgt een reductie van straf tot 50%! Hij gispt ook de douane en de chicanes bij het p a b é j a n (kantoor van in- en uitgaande rechten). Wat niet gedeclareerd is wordt zonder vorm van proces ge-rampas-t en als de kooplieden 't wagen zich te verzetten, schieten de soldaten er dadelijk op los!²⁾ Zijn afkeer van en verontwaardiging over die hebzucht der Hollanders en hun bevoorrechtiging van landgenooten culmineeren in z'n sarcastische voorspelling, dat zij vandaag of morgen een strafvermindering gaan afkondigen van $\frac{1}{3}$ voor ieder, die een h o e d draagt. Daar zullen dan weer alleen de Hollanders van profiteeren en de Arabieren, Maleiers, Boegineezen e.d.m., die een hoed verfoeien, zullen er de dupe van worden. En voor de Javanen, die graag een hoed dragen, omdat alle toean en pétor er één dragen (b o e s a n a p r a b o e a n — een vorstelijke dracht noemen ze 't), zal die fraaie bepaling natuurlijk n i e t gelden, m.a.w. zij zullen al evenmin strafvermindering genieten!³⁾ Op Java is de toestand feitelijk zóó, dat men er dag en nacht met de Kompeni aan het degenvechten is, waarbij de laatste constant aan 't langste eind trekt.⁴⁾ Elders citeert hij een Arabisch koopman, die de toestand te Batavia allerzonderlingst noemt: men kan er een h a r i m a u (tijger) en een k a m b i n g (geit) vreedzaam naast elkaar verblijf zien houden.⁵⁾

Vond de auteur het streven dier listige orang poetih uit eigen belang de wereldsche gezindheid der Javanen aan te moedigen en het hun aangenaam te maken door voor ramai te zorgen, minstens even ergerlijk als hun methode om aan geld te komen, hij moet erkennen, dat zij in vele opzichten superieur zijn. Hij erkent de waarde van hun verordeningen betreffende de aanplant van diverse gewassen voor 's lands

1) b, blz. 13.   2) b, blz. 10—11.

3) b, blz. 12.   4) a, blz. 23.

5) b, blz. 15. Het behoeft geen nadere explicatie wie resp. met dien tijger en met die geit bedoeld zijn. Over de misbruiken bij de inning van diverse rechten: de Haan I (passim).

welvaart¹⁾; hij prijst hun practischen zin: zij doen alle dingen op den voor ieder ding meest geschikten tijd. Zoo verdoen zij b.v. in den zaaitijd nooit hun uren met eendlooze processen en juridische haarkloverijen, zooals de orang koelit hitam, die verzot zijn op da' wa (procederen).²⁾ Er steekt trouwens niet de minste ernst in die inlanders: vrouwen, ontspanning en vermaak gaan hun boven alles. Deskundigen raadplegen bij hun ondernemingen is iets wat zij nooit doen.³⁾ Het schadelijkste acht de auteur: maka jang terlebi h memboenoe h 'akal itoe orang jang sangat tidoer dengan tiada waktoenja dan lagi bersama² dengan perempoean (en wat hun verstand 't meeste afstompt: hun gewoonte te pas en te onpas te liggen slapen en dan liefst met vrouwen). En dat is iets wat de blanken nooit doen tenzij zij er een fysieke behoefte toe gevoelen.⁴⁾

Dragen Inlandsche beambten, op wie het bovenstaande vooral gemunt is, er dus nog toe bij vorst en volk ten onder te brengen, van die domme Inlandsche vorsten, die niets anders (kunnen en willen) doen dan hun onderdanen uitschudden en het overgeërfde verbrassen, laat de auteur D. zeggen, dat zij niet eens de kunst verstaan te: ambil harta doenia didalam tanah (de bodem van hun landen productief te maken).⁵⁾

Op zakelijkheid, energie en geslepenheid op administratieve en organisatorische gaven en een grooter economisch inzicht berust z.i. de superioriteit der blanken.⁶⁾

Over de Hollandsche beambten — we kregen daarvan reeds een voorproefje in z'n afkeuring van hun douanemethodes — is hij in 't geheel niet te spreken. Ieder beambte bedriegt en benadeelt z'n superieur. Nauwelijks 50 % van de door de Kompeni gemaakte winsten bereikt de plaats

¹⁾ a, blz. 33.

²⁾ Dat overigens aan de Nederlandsche rechtspraak in die dagen ook wel 't een en ander ontbrak, blijkt uit de Haan I, blz. 405—21 en 469—73.

³⁾ a, blz. 34.

⁴⁾ a, blz. 34—35. In c (v. Ronkel, blz. 1161) legt de auteur D. dergelijke woorden in den mond: een bewijs te meer voor onze stelling, dat het er hem meer om te doen is de Javanen te gisp en dan om een duidelijk beeld van D. te schetsen.

⁵⁾ b, blz. 18.

⁶⁾ Het is interessant, 's auteurs beschouwingen te vergelijken met die van Abdoellah. Zij vertoonen vele punten van overeenkomst, behalve dat de laatste uitgesproken Anglophiel is (zie sub 35°).

van bestemming (Holland) en alle beambten spelen dief en diefjes-maat.¹⁾

Maar nog minder is de auteur te spreken over de Engelschen en hun bewind. Het moge onder Raffles tiap² hari pésta (iederden dag feest zijn),³⁾ maar hun systeem van gronden-verkoop verarmde de Javaansche bevolking dermate, dat zij de eens verfoeide Kompeni van harte terugwenschte.³⁾ Heette het van de belasting-waanzin der Hollanders, dat: *segala manoesia jang berniaga ketanah Djawa itoe djadilah sekalian meréka itoe seperti boedak teboesan Kompeni dengan tiada dibeli kepalanja dan tiada dengan memberikan makan dan pakaian* (alle lieden, die op Java handel drijven a.h.w. slaven van de V.O.C. zijn geworden, zonder dat er ooit een koopsom voor hen is uitbetaald en zonder dat zij door hun meesteres gevoed en gekleed worden)⁴⁾, de Engelschen maken het nog bonter: *hingga tersembelih segala orang ketjil dengan tiada pisau* (zoodat den kleinen man zonder mes de keel werd afgesneden).⁴⁾

Deze zeer leesbare en in bijna modern-agressieven toon gestelde hikajat moet geschreven zijn tusschen 1813 en 1816.⁵⁾

23°. *Sja'ir perang Betawi* (Gedicht over de verovering van Batavia).

Tekst: het gelijknamige hs. uit de Raffles Collectie, n. o. 78 (Royal Asiatic Society).⁶⁾

¹⁾ b, blz. 37.

²⁾ b, blz. 41 (=a, blz. 82). Dit ziet op de festiviteiten den Engelschen, vooral in 't begin, aangeboden door de Hollandsche ingezetenen (zie S. Kalf, *Officiële feestdagen in Indië*, I. G., 1913, dl. II, blz. 1398—1421, op blz. 1414 e.v.).

³⁾ a, blz. 84. ⁴⁾ b, blz. 9.

⁵⁾ V. Ronkel, noot blz. 873. Hs. b gaat daarna (blz. 42—95) over in een Hikajat Palembang (zie sub 24°, I).

⁶⁾ Daarnaast: I. Beknopte beschrijving van den Veldtocht op Java in 1811, door Bernhard van Saksen-Weimar-Eisenach, uit het Fransch vertaald door J. C. v. Rijnveld.

2. Eene bijdrage tot de geschiedenis van Java's verovering in 1811 (B. K. I., 6-1, blz. 345—80), naar een handschrift van Mr. H. G. Nahuys van Burgst in 't bezit van 't Instituut: „De verovering van het eiland Java door Engelsche wapenen in 1811, door een onpartijdig ooggetuige en volontair beschreven en beoordeeld.”

3. Dr. J. de Hullu, *Verslag van de verovering van Java door de Engelschen in 1811*, door Hendrik Merkus de Kock, I. G., 1919, dl. II, blz. 1100—23.

Een in vele opzichten lezenswaardige sja'ir, vervaardigd door een orang dagang (koopman), die van de gebeurtenissen, die hij beschrijft, ooggetuige geweest is, en over observatie-vermogen, talent tot vertellen en een zekere gamin-achtige humor beschikt. Jammer genoeg riekt zijn verheerlijking van de Engelschen en hun bestuur een beetje al te erg naar pluimstrijkerij uit eigenbelang: wij weten hoe Raffles, in wiens collectie het hs. zich bevindt, er steeds op uit was producten van Maleische literatoren op te koopen!

Historisch, als een bijdrage van inheemsche zijde tot onze kennis van de gebeurtenissen van 1811 e.v.j., is het stellig van belang en in hoofdzaken ook wel betrouwbaar. Wij hooren achtereenvolgens van de maatregelen, die de *djenderal Maskalek* treft om Batavia in staat van tegenweer te brengen en de verwarring en opschudding, die daarvan 't gevolg zijn¹⁾, van Janssens' komst en hoe diens aanvankelijk optimisme, dat de Engelschen wel niet zouden komen, door de feiten wordt beschaamd; van de komst der Engelschen, de ontruiming der stad door de Hollanders¹⁾, en 't eerste niet ongunstig-verloopende gevecht, dat deze laatsten den Engelschen leveren; van de gevechten bij Mr. Cornelis; van de aanstelling van Engelsche bestuursambtenaren; van den laatsten tegenstand van Janssens in de Oosthoek, om te besluiten met een éloge op 't Engelsche bestuur, Raffles en Auchmuty.²⁾

Wij brengen in het voor ons doel van belang zijnde materiaal de volgende onderverdeeling aan:

A. de met name genoemde Hollandsche en Engelsche autoriteiten: Daendels — Janssens — Lord Minto — Cranssen — Raffles — Auchmuty (c.q. eenige niet met name genoemde personen, die in de gebeurtenissen van de sja'ir een rolletje vervullen).

B. gedrag en gehalte der beide legermachten c.q. de beschrijving der gevechten.

C. de vergelijking tusschen Hollandsch (-Fransch) en

¹⁾ Beide episodes zijn zeer levendig beschreven, resp. vs. 1—170 en vs. 224—38.

²⁾ vs. 603: .....setori perang habislah soedah (de geschiedenis is hiermee geëindigd). Daarna volgen nog bijzonderheden over de aanleg van een nieuwe pasar te Batavia en 't ramai: maken van de negeri (-vs. 861). Los daarvan staat een onbeteekenende sja'ir tjinta birahi (minnedicht), die aan 't gedicht is toegevoegd.

Engelsch bestuur, welke in het voordeel van het laatste uitvalt en moest uitvallen (zie boven).

Ad A. Van Daendels zelf hooren wij feitelijk niets, slechts van de maatregelen, die op zijn bevel genomen worden om de stad in staat van verdediging te brengen; van het drillen van soldaten en het verbod van alle scheepvaart, wat opschudding en armoede teweegbrengt, zoodat de auteur een zucht van verlichting slaakt als:

Djénderal Maskalek soedah berhenti/
djénderal Djansen datang mengganti
(De Maarschalk trad af en Janssens volgde hem op).¹⁾
We hooren, dat Janssens een feest geeft op Goenoeng Sari en de staat van beleg voor Batavia laat opheffen in 't vertrouwen, dat de Engelschen niet zullen verschijnen:
....keradjaan Baginda seperti orang

mimpi
(Zijne Excellentie voerde het bewind als iemand, die droomt),²⁾ want al spoedig:

djénderal Djansen ketempoehan bahaja/
datang angkatan dari Benggala
(werd hij door een groot gevaar, in den vorm van een vloot uit Bengalen, overvallen).³⁾ Bij de tijding, dat het eerste treffen met den vijand gunstig verlopen is, rukt Janssens zich de hoed van 't hoofd van blijdschap en laat z'n officieren air dengan anggoernja (met water aangelengde wijn) geven. Ook zit hij mee aan bij het feestbanket, dat de major bergedir laat aanrichten.⁴⁾ Deze tot vroolijkheid en optimisme neigende J. is echter ook degene, die, wanneer de toestand kritiek gaat worden, voorslaat Mr. Cornelis te ontruimen en zich in de binnenlanden terug te trekken: ....karena perang kita hampir ketjéwa (onze zaak is nagenoeg hopeloos).⁵⁾

Men leide uit bovenstaande niet af, dat de auteur nu ook werkelijk beoogd heeft J. zóó af te schilderen, veeleer geven

¹⁾ Vs. 170.   ²⁾ Vs. 180.

³⁾ Vs. 182. De tekst heeft bahala i.p.v. bahaja.

⁴⁾ Bedoeld is het treffen van 10 Augustus 1811 (Hertog Bernhard, blz. 62 e.v.). Het verliep zeker niet zoo gunstig, dat het tot feestvieren aanleiding gegeven zou hebben, maar de geboortedag van Napoleon (15 Aug.) werd in het Fransch-Hollandsche kamp o.m. met salvo's en een parade gevierd (Hertog Bernhard, blz. 76). Dit zal den auteur ter oore gekomen zijn en hij heeft op zijn manier deze festiviteiten trachten te verklaren.

⁵⁾ Vs. 409.

de bewoordingen waarin hij over J. spreekt een volstrekt toevallig en onwillekeurig beeld van den G. G. Hij is er immers niet op uit zich in de personen van zijn drama te verdiepen: hij wil slechts het drama schilderen en bedient zich daarvoor van alles wat hij zag, hoorde en vooral van wat hij fantaseerde. ¹⁾ Van de wanhopige en van tevoren reeds tot mislukkig gedoemde pogingen van J. den weerstand in Oost-Java te organiseeren en zijn capitulatie geeft de auteur — die zich, op grond van wat hij slechts van hooren zeggen weten kon, een vrij juist indruk van een en ander gemaakt heeft — de volgende dramatische uitbeelding: na vergeefs getracht te hebben den Soenan van Solo voor zijn zaak te winnen, stuit J. op weg naar Soerabaja op Engelsche troepen en roept hun in wanhoop toe: ...potonglah béta

dari menangoeng maloe beserta/
baiklah kita hilang kepala kita
(snijdt mij den keel af, dat is mij liever dan deze schande nog langer te dragen). ²⁾ Maar de Engelschen schenken hem grootmoedig 't leven. Meer aandacht legt de auteur aan den dag voor de Engelsche autoriteiten, die hij met lofuitingen overlaadt. Daar is dan in de eerste plaats: ...Lor Minto jang maharadja léla (Lord Minto, de opperbevelhebber) ³⁾, met de ons ook uit andere sja'irs bekende epitheta: radja jang sakti, radja jang pahlawan ⁴⁾ e.d.m. Na de verdrijving der Hollanders uit Mr. Cornelis wordt Minto G. G. ⁵⁾ En zooals dat ook bij koningen in de oude Maleische literatuur 't geval is zijn zijn perintah betoel (bevelen juist en goed) en benar tiada terperi (onuitsprekelijk goed) ⁶⁾ en wordt hij stipt gehoorzaamd.

Perintahnja benar dengan sempoernanja/
memeliharakan ra'jat serta karoenianja
mendjadi hasil orang semoeanja/
menengar titah barang katanja.

(de bevelen, die hij uitvaardigde waren uitstekend en gericht op 't welzijn van 't volk en ieder strekte het tot nut zich zijn woorden ter harte te nemen). ⁷⁾ Natuurlijk is

¹⁾ Immer gaat de literaire behoefte boven die aan historische nauwgezetheid of juiste karakterteekening.

²⁾ Vs. 495—96.

³⁾ Vs. 187.

⁴⁾ B.v. vs. 189, 191, 574, 581.

⁵⁾ Vs. 456.

⁶⁾ Vs. 459.

⁷⁾ Vs. 461—62.

Minto te hoog dan dat hij zelf zich met bestuurs-beslommeringen zou afgeven (juist zooals de vorsten in de oudere sja'irs): ...hanja menerima bening segala setoeri (slechts liet hij zich van alles op de hoogte houden).¹⁾ Vele trouwe en toegewijde dienaren staan hem terzijde, dezen:

Seri Maharadja jang bangsawan /
moedah léla lagi pahlawan
bidjaksana bertambah akoean /
patoet sekali memegang keradjaan.
(edelen vorst, die opgewekt van aard was en moedig, en een man van erkende wijsheid: de troon kwam hem stellig toe).²⁾

Seri padoeka radja Lor Minto /
menaloekkan negeri satoe persatoe.
(alle gewesten onderwierp Z. Excellentie na elkaar)³⁾, waardoor hij wijd en zijd beroemd wordt en alle kantor in handen krijgt:

selagi beloem doenia berpindah /
dimashoerkan djoega nama Baginda
(zoolang de wereld niet verandert, zal zijn naam met eere genoemd worden).⁴⁾ In vs. 594 keert hij, met Janssens als gevangene, naar Bengalen terug.

Onder deze dienaren is ook een Hollander, een zekere Keranseh (W. J. Cranssen): ..idelir Keranseh kepala bitjaranja (Cranssen, de voornaamste van zijn raadgevers),⁵⁾ van wie elders verteld wordt, dat hij mengerti bahasa en presidèn askepén wordt.⁶⁾ Hij harmonieert in alle opzichten met zijn superieur, de G. G., en

idelir Keranseh presidèn jang toeah /
barang bitjaranja tiada ketjéwa.
(de woorden en voorstellen van edeleer Cranssen sorteerden steeds effect).⁷⁾

¹⁾ Vs. 522.

²⁾ Vs. 526—27.

³⁾ Vs. 575.

⁴⁾ Vs. 580.

⁵⁾ Vs. 456. W. J. Cranssen die verschillende hooge functies bekleedde onder 't Engelsche tusschenbestuur, noemt de Haan: „een bekrompen mensch van geringe bekwaamheid.” (Personalialia der periode van het Engelsch Bestuur over Java 1811—1816, B. K. I., dl. 92, blz. 477 e.v., blz. 525—26).

⁶⁾ Vs. 520. Hij was bij de komst der Engelschen President van Schepenen (de Haan, Personalialia, blz. 525). Mengerti bahasa (talen, 't Engelsch?, machtig? iemand van goede manieren?) is een honorifiek epitheton, zooals de Maleische literatuur er zoovele kent.

⁷⁾ Vs. 523. Merkwaardig, dat Muntinghe niet genoemd wordt.

Minto's voornaamste hoeloebalang is Samuel Auchmuty: seorang pahlawan jang amat mengerti / seri Semnjoel Ahmoeti. (een zeer bekwaam krijgsoverste, Semnjoel Ahmoeti) ¹⁾, naar beproefd model niet te verslaan in den strijd en de man, die de militaire overwinningen voor de Engelschen behaalt. Itoelah pahlawan jang amat gagah / beraninja tidak lagi terdoega perangnja berat tiada tersinggah / tiada jang sanggoep tandang laga pahlawan jang gagah lagi perkosa / bertambah poela goena biasa memetjahkan perang senantiasaa / ialah jang banjak berboeat djasa. (dat was eerst recht een held van ongelooflijke dapperheid, onweerstandbaar op 't slagveld, moedig en onversaagd en immer bruikbaar. Op 't slagveld maakte hij zich zeer verdienstelijk). ²⁾ Hij beschikt natuurlijk over ontelbare kanonnen en soldaten. De eerste penghoeloe van Minto, zijn groote steun en toevlucht is toch wel de voortreffelijke Raplès (Raffles), wien de auteur nooit genoeg lof kan toezwaaien: djénderal jang amat boediman / memeliharakan negeri terlaloe aman sekalian ra'jat djadi kesenangan / menengar titah dengan firman. Hamba berkata dengan soenggoehnja / djénderal Raplès banjak boedinja bitjaranja lemah lemboet dengan [betoelnja / menghoekoemkan ra'jat serta 'adilnja hamba pohonkan kepada Toehannja / soepaja Baginda memerintah selama²⁾nja. (dank zij den verstandigen generaal — de auteur geeft hem maar vast den titel van (luit.-)gen., die hij later pas kreeg — heerschte een volmaakte vrede in 't land en 't gansche volk was tevreden onder zijn bewind. Uit den grond van hun hart getuigden zij — tenzij hamba voor „ik” staat —: Raffles is zeer wijs, zacht, beminlijk en oprecht in z'n woorden, een rechtvaardig rechter, dien God ons ten eeuwigen dage moge

1) Vs. 582.

2) Vs. 585—88.

bewaren).¹⁾ Tot op den huidigen dag, voegt de auteur er aan toe:

.... / perintahnja tentoe tiada jang koerang
menjoekakan hati sekalian orang /
meradjakan Raplès zaman sekarang.

(mankeert er niets aan zijn bestuur en iedereen verheugt er zich in hem tot vorst te hebben).²⁾ Wat verder wordt gezegd:

Ialah baginda jang amat setiawan /
menjoekakan hati orang sekalian
djénderal Raplès jang bidjaksana /
soedahlah mashoer kesana²

nama baginda jang amat sempoerna /
memeliharakan ra'jat hina dan dina.
(hij was een trouwhartig vorst, die bij allen geliefd was, deze wijze G. G., wiens faam wijd en zijd zich verbreidde. Hoog en laag verheugden zich in zijn goede zorgen).³⁾

Geen wonder, dat iedereen verheugd is, als deze voortreffelijke man, door Gods raadsbesluit, goebernoer wordt, bij welke gelegenheid de auteur eenige aandacht aan Raffles' persoon wijdt:

élok parasnja konon baginda /
sederhana sedang oesianja moedah
sempoerna bahasanja pada séhat lidah /
ma' moernja lebih koerang tiada.

(hij was in z'n jonge jaren en een knappe man, en was een goed en aangenaam spreker, en een bemiddeld man).⁴⁾ Onder zijn bestuur leven handel en landbouw weder op en men kan weer winsten maken: wat vroeger voor een kwartje van de hand ging, brengt nu één reaal op.⁵⁾ Dank zij R. heerscht er rust en orde, vrede en welvaart en bedrijvigheid in alle takken van handel en nijverheid, heel anders dan vroeger onder het Fransche bewind.⁶⁾ De aanleg van een nieuwe pasar, waartoe R. krachtig medewerkt, verschaft den auteur weer een mooie gelegenheid zeer veel fraais van

¹⁾ Vs. 465—69. Men lette er op hoe cliché de woorden zijn waarin Raffles' lof gezongen wordt.

²⁾ Vs. 471—72. ³⁾ Vs. 530—32.

⁴⁾ Vs. 535—36. Vgl. Abdoellah's beschrijving van Raffles (sub 35°, B): 5 Juli 1781 geboren was Raffles een dertiger in den tijd, dien de auteur beschrijft.

⁵⁾ Vs. 544. Of dat voor den consument zoo prettig is bedenkt onze koopman-dichter niet.

⁶⁾ Vs. 549 e.v.

hem te zeggen: seorang bangsawan jang amat koeasa (een edelman van grooten invloed)¹⁾, ...jang poenja djasa / goebernoer bidjak lagi biasa (een wijs, verdienstelijk en ervaren G. G.).²⁾ De nieuwe pasar wordt ramai:

itoe poen daulat radja bangsawan /
toean Raplès jang setiawan

(dank zij de daulat — zegenbrengende macht — van dien nobelen en eerlijken vorst).³⁾ Ook is de opleving van Batavia zijn werk:

oléh nja Baginda jang poenja martabat /
diatas keradjaan mendjadi obat

(door den hoogen vorst, die genezend werkte op zijn rijk).⁴⁾ En de auteur hoopt, dat deze radja jang bidjaksana (wijze vorst)⁵⁾ tot heil voor land en volk, nog lang aan de regeering zal mogen blijven

laksana kajoe jang rampak dahoennja /
banjaklah ra'jat bernaoeng dibawah nja
(zijn regeering is als een dichtbebladerde boom, waaronder velen beschutting komen zoeken).⁶⁾ Tot besluit smeekt hij R.'s gunsten en zegen af: karoenia Baginda jang amat lempah en jang amat njata (Uwe zeer overvloedige en duidelijk-blijkende zege, Sire).⁷⁾

Al met al een beeld waarover de, stellig zeer opmerkelijke, Sir Stamford in ieder opzicht tevreden kon zijn. Voor ons blijft het een teleurstelling, dat door verschillende omstandigheden (de auteur is een koopman, wien de opleving der handel zeer welkom en haar auctor, R., dus zeer sympathiek moest zijn; het is kennelijk zijn bedoeling geweest, dat R., dien hij qualitate qua waarschijnlijk niet persoonlijk gekend zal hebben, zijn gedicht zou koopen; ten derde heeft hij in alle opzichten ook de gebreken van een Maleisch dichter) een meer critische schildering, een meer volledige ook, van dezen man, die de inheemschen toch blijkbaar wel iets gezegd moet hebben, niet kon tot stand gebracht worden.

Onder de niet met name genoemde personen, die hier en daar in den loop van 't verhaal even opduiken, geniet een

¹⁾ Vs. 635.

²⁾ Vs. 636.

⁴⁾ Vs. 829.

⁶⁾ Vs. 838.

³⁾ Vs. 702.

⁵⁾ Vs. 835.

⁷⁾ Vs. 840 en 842.

zekere major bergedir¹⁾ (brigadier-generaal) nog de meeste belangstelling. Na het eerste gevecht²⁾ biedt hij officieren en autoriteiten een feestbanket aan, dat a.v. beschreven wordt:

..../masing² memegang garpoe dan séndok
ketika itoepoen banjak jang mabok/
ada jang terlintang ada jang doedoek
(ieder hield een lepel en een vork vast en velen werden dien dag dronken. Sommigen hingen achterover in hun stoel, anderen zaten nog rechtop).³⁾ Bij een en ander ontbreken de gebruikelijke vreugdesalvo's niet. De major-bergedir, van wie sprake is bij de gevechten bij Mr. Cornelis, is misschien dezelfde als de bovengenoemde.

Major bergedir bitjaranja tentoe/
hatinja keras seperti batoe
jang djadi bergedir orang Perantjis/
berdjangoet bertjambang lagi

berkoemis

(de brigadier was een beleidvol en onversaagd man, van origine een Franschman met knevels, kin- en bakkebaarden).⁴⁾

Bij de verwarring t.t. van Daendels' mobilisatie-actie, verliest iedereen 't hoofd:

wék misternja terlaloe poesing/
hampir dilarangnja memeliharakan

koetjing

(de wijkmeester's waren zóó in de war, dat ze bijna een verbod tot 't houden van katten hadden uitgevaardigd)⁵⁾, zoodat 't begrijpelijk is, dat hun ondergeschikten òf nog meer 't hoofd verliezen òf er op uit zijn uit de verwarring munt te slaan: perintah satoe diboeatnja doea

¹⁾ Misschien wordt de Fransche opperbevelhebber, Jumel, bedoeld, dien de Hollandsche berichten ons echter zeer ongunstig afschilderen. Een brigadier-generaal, die zich bijzonder onderscheiden heeft is von Lütow (B. K. I., 6 - I, blz. 356 e.v.), die echter geen opperbevelhebber was zooals 't gedicht suggereert.

²⁾ Vs. 265—80. Het hs. geeft 21 Redjab op als datum van het treffen, wat overeenkomt met 11 Augustus (1811). In werkelijkheid vond het den 10en plaats (de Hullu, blz. 1106).

³⁾ Vs. 289—90.

⁴⁾ Vs. 334—35.

⁵⁾ Vs. 114. In vs. 116 wordt een Fransch officier, die zich bij het weghalen van bruggen en vlonders verdienstelijk maakt, gila (gek) genoemd.

(aan ieder bevel voegden zij nog een ander toe)¹⁾ en de mandoers leiden een prinslevenkje.²⁾

Voor 't gedrag van de Hollandsche burgerij en notabelen bij de komst van de Engelschen heeft de auteur slechts spot en hoon: de sekaoet (schout) weet niet hoe gauw hij zich uit de voeten zal maken: djatoeh bangoen tergoeling²⁾/
peroet sakit kepalanja poesing
(al vallende en struikelende, met pijn in de buik en duizelig van angst, liep hij weg n.l.).³⁾ Van denzelfden schout wordt later, bij gelegenheid van de actie der Engelsche troepen tegen rooversbenden boven Batavia, waarvan de Hollanders zich zouden bedienen, gezegd, dat deze Olanda gila (gekke Hollander) door de Engelschen gezocht werd.⁴⁾ Op 't gezicht van de Engelschen, die Batavia zonder slag of stoot bezetten, moekanja terlaloe mérah (rood van kwaadheid),⁵⁾ borgor melihat soesahlah hati (voelden de burgers zich bekommerd)⁶⁾ en: borgor takoet... soldadoenja poetjat tiada berdarah (de burgerij was bang en de burgerwacht zag doodsbleck),⁷⁾ trouwens ook de kemendan datangnja takoet (de afdeulings-commandanten kwamen vol vrees)⁸⁾, behalve de kemendan Krokot, die aan 't bevel zich bij de Engelschen te komen melden, geen gehoor heeft gegeven, maar met de Compagnies-troepen is meegegaan.

Ad B. De beschrijving der gevechten varieert nagenoeg niet, noch toont zij eenig verschil met die uit andere Maleische werken. Beide legers strijden dapper en vol vuur, gelijk de traditie wil, waardoor 't effect van het geheel en de waarde van de overwinning van één van beiden verhoogd wordt. Het eerste treffen is zeer hevig en geen van beide partijen wil een voetbreedte wijken, hoewel de Engelschen sangat lelah (zeer vermoeid)⁹⁾ worden genoemd, waarom de Hollanders het gevecht als een overwinning gingen vieren (zie boven). Van Franschen (en Hollanders) heet het:

lakoenja sangatlah garang/

¹⁾ Vs. 139.

²⁾ Vs. 141—69.

³⁾ Vs. 222.

⁴⁾ Vs. 310.

⁵⁾ Vs. 245.

⁶⁾ Vs. 244.

⁷⁾ Vs. 246.

⁸⁾ Vs. 251. De chef van de burgerwacht is major Abering: maj. Hillebrink, maire van Batavia (de Hullu, blz. 1104; Hertog Bernhard, blz. 57).

⁹⁾ Vs. 278.

hébatnja tidak membilang orang
(het waren woeste en dappere kerels, niet gewoon hun
vijanden te tellen) ¹⁾ en

Perantjis itoe perangnja keras/
boenji bedil sangatlah deras
(de Franschen vochten dapper en vuurden snel achtereen
salvo's af). ²⁾ Maar ook:

Inggeris berperang bersoenggoeh hati/
memasang meriam berganti ²⁾
(de Engelschen streden vastberaden en vuurden keer op
keer hun kanonnen af). ³⁾ Op 3 Sjaban ⁴⁾ wordt er weer
hevig en, van beide zijden, dapper gevochten. Aan weers-
zijden lijdt men zware verliezen (zonder welke mededeeling
het gevecht, naar traditioneele opvatting, trouwens van
geen beteekenis zou zijn):

Perantjis menémbak tiada terkira/
kepada Inggeris poenja tentéra
(onophoudelijk schoten de Fransche op de Engelsche troe-
pen). ⁵⁾ Geen wonder, dat de Engelschen sangatlah
marah (zeer boos werden) ⁶⁾ en zich tot 't uiterste gingen
inspannen. Maar hoewel op het schieten der Engelschen:
Kompenni melihat hatinja bimbang... (de
Comp. bevreesd werd) ⁷⁾, heet het direct daarop toch:
Prasman melawan bersoenggoeh hati/
dipasang meriam berganti ²⁾

(de Franschen verzetten zich vastberaden en schoten keer
op keer hun kanonnen af). ⁸⁾ Een paar dagen later doet de
major bergedir ⁹⁾ met de Inlandsche hulptroepen
een succesrijken aanval, die de Engelschen, wier dergen-
doer menémbak dari atas koeda (dragonders
uit 't zadel vuurden) ¹⁰⁾, tot wijken en hún major tot razernij
brengt (5 Sjaban). ¹¹⁾ Zij doen tegenaanvallen en de strijd

¹⁾ Vs. 268.

²⁾ Vs. 273.

³⁾ Vs. 275.

⁴⁾ Vs. 319 e.v. 3 Sjaban = 23 Augustus '11. Volgens de sja'ir
vond dit gevecht 12 dagen na 't eerste treffen plaats (vs. 315 e.v.),
d.i. (21 Radjab) 11 + 12 = 23 Aug. Op dien dag gebeurde evenwel
niets, maar mogelijk is de nachtelijke uitval van den 21en Aug. be-
doeld, welke eenig succes had (de Hullu, blz. 1108), die 11 à 12 dagen
na het treffen van 10 Aug. (waarvoor de sja'ir abusievelijk 11 Aug.
opgeeft) plaats had.

⁵⁾ Vs. 321.

⁶⁾ Vs. 322.

⁷⁾ Vs. 324.

⁸⁾ Vs. 325.

⁹⁾ Vs. 334 e.v.

¹⁰⁾ Vs. 344. De dragonders trekken steeds de aandacht: zie ook
sub 12°.

¹¹⁾ 5 Sjaban = 25 Aug. Voor dien dag meldden de Nederlandsche
berichten slechts een hevig bombardement, dat onze artillerie geheel
ontrederde (de Hullu, blz. 1110).

blijft in evenwicht:

berperang Inggeris bersoenggoeh hati/
tambahan biasa dengan mengerti

(De Engelschen streden met evenveel moed, kunde als ervaring).¹⁾ De perang besar (grootte veldslag) schijnt 't karakter van een artillerie-gevecht te hebben aangenomen:

Kompeni menémbak tiada berhenti/
soeara meriamnja berganti²⁾

ra'jat Inggeris banjaklah mati/
majornja melihat soesahlah hati

(Zonder ophouden liet de Comp. haar geschut vuren. Vele Engelschen sneuvelden en hun majoor werd ongerust).²⁾

Na langdurigen strijd wordt de trommel geslagen 'alamat berhenti (ten teeken, dat men op zou houden),³⁾ wat ook geschiedt, want:

samanja tahoe samanja mengerti/
soedah 'adat orang koelit poetih

(allen begrepen dat signaal, want het was algemeen in gebruik bij de blanken).⁴⁾ In dit en in het grootte d.a.v. gevecht, maakt de Kompeni gebruik van doeit batoe

(? steenen kogels?), wat strijdig is met alle krijgsgebruiken,

Lord Minto in woede doet ontsteken en den auteur doet opmerken: .... /tiadalah patoet demikian itoe

(zooiets komt niet te pas).⁵⁾ Op 6 Sjaban⁶⁾ ontbrandt opnieuw een grootte en ditmaal beslissende slag. Weer strijden beide partijen even dapper en:

berboenjilah meriam gagah gempita/
jang kena mati ada jang patah

(het geschut donderde en sommigen werden gedood, anderen verminkt)⁷⁾ en:

berboenjilah meriam tiadalah berhenti
kedoea péhaknya berganti²⁾

¹⁾ Vs. 353. Men merke op hoe bewoordingen en beschrijving cliché zijn.

²⁾ Vs. 359—60.   ³⁾ Vs. 364.   ⁴⁾ Vs. 365.

⁵⁾ (doeit batoe: vs. 368) vs. 394.

⁶⁾ Volgens de sja'ir duurde de slag 2 dagen (6 en 7 Sjaban = 26 en 27 Aug.). In werkelijkheid was 't gevecht den 26en beslist. De Nederlandsche berichten gewagen slechts van 't slechte materiaal, waaruit onze troepen bestonden en hun erbarmelijke houding op den 26en (b.v. de Hullu, blz. 1104, 1106 en 1117).

⁷⁾ Vs. 382. De tekst heeft mata (die in de oogen geraakt werden, verloren ze soms). In navolging van 't geijkte ada jang mati ada jang loeka (sommigen werden gedood, anderen gewond) lezen wij: mati.

(onophoudelijk schoten de kanonnen over en weer).¹⁾ Van beide zijden worden alle beschikbare manschappen ingezet en de auteur verzuimt natuurlijk niet de aandacht te vestigen op de inheemsche hulptroepen:

Ambon dan Boegis sekaliannja garang/
major bergedir mentjaboet pedang
(de Ambonneezen en Boegineezen waren allen even woest. De brigadier greep z'n zwaard).²⁾ De Hollanders houden dapper stand, maar van lieverlede:

orang Kompeni banjak jang lelah
'alamat konon mendapat kalah
(vele Hollanders raakten vermoeid, wat al van oudsher een bewijs is, dat men gaat verliezen).³⁾ Als de Engelschen de kota beginnen in te sluiten:

sekalian soldadoenja sangatlah gempar/
djénderal Djansen hatinja gentar
perang Perantjis soenggoeh pahlawan/
seperti harimau melihat kambing

berkawan

barang jang berhadap tiada keroean/
didalam peperangan ialah djohan
perang Inggeris jang bidjaksana/
sebagai raksasa memegang panah
(alle soldaten beefden en Janssens sidderde. De Franschen streden als helden, als tijgers die een kudde schapen zien, als helden, die hun tegenstanders niet achten. De beleidvolle Engelschen leken op pijl-schietende reuzen).⁴⁾ Vooral op aandrang van Janssens wordt dan besloten te wijken. De Perantjis volgen J. en de — overige — troepen (de inheemsche?) hatinja doea (waren in tweestrijd).⁵⁾ J. wordt op z'n vlucht door zijn getrouwen vergezeld:

beberapa orang Olandajang ada sertanja/
mengikoet djénderal sebab maloenja
sampai meninggalkan anak isterinja/
itoelah orang setiawan namanja
(verscheidene Hollanders volgden hem omdat zij zich schaamden(!). Tot vrouw en kinderen lieten zij in den steek: met recht kan men hen trouw noemen).⁶⁾ Daarop dringen de Engelschen, de soldadoe beroki poetih (witgerokte soldaten), wier lakoenja garang (optreden

¹⁾ Vs. 395.   ²⁾ Vs. 378.   ³⁾ Vs. 398.   ⁴⁾ Vs. 401—04.

⁵⁾ Vs. 410.   ⁶⁾ Vs. 413—14.

woest was), vooraan, Mr. Cornelis binnen en jagen ook de achterblijvers op de vlucht.

Inggeris menémbak bersoenggoeh hati/
soeara bedilnja tiada berhenti
iapoen derèl berganti²⁾/
soldadoe Kompeni banjaklah mati

(De Engelschen schoten vastberaden en zonder ophouden. Salvo op salvo deed menig Hollander in het zand bijten).¹⁾

Op J., die zijn laatsten tegenstand biedt in Semarang en de Oosthoek, wordt een snelle en beslissende zege behaald: Inggeris memoekoel negeri Semarang/
di Salatiga ia berperang
lakoenja hébat terlaloe garang/....

(de Engelschen namen Semarang en bij Salatiga leverden zij slag, moedig en onstuimig optredend).²⁾

Men kan concludeeren, dat den auteur het verschil in gevechtswaarde tusschen Engelsche en Fransch-Hollandsche troepen wellicht niet bekend is geweest, maar dat hij dat in ieder geval in zijn sja'ir niet laat uitkomen; dat hij niet op de hoogte is geweest van de onmogelijke taak, waarvoor J. zich gesteld zag; dat hij er op uit is de Engelsche zege zoo fraai mogelijk voor te stellen en de rol der inheemsche hulpstroepen aan de Hollandsche kant fraaier voorstelt, dan zij in werkelijkheid geweest is.

Ad C. Voor zoover zulks nog niet bij de bespreking van Lord Minto en Raffles geschied is, in wie de auteur het Engelsch bestuur verpersoonlijkt ziet, spreekt de auteur zijn voorkeur voor het Engelsche bewind boven 't Fransch-Hollandsche onverholen uit. Aandacht wijdt hij aan de maatregelen door de Engelschen genomen om Mr. Cornelis te repeupleeren, de bevolking te ontwapenen en de handel te doen herleven.³⁾ 't Engelsche bestuur heeft véél, zoo niet alles, op zijn voorganger vóór:

Perintah Perantjis ta^c boléh a-b-s/
banjaklah orang djadi menangis
perintahnja Inggeris boekan begitoe/
segala bangsawan meréka itoe.
Dikasihnja tetap satoe persatoe/
dengan kasihannja jang amat tentoe
'adat sekarang terlaloe indah/

¹⁾ Vs. 423—24.

²⁾ Vs. 485—86.

³⁾ Vs. 429 e.v.

petopan pematatan soedah tiada.
 (Het Fransche bewind...¹⁾ en velen weenden daarover. Het Engelsche bewind is anders en in handen van lieden van noble geboorte, die ieder hun trouwe en oprechte genegenheid schenken. De staat is nu uitnemend ingericht en dubbelspel en opium-schuilverij behooren tot het verleden).²⁾ Nu is de periksa bagoes (rechtspraak goed) en niet alleen dat, wat geld opbrengt, wordt nuttig geoordeeld (een steek onder water aan 't adres der Hollanders!). Een klein bewijs van den indruk, die de val van Batavia op de Archipel moet hebben gemaakt, vinden wij in des auteurs ontboezeming naar aanleiding van J.'s capitulatie: de neger i Betawi is verloren en bij deze groote gebeurtenis roept de auteur Allah tot getuige. Immers:

Kompeni itoe toean keti dan laksa /
 itoepoen kena djoega binasa.

(de Comp. employeerde millioenen menschen, die allen hiermee tot den bedelstaf werden gebracht).³⁾ Waaraan hij, als literator, die zichzelf respecteert, deze vermaning vastknoopt, dat wij — t.w. hij en z'n landgenooten — die niet eens over kanonnen en kota's beschikken, ons dit voorbeeld voor oogen moeten blijven houden:

pikirkan toean jang bidjaksana /
 Kompeni jang moelia mendjadi hina.

(bedenkt dat toch, mijne heeren, wanneer gij verstandig zijt: zelfs de hoogverheven Compagnie verzonk in 't niets).⁴⁾

De sja'ir is geschreven gedurende H. 1224—1231 (d.i. A. D. 1809/10—1815 en beëindigd op 12 Moeharram van 't laatste jaar, d.i. 14 December 1815).⁵⁾

24°. *Hikajat Palembang* (Kroniek van Palembang).
 Tekst: I. de gelijknamige Leidsche hss. cod. 2276 (c) en 2276 (d), d.i. het tweede deel van de Hik. Mareskalek, blz. 42—95).⁵⁾

II. *De Sja'ir perang Mèntèng* (Gedicht over de krijgsoedrijven van Muntinghe), Bataviaasch hs. no. 12.

De beide eerstgenoemde hss. zullen wij eerst tezamen be-

¹⁾ ta^c boléh — was geheel en al onbekwaam?

²⁾ Vs. 514—17. ³⁾ Vs. 506. ⁴⁾ Vs. 510 ⁵⁾ Vs. 846 e.v.

⁶⁾ Zie sub 22°. Daarnaast ter vergelijking: E. B. Kielstra, *De ondergang van het Palembang'sche rijk* (de Gids, 1892, II, blz. 76—111). P. H. v. d. Kemp, *De geschiedenis van een Engelschen raid op Hollandsch grondgebied* (de Gids, 1898, I, blz. 253—89).

spreken, het uitvoerigste en verst-doorloopende (cod. 2276 c) als **a** tot basis nemend, en het tweede (**b**), dat slechts een periode van 9 jaren, van Gillespie's expeditie tot de komst van de Kock, behandelt, alleen daar ter sprake brengend waar zulks gewenscht leek. De sja'ir wijkt naar z'n aard zoozeer van de eerste twee af, dat een aparte bespreking gewettigd is.

Ad I. a is een hikajat in den gewonen zin des woords, heeft dus vrijwel geen persoonlijk cachet. **b** daarentegen wel: het is buitendien veel geprononceerder anti-Hollandsch. Over 't geheel genomen zijn beiden historisch wel betrouwbaar.

a vertelt ons achtereenvolgens van Pangéran Djaja Wikrama, die als sultan Mahmoed Badar-aldin I den Palembangschen troon bestijgt (H. 1136),¹⁾ dank zij hulp der Compagnie in ruil voor een loge en het tin-monopolie. Wij hooren van zijn regeering en die van zijn opvolgers, waarbij de afdoening van 's Sultans schuld aan de Kompeni voor de verleende hulp ter sprake komt; van een conflict met Daendels, dat Badar-aldin II naar de Engelschen drijft; van de moord op de Hollanders, A. D. 1811; de expeditie-Gillespie en het stuivertje-wisselen van Badar II en Nadjam-aldin op den Palembangschen troon onder 't Engelsche en Hollandsche oppergezag; van Muntinghe's échec en dat van de expeditie-Wolterbeek (beiden A. D. 1819); van de expeditie-de Kock (1821) en de d.a.v. moeilijkheden en verwikkelingen bij de pacificatie van 't Palembangsche en de pogingen er een geregeld bestuur te vestigen. De geschiedenis der contracten slaan wij, als voor ons doel van geen nut, over en maken voor de wel in aanmerking komende stof de volgende onderverdeeling:

- 1°. De verhouding Palembang: Kompeni (en later: Engelschen), zooals de hss. die afschilderen;
- 2°. de in de hikajat's voorkomende personen: de met name genoemden: Daendels²⁾, Raffles, Gillespie, Meares, Robison, Muntinghe, Salmond³⁾, G. G. v. d. Capellen⁴⁾, de Kock⁴⁾,

¹⁾ **a**, blz. 14. (Vgl. Kielstra, blz. 79). H. 1136 = A. D. 1723/24. Kielstra spreekt van hulp aan den Sultan tegen zijn onderdanen in een burger-oorlog van 1719—'22.

²⁾ Niet in **b**.

³⁾ Niet met name genoemd in **b**.

⁴⁾ Geen van drieën in **b**.

Reynst¹⁾ en de niet-met-name genoemden (Engelschen en Hollanders);

3°. de beschrijving der gevechten waarbij blijken zal, dat zij ons omtrent de gevechtswaarde der Hollanders, subs. Engelsche, troepen in 't duister laat.

Ad 1°. Hierover laat **b**, welks geserreerde stijl en anti-Hollandsche gezindheid wij reeds sub 22° signaleerden, zich niet speciaal uit.²⁾ **a** daarentegen legt bij de vermelding van de 18e eeuwse sultans en hun regeeringsdaden sterk de nadruk op uitnemende verstandhouding tusschen hen en de V.O.C.; op de loyauteit waarmee de Sultans de contracten zelfs wanneer zij in hun nadeel bleken te werken, plachten na te komen,³⁾ terwijl hij voor de latere jaren wel z'n pro-Palembangsche gezindheid laat doorschemeren, maar zich toch van openlijke critiek of duidelijke insinuaties onthoudt. Herhaaldelijk heet het hier: *Maka bertambah²lah berkasih²an antara Kompeni dengan Palembang* (een steeds toenemende vriendschap verbond V.O.C. en Palembang).⁴⁾ Terwijl ook t.a.v. de Engelschen, tijdens hun kortstondig opperbestuur, de verhouding een zeer goede heet geweest te zijn, althans gelijk was aan die tot de *Kompeni dahoela kala* (voorheen).⁵⁾ *Apa² permintaan dari Palembang*, aldus schetst de auteur de vriendschap tusschen V.O.C. en Sultanaat, *jang pantes Kompeni toeroet dan apa² permintaan dari Kompeni jang pantes Soeltan Palembang toeroet* (elk redelijk verzoek van den Sultan werd door de V.O.C. ingewilligd en omgekeerd).⁶⁾ De ontvangst van het jaarlijksche gezantschap, *mengarak soerat* (plechtig ronddragen van den brief) en plechtige voorlezing van den brief (i.c. het contract) wordt een ceremonie-met-traditie.⁷⁾ Omgekeerd worden ook de gezanten van Palembang naar Batavia goed ontvangen⁸⁾ en plegen de Hollanders te Palembang den Sultan met saluut-schoten te begroeten als hij de Moesi afvaart. Gaat hij stroomopwaarts dan blijft het salvo achterwege, want zulks kon men

¹⁾ Zie noot 4), blz. 126.

²⁾ Zie verder ad 2°, sub: Muntinghe.

³⁾ **a**, blz. 15, 16 en 20. Baha-aldin treedt streng op tegen allen, die 't contract schenden door tin aan de Engelschen te leveren, hoewel die tweemaal zoo veel betalen als de V.O.C. (**a**, blz. 20).

⁴⁾ **a**, blz. 17. Met een enkele variatie hetzelfde op blz. 14, 18, 19, 20, 22, 51. ⁵⁾ **a**, blz. 44.

⁶⁾ **a**, blz. 20.

⁷⁾ **a**, blz. 20.

⁸⁾ Passim.

van uit de Hollandsche lodji (loge) niet waarnemen. ¹⁾

Zoodat de moord op de Hollandsche vrienden, waartoe Badar, afkeerig van iedere Europeesche bemoeienis, na 't bericht van Java's verovering overging, a. h. w. in zachte pastel-kleuren moet worden afgeschilderd: ja, het woord „moord” of „dood” wordt zelfs nergens gebruikt, hoewel den auteur, die doorgaans goed op de hoogte blijkt te zijn van toestand en gebeurtenissen uit die jaren, de ware toedracht bezwaarlijk onbekend kan zijn gebleven. Men oordeele: Sultan Badar-aldin II geeft bevel de Hollanders, van wie wij gehoord hebben, dat zij nog (masih) ²⁾ in de loge waren, daaruit te verwijderen. ³⁾ Zijn krijgslieden dringen in grooten getale de kota binnen, maka sekalian Kompeni terkedjoet (alle V.O.C.-dienaren schrokken) ⁴⁾, voegt de auteur er nuchter aan toe, en dwingen allen, mannen, vrouwen en kinderen, zich in 2 prauwen in te schepen, die daarop stroomafwaarts werden gevoerd. Slechts één Hollander, Belim namanja (Belim geheeten) blijft over met z'n oma^c van Palembangsche origine, maar moet den Islam aannemen. Over 't lot van de gevangenen in de beide prauwen wordt met geen woord gerept!

Ad 2°. Daendels. Wij vernemen, dat t.t. van Mahmoed Badar-aldin II de djénderal Mareskalek G. G. wordt te Batavia: terlaloe keras perintahnja terchabar kepada Soeltan Palembang (den Sultan werd bericht, dat deze met ijzeren hand regeerde). ⁵⁾ De Palembangsche gezanten raken dra met hem in conflict, als hij hun tin met beras wil betalen, wat in strijd is met 't contract. ⁶⁾ Zij weigeren insgelijks de tin-prijs te verlagen, waarop Daendels hen met een militaire expeditie dreigt. Dit was de reden, dat Badar versterkingen ging opwerpen en contact zocht met de Engelschen. ⁷⁾ Meer dan een

¹⁾ a, blz. 20.

²⁾ a, blz. 23.

³⁾ a, blz. 28.

⁴⁾ a, blz. 28. D.d. 14 September 1811 (Kielstra, blz. 81). De hikajat geeft op: 28 Sjaban 1226 d.i. 17 Sept. 1811, een vergissing van 3 dagen m.a.w. Zie hiervoor ook: J. C. Baud, Palembang in 1811 en 1812, (B.K.I. — I, blz. 7—40). De Hollandsche kolonie werd in booten de rivier afgevoerd en afgemaakt. In de „Bijlagen” (blz. 20—41) publiceert Baud ooggetuigen-verslagen van de 2 eenige overlevende Hollanders: Willem (denkelijk de toean Belim van de hikajat) v. d. Wateringe Buis (bijlage no. 7) en de weduwe Haarvlegter: Louise v. d. Wateringe Buis (bijl. no. 8). Van een grootmoeder van hen wordt niet gesproken.

⁵⁾ Een voorbeeld hoe D.'s reputatie zich verbreidde!

⁶⁾ a, blz. 22

⁷⁾ a, blz. 23.

zijdelingsche, meer historisch, dan psychologisch, waardevolle blik op den ijzeren Maarschalk verschaft de auteur ons niet.

Raffles. Nog onpersoonlijker is wat hij over *Raplès* (Raffles) te vertellen heeft, die bij den auteur van **b** zelfs een, voor zoo'n bedrijvig en eerezuchtig mensch als Raffles, weinig-eervolle bijrol te vervullen krijgt. **a** noemt aanvankelijk zelfs zijn naam niet eens. T.t. van Badar II, hooren wij, was alles *dibawah angin* (d.i. de Archipel) in handen der Hollanders en *hanja ada Inggeris di dalam negeri poelau Pinang itoe lain tiada* (waren er enkel en alleen op P. Pinang Engelschen).¹⁾ Op 't bericht, dat de Engelschen de kusten gaan blokkeeren, laat Badar informeeren tegen wie deze maatregelen genomen worden. De Engelschen lichten hem in, dat zij tegen Batavia rusten en sporen hem aan de Hollanders uit Palembang te verjagen, voor welk doel zij zelfs wapenen en munitie zenden.²⁾ Badar poogt naderhand, na de verovering van Java, den Engelschen wijs te maken, dat hij lang voor dien reeds de Hollanders uit zijn staat had verdreven,³⁾ maar wordt door een paar Palembangsche aanzienlijken verraden. Waarop Raffles c.s. des Sultans gezanten te Batavia gevangen nemen en de vaartuigen van Palembangsche kooplieden aldaar plunderen.⁴⁾ Gillespie wordt dan naar Palembang gezonden om den Sultan voor den moord op de Hollanders te tuchtigen. Later vernemen wij, dat Raffles, hoorende, dat Robison Badar weer in Nadjam's plaats in 't sultanaat had hersteld, *terkedjoet* (schrok) en Robison *ampat djam lamanja* (4 uren lang) liet opsluiten in Batavia.⁵⁾ Waarop hij liefst 2000 soldaten stuurt om Badar weer af te zetten.⁶⁾ De auteur van **b**, die van Raffles alleen mededeelt, dat hij een gezantschap naar Palembang stuurt om naar de verdwenen Hollanders een onderzoek in te stellen en daarna Gillespie met een expeditie,⁶⁾ geeft van een en ander een

¹⁾ **a**, blz. 22.

²⁾ **a**, blz. 23—26. Raffles' werk! (Zie: Kielstra, blz. 81 en vooral Baud, wiens artikel vrijwel geheel gewijd is aan Raffles' rol in deze zaak).

³⁾ **a**, blz. 29.

⁴⁾ **a**, blz. 30—31.

⁵⁾ **a**, blz. 42. Robison werd eerst geïnterneerd, daarna, toen nog meer klachten over zijn financieel beheer loskwamen, in arrest gesteld (de Haan, *Personalialia* etc., blz. 631).

⁶⁾ **b**, blz. 42—43.

afwijkende lezing (zie sub Gillespie). Later hooren wij nog slechts, dat Nadjam, hersteld, maar bij de terugkeer der Hollanders weer voor Badar afgezet, hulp zoekt bij de Engelschen van Benkoelen, welke hulp ook verleend wordt (incident-Salmond, zie aldaar).¹⁾ Van een waarde-oordeel of karakterschets van den „Empire-builder” is geen sprake. Meer wordt er verteld (begrijpelijk, daar hij zelf Palembang bezocht) van den djénderal Galespi of Gelèpi, zooals **b** schrijft. **a** deelt nuchter mede, dat hij als chef d' expedition Badar uit z'n residentie verdrijft, hem afzet en Ahmad Nadjam-aldin ten troon verheft,²⁾ zoodat 't slechts logisch mag heeten wanneer later Palembangsche gezanten Badar's herstel door Robison eerst aan hem gaan berichten.³⁾ **b** wijdt meer aandacht aan Gillespie dan b.v. aan Raffles.⁴⁾ Gillespie toont hetzelfde temperament als de Mareskalek, waartoe het feit, dat de auteur dien juist beschreven heeft, wel zal hebben medegewerkt. Aan 't hoofd van een vloot van soldadoe poetih, Ambon dan Bali (Europeesche, Ambonsche en Balineesche troepen)⁵⁾ komt Gillespie de Moesi opvaren en weigert met afgezanten des Sultans, die bij hem aan boord komen, te onderhandelen. Jang goea poen kerdja dimana tempat radja besar kenal disitoe goea bitjara (slechts in de kraton des Sultans wil ik onderhandelen).⁶⁾ De gevluchte prijaji en bevolking moeten naar de kota terugkeeren en de Pangeran Adipati (d.i. Nadjam) wordt Sultan. G. vertrekt dan weer met achterlating van een Engelsch garnizoen.⁷⁾ Zoodra hij van Badar's terugkeer vernomen heeft, gaat hij vol toorn naar Raffles toe, smijt zijn hoed op tafel en wil weten: „Siapa kasih koeasa sama médjer Robeson ambil Soeltan Mahmoed Badar-aldin dari goenoeng kasih kembali djadi radja negeri Palembang? Goea maoe pergi ke-Palembang, maoe lihat Soeltan Mahmoed Badar-aldin dan Soeltan Moeda goea poenja sahabat. Orang boeat begitoe

¹⁾ **a**, blz. 46.

²⁾ **a**, blz. 31.

³⁾ **a**, blz. 32—36.

⁴⁾ **b**, blz. 88: het is op Gillespie's vertoogen, dat Raffles een expeditie stuurt om Nadjam in zijn rechten te herstellen.

⁵⁾ **b**, blz. 44.

⁶⁾ **b**, blz. 45. **b**, blz. 46 zegt, dat Gillespie's soldaten in Palembang merampas (aan 't plunderen sloegen).

⁷⁾ **b**, blz. 47—48.

roepa goea tiada soeka." (Wie heeft majoor Robison volmacht gegeven Badar uit 't gebergte te halen en weer op den troon te herstellen? Ik wil zelf eens naar Palembang gaan om te zien hoe de zaken staan tusschen sultan Badar en mijn vriend den onderkoning. Van menschen, die zóó handelen — als Robison n.l. — moet ik niets hebben).¹⁾ Op welke dreigende taal Raffles dadelijk een expeditie naar Palembang stuurt.

Médjer Mèr (majoor Meares)²⁾, van wien alleen verteld wordt, dat hij, door Nadjam tegen den op herovering van zijn gezag uit-zijnden Badar te hulp geroepen, diens bénténg veroverd maar daarbij zelf doodelijk gewond wordt.³⁾ **b** vermeldt nog, dat Gillespie, met wiens expeditie hij was meegekomen, hem als hoofd van de bezetting in Palembang achterliet.⁴⁾

Médjer Robeson (majoor Robison)⁵⁾ wordt iets uitvoeriger besproken. Hij is immers de man, die in de troonstrijd buiten medeweten van Nadjam, met Badar onderhandelingen aanknoopt, waarbij hij o.a. groote geldsommen ontvangt — persèn lima riboe ringgit (een geschenk van 5000 rijksdaalders)⁶⁾ — en hem weer op den troon herstelt.⁷⁾ Bij **b** heet hij de toean besar Palembang, die gezanten stuurt en zijn kakanda Soeltan (oudere broeder, den Sultan) een eindweegs tegemoet reist. Bij Badar's komst te Palembang bereidt hij hem een koninklijke ontvangst en voert hem bij z'n hand zijn woning binnen. Ook is er een feestelijke rondgang door de stad. Daarna gaat Robison, door den Sultan en alle rijks-grooten uitgeleide gedaan, naar Batavia om den G. G. zijn opwachting te maken.⁸⁾

¹⁾ **b**, blz. 87. Men lette op het — voor Europeanen — klassieke woede-gebaar (hoed op tafel smijten). De indruk, die de Gillespie uit de hikajat wekt, is niet strijdig met wat b.v. de Haan van hem zegt (Personalialia der periode van het Engelsch Bestuur over Java 1811—1816. B.K.I., dl. 92, blz. 477—681; blz. 551—56), die hem een dapperen, heethoofdigen dragonder in den meest volstrekten zin van 't woord noemt. In werkelijkheid ging alle actie in dezen van Raffles uit (de Haan, Personalialia etc., blz. 631).

²⁾ médjer is 't Engelsche major.

³⁾ **a**, blz. 37—38. ⁴⁾ **b**, resp. blz. 44 en 48.

⁵⁾ Niet Robisson, zooals Kielstra (blz. 83 e.v.) schrijft, maar Robison. (Zie: de Haan, Personalialia etc., blz. 630—32).

⁶⁾ **a**, blz. 41. Voorts is er nog sprake van 400.000 ringgit, die Badar zou betaald hebben (**a**, blz. 40—41) om weer door de Engelschen als Sultan erkend te worden. De Haan (Personalialia etc., blz. 631) geeft

Mista Saman (Mr. Salmond) komt, op verzoek van Nadjam, die door de Hollanders is afgezet, naar Palembang, 't gros zijner troepen wegens gebrek aan prauwen te Moeara Beliti achterlatend. Te Palembang hijscht hij de Engelsche vlag, wat nog al consternatie verwekt, maar wordt door Muntinghe snel en resoluut naar Benkoelen teruggezonden (zie verder sub Muntinghe).¹⁾

Verreweg de meeste aandacht wordt besteed aan M è n t e n g (Muntinghe), wiens persoon trouwens ten nauwste betrokken is geweest bij de gebeurtenissen, die aan den Palembangschen oorlog voorafgingen, en dezen krijg zelf, zoodat het gedicht daarover zelfs zijn naam krijgt. Bijzonder goed kom hij er niet af, vooral niet in **b.** en in de sja'ir, en men toont kennelijk veel „Schadenfreude" in zijn moeilijkheden en échec.²⁾

a vermeldt achtereenvolgens zijn komst en herstel van Badar,³⁾ zijn optreden tegen de Engelschen onder Salmond en zijn tocht tegen Moeara Beliti om diens troepenmacht van daar te verdrijven⁴⁾; zijn reis naar de Bovenlanden, waar bij hij op veel vijandelijkheden en veel kwaad volk stuit, zoodat hij, vermoedend, dat Badar de hand in 't spel heeft, na zijn terugkeer de kota Lama laat bezetten en herhaalde boodschappen naar Badar stuurt, wááróver weet de auteur niet: hanja jang njata kepada segala ra'jat negeri (slechts wat iedereen in de stad bekend was, weet ik n.l.). Daarop treffen de Hollanders maatregelen tot gewapend optreden en Muntinghe, gijzelaars eischend⁵⁾, stelt 'n ultimatum: „Djika Pangéran Ratoetiada diberikan pada hari itoe kota Soeltan itoe

---

een bedrag van \$ 4.316 op, die Robison niet verantwoord had, „wellicht omdat hij deze als een geschenk van den Sultan beschouwde." a, blz. 43 vertelt nog hoe Badar gezanten met Robison meezond naar Bengalen om zijn zaak te bepleiten, maar vergeefs. Robison moest daar, blijkens de Haan (Personalia etc. blz. 632) wegens zijn optreden in Palembang terechtstaan.

¹⁾ a, blz. 39 en 41.

²⁾ b, blz. 83—86.

³⁾ a, blz. 46—49. **b.** blz. 88 vermeldt de „raid" maar noemt geen namen.

⁴⁾ Kielstra (blz. 94) en v. d. Kemp (blz. 288) oefenen ook critiek op Muntinghe's houding en gedrag, en volgens S. Kalff (Een verdienstelijk hoofdambtenaar, Kol. Tijdschr. 1919, II, blz. 1117—39, op 1131—33) werd de mislukking van de expeditie-Wolterbeek hem, Muntinghe, door den expeditie-commandant verweten.

⁵⁾ a, blz. 45.

⁶⁾ a, blz. 47—51. De Engelsche troepen bleken reeds teruggetrokken te zijn.

⁷⁾ Bevestigd bij Kielstra, blz. 94.

hendak dipasang oléh kapal perang dengan meriam satoe djam boléh rata dengan boemi." (Als ons de kroonprins niet op dien bepaalden dag wordt uitgeleverd, zullen wij met ons scheepsgeschut de stad plaatsieten, wat niet meer dan een uur zal kosten).¹⁾ In de nu uitbrekende gevechten worden de Hollanders in het defensief gedrongen en laat M. een wapenstilstand van 4 dagen (tém poeh ampat hari) aanvragen, waarin de Sultan toestemt.²⁾ Op de vlucht gedreven komt M. hetzelfde jaar nog met een vloot onder een Sekobenah (Schout-bij-nacht) terug, die echter eveneens zonder resultaat moet afdeinzen.³⁾

Scherper en daardoor literair aantrekkelijker is weer **b**. Wanneer, na al dat afzetten en weer verheffen door de Engelschen, M. zijn bestuur ook weer begint met Badar te herstellen, roept de auteur uit: Demikianlah poesing-memoesing tipoe-menipoe bidjaksana orang koelit poetih (zoo zien we, dat al die wijsheid der blanken slechts uit draaierijen en liegen en bedriegen bestaat).⁴⁾ En van de breuk met Badar geeft hij een zeer tendentieuze voorstelling. Muntinghe keert terug van zijn expeditie naar Moeara Beliti. Kemoedian harinja datang perintah idelir Mènteng memboeat pitenah jang boekan patoet kepada Soesoehoenan Mahmoed Badaraldin. (Den dag daarop ontving Badar van M. een bevel, dat een valstrik voor hem inhield).⁵⁾ Badar levert hem op zijn bevel manschappen en schepen voor een tocht naar de Bovenlanden. Daar komt M., die met veel ongeregelde benden slaags is geweest, terug dengan masam moeka (met een stuursch gelaat). Hij verdenkt er Badar van de auctor van die vijandelikheden te zijn, daar er zich pangé-

¹⁾ a, blz. 52—54.

²⁾ a, blz. 57. Volgens a duurt de strijd, de 4 dagen wapenstilstand inbegrepen, 7 dagen; volgens b maar 2 dagen. Kielstra, blz. 94, geeft 4 dagen: 12—13 Juni gevechten, 14 Juni onderhandelingen, 15 Juni inscheping der troepen.

³⁾ a, blz. 60—61. Bedoeld is de expeditie onder schout-bij-nacht Wolterbeek.

⁴⁾ b, blz. 88.

⁵⁾ De tekst (b, blz. 89) heeft pesoena (betoovering) waarvoor ik pitenah lees. De auteur doet 't voorkomen of M.'s tocht naar boven slechts bedoeld was om een middel te vinden Badar den oorlog te kunnen aandoen. Had de auteur eenig vermoeden van de eigenlijke bedoeling van 't Gouvernement bij de zending van M.: bemachting van het steenrijk geachte Palembang? (Kielstra, blz. 88).

ran's bij die benden bevonden.¹⁾ Badar is, volgens de auteur, volkomen onschuldig en antwoordt op M.'s aantijgingen met een gelaten: „*Apa boléh boeat tetapi kita satoe apa tidak tahoe.*” (Niets aan te doen, al weet ik er niets van af).²⁾ Lankmoedig en geduldig blijft hij M.'s steeds driester en willekeuriger optreden verdragen. Hij gaat b.v. een *pabéjan* (tolkantoor) bouwen en rechten heffen, terwijl hij zich zelfs niet ontziet een *poesakanon* weg te nemen. Als hij *kota Lama* door militairen laat bezetten, begrijpt Badar echter, dat dit het einde van de *perdamian* (vrede, vredesverdrag) tusschen Palembang en de *Kompeni* beteekent en verzamelt z'n volk.³⁾ Na 2 dagen vechtens *idelir Mèntenglari* (koos M.'t hazenpad) naar Batavia⁴⁾, en als hij 3 maanden later met een vloot van 4 kapal, 6 kitji, 5 langboet en 17 *pendjadjap* terugkeert, wordt hij ten tweeden male verslagen.⁵⁾ Hij gaat naar Batavia maar laat een oorlogsschip achter om de *Moési* te blokkeeren.⁶⁾ Bepaald sympathiek doet dit beeld van den Regeeringscommissaris niet aan!

Goebernoer *djénderal Kapèle* (v. d. Capellen) komt even ter sprake in a⁷⁾, bij gelegenheid, dat hij den eens verbannen *Nadjam* tot *Soesoehoenan* van Palembang verheft (*Hoesein Dia-aldin*) en diens zoon tot Sultan, daarbij den populaireren *Praboe Djajaningrat* passeerende, die echter volgens 's G. G.'s uitdrukkelijk gezegde direct na hen de hoogste ambtenaar in den lande zou zijn: *...djangan jang lain dibawah Soeltan Praboe Anom itoe melainkan pangéran Djajaningrat djoega* (onmiddellijk onder den Sultan zal *Djajaningrat* staan).⁸⁾ De benoeming wordt feestelijk gevierd, alle orang besar en toean² zijn aanwezig, eereschoten worden gelost, parade afgenomen en de nieuwe hoogwaardigheidsbekleeders en hun kinderen ontvangen van den G. G. *beberapa persèn* (verschillende cadeaux).⁹⁾

Djénderal Dekok (generaal de Kock) brengt de

1) b, blz. 89.   2) b, blz. 90.   3) b, blz. 91.

4) b, blz. 92—93.   5) b, blz. 94.

6) b, blz. 95. Half Juni '19 moest M. uit Palembang wijken. De expeditie-Wolterbeek kwam in October '19 aan. De opgave van de hik. (3 maanden tusschen beide gebeurtenissen) klopt dus ten naaste bij (Kielstra, blz. 97).

7) a, blz. 63—64.   8) a, blz. 64.

9) Dergelijke plechtige gelegenheden met eerbetoen en huldeblijven worden nooit overgeslagen.

nieuwe Soenan en Sultan met een groote vloot — pe-noehlah laoet itoe oléh perahoe angkatan itoe (de zee was overdekt met schepen van de vloot) ¹⁾ — voor Palembang terug. Eerst correspondeert hij met de Palembangers door middel van brieven in flesschen, die de vloed naar de kota voert, waarna eb 't antwoord brengt; daarna heeft hij nog menig heet gevecht te leveren voor hij definitief zegeviert en naar Palembang kan opstoomen om te bitjara damai (vredesonderhandelingen te openen) met Badar. ²⁾

Van toe an Rens (Res. Reynst) wordt medegeedeeld, dat hij resident van Palembang wordt en de verwickelingen met Sultan Nadjam II tot een goed einde brengt, dank zij den tegen den Sultan uitgezonden dipati Moeda. Het hs. eindigt met Nadjam II's onderwerping en verbanning. ³⁾

De niet met name genoemde personen zijn nog minder duidelijk geschetst en gekarakteriseerd dan de bovengenoemde. In de eerste plaats is daar de Komisarisi dari Betawi, die zal mendamaikan antara Soeltan Anom dengan saudaranya Pangéran Djaja Wikrama (tot den vrede bemiddelen tusschen S. Anom en Djaja Wikrama) en die onder voorwendsel een afscheids-saluut te willen brengen zijn kanonnen op de kraton richt en zoo den pangéran helpt om S. Anom te verdrijven. ⁴⁾ Nog meerdere Commissarissen komen ter sprake, één, die de onkostenvergoeding voor betoonde hulp voor de V. O. C. bij Badar I komt opeischen, maar nul op 't request krijgt ⁵⁾; een tweede, die na ampel beraad met de helft, zegge 200.000 ringgit, genoeg neemt ⁶⁾; een derde, die veel later, na Badar II's verbanning, naar zijn achtergelaten schatten komt zoeken, de woningen van vele aanzienlijken overhoop haalt maar niets vindt ⁷⁾ en 't bestuur over Palembang opnieuw regelt. ⁸⁾

¹⁾ a, blz. 65. ²⁾ a, blz. 67—72.

³⁾ a, blz. 75—79. Reynst volgde v. Sevenhoven op in 1824. (H. 1240 = A. D. 1824/25 geeft de hik. op voor Nadjam II's aanval: nacht van 21 op 22 Nov. 1824 volgens Kielstra, blz. 107). Vgl. voor dit gedeelte: Kielstra, blz. 106—08. Inderdaad maakten inheemsche troepen zich van den Sultan meester (Kielstra, blz. 108).

⁴⁾ a, blz. 8—10. ⁵⁾ a, blz. 17. ⁶⁾ a, blz. 19.

⁷⁾ a, blz. 73. Dit moet de Regeeringscommissaris J. I. v. Sevenhoven zijn, die in October 1821 naar Palembang gezonden werd om orde op zaken te stellen en 't bestuur te organiseeren (Kielstra, blz. 101—06). Kielstra maakt echter geen melding van de jacht op schatten.

⁸⁾ a, blz. 74—75.

b kent dan nog den gezant van Robison, die het contact met Badar II tot stand brengt: een orangpoetih Inggeris kapitan gelarnja (een Engelsch kapitein).¹⁾ Beide hss. echter geven dezelfde voorstelling van de directe aanleiding tot het uitbreken der vijandelijkheden tijdens Muntinghe's bewind: 'n Hollandsch officier en een Javaansch soldaat komen zien wat er gaande is, wanneer de hadji's zich verzameld hebben om te berdikir (litaniën opzeggen). Waarop deze in woede ontsteken, hun krissen trekken en het tweetal tot Kota Lama achtervolgen, welke achtervolging automatisch overgaat in amok op het Hollandsche kampement en de krijg onverwachts doet uitbarsten.²⁾ **a** deelt nog mee, dat de Hollanders den volgenden dag de poort van des Sultans kota trachten te forceeren, waarbij de toekang tamboer (tamboer) sneuvelt.³⁾ **b** geeft een en ander weer een veel tendentieuzer cachet: de Hollandsche officier met z'n oesahan... sangatgarang (vermetele oppasser) komen naar de dikirrende hadji's kijken en: diadjoe k hadji berdikir itoe (bootsten hen na) Welke ongehoorde beleediging de amok op Kota Lama uitlokt waar de soldaten sépahlah (in wanorde verspreid lagen).⁴⁾

Ad 3°. Van de diverse expedities en gevechten wordt feitelijk steeds slechts melding gemaakt zonder meer. De gebruikelijke poging de heftigheid van 't treffen te accentueeren door nadruk te leggen op frequentie en heftigheid van het geweer- en geschutvuur, ontbreekt hier evenmin. Van commentaar op houding en gedrag der troepen geen spoor, hoewel natuurlijk de inheemsche troepen de meeste aandacht genieten en de tendenz bestaat uit te laten komen van welk voortreffelijk gehalte zij zijn.⁵⁾ Zoo hooren wij b.v., dat, wanneer Nadjam de Engelschen wil te hulp roepen tegen Badar II, zijn pangéran's zich daartegen verzetten: zij willen het zelf klaarspelen⁶⁾; dat Muntinghe z'n beide tochten naar de Bovenlanden met in hoofdzaak inheemsche troepen ondernam, op wier rekening dus feitelijk ook de militaire successen daarvan gesteld moeten

¹⁾ **b**, blz. 82—83.

²⁾ **a**, blz. 55.

³⁾ **a**, blz. 56—57.

⁴⁾ **b**, blz. 92.

⁵⁾ De successen der Palembangers op Muntinghe en Wolterbeek behaald rechtvaardigen deze tendenz trouwens grootendeels.

⁶⁾ **b**, blz. 78.

worden¹⁾, terwijl, gelijk wij boven zagen, Reynst den opstandigen S. Nadjam II door inheemsche troepen onder een inheemschen aanvoerder moest laten verslaan.²⁾

De beschrijving der gevechten, waarbij de Hollanders doorgaans aan de verliezende hand zijn, vertoont niets nieuws,³⁾ noch vertoont zij voor de verschillende expedities en krijgsovernames noemenswaardige variatie. Van de expedities Wolterbeek en de Kock heet het b.v. bijna woordelijk gelijkkluidend⁴⁾: Maka seperti hoedjanlah peloeroe sebelah-menjebelah itoe, seperti boenji riboet dan djatoeh dilaoet itoe seperti kawananan ikan. Maka berken-tjoenglah sekalian bénténg itoe sebab gentar meriam itoe...⁵⁾ Maka asap bedil itoepoen penoehlah laoetan (resp. batanghari dan hoetan) itoe. Padang terang soetji (resp. sawah) mendjadi kalam kaboet tiadalah tampak daripada bénténg itoe. Maka semoeanja ra'jat itoe sama (resp. segala orang bénténg itoepoen) berboeat masang meriam tiada ingatkan mati lagi. (Van weerszijden regende het kogels, die — o.m. — in 't water vlogen als een school visschen. Alle versterkingen dreunden van 't geschutsvuur. Kruiddamp dekte de zee (de rivier en 't bosch) en velden en sawah's toe, zoodat men uit de vestingwerken niets meer zien kon. Vol doodsverachting bedienden de bezettingen dier versterkingen het geschut). De auteur van a schijnt dan nog te willen insinueeren, dat de Kock's overwinning eigenlijk geen eerlijk-behaalde is, wanneer hij, na vermelding der aanvankelijk Palembangsche successen, vertelt, dat de beslissende aanval der Hollanders op de bénténgs ondernomen werd op hari Minggoe (Zondag), toen de Sultan en vele rijksgrouten, vertrouwend, dat de Hollanders op dien dag wel niets ondernemen zouden, naar de kota waren gegaan.⁶⁾ In dezen slag, die bertambah² keras dan bertambah besar

¹⁾ a, blz. 45—51.

²⁾ a, blz. 76—79.

³⁾ Resp. gevecht in Palembang (a, blz. 54—57); expeditie-Wolterbeek (a, blz. 60—61); expeditie-de Kock (a, blz. 68—71).

⁴⁾ Resp.: a, blz. 61 en a, blz. 68—69.

⁵⁾ a, blz. 61 voegt hier ter vermeerdering van 't lawaai het geschutsvuur van de schepen, a, blz. 69: 't krijgsgeschreeuw der Palembangers in.

⁶⁾ a, blz. 71.

(steeds heviger werd) ¹⁾, nemen zij echter toch aan de krijgsbedrijven deel (!). Nog kariger in zijn bewoordingen is **b**, die b.v. van 't treffen bij gelegenheid van de expeditie-Wolterbeek zegt: *bedil poen berboenji selaloe berhenti malam dan siang dan asap sendawa kelam tiada kelihatan satoe apa.* (dag en nacht werd zonder ophouden gevuurd en van rook en kruitdamp kon men geen hand voor oogen zien). ²⁾

Voor een zoo groote en stellig niet onbelangrijke hikajata mag de oogst voor ons doel een magere genoemd worden. De beide hss., dateeren, resp. **a** van na 1825, daar het sluit met de verbanning van S. Nadjam-aldin II naar Banda (October 1825); **b** van H. 1247 d.i. A.D. 1830/31 (zie sub 22°).

Het hierna volgende Bataviaasche hs. is gedateerd: H. 1235 d.i. A.D. 1819/20, terwijl de auteur blijkens aantekening van den schenker, den heer Gramberg, een half-Arabische pangéran Moehammad is.

Ad II. Een uitvoerig gedicht waarin de strijd tegen en de overwinning op Muntinghe worden bezongen op een wijze, die, nog afgezien van alleszins begrijpelijke verfraaiingen van de behaalde successen, niet bepaald bevorderlijk mag heeten voor ons geloof in de waarheid en de waarschijnlijkheid van het hier geschilderde.

De auteur beschrijft de gevechten als gold het de strijd tusschen Kaurava's en Pāṇḍava's uit 't Mahābhārata, waar het volk er slechts is om bij duizenden neergemaaid te worden dóór, en gelegenheid tot 't plegen van heldendaden te verschaffen áán de respectievelijke voorvechters. Vele namen van pangérans en hoeloebalangs trekken aan ons oog voorbij, allen even moedig en even onversaagd en op elkaar gelijkend als twee druppels water. Ongelukkig genoeg voor den auteur moest hij een historisch gebeuren, waarvan hij zeer wel ooggetuige geweest kan zijn, bezingen, waardoor hem de mogelijkheid, zijn helden van tooverwapenen of bovenaardsche vermogens te voorzien, ontnomen werd. Zoo moest hij zich behelpen op een wijze, die vooral op den Europeeschen lezer een onbeholpen en komischen indruk moet maken: inplaats van wonderwapenen hanteeren de pangérans en hadji's eenerzijds, de opsir's anderzijds kanonnen als waren het revolvers

¹⁾ **a**, blz. 71.

²⁾ **b**, blz. 95. Cliché.

(zie hieronder). En ook hier worden de gevechten beslist door houding en gedrag der voorvechters. Dat daarbij roem en eer vooral den Palembangers¹⁾ worden toegezwaaid en die, welke den Hollanders te beurt vallen, er kennelijk slechts toe dienen het effect van de beschrijvingen en de glans van de Palembangsche victorie te verhoogen, zal den lezer, die de voorafgaande sja'irs en hikajat's gevolgd heeft, wel niet verbazen.

Het gedicht behandelt de gebeurtenissen van 1819, beginnende²⁾ bij het legeren der Hollandsche troepen in Kota Lama, het ontbranden van den krijg, de diverse gevechten, die hier, de wapenstilstand inclus, een tijdsduur van 8 dagen(!) in beslag nemen; het terugtrekken van de Hollandsche land- en zee-macht uit Palembang, om te besluiten met Muntinghe's terugkeer en tweede échec.

Verdeelen wij het voor ons bruikbare materiaal in:

A. de met name genoemde (Muntinghe, Bakker) en de niet met name genoemde personen, die in 't gedicht voorkomen.

B. de Hollandsche troepen ofwel de Hollanders in 't algemeen c.q. de gevechten.

Ad A. De M è n t è n g van dit gedicht is het mikpunt van 's auteurs hoonende triomf en zijn Hollanderhaat, maar méér omdat hij is het hoofd van de tegenpartij en dus q.q. het hatelijke hoofd, dan omdat hij den auteur persoonlijk zeer antipathiek geweest zou zijn.³⁾ Met denigereerende epitheta aan het adres van den Regeerings-commissaris⁴⁾ is de dichter dan ook vrij zuinig: kapir

¹⁾ Deze gedragen zich steeds als helden. Zij zijn, daar zij een heiligen oorlog strijden, verzekerd van het hemelsch loon en bidadari's wachten hen op aan de hemelpoort (vs. 37). De strijd en 't gevaar verschaffen hun slechts vreugde: diatas bèn-tèng soeka tertawa (zij lachten van harte op hun muren) (vs. 300) of glimlachen ...manis seperti serbat diminom (honingzoet en lieflijk) (vs. 319). Natuurlijk ...membedil terlaloe soeka (deden zij niets liever dan vuren) (vs. 387). Aan den vooravond van een slag snoeven zij naar traditioneel gebruik op de heldendaden, die zij zullen gaan ondernemen (vgl. sub 9°): de één zal Mèntèng dooden, een ander Bakar, een derde de tjoeping major (oorlel van den majoor) afkappen (vs. 216 e.v.).

²⁾ Hs., blz. 2. ³⁾ Hij valt b.v. veel feller en heftiger uit tegen de inheemsche bondgenooten der Hollanders: Radja Akil Siak en R. Mansoer (vs. 63—69 en 169 e.v.).

⁴⁾ Die leger en Kompeni vaak vertegenwoordigt, b.v. vs. 210: de gong wordt geslagen ...'alamat Mèntèng beroléh maloe (ten teeken, dat M. te schand was gezet) en vs. 436: ...'alamat Mèntèng akan binasa (ten teeken, dat M. vernietigd zou worden).

tjilaka (stuk ongeluk van een ongeloofige) of Mèntèng tjilaka¹⁾, Holanda jang garang (woeste Hollander)²⁾, (Mèntèng itoe) seperti sétan (een duivel gelek die M.)³⁾ hooren wij hem noemen. Het beeld, dat de auteur voor ons oproept, is allesbehalve vleiend: M. is een lafhartig man, wien booze voorgevoelens omtrent de afloop der militaire operaties en angst voor de Palembangers kwellen, waardoor zijn hevige aanvallen van toorn en woede als iets mis dreigt te loopen — geheel volgens de traditioneele opvattingen overigens — een min of meer belachelijken indruk wekken.

Wanneer de Hollanders zich wegens de hitte en de onweerstaanbare moed der Palembangers aan boord van de schepen moeten terugtrekken:

Mèntèng melihat soesahlah hati/
maloenja soedah berasa mati

(Maakte M. zich zeer bezorgd en schaamde zich de oogen uit z'n hoofd).⁴⁾ Zie hoe zich de Pangéran Boepati, wien M. om een wapenstilstand van 3 dagen vraagt, daarop gedraagt: senjoem sedikit mengangkat alis (hij glimlachte even en trok z'n wenkbrauwen op)⁵⁾, maar staat hem z'n verzoek toe, nonchalant gelijk een nobel en onversaagd krijgsman betaamt: ...berilah témpo kapir tjelaka (geef dien ellendeling van een ongeloofige zijn wapenstilstand).⁶⁾ Wanneer M.'s schepen door 't hevig bombardement der Palembangers ernstig geteisterd worden: Mèntèng terkedjoet tertjakar²⁾... (krabt hij zich van schrik)⁷⁾ en wel gelast hij dan de kota te bestormen, maar: ...didalam hatinja sangat kemasgoelan (innerlijk was hij zeer bedrukt),⁸⁾ want de stad is seperti boelan (als de — volle? — maan?)⁹⁾ en rondom met hadji's en gewapenden bezet, waarop M., zonder een woord te spreken, *zijn hoed neersmijt*.

1) Resp. vs. 110 en 388.   2) Vs. 118.   3) Vs. 430.

4) Vs. 92. Ook in vs. 199 e.v. wordt gesproken van de hitte, die de Hollanders handicapte.

5) Vs. 102.

6) Vs. 110. Volgens Kielstra (blz. 94) gingen de onderhandelingen uit van twee broers van Badar, die beweerden aan 't voorgevallene geen schuld gehad te hebben.

7) Vs. 127.   8) Vs. 131.

9) Teeken van volmaaktheid? Of was de kota in (halve-)maansvorm gebouwd?

Mèntèng Holanda memakan oebi/
loepalah kepada agama Nabi
minoem arak kedengan babi/
patoet roepanja bagi labi²

(die knollenvretende M., die ongeloofige, die arak drinkt en varkensvleesch, ziet er terecht uit als een schildpad) ¹⁾ hoont de auteur hem. Wanneer ook deze bestorming weer in het nadeel van de Hollanders is uitgevallen, houden zij krijgsraad aan boord:

Terseboetlah perkataan idelir/
diatas médja semoeanja hadir
komendan sekalian liouer melélér/
diatas koersi goeloe terpalir

(De hoofdofficieren zaten allen om de tafel. Alle commandanten kwijlden en op hun stoelen gezeten...?)²⁾ M., maar ook de anders zoo krijgshaftige Bakker, hebben een zwaar hoofd in een hervatting van den strijd, waarbij M. de Palembangers met garoeda's vergelijkt en Bakker van meening is, dat die Soeltan sangat pendékar (die heldhaftige Sultan) hen wel zal weten te verslaan. Maar een opsir bergarang (onstuimig officier) drijft de aanval door. Keer op keer wordt M.'s machtelooze toorn gewekt door tegenslag en nederlaag:

terlaloe sangat roepa marahja/
bagi harimau djantan lakoenja
(verschrikkelijk was zijn toorn en hij leek op een mannetjestijger) ³⁾ en:

Mèntèng melihat terlaloe marah/
moeka jang poetjat mendjadi mérah
(van toorn kleurde zich M.'s bleek gelaat rood). ⁴⁾ Op het gezicht van de rakit api (brandvlotten), die z'n schepen bedreigen:

marahnja Mèntèng seperti gila/
sekalian opsir menggerakkan kepala
(M. werd gek van woede, zoodat alle officieren er hun hoofd over schudden). ⁵⁾ Bij die gelegenheid:

Mèntèng berteréjak sebagai liar/
kapalnja milir memoekoel tamboer
(M. schreeuwde als een wild beest en de tamboers gaven 't

¹⁾ Vs. 147—48.

²⁾ Vs. 173—74. Terp-a-l-r is mij niet bekend.

³⁾ Vs. 240.

⁴⁾ Vs. 269.

⁵⁾ Vs. 274.

signaal, dat de schepen stroomafwaarts moesten varen) ¹⁾ en:
 Mèntèngpoen marah boekan kepalang/
 membakar meriam beroelang ²⁾
 menjoeroeh djaga sekalian hoeloebalang/
 seperti andjing menggigit toelang
 Mèntèngpoen marah tiada tertahan/
 moefakat djénderal perlahan ²⁾

(M. was zeer vertoornd en liet keer op keer de kanonnen afvuren. Hij gelastte de officieren wacht te houden als honden bij een bot en was niet tot bedaren te brengen van woede; de generaal pleegde overleg in alle kalmte). ²⁾ Ziet hij zijn eigen troepen avanceeren: ...Mèntèng (melihat) soekalah hati (dan verheugt M. zich) ³⁾ maar als door 't bombardement der Palembangers:

ra'jat Holanda sangat sengsara/
 moeka Mèntèng seperti kramat (?)

(de Hollanders in het nauw worden gebracht, gelijk M. op een heilige) ⁴⁾ of: ...moeka Mèntèng bagai siloeman (hij zag er uit als een geest). ⁵⁾ De eenige direct-persoonlijke beschuldiging, die de auteur tegen M. inbrengt is deze, dat hij orang poekat (visschers) onder valsche voorspiegelingen (hij had hun allerlei baantjes beloofd in Palembang) meegelokt heeft om hen tegen de Palembangers te laten vechten. Zij maken van de eerste de beste gelegenheid gebruik naar Lingga te vluchten:

larilah poekat tiada terdosa/
 beserta poela lapar dan dahaga

(de visschers, de onschuldigen, vluchten, nog even hongerig en dorstig als tevoren), ⁶⁾ de visschers, die ...ditipoe Mèntèng tiada terdosa (M. zonder reden bedrogen had). ⁷⁾ Buiten de kota geweken zijnde, doen de Hollanders nog een laatste poging de krijgskans te doen keeren, maar: Mèntèng tidak koeat koeasa/
 lakoenja bagai boeta raksasa

(M. beschikte niet over genoeg kracht al gedroeg hij zich als een raksana). ⁸⁾ M.'s vredesaanbod wordt niet ver-

¹⁾ Vs. 277.

²⁾ Vs. 279—81.

³⁾ Vs. 312.

⁴⁾ Vs. 366. De tekst heeft k-r-m-h en dat moet rijmen op 't laatste woord uit de vorige versregel: berat. Over deze vergelijking behoeft men trouwens niet te vallen: Maleische poëzie moet niet analytisch gelezen worden en eischen van rijm en rythme tellen zwaarder dan die van de logica.

⁵⁾ Vs. 384.

⁶⁾ Vs. 413.

⁷⁾ Vs. 414.

⁸⁾ Vs. 451.

trouwd, want: .. Mèntèng mendjalankan tipoe siloeman (M. bewandelde slinksche paden).¹⁾ Zijn tweede poging Palembang te onderwerpen (de expeditie-Wolterbeek)²⁾ heeft evenmin succes:

Mèntèng itoe Holanda penakoet/
boekannja seperti toean mèdjer Koet
(M. was een laffe Hollander en niet te vergelijken met majoor Court).³⁾ Onverrichterzake moet de vloot afdeinzen en de auteur stelt zich a.v. voor hoe het M. daarbij te moede moet zijn geweest:

hati Mèntèng sangat béda/
naik kedarat toendoek tengadah
diatas koersi menggosok dada/
hendak poelang kenegeri Holanda.

(M. was geheel veranderd en bij 't aan wal gaan — te Muntok n.l. — keek hij nu eens omhoog dan weer omlaag. In z'n stoel gezeten wreef hij zich op de borst en verlangde naar Holland terug te keeren).⁴⁾

Bij z'n terugkeer in Batavia: .. soesah hati (was hij vol zorg).⁵⁾

Veel beter komt de kornèl Bakar (kapt.-luit. ter zee Bakker)⁶⁾ er af, die volgens de sja'ir de voornaamste, dapperste en meest-energieke der Hollandsche officieren is. Niet geheel zeker is of hij ook de komendan is (er komen er meerdere onder die naam voor, zonder dat blijkt hoe zij heeten, die kennelijk nièt Bakker zijn, zie hieronder), wiens moedig gedrag in den aanvang van 't gedicht vermeld wordt:

serdadoe Holanda habislah lari/
hanja Komandan djoega terdiri
(de Hollandsche soldaten sloegen op de vlucht: slechts hun commandant bleef op z'n post)⁷⁾ en:
datanglah Komandan bersoenggoeh hati/

¹⁾ Vs. 458.   ²⁾ Vs. 480 e.v.

³⁾ Vs. 497. Maj. Court was een verdienstelijk resident te Palembang (Kielstra, blz. 85). De auteur was, volgens de aantekening van den heer Gramberg, anti-Badar en een vriend der Engelschen, die hem wegens z'n vele diensten tot pangéran verheven.

⁴⁾ Vs. 506—07.   ⁵⁾ Vs. 510.

⁶⁾ Kielstra, blz. 94. Hij komt in 't gedicht voor als kornèl, als Bakar, als kornèl Bakar, en als djénderal: met titels neemt de auteur 't niet zoo nauw. Merkwaardig genoeg wordt majoor Tierlam, hoofd van de landmacht ter plaatse, niet genoemd in de sja'ir.

⁷⁾ Vs. 34: bij de amok der hadji's.

m e m b e d i l h a d j i b e r s o e n g g o e h h a t i
(vastberaden kwam de commandant toegelopen en opende
het vuur op de hadji's).¹⁾

Maar ook al zou met deze komendan niet Bakker bedoeld
zijn, dan restten ons nog genoeg passages, die tezamen het
beeld opleveren van een dapperen, onverschrokken hou-
degen, die zelfs voor de Palembangsche helden een geducht
tegenstander is. Breekt een gevecht uit dan is hij in z'n
element:

d a t a n g l a h g e m b i r a k o r n è l B a k a r /
m e m a s a n g b e d i l s a n g a t p e n d é k a r
(kol. Bakker blaakte van strijd lust en schoot als een held de
kanonnen af).²⁾ Hij ontziet zichzelf niet, want nu eens loopt
hij gevaar door rakit api verbrand te worden, waarbij:
... t j e p i a u d i h a m p o e s k a n a t a s k e p a l a (z'n
hoed van z'n hoofd werd weggevaagd)³⁾ dan weer ... k a p a l
d j é n d e r a l h a m p i r t e n g g e l a m (werd zijn schip
bijna tot zinken gebracht)⁴⁾ of: ... d j é n d e r a l h a m p i r
t e r k e n a l a w a n (was hij bijna gevangen geraakt).⁵⁾ En
hoewel hij in een krijgsraad eenige aarzeling toont,⁶⁾ blijft
hij in 't d.a.v. gevecht even onversaagd, ook als de Holland-
sche troepen de moed beginnen te verliezen. Later treedt hij
plotseling op als d j é n d e r a l l a o e t (admiraal), die vre-
desonderhandelingen met den Sultan wil aanknoopen maar
op diens eisch zich dan eerst tot Muntok terug te trekken:
d j é n d e r a l l a o e t t e r l a l o e m a r a h... (was de
admiraal hevig vertoornd)⁷⁾ en in 't d.a.v. gevecht:
d j é n d e r a l m e m b e d i l b e r s o e n g g o e h²⁾ /
d i s a n g k a n j a r o b o h t i a d a k a n t e g o e h
(hij schoot uit alle macht en meende alles tot puin te kun-
nen schieten).⁸⁾ Hoewel verontrust door z'n zware verliezen
laat hij al vurende de oever naderen, maar dat komt hem zoo
duur te staan, dat:

¹⁾ Vs. 39. ²⁾ Vs. 128. Men merke op hoe de schijn gewekt
wordt alsof Bakker zelf 't geschut bedient.

³⁾ Vs. 161. ⁴⁾ Vs. 372.

⁵⁾ Vs. 382. Dergelijke passages dienen echter ook en voornamelijk
om het effect van de beschrijving, om de spanning te verhoogen.

⁶⁾ Vs. 173 e.v.

⁷⁾ Vs. 289. De auteur verwacht hem blijkbaar met den lateren
expeditie-commandant schout-bij-nacht Wolterbeek. Bakker was echter
ook een hoog zee-officier en van rangen heeft de auteur niet veel
begrip: dit verklaart de verwarring. Blijkens vs. 329 is de djénderal
dezelfde als de kornèl.

⁸⁾ Vs. 298.

djénderal melihat terlaloe marah /
 moekanja seperti keloe ar darah
 (hij woedend werd en alle bloed uit z'n gezicht leek te zijn weggestroomd).¹⁾ Op den aanblik van een zekeren pangéran Soeta di-Wangsa beeft echter zelfs Bakker van vrees: bimbang²⁾ an (hij was zeer bekommerd), soesahlah hati (idem) en ngeri (beangst)³⁾ heet 't dan van hem. Het verloop van de diverse gevechten is trouwens nooit geschikt om z'n vreugde op te wekken, integendeel, steeds is 't: djénderal melihat sangat marahnja (dit ziende werd de „generaal” zeer boos)⁴⁾ in allerlei toonaarden. Eigenhandig een kanon bedienend doodt hij een pangéran.⁵⁾ Trouwens deze djénderal kapir⁶⁾ is een uitmuntend kanonnier en: ...djénderal mendjadi tidak sioeman (de „generaal” was constant dronken van 't schieten),⁶⁾ wat niet wegneemt dat:
 ra'jat Kompeni banjaklah mati /
 djénderal melihat soesahlah hati
 (veel Comp.'s volk sneuvelde, wat den „generaal” met zorg vervulde).⁷⁾ De laatste actie, vóór M. c.s. voor 't eerst afdeinzen, bij poelau Bajak(?) wordt ook door Bakker geleid.⁸⁾

Er is dan nog een zekere sinjor B-i-l-m (Bilem),⁹⁾ die — in 't begin van de sja'ir — aan boord komt om M. c.s. te waarschuwen, dat de kota vol gewapenden is. Voorts een kapitan Djongkor (Jonker?), in vs. 261, die ook al een meester in het bedienen en hanteeren van kanonnen is. Andere Hollanders worden hier niet met name genoemd. Dat zijn:

1°. Onze oude bekende (zie sub 25°, I): de opsir, die naar 't berdikir der hadji's komt kijken en door hen achtervolgd wordt.¹⁰⁾

2°. Bij het eerste voor de Hollanders niet ongunstig verloopende treffen leidt een officier de aanval tegen de pin-toe lotèng(?)

....soearanja besar menarikkan orang

¹⁾ Vs. 321.

²⁾ Vs. 329 e.v.   ³⁾ Vs. 339.

⁴⁾ Vs. 359 e.v. Dergelijke duels-op-'t-kanon komen meer voor (zie ook hieronder).

⁵⁾ Vs. 367, er volgt nog jang... (onleesbaar).

⁶⁾ Vs. 383.   ⁷⁾ Vs. 400.

⁸⁾ Vs. 446 e.v.   ⁹⁾ Vs. 130 e.v. Willem?

¹⁰⁾ Vs. 21 e.v.

lotèng dikapak bersoenggoeh hati/
dipoekoelnja tiada lagi berhenti.

(met luide stem z'n mannen oproepend, terwijl hij onver-
saagd met een bijl op de poortdeur bleef hakken).¹⁾

3°. Een dokter, van wien we slechts hooren, dat hij de ge-
wonden aan boord, wier wonden onafgebroken bloeden,
komt helpen.²⁾

4°. Het heldhaftig gedrag der Palembangers wekt de
toorn op van een:

Opsir melihat terlaloe marah/
moeka jang poetjat mendjadi mérah
(officier, die bij dien aanblik rood van woede werd)³⁾ en
heviger en sneller gaat schieten, waardoor hij veel schade
aanricht.

5°. Een pangéran legt een komendan neer, van wien
gezegd werd, dat: komendan menémbak tiada
berhenti (hij zonder ophouden vuurde)⁴⁾ waarop:

Holanda melihat terlaloe héran/
'alamat perang Mèntèng kelaran
(de Hollanders, die hem vallen zagen, verbaasd stonden: dat
was — dachten zij — een bewijs, dat het met de Hollandsche
troepen misliep).⁵⁾

6°. Een kostabel, van wie gezegd wordt, dat toen
...kapal Mèntèng hampir tersérong
kenalah kimboel teroes kesebelah/
kostabel melihat kapalnja kalah
perang itoe boekannja olah/
djika demikian nistjaja kalah.

(M.'s schip, welks campagne doorboord werd, bijna kap-
seisde, hij, de konstabel, dacht: dit is een bijzonder gevecht,
dat we stellig verliezen).⁶⁾

7°. Een majoor, die twee hoeloebalang's doodschiet in een
vuurgevecht:

dibalas oléh major jang toea/
itoelah opsir Ambon dan Djawa
(de oude majoor, die de Ambonneesche en Javaansche hulp-
troepen commandeerde, beantwoordde het vuur van die
hoeloebalang's).⁷⁾

¹⁾ Vs. 74—76. Pintoe lotèng is de deur van of naar een boven-
verdieping. Misschien een valluik boven de poort van de kota uitge-
bouwd? Bij deze gelegenheid sneuvelt een tamboer (vs. 76, zie sub 24°,
I, hs. a). ²⁾ Vs. 89 e.v. ³⁾ Vs. 141 e.v. ⁴⁾ Vs. 153.

⁵⁾ Vs. 156. ⁶⁾ Vs. 186—88. ⁷⁾ Vs. 257.

Ad B. Van de Hollandsche soldaten hooren we feitelijk niets meer dan dat zij door de Palembangers in 't nauw gebracht of op de vlucht gedreven worden, terwijl hun steeds zware verliezen worden toegebracht. Dat onmiddellijk daarop toch weer verteld wordt, dat het geweer- en geschutvuur hevig en de slag bloedig is, zal den lezer, die zich met aard en strekking van de Maleische beschrijvingen van gevechten, waarbij het immers voornamelijk om het dramatisch effect gaat, vertrouwd heeft gemaakt, niet verbazen. Wat ook een reden is, dat de strijd in de sja'ir tweemaal zoo lang duurt als in werkelijkheid. Met diverse kleine variaties heet het dan, dat de serdadoe Holanda (Hollandsche soldaten), serdadoe Mèntèng of ra'jat Mèntèng of ra'jat djénderal vluchten: ...habislah lari,¹⁾ habislah boebar,²⁾ ...lari berkawan³⁾ (in troepen)³⁾ of zware verliezen lijden: ...banjaklah hilang⁴⁾ of roesak binasa⁵⁾ of zeer in 't nauw gebracht worden: sangat sengsara⁶⁾, terwijl elders de auteur zijn verachting voor de Hollandsche soldaten tot uitdrukking brengt: lakoenja seperti djindan peri... (zij gedroegen zich als spoken en geesten)⁷⁾ en:

lakoenja seperti binatang héwan /
patoetlah boenoehan panakawan
(zij leken op beesten, geschikt om door edelknepen neergeschoten te worden).⁸⁾ Op 't zien van de heldendaden van een toemenggoeng: ..ra'jat Mèntèng tidak bergaja (ontzong den Hollander alle kracht)⁹⁾ en wanneer de Pangéran Boepati optreedt vluchten ze weg: ..didalam bilik melindoengkan diri (om zich in hun hutten te verbergen).¹⁰⁾ Wanneer tenslotte:
oendoerlah moesoeh bersama²⁾ /
kitjinja doea kapalnja lima
(alle vijanden de wijk nemen met hun 2 jachten en 5 schepen)¹¹⁾ constateert de auteur: ..disalah nama (dat hun naam geschandvlekt is).¹²⁾ We worden nog wel eens

1) B.v. vs. 28.

2) B.v. vs. 324.

3) Vs. 169.

4) Vs. 304.

5) Vs. 328.

6) Vs. 61. In vs. 150 e.v. lezen we, dat de Hollanders geheel uitgeput werden door... de spreuken en gebeden van een pangéran.

7) Vs. 166. In 348 met een ander accent (zie hierna).

8) Vs. 170.

9) Vs. 198.

10) Vs. 208.

11) Vs. 409.

12) Vs. 412.

herinnerd aan het Fransche bewind over de Archipel, door dat M.'s mannen wel eens Perantjis¹⁾ worden genoemd, terwijl 't elders heet:

Holanda Perantjis mendjadi satoe /
Ambon dan Djawa datang membantoe
(Hollanders en Franschen vereenigden zich en trokken Amboneesche en Javaansche hultroepen aan zich).²⁾

Een enkele keer worden de Hollanders van een epitheton voorzien: Holanda pentjoeri (die roovers van Hollanders)³⁾, Holanda sétan (duivelsche Hollanders)⁴⁾, kafir jang doesta (leugenachtige ongeloofigen)⁵⁾ en kafir jang kelam (domme ongeloofigen).⁶⁾ Elders lezen we:

ra'jat kornèl sangat sengsara /
roepanja bagai loetoeng dan kera
(des kolonels mannen verkeerden in gevaar, zij leken op apen)⁷⁾ of:

Holanda seperti mabok dan édan /
hantjoer loeloeh semoeanja badan
(de Hollanders leken dronken of gek en waren geheel krachteloos).⁸⁾ Eén van de Palembangsche aanvallen is zóó hevig, dat de auteur de vraag stelt:

dimanakah djénderal hatinja senang /
ra'jat mati banjak dikenang
beriboe mati serdadoe madjelis /
seperti perang djénderal Raplès
beberapa roegi dihitoeng djoeroetoelis /
bagai dilontar sétan iblis

(hoe zou de „generaal” gerust geweest kunnen zijn, daar hij de zijnen bij duizenden sneuvelen zag als in den strijd tegen Raffles? De schrijvers berekenden de enorme verliezen: 't was of duivels en booze geesten aan 't werk waren geweest),⁹⁾ terwijl even verder van de Hollandsche troepen gezegd wordt:

lakoenja bagai djin dan peri /
semoea jang memandang takoet dan ngeri
(zij gedroegen zich als geesten en spoken en joegen ieder,

¹⁾ Vs. 48.

²⁾ Vs. 55.

³⁾ Vs. 37.

⁴⁾ Vs. 398.

⁵⁾ Vs. 420.

⁶⁾ Vs. 466.

⁷⁾ Vs. 52. De vergelijking met apen in deze en dergelijke passages schijnt denigreeënd.

⁸⁾ Vs. 170.

⁹⁾ Vs. 198.

die hen zag, angst aan).¹⁾ De expeditie-Wolterbeek, 6 schepen en 2 kitji sterk, bestond uit Javanen, Amboneezen, Boegineezen, Baliërs, Boetoneezen en Soembawanen, die... didalam kapal soeka tertawa (gaarne lachten aan boord).²⁾ De afloop is weer ongunstig en men lijdt gebrek aan alles, vooral aan water. Hier heet 't: ra'jatnja makan roti dan kédjoe / ada jang bertjelana ada berbadjoe (de militairen aten brood en kaas, sommigen hadden een broek, anderen — slechts — een jas).³⁾

De beschrijving der gevechten — uit bovengeciteerde passages bleek dat reeds eenige malen — bestaat in hoofdzaak uit het vermelden en accentueeren van het geweer- en geschutvuur. In diverse variaties heet het dan: m e m b e d i l t i a d a b e r h e n t i (onophoudelijk schoot men),⁴⁾ p e l o e r o e n j a b a g a i h o e d j a n b a r a t (een hagelbui van kogels).⁵⁾ Er vallen vele dooden, vooral aan de zijde der Hollanders gelijk wij zagen, kortom: het is alles cliché.

Volledigheidshalve vermelden wij nog, dat een klein Maleisch hs., „*Het leven van Machmoed Badar-oedin*”⁶⁾, dat de ons bekende gebeurtenissen van het conflict met Daendels tot en met Robison's optreden en de komst van toean Menteng bevat, voor ons doel niets van belang inhoudt. Ook het Bataviaasche hs. (no. 157), *Hikajat Palembang*, dat een genealogie vooraf heeft⁷⁾, maar vrijwel geheel met de door ons geraadpleegde hss. overeenstemt, levert niets nieuws op.⁸⁾ Slechts hooren wij hoe de Kock bij de capitulatie van Palembang op dreigenden toon waarschuwt, dat 't nu vrede is, maar dat, wanneer die opnieuw verbroken zou worden, hij de stad ter plundering aan z'n soldaten zal overgeven.

¹⁾ Vs. 348. Zooals een vergelijking met raksasa's, zoo kan ook die met geesten e.d. alléén bedoelen den lezer iets angstaanjagends te suggereeren of: iets vreeswekkends en tegelijk minderwaardigs.

²⁾ Vs. 486 (cliché).

³⁾ Vs. 505.

⁴⁾ B.v. vs. 363.

⁵⁾ Vs. 365.

⁶⁾ Koloniale Bibliotheek hs. 201 (a). Op blz. 9 lezen we, dat de Engelschen het geld, dat Badar voor zijn herstel gestort had, met interest (d e n g a n é n t r é s n j a) terugbetalen.

⁷⁾ Op blz. 71 begint de verhalende kroniek; op blz. 80 de perang M é n t é n g. Het is in Latijnsch karakter en bevat vele foutieve transcripties, b.v. blz. 91: djénderal Soekerbana voor Sekobenah (Wolterbeek is bedoeld); blz. 117: Resjest i.p.v. Reynst e.d.m.

⁸⁾ Blz. 105. De expeditie-de Kock begint op blz. 96.

Het hs. loopt ook door tot en met Nadjam II's onderwerping.¹⁾

25°. „*Eenige mededeelingen omtrent het eiland Bali van Abdoellah-bin-Mohammad al Mazri met eene Nederduitsche vertaling en aantekeningen.*”

(Door dr. W. R. van Hoëvell, T. N. I. 1854, dl. II, blz. 139-201).

Een reisverhaal van den ons ook als auteur van de Hikajat radja² Siam (zie sub 26°) bekenden²⁾ schrijver Abdoellah, waarin hij opteekende wat hem interesseerde en wat hij te weten is gekomen betreffende Bali's oude geschiedenis, zeden en gewoonten e.d.m. De uitgegeven tekst³⁾ is, volgens v. H., een uittreksel van een uitvoeriger, maar blijkbaar verloren gegaan hs. Voor ons bevat het in 't geheel niets. Het geschrift dateert van ca. A.D. 1826.⁴⁾

26°. *Hikajat radja² Siam* (Kroniek van de vorsten van Siam). Tekst: het gelijknamige Leidsche hs. cod. 2011.⁵⁾

Geschreven door Abdoellah-bin-Mohammed-al-Misri; een Palembang van geboorte, die handel drijft op Besoeki. Tezamen met Pangéran Saïd Hassan, dien G. G. v. d. Capellen meermalen, tusschen 1823 en '26, in commissie zond naar Bali, bezocht hij dat eiland en in 1822 ook Siam.⁶⁾ De auteur is zeer pro-Hollandsch en deelt mee, dat hij zelfs van een voorgenomen handelsreis naar Timor afzag om met Saïd Hassan naar Siam te gaan, omdat deze beloofd had hem dan aan den G. G. te zullen voorstellen. Maka terlaloe soeka hati hamba sebab dikata berboeat bakti kebawah doeli Jang-dipertoean besar jang maha moelia ini dan lagi sangat harap hati hamba akan menghadap melihat wadjah Jang-dipertoean besar itoe. (Zeer verheugd was ik, toen hij

1) Blz. 123.

2) Volgens van Ronkel (zie sub 22°) is hij ook de auteur van de Hik. Mareskalek. Hij moet zich dan in een tiental jaren wel grondig bekeerd hebben van fel anti-Europeesch en orthodox-Islamitisch schrijver tot een nederig bewonderaar-door-dik-en-dun van het Europeesch bestuur c.a. en een op stuk van godsdienst zeer gematigd man, die voor andere godsdiensten zelfs belangstelling aan den dag legt.

3) Van H., blz. 142—59.

4) Zie sub 27°: tusschen 1823 en '26 bezocht Abd. Bali meermalen.

5) De Hollander geeft hiervan een vertaling onder den titel: „Berichten van eenen Maleier over Siam en de Siameezen.” (B. K. I., 3-VIII, blz. 229—48). De Hollander (blz. 230) vertaalde naar een copie van 1828.

6) De Hollander, blz. 229.

mij vertelde, dat ik zoo Zijne Excellentie kon dienen en buitendien verlangde ik er zeer naar Zijne Excellentie te mogen aanschouwen).¹⁾ Hij is dan ook later zeer teleurgesteld als hem de audiëntie niet verleend wordt, terwijl hij zich toch zóóveel moeite voor Z. E. getroost heeft, want in Siam: tiada memandang kekiri dan kekanan dan mentjari djalan jang boléh mendjadi bertambah²⁾ kebaktian ta'at kebawah Jang-dipertoean besar jang maha moelia itoe (keek hij („ik" in 't verhaal) naar links noch rechts en deed niets dan naar middelen zoeken zich nog meer verdienstelijk te maken jegens Z. E. den hoog-verhevene).²⁾ Daarom schreef hij deze geschiedenis van de vorsten van Siam, hopende, dat de Toean Besar er zich voor zal gaan interesseeren³⁾, of — zooals hij aan het slot zegt: daripada sangat hati hamba hendak menghadap doeli Jang-dipertoean besar itoe (omdat ik er zoo naar verlang bij Z. E. op audiëntie te mogen komen).⁴⁾ Te verwonderen valt het dus niet, dat deze auteur zijn best doet de achterlijkheid van de inheem-schen onder eigen bestuur en de zegenrijke regeering der blanken daartegenover te accentueeren.

Na Siam's geschiedenis, uiteenvallend in een mythologisch en een meer historisch deel, te hebben verteld, komt hij te spreken over het Siam, dat hij bezocht.⁵⁾ Hij constateert, dat de Siameesche vorsten een belachelijk-overdreven voorstelling van de macht en grootte van hun rijk hebben⁶⁾, en, zegt hij: orang Siam itoe biasa sakit diperintah oléh radjanja ('t Siameesche volk is er aangewend met harde hand door z'n vorsten geregeerd te worden) en: djika tiada bangsawan koelit poetih India nistjaja tiada sesoeatoe harta doenia didalam negeri Siam itoe (zonder blanken uit Indië zou Siam totaal geen rijkdom ken-

¹⁾ Hik., blz. 3. De tekst heeft berbarat (bakti) i.p.v. berboeat.

²⁾ Hik., blz. 5.

³⁾ Hik., blz. 5—6.

⁴⁾ Hik., blz. 50.

⁵⁾ Hiernaast vooral: J. Crawford, *Journal of an Embassy from the Governor General of India to the courts of Siam and Cochin-China*. Crawford vertoefde van Maart tot October 1822 in Siam.

⁶⁾ Dit wordt volkomen bevestigd door Crawford, dl. I, hfdst. IV—VII.

nen).¹⁾ Abd. vergelijkt Siam, vorst en bevolking, met dien blindgeworden man, die alles wat hij te hooren krijgt maar niet meer gezien heeft, vergelijkt met wat hij het laatste gezien heeft: een haan (zie ook sub 35°, B: Abdoellah bin-Abdelkadir al-Moensji). Zoo zegt hij, wanneer men hem b.v. van de macht en bloei van Batavia vertelt: *Mana besar negeri Betawi itoe dengan ajam djantang akoe lihat* (Hoe zou Batavia in grootte die haan, dien ik gezien heb, kunnen evenaren).²⁾ Naar Abd.'s meening beteekent Siam echter niets. Eerst door reizen naar Batavia en P. Pinang zullen de Siameezen eenig begrip kunnen krijgen van de schatten dezer aarde. Zoolang geen orang poetih zich om Siam bekommeren zal het land oeconomisch van geen beteekenis blijven. Landen zonder orang poetih vergelijkt hij met een armen naaktlooper of een dooden boom. Komen er blanken in het land dan krijgt die arme kleeren en de doode boom herleeft en krijgt blaren, d.w.z. allerlei soorten lijnwaad, en vruchten, d.w.z. edelsteenen, goud en zilver³⁾ en onder dien boom komen allerhande spijzen op, weshalve vreemdelingen graag naar dien herleeften boom komen. M.a.w. Europeesch bestuur herschept arme en achterlijke landen in een waar Luilekkerland.

Spoedig zal men ook ontdekken, dat de Europeesche waren van betere qualiteit zijn dan die welke de inheemsche industrie produceert.⁴⁾ Zie maar naar Java, dat ook eerst toen er blanken kwamen, en door hún toedoen, tot welvaart is gekomen. Want hoe was 't vroeger? ... *jang ada ditanah Djawa itoe boenoeh dan djoeal orang dan djoedi saboeng dan tjoeri djoega dikerdjakan oléh orang Djawa itoe. Tiada tahoe radja*² *Djawa itoe mendapat harta dengan berniaga dan bernalem hingga habis 'oemoernja didalam pekerdjaan lalim.* (Niets anders deden de Javanen dan rooven en moorden, slavenhandel drij-

¹⁾ Hik., blz. 32.

²⁾ Hik., blz. 31—32. Men merke op hoe zeer wijze en toon, waarop hiér over de orang poetih gesproken wordt, verschilt van die van de Hik. Mareskalek.

³⁾ Dit is identiek met rijkdom (c.q. geluk) naar Maleische opvatting.

⁴⁾ Hik., blz. 33.

ven, dobbelen, hanegevechten houden en stelen. De Javaansche vorsten hadden niet het minste begrip van handelen . . . (?) zoodat zij hun leven verdeden in willekeur en tyrannie).¹⁾ Waren de Javaansche vorsten tyrannen, nú leert het Javaansche volk de zegeningen kennen van handel en landbouw. Woningen, meubilair, kleeding en spijsen, alles verandert, d.w.z. verbetert.²⁾ Nieuwe dingen worden ingevoerd. Blinden worden ziende, dooven hoorende, wanneer de Compagnies-vlag in hun land verschijnt. De auteur gaat dan over op een gesprek, dat toean kapitan Elout poetera toean besar Komisarisdjénderal Elout (kapt. Elout, de zoon van den Commisaris-Generaal van dien naam)³⁾ heeft met den verstandigen sultan Sjarif Kasim van Pontianak. Zij hebben juist tezamen Tajan veroverd, maar . . . orangnja tiada ditawan dan hartanja tiada dirampas. 'Adat Kompeni bersalahan orang Siam dan Melajoe (de bevolking werd niet krijgsgevangen gemaakt noch uitgeplunderd: de gewoonten der Comp. verschillen van die van Siameezen en Maleiers).⁴⁾ Wanneer Elout, een knap en deskundig vertegenwoordiger van den toean besar, zich verbaast over den berooiden toestand waarin zich zelfs pangérans en andere rijksgrooten bevinden, antwoordt de Sultan, dat de welvaart van een land ook afhankelijk is van het al of niet aanwezig zijn van de Kompeni. Wie dat niet beseft z*i*. tersalah paham (heeft een verkeerd begrip van de zaak). En inheemsche vorsten willen dat niet inzien: karena kebesaran dan kelebihan radja² dibawah angin ini tiga perkara djoega: memboenoeh orang dan mendjoeal orang dan merampas harta orang (want de grootheid en superioriteit van Oostersche vorsten uit zich op drie wijzen: in het dooden en verkoopen van hun onderdanen en het rooven van hun bezittingen), practijken waaraan de Comp. natuurlijk dadelijk een einde zou maken.⁵⁾ Elout merkt dan lachend op, dat hij 't ook wel eens anders heeft gehoord: dat de Comp. gevreesd

¹⁾ Hik., blz. 34. Een werkwoord bernallem ken ik niet. Uit wat volgt zou men meenen, hier met een schrijffout voor bertanam (planten van gewassen; landbouw) te doen te hebben.

²⁾ Hik., blz. 35. Een bewijs van welvaart vindt de auteur, dat de vorsten nu huizen hebben berdinding katja (met glazen vensters); t.z.p.

³⁾ C. P. J. Elout (zie sub 36°, III).

⁴⁾ Hik., blz. 36.

⁵⁾ Hik., blz. 37.

wordt vanwege de belastingen die zij oplegt. „Perkataan orang bodoh” (dommeman's praat) zegt de Sultan: verstandige lieden hebben geen bezwaren tegen belastingen, waarvoor hun immers rust, veiligheid en voorspoed worden geboden. ¹⁾ Maar misschien, merkt Elout op, bersalahan paham toean Soeltan dengan paham orang jang lain (staat Uwe Hoogheid met deze opvattingen tegenover alle andere inheemschen). Zeker, zegt de Sultan, en daarom heb ik ook Tajan helpen bevechten. ²⁾ Maka sama tertawa orang bidjaksana itoe (en toen lachten die twee schrandere mannen). ³⁾ En het is, zegt de auteur (men herinnere zich waarvoor hij schrijft!), onder den G. G. v. d. Capellen, dat de welvaart der inheemsche bevolking haar hoogste vlucht heeft genomen, mede doordat de rechtvaardigheid van den toean besar de handel veilig heeft gesteld.

Na een paar bladzijden aan het Chineesche en Siameesche priesterwezen gewijd te hebben ⁴⁾, vertelt hij van eenige Nederlandsche en Engelsche gezantschappen naar Siam en hun wedervaren aldaar. Zekere toean Kroëésténs (Grovestins?) ⁵⁾, een bangsawan orang koelit poetih, orang moelia, biasa melihat negeri dalam doenia ditanah Eropah (een blanke van aanzienlijke afkomst, die vele landen in Europa bereisd had) bemerkt, dat Siam in geen enkel opzicht aan z'n reputatie beantwoordt, en windt zich op over de domheid en zelfoverschatting van den vorst, waardoor een twist ontstaat, die door pang. Saïd Hassan wordt bijgelegd. De koning geeft daarop te kennen, dat hij voortaan geen blanke gezanten van den toean besar meer wenscht te ontvangen, maar slechts pang. Saïd Hassan. ⁶⁾

Zekere mista Keròfet (mr. Crawford) ⁷⁾, gezant van den toean besar djénderal Benggal Mar-

¹⁾ Wanneer deze Abd. werkelijk dezelfde is als de hooghartige, tegen de blanken en vooral tegen hun belastingstelsel fulmineerende auteur van de Hik. Mareskalek, dan mag deze volte face verbijsterend heeten.

²⁾ Hik., blz. 38.

³⁾ Hik., blz. 39. Over Elout wordt immer sympathiek gesproken. Zie vooral sub 36°, III.

⁴⁾ Hik., blz. 40—41.

⁵⁾ Gissing van de Hollander (blz. 245).

⁶⁾ Hik., blz. 42.

⁷⁾ De Hollander transcribeert Mr. Kropt en weet niet mede te deelen wie hij is (blz. 245). Er is geen twijfel of hier is Crawford bedoeld.

koes Hating (G. G. van Indië, de marquess of Hastings), heeft ook al redenen tot verontwaardiging:

- 1°. noemen de Siameezen alle geschenken van buitenland-
sche mogendheden schatting aan den vorst van Siam;
- 2°. laat de vorst het antwoord op den brief van den G. G.
door een ondergeschikte beambte schrijven.¹⁾

Crawfurd eischt een bewijs, dat de geschenken te Siam aangekomen en met vreugde geaccepteerd zijn geworden. Hoe dit afliep weet Abd. niet. Crawfurd's opvolger is een zekere kapitan Samit (capt. Smith?)²⁾, die dengan tiada sabar daripada poeter³⁾ dan balik dan tipoe dan tekeboer radja Siam itoe (z'n geduld verloor door het gedraai en gelieg en de verwatenheid van den Siameeschen koning) en zijn paard doodde.⁴⁾ Deze Smith(?) moest met achterlating van zijn geschut en koopwaren daarop Siam verlaten, dat de Siameezen uit vrees voor represailles gaan versterken.⁵⁾ Volgens Crawfurd⁶⁾ had de gezagvoerder van een Britsch handelsschip den Siameeschen koning een paard ten geschenke gegeven. Eenige maanden later werd het zonder meer geretourneerd, toen 't schip op 't punt van uitzeilen stond. Daar er geen plaats voor het dier was, werd het afgemaakt, maar daarmede kwetste men de Boeddhistische Siameezen in hun religieuze gevoelens: kapitein en supercargó werden verraderlijk gevangen genomen, gegeeseld en eenige dagen gevangen gezet.

Het hs. is gedateerd: Batavia 24 Djoem II, H. 1238 (d.i. 10 Maart 1823) en afgeschreven door pangéran Mahmoed Hassan op 18 Rabi II, H. 1261 (d.i. 26 April 1845).

27°. *Silsilah radja*² *Broenei* (Genealogie van de vorsten van Broenei). Tekst: H. Low, *Selesilah* (Book of the descent) of the rajas of Brunei. (J. R. A. S. — S. B. V, blz. 1—35).

Onderverdeeld in: 1°. *Selesilah*; 2°. *Notes*; 3°. *History of the Sultans of Brunei*; 4°. *List of the Mahomedan Sovereigns of Brunei or Borneo proper*; 5°. *Transcription and*

¹⁾ Hik., blz. 43. De verwatenheid der Siameezen en hun chicanes op het stuk van étiquette en protocol worden door Crawfurd bevestigd (dl. I, hfdst. IV—VII). De brieven-historie op blz. 259—60.

²⁾ Gissing de Hollander (blz. 246). Crawfurd vermeldt wel de geschiedenis maar noemt geen namen (zie hierna).

³⁾ Hik., blz. 44.

⁴⁾ Hik., blz. 45.

⁵⁾ Hik., blz. 46.

⁶⁾ Crawfurd, dl. I, blz. 466—67.

Translation of a Historic Tablet.¹⁾ Niet belangrijk. Geeft in hoofdzaak een genealogie van de elkaar te Broenei opvolgende vorsten. Een enkele mededeeling betreffende aanrakingen subs. gevechten met de Spanjaarden en Portugeezen, te vinden in het 3e stuk (History etc.), de eigenlijke kroniek, mogen volledigheidshalve gemeld worden.²⁾

1°. Onder sultan Abdul Kahar³⁾ deden de Spanjaarden een aanval op Brunei, waarbij zij door eene Sri Lela geholpen werden, uit wrok over een beleediging hem door den Radja Bendahara Saham aangedaan. Saham weet echter tenslotte met een uitgelezen schare de Castéla te verdrijven.⁴⁾

2°. Er wordt speciaal melding gemaakt van een Portugeesch kapitein, Pangéran Kestani, die met zijn schip bij Telok Prangi schipbreuk leed, met zijn bemanning aan land gebracht en door den Sultan goed ontvangen werd. De Portugeezen werden *orang Makau* genoemd.⁵⁾ Zulke goede vrienden wordt de Sultan met den Portugees, dat hij hem... Manila cadeau doet(!), van welke plaats uit destijds de Spanjaarden Broenei hadden aangevallen. Kestani belooft Manila te zullen gaan heroveren (dat „her-“ is prachtig: Broenei had niet de minste aanspraken op de Philippijnen!), maar na eenigen tijd komt er een schip uit Macao en dat neemt den kapitein c.s. mee. Later komt Kestani uit verlangen naar den Sultan weer terug, maar als hij hoort, dat zijn vriend en weldoener inmiddels overleden is, vertrekt hij zonder aan land geweest te zijn. Als geschenk laat hij evenwel 3 kanonnen achter.⁶⁾

Behalve dit laatste aardige verhaaltje en een kleine indruk van de aanrakingen der Broeneiers met de Spanjaar-

1) Respectievelijk op: blz. 1—5; 5—8; 8—23; 24—31; 32—35.

2) Transcriptie en historische bijzonderheden naar Low.

3) Volgens Low (noot, blz. 9) vond dit plaats onder Abdul's zoon, Saif-ul-Rejal. A° 1577 deden de Spanjaarden onder Don Francisco la Sande om Sri Lela in plaats van zijn broer, den usurpator, op de troon te herstellen, hun eersten aanval (Note 9).

4) Low, blz. 9—10. Volgens note 10 keerden de Spanjaarden een tweeden maal terug om Sri Lela op den troon te herstellen, A. D. 1580, bij welke gelegenheid Saham zich zou hebben onderscheiden. Bij dien tweeden aanval, waarbij Broenei veroverd werd, wordt in de Spaansche berichten melding gemaakt van een Portugeesch kapitein, die de inheemschen hielp (note 10 en 22), dezelfde dien de Silsilah vermeld (sub 2°).

5) Makau = Macao. Destijds het centrum van de Portugeesche macht in de Chineesche wateren.

6) Low, blz. 22—23.

den en Portugeezen, bevat ook deze kroniek niets van belang, zelfs geen opmerkingen over de vreemdelingen, hun uiterlijk en gedragingen, event. welke producten zij vooral begeerden e.d.m. ¹⁾)

Het geschrift moet, daar het de dood van Omar Ali Saif Uddin in 1825 nog vermeldt ²⁾), die op blz. 18 „The late Sultan” heet, in of na het genoemde jaar vervaardigd zijn.

28°. *Soerat tjerita asal tanah dan orang jang mendiami tanah Banka* (Geschiedenis van 't eiland Banka en z'n bewoners).

Tekst: Soerattjerita atsal tanah dan orang jang mendijami tanah Banka (Leiden, Ms. 567). ³⁾)

Een zeer leesbare kroniek, vrijwel geheel overeenkomende met het Maleische hs., dat de Clercq vertaald heeft. De hikajat begint met een aantal, plaatselijk verschillende, legenden over het ontstaan van Banka, en een soort reconstructie door den auteur van Banka's oudste geschiedenis aan de hand daarvan. Vervolgens behandelt het de geschiedenis van 't eiland onder de suzeriniteit, resp. van Madjapahit, Djohor, Bantam en Palembang; de rol, die Banka, vooral als toevluchtsoord van Badar I, speelde in de geschiedenis van 't Palembangsche vorstenhuis; de ontdekking en winning van tin; ⁴⁾) de verwarring en ongeregheden in de 18e eeuw, gevolg van verwaarloosd bestuur, knoeierijen in de tinhandel, vexaties door land- en zeeroovers e.d.; de uitwijking van een groot deel van Muntok's bevolking naar Lingga op 18 Ramadan H. 1208, d.i. 19 April 1794 ⁵⁾); de aanvallen van Lingga en een Boegineeschen zeeschuimer, Aroeng Mampas (H. 1216, d.i. A. D. 1801/02);

¹⁾ Die betrekkingen waren, hoewel niet van belang en zeer onregelmatig, toch veel frequenter dan uit deze Silsilah blijkt. (Zie Tiele, De Europeërs, passim).

²⁾ Low, blz. 31. De auteur is onbekend.

³⁾ F. S. A. de Clercq: Bijdrage tot de Geschiedenis van het eiland Bangka (naar een Maleisch handschrift), B. K. I., 6 - I, blz. 113—63. De Clercq kreeg het hs. van een zekere hadji Idris, onderwijzer aan een inlandsche school te Muntok, die het samengesteld had (t.p. blz. 113).

⁴⁾ Daarna (Hs., blz. 54—68) Oendang² tanah Banka (Wetten en instellingen van Banka).

⁵⁾ De Clercq (blz. 150) geeft 18 Ramadan 1258 op, wat, naar hij in een noot t.z.p. opmerkt, fout is, daar dat jaar met A. D. 1840 (niet juist: 1842) zou overeenkomen. Hij acht 1216, het jaar voor de attaque van Aroeng Mampas in de tekst, juist. Wij houden ons aan H. 1208, waarvoor 1258 een schrijffout mag geweest zijn.

de terugkeer van de destijds uitgeweken Muntokkers, de komst van de Engelschen onder médjer Mèr (maj. Meares)¹⁾; de expedities van Meares, Robison en Muntinghe tegen Palembang, waarbij Banka als ravitailleerings- en operatiebasis een rol speelde, en tenslotte de pacificatie van het eiland door de Nederlanders.

Hoezeer overigens de moeite waard, levert het hs. niets op wat voor ons van veel belang zou zijn. Vermelden wij volledigheidshalve, dat de Europeanen ter sprake komen op blz. 89 e.v.

1°. Een paar Palembangsche grooten, die een veete hebben tegen Mahmoed Badar-aldin II — soedah toesok bitjara dengan orang Inggeris (stookten de Engelschen op)²⁾ — en haalden hen over zich te Muntok te vestigen. Zij komen onder médjer Mèr met geschut en dengan pakai beberapa koeda (cavalerie)³⁾ en werpen te Muntok, zonder verlof van den Sultan van Palembang af te wachten, een bénténg op. De Sultan, die in zijn eigen omgeving de handen vol heeft, moet er wel in berusten: Apa boléh boeat? Hal Palembang beloem tentoe (Niets aan te doen: in Palembang zelf is de toestand nog onzeker).²⁾ Meares c.s., die het met de Muntokkers goed kunnen vinden, verzekeren zich van het tin-monopolie. Meares' expeditie (tegen Badar in 't Palembangsche n.l.) loopt niet goed af: hij keert zwaar gewond in Muntok terug en sterft daar.³⁾

2°. Zijn opvolger, Robison,⁴⁾ heeft wel succes: hij neemt Palembang, zooals 't hs. zegt.⁵⁾ De Engelschen betalen niet de vroeger met Meares overeengekomen prijs van 16 ringgit (rijksdaalders) de pikoel, maar slechts 8, wat de Muntokkers, die de mijnwerkers 11 ringgit moesten betalen, aanzienlijke verliezen berokkende en tenslotte er toe bracht

1) Dezelfde Meares, die ook in de Hik., Palembang (sub 25°, I) voorkomt.

2) Hs. blz. 91.

3) Blz. 92. E. B. Kielstra, De ondergang van het Palembangsche rijk (De Gids, 1892, II, blz. 76—111): Meares, die resident van Banka en Palembang was, steunde Nadjam tegen Badar II (blz. 82—83).

4) Het hs. spreekt slechts van een toean. De Clercq (blz. 153) geeft den naam.

5) Er was geen sprake van ondernemingen tegen Palembang, waarover de Engelschen sedert 1812 toch reeds 't oppergezag uitoefenden. Wij verwijzen naar Hik. Palembang (sub 24°, I) en het daar medegedeelde.

het werk neer te leggen. De Engelschen treffen militaire maatregelen. ¹⁾

3°. Médjer Koet (maj. Court) ²⁾ voert een nieuwe bestuursorganisatie in. Kemoedian soedah tetap negeri Muntok ditangan Inggeris. (Daarna stond Muntok duurzaam onder Engelsch gezag). ³⁾ Dat daarbij van rust en vrede geen sprake was, blijkt uit 't feit, dat op poelau Belitoeng (Billiton) een gestrand Engelsch schip wordt afgeloopen en de bemanning als slaven verkocht, hoewel Koet uitlevering geëischt had. Een straf-expeditie onder R. 'Akil van Siak ⁴⁾ is noodig.

De Engelschen beijveren zich Banka te peupleeren met Chineezen. Eenige jaren later komt Banka aan het Goepermèn Holanda ⁵⁾ en wordt verhaald van den:

4°. idelir Mèntèng (Muntinghe), die een expeditie tegen Palembang ondernam, maar onverrichterzake moest terugkeeren. Van de oorlog der Hollanders tegen Palembang wordt slechts met enkele woorden melding gemaakt, maar meer aandacht wordt besteed aan de moord op den Hollandschen resident, toean Semits (Smissaert). ⁶⁾ Diens hoofd wordt opgezonden naar den Sultan van Palembang. Daarop verschijnt een groote vloot onder een:

5°. djénderal (de Kock n.l.) ⁷⁾, die eerst tegen Palembang opereert en dan terugkeert om op Banka rust en orde te herstellen. Aanvankelijk verdedigen de eilandbewoners zich met succes, maar ten slotte wordt heel Banka toch tot onderwerping gebracht, voornamelijk dank zij de actie der inheemsche hulptroepen. ⁸⁾

Het hs. is afgeschreven: Muntok, 10 Safar H. 1246, d.i. 31 Juli 1830. Gezien de gebeurtenissen, die het beschrijft, kan het niet veel eerder geschreven zijn en dateert het uit de 30-er jaren van de 19e eeuw.

29°. *Hikajat Sambas dan Soekadana* (Kroniek van Sambas en Soekadana).

Uitgegeven onder den titel: Kronijk van Sambas en Soekadana, met vertaling door: E. Netscher, T. B. G. I, blz. 1—41. Een magere West-Borneosche kroniek met wei-

¹⁾ Hs. blz. 92.   ²⁾ Hs., blz. 92 (zie Kielstra, blz. 85).

³⁾ Hs., blz. 93.

⁴⁾ Hs., blz. 94. Ook bekend uit de Sja'ir perang Mèntèng (sub. 25°, II).   ⁵⁾ Hs., blz. 95.

⁶⁾ Volgens de Clercq (blz. 155).

⁷⁾ Hs., 95. De expeditie-Wolterbeek wordt niet vermeld.

⁸⁾ Hs., blz. 96.

nig mededeelingen. Voor ons bevat het niets, daar het zelfs de komst der Hollanders niet vermeldt. ¹⁾

De kroniek moet, daar de opvolger nog genoemd wordt van een Sultan Otzman, die in 1831 afgezet werd, van ná dat jaar dateeren.

30°. *Inlandsche getuigenissen aangaande den Padri-oorlog.* ²⁾

I. *Hikajat Sjaich Djelal-oedin* (Leiden, cod. 1743).

II. Een artikel onder bovengenoemden titel (Inlandsche getuigenissen etc.) van Ph. S. van Ronkel, I. G., 1915, dl. II, blz. 1099—1119 en blz. 1243—59.

Ad I. Een in vele opzichten merkwaardig hs., dat een waardevolle bijdrage levert tot onze kennis van de secte der Padri's, hun ontstaan, doelstellingen en actie, en de latere controverse tusschen de meer gematigde, van wie de auteur, Djelal-oedin, één der leiders is, en de radicale richting in de secte. De Stuers nam het in een, verkorte, vertaling als bijlage op. ³⁾

Voor ons bevat het niets van belang, daar het eindigt met de mededeeling, dat de Kompeni haar intrede in de Padangsche bovenlanden doet. ⁴⁾

Ad II. Hierin behandelt van Ronkel uitvoerig de inhoud van een lijvig handschrift (318 fo. blz.): de levensgeschiedenis van Toeankoe Imam met een soort vervolg daarop over en door één van zijn zonen. Van dit hs., dat het eigendom is of was van eene Soetan Nagari te Bondjol, is de, bij De Stuers als bijlage afgedrukte: „Memorie van Toewankoe Imam aangaande de komst der Hollanders in Sumatra's binnenlanden en den aldaar door hen gevoerden oorlog. Vertaald uit het Maleisch” ⁵⁾ slechts een beknopt extract. ⁶⁾ Het geschiedverhaal zelf, zegt van Ronkel, ⁷⁾ is in beide memo-

¹⁾ Maart 1604 zond v. Warwijck een sloop op verkenning uit en werd in Soekadana 100 realen aan diamanten besteed (Tiele, *De Europeërs*, VI, blz. 220). Later, wellicht sedert 1606, hadden de Hollanders een factorij te Soekadana (Tiele, *De Europeërs*, VII, blz. 76).

²⁾ Daarnaast: Gen.-maj. H. J. J. L. Ridder de Stuers: *De vestigingen uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra*, (2 dln., Amsterdam, 1849, 1850).

³⁾ De Stuers, II, Bijlage B, blz. 221—40. De vertaling is van v. Hoëvell, die evenwel meerdere stukken heeft overgeslagen. V. R. (blz. 1100) bespreekt de bijlage in 't kort.

⁴⁾ Hs., blz. 28. Ongedateerd.

⁵⁾ *De Stuers*, II, Bijlage B, blz. 221—40. Gedateerd: 13 September 1839 te Amboina (het laatste verbanningsoord van Toeankoe Imam).

⁶⁾ De episode van contact met de Hollanders begint b.v. op de 3e blz. van de Bijlage en eerst op blz. 56 van 't hs. (v. R., blz. 1104).

⁷⁾ Van R., blz. 1109.

rie's vrijwel eender." De Memorie voornoemd gaat niet verder dan tot Toeankoe Imam's verbanning; het hs. behandelt ook nog den tijd van ballingschap, en het leven en de wederwaardigheden van Imam's zoon, Soetan Tjaniago, in Compagnie's dienst. Afgezien van een begrijpelijke neiging de eigen partij in een gunstig daglicht te stellen, ¹⁾ neiging, die nergens hinderlijk of al te uitgesproken tendentius wordt, is het verhaal aangaande de krijgsbedrijven om Bondjol en de latere moeilijkheden bij de instelling van een geregeld bestuur in die gewesten, betrouwbaar, juist en belangwekkend. ²⁾

Het hs. verhaalt eerst uitvoerig de vóórgeschiedenis van den Bondjolschen krijg en vermeldt daarbij o.m. een succesvol oorlogje met de goempanie ³⁾, hoe Toeankoe Imam er in slaagt, wanneer hij gebrek aan kruit en ammunitie heeft, een treffen met de Hollanders te ontwijken, ⁴⁾ hoe een aanval op de Hollandsche vesting te Natal mislukt en hoe de Hollandsche commandeur de inheemsche handel geheel weet lam te leggen. ⁵⁾ Daarna komen de eigenlijke militaire operaties ter sprake. ⁶⁾ Er wordt verhaald van de actie onder luit.-kol. Raaff met eerlijke vermelding van vóóren tegenspoed der Padri's ⁷⁾, de actie der Hollanders in het land Agam ⁸⁾, de brief, waarin Elout van die-van-Alahan Pandjang onderwerping eischt en de verdeeldheid daarover onder de hoofden. ⁹⁾ De vrede met de Hollanders komt tot stand op voorwaarde, dat deze fort Bondjol niet zullen bezetten en geen inbreuk op godsdienst en adat der bevolking zullen maken. Desniettenstaande gaan de Hollanders toch hun intrek nemen in den tempel en in diverse particuliere woningen, terwijl zij zich buitendien wederrech-

¹⁾ De Stuers, die hooge lof toezwaait aan de Memorie (Nota aangaande de Memorie van Imam, dl. II, blz. 241—42) en zeer veel waarde aan inlandsche getuigenissen hecht, moet met eenige reserve gelezen worden: hij is wel wat al te zeer geneigd alle kwaad en alle fouten bij de Hollanders te zoeken en de Inlanders zoo gunstig mogelijk af te beelden.

²⁾ Gevolgd werd hierna, uit den aard der zaak, v. R.'s exposé.

³⁾ v. R., blz. 1105.   ⁴⁾ v. R., blz. 1106.   ⁵⁾ v. R., blz. 1107.

⁶⁾ Hiervoor volgden wij de Bijlage B. bij de Stuers, dl. II, blz. 223—40 (= v. R., blz. 1108—19), d'e wat uitvoeriger is dan v. Ronkel's extract, behalve dáár, waar het laatste weer uitgebreider is — aan het slot n.l.

⁷⁾ Bijlage, blz. 223—24.

⁸⁾ Bijlage, blz. 224—26.

⁹⁾ Bijlage, blz. 226.

telijk vee, visch en vruchten der bevolking toeëigenen.¹⁾ Uitvoerig wordt stil gestaan bij Toeankoe Imam's bezoek aan Elout, die hem, den „Altersgenossen”²⁾, vriendelijk en gastvrij ontvangt. Elout wil Imam uit hoofde van zijn hoogen leeftijd door een ander vervangen en deze kan zich daarmede vereenigen. Zoo wordt Toeankoe Moeda nu regent van Alahan Pandjang.³⁾ De expedities naar Rau en Agam worden vermeld⁴⁾ en daarna uitvoerig het uitbreken van den opstand. De Hollandsche troepen houden nog steeds verblijf in de moskee en de huizen der ingezetenen, die zij diep beleedigen door allerlei vuil en zelfs honden daar binnen te brengen en door hun eigenmachtig optreden. Bij een gedwongen transport schiet de sergant van het militaire exorte zelfs een drager, die rusten wilde, hoewel hem zulks geweigerd was, overhoop.⁵⁾ Het is niet te verwonderen, dat de bevolking zich over deze willekeur en onderdrukking des te meer verontwaardigt, daar beide partijen destijds op voet van gelijkheid vrede gesloten hadden. De wrok en ontevredenheid explodeeren tenslotte in den overval op en de uitmoording van de Hollandsche bezetting van Bondjol.⁶⁾ Na vermelding van de eerste mislukte poging de sterkte te heroveren, komt de luit.-kol. Bauer ter sprake, die vredesonderhandelingen aanknoopt. Deze mislukken omdat de overste Imam's voorwaarde, dat den Hollandschen troepen de toegang tot 't gebied van Alahan Pandjang ontzegd zou zijn,

1) De Stuers, I, blz. 165—66: „Ons verblijf te Bondjol werd al dadelijk gekenmerkt door groote ongeregelheden, die op verre na niet alle te verontschuldigen zijn, en die men, zelfs in zijn eigen belang, althans grootendeels had moeten weten te keeren.” Hij haalt Imam's getuigenis als bewijs aan, maar schrijft het stelen en plunderen op rekening van de hulp-benden van Sentot.

2) N. B.: Elout (C. P. J.) was in 1795 geboren en in 1830 Resident en militair commandant van Sumatra's Westkust geworden. Hij was dus een goede dertiger, de Imam een zestiger (!).

3) Bijlage, blz. 228—30. Klopt met wat de Stuers hierover meedeelt (I, blz. 166).

4) Bijlage, blz. 230.

5) De Stuers haalt dit aan I, blz. 181—82. I, 177, lezen we: „De onwilligheid (der bevolking n.l.) bestond daarin, dat men zich zooveel mogelijk onttrok aan de last om als koelie (drager) te dienen; last, die door allerlei mishandeling en willekeur onverdragelijk gemaakt werd.” Het 13e hfdst. in dl. I blz. 176—95) van De Stuers wekt trouwens een zeer ongunstigen indruk over 't optreden van 't Gouvernement, b.v. over de wijze waarop eene Toeankoe Alam op arglistige wijze werd ter dood gebracht, en over de wijze, waarop andere inheemsche hoofden behandeld werden, zelfs de eigen bondgenoot, de Javaansche aanvoerder Sentot.

6) Bijlage, blz. 230—32. 11 Januari 1833.

weigerde te aanvaarden. ¹⁾ Daarop ontbrandt de krijg opnieuw en er wordt hevig gevochten bij Bondjol, waarbij beide partijen afwisselend succes hebben. Bauer wordt in 't commando opgevolgd door generaal Cleerens. ²⁾ Het groote offensief onder Cochius tenslotte wordt ingezet met het vóór-tijdig verbreken van den wapenstilstand door de Hollanders. ³⁾ Er wordt hevig gestreden en de Bondjollers betoonen evenveel moed als hardnekkigheid. Bij de Hollanders onderscheidt een zekere luitenant Lang zich het meest. Langen tijd boeken de Bondjollers de grootste successen tot de nood en ellende in de versterking den Imam nopen naar kampong Merapi uit te wijken. ⁴⁾

Dan volgt het slot: hoe het Gouvernement zich van des Imams persoon wist meester te maken en hem in verbanning zond. ⁵⁾ Inziende, dat daaraan nu niet meer te ontkomen valt, tracht de Imam met de Compagnie t.a.v. zijn persoon en familie tot een vergelijk te komen. ⁶⁾ Eén van zijn zonen brengt hem de boodschap van Resident Francis over, dat, wanneer hij niet buigen wil voor de kanonnen, hij maar buigen moet voor 't uitgangspunt der kanonnen, wat beteekende, dat hij zich dan maar niet aan den Resident maar aan diens gevolmachtigde, kapitein Steinmetz, moest onderwerpen. Soetan Tjaniago, een zoon van den Imam en schrijver van 't laatste deel van 't hs., gaat voor nadere inlichtingen naar Steinmetz. ⁷⁾

Het gesprek, dat zich tusschen partijen ontspint, „was niet veel meer dan het doen van verwijten en het zich verdedigen daarop, wat door een der beide aanwezige luitenants telkens werd gestuit door den uitroep: laat maar, 't is al voorbij.” ⁸⁾ Van de vrouw van één van die luitenants ondervinden S. T. en de zijnen veel vriendelijkheid en gastvrijheid.

¹⁾ Juist: blijkens De Stuers I, blz. 219—34 (aanval op Bondjol) en II, blz. 44—65 (Bauer's actie in 1834).

²⁾ Bijlage, blz. 234—36. Vgl. De Stuers II, blz. 79—89: de expeditie van Mei 1835 onder Bauer. Cleerens volgde hem op, den 3en Mei 1836. (De Stuers II, blz. 93).

³⁾ Bijlage, blz. 237. Juist: blijkens De Stuers II, blz. 93.

⁴⁾ Bijlage, blz. 237—40. In hoofdzaken juist blijkens De Stuers II, blz. 95—97. 16 Augustus 1837 werd 't verlaten Bondjol door de Hollandse troepen bezet.

⁵⁾ Voor dit gedeelte weer v. R. (blz. 1109—19). De Stuers II, blz. 97—100 laakt ons optreden zoowel tegen Bondjol als tegen den Imam, dat „mishandelde hoofd” (blz. 98).

⁶⁾ v. R., blz. 1109—11.

⁷⁾ v. R. blz. 1112.

⁸⁾ v. R., blz. 1113.

Zelfs krijgt S. T. bij zijn vertrek behalve eten en drinken nog f 40.— reisgeld. Steinmetz ontfermt zich tenslotte over dezen zoon van den Imam en neemt hem aan als „kind van de Koempanie”, maar gelast hem zijn vader te halen. De verwijtende vraag naar opheldering over de woordbreuk der Comp. in dezen oorlog beantwoordt Steinmetz met een ontwijkend: „die zaak is nu bij den Gouverneur-Generaal te Batavia.”¹⁾ Als de Imam te Paloeboek voor Steinmetz verschijnt²⁾, is deze zeer voorkomend en stemt er zelfs in toe hem een vrijgeleide te geven om ook zijn familie uit de rimboe te doen overkomen. 's Nachts wordt de Imam wel onverwachts opgeroepen om voor den grooten heer te Padang te verschijnen, maar S. T. mag zijn familie gaan halen. Wanneer deze met de zijnen is teruggekomen, verneemt hij, dat zijn vader naar Fort de Kock is gezonden en zelfs de generaals Cochius en Michiels beweren daar niets aan te kunnen veranderen. Eerst wilde men, Steinmetz i.c., den ouden Imam naar Agam verbannen, maar op advies van den regent van Batipoeh wordt dan toch besloten hem uit Sumatra te verwijderen. De Imam wordt eerst naar Padang gebracht en, hoewel een luitenant hem nog verzekert, dat hem niets zal overkomen, wordt hij aan boord van een zeilree-liggend schip gebracht. Op des Imam's verwijten motiveert Res. Francis deze oplichting hiermee, dat de Imam verbannen wordt, omdat hij destijds niet voor den Resident had willen verschijnen maar naar een ander gegaan was. En of de Imam nu al beweert, dat hij Steinmetz altoos als den gevolmachtigde van den Resident beschouwd had en gekomen was, zoodra hij kon, het baat hem niets: hij wordt verbannen en de eenige troost, die de Resident hem meegeeft is deze: „als Allah deernis en Zijne Excellentie medelijden met hem had, zou hij naar Bondjol terug mogen.”³⁾

Het hs. behandelt dan verder nog eerst Imam's ballingschap. Eerst wordt hij op Java (Tjiandjoer) geïnterneerd, maar na een request, dat hij heeft ingediend om te mogen terugkeeren naar Bondjol, wordt hij met spoed ingescheept

1) v. R., blz. 1114. T.z.p. roept de luitenant bij S. T. 's vertrek nog uit, dat bij de Europeanen, ieder, die niet eerlijk is, pleegt te worden afgezet — de koning inclusief.

2) Dit en volgende: v. R., blz. 1117—19.

3) v. R., blz. 1119.

naar Amboina.¹⁾ Daar, en ook later in het Menadoosche, heeft hij nogal wat moeilijkheden met zijn woning. De Resident zendt hem naar Menado op klachten van den eigenaar van 't huis, dat Imam op 't punt stond te verlaten. Ondanks een petitie door alle notabelen-ter-plaatse onderteevend. En in Menado, waar geen Mohammedanen zijn maar wel veel varkens en vuil, herhaalt de historie zich: nu eens mag hij wèl, dan weer nièt zich vestigen, waar hij wil. Hij sterft te Lota.²⁾ Het verhaal is beëindigd den 12en dag der 11e maand H. 1283 d.i. 19 Maart 1867.³⁾

Dan wordt de geschiedenis van Soetan Tjaniago, na het vertrek van zijn vader verteld. Het is een aaneenschakeling van twisten en perकरा's (geschillen) van de hoofden onderling, van wie velen jaloersch zijn op de Compagnie's gunsteling S. T., terwijl wij verder hooren van de moeilijkheden en tegenwerking, die S. T. bij zijn bestuursarbeid ondervindt, óók van de zijde van Nederlandsche B. B.-ambtenaren, e.d.m.⁴⁾ S. T. verhaalt, hoe de generaals Cochius en Michiels, bij wie hij ontboden werd, zich op vrij kinderachtige wijze met hem amuseeren, door hem een sigaar (zijn eerste) te laten rooken en in een koek te laten happen, die met verguld papier omwikkeld was. Later wordt hij de gunsteling van de Compagnie. In die woelige, na-oorlogsche dagen, vertelt hij, volgden de controleurs elkaar snel op te Bondjol: „de eene stierf, de andere werd afgezet wegens slecht beheer.”⁵⁾ S. T., die snel promotie maakt, en bij gelegenheid van de komst van een Commissaris-Generaal te Bondjol op 't voormalig slagveld als gids optreedt, komt, ondanks zijn goede verstandhouding met het Gouvernement, nog al eens met B. B.-ambtenaren in botsing. Zoo met een controleur, die op eigen gezag een weg wilde gaan traceeren, waarop de hoofden verontwaardigd iedere medewerking weigerden

1) Aanvankelijk (1837) werd de Imam op Java geïnterneerd; daarna, toen de aanwezigheid van een zoo dweepziek leider in Mohammedaansche gewesten niet goed geacht werd, bracht men hem naar Ambon over (1839) en vervolgens naar Menado (1841), waar hij 6 Nov. 1854 overleed. (v. R., blz. 1243—44, E. B. Kielstra, Sumatra's Westkust van 1836—1840 (B. K. I., 5e volgr. - V) citeerend).

2) v. R., blz. 1244—46.

3) v. R., blz. 1247. T.z.p. constateert v. Ronkel, dat van een beginselvaste en grootmoedige politiek van 't Gouvernement jegens Imam niet kan worden gesproken, en het Gouvernement in den jongeren zoon van Imam, die het als z'n voedsterling beschouwde, iets aan den vader scheen te willen goedmaken.

4) v. R., blz. 1247—58.

5) v. R., blz. 1255.

en S. T. alle schuld gaven. Deze had zich toen in woede bijna aan den controleur vergrepen!¹⁾ De Gouverneur van Padang stelt hem echter in 't gelijk en nog eens gebeurt zulks van hoogerhand, tegen den controleur, wanneer deze beweert, dat S. T. de tegenwerking bij de wegeaanleg aan z'n eigen streng optreden te wijten heeft, terwijl S. T. hem verwijt altoos partij te kiezen voor de ontevreden en de oppositie.

Men kan concludeeren, dat in dit getuigenis de Hollanders er niet goed afkomen, met uitzondering van den „ouden" Elout, en niet geheel ten onrechte, zelfs als men de persoon van den schrijver en zijn verhouding tot die Hollanders in aanmerking neemt. Aan een karakter-beschrijving van personen of een poging, de zonderlinge handelwijze dier Hollanders jegens den Imam, te begrijpen en te verklaren, zijn de auteurs niet toegekomen.

31°. *Sja'ir Resident de Brauw* (Gedicht over Res. de Brauw).²⁾ Tekst: het gelijknamige Bataviaasche hs. cod. CDLVI.³⁾

Een onbelangrijk gedicht over de arrestatie en afzetting van den Palembangischen Rijksbestierder, den Perdana Manteri; diens opzending naar en interneering op Java; de weerslag van den opstand van Tiang Alam op Palembang, tegen welken Tiang Alam de Brauw optrekt. Een *sja'ir ringgit dan goeldan* (gedicht over gulden en rijksdaalder) met een aansporing tot spaarzaamheid en het betrachten van economie, en een paar sluit-pantoens zijn daar aan toegevoegd. Res. de Brauw komt er bijna niet in voor en vervult geen rol van beteekenis.

Slechts vanwege de curieuze en tendentieuze wijze, waarop afzetting en verbanning van den Perdana Manteri worden geschilderd, is deze *sja'ir* eenigszins interessant. De auteur doet het voorkomen of noch hij noch de Rijksbestierder zelf noch zelfs de Resident eenig idee hebben waar-

¹⁾ v. R., blz. 1257.

²⁾ Wij behielden de door v. Ronkel opgegeven titel (Vh. B. G. LVII, blz. 347) hoewel die misleidend is. Buitendien is de inhoudsopgave onjuist: „Beschreven wordt hoe de resident zich inscheepte op de Ardjoeno, na aankomst (?) een feest gaf, aan met name genoemde ambtenaren opdrachten gaf, excursies leidde (sic!), ontmoetingen had e.d. De laatste bladzijden handelen over munten en wat men daarvoor koopen kan." Men vergelijkte met het hierna medegedeelde.

³⁾ Jhr. J. C. A. de Brauw was van 1850—'55 Resident en militair commandant van Palembang.

óm dat gebeurt. De laatste deelt den Perdana Manteri bij zijn arrestatie aan boord van de Ardjoena alleen mede, dat de toean besar te Batavia hem heeft ontboden: tiada tahoe maksoed dan peri (mij is onbekend wat hij voorheeft).¹⁾ De Rijksbestierder wordt voorgesteld als een soort martelaar, die, hoewel hij zich van geen kwaad bewust is, integendeel: zich immer een trouw en toegewijd dienaar van het Gouvernement heeft betoond, gelaten in zijn lot berust. Was niet juist hij immer, rusteloos en zonder naar 't hoe of waarom te vragen, voor het Gouvernement in de weer? Zeggende:

Apa perintah radja negeri
toeroetlah djangan banjak dipikiri
djanganlah banjak pikir dan hémat
soepaja djadi tetap selamat
karena Resident kasihan amat
kepada sekalian ra'jat dan oemat
kasihnja radja tiada terperi
kepada ra'jat désa negeri

(Gehoorzaam zonder na te denken al wat de resident beveelt. Dat is in jullie eigen bestwil, want de resident is vol liefde en mededoogen voor land en volk).²⁾

Men weet echter, dat de Rijksbestierder afgezet en verbannen werd, toen, na de afschaffing van het Sultanaat, Palembang even roerig bleef als tevoren, wat voor 't grootste deel te wijten was aan dezen Perdana Manteri.³⁾

Resident de Brauw komt als gezegd maar een enkele maal voor en dan voorzien van de geijkte epitheta: (radja negeri) jang bidjaksana (de wijze landsvorst),⁴⁾ jang oetama (de voortreffelijke),⁵⁾ en de auteur zegt van hem:

Resident pahlawan amat prajoga
sikep hoeloebalang sempoerna warna.

(De heldhaftige Res., die een goed organisator was, zag er

¹⁾ Hs., blz. 8.   ²⁾ Hs., blz. 35.

³⁾ E. B. Kielstra (De ondergang van het Palembang'sche Rijk, De Gids, 1892, II, blz. 76—111) noemt het doen aanblijven van den in 1823 aangestelden Rijksbestierder, die toen al in hooge mate verdacht was, een grove fout (blz. 109). Men vergelijkte des auteurs schildering van de toegewijde dienstvaardigheid van den Perdana Manteri met wat de Encycl. v. N. I. (dl. III, Palembang, blz. 265—67) hiervan zegt: dat hij en de rijks grooten de bevolking aan allerlei knevelarijen onderwierpen, „voorgevende, dat zij voorschriften der Nederlandsche regeering ten uitvoer brachten.”

⁴⁾ Hs., blz. 1.   ⁵⁾ Hs., blz. 7.

uit als een volmaakt krijgsheld). ¹⁾ Wij lezen, dat hij, na een feest gegeven te hebben aan boord van de Ardjoena den volgenden dag ambtenar jang setiawan (trouwe ambtenaren) ²⁾ en den Perdana Manteri uitnoodigt om het schip te komen bezichtigen. Inmiddels treft hij de noodige voorzorgsmaatregelen en, wanneer de Rijksbestierder aan boord komt, houdt men hem daar en wordt hij met zijn beide zoons naar Java verbannen. Nog even wordt de Brauw genoemd in het gedeelte, waar de opstand van Tiang Alam ter sprake komt:

Radja negeri terlaloe moerka

Resident de Brau itoe koetika.

(De vorst — Res. de Brauw te dien tijde — werd hevig vertoord). ³⁾ Ter sprake komt verder nog slechts een: assistent Storom wakilnja diri. Een A. R. Storm werd zijn — de Brauw's — plaatsvervanger) ⁴⁾ als de Res. tegen Tiang Alam optrekt. Hij stelt te Palembang de „ronda” in: een geregelde rondgang met politie en voor de gelegenheid bewapend kampongvolk met 't oog op de te Palembang heerschende onveiligheid in die dagen. Voorts wordt nog vermeld hoe op Java een controleur den balling met een militair escorte begeleidt ⁵⁾ en hoe te poelau karta negeri (?) ⁶⁾ de Resident hem en de zijnen met 2 rijtuigen laat afhalen en z'n verblijfplaats laat aanwijzen. ⁷⁾ Onderweg heeft het den balling aan niets ontbroken, alleen mochten hij c.s. in de hun onderweg ter beschikking gestelde pasanggrahan's niet:

(ta^c boléh) masak api jang njata

Kompeni takoet terbakar serta.

(op vuur koken, daar 't Gouv. voor brandgevaar vreesde). ⁸⁾ Men kan concludeeren, dat wat niet gezegd wordt (de cri-

¹⁾ Hs., blz. 2. De tekst heeft wangga (?) i.p.v. warna.

²⁾ Hs., blz. 4. cliché.

³⁾ Hs., blz. 40. De opstand brak uit in 1849, 2 jaar vóór de verbanning van den Perdana Manteri.

⁴⁾ F. J. P. Storm van 's Gravensande. Deze identificaties dank ik aan de vriendelijke bemiddeling van den heer C. Th. L. Damen, Bibliothecaris van het Departement van Koloniën.

⁵⁾ Hs., blz. 21.

⁶⁾ ? ? De Perdana Manteri en zijn beide zonen, bij Gouv. Besluit d.d. 12 Augustus 1851, geheim, la. S I van Palembang verwijderd, werden te Krawang geïnstalleerd. De auteur vermeldt wel (blz. 17-18), dat het gezelschap zich te Oedjoeng Krawang ontschepte, maar noemt verder Krawang niet. Plaats van debarkeering was Pansawékan. (Deze inlichtingen dank ik wederom den heer C. Th. L. Damen).

⁷⁾ Hs., blz. 24—26.

⁸⁾ Hs., blz. 23.

tiek op het Gouvernement blijkende uit de tendentieuze wijze van voorstellen van des Perdana Manteri's ontslag) belangrijker is dan wat wel gezegd wordt over onze ambtenaren. Het hs. is niet gedateerd, moet evenwel dateeren van na de beschreven gebeurtenissen, d.i. na 1851.

32°. De *Geschiedenis van de eerste Al-Qadri's*. Uitgegeven met eene vertaling door E. Netscher, T. B. G., IV, blz. 285—333. Een hikajat, bedoeld als bijlage voor de *Kronijk van Mampawa en Pontianak*¹⁾, opgedragen aan den schrijver van genoemde kroniek, den heer Willer, Resident der Westerafdeeling van Borneo, door den vervaardiger, Ahmad-ibn-Abdoelrahman-al-Qadri.²⁾ Waaruit op te maken valt, dat natuurlijk niets ten nadeele van de Hollanders in deze hik. zal worden gezegd. De auteur beperkt zich trouwens tot het opsommen van eenige feiten zonder meer, b.v. het eerste verschijnen der Holanders, hun vestiging en hun optreden als vriend en bondgenoot van den Sultan van Pontianak in plaatselijke oorlogjes tegen Mampawa, Sambas en Soekadana. Lezenswaardige bijzonderheden bevat de hik. over het leven van Habib Oesin, den „toean besar Mampawah”, wiens reputatie van afstammeling des Profeten de plaats tot een centrum van handel en verkeer maakte, en b.v. over de wijze, waarop Abdoelrahman te werk ging bij het stichten van Pontianak om de geesten van dien naam³⁾ van daar te verjagen: hij laat n.l. met kanonnen over de plaats schieten.

Vermelden wij volledigheidshalve de passages waarin van Hollanders gesproken wordt.⁴⁾

1°. H. 1194 (A. D. 1780).⁵⁾ Willem van der Palm, p é t o r dari Rembang (factor van Rembang) verschijnt met een brik en 12 pentjalangs om over de stichting van een factorij te onderhandelen. Een toemenggoeng van Bantan en

1) J. I. Willer, *Eerste proeve eener Kronijk van Mampawa en Pontianak*, T. B. G. III, blz. 514—62; T. B. G. VI, blz. 69—74. Een aan de hand van diverse, ook inheemsche, bronnen opgestelde kroniek voor de genoemde gewesten, voerende tot de conclusie (T. B. G. VI, blz. 74), dat het gezag over Beneden- en Bovenlanden niet aan de al-Qadri's maar aan het inheemsche vorstenhuis toekomt.

2) Tekst, blz. 26 (blz. 305). De tekst is afgedrukt op blz. 305—33 van het tijdschrift.

3) Poentianak: spoken, die het vooral op kraamvrouwen voorzien hebben.

4) Tekst, blz. 21—23. Men vergelijkte voor genoemde feiten: Colenbrander II, blz. 282.

5) Colenbrander geeft op: A. D. 1779.

een oetoesan Welanda (Hollandsche gezant) komen het rijk Landak aan Sultan Abdoelrahman overdragen. Maka Kompeni poen tetaplah doedoek bersetia-wan bersama² didalam negeri Pontianak. (als vriend en bondgenoot bleef de V.O.C. te Pontianak gevestigd).

2°. H. 1198 (A. D. 1783).¹⁾ Bij den krijg van de Kompeni tegen Radja Ali van Riouw, die zich te Soekadana had verschanst, helpt de Sultan van Pontianak haar Soekadana te onderwerpen.

3°. H. 1201 (A. D. 1786).²⁾ De Kompeni helpt den Sultan en Sambas Mampawa te onderwerpen, waarna Kompeni en Sultan overeenkomen eenen pangéran Sjarif-Qasim tot panembahan en vorst over Mampawa te verheffen.

De hikajat is gedateerd: 1 Hidjah 1268 d.i. 16 September 1852.³⁾

33°. *Generaal Michiels.*⁴⁾

I: De laatste strijd en heldendood van den generaal Michiels. (vertaald uit het locaal-Maleisch van Java, door H. C. Klinkert. T. N. I. 1870 - II, blz. 187—215).⁵⁾

II: *Sja'ir djéndral Michiels dan kornèl de Brabant* (Gedicht over generaal Michiels en kolonel de Brabant). Tekst: Sairnja Djendral Michiels dan Kornel de Brabant. Achteraan (blz. 27—38) in een: Sair Tjeritera segala ambtenaar etc. (Gedicht voor Ambtenaren) door Baginda Maradjalan (H. M. v. Dorp & Co, Batavia 1881, 2e druk).

Ad I. Vertaald naar een afschrift van de Sja'ir Djendral Machilis, témpo dija prang Bali tahoen 1849 (Gedicht over gen. Michiels t.t. van de

¹⁾ A. D. 1786 bij Colenbrander. H. 1198 = A. D. 1783/84. De opgegeven jaartallen zijn van Netscher.

²⁾ A. D. 1787 bij Colenbrander. Het Moh. jaar 1201 komt overeen met A. D. 1786/87.

³⁾ Hier geeft Netscher alleen maar 1851 op. De datum in de tekst komt echter overeen met de boven door ons opgegevene.

⁴⁾ Daarnaast: G. Nijpels, *De expeditiën naar Bali in 1846, 1848, 1849 en 1868.* (De Erven Loosjes, Haarlem, 1897).

Voor I: Nijpels, 3e hfdst. (blz. 87—150). „De derde expeditie, in 1849. De onderwerping van Boecleng” en 4e hfdst. (blz. 151—85): „Vervolg van de 3e expeditie. De vermeestering van Karangasem en de onderwerping van Kaloengkoeng.”

Voor II: 5e hfdst. § XX (het optreden van de Brabant in '68).

⁵⁾ De sja'ir bestaat de blz. 191—215 van het tijdschrift. Wij volgen den Kl.'s nummering naar coupletten-van-vier-versregels.

Balische oorlog van 1849), naar Klinkert mededeelt, maar dat taalkundig van zoo weinig belang is, dat hij de tekst niet afdrukt. Waarschijnlijk heeft de dichter, naar ook Kl. aanneemt, deze 3e Balische expeditie zelf meegemaakt.

Zonder nu in alle opzichten Kl.'s lof voor den auteur te deelen,¹⁾ achten ook wij hem een man van literaire qualiteiten, wat zich vooral uit — en dat is weer typisch Maleisch — in détail-beschrijvingen (de beschrijving van Michiels' persoon) e.d. Overigens blijkt ook uit Kl.'s vertaling, dat hij van de eischen der literaire traditie zeer wel op de hoogte was: personen spelen de hoofdrol in de gevechten, meer dan de troepen en in de gevechten wordt steeds hevig geschoten. Historisch is het wel van waarde, maar niet nauwkeurig op het punt van feiten en data, terwijl hij soms — wij zullen gelegenheid hebben daar nog op te wijzen — personen en gebeurtenissen door elkaar haalt. Voorts wijdt hij vooral aandacht aan den Balineeschen vrijheidsheld, goesti Djelantik, van wien hij een zeer sympathiek beeld van vrijheidsliefde, nationaal zelfbewustzijn en waardigheid ontwerpt.²⁾ Waartegen dat van Michiels, waarbij de herhaalde vermeldingen, dat hij „gevreest” is of „vermaard”, cliché zijn en den indruk wekken een gemis aan werkelijke aanhankelijkheid te moeten verbergen, maar poover afsteekt!

Ons ontslagen achtend van de plicht, die Hollanders te vermelden, die in het gedicht zonder eenige meerdere toevoeging slechts genoemd worden³⁾, restten ons voor ons onderwerp: de generaals Michiels en v. Swieten, een Hollandsche handelsagent de Lange en mevr. van Swieten. Is ook hier geen sprake van een goed afgeronde karakterteekening, wel kan men een idee krijgen van den indruk, die de beide generaals (de twee andere figuren zijn van minder belang en slechts summier behandeld) op het inheemsche element in 't leger gemaakt moeten hebben, terwijl men ver-

¹⁾ Kl. prefereert dezen fijnvoelenden en voor beide partijen waardeering hebbenden dichter boven de partijdige Hollandsche berichtgevers (blz. 188—89), daarbij verzuimend het feit, dat de auteur soldaat was in het N. I. leger, d.w.z. ondergeschikt aan de Hollanders die hij bezong, in rekening te brengen.

²⁾ Zie b.v. zijn van moed en vaderlandsliefde getuigend pleidooi voor voortzetting van den oorlog (c. 115—16 e.v.).

³⁾ B.v. de Hollandsche afgezanten, die Djelantik en andere vorsten tot een samenkomst met Michiels komen uitnoodigen (c. 57—59); de G. G. en de militaire commandant van Padang, die bedroefd zijn over Michiels' dood (c. 228 e.v.).

der rekening moet houden met het feit, dat noch de auteur, noch zijn mede-soldaten qualitate qua in de gelegenheid waren zich een scherper en duidelijker beeld van hun superieuren te vormen dan uit deze sja'ir blijkt.

De Machilis uit dit gedicht is een heetgebakerde, immer naar strijd- en slagveld hakende houwdegen. ¹⁾ Men hoore hoe hij zijn troepen toespreekt vóór deze naar Bali scheep gaan. ²⁾:

Couplet 12: (Hij sprak:) „Wij zullen dien vorst van Bali leeren met kruut en lood en wapenen. Zijn giftige pijlen vrees ik niet. (C. 13:) In deze zaken vertrouw ik op al mijn officieren, want wij strijden voor onzen Vorst, den Koning van Holland. (C. 14:) Thans is het voor den derden maal, dat wij dáárheen moeten trekken. Ik zal dien schelm leeren, opdat hij zich van daar verwijdere. (C. 15:) Dat ons volk toch geen kléwangs vreeze, want het strijdt voor het Gouvernement. Zoo ze bevreesd zijn voor menschen, zal ik ze leeren beschroomd te zijn.” De beschrijving van den generaal gegeven bevat veel aardige, van opmerkingsgave getuigende trekjes, maar is in haar lof toch wel zeer conventioneel. De Hollandsche (en inheemsche) troepen zingen een soort krijgszang: C. 33:) „Onze generaal heet Machilis. Hij voert het bevel over het gansche leger. Hij is bij uitnemendheid dapper. Door hem is de Padangsche oorlog tot een einde gebracht. ³⁾ (C. 34:) Hij is thans hierheen gekomen ondanks zijn ouderdom en dat zijn haren vergrijsd zijn. Hij is in staat om de zaken te beoordeelen. Onder hem staan de Padangers. (C. 35:) De Gouverneur-Generaal was niet dom toen hij het commando aan Machilis gaf. Zijn moed was overal bekend en daarom werd hij naar Bali gezonden. (C. 36:) Wel had hij geen haar op zijn kruin maar dat stond hem waarlijk goed. Zoolang wij soldaat zijn geweest was er nooit een generaal zoo netjes als hij. (C. 37:) Wanneer de generaal zijn kleeding had verwisseld, wandelde hij daarhenen als Ardjoena, rank, schoon en dun-van-middel, gelijkende op een pas afgewerkte teekening. (C. 38:) Hij bezat ons volle

¹⁾ Nijpels roemt in z'n necrologie (blz. 168—71) Michiels vooral als een energiek, onvermoeid en dapper krijgsman.

²⁾ Uit den aard der zaak volgden wij de bewoordingen van Kl.'s vertaling.

³⁾ Michiels onderscheidde zich bij Bondjol in 1837, toen hij militair commandant van Sumatra's Westkust was. In '38 werd hij daar Gouverneur. Hierop slaat de mededeeling uit c. 34, dat onder hem de Padangers stonden. (Encycl. v. N. I., II, blz. 724).

vertrouwen en ons leven stelden wij in zijn hand" . . . etc. Wanneer de troepen eens onderweg moeten bivakkeeren omdat zij te vermoeid zijn om voort te gaan: (C. 44:) „Dien dag had de oude generaal geen geduld in zijn gemoed, maar wilde den tocht voortzetten tot Djaga Raga om aan de begeerte van zijn hart te voldoen." Wanneer hij van de door hem uitgezonden commissie verneemt hoe vrijmoedig Djelantik is opgetreden en hoe deze over eenige onderwerpen nog eerst met zijn vorst (hij was rijksbestierder van Boelèlèng maar domineerde zoowel dat rijkje als Karangasem) ¹⁾ overleg wil plegen, roept hij uit, dat al dat uitstelvragen maar een voorwendsel is om zich beter op den krijg te kunnen voorbereiden, en al is Djelantik een dappere kerel hijzelf is ook een mán: (C. 67:) „Ik, generaal Machilis, ben verzadigd van vóór het schroot te staan. Voor nog het bericht kwam was ik sedert lang strijdvaardig." En op de samenkomst met de Balineesche vorsten ²⁾, die door Djelantik's onwil tot geen resultaten leidt, eischt hij slechting van Djaga Raga, restitutie van de oorlogskosten en erkenning van Nederlands suzeriniteit. ³⁾ Dan hooren we hoe ondanks dapperen tegenstand der Baliërs (er wordt weer hevig geschoten) Djaga Raga genomen wordt, enkele Balineesche vorsten zich komen onderwerpen en de generaal naar Kesoemba oprukt. Wanneer een Soemenepsch hoofd hem ontraadt op een bepaalden dag te vertrekken, valt Michiels tegen hem uit en bestraft hem wegens insubordinatie met 2 jaar verbanning (sic!). ⁴⁾ Bij de nachtelijke overval op 't bivak in Kesoemba vindt hij er zich over op, dat men zijn paard niet vlug genoeg vóórbrengt en rijdt dan in het wilde weg op de vijand in. Hij wordt ernstig aan het been gewond en zijn officieren zijn radeloos maar Michiels zegt, dat (C. 213:) „allen, die het Gouvernement dienen, niet behooren te vreezen voor wonden of dood." Hij gaat dan aan boord van een schip naar Padang om voor het laatst nog eens zijn vrouw en kinderen te zien, over wie hij onophoudelijk spreekt en denkt, maar sterft aan boord met Allah's naam

¹⁾ Nijpels, blz. 9.

²⁾ De bijeenkomst te Singaradja. Ook de door Michiels gestelde eischen komen overeen met wat Nijpels daarover mededeelt (blz. 109 e.v.).

³⁾ C. 71—78.

⁴⁾ Dat men met inheemsche hoofden, die met hun onderdanen transportdiensten verrichten, vaak moeilijkheden had blijkt bij Nijpels (blz. 104), wat wel de achtergrond van deze passage zal zijn.

op de lippen.¹⁾ Waarna de auteur kan uitwijden over de smart en ontsteltenis, die zijn verscheiden te Batavia en Padang onder de autoriteiten en bij Michiels' gezin te weeg brengt. Minder fraai komt het ons voor, dat Michiels de diensten van een paar vorsten (o.a. die van Lombok) heeft willen gebruiken, die aanboden Djelantik voor hem te dooden.²⁾ Zij dooden bij vergissing den vorst van Karangasem, onkundig van het feit, dat Djelantik, die van geen vrede weten wil, zichzelf reeds gekrist had.³⁾

Generaal van Swieten is — natuurlijk — óók een groot en beroemd generaal en zeer energiek en voortvarend.⁴⁾ (C. 258:) „Hij regelde alls zóó snel alsof het een reboet-partij was” (grabbelwedstrijd zouden wij zeggen). En als hij commandeerde (C. 258:) „was het alsof het donderde.” Hij beëindigt den oorlog en wordt onder allerlei festiviteiten tot Ridder in de Ned. Leeuw en Gouverneur van Sumatra's Westkust benoemd.⁵⁾

Over mevrouw Michiels hooren wij hoe zij zoo geschokt is geworden door haar man's overlijden, dat dit eerst tot haar door begint te dringen als zij van de lijkdienst terugkeert: (C. 255:) „O God, helaas! Mijn heer is waarlijk dood. Ik zal dan dragen wat ik kan, opdat God zijn ziel genadig zij,” zegt zij. Een bewijs, dat de auteur zeer wel in staat is diepe, persoonlijke gevoelens tot uitdrukking te brengen.

Wat den heer Lange betreft, deze wordt door Michiels naar Djelantik gezonden met een brief om antwoord op zijn, Michiels', eischen. Hij treft hem aan terwijl hij mannen laat exerceeren.⁶⁾ Hiermede is Lange's rol uitgespeeld. Zij vindt daarom vermelding, omdat zij een treffend bewijs is hoe de auteur, bewust of onbewust, gebeurtenissen uit geheel verschillende perioden dooréén mengt. Nog vóór de eerste expeditie (van 1846) gaf Djelantik een Nederlandsch

¹⁾ Kl. (blz. 210, noot 3) zegt, dat hij aan wal overleed, den dag, dat zijn been geamputeerd werd. Volgens Nijpels echter (blz. 167) werd hij eerst naar Padang aan de Z.O.-kust van Bali gebracht en overleed hij aan boord van 't schip, waar de amputatie had plaats gehad.

²⁾ C. 177 e.v. Lomboksche hulptroepen grepen den vorst van Karangasem aan, die zijn vrouw kriste en zich doodvocht (Nijpels, blz. 154).

³⁾ Djelantik was naar 't gebergte gevluht (Nijpels, blz. 154), waar hij later, met den vorst van Boeieleng, door de bevolking werd omgebracht (Nijpels, blz. 175), nádat Michiels gesneuveld en v. Swieten in 't commando was opgevolgd.

⁴⁾ Nijpels noemt v. Swieten steeds met eere (b.v. blz. 146, 182).

⁵⁾ C. 259 e.v. ⁶⁾ C. 104 e.v.

agent een antwoord, dat in wezen met dat uit de sja'ir overeenkomt: (inzake een quaestie over het klip-recht) de beslissing moest in dezen aan de wapenen worden overgelaten. In de sja'ir ¹⁾ verklaart hij zich tegen capitulatie en vraagt wat de Hollanders eigenlijk op Bali te maken hebben? Wat de heer Lange betreft, Ned. agent te Badoeng, deze ging naar de Déwa-agoeng van Kaloengkoeng ²⁾, aan wien ook een schrijven gericht was geworden ³⁾, zoodat, temeer daar kort daarop v. Swieten tegen Kesoemba oprukte ⁴⁾, het vermoeden voor de hand ligt, dat den auteur déze gebeurtenissen uit den strijd tegen den Déwa-agoeng, ná Michiels' dood, door z'n gedachten hebben gespeeld. Het hs. moet, daar het v. Swieten's benoeming tot Gouverneur van Sumatra's Westkust nog vermeldt (1849) van na dat jaar dateeren.

Ad II. Deze sja'ir werd gedicht op een inspiratie door het grafschrift op generaal Michiels, dien het heele leger zich ten voorbeeld stellen moet. Voorts wijdt de auteur eenige vleiende woorden aan het adres van kolonel de Brabant ⁵⁾; uit zijn afkeuring over het gedrag van Hidamadérai ⁶⁾, den Balineeschen opstandeling, die zoo vermetel en dwaas was zich tegen het Gouvernement te willen verzetten en eindigt met een lofzang op dat Gouvernement, welks zegeningen hij stelt tegenover de onveiligheid, willekeur en onderdrukking, die er vroeger heerschten in de Archipel.

De auteur is een ambtenaar in Gouvernement's dienst djoeroe sita (deurwaarder) op de Landraad te Mr. Cornelis (titelblad), die schrijft ter leering en stichting zijner landgenooten, hij is verstoken van alle talent, maar bedient zich trouwhartig van de woorden en zinswendingen, die de literaire traditie voorschrijft t.a.v. lofdichten op helden en andere grootheden. Men begrijpt, dat hier dus allerm minst sprake kan zijn van zelfs maar een poging tot een karakterbeschrijving of een levensschets van de bezongen personen. Slechts in zooverre heeft deze sja'ir eenige waarde als hier een braaf man aan het woord is als representant van die groote groep loyale inheemsche ambtenaren, wier geloof in de pax Neerlandica even groot als oprecht is.

¹⁾ C. 115—16, zie Nijpels, blz. 9—10.

²⁾ Nijpels, blz. 178—79. ³⁾ Nijpels, blz. 176.

⁴⁾ Nijpels, blz. 182 (10 Juni '49). Michiels was 25 Mei '49 overleden.

⁵⁾ De doortastende aanvoerder van de expeditie tegen Bandjar (Bali) van 1868.

⁶⁾ Ida Madé Rahi bij Nijpels (blz. 194 e.v. passim).

Veel lovende woorden wijdt de auteur aan djénderal Michiels pahlawan Kompeni (gen. Michiels, dien held der Comp.), die geen vijand vreesde en vele landen heeft onderworpen.

Perintah tantera amat pandainja
moeloetnja manis serta sabarnja
pakaian makanan dibetoelkannja
apalagi dari wang gadjinja.

(Hij verstond de kunst een leger te commandeeren, was geduldig en vriendelijk-in-zijn-woorden. Voor kleeding en voedsel droeg hij goed zorg en nog meer voor de gage).¹⁾

Kalau waktoc didalam perang
tjakap hébatnja boekan sembarang
laksana singa jang amat garang
tantera melihat soeka dan girang.

(In den strijd waren zijn vaardigheid en behendigheid ongewoon groot, als van een woesten leeuw, en een vreugde voor het leger).²⁾ Geen wonder, dat in de vele gewesten, waar hij de Kompeni heeft gediend, haar vijanden op de vlucht plachten te slaan voor dezen held, die: ...berbén-téng dada sedap berdiri (zijn borst tot borst-wering stellend rustig bleef staan).³⁾ Daarenboven is hij een goed mensch en ambtenaar:

Hatinja toeloes dengan ichlas
bening oepama air digelas
tambahan radjinnja tiada malas
dengan soenggoehnja tiada tjoelas.

(eerlijk en oprecht voor aard, klaar als welwater en bijzonder ijverig).⁴⁾ Bij de uitoefening van zijn ambtelijke plichten betracht hij stiptheid en eerlijkheid en toont hij zich energiek en doortastend. De Kompeni is zeer op hem gesteld, ook al omdat zijn rapporten een toonbeeld zijn van helderheid en duidelijkheid. Maar ook in de gewesten, die hij te besturen krijgt:

...orang terima dengan soeka hati
basanja haloes penoedjoe hati
bitjaranja baik bagi terhati.

¹⁾ C. 4.

²⁾ C. 5.   ³⁾ C. 7.

⁴⁾ C. 9. In A. A. Th. Mounier, Inhuldigingsrede etc. etc. (van het gedenkteeken voor gen.-maj. tit. A. V. Michiels n.l.) — op blz. 59 — worden Michiels' heldere geest, o.m. blijkend uit zijn officiële verslagen (zie ook hierna in de sja'ir), zijn gezond verstand en praktische bekwaamheid geroemd.

(aanvaardden de menschen hem gaarne: zijn woorden waren vriendelijk en innemend, zijn raadgevingen goed om ter harte te nemen).¹⁾ Op Sumatra was men van hoog tot laag op hem gesteld, omdat: Kepada ra'jat sajangnja ada.... (hij het volk liefhad)²⁾ en: ....'adilnja Michiels sangatlah terang.... (zijn rechtvaardigheid zich duidelijk deed blijken).³⁾ De auteur memoreert Michiels' onvermoeid patrouilleeren, zijn zorg voor de aanplant van koffie en peper en de bevordering van de veeteelt ....soepaja harta tambah berganda (opdat het volksinkomen zich vele malen zou vermenigvuldigen).⁴⁾ Zoodat het geen verwondering behoeft te baren, dat hij vele eerbewijzen dari radja (van den koning) heeft ontvangen.

Veel minder plaats ruimt de auteur aan kol, de Brabant in, die ter sprake komt, wanneer het gedicht overgaat op den opstand op Bali tegen de Kompeni hatijang sabar (die geduldig van aard is):

Kornèl de Brabant jang dapat Bali
hatinja berani gagah sekali
tentoenja dia dapat medali
daripada radja tinggi asli.

(Kol. de Brabant, die Bali veroverde, was een buitengewoon dapper man, en vele malen door den Koning gedecoreerd).⁵⁾ Dan wijdt de auteur vele versregels aan Hidamadérai, dien hij al degenen, die zich tegen de almachtige Kompeni willen verzetten, tot waarschuwend voorbeeld stelt. Want al beschikt men ook over lansen en geweren: de Kompeni heeft duizenden kanonnen en vele dappere mannen en goedangs vol geweren. En hoe is de ravitailleering verzorgd! Al duurt

1) C. 13.   2) C. 15.   3) C. 17.   4) C. 15.

5) C. 20. De woorden, voornamelijk der eerste 2 regels, zijn geheel cliché. Dit is het wat het zoo moeilijk maakt in Maleische gedichten of verhalen na te gaan of de auteur ook bedoelt wat hij zegt of althans een communis opinio weergeeft of dat hij enkel en alleen maar, zonder verder na te denken, de geijkte sja'ir-traditie volgt. Wat o.i. hier voor 99% het geval is. En dat terwijl Nijpels de Brabant's moed en doortastendheid prijst op een wijze, die de woordkeus van den Maleischen auteur stellig rechtvaardigt (blz. 211): "... onder kol. de Brabant beheerschte een krachtige, agressieve geest het geheel en werd daardoor een onvermoeid, onversaagd doortasten in het front verkregen tot het einddoel was bereikt." Onze auteur kende het verloop van den krijg slechts bij geruchten, de Hollandsche aanvoerder slechts bij name, meer had hij niet noodig om bovenstaand couplet in elkaar te zetten, dat toevallig met de werkelijkheid blijkt overeen te stemmen!

de oorlog nog zoo lang, nooit lijden de soldaten gebrek. Voor honderd, die sneuvelen, treden direct duizend anderen in de plaats. Welk een verschil met oorlogszuchtige inheemsche vorstjes:

Terbéda bagi ra'jat kita
lagi miskin koerang harta
perangnja bodoh boléh dikata
beraninja ada dengan memboeta.

(Welk een verschil met ons volk, dat arm is en behoeftig. Wanneer die oorlog willen voeren mag dat een dwaasheid heeten en hun moed die van een verblinde).¹⁾ Uit de heele uitrusting van het leger blijkt reeds hoeveel machtiger de Kompeni is dan wij, Inlanders.²⁾ Vroeg of laat moet ieder, die zich verzet, het toch afleggen. Trouwens, vraagt de auteur:

....boeat apa kita melawan dia
apa dia djandjikan tentoe sedia.

(waarom zouden wij ons tegen haar verzetten? Voor al wat zij belooft zorgt zij ook).³⁾

Baiklah kita menoeroet atoerannja
jang beloem kita tahoe dioendjoe kannja
djadi bertambah kita tjerdiknja
negeripoen ramai djadi ma'moernja.

(laten wij haar voorschriften volgen. Zij geeft ons wat we niet wisten, zoodat wij steeds knapper worden. Alle steden leven en bloeien op).⁴⁾ Over haar rechtvaardigheid zal hij nu maar wegens plaatsgebrek niet meer uitweiden.

...tjintanja seperti ajah dan boenda....
(Zij — de koning en z'n beambten — zijn als een liefheb-
bende vader en moeder).⁵⁾ Welk een verschil met vroeger,
toen de eigen inheemsche vorsten hun volk dom hielden en
uitzogen; toen iemand's bezittingen bepaalden in welke mate
hij recht kon genieten; toen onveiligheid en onrust overal
heerschten. De Kompeni met haar vele machtsmiddelen
zorgt te land en ter zee voor veiligheid, orde en rust. Zij
richt scholen op om de menschen schrijven en rekenen te
leeren, waardoor hun een betere toekomst gewaarborgd
wordt. En voor den Koning van Holland zijn arm en rijk

¹⁾ C. 33.

²⁾ C. 37 is gewijd aan de oesar (huzaren). Men herinnere zich hoe bereden troepen immer de belangstelling hebben (zie sub. 13°).

³⁾ C. 39.

⁴⁾ C. 40.

⁵⁾ C. 42.

precies gelijk en evenzeer voorwerp van zijn voortdurenden zorg.

Selama Hindia dipegang Weland a
anak moeda² senangnja béda
boek an sebagai dahoe loe jang soedah
berbantah sedikit ditikam dada

(Zoolang de Hollanders Indië regeeren, leiden de kleine kinderen een gelukkig leventje, heel anders dan vroeger, toen men om 't minste of geringste moord en doodslag pleegde).¹⁾ Trouwens, zelfs de vechtgrage Boegineezen en Makassaren zijn tevreden: zij kunnen hun instincten uitleven... als soldaten van de Kompeni!

Het gedicht moet in ieder geval van na de 3e Balische expeditie (1868) dateeren.

34°. *Sja'ir perang Tjina di-Montrado* (Gedicht over de Chineezen-oorlog in Montrado).

Tekst: het gelijknamige Leidsche hs. cod. 194.²⁾

Een op veel plaatsen doorgelopen of gevlekt, vaak moeilijk, soms in het geheel niet te ontcijferen hs.

Het behandelt de expeditie-Andresen (Androes, Andres, Obes of litnan-kornél) in 1854 tegen Montrado, waarbij echter vooral aandacht gewijd wordt aan de actie der Maleische en Dajaksche hulptroepen, onder leiding van twee pangérans, broeders van den Panembahan van Matan.³⁾ Niet alleen vindt de auteur meermalen gelegenheid de strijd lust der Dajaks te doen uitkomen⁴⁾ en uit te wijden over hun heldendaden (hoewel zelfs uit de sja'ir blijkt, dat die uit niet veel anders bestaan dan plunderen en brandschatten), maar hij doet het zelfs voorkomen of zij eigenlijk de motor in de krijgsmachine vormen⁵⁾ en de Chineezen eigenlijk voor hèn het meest bevreesd zijn: als

¹⁾ C. 50. ²⁾ Daarnaast: 1°. W. A. v. Rees, Geschied- en krijgskundige bijdrage betreffende de onderwerping der Chineezen op Borneo. (Naar het dagboek van een Indisch officier, 1854—1856).

2°. C. G. Toorop, De krijgsverrichtingen in de Chineesche districten. (Wester-afd. van Borneo), I. M. T., 1932, 2e halfjaar, blz. 880—929.

³⁾ Eén van hen, pangéran Soeta, is de pangéran Soeta Soeria Negara, over wien v. Rees meermalen spreekt (o.m. blz. 31, 155).

⁴⁾ Zij zijn: .....seperti harimau lepas tangkapan (als tijgers aan hun kooi ontsnapt), o.m. vs. 230, 238; en: .....dengan Tjina hatinja garam (de Chineezen haatten zij zeer), vs. 356.

⁵⁾ B.v. vs. 1426 e.v.: de expeditie tegen Parit Doeri (?) geschiedt op initiatief van Pang. Soeta en het zijn de Dajaks en Maleiers, die de koeboe weten te veroveren.

de Chineezzen hooren, dat de Maleiers en Dajaks de Hollanders gaan helpen, geven zij zich bij voorbaat verloren.¹⁾ Het is interessant hiermede te vergelijken wat van Rees bij meerdere gelegenheden over deze ongeregelde hulpbenden te zeggen heeft: dat zij maar al te graag hun haat en wrok jegens hun Chineesche onderdrukkers koelden door sneltochten, brandstichting en plundering,²⁾ lafhartig en militair van geen beteekenis waren.³⁾ Hij noemt, waar hij komt te spreken over een hulpbende van ca. 75 gewapende Dajaks uit Mampawah, deze beruchte koppensnellers een stelletje rampzalige halve wilden, die 't bij voorkeur voorzien hadden op oude mannen en vrouwen; alleen met groote overmacht iemand durfden aangrijpen, bang voor een gevecht, maar ware helden in plunderen en moorden waren⁴⁾, zóózeer zelfs, dat de Chineezzen van Tjapkalla de hulp der Hollanders moesten inroepen tegen de rooflust hunner Dajaksche bondgenooten.⁵⁾ Ook Toorop spreekt nergens van een grooter aandeel der Dajakkers in de krijgsbedrijven, dan dat zij de Hollandsche troepen veel afmattend werk bespaarden, door, met hen uitrukkende, in de bosschen uit te zwermen en vluchtende of zich schuil-houdende Chineezzen te snellen.⁶⁾ Afgezien van deze, voor een chroniqueur van het Mampawahsche hof begrijpelijke, vrijheid, is de sja'ir over de groote lijnen betrouwbaar: het vertelt van Andresen's ont-schepping bij Bentoenai, de inneming van Singkawang⁷⁾, Koelor, de bezetting van Montrado, de gevechten aldaar, en nog enkele andere militaire operaties na het definitief ont-zet van Montrado.⁸⁾

1) Vs. 452—96. Eén voorbeeld uit vele.

2) V. Rees, blz. 91 e.v.; blz. 161. 3) V. Rees, blz. 150.

4) V. Rees, blz. 134—35; 139. 5) V. Rees, blz. 153.

6) Toorop, blz. 910. 7) De sja'ir heeft Sekawang.

8) Een paar voorbeelden om aan te toonen, dat ook deze auteur mank gaat aan het gewone euvel der Maleische dichters: gebrek aan nauwgezetheid, vooral in de chronologie:

1°. In vs. 1085 e.v. (Montrado is dan al bezet) spreekt hij van een ernstig incident met twee smokkelschepen uit Singapore, die zout, opium en buskruit voor de opstandige Chineezzen trachtten in te voeren. Toorop noch v. Rees spreken daarover. Wel vermeldt Toorop een precies eender incident ... in 1850, d.i. vier jaren tevoren (Toorop, blz. 893).

2°. Andresen's macht wordt op 3000 man getaxeerd (vs. 55 e.v.), v. Rees geeft 1700 man op (blz. 10—13).

3°. De auteur doet het voorkomen of Andresen Montrado twee maal verlaat: eerst voor een bezoek aan Mampawah o.a., dan om de Regeerings-Commissaris Prins van Pontianak af te halen (vs. 1046 e.v.; vs. 1072 e.v.). In werkelijkheid ging hij maar éénmaal weg en wel om Prins af te halen (v. Rees, blz. 91 en 121; Toorop, blz. 909).

De auteur vermeldt Andresen herhaaldelijk en steeds met lof, maar hij blijkt buitendien ook met vele andere officieren bekend te zijn, terwijl hij ook van de krijgsbedrijven van 1854 goed op de hoogte lijkt te zijn.

Verdeelen wij het voor onze studie bruikbare materiaal in:

A. De Hollandsche officieren en soldaten.

B. De verhouding van Andresen tot de Maleische pangéran's.

Ad A. Als goed Maleier en als goed Maleisch auteur met zin voor en kennis van de traditioneele opvattingen op dit punt, ziet hij natuurlijk alle gevechten als (in hoofdzaak) acties van enkele individuen — de hoeloebalang's en pendékar's van vroeger nu herschapeu in major, kapitan of litnan. En wanneer er dan al eens eenige aandacht aan de soldaten besteed wordt, zijn het vooral de „zwartjes”, de serdadoe hitam of Aprika¹⁾, die des auteurs opmerkzaamheid trekken. Deze zijn verschrikkelijk woest en dapper en zien er zoo angstwekkend uit, dat ....patoetlah ia memakan orang (zij wel menscheneters móesten zijn!).²⁾ De eenvoudige Dajaks zijn doodsbang voor hen³⁾ en in den strijd gedragen deze negers zich voorbeeldig: terlaloe beraninja (bijzonder dapper waren zij).⁴⁾ Van de blanke troepen wordt slechts een enkele maal iets gezegd:

serdadoe poetih jang andalan/
terlaloe pantes dia berdjalan
bertemoe moesoeh berbetoelan/
roepanja bagai hendak memakan.

(de trouwe blanke soldaten marcheerden zeer snel, recht op den vijand aan als wilden zij die verslinden).⁵⁾ Overigens worden er over hen, behalve de gebruikelijke mededeeling, dat er bij ieder treffen hevig geschoten wordt⁶⁾, slechts algemeenheden gedebiteerd, en dat nog maar een hoogst enkele

¹⁾ V. Rees, blz. 31, spreekt ook van een compagnie Afrikanen.

²⁾ Vs. 428. ³⁾ Vs. 655—60; vs. 747 e.v. ⁴⁾ Vs. 1140.

⁵⁾ Vs. 433—34. De tekst heeft bali of balai i.p.v. bagai.

⁶⁾ B.v. vs. 396:

terlaloe hémat boenji senapang/
asap meriam ta^c dapat dipandang
(ontzettend was het geluid van 't geweervuur, door de rook der kanonnen kon men niets zien), vs. 1132 e.v. Bij een nachtelijke overval op Montrado schieten de Hollanders .....seperti koembang boenji peloeroe (hun kogels gonsden als hommels).

keer: (vis-à-vis een koeboe vol Chineezee) Kompeni memandang tiadalah ngeri.... (hen ziende was de Comp. in het minst niet bang)¹⁾ en: Kompeni melanggar sangatlah garang (met groote onstuimigheid viel de Comp. aan).²⁾

Des te meer aandacht wordt gewijd aan den leider der expeditie, de luit. kol. Andresen, qualitate qua. Hem wordt de gebruikelijke keur van epitheta toebedeeld: djohan pahlawan (held)³⁾, pahlawan perang (krijgheld)⁴⁾, bidjak lestari (gelukkig en ervaren)⁵⁾, gagah perwira (bijzonder heldhaftig)⁶⁾, Obes jang sakti (de met bovennatuurlijke machten begaafde overste)⁷⁾, bidjak lekšana (ervaren en bedreven).⁸⁾ De obes is een zeer actief en energiek persoon: hij is bijna voortdurend in actie, voert besprekingen met de pangéran's, correspondeert,

adapoen akan Obes jang sakti/
berkirim soerat berganti²

(wat de Uebermensch, de overste, betreft, hij verzond de eene brief na de andere)⁹⁾, geeft bevelen etc. etc. Buitendien is hij, het wordt ons meerdere malen gezegd, een uitstekend militair:

Litnan-kornèl Androes nama gelarnja/
serta dengan gagah beraninja
(luit. kol. Andresen was een zeer moedig man)¹⁰⁾;
serta diharap oléh Kompeni.... (de Comp. stelde vertrouwen in hem)¹¹⁾; Litnan-kornèl sangatlah tjerdic.... (de luit.-kol. was zeer schrander);¹²⁾
Toeroen kapal Obes berbangsa/
gagah berani lagi perkosa
kepada Kompeni Olanda ia berdjasa/....
(De edele overste ging aan wal, een heldhaftig man, die zich jegens de Comp. verdienstelijk placht te maken);¹³⁾ sangat berani (zeer dapper);¹⁴⁾ berani serta toeahnja (wonderbaarlijk dapper);¹⁵⁾ ....pintar menalokkan segala Tjina (knap in 't onderwerpen van Chineezee);¹⁶⁾

Litnan-kornèl sangat berani/

1) Vs. 1175. 2) Vs. 1435. 3) Vs. 51, 127. 4) Vs. 623.
5) Vs. 53, 129, 1036. 6) Vs. 1630. 7) passim. 8) Vs. 413.
9) Vs. 1034. 10) Vs. 55. 11) Vs. 60. 12) Vs. 115.
13) Vs. 119—20. 14) Vs. 409. 15) Vs. 417. 16) Vs. 414.

memegang bala tanteranja sekalian ini
 tiada berbanding perangnja ini/
 patoetlah ia diharap Kompeni
 (De dappere luit.-kol. commandeerde dit weergaloos-slag-
 vaardige leger. Terecht stelde de Comp. in hem vertrou-
 wen);¹⁾

....Obes jang pétah/
 kepada orang²⁾ mengeloearkan perintah
 (de welsprekende overste gaf zijn ondergeschikten be-
 velen);²⁾ Litnan-kornèl sangat mengerti...
 (de luit.-kol. was zeer intelligent);³⁾ ...pintar me-
 ngatoer serta melihara (knap in 't ordenen en
 verzorgen van de troepen n.l.).⁴⁾

Andresen's rusteloze energie⁵⁾ heeft den auteur blijk-
 baar geïmponeerd, evenzeer als zijn rücksichtslos optreden
 tegen de opstandelingen. Zoo vraagt hij, bij zijn eerste be-
 zoek aan Mampawah, om Dajaksche hulptroupen, die hij op
 't hart drukt de Chineezen vooral niet te sparen: meram-
 pas memboenoeh tida^c dilarang.... (roof
 noch moord was verboden).⁶⁾ Herhaalde malen dringt hij
 er bij de pangéran's, mondeling of schriftelijk, op aan de Chi-
 neezen niet met rust te laten, maar hen te blijven bestoken.
 Heeft hij zich, de eerste keer toen hij Singkawang innam en
 Montrado bezette, beijverd de gevluchte bevolking te doen
 terugkeeren en straffen, in welken vorm ook, achterwege
 gelaten:⁶⁾

Litnan-kornèl terlaloe marah/
 tetapi diampoeninja barang jang salah
 (De luit. kol. was zeer vertoornd, maar vergaf ieder ver-
 grijp)⁷⁾ — na de overvallen der Chineezen op Montrado is
 zijn geduld uitgeput en besluit hij tot krachtiger optreden:
 sebabnja (schrijft hij pang. Soeta) Tjina jang
 poenja salah/
 kita atoer dengan lemboetia tida^c hendak
 (Het is de Chineezen hun eigen schuld: zij schijnen geen
 prijs te stellen op een zachtaardig optreden onzerzijds).⁸⁾

¹⁾ Vs. 425—26. ²⁾ Vs. 441. ³⁾ Vs. 957. ⁴⁾ Vs. 1047.

⁵⁾ Daar noch uit Toorop noch uit van Rees blijkt, dat Andresen zelf aan de diverse operaties actief deelnam, kan men wat de auteur over zijn moed en dapperheid zegt gevoegelijk voor cliché verklaren.

⁶⁾ Vs. 409 e.v.; vs. 528 e.v.

⁷⁾ Vs. 608. Wel looft hij 50 ringgit (rijksd.) uit voor iedere Chi-
 nees, die naar Lara of Mandor poogt te vluchten (vs. 878).

⁸⁾ Vs. 1316.

Hij gaat geldprijzen stellen op 't hoofd van iederen gesnelde Chineeschen opstandeling, van 24 roepiah (*f* 24,—) tot 200 op dat van een hoofdman.¹⁾ En dat is den Dajaks recht naar 't hart gesproken!

Den leider der expeditie staan officieren ten dienste zijner waardig, van wie major Berban (maj. de Brabant), de commandant van het 7e bataillon inf., de meest genoemde is.²⁾ Ook hij is een dapper en goed soldaat:

Major Berban sangat beraninja /
berangkat perang tambah bentjinja
(maj. de Brabant was een zeer dapper man, wiens haat tegen den vijand steeds toenam als hij ten oorlog trok).³⁾

Major Berban batalioen toedjoeh /
ia berperang tiadalah goepoeh.
(maj. de Brabant van het 7e voerde den krijg zonder overijling).⁴⁾

Major Berban sangat beraninja.... /
(maj. de Brabant was zeer dapper).⁵⁾ En tegen het eind wordt een expeditie ondernomen onder zijn leiding⁶⁾ en wordt van hem gezegd:

Major Berban berani betoel
Kampoeng pa^c M-n-t-i-oehabis dipoekoel
(maj. de Brabant was werkelijk dapper: pa^c M... c.s. werden door hem verslagen).⁷⁾ Ook andere officieren krijgen een pluim op de hoed:

1°. Kapitan Oedén-pemsén⁸⁾ berani serta hébat / kepada litnan B-oe-s⁹⁾ ia berdiri dekat (kapt. Oudenampsen was vreeswekkend dapper; dicht bij luit. B. was hij geposteerd);¹⁰⁾ en:

¹⁾ Vs. 1318 en 1330; vs. 1318 spreekt van *f* 24.— voor één *k-n-tj-i-r* (?) — koentjit (haarvlecht) gis ik. V. Rees, blz. 89, meldt, dat op de hoofden van eenige aanvoerders premiën gesteld werden van 50—200 Spaansche matten.

²⁾ In vs. 392 verschijnt hij ten toonele: .....major Berban poen naik kedarat (*kedawah* (?) in de tekst), maj. de Brabant debarkeerde.

³⁾ Vs. 419. Het laatste stuk is slechts gissing. De — slecht leesbare — passage heeft misschien *témbak* i.p.v. *tambah* en *b-n-dj-i-ng-nja* (?) i.p.v. *bentjinja*.

⁴⁾ Vs. 437. ⁵⁾ Vs. 1152.

⁶⁾ Bedoeld is de actie tegen Larah, in de 2e helft van Augustus, onder de Brabant (v. Rees, blz. 150—62), vs. 1426 e.v.

⁷⁾ Vs. 1445. Hoe dit kamponghoofd heette, kon ik niet te weten komen.

⁸⁾ Kapt. A. J. A. Oudenampsen (v. Rees, blz. 30).

⁹⁾ Bos? Busch? Boers? Wie dit is heb ik niet kunnen ontdekken.

¹⁰⁾ Vs. 421.

dengan litnan B-oe-s sama beraninja/
sendjata Tjina tidak di-indahkannja
mengoesir Tjina sangatlant pantas/
serta dengan segala serdadoenja.
(hij was even dapper als luit. B. en bekreunde zich niet om
de wapenen der Chineezen, die hij vlug met z'n soldaten
achtervolgde).¹⁾

2°. Genoemde luit. B-oe-s komt nog eens ter sprake:
Adjidan B-oe-s terlaloe tampan/
ia berperang tiadalah sopan
Tjina memandang sangat ketakotetan/
kepada litnan-kornèl djadi harapan.
(adj. B..., die goed gebouwd was, streed met meer dan mid-
delmatigen moed, zoodat hij den Chineezen veel vrees aan-
joeg. Hij werd daarom ook de steun en toeverlaat van den
overste).²⁾ Uit den titel adjidan zou afgeleid kunnen worden,
dat hij de adjidan van luit. kol. Andresen is, van wien later
gezegd wordt, dat hij de pangéran's in Montrado ontvangt
— berpegang tangan.. (hun de hand schuddend)³⁾
— en tijdens hun verblijf aldaar zorg voor hen draagt.

3. Major batalioen tiga belas/
mengerdjakan Goepernemén toeloes-
[ichlas
ia berperang tiadalah malas/
Tjina dipoekoelnja tiada membalas.

(De majoor van het 13e arbeidde vol trouw en toewijding
voor 't Gouvernement. Hij was niet laks in 't oorlog-voeren
en de Chineezen, die hij versloeg, waren meteen ook defi-
nitief geslagen).⁴⁾

4°. Eene major Lebrau⁵⁾ wordt gezegd, tijdens de
nachtelijke overvallen der Chineezen op Montrado, zich dap-
per te gedragen: ...iapoen djoega sangat
berani (ook hij was zeer dapper).⁶⁾ De overval op Mon-
trado⁷⁾ biedt den auteur een prachtige gelegenheid eenige
nieuwe „helden" ten tooneele te voeren.

5°. Major Nauta verdedigt de Tang.⁸⁾ Zeer eervol
wordt

¹⁾ Vs. 423—24.   ²⁾ Vs. 439—40.   ³⁾ Vs. 863.

⁴⁾ Vs. 435—36. Majoor W. E. Kroesen (v. Rees, blz. 32).

⁵⁾ Maj. V. M. de Brauw (v. Rees, blz. 32). Voor 't eerst ge-
noemd in de passage over de inkwartiering der officieren in Mon-
trado (vs. 625 e.v.).   ⁶⁾ Vs. 1132 e.v.   ⁷⁾ Vs. 1156.

⁸⁾ Kapt. G. F. Nauta (v. Rees, blz. 32). V. Rees vermeldt niet,
dat hij zich in de Thang ('t Kongsi-huis) bevond (blz. 30).

6°. kapitan Pan-hout (kapt. v. Houten) ¹⁾ vermeld:
 kapitan Pan-hout sangat beraninja/
 Tjina melanggar diapoen ta^c takoetnja
 (kapt. v. Houten was zeer moedig en vreesde de Chineesche
 aanvallers niet. ²⁾ Hij is ook:

perang sangat biasa / ....
 tingkah lakoenja oesoel periksa/
 patoetlah ia orang berbangsa
 (ervaren in den krijg, onderzoekend van aard en moest wel
 iemand van aanzienlijke afkomst zijn). ³⁾

Misschien is hij ook wel de even tevoren genoemde of-
 ficier, wiens gedrag in de gevechten om de Thang zoo de
 aandacht had getrokken:

ada satoe opsir sangat beraninja/
 topinja teroes sipi koekoe^c-nja
 roemah Tang ditahankannja/
 sendjata Tjina tida^c di-indahkannja
 (één officier onderscheidde zich door z'n moed. Z'n kepi
 werd doorgeschoten en z'n nagel geschampt maar hij hiéld
 de Thang en bekreunde zich niet om de wapenen der Chi-
 neezen). ⁴⁾

Dan wordt er nog gesproken van een zekeren kapitan
 Pan-spét (7°) ⁵⁾:

Kapitan Pan-spét sangat beraninja/
 patoetlah ia diharap Kompeni
 (In kapt. Verspijck had de Comp. vanwege z'n moed ver-
 trouwen). ⁶⁾

8°. Bij een aanval op een Chineesche koeboe bij Montrado
 onderscheidt zich:

... litnan Alas pergi menghampiri
 litnan Alas sangat beraninja/
 koeboe di-Habok dia melanggarnja.

¹⁾ Kapt. C. van Houten, wd. civiel-gezaghebber van Montrado
 (v. Rees, blz. 30). V. Rees spreekt (blz. 182—83) vol lof over den
 „Stormkapitein”.

²⁾ Vs. 1158. ³⁾ Vs. 1160—61.

⁴⁾ Vs. 1148—49. Waarschijnlijk is het echter niet, daar de auteur
 geen namen noemt, terwijl hij v. Houten toch wel bij name kende.
 Misschien is het kapt. C. M. H. Kroesen, misschien 1e luit. G. van
 Davelaar Cnopius, die v. Rees noemt onder de in de Thang gehuis-
 veste officieren (blz. 30—31).

⁵⁾ Naar alle waarschijnlijkheid kapt. G. M. Verspijck (v. Rees,
 blz. 32).

⁶⁾ Vs. 1162.

(luit. Gallas ging op die koeboe af. Hij was zeer dapper en viel de versterking te Habok aan).¹⁾

Veel meer wordt gezegd van (9°) den toean pètor Pan-der-wal (controleur v. d. Wall),²⁾ die bij afwezigheid van Andresen als diens wakil (plaatsvervanger) pleegt op te treden, en een goede pers krijgt. Vooral zijn verstand en weetgierigheid zijn den auteur opgevallen. Bij een wandeling, die de pangéran's door Montrado maken, sluit v. d. Wall zich aan en stelt vele vragen, b.v.:

.... apa jang bernama Montrado
pangéran menjahoet: Nama Ki-oetrado/
orang Dajak poenja basa Ki-oetrado.
(Hoe noemen jullie Montrado? Ki-oetrado naar de Dajak-
sche benaming, antwoordt de pangéran).³⁾ Voorts infor-
meert hij naar de (namen der) bergen, omdat hij die wil op-
teekenen.⁴⁾ Buitendien is hij een betrouwbaar wakil van den
obes:

Asistèn Pan-der-wal ia mengerti/
soerat-menjoerat tiada berhenti
soerat Melajoe sangatlah mengerti/
patoetlah ia mendjadi ganti
patoetlah ia orang terpilih/
sekalian kerdja tiada memilih
témpo berperang tiadalah tjelih/
jang sedapatnja berapa jang boléh.

(A. R. v. d. Wall was een schrander man, die druk corres-
pondeerde. Hij verstond de kunst Maleische brieven te schrij-
ven zeer goed, kortom: terecht was hij Andresen's vervanger
geworden. Hij was een 1e klas-ambtenaar, die tegen geen
enkel werkje opzag en ook wanneer er gevochten werd mee-
hielp zooveel in zijn vermogen was).⁵⁾ Men merke op, dat
zijn kennis van het Maleisch speciaal vermeld wordt.⁶⁾

¹⁾ Vs. 1175—76. Daar hier blijkbaar het offensief van den 27en Juli tegen de vlak bij Habok opgeworpen Chinesche versterkingen bedoeld wordt, moet met deze Alas bedoeld zijn, de 1e luit. P. M. Gallas, die daarbij de leiding had (v. Rees, blz. 127).

²⁾ De wd. assistent-resident v. d. Wall (v. Rees, blz. 31). Wij hooren voor 't eerst van hem (vs. 939) als hij bij de te Montrado verblijvende pangéran's laat informeeren of het hun aan niets ontbreekt.

³⁾ Vs. 970—71. ⁴⁾ Vs. 974. ⁵⁾ Vs. 1042—45.

⁶⁾ Ook Andersen schijnt Maleisch te kunnen spreken, hoewel dat niet met zooveel woorden gezegd wordt. Heel zuiver is z'n Maleisch niet: .....goea hendak berkirim soerat, boléh nanti (ik ga een brief schrijven, wacht maar even), vs. 746. Het gebruik van goea schijnt, wanneer het niet op rekening van den auteur komt, er op te wijzen, dat de overste omong Betawi placht te bezigen.

Dat het hem niet aan moed ontbreekt blijkt uit de dapperheid, waarmee hij zijn kantor tegen de aanvallen der Chineezen verdedigt.¹⁾ Tenslotte worden nog vermeld:

10°. de Regeerings-Commissaris Prins (komesaris Perens), van wien we alleen lezen, dat hij uit Batavia in Pontianak kwam ....(datangnja) hendak me ngatoer negeri (het gewest te organiseeren).²⁾

11°. Een niet met name genoemd officier, dien de pangéran's ten huize van Andresen ontmoetten, maar eerst niet als zoodanig herkenden ....sebab dia ta^c memakai pakaiian perang (niet in uniform was).³⁾

Te concludeeren valt, dat al wat er over de verschillende officieren gezegd is geworden, even weinig teekenend en even zeer cliché is. Men zou de namen van plaats kunnen verwisselen zonder daarmede aan één van de genoemde personen iets toe of af te doen. Een uitzondering worde hierbij gemaakt t.o.v. v. d. Wall vanwege zijn intelligentie en kennis van de Maleische taal en van den overste, omdat hij de chef van de expeditie is.

Ad B. Reeds enkele malen is ter sprake gekomen, dat Andresen persoonlijk contact met de pangéran's gehad heeft en met hen over militaire aangelegenheden correspondeerde. Het is natuurlijk dienstig voor een hof-chroniqueur den indruk te wekken, dat een zoo groot man als de obes zoo gemeenzaam en vriendschappelijk omgaat met zijn — des schrijvers — heeren: de pangéran's, en dit gevoegd bij zijn typisch-Maleische zin en aandacht voor alle zaken van étiquette, bepaalt aard en wijze, waarop de verhouding tusschen Andresen en de Maleische hoofden wordt beschreven.

Bij zijn eerste bezoek aan Mampawah verleent de obes pangéran Daèng een pajoeng en een kroon⁴⁾ en het plechtig-verzamelde volk verkondigt hij, dat deze na afloop van den oorlog tot Panembahan zal worden verheven. Vermeld werd reeds hoe hij de Maleische hoofden steeds aanspoort de Chineezen jang tjelaka (die ellendelingen) achterna te zitten. Een andere keer, b.v. bij z'n tweede bezoek aan Mampawah⁵⁾, vraagt hij hulp in den vorm van transportkoelies. Natuurlijk bewijzen de pangéran's hem groote en

1) Vs. 1150; vs. 1163 e.v. 2) Vs. 1071.

4) Vs. 88 en 90. 5) Vs. 1046 e.v.

3) Vs. 849.

gewichtige diensten, en als pangéran Soeta de heele pasisir (kuststreek) schoongeveegd heeft ¹⁾, is de luit-kolonel begrijpelijkerwijze zeer verheugd en roept hem naar Montrado om zijn raad in te winnen betreffende een expeditie tegen Larah. ²⁾ Uitvoeriger komt Andresen's houding en gedrag tegenover de pangéran's ter sprake bij gelegenheid van het bezoek, dat deze aan Montrado brachten kort na de bezetting. ³⁾ Iedereen is daarbij even vriendelijk en hoflijk jegens hen, in de eerste plaats de opsir, dien zij niet herkennen omdat hij (zie boven) een badjoekებაja draagt, en die hen naar den toean besar laat brengen. De adjidan ontvangt hen goed — berpegang tangan (elkaar de handschuddend) ⁴⁾ — en laat versnaperingen brengen tot de obes zelf verschijnt en hun... de hand schudt. De pangéran's wenschen hem geluk met de overwinning en spreken er hun vreugde over uit, dat de Kompeni nu in de plaats van de kongsi-besturen is getreden, waarna de obes den Dajakkers de kwijtschelding van alle schulden aan de Chineezee bevestigt. ⁵⁾ De huisvesting der beide pangéran's in de Thang biedt eenige moeilijkheden, aangezien alle kamers door officieren bezet zijn. Maar de obes laat de kamar djongos (bedienden-kamer) ⁶⁾ voor hen ontruimen en stelt hun een adjudant ter beschikking. ⁷⁾ 's Avonds is er dan, en dat trekt de belangstelling der Dajaks, muziek (taptoe):

setelah soedah toean besar makan/
boenji moesian poen direntikan.

(toen de overste gegeten had hield de muziek op). ⁸⁾ De pangéran's gaan, daar zij vanwege de vele muskieten den slaap niet kunnen vinden, wat praten met den toean besar, ⁹⁾ die hun eenige instructies geeft. Den volgenden dag gaan zij alle pasar van Montrado bezoeken en worden door de officieren, bij wie zij aankomen, hoflijk ontvangen. Het shake-hands wordt nooit vergeten: ...sekalian pangéran² berpegang tangan (alle pangéran's gaf hij — maj. de Brabant n.l. — de hand) ¹⁰⁾; pada major

¹⁾ Vs. 1605—06.

²⁾ Vs. 1621—29.   ³⁾ Vs. 811—989.

⁴⁾ Vs. 863.   ⁵⁾ Vs. 867—97.

⁶⁾ Wat blijkbaar tóch (de bedienden-kamer voor pangéran's!) gewaardeerd wordt.

⁷⁾ Vs. 925—38.

⁸⁾ Vs. 947.

⁹⁾ Vs. 950—62.

¹⁰⁾ Vs. 975.

't afscheid, den majoor de hand).¹⁾ Ook bij het afscheid van Berban tangan dioendjoe^c kan (zij gaven, bij den obes: ...berpegang tangan tanda moefakat (schudden zij elkaar de hand ten teeken van eensgezindheid)²⁾;

Setelah pangéran berangkat kembali / pangéran dan Olanda berpegang djari (toen de pangéran's weggingen schudden zij en de Hollanders elkaar de hand).³⁾ Wanneer Andresen ten tweeden male Mampawah bezocht: kepada litnan-kornèl berpegang djari (gaven zij hem de hand)⁴⁾ en: tiada dipandjangkan chabar dan peri / pada pangéran Daèng Obes berpegang [djari.

(om kort te gaan: de overste schudde pang. Daèng de hand).⁵⁾ Het hs. eindigt abrupt en opende geen nieuwe perspectieven. Auteur ongenoemd, niet gedateerd. Het moet van nà 1854 zijn.

35°. *Abdoellah bin-Abdelkadir al-Moensji.*

Niet de titel van een sja'ir of hikajat staat aan het hoofd van deze onderafdeeling, maar de naam van een schrijver. Een man wiens oeuvre een zeer belangrijke plaats in de Maleische literatuur inneemt en met wien, naar men algemeen — en terecht — pleegt aan te nemen, de moderne Maleische literatuur een aanvang neemt, aangezien zijn werk naar aard en stijl een novum beteekende.⁶⁾ Een auteur in wien de staag-dalende lijn dierzelfde Maleische literatuur eindelijk weer een opwaartsche curve vertoont en die, onbewust en ongewild, den weg wees, waarlangs die sedert lang kwijnende en aan starre navolging en dood cliché zichzelf verwurgende literatuur tot regeneratie en nieuwen bloei zou kunnen komen.⁷⁾ Een Maleier naar de plaats zijner geboorte, naar zijn opvoeding, maar — en dat is het voornaamste — voornamelijk naar zijn aard en denkwijze, met de beste eigenschappen en de beminlijkste gebreken van

¹⁾ Vs. 978.   ²⁾ Vs. 985.

³⁾ Vs. 986.   ⁴⁾ Vs. 1055.   ⁵⁾ Vs. 1062.

⁶⁾ Als zoodanig zou zijn werk waarschijnlijk beter achter aan de 19e eeuwse, als inleiding tot de moderne 20e eeuwse literatuur hebben kunnen staan. Wij hielden ons aan de in onze „Inleiding” aangegeven rangschikking.

⁷⁾ Opgemerkt dient te worden, dat geen der moderne Maleische auteurs tot dusverre voldoende van Abdoellah's „lessen” heeft gebruik gemaakt, om zelfs maar met hem op één lijn gesteld te kunnen worden.

zijn ras. Ten volste overtuigd, dat zijn volk slechts onder Westersche leiding zich zou kunnen opheffen tot een nieuwen, beteren, geestelijken, en materiëelen bloei; ten volste overtuigd, dat onderwijs en onderwijs in de eerste plaats die vurig-begeerde regeneratie zou weten te weeg te brengen; dankbaar en erkentelijk en vol belangstelling voor al wat de Europeanen, het Europeesch bestuur, Europeesche wetenschap en techniek aan heilzaams en navolgenswaardig aan de Maleische landen bracht, sproot dit alles bij hem voort uit een oprechte en zuivere liefde voor zijn volk, over hetwelk hij zich — en niet ten onrechte — vele zorgen maakte. Een man vol begrip en tolerantie voor anderer geloof, een man, bevrijd van het bijgeloof en de weerzin tegen al wat nieuw is, die de meesten zijner landgenooten nog bevangen hielden, bleef Abdoellah een overtuigd en oprecht Mohammedaan, bleven zijn volk, zijn taal, historie en adat zijn liefde en belangstelling hebben; slaat hij dan ook in de Europeanen, die hij gekend heeft, en daaronder waren eminente lieden als Raffles, Crawford, Milne e.a., naast moreele deugden diezelfde belangstelling voor dezelfde onderwerpen het hoogste aan. Oprecht verontrust en verontwaardigd is hij over de achterlijke toestanden, de materiele en moreele malaise, die in de Maleische staatjes van het Malakaansch schiereiland heerschten, en waarvoor hij de voornaamste, zoo niet eenige, reden ziet in het wanbestuur, de hebzucht en bekrompenheid, het moreel verval der inheemsche vorsten en hoofden.

Abdoellah, dien wij een wegwijzer noemden naar een betere toekomst voor de Maleische literatuur, had het voorrecht te leven in een bewogen tijd, — de eerste helft der 19e eeuw — waarin oude maximen van koloniale politiek botsten tegen nieuwe, die ingegeven waren door een hogere ethiek, een tijd van wrijvingen en botsingen tusschen de Westersche mogendheden, die in het Oosten eeuwenlang een domineerende rol hadden gespeeld, een tijd ook van inwendige gisting voor die mogendheden of de mercantiele lichamen, die hen vertegenwoordigden, een tijd van rotting en van ontkieming tegelijk, waarin tegelijkertijd het Oosten iets begon op te vangen van dien fascineerenden weerschijn van het vuur, dat, in de Westersche hoogovens van wetenschap en techniek, Westersche energie en drang tot kennis en weten hoog begonnen op te stoken. Abdoellah had het voorrecht

en het geluk niet te behooren tot die vrij kleine kring van adellijke Maleische families, die vooral in vroeger tijden vrijwel de eenige dragers van cultuur in deze landen geweest waren en uit wier midden dan ook vele dichters en schrijvers en stellig de *chroniqueurs* der oudere Maleische literatuur zijn voortgekomen. Een voorrecht was dit en een geluk, omdat die kringen te diep aangevreten schenen door het verval, de achteruitgang in intellect en moraal, die o.m. Abdoellah zelf moest constateeren, dan dat uit hen, zij mochten dan nog wel eens een schrijver van zekere qualiteiten (vooral indien men hem mat met de maatstaven der klasieke traditie) voortbrengen, ooit een nieuw en frisch geluid, ooit een werkelijke hernieuwing of wedergeboorte der Maleische literatuur zou voortspruiten. Te zeer waren deze kringen daarvoor in zichzelf besloten, te hardnekkig-verkleefd aan de struisvogel-politiek het verleden *coûte-que-coûte* te willen cultiveeren en het in het heden te willen projecteeren teneinde niet gedwongen te worden dit heden te aanvaarden, niet gedwongen te worden zichzelf te herzien en te her-oriënteeren. Van al deze banden en boeien was Abdoellah, uit een familie van Arabische origine, die niet onbemiddeld en stellig niet onontwikkeld was, gelukkig vrijgebleven. Een man van ruime intelligentie, van weet- en leergierigen aard, een man, die van jongs af aan in contact was geweest en de omgang genoten had van de beste en meest prominente Europeanen (in dit geval vooral: Engelschen), die te dien tijde Malaka en Singapore bewoonden, paarde hij aan al deze voordeelen nog de beste eigenschappen der oude Maleische auteurs: de kunst van vertellen en van aandachtig observeeren. Waar hij buitendien op de belangstelling en steun zijner Europeesche tijd- en stad-genooten mocht rekenen, wier sympathie en vriendschap hij gewonnen had door zijn bescheidenheid, zijn dienstwilligheid en intelligentie, door zijn werk ook als tolk, vertaler en leeraar in de Maleische taal, zoo kon men ook moeilijk een man vinden, die meer geschikt was om als regenerator van de oude, kwijnende Maleische literatuur op te treden.

Voor een juist begrip van Abdoellah's beteekenis en verdiensten, van den aard van zijn werk in het algemeen, maar

vooral van de waarde zijner opmerkingen over Europeanen, hun bestuur, onderwijs etc., zal een beschouwing over zijn gebreken niet mogen ontbreken. Taalzuiverheid, waarvoor hijzelf, de beteekenis van taalbeoefening en -onderricht beseffend, met eenige begrijpelijke pedanterie immer ijvert, is niet Abdoellah's sterkste punt. Diepgang en scherpte van denken kan men hem evenmin toekennen als aan zijn voorgangers. Een denker is hij niet, wel een goed opmerker, een belangstellend en aandachtig toeschouwer, een levendig en intelligent verteller, die het anecdotische en kleurige, oogenblikkelijk-boeiende meer liefheeft dan de vast-en-streng-gelijnde compositie, het logisch opgebouwde geheel. Hij diverteert zich slechts, hij combineert niet, analyseert niet, deduceert niet. Dan is zijn diep geloof in de almacht van het onderwijs, geloof, dat, al dan niet met politiek-getinte bijbedoelingen vermengd, ook den modernen Maleischen auteur eigen is, bijna roerend. Van onderwijs verwacht hij prompte genezing van alle ziekten en kwalen, geestelijke en materiele, waaraan zijn ras en volk lijdende zijn. Bij al zijn emancipatie en intelligentie gaat ook Abdoellah mank aan het typisch-Maleische euvel, niet alleen volken maar ook hun bestuursystemen uitsluitend te beoordeelen naar een enkelen representant van het volk i.c. en niet naar de principes of doelstellingen, die aan het systeem ten grondslag liggen. Abdoellah vereert de Engelschen vooral omdat hij van Raffles, Farquhar e.a. veel goeds ondervond, veroordeelt de Hollanders, omdat Timmerman Thyssen b.v. hem antipathiek was. Daaruit en uit zijn — ook typisch-Maleische — onvermogen de dingen in een grooter verband, als een samenhangend geheel, dat door de wet van oorzaak en gevolg beheerscht wordt, te zien, daaruit is b.v. zijn verontwaardiging te verklaren over het verbod van uitvoer-van-levensmiddelen uit Malaka naar het pas-gestichte Singapore (zie hieronder), dat de Hollanders te dien tijde uitgevaardigd hadden. Zelfs geen poging doet Abdoellah om zich rekenschap te geven van de overwegingen, die de Hollanders zouden kunnen geleid hebben tot deze hem zoo hatelijke maatregel; geen oogenblik komt bij hem de gedachte op of wellicht niet de door hem zoo hoog-vereerde Raffles, wiens stichting van Singapore bij hem een aardige, luchtige anecdote is, waarin

niets blijkt van verbeterd strijd om de hegemonie in de Archipel, waarvan zij toch uiting en neerslag was, of niet wellicht zijn groote weldoener meer schuld aan dat verbod zou kunnen hebben gehad, dan de verontruste en in hun belangen bedreigde Hollanders zelf.

Besluiten wij deze karakteristiek met een aanhaling uit het voortreffelijke artikel, dat A. Cabaton aan hem wijdt ¹⁾ bij wijze van résumé: „L'auteur ne songe pas un instant à juger, il égrène ses souvenirs; son oeuvre est un miroir qui reflète un instant son âme loyale et affectueuse avec ses antipathies et ses sympathies, ce qui lui a paru bon ou semblé mauvais.” ²⁾

A. *Kissah pelajaran ke-Kelantan* (De reis naar Kelantan). Tekst: R. Brons Middel, *Kesah pelajaran Abdoellah (bin-Abdelkadir Moensji) dari Singapoera sampai ka Negeri Kelantan.* (Brill, Leiden, 1893). ³⁾

Hierin beschrijft Abdoellah, de eerste, werkelijke reis-journalist onder de Maleische auteurs, op zijn gewone, vlotte en aantrekkelijke wijze een reis, die hij met eenen heer Grandpré en enkele anderen maakte in opdracht van een Singapoersche handelsfirma, langs de Oostkust van 't Malaakaansch schiereiland, Ao. 1838. Het geeft vele bewijzen van zijn opmerkingsgave en journalistieke talenten, en vele bijzonderheden over land en volk, toestanden en gewoonten. Het verval en de achteruitgang van de Maleische rijkjes, die hij bezocht — Pahang, Trengganoe en Kelantan — boezemen hem zorg en verdriet in. Hij gaat zich bezinnen op de oorzaken daarvan en vergelijkt deze, door eigen vorsten bestuurde, landen met die welke onder Europeesch, d.i. i.c. Engelsch, bestuur staan.

Peinzend over de oorzaken van Pahang's schromelijk verval, ⁴⁾ concludeert A., dat die niet gelegen zijn in het land, dat vruchtbaar genoeg is, en zelfs niet (althans niet in de

¹⁾ A. Cabaton, *Abdullah-bin-Abdul-Kadir Munshi. Un écrivain malais du XIX siècle.* (Revue du Monde Musulmane XIII, no. 3, blz. 409—61). Bevattend een karakteristiek van den auteur en zijn oeuvre en een uittreksel van zijn twee voornaamste werken.

²⁾ Cabaton, blz. 432.

³⁾ Voor niet-malaici de vertaling van dr. J. J. de Hollander: *De reis van Abd'allah bin Abd'elkader van Singapoera naar Kelantan.* (De Gids, 1851, dl. I — blz. 76—118). ⁴⁾ Tekst, blz. 28—29.

eerste plaats) aan luiheid of onverschilligheid van de bevolking t.o.v. het veldwerk. ¹⁾ Het zou voor 't land al voldoende zijn als slechts een klein deel der bevolking arbeidde, maar iedere prikkel tot arbeid wordt weggenomen door de hebzucht en de willekeur der vorsten en anak radja (hofadel). „Apa goena radjin kita”, denkt de bevolking, „maka djikalau kita mendapat sedikit oelang atau makanan, nistjaja dilobakan dan dirampas oléh orang besar² itoe.” (Wat voor nut heeft het ijverig te zijn? Wanneer wij een beetje geld of eten verworven hebben, zal het onmiddellijk de begeerten der hooge heeren opwekken en door hen geroofd worden). ²⁾ En daarom blijft zij haar leven lang lui en arm. Hoe goed, denkt A., hebben toch de menschen het, die onder perintah orang poetih ('t bestuur van blanken) staan: ...karena hal orang itoe masing²/ seperti radja djoega adanja dengannya tiada seorang takoet akan seorang dan tiada boléh seorang menganiajaï akan seorang sebab segala perintah dan hoekoemnja itoe menoedjoe kepada soeatoe perkara jang besar jaïtoe kesenangan hati bagi segala ra'jatnja djoega (want dáár is iedere onderdaan a.h.w. een koninkje op zichzelf en behoeven de menschen elkaar niet te vreezen en niemand zal een ander onrecht kunnen doen want alle bestuursmaatregelen en rechtsverordeningen zijn daar gericht op dit ééne groote doel: het geluk en de tevredenheid van het geheele volk). ³⁾

Meermalen trouwens vindt hij gelegenheid naar aanleiding van ontmoetingen en gesprekken, die hij heeft, soortgelijke vergelijkingen te maken. Soms spreekt de onderdrukte bevolking uit zichzelf de wensch naar Europeesch bestuur uit, soms is het A. die die wensch opwekt door wat hij haar vertelt.

In Kelantan verneemt hij van een troep gewapende Maleiers, dat zij voor den Radja Bendahara in één van die

¹⁾ Op blz. 32 (tekst) gispt A. overigens de luiheid en onverschilligheid voor hun werk zoomede de nieuwsgierigheid der bevolking, die onmiddellijk komt toelopen als er vreemdelingen in hun dorp verschijnen — vooral als het Europeanen zijn. Op blz. 101—02 stelt hij haar vervuiling aan de kaak, die een gevolg is van hun gehechtheid aan het oude en overgeleverde en van hun luiheid.

²⁾ Tekst, blz. 29.

³⁾ Tekst, blz. 29/30.

vele binnenlandsche oorlogjes, die het land plegen te teisteren, ten strijde moeten trekken en daarbij, op straffe van plundering of zelfs doodslag, verplicht zijn zelf voor hun leeftocht te zorgen. „Maka terlaloe soeka sahaja sekalian”, bekennen zij, „djikalau orang poetih datang kemari mengambil negeri ini, boléhlah senang ra'jat dalam negeri ini.” (Wat zouden wij allen blij zijn als de blanken ons land in bezit namen. Dan eerst zou het volk tevreden kunnen leven).¹⁾ A. beproeft een zekere Tengkoë Temana, een Kelantansch hoofd, van het opiumschuiven te bekeeren.²⁾ De Tengkoë beweert, dat dat een kemoeliaan kepada radja² is (een bijzonder privilege voor vorstelijke personen), waarop A. o.a. zegt: „Mengapa Tengkoë djadi bodoh? Maka fikirlah djikalau kiranja mendjadi baik dan berpaédah kepada manoesia mengapa orang poetih jang baik² tiada makan? Boekankah dari negerinja datang itoe?” (Hoe kunt U zoo dom zijn? Denkt U eens even na: wanneer zooiets werkelijk goed en nuttig zou zijn, waarom zouden dan de Europeanen, die tot de beste en rijkste menschen behoorren geen opium schuiven? Dat gebruik is toch zeker niet van hèn afkomstig?).³⁾ Den inwoners van Sabah, des Tengkoë's kampoeng, die steen en been klagen over hun lot, vertelt A. hoe goed de menschen 't hebben, die onder Europeesch bestuur staan.⁴⁾ Zijn hoorders zouden ook wel graag onder blanken willen dienen; of die oepah (loon) betalen voor werk? De blanken, vertelt A., plegen steeds voorúit te betalen. Buitendien maken zij geen onderscheid tusschen hoog en laag, tusschen vorst en onderdaan en kan ieder zich ongehinderd en veilig rijkdommen verdienen. „Dan lagi 'adat orang poetih itoe, djikalau ra'jatnja mendjadi kaja atau memboeat barang pekerdjaan jang boléh mendapat oentoeng, ia soeka djoega.” (En bij de blanken is 't de gewoonte, dat, wanneer hun onderdanen rijk worden of een voordeelige onderneming entameeren, zij zich mede ver-

1) Tekst, blz. 76.

2) Een voorbeeld van die degeneratie en domme koppigheid, verstokte zondaren eigen, die A. bij nagenoeg alle vorsten en aanzienlijken aantrof.

3) Tekst, blz. 97.

4) Tekst, blz. 98.

heugen).¹⁾ Als zij dit hooren, verzuchten zijn hoorders: *Terlaloe soeka hati sahaja sekalian menengar 'adat orang poetih itoe. Maka sebab itoelah diberi Allah bertambah² kebesaran dan kemoeliaannya ma' moer negerinja.*" (Hoe verheugen wij ons van die adat van de blanken te hooren. Moge Allah daarom hun rijk in grootheid en aanzien bestendig doen toenemen).²⁾

Aan het slot van zijn reisbeschrijving³⁾ vat A. zijn beschouwingen nog eens samen en stelt daarbij de Maleische rijkjes naast de door Europeanen bestuurde gewesten. De eerste zijn z.i. tot onherroepelijken ondergang gedoemd⁴⁾ en als de voornaamste verschillen tusschen beide ziet hij: 1°. In Maleische rijken bestaat geen zekerheid, noch van lijf noch van goed; 2°. goede trouw is er volslagen onbekend⁵⁾; 3°. de *hamba² radja* (slaven van den vorst) genieten er de meest absolute vrijheid van handelen. Verzet of represailles baten niet, want de dood van één enkelen *hamba radja* moet door die van zeven gewone lieden gezoend worden. Bij de orang poetih daarentegen is ieder voor de wet gelijk; 4°. de meeste Maleiers brengen hun dag door *dengan lalai dan malas . . . dengan tiada bekerdja sesoeatoe* (met luieren en nietsdoen). De Europeaan daarentegen is energiek en doet niets liever dan werken. Buitendien wil hij niet slechts zelf geld verdienen en rijk worden, maar ook z'n negeri *ramai* maken. Hij heeft het land aan luiaards en leegloopers. In Maleische landen (zie boven) wekt rijkdom hebzucht op en afgunst, die zelfs voor geen moord terugschrikken; 5°. in lijnrechte tegenstelling tot de orang poetih kennen de Maleiers een gansche codex van ver- en geboden om het verschil tusschen vorstelijke personen en onderdanen te doen uitkomen en te bestendigen; 6°. de Maleische vorsten laten hun onderdanen voor zich werken, waarvoor, wanneer en zoo vaak het hun belieft en zonder eenige vergoeding te betalen.⁶⁾ De *pekerdjaan radja* (heerendiensten) in de door Europeanen bestuurde landen worden daarentegen goed betaald; 7°. de feesten, die de Maleische vorsten plegen aan te

¹⁾ Welk een verschil met de Maleische vorsten, die niemand, behalve zichzelf, eenige welvaart of rijkdom gunnen.

²⁾ Tekst, blz. 99.

³⁾ Tekst, blz. 121—25.

⁴⁾ Tekst, blz. 121.

⁵⁾ Tekst, blz. 122.

⁶⁾ Tekst, blz. 123.

richten met hanegevechten, dobbelspelen en opiumschuiven richten het volk ten gronde; 8°. in tegenstelling tot de Europeanen is de godsdienst voor de Maleische vorsten *quantité négligeable*. Hierbij zal hij 't maar laten, want het is toch onbegonnen werk àlle punten van verschil op te sommen, meent A. Maar hij dankt Allah uit den grond van zijn hart, dat hij geboren en getogen is *dibawah bandéra orang poetih* (onder — i.c. — Britsche vlag).

Gedateerd: 1 Dzoel-hidjah 1254, d.i. 15 Februari 1839. ¹⁾

B. De *Hikajat Abdoellah* (Geschiedenis van Abdoellah). ²⁾

Tekst: *Hikajat Abdullah* (Kelly Walsh Limited Printers, Singapore).

Abdoellah's zeer uitvoerige autobiographie (zijn chef-d'oeuvre), waarin hij, in een reeks van vlotvertelde geschiedenissen en anecdotes, vertelt van wat hij zoo al meegemaakt en beleefd heeft, en van de personen, die hij ontmoet en gekend heeft. Daar tusschendoor vlecht hij dan zijn beschouwingen over de voordeelen van Europeesch bestuur, rechtspraak en onderwijs, de feilen en gebreken van die der Maleiers; achterlijkheid en bijgeloof bij zijn landgenooten; het nut van de bestudeering van en onderricht in het Maleisch e.d.m.

Als gezegd was A. in de gelegenheid de meest prominente Engelsche bestuursambtenaren en zendelingen in 't Oosten dier dagen te ontmoeten. Velen hunner heeft hij nog les

¹⁾ Tekst, blz. 124—25. De dateering in de tekst 1 Dzoel-hidjah 1254 = 25 Aug. 1852 is foutief (blz. 125). De Hollander (blz. 117-18) vertelt nog, dat Granpré en Abdoellah moeilijkheden hadden bij hun lastgevers de hun toegezegde geldsommen los te krijgen.

²⁾ Vgl. de uitvoerige inhoudsopgave van: G. N., *Geschiedenis van Abdallah* (T. N. I., 1854, 1 — blz. 73—101; 297—315).
Losse stukken in de B. K. I., 1854, dl. II:
J. P. Gz., *Bijdragen tot de kennis der geheime genootschappen van de Chineezee* (blz. 127—43).
K., *Togten door den Kolonel Farquhar gemaakt tot het opsporen van eene geschikte plaats ter vestiging eener kolonie* (blz. 431—61).
Daarnaast: J. A. Bethune Cook, *Sir Thomas Stamford Raffles, Founder of Singapore 1819 and Some of his Friends and Contemporaries* (A. H. Stockwell, 1918, Londen). Blijkens zijn „Preface” putte de schrijver voornamelijk uit Lady Raffles' „Life of Sir Th. Stamford Raffles”, en uit mededeelingen van mannen, die in nauwe betrekkingen tot Raffles gestaan hebben. Hij noemt de meeste en belangrijkste figuren (ook zendelingen), die ook bij A. voorkomen. De Haan, *Personalities of the period of the English Administration over Java 1811—1816* (B. K. I., dl. 92, blz. 477—681).

gegeven in het Maleisch. Hij heeft de diverse wisselingen van Hollandsch en Engelsch bestuur medegemaakt zoodat hij over beiden althans een meening kon hebben, hoezeer hij dan ook Anglophiel mag heeten. Hij zag Malaka's achteruitgang en Singapore's snelle opbloei. Het eerste stoomschip bezocht in zijn tijd Singapore en hij maakte kennis met de Daguerre-photographie; een Anglo-Chinese College werd opgericht; hij was behulpzaam bij het vertalen der Evangeliën in 't Maleisch en werkzaam in de eerste drukkerij, waar 't Maleisch in Arabische karakters werd gedrukt. ¹⁾ Kortom het was een tijd en het waren menschen, die op een open en ontvankelijk gemoed, als dat van A., indruk moesten maken en hun neerslag vonden in deze autobiographie.

Wij brengen in de ditmaal zeer omvangrijke hoeveelheid materiaal, die voor ons onderzoek in aanmerking komt, de volgende onderverdeeling aan:

I. De personen: Farquhar, Raffles, Crawfurd, Lord Minto, Bean (of: Bane), de zendelingen: Milne, Thomson, Morrison e.a., Newbold, Ferrier, Butterworth, de Hollanders (Timmerman Thijssen en een secretaris B-m-h-oe-r (Boomhouwer?), de dames (Mr. Raffles, Milne, T-r-i-s-i (Tracy?), Butterworth); een paar niet met name genoemden.

II. Dat wat hij te zeggen heeft over de Engelschen (volk en gouvernement) en de Hollanders.

Ad I. 1°. Kornèl of radja Parkoe ar (kol. Farquhar) ²⁾, dien A. als bekwaam gouverneur en man van groote intelligentie en ruime belangstelling zeer bewondert. Van F. weet A. veel te vertellen. Wij lezen hoe op zijn initiatief het oude Portugeesche fort te Goa werd opgeblazen; hoe er een paar maal een aanslag op hem gepleegd werd, hoe hij eens ternauwernood aan een tijger ontsnapte; van zijn liefhebberij voor de jacht, zijn collectie levende dieren, de rol, die hij bij de stichting en eerste ontginning van Singapore gespeeld heeft e.d.m. ³⁾

¹⁾ Hikajat, blz. 168 en 170.

²⁾ F. was Resident van Malaka van 1803—'18 en van Singapore van 1819—'26.

³⁾ Vooral: „Dari hal radja Parkoe ar" (Over de Res. Farquhar), blz. 68—84. Van de titels boven de hoofdstukken zegt Cabaton overigens (blz. 430): „...les titres des chapitres y sont de puériles étiquettes accrochées tant bien que mal à des précieux souvenirs."

Heel Malaka, vertelt A., verheugde zich in in F.'s k e r a - d j a n (bestuur). In de stad heerschte een rust en orde, welvaart en bedrijvigheid, die vele vreemdelingen derwaarts trok. De rechtspraak was er welgeordend. Zoodat het wel eenige bevreemding wekt, wanneer A. zelf vertelt van het wangedrag van Engelsche soldaten en matrozen, met name van eene Mr. Bean (zie beneden), te Malaka.¹⁾ Wij vernemen, dat F. er, aan den vooravond van de teruggave van Malaka aan de Hollanders, er op uittrekt om een geschikte plaats te zoeken ter vestiging van een nieuwe stad.²⁾ Hij verlaat Malaka onder 't voorwendsel zeeroovers, die een Engelsch schip overvallen en een Engelsche dame gevangen genomen hadden, te willen opsporen.³⁾ Daarna hooren we hoe Malaka plechtig aan de Hollanders wordt overgegeven (zie hieronder) en komt de stichting van Singapore ter sprake.⁴⁾ F. (en Raffles uit de verte) beweegt een zoon van wijlen Sultan Mahmoed van Djohor, Tengkoë Long, een eilandje, Singapore, aan hem af te staan tegen het genot van een jaarwedde en den Sultans-titel. Wij vernemen van de moeilijkheden, die men ondervond bij de ontginning van dit woest en onherbergzaam oord met zijn arme en achterlijke bevolking, en hoe F. door 't uitloven van premie's een einde maakt aan een ratten- en duizendpooten-plaag. Later geven F. en Raffles beiden A. den raad⁵⁾ zich stukken grond te koopen in Kampoeng Gelam, werwaarts de snel in omvang toenemende stad zich uitbreidt. A. betuigt achteraf er spijt van te hebben die raad niet opgevolgd te hebben.⁶⁾

Voorts lezen wij, dat F. Singapore bestuurt volgens de door Raffles gegeven, o e n d a n g²⁾ (wetten, voorschriften), d.w.z. wijs en goed⁷⁾ en het zal dan ook niemand verbazen, dat hem bij zijn vertrek een grootsch uitgeleide gegeven

¹⁾ Hikajat, blz. 83.

²⁾ „Dari hal kornèl Parkoear pergi mentjari tempat hendak memboccat negeri” (Hoe F. uittoog om een plaats te zoeken om er een nieuwe stad te stichten).

³⁾ Hikajat, blz. 190.

⁴⁾ „Dari hal negeri Singapoera” (Over Singapore), blz. 195—208.

⁵⁾ „Dari hal Tengkoë Long” (Over Tengkoë Long), blz. 218—41. Resp. blz. 233 en 239.

⁶⁾ Hikajat, blz. 241 verhaalt hoe F. een krokodil, die zijn hond verslonden had, liet dooden en aan een boom ophangen. „Dari hal kornèl Parkoear kena tikam” (Over den aanslag op kol. F.), blz. 243—62 handelt over een op F. gepleegden aanslag, die veel opschudding verwekte maar met een sisser afliep.

⁷⁾ Hikajat, blz. 288.

wordt.¹⁾ Heel Singapore is ontdaan over 't bericht, dat F. zal repatriëeren se bab ia itoe radja jang baik lagi pandai memeliharakan hati segala raja'jat (omdat hij een goed resident was en de kunst verstond het hart van 't volk voor zich in te nemen). Hij was een vader voor al zijn onderdanen, een goed en rechtschapen regent, die nimmer eenig onderscheid maakte tusschen arm en rijk, hoog en laag.²⁾ Duizenden komen dan ook persoonlijk afscheid van hem nemen; velen bieden geschenken aan en niemand keert met leege handen huiswaarts. F. zelf is zeer ontroerd door deze bewijzen van liefde en aanhanke-lijkheid,³⁾ die echter de jaloezie van andere orang poetih en orang besar² (autoriteiten, notabelen) opwekken. Sommigen hunner stellen zelfs de vraag waarom men een afgetreden resident nog zooveel eer zou moeten bewijzen, maar de bevolking wijst hen terecht met 't antwoord, dat men F. niet eert om zijn rang of ambt maar om zijn karakter.⁴⁾ Een ieder, zegt A., heeft het gevoel of hij van zijn eigen vader afscheid neemt en nog dagen lang zijn de namen van F. en Raffles, die even te voren vertrokken was, op aller lippen.⁵⁾ Wel is er nu een nieuwe radja, maar toch, zegt A., gelijkt Singapore, sedert F.'s vertrek, op een vrouw, die haar echtgenoot verloren heeft.⁶⁾ En, wanneer men zich reken-schap geeft van het aandeel, dat F. in de opbouw van Singa-pore gehad heeft, en vooral wanneer men A.'s karakter-schets⁷⁾ over hem leest, dan heeft deze mededeeling niets onaannemelijks.

F. is een man van weinig woorden — pendiam — en zeer lankmoedig, banjak sabar akan kesalahan orang. Alle menschen, wie of wat zij ook zijn, zijn voor hem gelijk.⁸⁾ Wie hem groet, dien groet hij terug dengan sigaranja (direct), van hoe nederige afkomst de per-soon i.c. ook is. Hij is zeer vrijgevig en mild (zie ook boven) — tangannja terboekak kepada hamba Allah — en A. vergelijkt hem met de verfrisschende dauw, die, als de nacht ten einde loopt, planten en bloemen komt ver-

¹⁾ „Dari hal toean Parkoear hendak poelang” (Toen F. repatriëerde) blz. 290—95.

²⁾ Hikajat, blz. 290.

³⁾ Hikajat, blz. 291.

⁴⁾ Hikajat, blz. 292. Zie ook sub Crawfurd.

⁵⁾ Hikajat, blz. 293—94.

⁶⁾ Hikajat, blz. 295.

⁷⁾ Hikajat, blz. 72—79.

⁸⁾ Hikajat, blz. 78.

kwikken.¹⁾ F. stelde veel belang in alles wat op de Archipel, zijn bewoners, voortbrengselen e.d.m. betrekking had.

2°. Toe an R a p l è s (Mr. Raffles), met wien A. op zeer jeugdigen leeftijd kennis maakte en met wien hij ook later veel contact had, is A.'s afgod en dat toch niet uitsluitend omdat hij van hem zooveel goeds ondervond.²⁾ Voor A. is hij: „...le symbole du libéral génie anglais avec son constant souci de relever la masse indigène, sans la blesser dans ses sentiments intimes ni ses coutumes séculaires.”³⁾ Van R. nam A., die al zeer jong als schrijver bij hem in dienst trad, blijkbaar vele ideeën over bestuur, onderricht, opvoeding e.d. over en wellicht ook zijn Hollander-haat.

A. weet te vertellen⁴⁾ hoe R. er zich mee amuseerde twee m a w a s (grootte apen), die de Sultan van Sambas hem geschonken had, als menschen uit te dossen⁵⁾; dat hij op de vlucht placht te slaan als iemand hem doerian's aanbod⁶⁾; dat R. reeds bij zijn komst te Malaka een groote, veelsoortige verzameling kostbaarheden meebracht en dat hij dáár, en ook later in Singapore⁷⁾, aan zijn lust tot verzamelen en zijn weetgierigheid — Bermoela adapoen tabijat toean itoe terlaloe soeka meriksa asal² negeri dan 'adat² jang dahoe loe kala. (De lust de oudste historie en de oude adat van landen en volken op te sporen was dezen heer ingeboren)⁸⁾ — volop kon voldoen, waarbij hij tiada memandang oeang (niet op geld keek).⁹⁾

R. employeerde verschillende Maleische schrijvers, die ieder hun eigen taak hadden: de een schreef (Maleische) brieven, de andere over de eigenaardigheden van de Maleische taal- en letterkunde etc. Hoe weinig A. overigens op de hoogte geweest is van het doel van die brieven, moge blijken uit de naïeviteit waarmede hij vertelt, dat R. zich

¹⁾ Hikajat, blz. 79.

²⁾ Raffles bezorgde A. ook te Singapore tot 6 à 7 uren Maleische les per dag. Mr. en Mrs. Raffles waren se perti boe bapa (als een vader en moeder) voor hem (blz. 134).

³⁾ Cabaton, blz. 437.

⁴⁾ „Dari hal toean R a p l è s” (Over Mr. Raffles), blz. 84—111.

⁵⁾ Hikajat, blz. 89—90.

⁶⁾ Hikajat, blz. 92—93.

⁷⁾ Hikajat, blz. 241.

⁸⁾ Hikajat, blz. 90.

⁹⁾ Hikajat, blz. 91. Bethune Cook zegt van hem (blz. 9), dat hij „...gave himself without stint to a great variety of most congenial objects—philology, geography, natural science, philosophy, religion and philanthropy.” Vgl. wat A. van R. zegt.

door stijl en woordkeus en . . . geschenken(!) alle Maleische vorsten tot vriend wist te maken. Dat die correspondentie gericht was op de stelselmatige ondermijning van het Fransch-Hollandsche gezag in de Archipel, schijnt hij niet vermoed te hebben. ¹⁾ R. leerde vlijtig Maleisch en beijverde zich vooral vertrouwd te worden met het Maleische taaleigen. Dikwijls maakte hij vergelijkingen tusschen het gebruik van bepaalde woorden in 't Maleisch en in het Engelsch. ²⁾

Zijn interesse voor 't Maleische volk en voor onderricht in 't algemeen moge o.m. blijken uit een gesprek, dat hij met A. had, naar aanleiding van een bezoek, dat zij beiden gebracht hadden aan een Maleische school. R. was zeer onaangenaam getroffen door de rigoureuze wijze van straffen, die daar werd toegepast (in 't blok sluiten, ketenen etc.), terwijl hij zich er verder over verwonderde, dat er geen Maleisch werd onderwezen, maar alleen reciteeren uit de Koran. Hij zeide van plan te zijn een school te stichten, waar wèl Maleisch gedoceerd zou worden, want die taal was niet alleen zeer welluidend maar ook nuttig. ³⁾ Men kan zich voorstellen hoe deze woorden A. uit het hart gegrepen moeten zijn geweest!

Verwondering behoeft het dan ook niet te wekken, dat A. slechts verachting heeft voor de domheid van Sultan Hoessein's weigering zijn kinderen, op kosten van het Gouvernement n.b., te Bengalen te laten opvoeden, ⁴⁾ zonder dat A. zich er rekenschap van schijnt te geven, dat R. met dit schoonschijnende voorstel wel eens politieke bedoelingen gehad zou kunnen hebben (n.l. gijzelaars in handen te hebben om den lastigen Sultan te kunnen beheerschen).

Begrijpelijker wijze is A. bijzonder gevoelig voor R.'s houding en gedrag tegenover de Maleiers in 't algemeen: hij, R., placht zich zonder gêne met hen te onderhouden, kwam

¹⁾ Hikajat, blz. 91. Typeerend is ook, wat A. op blz. 92 zegt, dat R. daaglijks door vele Europeanen en Inlanders bezocht werd, hoewel niemand eigenlijk wist met welk doel hij naar Malaka was gekomen! (R. was in 1809 agent van Lord Minto bij de Maleische staten te Malaka geworden).

²⁾ Bethune Cook (blz. 16:) „He was a born linguist...”

³⁾ Hikajat, blz. 93—94. A°. 1823 werd een dergelijke school dan ook te Singapore gesticht. („Dari hal tempat beladjar toean Raffles” (Over Mr. Raffles' school), blz. 263—69). R. zelf had voor 2000, Sultan, Toemenggoeng en Farquhar voor 1000 ringgit ingeteekend.

⁴⁾ Hikajat, blz. 261—62.

bij hen aan huis en achtte zich niet te hoog om zelfs tot geringe en arme lieden te spreken.¹⁾ Een en ander in lijnrechte tegenstelling tot de Hollanders (zie aldaar). Neen, hij is waarlijk een orang besar² atau pandai² dan lagi dengan besar hématnja (zeer groot en zeer knap man van groote eerezucht).²⁾ Met kennelijke waardeering vermeldt A., dat R. zooveel mogelijk te weten trachtte te komen omtrent de geographie en geologie, wetten, bestuur, zeden en gebruiken, spelen en vermaken, oeconomische toestanden en mogelijkheden der Maleische landen.³⁾ Ook wilde hij weten, hoe de Maleiers dachten over het bestuur resp. van Engelschen en Hollanders.⁴⁾ Maar ook op andere gebieden bewoog hij zich: hij had vier mannen in dienst, die belast waren resp. met het aanleggen van een biologische verzameling, een zoölogische, een van insecten en een van visschen en schelpdieren.⁵⁾ Hij bezat voorts een soort herbarium en had een Chinees in dienst, die de gevonden planten zeer knap wist na te teekenen. Insecten en heel kleine dieren placht hij op sterk water te zetten. Over dit alles verbaasden de inwoners van Malaka zich zeer, maar velen voeren er wel bij, want R. betaalde royaal voor alles wat men hem aan planten, dieren etc. bracht. Bovendien legde hij een groote verzameling Maleische hss. aan⁶⁾, meer dan 300 in totaal.⁷⁾ En men kan zich A.'s ontsteltenis indenken, als hij naderhand verneemt, dat R.'s schip op weg naar Engeland is verbrand.⁸⁾

Nog vindt A. gelegenheid R.'s scherpzinnigheid en overredingskunst⁹⁾ in een helder licht te plaatsen. Van de eerste geeft hij een paar sprekende voorbeelden: de geschiedenis met den Tengkoë Panglima Radja Siak¹⁰⁾ en die met den brief van den vorst van Siam.¹¹⁾

1) Hikajat, blz. 92. Bethune Cook (blz. 18:) „It was by his keen and kindly interest in them, (in de Maleiers n.l.) and their affairs, that he won and kept their unmistakable esteem and confidence....”

2) Hikajat, blz. 92.

3) Bethune Cook (blz. 17:) R. was overladen met werk, en niet alleen met ambtelijk „but in acquiring a general knowledge of the history, government, and local interests of the neighbouring states.”

4) Hikajat, blz. 95.

5) Hij nam later alles mee naar Europa (blz. 283—84).

6) Hikajat, blz. 87—89.

7) Hikajat, blz. 283.

8) De familie Raffles werd gered, maar de hss. gaf men verloren tot zij later in Londen werden teruggevonden.

9) Zoo in aanzien bij de Maleiers!

10) Hikajat, blz. 98—102 en 121—35 (onderbroken door de beschrijving van Lord Minto's komst te Malaka).

11) Hikajat, blz. 270—74.

Genoemden Tengkoe, een man van aanzien, wilde R. tezamen met een te Malaka woonachtigen Javaanschen pangéran naar Java sturen met een brief aan den Soenan van Mataram, dien R. voor zich wilde winnen en tegen de Hollanders wilde opzetten.¹⁾ De Tengkoe gaat echter te Djambi mooi weer spelen van 't geld, dat R. hem meegegeven had, en dwingt naderhand den Javaanschen pangéran en de scheepsbemanning tot medeplichtigheid. Hij stelt n.l. zelf een brief op z.g. van den Soenan en overhandigt dien aan R. Deze ontdekt echter, dat het antwoord van den Soenan geschreven is op hetzelfde soort papier, dat door R. en zijn schrijvers gebruikt werd. De pangéran en de Tengkoe vallen beiden door de mand. R. laat hem (den Tengkoe) echter ongestraft en in alle stilte uit Malaka vertrekken, omdat hij zich, naar A. meent, voor de heele geschiedenis genereerde tegenover Lord Minto, die toen juist te Malaka vertoefde.²⁾

Wat den brief van den koning van Siam betreft, dien R. ontvangt, daarvan is één der vier hoeken afgescheurd en R. licht A., op zijn desbetreffenden vraag in, dat Siam's hoogmoedige vorst hiermede heeft willen te kennen geven, dat zijn rijk de heele wereld omvat behalve dit kleine stukje. Deze uitleg is A. een tweede, overtuigend bewijs van R.'s meer dan normale scherpzinnigheid. R. doet dan A. het verhaal van een kind, dat kort na zijn geboorte blind geworden is. Het laatste wat het nog gezien had was een haan, en daarmede vergelijkt het nu alles waarover men met hem spreekt en waarvan hij zich geen voorstelling kan maken. Vertelt men hem b.v. dat Engeland zoo'n groot rijk is, dan vraagt hij of het wel zoo groot is als een haan. Zegt men, dat het talloos vele inwoners heeft, dan wil hij weten of het er wel zóóveel zijn als de veeren van een haan. Hoort hij, dat de Engelschen zeer bedreven zijn in het vechten, dan vraagt hij of zij daarin een haan evenaren. Vernemende, dat zij vele list en trucs kennen en 't gedonder van hun kanonnen schrikwekkend is, dan vraagt hij: „Net als het gekraai van

---

¹⁾ Dit wordt zonder commentaar vermeld. Het is overigens de eenige keer, dat A. inhoud en strekking van één van R.'s brieven blijkt te kennen.

²⁾ Welk een kostelijk licht werpt dit niet op het karakter van dien eerezuchtigen „Streber", die Raffles was!

een haan?"¹⁾ Kortom, hij vergelijkt alles met wat hij 't laatst²⁾ gezien heeft. Zoo beschouwt ook de koning van Siam, die niets buiten z'n eigen rijk gezien heeft, zichzelf als de machtigste vorst ter aarde. Had hij Engeland en andere machtige en rijke landen gezien, dan zou hij wel hebben leeren inzien, dat zijn rijk slechts een stipje op de aardbol was.

R.'s overredingstalent blijkt vooral uit de geschiedenis met Tengkoë Long, den lateren Sultan van Singapore, die, hoewel aanvankelijk vol vrees en wantrouwen, geheel voor R.'s plannen gewonnen wordt en met de Engelschen een verdrag sluit, waarbij o.m. het gezag over de inheemsche bevolking en de Chineezen aan den Sultan, dat over de van 't schier-eiland afkomstige Maleiers aan de Engelschen komt. Bij die gelegenheid heet het van R., dat hij één en al voorkomendheid en beleefdheid is. Zijn woorden zijn zoet als honing en zelfs een steenen hart zou hij vermurwd hebben. Zijn stem, lieflijk als de schoonste muziek, weet alle vrees uit het hart van den (toekomstigen) Sultan te bannen.³⁾

Immer luistert A. naar R. als naar een orakel en stelt zijn opvattingen tegenover die van Sultan en Temenggoeng, die die der Maleiers vertegenwoordigen. Bij gelegenheid van den aanslag op Farquhar te Singapore⁴⁾ kant R. zich ten sterkste tegen des Sultan's voornemen, naar Maleisch gebruik, de familie van den dader tegelijk met dezen zelf te straffen. Hij, R., houdt zich aan de Engelsche strafwet, die slechts den dader treft en niet diens, onschuldige, familieleden.⁵⁾ Even verder laat A. zijn verachting voor de domheid van den Toemenggoeng doorschemeren, die zich ver-

1) Het verhaal mist alle waarschijnlijkheid: was het al niet aanemelijk, dat een zóó vroeg blindgeworden kind reeds zoo bewust gedacht kon hebben over b.v. de hoeveelheid veeren van een haan, hier wordt het geheel absurd en onlogisch: er is nergens gezegd, dat het kind óók nog doof is geworden en niets anders meer gehoord zou hebben dan hanengekraai! Overigens zou men willen weten hoe R. aan dit verhaal kwam. Was Siam in de volksmond bekend als de blinde man, dat zoowel R. bij A., als de Abdoellah van 26° de geschiedenis kenden?

2) D.w.z.: met vrijwel 't eenige, dat hij bewust gezien heeft.

3) Hikajat, blz. 221—22. A. vergelijkt de invloed, die R.'s eerlijk en open karakter uitoefent, met de kalmeerende van zacht weer op de zee (zie ook hieronder).

4) Hikajat, blz. 250. Zekeran Burnett, die den dader op diens verzoek toegestaan had een schuldeischer te gaan bezoeken, zonder hem tevoren ontwapend te hebben, slaat R. in z'n opwinding de hoed van 't hoofd en dreigt hem te zullen laten ophangen, wanneer F. mocht komen te overlijden. (Burnett valt op zijn knieën en smeekt om vergiffenis).

5) Hikajat, blz. 251—52.

zette tegen R.'s plan, het oude, inlandsche kerkhof, dat midden in de stad is komen te liggen, op te ruimen. ¹⁾ Hij roemt R. als wetgever ²⁾ en prijst vooral diens verbod van het dubbelspel. ³⁾ Wanneer de Sultan zich op een goeden dag beklagt, dat zijn inkomen niet toereikend is, stelt R., die blijkbaar iedere geldverspilling wil voorkomen, hem voor van de firma Palmer handelswaren in commissie te vragen. Dit wekt, als strijdig met alle traditie en Maleische vorsten onwaardig, de lachlust van Sultan en Toemenggoeng op. Vol toorn vraagt R. hun wat dan wel verachtelijker is: op eerlijke wijze handel te drijven of zeeroof uit te oefenen? ⁴⁾ De Sultan antwoordt, dat zeeroof Maleischen vorsten volgens de traditie geoorloofd is. Buitendien zijn het niet de Maleiers die daarmede begonnen zijn. ⁵⁾ In Singapore's eerste jaren, toen 't aantal Europeesche ingezetenen, sipahi's en politie-beambten gering was, liet de veiligheid er veel te wenschen over, ⁶⁾ maar later werd die nog meer bedreigd door de heftige veete tusschen de oorspronkelijke ingezetenen en de „settlers” van den overwal, zoodat R. zich genoodzaakt zag eerst den zeer lastigen Toemenggoeng met een zoet lijntje van Singapore te verwijderen en tenslotte zelfs over te gaan tot het, zoo ingrijpende en heftig-becritiseerde, verbod van het dragen van krissen voor allen, die niet tot de onmiddellijke omgeving van den Sultan behoorden. ⁷⁾

Zeer opmerkelijk is het portret, dat A. ons van R., dien hij met veel opmerkzaamheid en liefdevolle aandacht moet hebben gadeslagen ⁸⁾, teekent. Raffles, zegt A., was iemand van middelmatige grootte, niet te lang en niet te klein, niet te dik en niet te mager, en hoog van voorhoofd, wat een teeken is van een groot verstand. ⁹⁾ Zijn hoofd was

¹⁾ Hikajat, blz. 255.

²⁾ „Dari haltoean Raplès memboeat oendang² negeri Singapoera” (Mr. Raffles geeft Singapore zijn wetgeving), blz. 275—81. Weinig feiten.

³⁾ Hikajat, blz. 276.

⁴⁾ Bethune Cook: één van de oorzaken tot de achteruitgang der Maleische rijkjes achte R. de „prevalence of piracy.”

⁵⁾ Hikajat, blz. 233—34. Is dit een sneer op de kaapvaart, die de Portugeezen en Hollanders zoo intensief beoefend hadden in de 16e en 17e eeuw?

⁶⁾ Hikajat, blz. 226—27. ⁷⁾ Hikajat, blz. 252—57. De kris is een teeken van standing en manlijkheid beide.

⁸⁾ Cabaton (blz. 443): „...son admiratif et sincère portrait de Raffles.”

⁹⁾ De Maleiers hechten groote waarde aan de wetenschap uit uiterlijke (physische) kenmerken iemand's aard en karakter af te leiden: de *Makota segala radja*² (Kroon der Koningen) wijdt er een heel hoofdstuk (het XIXe) (Cabaton, blz. 439).

rond en helde een weinig naar voren, wat een (tweede) be-
 wijs is van groote geestes-gaven. Zijn haren waren licht-
 bruin, wat een teeken is van moed; hij had groote ooren,
 wat wijst op een scherp gehoor; zware wenkbrauwen en een
 lange spitse neus. Hij loenschte een weinig met zijn linker-
 oog en had eenigszins bolle wangen. Zijn dunne lippen duid-
 den op vaardigheid in het spreken. Zijn stem was lieflijk en
 zijn mond groot. Hij had een rechte hals, niet zeer blanke
 huidskleur, breede borst, ranke leest¹⁾ en mid-
 delmatig-groote voeten. Hij liep steeds een weinig voorover-
 gebogen, maar had een statigen gang. Hij was peinzend van
 aard: ...adalah tabijatnja itoe koelihat
 senantiasia didalam pikiran djoega (ik zag
 hem steeds in gedachten verzonken), minzaam en wellevend.
 Ook van hem heet het, dat tangannja terboek
 kepada orang miskin (hij steeds vrijgevig was
 jegens armen). Voorts: ...terlaloe pandai ia
 memboenoh perkataan orang (had hij er slag
 van de menschen de mond te snoeren). Hij glimlachte altijd
 als hij sprak. Hij had veel belangstelling en aanleg voor his-
 torisch onderzoek en was daarin grondig en scherp. Hij
 placht bij voorkeur in rust en afzondering te werken, en,
 wanneer hij les had, dan was hij vóór afloop daarvan voor
 niemand te spreken²⁾: ...dan lagi koelihat barang
 apa perboeatannja masing²⁾ dengan wak-
 toenja tiada bertjampoer soeatoe dengan
 soeatoe (bovendien deed hij alle dingen op de daarvoor
 geschikte tijd en niet tegelijk).³⁾

Aardig is A.'s beschrijving van R.'s wijze van werken:
 's Avonds liep hij veel en lang heen en weer en af en toe
 ging hij voor de tafel zitten nadenken, zóó geconcentreerd en
 stil, dat A. soms dacht, dat hij in slaap gevallen was, tot hij
 zich dan plotseling aan het schrijven zette, tot middernacht
 toe. 's Morgens las hij dan alles wat hij geschreven had, al
 heen en weer loopende, over. De meeste vellen papier liet hij
 verscheuren en slechts een enkele liet hij door zijn schrijvers
 in een boek inschrijven.⁴⁾

Wanneer R. met Minto naar Batavia vertrekt is A. zeer

¹⁾ Cliché. Bethune Cook (blz. 14) spreekt van R.'s „tender frame”.
 Tijdgenooten noemden overigens R.'s portret uitnemend (ibid., blz. 50).

²⁾ Hikajat, blz. 86.

³⁾ Hikajat, blz. 87. Zie ook de Hikajat Mareskalek (22°, c).

⁴⁾ Hikajat, blz. 87.

bedroefd en maar al te graag had hij met hem (en zijn vrouw, die hem een tweede vader en moeder waren geweest,) mee willen gaan: se bab terlaloe baik boedi bahasanja lagi dengan tegoer sapanja (omdat hij zoo'n beschaafd en vriendelijk mensch was).¹⁾

Naderhand ziet hij R. in Singapore terug en geeft uiting aan z'n bewondering en vereering op de volgende wijze: alle verstandige menschen moeten zich R. tot voorbeeld nemen, die beroemd en geëerd is geworden, niet om zijn schoonheid of afkomst, maar om zijn bidjaksana (wijsheid) en om zijn 'ilmoe (geleerdheid), en die zijn loopbaan als eenvoudig djoeroetoelis (schrijver) is begonnen.²⁾ Als A. dan ook verneemt, dat R. zal repatriëeren, is hij ontroostbaar en weent, en weer is het hem of hij een vader (en moeder) moet verliezen.³⁾ R. van zijn kant is A. erkentelijk voor zijn diensten en geeft hem een getuigenschrift,⁴⁾ en hij het afscheid, dat ook hem ontroert, geeft hij A. een cheque van 200 ringgit en Mrs. Raffles geeft hem 25 ringgit voor z'n kinderen.⁵⁾

Plechting getuigt A., dat hoévele orang besar er ook zijn mogen, die knap en innemend zijn, hij later nooit meer iemand ontmoet heeft, die R.'s gelijke was, en dat hij R. nooit vergeten zal. Hij dicht dan de volgende pantoen op het echtpaar R.⁶⁾

- Boeroeng belibis diatas lantai/
 boeah rambai dalam padi
 a. | toean Raplès orang jang pandai/
 | tahoe soenggoeh mengambil hati
 boeah rambai dalam padi/
 lézat tjita poela rasanja
 b. | pandai soenggoeh mengambil hati/
 | serta dengan boedi bahasanja
 lézat tjita poela rasanja/
 djeroek dengan doerinja
 c. | serta dengan boedi bahasanja/
 | setoedjoe poela dengan isterinja
 djeroek dengan doerinja/
 ditepi djalan orang berlari

¹⁾ Hikajat, blz. 134.

²⁾ Hikajat, blz. 271. R. begon inderdaad z'n carrière als eenvoudige klerkje bij het East-India House.

³⁾ Hikajat, blz. 282.

⁴⁾ Hikajat, blz. 285.

⁵⁾ Hikajat, blz. 287.

⁶⁾ Mrs. Raffles komt later ter sprake.

d. { setoedjoe poela dengan isterinja /
 setoedjoe poela dengan isterinja /

(De knappe R. verstond de kunst de menschen door zijn beschaafde manieren voor zich in te nemen. Hij leefde in volmaakte harmonie met zijn vrouw, zooals de zon en de maan).¹⁾

3°. Toe an Keraperd (Mr. Crawfurd) wordt door A. minder hoog aangeslagen dan Farquhar en Raffles. Hoewel A. zijn goede eigenschappen erkent, zijn Crawfurd's aard en wezen hem niet sympathiek, voornamelijk wijl zij vreemd en tegenovergesteld zijn aan de zijne.²⁾ (Zie: Resumé). Bij Farquhar's vertrek verbaast Cr., zijn opvolger, zich over het grootsche uitgeleide, dat hem gebracht wordt en toont zich zelfs eenigszins gepiqueerd, dat men hem daarbij geheel schijnt te vergeten.³⁾ A. spreekt er, terzake van de actie van het geheime Chineesche verbond, de Tien-ti-hoei, te Singapore, zijn verbazing over uit, dat Cr. maar werkloos bleef toezien⁴⁾, hoewel uit A.'s eigen verhaal de redenen daarvoor duidelijk blijken: te weinig politie, die bovendien van slecht gehalte was; slechte wegen, die 't niet mogelijk maakten hen te achtervolgen of hun geheime vergaderplaatsen op te sporen; niet de minste medewerking van de door de Chineezzen stelselmatig geterroriseerde bevolking e.d.m. Herinneren wij ons verder hoe, sprekend over 't wangedrag van Engelschen te Malaka, A. geen woord van verbazing, laat staan: critiek, over Farquhar uitte. A. bezocht zelf in vermomming zoo'n Chineesche geheime vergadering en Cr. verbaast zich zeer over zijn moed.⁵⁾

Vervolgens verhaalt A. hoe Cr. door doelbewust en nietsontziend chicaneeren en kleineeren den Sultan (Hoesein Sjah) er toe wist te brengen van al z'n rechten op Singapore

¹⁾ Hikajat, blz. 285—86. Wij vertaalden alleen de even verzen (a-b-c-d), daar de oneven verzen slechts beoogen het d.a.v. vers door klanksuggestie in te leiden.

²⁾ De Haan, Personalia, blz. 526—29 (sub: John Crawfurd) vertelt, dat Lord Minto Cr. „superior talents” toekende; dat Cr. bij dezelfde studiezijn een beter deskundige was dan R., dien hij (volgens de Haan) in degelijkheid en vastheid van karakter en van kennis overtrof. „Diens humbug, diens cant, diens windmakerij is hem volstrekt vreemd.”

³⁾ Hikajat, blz. 293.

⁴⁾ Hikajat, blz. 320—21.

⁵⁾ Hikajat, blz. 230. („Dari hal Tin-toei dalam negeri Singapoera” (Over de Tien-ti-hoei te Singapore), blz. 305—26).

afstand te doen.¹⁾ Cr. begint deze campagne door, wanneer de Sultan over 't uitblijven van zijn toelage komt klagen, te antwoorden, dat hij maar moet wachten tot 't Engelsche Gouvernement weer voldoende geld disponibel heeft. Drie maanden later ziet de Sultan zich door nijpend geldgebrek genoodzaakt al Cr.'s voorstellen te aanvaarden: tegen een som ineens en een vaste jaarwedde (maar een geringere dan tevoren) ziet hij van al z'n aanspraken op Singapore af.²⁾ Een anderen keer geeft Cr. aan slavinnen, die wegens mishandeling van den Sultan weggelopen waren, de vrijheid, alle protesten van den Sultan negeerende.³⁾

In overeenstemming hiermede is de karakterschets, die A. ons van Crawfurd geeft⁴⁾: Hij was ongeduldig en opvliegend van aard — *dengan sigera ia marah* —, hoewel hij alles wat hij deed zeer langzaam deed. Wel was hij schrander en geleerd, maar daarbij wereldsch-gezind en trotsch. Zoo eigende hij zich b.v. bij de uitbreiding van Singapore veel gronden toe, waarvan hij tot op de datum van A.'s biographie nog pacht trok. Hij viel de menschen vaak in de rede en sneed alles wat niet ter zake deed af, want: *Disoekaï perkataan ringkas, dipotong²nja ditengah²* (hij hield van bondigheid en ontnam den menschen vaak midden in hun betoog het woord). Iets wat vooral bij Oosterlingen, die zeer veel houden van uitweidingen en breedsprakigheid, veel ontevredenheid en verontwaardiging moest wekken.⁵⁾

4°. Lord Minto arriveert met een aanzienlijke Engelsche krijgsmacht, die Java moet gaan veroveren, te Malaka.⁶⁾ Hem wordt een grootsche ontvangst bereid en twee

1) „Dari hal toean Keraperd dengan soeltan Hoesein Sjah negeri Singapoera” (Over Mr. Crawfurd en S. Hoesein Sjah van Singapore), blz. 327—48. De S. is volgens A. een dikke slaapkop.

2) Hikajat, blz. 327—31. Cr. is zeer vergenoegd over dit succes, want hij begeerde niets liever, zegt A., dan bij 't Engelsch Gouvernement naam te maken (blz. 330). En Raffles dan? is men geneigd te vragen.

3) Hikajat, blz. 334—35.

4) Cabaton (blz. 436—37): „Toutefois il est à retenir que les amis eux-mêmes de Crawfurd reconnurent plus tard, en lisant l'*Autobiographie* d' Abdullah, la parfaite exactitude de son portrait.” Bethune Cook (blz. 135) spreekt van de: „courage and promptitude which beloged to his character.”

5) Hikajat, blz. 336—37. Op blz. 353 geeft A. een lijst van Cr.'s opvolgers.

6) Deze troepen worden uitvoerig beschreven: Hikajat, blz. 102-11. Voor Minto (op blz. 102: lod, elders lord genoemd): „Dari hal lord Minto” (Over lord Minto) blz. 112—21.

à drie uren achtereen dondert het geschut.¹⁾ Maar merkbaar is uit A.'s beschrijving van Minto, z'n komst en verblijf te Malaka, dat hij een weinig teleurgesteld geweest is, toen hij inplaats van een schitterend en imponeerend vorst²⁾ een onaanzienlijk, mager oud mannetje zag verschijnen. Minto's persoon en minzaamheid vergoeden hem echter al spoedig deze désillusie.

Minto was iemand van middelbaren leeftijd, mager en in optreden rustig en zachtzinnig -- *kelakoe annja le mah lemboet*. Hij had een innemend uiterlijk, zag er niet sterk uit en was geheel in 't zwart gekleed, zonder eenigen opschik. Reeds toen hij bij z'n aankomst inspectie afnam, maakte hij op A. den indruk een bescheiden en vriendelijk mensch te zijn. En dat was hij ook, zelfs tegenover armen en geringen. Hoe gunstig stak zijn gedrag af tegen dat van andere orang besar, die zich van trots en hoogmoed geen raad wisten.³⁾

Den dag na zijn aankomst bezocht Minto de stadgevangenis.⁴⁾ Hij verleende toen allen gevangenen amnestie en liet de folterwerktuigen, die uit den tijd van 't Hollandsche régime dateerden — *adapoen segala perkakas itoe dipakai daripada zaman Belanda*⁵⁾ — verbranden.⁶⁾ De *pendjara gelap* (duistere gevangenis), voor erge misdadigers, liet hij afbreken en er een nieuwe, gezondere voor in de plaats zetten.⁶⁾ Op een avond, na een bezoek aan verschillende kampoengs, kwam Lord Minto bij R., bij wien hij ook A. ontmoette, jegens wien hij zeer vriendelijk was. Hij gaf hem zelfs de hand en vroeg hoe 't hem ging. Alleraardigst is A.'s aantekening hierbij, dat Minto's hand zoo zacht was als die van een kind.⁷⁾ Hij verbaasde er zich over, dat A. van rechts naar links schreef (de gewone Engelsche les te nemen. Na mrs. R. zijn complimenten gemaakt te hebben, vertrok hij weer. Iederen dag maakte hij een rondrit door Malaka en bezocht diverse stadswijken

¹⁾ Hikajat, blz. 112—14.

²⁾ Vgl. ook Cabaton, blz. 434. Na de feestelijke ontvangst (parade, *troependéfilé e.d.m.*) van de gouverneurs van Bombay en Madras, kon A. ook wel niet anders dan in Minto's (persoon en) komst een soort apotheose van dit alles verwachten.

³⁾ Hikajat, blz. 114—15.

⁴⁾ Hikajat, blz. 116—18.

⁵⁾ Hikajat, blz. 117.

⁶⁾ Hikajat, blz. 118.

⁷⁾ Hikajat, blz. 119. Uit de heele, zeer gedetailleerde beschrijving blijkt welk een indruk Minto's bezoek op A. gemaakt heeft.

en bezienswaardigheden. Daarbij, teekent A. aan, placht hij 't volk, dat hem allerwege toejuichte, vriendelijk terug te groeten. Nimmer verhoovaardigde hij zich in kleeding of gedrag op zijn rang en stand, zooals de meeste orang besar.¹⁾

5°. Een zekere Mister Bén (Bean of Bane?), van minder hooge positie, vervulde een tijdlang Malaka van de verhalen over zijn zonderlinge gedragingen en liefhebberijen.²⁾ Hij was ook een orang besar, n.l. de kepala Sipahi (commandant der Sépoy's). Adapoen ia itoe terlaloe nakal dan bengis tabijatnja boekan boeatan (hij was zeer baldadig en wreed van aard).³⁾ Hij placht jongens, die z'n huis passeerden, te laten oppakken om hen vervolgens voor geld tegen elkaar te laten boksen. Wie weigerde, werd met de rotan „tot rede gebracht.” Niet alleen durfde zich niemand te verzetten, maar op den duur gingen de jongens zelfs eigener beweging de school verzuimen om met boksen geld te kunnen verdienen. Daarna liet Bean volwassenen tegen elkaar boksen en vervolgens amuseerde hij zich een tijdlang met het organiseeren van hanegevechten, die veel publiek trokken. Toen hem dat verveelde, kocht hij eenden op, die hij door z'n honden liet opjagen om hen neer te schieten. Zijn laatste liefhebberij was de apenjacht.

6°. De zendelingen, met velen van wie A. vaak in een nauw contact heeft gestaan, hebben steeds zijn volle aandacht en belangstelling.

In de eerste plaats heeft A. den zending Milen (Milne) zeer vereerd en liefgehad. Nooit, getuigt A., zal hij hem al zijn weldaden kunnen vergelden.⁴⁾ Hij was de eerste Engelsche paderi, die (met zijn gezin) te Malaka kwam.⁵⁾ Milne onderwees A. in het Engelsch, in ruil voor Maleische lessen, en studeerde buitendien Chineesch.⁶⁾ A. was hem en de later t.p. gekomen zendelingen behulpzaam bij het vertalen van 't Nieuwe Testament in 't Maleisch; bij de beschrijving waarvan hij zijn critiek op de bestaande vertalingen (die

¹⁾ Hikajat, blz. 120.

²⁾ Hikajat, blz. 80—84.

³⁾ Hikajat, blz. 80.

⁴⁾ Hikajat, blz. 179.

⁵⁾ Hikajat, blz. 135. A°. 1823 volgens A. Bethune Cook (blz. 53—57) zegt, dat Milne aanvankelijk in China (Macao en Canton) werkzaam was en in 1814 te Malaka kwam. (G. N., Aanhangel, (blz. 314) geeft 1815 op voor 't jaar van zijn komst).

⁶⁾ „Daripada hal Anglo-Chinese College” (Over het Anglo-Chinese College), blz. 135—88.

door Hollanders geleverd zouden zijn) ¹⁾ niet onder stoelen en banken steekt. ²⁾ Dezelfde Milne wordt door zijn kongsi (genootschap) naderhand belast met de oprichting van een „college”. ³⁾ A. stond op zeer vertrouwlijken voet met de Milne's. Diens kinderen kwamen vaak bij A. aan huis en het was A. kennelijk een genoeg en dan terdege te onthalen. ⁴⁾ Het waren Milne en Thomson (zie hierna), die A. door hun financiële bijstand in staat stelden in het huwelijk te treden. Milne bleef het jonge paar steeds als een vader met raad en daad terzijde staan. Zoo zond hij een zekeren dr. Chalmers naar A.'s vrouw om haar bij naar eerste, moeilijk-verlopende bevalling bij te staan. Na den dood van zijn vrouw kwijnde de zendeling echter spoedig weg. Van Milne's hart, dat op zijn eigen verzoek uit z'n lichaam genomen werd, weet A. te vertellen, dat het doorboord was en één enkele bidji seperti katjang kedelé (hartkamer(?) als een soja-boontje) had ⁵⁾, een mededeeling, die even luguber als sinister zou zijn, als wij niet wisten, hoe A. Milne vereerd heeft.

Hij schildert hem ons a.v.: Sebermoela adalah koelihat sifat dan kelakoean toean Milen itoe tanda orang jang berboedi djoega. Maka barang soeatoe perkataanja dengan lemah lemboetnja serta dengan manis moekanja (Uit Mr. Milne's aard en gedrag bleek mij zijn wijsheid, en al wat hij zei, was zacht en teeder, en zeide hij met een vriendelijk gelaat), behalve, voegt A. er aan toe, als hij boos was. ⁶⁾ En: Adapoen boedi toean Milen itoe baik serta dengan ingatannja dan toeloengnja serta kasihnja (hij was een verstandig man, attent, hulpvaardig en menschlievend). ⁷⁾

Milne's opvolger aan het Anglo-Chinese-College was toean Tomsèn (Thomson) ⁸⁾, die al eenigen tijd te Malaka werkzaam was geweest en met wien A. vaak oneenig-

¹⁾ Hikajat, blz. 137.

²⁾ Hikajat, blz. 140—41.

³⁾ Hikajat, blz. 170. (Het Engelsche woord college, zie boven).

⁴⁾ Hikajat, blz. 153—60.

⁵⁾ Hikajat, blz. 175—80.

⁶⁾ Hikajat, blz. 146.

⁷⁾ Hikajat, blz. 179.

⁸⁾ Hikajat, blz. 147—52. Bethume Cook (blz. 61): C. H. Thomson. G. N. in z'n vertaling transcribeert abusievelijk Thomsen, waarschijnlijk door A.'s schrijfwijze — Tomsèn — misleid. A. schrijft echter ook Moresèn voor Morrison.

heid had gehad.¹⁾ Ook hij kwam bij A. les nemen in 't Maleisch, maar A. had daar al dadelijk een zwaar hoofd in: *boenji perkataan toean Tomsèn itoe seperti boenji soeara Holanda membe toelkan lidahnja.* (Mr. Thomson sprak als een Hollander, die erg z'n best doet op z'n uitspraak).²⁾

Thomson verschildte zeer van Milne³⁾: hij was zeer eigenzinnig, wilde zich b.v. niet aan A.'s leiding onderwerpen en hem zelfs zijn meening, vooral over de spelling van Maleische woorden, opdringen. A. gaf er tenslotte de brui aan⁴⁾, maar met andere goeroe's bleek Th. nog veel minder overweg te kunnen, zoodat hij eindelijk, nederiger en bescheidener, weer bij A. terugkwam. Hij blijkt wat volgamer te zijn, maar leert langzaam en moeilijk; zes à zeven jaren heeft A. hem les gegeven.⁵⁾ Later, wanneer hij Milne opgevolgd is, vervalt hij echter weer in zijn oude fout en komt telkens met A. in botsing bij de vertaling van Engelsche boeken in 't Maleisch.⁶⁾ *Toean dokter Moresèn* (dr. Morrison) hield A. voor den knapsten sinoloog van zijn tijd. Hij was, of liever: kon zich vóórdoen als, een Chinees in dusdanige mate, dat, wanneer hij zich in Chineesche kleeven stak, niemand het verschil kon ontdekken, noch in taal noch in uiterlijk noch in optreden. Hij was A. behulpzaam bij zijn Engelsche studies en bij het vertalen van de eene taal in de andere in 't algemeen. Ook las hij met A. 't Evangelie van Matthaeus. Volgens A. was hij een zachtaardig man *danlagi banjak nasihat keloear dari padanja* (en een wijze raadgever bovendien).⁷⁾

Ook gaf A. les aan een zekere *paderi I-o-e-s* (Jones?)⁸⁾, door wien hij dikwijls geraadpleegd werd. A. vindt hem *tiada tampan* (niet geschikt) van aard: hij

¹⁾ Van deze persoonsbeschrijving zegt Cabaton (blz. 449): „Il (A. n.l.) raille bien avec une douce ironie le pasteur Thomsen.”

²⁾ Hikajat, blz. 147—48. Th. was een orang Djerman (Duitscher), blz. 148. A. slaat het talent van de Hollanders om vreemde talen zoodanig niet te leeren, dan toch om ze uit te spreken niet hoog aan.

³⁾ Hikajat, blz. 149—50.

⁴⁾ Hikajat, blz. 147—52. Op het punt van erkenning van zijn kennis van en deskundigheid in de Maleische taal is A., begrijpelijkerwijze, zeer gevoelig.

⁵⁾ Hikajat, blz. 161—62.

⁶⁾ Hikajat, blz. 181 e.v. A. geeft vele gemakkelijke staaltjes van verkeerde vertalingen van passages uit 't Evangelie van Matthaeus (vgl. G. N., blz. 91).

⁷⁾ Hikajat, blz. 164.

⁸⁾ Hikajat, blz. 371. Niet bij Bethune Cook te vinden.

is nogal onbehouwen, maar heeft een hart van goud en is zeer lankmoedig (pandjang hatinja). Hij leert en onthoudt niet goed.¹⁾ Naderhand in Singapore ontmoet A. ook nog Amerikaansche zendelingen, naar wier komst hij zeer nieuwsgierig had uitgezien, daar hij nog nooit Amerikanen gezien had en niets van hun land en geschiedenis afwist.²⁾ Hij constateert, wanneer hij hen — Mr. en Mrs. T-r-i-s-i (Tracy?) en Mr. en Mrs. Nortsj (North) — ontmoet heeft, dat zij precies Engelschen zijn.³⁾ De eerste Amerikanen moeten, vindt A., naar hun afstammelingen te oordeelen orang terpilih ('n uitgelezen schare) geweest zijn.⁴⁾ Van het bovengenoemde viertal zegt A., dat zij allen kelakoean terlaloe lemah lemboet lagi dengan baik bahasanja (zacht en vriendelijk in hun optreden en wèl-gemanierd waren).⁵⁾ North krijgt dan nog een speciale vermelding, omdat hij, in tegenstelling tot de meeste Europeanen, die niets meer willen dan alleen zich in 't Maleisch verstaanbaar te kunnen maken, dieper gaat en o.m. Maleische literatuur verzamelt.⁶⁾

In 1839 komt ook Keasbury⁷⁾ te Singapore, die aanvankelijk geheel zelfstandig naast de Engelsche zendelingen werkte, maar later om zijn ijver en zijn levenswandel door hen in hun genootschap werd opgenomen.⁸⁾ Voorts heeft A. ons nog de namen van vele zijner leerlingen en bekenden uit de tweede decade van de 19e eeuw, van wie hij soms eenige bijzonderheden mededeelt, overgeleverd. Daar is een zekere toean A-ng-s (?), die ingenieur of natuurkundige moet geweest zijn: althans hij verrichtte vele proeven op dat gebied. Volgens A. was hij seorang² moeda lagi dengan baik parasnja dan kepandaian nja poen banjak (een jongeman met een knap uiterlijk

¹⁾ Hikajat, blz. 345—46: een lijst van jonge Engelsche employé's, die A. Maleische les gegeven heeft. Hij beklagt er zich over, dat zij slechts wat practisch omgangs-Maleisch wilden leeren. Hikajat, blz. 348 noemt onder A.'s leerlingen een toean Henspries (Humphreys?) en een paderi Kéd (Kight, Keight?). Niet bij Bethune Cook.

²⁾ Hikajat, blz. 439.

³⁾ Hikajat, blz. 440.

⁴⁾ Hikajat, t.z.p.

⁵⁾ Hikajat, t.z.p. (Bethune Cook noemt de Amerikaansche zendelingen niet).

⁶⁾ Hikajat, blz. 443.

⁷⁾ Volgens Bethune Cook (blz. 61) de zendeling bij uitnemendheid onder de Maleiers.

⁸⁾ Hikajat, blz. 442. Blz. 450 vermeldt een verbeterde Evangelieververtaling van de hand van S-t-r-o-e-n-k (Stranack).

en van vele kundigheden).¹⁾ Toe an M-d-s (Meads?), die met een Engelsch-Bengaalsche vrouw gehuwd en bij 't onderwijs werkzaam is, is ook toekang dalam pekerdjaan tjap dan seba gainja (drukker). Hij is een vlijtige jonge man en terlaloe terang hati dan ringan kepalanja (leerde bijzonder vlug en gemakkelijk).²⁾ Dan noemt A. een toean Béden (Beighton)³⁾, dien hij korten tijd les gaf vóór hij naar P. Pinang ging; het personeel van de (eerste) drukkerij: de chef H-t-m-n (?), de orang jang mengarang hoer oef (zetter) A-d-n-g-s-t-é-n (Eddingstone?) en een assistent W-a-r (War, Ware?).⁴⁾ Ook A. was daar werkzaam (zie boven) en hij vertelt, dat hij veel moeite had met zijn „hulpje” Mikil (Michiel), een anak Nasrani (Christen-peranakan), omdat die zoo berat kepala (traag van begrip) was.⁵⁾ Veel later maakt A. kennis met een jongeman, Doegel (Dougall), van wien hij ging houden als van een eigen zoon en wiens dood A. dan ook zeer heeft aangegrepen. Dougall was een knappe, vlugge jongeling, van wien A. de hoop koesterde, dat hij nog eens zou dapat kepandaian bahasa Melajoe itoesehingga penghabisanja adanja (het Maleisch tot in de perfectie zou kennen en beheerschen).⁶⁾ Tenslotte neemt A. ook nog even toean Maresdén (Mr. Marsden, de bekende Malaicus), wien A.'s vader nog les gegeven had⁷⁾, en wiens Engelsch-Maleisch woordenboek A. prijst.⁸⁾

7°. Toe an Nioeboel (Mr. Newbold) en toean Feriir (Mr. Ferrier, Newbold's opvolger). A. is ook N.'s leeraar in 't Maleisch geweest.⁹⁾ Deze N. wilde een uitvoerig werk over de Maleiers van 't schiereiland (hun afkomst, aard, zeden en gebruiken etc.) schrijven.¹⁰⁾ Zijn weetgierigheid was zeer groot en geen enkele plaats, waar hij maar dacht z'n kennis van land en volk te kunnen vermeerderen, verzuimde hij te bezoeken. A., die op zeer vertrouwlijken

¹⁾ Hikajat, blz. 165.

²⁾ Hikajat, blz. 166—67. Misschien: H. W. Medhurst? (Bethune Cook, blz. 62).

³⁾ Bethune Cook, blz. 65.

⁴⁾ Hikajat, blz. 167.

⁵⁾ Hikajat, blz. 170.

⁶⁾ Hikajat, blz. 338—40.

⁷⁾ Hikajat, blz. 9.

⁸⁾ Hikajat, blz. 142.

⁹⁾ Hikajat, blz. 380. Blz. 377: Newbold's komst en eerste ontmoeting met A.

¹⁰⁾ Wellicht zijn: „Political and statistical account on the British settlements in the Straits.”

- b. { pandai soenggoeh memerintahkan
negeri/
tahoe poela memgambil hati segala
ra'jat
tali ketjil djangan dikerat/
sama tandoek memantoel benang
c. { tahoe poela mengambil hati segala
ra'jat/
semoeanja doedoek didalam senang
ke-Malaka bertali dengan poean satoe/
ditjapai boedak tali sekarat
d. { kepala sekali pekerdjaan toean itoe/
memboeangkan perompak dari laoet
selat
ditjapai boedak tali sekarat/
geharoe dipegang serta ditatang
e. { memboeangkan perompak dari laoet
selat/
baharoelah orang senang pergi datang
geharoe dipegang serta ditatang/
menjala apinja amat kelihatan
f. { baharoelah senang orang pergi datang/
Allah memberi selamat kepada toean.

(De Gouv., die een goede inborst had, verstond de kunst het land te regeeren en het hart van het volk te stelen, zoodat onder hem een ieder tevreden was. De Gouv. stond aan het hoofd van alle werkzaamheden en verdreef de piraten van de zee. Toen eerst kon men veilig over zee gaan en komen. Moge Allah hem zegenen). A. zegt verder, dat tabijat toean itoe terlaloe baik boedi bahasanja dan tegoer sapanja (hij zeer beschaafd en minzaam in z'n optreden was). Hij maakte den indruk een wijs — bidjaksana — en ontwikkeld — ber'ilmoe — man te zijn; en lemah lemboet boedi bahasanja serta pandai memberi hormat akan orang (zacht en vriendelijk in den omgang en zeer hoflijk).¹⁾

9°. Zekere Semitsj (Smith), die stuurman aan boord van een Engelsch schip is, dat op een goeden dag te Singapore aanlegt en daar ± 4 maanden blijft. Het bevindt zich daar met 't doel opmetingen te doen langs de kust en bij de

1) Hikajat, blz. 458.

eilanden. ¹⁾ De stuurman, met wien A. kennis maakt, blijkt een beschaafd en ontwikkeld man te zijn boekannja seperti orang ² kapal dengan kelakoean kasar dan djahat dan maboek (niet zooals de-doorsnee-zeeman, die onbeschoft in z'n optreden is, een slecht mensch en een dronkaard). ³⁾ Deze Smith betuigt A. zelfs, dat hij wel in Singapore zou willen blijven om van A. alles omtrent taal en adat der Maleiers te leeren. Zij worden zeer goede vrienden en wisselen bij 't afscheid nemen souvenirs. ³⁾

10°. De Hollanders Timermén Tèsèn (Timmerman Thijssen) en een secretaris, B-m-h-o-e-r (?) (Boomhouwer?). A. heeft het in algemeen niet op de Hollanders begrepen, maar vooral niet op bovengenoemd tweetal, dat zich te Malaka zeer gehaat en gevreesd had gemaakt. T. T.'s naam wordt het eerst genoemd, wanneer A. verhaalt hoe zijn vader op last van de Nederlandsche regeering te Batavia Maleische hss. ging opsporen, voorzien van brieven van den heer T. T. voornoemd. ⁴⁾ Later, als Gouverneur van Malaka wist hij zich zoo gehaat te maken, dat de bevolking, bij den dood van den nòg gehater secretaris, bad: „Amin, ia Toehan ini beloem tjoekoe p. Radja Holanda inipoen kalau mati baharoelah sentosa negeri Malaka.” (Dit is nog niet voldoende, Heer; pas als de Gouverneur ook nog gestorven is, zal Malaka gerust kunnen leven). ⁵⁾ Als hij gestorven is constateert A., dat hij veel schulden gemaakt en overal geld geleend heeft en dat vele Compagnie's goederen dibinasakannja (door hem te gelde gemaakt waren). ⁶⁾

De secretaris is evenwel nog veel erger. A. noemt hem een lintah meminoem darah hamba Allah

¹⁾ Hikajat, blz. 359.

²⁾ Hikajat, blz. 360.

³⁾ Hikajat, blz. 361. Voorts worden, zonder eenigerlei toevoeging, nog Res. Bonham genoemd, onder wiens bewind een Engelsche kerk te Singapore gesticht werd (Hikajat, blz. 430) en een officier Bekbé (Begbie), die over de Naning-oorlog een boek geschreven had, weshalve A. over dien oorlog zwijgen zal (blz. 401).

⁴⁾ Deze „platte Hollander” werd a° 1818 tot Gouverneur van Malaka benoemd, waar hij 14 Jan. 1823 overleed (De Haan, Personalia, blz. 653).

⁵⁾ Hikajat, blz. 211—12.

⁶⁾ Hikajat, blz. 216.

(bloedzuiger, die op menschen leeft). Hij had vier mata² (spionnen) in dienst op wie het spreekwoord „zoo heer, zoo knecht” ten volle van toepassing is. Patjat (bloedzuigers) noemt A. hen, die mensch nog dier ontzien, karena ia segerah hendak mendjadi oelar sawah (omdat zij zoo gauw mogelijk — zoo groot als — sawahslangen wilden worden).¹⁾ Wanneer de secretaris uitrijdt, is heel Malaka in rep en roer, want iedereen moest dan 't gedeelte van de straat voor zijn deur gereinigd hebben en zóó kwam hij aan zijn bijnaam toean penjapoe (Heer Bezem).²⁾ Hij wordt bij den dag meer gehaat, want makin sehari makin lebih aniaja dan lalimnja (iederden dag namen z'n onrechtvaardigheid en willekeur toe). En als hij sterft (aan verstandsverbijstering blijkbaar), noemt A. dat een balasan Allah (een vergelding van Godswege).³⁾

11°. De dames: Mrs. Raffles, Milne, T-r-i-s-i (Tracy?), Butterworth.

Dit viertal, maar vooral Mrs. Raffles, heeft A.'s warme sympathie weten te wekken. Haar en haar verhouding tot haar echtgenooten gadeslaande wenscht A., haar vergelijkende met de Maleische vrouw, dat ook de laatste eenmaal een werkelijke steun en kameraad voor haar man zal mogen zijn.⁴⁾ Mrs. Raffles is z.i. boekan barang² perempoean (geen gewóne vrouw).⁵⁾ Zij is een waardig echtgenoot voor haar man: ingetogen, wellevend en hoofsch in den omgang, voorkomend jegens rijk en arm, en een vlijtig beoefenaarster van de Maleische taal. Zij placht van alles wat haar interesseerde nauwkeurig aanteekening te houden en werd door haar man bij vele zaken geraadpleegd. Ook was zij een ijverig, vlug en vaardig huishoudster: (Maka barang² pekerdjaannja itoe semoeanja dengan tartib dan sopan serta moeka jang manis ia bertjakap dengan

¹⁾ Hikajat, blz. 209.

²⁾ T.z.p.

³⁾ Hikajat, blz. 211. Blz. 13: Zekere Adriang Koek (Adriaan Koek) zou Malaka aan de Engelschen verraden hebben.

⁴⁾ Men vergelijke dit met het soortgelijke verlangen, waaraan in moderne Maleische romans uitdrukking wordt gegeven (sub C.: De moderne Maleische romans).

⁵⁾ Hikajat, blz. 95. Cabaton (blz. 443) zegt, dat A. haar beoordeelde: „avec la netteté respectueuse, mais incisive d' un observateur qui a longuement étudié son modèle, l' a comparé à nombre d' autres femmes pour en tirer un définitif idéal féminin.” Het portret was photographisch-scherp (Bethune Cook, blz. 51).

hormatnja baik kepada orang miskin atau orang kaya sama djoega).¹⁾ Hoezeer verschillen de Maleische vrouwen, zelfs die van hooge geboorte, van haar, denkt A. Eenmaal met mannen van aanzien gehuwd plegen zij lui, hoovaardig, ijdel en egoïstisch te worden. Mrs. R. daarentegen is een ware penoeloeng soeaminja (steun en toeverlaat voor haar man); zij past bij hem als suiker in de melk, een juweel in een ring of een eerste minister bij zijn koning. Alle echtparen moesten zich mr. en mrs. Raffles tot voorbeeld nemen.²⁾

Mrs. Milne noemt A. een perempoean jang baik lagi pandai membawa hati orang dan lagi berboedi dan moeka manis dan hatinja moerah kepada segala orang miskin (een goede en innemende vrouw met een prettig gezicht, verstandig en barmhartig jegens arme menschen).³⁾ Haar man was zóó aan haar gehecht, dat hij haar dood niet lang overleefde.⁴⁾

Mrs. T-r-i-s-i moet niet alleen een innemende⁵⁾, maar ook een zeer ontwikkelde vrouw geweest zijn, althans A. wendde zich tot haar met 't verzoek, hem op de hoogte te brengen van Amerika's (historische) groei en ontwikkeling.⁶⁾ Ook Mrs. Butterworth is een zachtzinnige en vriendelijke dame en zij en haar man passen bij elkaar als melk en suiker, als een ring en een juweel. En dat is begrijpelijk, want een goede boom moet ook goede vruchten dragen, gelijk de wijzen zeggen(!?).⁷⁾

12°. Eenige niet met name genoemde personen. Na uitvoerig de Engelsche en koloniale troepen beschreven te hebben, die met 't oog op de expeditie tegen Java te Malaka zijn gedebarbeerd⁸⁾, verhaalt A. hoe de (Engelsche) commandant der sipahi, teruggekeerd van een tochtje te paard, nooit door de tuinpoort placht te rijden, maar te paard over de pager keboen (schutting) sprong.⁹⁾

1) Hikajat, t.z.p.

2) Hikajat, blz. 96. (Zie verder onder Raffles).

3) Hikajat, blz. 153. 4) Hikajat, blz. 179.

5) Zie boven onder zendelingen. 6) Hikajat, blz. 440—41.

7) Hikajat, blz. 458. Hoe jammer, dat déze tijd zijn Abdoellah mist om ons een even duidelijk denkbeeld te geven, hoe de moderne, ontwikkelde Maleier de tegenwoordige Europeesche huwelijken en de moderne Europeesche vrouw ziet!

8) Hikajat, blz. 102—06.

9) Hikajat, blz. 107.

Daarover stond het volk verbaasd en velen concludeerden, dat de Engelschen geen gewone menschen konden zijn: „Inggeris itoe betoel djin maka sebab itoe dapat diperboeatnja pekerdjaannja jang demikian itoe.” (Die Engelschman is stellig een bovennatuurlijk wezen, anders zou hij zoiets niet kunnen).¹⁾ Voorts beschrijft A. de schitterende ontvangst den djénderal Madras (gouverneur van Madras) gebracht,²⁾ dien A. teekent als een groote man met een smal-toeloozend gezicht (boedjoer sirih), nog al gezet en gekleed in een prachtig uniform met vele decoratie's. Ook de djénderal Bombé (gouverneur van Bombay) wordt met uitgezocht eerbetoon ontvangen, tetapi pada penglihatankoe ada koerang sedikit hormatnja daripada djénderal Madras itoe (maar, dunkt mij, met wat minder eerbewijzen dan de gouverneur van Madras).³⁾ Orang besar (hooge ambtenaren), behalve die welke hij uitzondert (en met name noemt), kunnen in 't algemeen bij A. weinig goed doen.⁴⁾ Het optreden der Tien-ti-hoei doet A. verontwaardigd tegen de (Engelsche) overheid uitvallen: Maka berkerétalah djoega ia pada tiap² hari sebab médjajnja ada penoeh dengan makanan dan roemahnja ada terang berpoeloeh² setolop menjala dan gadjinja poen pada seboelan beriboe² ringgit dimakannja. (Iederen dag rijden de heeren maar in hun rijtuig rond — en dat kunnen zij doen — want eten hebben zij in overvloed, hun woningen zijn met lampen verlicht en hun maandelijksch inkomen van duizenden rijksdaalders maken zij schoon op).⁵⁾

Met dankbaarheid memoreert A. een paar Engelsche kooplieden, die hem (A.) 1000 à 2000 ringgit renteloos wilden

¹⁾ Hikajat, blz. 108.

²⁾ Hikajat, blz. 109. A. schrijft: djéneral.

³⁾ Hikajat, blz. 110. Een aardig trekje, dat bewijst welk een oog en welk een aandacht en gevoel de Maleier heeft voor protocol en eerbetoon en de fijne nuances daarin!

⁴⁾ Hikajat, blz. 115, 120, 292, (zie bij Minto en Farquhar), blz. 120—21 (zie: Ad B.) Bij de begrafenis van S. Hoesein zijn ook de Engelsche autoriteiten aanwezig (Hikajat, blz. 424).

⁵⁾ Hikajat, blz. 326.

voorschieten, opdat hij zich blijvend te Singapore zou kunnen vestigen. ¹⁾

Uitvoeriger wijdt A. uit over een dokter, die hem van een waterbreuk geneest. Vol humor vertelt hij, hoe hij tegen de operatie, die de dokter hem had aangeraden, heeft opgezien; hoe zijn Maleische vrienden zijn vrees nog vermeerderden door te beweren, dat die orang poetih van elke twee te opereeren patiënten er één ombrachten; hoe hij zich tenslotte toch aan de operatie onderwierp, maar eerst z'n testament maakte, en hoe dankbaar hij den dokter was voor zijn behandeling. ²⁾

Ad II. Dat de zeer Anglophiele A., die van de Hollanders niets hebben moest, zeer ontdaan is, wanneer hij verneemt, dat de Hollanders Malaka weer zullen komen overnemen (a° 1818) laat zich begrijpen. Vermakelijk en weinig verheffend is overigens de reden, die hij voor zijn eigen ontsteltenis opgeeft: hij vraagt zich n.l. af wat hem nu al z'n Engelsche lessen zullen baten. Velen zijner vrienden, die hem zijn Engelsche connecties benijd hebben, toonen nu veel leedvermaak, maar A. vertrouwt, dat Allah nog wel alles ten goede zal keeren (¹). ³⁾

Den Hollanders verwijt A. hun niets-ontziende egoïsme en hebzucht, hun totaal gemis aan eerbied en égards tegenover de bevolking, haar adat, opvattingen en gevoelens, terwijl hij den Engelschen ook als bestuurders ver-uit de voorkeur geeft. Men raadplege de volgende passages: Sprekende over 't oude Portugeesche fort te Malaka en zijn historie, vertelt A. hoe de Hollanders Radja Hadji ⁴⁾, die hen belegerd had maar tenslotte gesneuveld was, begroeven: adapoen chabar jang koedengar tempat itoe kandang babi (naar ik vernam in een varkenskot): een bijzonder grove smaad jegens een Mohammedaan! ⁵⁾ En met instemming citeert A. een uitlating van R.: „Bentji sangat sahaja akan kelakoean Holanda² jang diam di-Malaka itoe sebab meréka-itoe meng-

¹⁾ Hikajat, blz. 278. A. was n.l. genoodzaakt zijn tijd tusschen Singapore, waar hij z'n werk had, en Malaka, welke plaats zijn vrouw niet wilde verlaten, te verdeelen.

²⁾ „Dari hal dokter mengobati penjakit pasang²an” (Hoe de dokter m'n waterbreuk genas), blz. 296—304. Blijkens blz. 298 had de chirurg een houten been.

³⁾ Hikajat, blz. 191.

⁴⁾ Zie sub 17° en sub 36°, II, III.

⁵⁾ Hikajat, blz. 60.

hinakan orang Melajoe dan tiada boléh sekedoedokan dengan dia." (Mij staat het gedrag der Hollandsche inwoners van Malaka zeer tegen, omdat zij de Maleiers vernederen en niet met hen in dezelfde wijk willen samenwonen).¹⁾

Velen verheugden zich, dat de Hollanders Malaka weer zouden overnemen, niet vermoedende, dat de nieuwe heerschers er slechts op uit zouden zijn hen te exploiteeren.²⁾ Eenmaal weer aan 't bewind, veranderen de Hollanders ieder oogenblik de 'adat perintah en hoekoem Inggeris (instellingen, wetten en verordeningen der Engelschen)³⁾ en daarbij hield men niet de minste rekening met de belangen van het volk. Letterlijk overal legden zij belastingen op⁴⁾, o.a. op 't graven van putten en 't bouwen van huizen, en met blijkbare voldoening vermeldt A. de onrust, die 't bericht van de stichting van Singapore te Malaka teweegbracht,⁵⁾ en hoe mede tengevolge van die stichting Malaka snel achteruit begon te gaan.⁶⁾ Scherp laakt hij het optreden der Hollanders tegen hen, die (tegen 't Hollandsche verbod in) levensmiddelen naar Singapore wilden verkoopen, dat z.i. buitendien de zeeroof en het verloop van de handel in de hand werkte.⁷⁾

Toen dan ook Malaka in ruil voor Benkoelen aan de Engelschen werd teruggegeven,⁸⁾ verheugde iedereen zich karena meréka itoe soedah merasa i pahit maoeng beradjakan Holanda itoe (want zij hadden nu 't bitter „genoegen" gesmaakt door Hollanders bestuurd te worden). Sinds zij de tapak toekoel Holanda (klauw der Hollanders) gevoeld hebben zijn zij, door schade en schande, wijs geworden.⁹⁾

¹⁾ Hikajat, blz. 92. Een voor een Engelschman alleszins merkwaaardige uiflating! Blz. 68: T.t.v. Farquhar werd recht gesproken en bewind gevoerd naar Hollandsche wetten en voorschriften, terwijl de notabelen Hollandsche titels droegen, hoewel toch de stad Engelsch was (Malaka was officieel voor den Prins van Oranje in bezit genomen); blz. 171: Malaka was, mede door 't Engelsch onderwijs, tot op z'n Hollandsche inwoners toe ver-Engelscht.

²⁾ Hikajat, blz. 191.

³⁾ Dit zal men zóó op te vatten hebben, dat de Hollanders veranderingen aanbrachten in hun eigen adat etc., waaraan immers ook de Engelschen zich hadden gehouden (zie noot ¹⁾), eventueel ook in de door de Engelschen nieuw-ingestelde verordeningen etc.

⁴⁾ Hikajat, blz. 209.

⁵⁾ Hikajat, blz. 212.

⁶⁾ Hikajat, blz. 217.

⁷⁾ Hikajat, blz. 213—15.

⁸⁾ Hikajat, blz. 366. A° 1823 geeft A. abusievelijk op i.p.v. a° 1825.

⁹⁾ Hikajat, blz. 366.

En onmiddellijk daarop wordt ons verteld, hoe de Engelschen (als werkelijk goede bestuurders!), wien 't belang van hun onderdanen boven alles gaat, direct onbebouwde streken lieten ontginnen en rijst lieten aanplanten, wat de Hollanders (die alleen met hun eigen belang rekening plachten te houden) hadden verboden, omdat zij Java-rijst te Malaka wilden afzetten. ¹⁾

Veel beter komen de Engelschen er bij A. af, ²⁾ hoewel hij in 't begin van z'n autobiographie z'n afkeuring over het wangedrag van Engelsche soldaten en matrozen (te Malaka) niet verzwijgt. Er waren er vroeger maar zeer weinige, zegt A., maar zij stonden in een kwaden reuk: *Maka orang melihat Inggerispoen seperti melihat harimau sebab nakalnja dan garangnja* (de menschen vreesden de Engelschen als zij tijgers vreesden, vanwege hun woestheid en baldadigheid). ³⁾ *Adapoen pada masa itoe tiadalah pernah akoe berdjoempa dengan seorang Inggerisjang poetih moekanja melainkan sekaliannja naik atas koeda hidjau ia'ni mabok* (te dien tijde kon ik geen Engelschman tegenkomen of hij was stomdronken). ⁴⁾ Trouwens ook later nog, wanneer Minto's expeditie-corps te Malaka is gelegerd, verschaften dronken Engelschen en sipahi de politie met hun baldadigheden handen vol werk. ⁵⁾

Daartegenover staan de vele passages, waarin hij de Engelschen, hun rechtspraak en hun bestuur, met lof kan vermelden. Het bericht, dat de Engelschen het eeuwenoude Portugeesche fort willen *memetjahkan* (afbreken) verwekt groote beroering in Malaka. Velen houden 't voor onmogelijk, anderen evenwel zijn van 't tegendeel overtuigd: *sebab Inggeris ini terlaloe tjerdiknja* (want deze Engelschen zijn buitengewoon vindingrijk). Andere *bangsa* (volken) zouden echter stellig nièt slagen. ⁶⁾

¹⁾ Hikajat, blz. 367. Over A.'s critiek op de Maleische Bijbelvertaling der Hollanders, hun gemis aan aanleg om vreemde talen te spréken en 't gebruik van onmenselijke folterwerktuigen, die uit den Hollandschen tijd zouden dateeren, zie boven (resp. sub 6°, 6°, 4°).

²⁾ Vergeten wij niet, hoéveel A. aan Engeland te danken had en dat zijn (Europeesche) vrienden en leerlingen vrijwel uitsluitend Engelschen waren, terwijl hij 't met de Hollanders niet erg trof.

³⁾ Hikajat, blz. 81.

⁴⁾ Hikajat, blz. 82.

⁵⁾ Hikajat, blz. 111.

⁶⁾ Hikajat, blz. 55—56. Het is niet moeilijk te raden aan welke zijde A. staat.

De laatsten worden door de feiten in het gelijk gesteld. Wel is 't fort niet te sloopen (daarvoor is het te solide; deels verloopt het werkvolk uit vrees voor de s é t a n (booze geesten) van 't fort, deels sterft het door ziekten), maar Farquhar laat het opblazen. ¹⁾ Waarover het volk in opperste verbazing het hoofd schudt: „Banjak soenggoeh kepandaian dan hikmat orang poetih ini” (Waarlijk de blanken zijn buitengewoon knap en vindingrijk). Hoewel het jammer is van 't fort, dat men zeker niet in een paar jaar zou kunnen herbouwen. ²⁾

Voorts vertelt A. met leedvermaak van de spot en het ongelooft der Chineezzen en andere orang baik ²⁾ (gegoede lieden), wanneer zij hooren, dat de Engelschen China gaan beoorlogen en hoe zij aanvankelijk de berichten der Engelsche overwinningen en China's volledige capitulatie voor kabar angin (praatjes) verklaarden. De harde werkelijkheid stelde de kortzichtigheid en domheid der lieden en Engeland's macht echter in een zeer helder daglicht. ³⁾ In een soort nabetrachting ⁴⁾ vermaant A. de Maleiers niet uit gehechtheid aan adat en traditie in hun achterlijken staat te blijven volharden, maar zich de Engelschen tot voorbeeld te nemen, die zich van hun barbarie wisten te bevrijden, doordat zij hun adat durfden en wilden veranderen. ⁵⁾

A. was zich trouwens van de superioriteit der Europeanen in 't algemeen en van het vele goede, dat zij den Maleiers konden brengen (en brachten), immer zeer wel bewust.

Vroeger, toen hij nog jong was, bekent A., geloofde hij evenzeer aan spoken en geesten als zijn landgenooten, maar sedert hij beladjar (onderwijs gehad heeft) en bertjampoer dengan orang jang ber'akal ja itoe orang poetih (omgang met verstandige menschen, d.w.z. met Europeanen, heeft gehad) weet hij wel beter. ⁶⁾ Als de dokter met 't houten been (zie boven) hem van de amputatie daarvan vertelt, maka héran besarlah hatikoe sebab melihat hikmat orang poetih ini: njawa sahadja tiada boléh

¹⁾ Hikajat, blz. 62—65.   ²⁾ Hikajat, blz. 65.

³⁾ Hikajat, blz. 468—71. Bedoeld is de Engelsch-Chineesche oorlog van 1840—'42.

⁴⁾ Hikajat, blz. 475—87.

⁵⁾ Hikajat, blz. 481. Voor de Engelsche wet, die geen onderscheid maakt naar rang en rijkdom: blz. 120—21. Voorts sub Raffles. Ook voor de voordeelen van een Engelsche opvoeding aldaar.

⁶⁾ Hikajat, blz. 159.

diadakannya. Maka lain daripada itoe semoeanja boléh diperboeatnja (stond ik zeer verbaasd, toen ik de bovennatuurlijke kundigheden der Europeanen ging beseffen. Behalve de ziel is er niets wat zij niet maken kunnen). ¹⁾ Fel gaat hij dan ook te keer tegen het dwaze fatalisme zijner landgenooten, waardoor de kundige orang poetih bij hun bestrijding der pokken-epidemie te Malaka ernstig gehandicapt werden. ²⁾ Wanneer hij hoort welke taak het te Singapore aanleggende opmetingschip was opgedragen, staat hij weer verbaasd sebab melihat oesaha dan radjin orang poetih sampaikan laoet dan poelau ²⁾ ini semoeanja dapat diperiksanya serta poela beberapa oeang jang dibelandjakkannya akan mentjari rahsia ²⁾ itoe, adanja (want ik zag, dat de ijver en energie der Europeanen er zelfs toe leidde eilanden en zeeën te onderzoeken en geld uit te geven om hun hun geheimen te ontfutselen). ³⁾

Alleen op het gebied, waarop hij zichzelf deskundige acht: de Maleische taal, daar toont A. het zelfbewustzijn van den meerdere. Hij wijst er de Europeanen op, dat het Maleisch niet zoo eenvoudig is als zij wel aannemen en spoort hen aan die taal ernstig en grondig te bestudeeren, d.w.z. zich niet te vergenoegen met wat spreektaal-Maleisch, zooals de meesten doen. Want het is volstrekt niet voldoende, dat men met z'n bedienden kan praten en een Maleische brief zoo'n beetje kan begrijpen! Deze vermaning geeft hij, omdat, zegt hij: koedengar kebanjakan orang poetih bodoh dalam hal peladjaran bahasa Melajoe (naar ik hoorde, de meeste Europeanen 't Maleisch op zeer onverstandige wijze plegen te leeren). ⁴⁾

Resumé. Vatten wij tot slot nog even samen welke persoonlijke eigenschappen het zijn, welke Abdoellah (en in wijder verband: de Maleier in 't algemeen) het meest blijkt te waardeeren in de (vele) personen, die hij hier met zooveel aandacht en nauwkeurigheid heeft gadeslagen

¹⁾ Hikajat, blz. 298—99.

²⁾ Hikajat, blz. 358. Vgl. ook zijn verachting voor het bijgeloof zijner rasgenooten, die in opschudding geraken op 't dwaze gerucht, dat de Engelschen voor de bouw van hun nieuwe kerk menschenhoofden als offerande noodig hadden (blz. 430—37).

³⁾ Hikajat, blz. 360.

⁴⁾ Hikajat, blz. 341.

en beschreven, dan bevinden wij dat dat vooral die eigenschappen zijn, welke ook in de klassieke en eveneens, naar later blijken zal, in de moderne literatuur het hoogste blijken te worden aangeslagen:

1°. Wat de gaven des geestes betreft: intelligentie (c.a. zin voor studie, weetgierigheid en ruime belangstelling).¹⁾ Bijzonder waardeert A. in Europeanen, als zij belangstelling en wetenschappelijke interesse toonen voor al wat de Maleiers (adat, historie, e.d.m.) betreft²⁾, en bovenal voor hun taal. Beheersching en goede uitspraak van de Maleische taal apprecieert A., en niet alleen qualitate qua, zeer.

2°. Wat de gaven van hart en gemoed betreft: alle zachte en milde, die een mensch kunnen sieren: vriendelijkheid en voorkomendheid, beleefdheid en hoffelijkheid, die humaniteit, die geen onderscheid maakt tusschen hoog en laag, arm en rijk, en wars is van trots en hoogmoed.³⁾ Lankmoedigheid, mildheid en geduld, vooral in bestuurs- en rechtzaken, c.q. eerbied voor anderers gevoelens en anderer adat⁴⁾, zijn het die A.'s sympathie en achting vermochten te winnen.

Dit zijn de trekken, die in het algemeen aan (vrijwel) alle personen, die A. sympathiek waren, eigen geweest zijn en als zoodanig belangrijk, indien wij een poging willen wagen den ideaal-mensch (subs. ideaal-Europeaan), zooals die den Maleiers voor oogen zweeft, te construeeren.

Vanzelfsprekend zijn daar nog andere eigenschappen, die A. gaarne aan dat ideaal zou hebben toegevoegd, had hij er zich bewust één geschapen, gelijk ook uit z'n Hikajat blijkt: ijver en energie (welke vrijwel het monopolie zijn der Europeanen; vgl. zijn *Kissah pelajaran ke-Kelantan*), welbespraaktheid, hulpvaardigheid e.d.m. Terwijl hij dat bestuur het meest waardeert, dat naast zorg

¹⁾ Vgl. Farquhar, Raffles, Crawford, A-ng-s, M-d-s, Morrison, T-r-i-s-i, Butterworth, Newbold, (Ferrier), Smith, Dougall, Mrs. Raffles.

²⁾ Vgl. Farquhar, Raffles, Newbold, Smith, Ferrier, Mrs. Raffles (a contrario: de Hollanders).

³⁾ Farquhar, Mr. en Mrs. Raffles, Lord Minto, Milne, Morrison, I-oe-s, Mr. en Mrs. T-r-i-s-i, Mr. en Mrs. North, Mr. en Mrs. Butterworth (a contrario: Engelsche orang besar, de Hollanders).

⁴⁾ Farquhar, Raffles, de zendelingen (a contrario: Crawford, de Hollanders).

voor zijn onderdanen, welke moet spreken uit uiterlijk-waarneembare werken te hunnen bate, hun adat en hun persoon respecteert. De Hikajat is beëindigd 4 Rabi II 1259 d.i. 4 Mei 1843 in Kampoeng Malaka te Singapore. ¹⁾

C. De *Kissah pelajaran ke-Mekah*, het laatste door A. geschreven werkje, dat hij niet meer heeft kunnen corrigeren en uitgeven, daar hij onderweg te Djiddah overleed, verhaalt van zijn wederwaardigheden op reis van Singapore naar Mekka. Het bevat voor het onderwerp dezer studie niets van eenig belang. ²⁾

36°. De „vervolgen” op de Maleische Kroniek. ³⁾

Een groep van geschriften in proza en poëzie, die vrijwel dezelfde perioden en gebeurtenissen behandelen, aanknoopen bij de Sedjarah Melajoe en Hang Toeah, als pièce de résistance de overheersching der Boegineesche zeeschuimers in de Maleische landen hebben, en tot in de 19e eeuw doorloopen:

I. *Sja'ir Perang Djohor* (Gedicht over de door Djohor gevoerde oorlogen). Tekst: het gelijknamige Leidsche hs., cod. 1761 (1), blz. 15—50. ⁴⁾

II. *Hikajat negeri Djohor* (Geschiedenis van Djohor). Tekst: het gelijknamige Leidsche hs., cod. 1741 (2). ⁵⁾

¹⁾ Niet 3 Mei 1843, zooals A. opgeeft (Hikajat, blz. 474).

²⁾ Naar uit de vertaling van H. A. Klinkert (B. K. I., 3 — II, blz. 384—410): Verhaal eener pelgrimsreis van Singapore naar Mekah, gedaan door Abdoellah bin-Abdil Kadir Moensji, gedaan in het jaar 1854, blijkt.

³⁾ Vgl.: 1°. Tiele, De Europëers; 2°. Encycl. v. N. I. III, blz. 615—22: Riouwen en onderhoorigheden. Geschiedenis; 3°. Netscher, Vh. B. G.; 4°. Netscher, Twee belegeringen van Malakka (1756/57 en 1784), (T. B. G. XIII, blz. 285—362); 5°. S. Kalff: Een Indisch beleg in de XVIIe eeuw. (Ind. Gids, 1895, dl. II; blz. 1462—83; 1605—24); 6°. R. O. Winstedt, A History of Malaya. (J. R. A. S. — M. B., vol. XIII, part. 1); 7°. W. E. Maxwell, Raja Haji (J. R. A. S. — S. B. XXII, blz. 173—224; op blz. 212 e.v.).

⁴⁾ Pijnappel: De Maleische Handschriften der Leidsche Bibliotheek (B. K. I., 3 — V, blz. 142—78) geeft, op blz. 150, op, dat deze sja'ir zou bestaan uit 710 disticha en drie (3) onvolledige gedichten zou bevatten; als pagineering geeft hij resp. voor 't gevecht tusschen de Maleiers en Atjehers en van de Hollanders tegen Malaka: p. 25—234 en p. 247—586. Waarmee hij kennelijk niet pagina's maar disticha bedoelt. Verder bevat het hs. niet drie, maar vier onvoltooide gedichten, terwijl wij de zonderlinge wijze van nummeren, waarbij iedere vers-regel 2 verzen wordt geacht te bevatten (distichon! De nummeraar (niet Pijnappel) zag de caesuur voor een afscheiding van twee verzen aan!) niet overnamen.

⁵⁾ Volgens de titel is het een vertaling van de Atoeran setia Boegis dan Melajoe (Verbond tusschen Boegineezen en Maleiers), een der vele titels, waaronder de latere geschiedenis der Maleische landen bekend staat (zie ook hieronder).

III. *Sedjarah radja*² *Riou* (Kroniek van Riouw).

Tekst: het gelijknamige hs., Ms. 630, uit de Kol. Bibliotheek (den Haag). Daarnaast: R. O. Winstedt: *Tuhfat-al-nafis*, iaïtoe sedjarah Melajoe dan Boegis, karangan al-marhoem Radja Ali al-Hadji Riou (De kroniek der Maleiers en Boegineezen, door wijlen R. Ali van Riouw), J. R. A. S. - M. B., vol. X, part, II, Tekst: blz. 1—302.

Ad I. Dit op zeer vele plaatsen slecht leesbare en niet zeer belangrijke hs., werd, naar de auteur mededeelt, geschreven op verzoek van den heer Walbeehm:

daripada Walbén sangatnja soeka /
mendengarkan sja'ir, pantoendan seloka
(daar hij zeer veel behagen schepte in allerlei vormen van poëzie).¹⁾ Het bevat eenige (4) losse kissah (verhalen), die niets met elkaar te maken hebben en t.o.v. welke de auteur zich telkens verontschuldigt, dat zijn voorbeeld begin of/en eind mist, onleesbaar was ofwel vergaan. Blijkbaar is het een afschrift van een grooter, meer samenhangend gedicht, waarvan de schrijver enkele, voor hemzelf begrijpelijke of althans leesbare, gedeelten heeft bewerkt.²⁾

Het eerste verhaal vertelt van de komst van een Javaansche en een Atjehsche vloot, van oorlogsrusting tegen Atjeh op Bintan, en hoe een zekere Seri Wangsa in Soengai Pisang een zwaar-beladen Makassaarsche djoeng (jonk) aantreft, die Peringgi naar Malaka vervoert. Schip en bemanning worden, na een vergeefsche poging te ontsnappen en een kort gevecht, buitgemaakt.³⁾ Wij zullen bij deze episode wat langer stilstaan, zoowel omdat hier een treffen tusschen Peringgi en Maleiers (en de nederlaag der eersten met kenkelijk genoeg) beschreven wordt, als omdat de aanvoerder

¹⁾ Vs. 9.

²⁾ Vs. 2: Inilah sja'ir dari Engkoe Poeteri / pangkalnja hilang ta^c dapat ditjari (Dit gedicht behoort aan Engkoe Poeteri: het begin ervan is spoorloos verdwenen). Aan 't slot van 't 4e verhaal (vs. 1189 e.v.) zegt de auteur, dat van de oude geschiedenis veel verloren is gegaan, maar dat hij vele noschat (origineelen) heeft geraadpleegd. Of hij daarmee bedoelt meerdere hss., die op hetzelfde onderwerp betrekking hebben, of dat hij eenige hikajat's ter vergelijking naast zijn voorbeeld gebruikte, is niet duidelijk.

³⁾ Vs. 100 e.v.

dier Portugeezen met name genoemd wordt: sinjor Djongkir.¹⁾

Penghoeloenja itoe pegawai jang biasa mendam kebas orang perkosa

Djongkir kafir jang dakar/
di-Lingga soedah ia melanggar

(Het hoofd — van die Portugeezen n.l. — was een ervaren ambtenaar, eenigszins beschonken maar dapper. Die overmoedige ongeloofige, Jonker, had Lingga al geattaqueerd).²⁾ Elders heet hij: Djongkir kafir jang kedji... (Jonker, die verachtelijke ongeloofige)³⁾, wiens gedrag ongunstig afstak bij dat van de dappere, doortastende Maleiers: eerst vlucht hij, dan, niet kunnende ontsnappen, bereidt hij zich op tegenweer voor, maar, 't gevecht spoedig in z'n nadeel beslecht ziende, poogt hij zelf in een sampan te ontsnappen. Hij wordt echter gevangen genomen en zijn schip, een djalai (galei)⁴⁾ kantelt, zoodat de bemanning, van wie niets eervols gezegd is, uit het water moet worden opgevischt. Over hen wordt dan verder niet gesproken: de Maleische vloot eischt alle aandacht voor zich op en de gevangenen is men vergeten. Een Peringgi banting (Portugeesche tweemaster)⁵⁾ wordt, buiten medeweten van den Laksamana, afgeloopen en tot zinken gebracht, waarover deze zeer verbolgen is. De auteur verzuimt mede te deelen of het feit op zichzelf den vlootvoogd vertoornde of 't feit, dat hem de buit ontging. Men operéert nu tegen Atjeh, wat niet belet, dat... langgarlah ia tjari Peringgi (hij — de Laksamana — voor een offensief tegen de Portugeezen uittoog).⁶⁾ Met een treffen tusschen

¹⁾ De gissing van Robidé v. d. Aa (Pijnappel, blz. 150, noot), dat hiermee de Ambonnesche kapitein Jonker bedoeld zou zijn, kan niet juist zijn. Jonker vergezelde wel Tack naar Djambi en Palembang, maar dat was in 1681 en van een gevecht met een Maleische vloot is nergens sprake (Mr. J. A. v. d. Chijs, Kapitein Jonker, T. B. G. XXVIII, blz. 351—461 en T. B. G. XXX, blz. 1—233), zelfs maakte Jonker in October 1682 voor Bantan zijn eersten en eenigen zeeslag mee (T. B. G. XXX, resp. blz. 42—55 en 72). Bovendien moet de hier vermelde gebeurtenis aan het 2e verhaal (ca. 1639) voorafgaan. Wie hier bedoeld kan zijn weet ik niet, slechts verwijs ik naar: Schetsen van Palembang (T. N. I. 1846, dl. III, blz. 281—376), waar, op blz. 385, als het hoofd van de Compagnie's loge te Palembang (1630) Jonker wordt opgegeven, wiens gedrag oorzaak werd, dat de Hollanders vandaar verjaagd zijn geworden.

²⁾ Vs. 104—05.

³⁾ Vs. 123.

⁴⁾ Vs. 116. Vs. 132 zegt: .....Peringgi poen melawan tiada sempat (de Portugeezen hadden geen tijd zich te verzetten).
⁵⁾ Vs. 144—45. ⁶⁾ Vs. 174.

de Atjehsche en Maleische vloot eindigt 't eerste verhaal abrupt. ¹⁾

't Tweede verhaal, dat in vs. 241 begint, is wegens het ontbreken van eigennamen ook al moeilijk te plaatsen, wat den tijd betreft. Er is nog steeds sprake van oorlog tus-schen Djohor en Atjeh; treden Olanda op en Peringgi. Het stuk sluit waarschijnlijk niet direct bij 't vorige aan. De Hollanders komen er hier, daar zij bondgenooten der Maleiers blijken te zijn, goed af, hoewel de laatsten de hoofdrol blijven vervullen. Er wordt verteld ²⁾ van 't bezoek van een wazir manteri jang berida (bejaarde eerste minister) bij een Hollandsche goerendoer (gouverneur) aan boord van diens schip. Deze deelt hem mede, dat de radja Atjeh hem, den „gouverneur”, een tambang mas (goudmijn?) heeft beloofd, als hij den Laksamana wil oplichten, en vraagt:

Mengapakah demikian perboeatan saïd (?) /
radja Atjeh 'akalnja berbida
(Waarom handelen „gentlemen” zoo? De koning van Atjeh is een arglistig heerschap ³⁾), maar de Maleier antwoordt, dat zulke listen gebruikelijk zijn bij pahlawan (krijgshelden):
Olanda berani lagi setiawan /
adakah 'adat laki² pahlawan

(Hebben de Hollanders, die dapper en trouw zijn, geen aparte adat voor krijgslieden?). ⁴⁾ Vernemend, dat de goerendoer, na ommekomst uit Ceylon, Malaka wil aanval-len, belooft hij hem daarbij te zullen helpen. Eenigen tijd later ligt de goerendoer bij de Karimon-eilanden in afwachting van Maleische gezanten om een contract (verbond) te sluiten. ⁵⁾ Als de Laksamana gearriveerd is, noodigt een kapitan-major hem uit aan boord van 't schip van den

¹⁾ Vs. 235 (234 volgens Pijnappel, zie boven, is foutief). De beschrijving van 't „gevecht” is cliché (vs. 191):

perang itoë terlaloelah besar /
boenji meriam seperti tagar

(het was een groot gevecht, zwaar als onweer dreunden de kanonnen) en (vs. 216):

gemoeroeh boenji meriam dan senapang /
seperti hoedjan peloeroenja datang
(kanonnen en geweren dreunden en er viel een hagelbui van kogels).

²⁾ Vs. 259 e.v. (Bij de ontvangst nam de goerendoer z'n hoed af).

³⁾ Vs. 266. ⁴⁾ Vs. 267. ⁵⁾ Vs. 300.

goerendoer te komen.¹⁾ Verschillende Maleische grooten ontraden hem dit dringend, uit wantrouwen jegens de Hollanders. De Laksamana echter antwoordt hun:

O l a n d a i t o e s a n g a t s e t i a w a n /
k a r e n a i a o r a n g p a h l a w a n
d j i k a l a u m e m b o e a t k e r d j a d e m i k i a n /
s o e d a h l a h d e n g a n i r a d a t s o e d j a n a

(Die Hollanders zijn ten volle te vertrouwen, want het zijn ware krijgslieden, en als zij al zoo handelen — mij oplichten n.l. —: al wat Allah doet is goed gedaan).²⁾ En zijn vertrouwen wordt niet beschaamd. Men houde hier evenwel in 't oog, dat het er minder om te doen is de betrouwbaarheid der Hollanders te doen uitkomen, dan de moed en onverschrokkenheid en het fatalisme, den geloovigen held eigen, van den Laksamana.

Daarop opereeren de Maleiers met succes tegen de Peringgi: 30 hunner sneuvelden.³⁾ Als de kapitan kota (gouverneur van de stad, Malaka n.l.) van hun komst hoort, bereidt hij zich op tegenweer voor en tuchtigt zijnerzijds Bengkalis.⁴⁾ In het treffen tusschen beider vloten zegenvieren de Portugeezen:

d e n g a n k o d r a t i r a d a t T o e h a n /
b i n a s a l a h k e l e n g k a p a n d i s i t o e s e k a l i a n
(en Allah beschikte, dat toen de gansche Maleische vloot vernietigd werd).⁵⁾ Wat overigens den Laksamana niet ontmoedigt. Aan boord van 't schip van een Hollandschen Kemendoer (Commandeur) heeft dan een samenkomst plaats, waaraan ook de Atjehers deelnemen. Tusschen hen en de Maleiers ontstaat twist, waarop de kemendoer tusschenbeide moet komen. Merkwaaardig genoeg heet 't dan, dat:

k e m e n d o e r t o e r o e n l a l o e k e s a m p a n /
b e r t e r é j a k m i n t a o e n d j o e k k a n s e n a p a n g

1) Vs. 305 e.v. Deze passage maakt het ons mogelijk de gebeurtenis te dateeren: Wij lezen bij P. A. Leupe, *The siege and capture of Malacca from the Portuguese in 1640—41.* (J. R. A. S. - M. B., vol. XIV, part. I op blz. 6—7), dat de Directeur-Generaal Philip Lucasz op weg naar Ceylon, 9 October 1639 bij de Karimon-eil. den Laksamana van Djohor ontmoette, met wien hij een samenkomst had. Lucasz was bereid tezamen met Djohor Malaka aan te vallen, terwijl de Laksamana zijnerzijds wel niet bereid bleek de vijandelijkheden tegen Atjeh te staken, maar beloofde die althans niet te ópenen.

2) Vs. 320—21.

3) Vs. 325 e.v.

4) Vs. 345 e.v.

5) Vs. 388.

(de comm. ging in z'n sampan, om z'n geweer (om geweren?) roepende).¹⁾ Waarom hij z'n eigen schip ging verlaten is niet duidelijk! Er dreigt nu een gevecht tusschen de Atjehsche en Djohorsche vloot te zullen ontbranden, wat een kapitan Olanda²⁾ (de kemendoer?) poogt te verhinderen door zijn schip dwars voor de Maleische vloot te leggen en den Laksamana te verzoeken van den strijd af te zien. Waarvan de Maleische admiraal natuurlijk niets wil hooren. De kapitein schikt zich dan maar in 't onvermijdelijke: Berperanglah datoek djanganlah goesar/béta djaoeh pergi berlajar (Vecht dan maar, Excellentie, en wees niet boos: wij zullen ons verwijderen).³⁾ 't Verhaal eindigt dan abrupt en een nieuw zet in:

Boentoe Malaka diserang Olanda/
soesahnja Peringgi toea dan moeda
(Malaka werd geblokkeerd en door de Hollanders aangeval-
len tot zorg voor de Portugeezen, jong en oud).⁴⁾ Volgt: de
beschrijving van 't beleg en de inneming van Malaka. Den
auteur blijkt een en ander in hoofdzaken wel bekend
geweest te zijn: hij vertelt van de hongersnood in de stad,
die desondanks dapper werd verdedigd, de moedeloosheid
ook onder de belegeraars (al verzuimt hij de redenen daar-
voor — epidemische ziekten — op te geven, mede om de rol
der Maleische troepen aan belangrijkheid te doen winnen)
e.d.m., die wij ook uit eigen berichten kennen.⁵⁾ Zijn visie
daarop wijkt wel van de onze af en ook hij is er op uit, den
lezer te suggereeren, dat Malaka tenslotte door de
Maleiers veroverd is geworden.⁶⁾ De hongersnood,
legt hij uit, is eigenlijk de schuld van den kapitan kota, dien
hij een waar pahlawan (krijgsheld) noemt, maar ..' a k a l
kedji tidak ketahoean (hij was op en top een boos-

¹⁾ Vs. 401.   ²⁾ Vs. 426.   ³⁾ Vs. 434.   ⁴⁾ Vs. 450.
Er staat soekanja Peringgi etc. (de Portugeezen ver-
heugden zich), wat wel een verschrijving zal zijn. Het nu volgende
verhaal (de inneming van Malaka door de Hollanders in 1641) verge-
lijke men met de uitvoeriger beschrijving in de Hikajat negeri Djohor,
waarvan 't trouwens hier en daar verschilt.

⁵⁾ Vgl. Kalf (zie hieronder).

⁶⁾ Zie sub 2° en sub 36°, II. Netscher, Vh. B. G., blz. 33, ver-
meldt, dat de Maleische troepen ternauwernood voor 't opwerpen
van schansen waren te gebruiken en dat de Laksamana, ondanks alle
moeite, die hij zich getrooste, niet in staat was aan hun lafheid en
bandeloosheid een einde te maken!

wicht). ¹⁾ Deze man maakte het volk wijs, dat er geen beras meer in de schuren was, zoodat men er 's nachts op uit toog om rijst te zoeken, waarbij 't herhaaldelijk tot gevechten kwam:

terlaloelah ramai ia berperang /
kedoeanja itoe samanja garang
malam jang gelap mendjadi terang /
ketika bedil sekalian terpasang
(Beide partijen, even krijgshaftig, leverden elkaar scherpe gevechten. De nacht werd dag door het geweervuur). ²⁾

De dichter brengt den Hollanders een woord van lof, daar zij ondanks het sneuvelen van hun kapitan major, tot groote verbazing van Peringgi en Maleiers, het beleg blijven voortzetten: reeds hebben zij een opvolger voor hun aanvoerder: djawab Olanda seorang pétor / soenggoehpoen mati kapitan major gentinja ada sinjor kemendoer / lebih berani lagi mashoer (een Hollandsche factor beantwoordde — die verbazing n.l. — a.v.: De kapitein-majoor is dood, maar in den commandeur hebben wij een opvolger van nog grooter moed en beroemdheid). ³⁾ De Portugeezen zijn se bal (ontevreden) en, als iedere hulp uitblijft:

hatinja takoet boekan kepalang /
negeri Malaka sangat melenggang
(zijn zij zeer bevreesd en Malaka lijkt wel uitgestorven) ⁴⁾,
en hatinja roesak tiada berkata.... (zij waren radeloos). ⁵⁾ Waarna de auteur eenige Hollandsche aanvoerders de revue laat passeeren:
Kemendoer Kouper sangat berboedi /
tiada berapa lama ia nin djadi
kena penjakit laloelah mati /
W-i-l-s-d-m-i-r-a-k (?) didjadikan genti
itoepoen tidak samena ²⁾ /
matinja tidak moela karena (?)

¹⁾ Vs. 454. De Portugeesche bevelhebber was even stoutmoedig als hardnekkig (Kalff, blz. 1473).

²⁾ Vs. 461—62.

³⁾ Vs. 473—74. (Voor de personen, die hier bedoeld zijn, zie hierna). De auteur wijdt vele verzen aan diverse Maleische hoeloe-balang's, die sangat terpoedji oléh Olanda (zeer door de Hollanders werden geprezen), wat hij toch blijkbaar een extra-vermelding waard acht.

⁴⁾ Vs. 500.

⁵⁾ Vs. 502.

naik genti kapitan Ména/
 moekanja boesoek bitjaranja hina
 (Comm. Couper was een man van beleid, maar niet lang was
 hij aanvoerder of hij stierf en.... volgde hem op, waarvoor
 geen aanleiding bestond (?). . . . . Kapitein Minne, ruw
 in de mond en van afstootend uiterlijk, volgde hem op).¹⁾
 Onder hem steeg de nood onder de belegeraars zoo hoog, dat
 zij er zelfs over gingen denken het beleg op te breken.²⁾
 De Hollandsche afgevaardigde naar de Djohorsche krijgs-
 raad (sic!) kreeg evenwel te hooren, dat men dáár juist vas-
 ter dan ooit besloten was de kota aan te vallen en met dat
 manhaftig bescheid keert hij naar z'n commandant terug:
 sinjor Ména seorang pétor Olanda/
 kedoeanja terbilang beranipoen ada
 kedoeanja itoelakoenja berbéda/
 dapat mendjadi kapitan moeda
 datang kepada Ména ia berkata/
 apa bitjara sinjor sekarang?

(Heer Minne en een Hollandsche factor waren beiden om
 hun dapperheid beroemd. Zij verschilden zeer in hun ma-
 nier van optreden. De factor was de tweede persoon in 't
 leger en ging naar Minne toe om hem te vragen wat hij nu te
 doen dacht).³⁾

Waarop deze dan besluit ook mede te doen, hoewel er
 nog een officier is, die hem de onderneming afraadt. Men
 onderneemt dan de beslissende aanval op Malaka en deze
 slaagt volkomen.⁴⁾ Er wordt wel niet met zooveel woorden
 gezegd, dat de stad genomen wordt, maar dat blijkt toch
 wel als gezegd wordt, dat Malaka in opschudding raakt als

¹⁾ Veel in deze passage (vs. 503—06) is onduidelijk of onlees-
 baar. Vs. 505 moet misschien gelezen worden: itoepoen tidak
 semanah (dat was niet mooi). Met de aanvoerders, de kapitan
 major en kemendoer (Kouper) zijn bedoeld Adriaen Anthonisz en
 Jacob Couper, bevelhebbers, resp. van de land- en zeemacht, die
 beiden aan de pest stierven (Kalff, blz. 1605). De kapitan Ména, die
 zoo weinig heusch beschreven wordt, is natuurlijk Minne (= Ména)
 Willemsz. Caertekoe, onder wiens bevel tenslotte de stad genomen
 werd. Wie met W-i-l-s-d-m-i-r-a-k kan bedoeld zijn, weet ik niet.
 De eenige „hoofd-officier”, wiens naam op deze Maleische transcriptie
 lijkt, is de gedeputeerde Johan (niet: Willem) de Meere, die ook
 aan de pest is overleden (Kalff, blz. 1605—06). ²⁾ Vs. 508.

³⁾ Wie de pétor is, is niet duidelijk. Kalff zegt van de Meere,
 de tweede persoon in 't leger, dat hij intelligent en om zijn zacht-
 moedigheid zeer gezien was, in tegenstelling tot de strenge en barsche
 Anthonisz. In 't gedicht is echter sprake van Minne, en de Meere
 was al gestorven toen laatstgenoemde 't bevel op zich nam (Kalff,
 blz. 1606 e.v.). ⁴⁾ Vs. 561 e.v.

de Hollanders bij 't schijnsel van perioek api (bommen en granaten) de muren beklimmen, en de zege vast naar Djohor wordt bericht.

Het vierde en laatste verhaal ¹⁾ behandelt des Laksamana's reis naar Patani, de terugkeer van den Sultan naar Djohor en de huldiging van den vlootvoogd. Waarna de auteur (i.c. de bewerker) nog gelegenheid vindt eenige woorden te wijden aan den heer Walbeehm, den pengapit residèn (ass.-resident), wiens weetgierigheid en paedagogische talenten hij prijst.

Iapoen soeka mendengarkan disitoe/
hendak menjalin sja'irnja itoe
(hij hield er van naar 't voorlezen van gedichten te luisteren en wilde hen afschrijven). ²⁾ En voorts:

Walbénpoen manteri jang bidjaksana/
'akalnja tjerdik perintahnja sempoerna
mengetahoeï 'adat Melajoe dan Olanda/
sekaliannja memoedji ditengah

mendjana

'arif memerintah barang sesoeatoe/
tambahan memeliharakan anak²nja itoe
berani memboeangkan ke-Eropah/
asalkan dapat 'ilmoe bidjak jang tentoe
memboeangkan anak kenegeri Eropah/
disoeroeh beladjar segala perintah

(Walbeehm was een zeer schrander en bekwaam bestuursambtenaar. Hij kende de adat van Maleiers en Hollanders. Hij was een kundig regent en nog kundiger opvoeder van z'n kinderen, die hij zelfs naar Europa durfde te sturen, mits zij maar kennis opdeden en van alles leerden). ³⁾

Om die reden zag hij ook niet op geld en wilde hij o.m. ook deze sja'ir naar Europa opsturen.

daripada sangat hendak mengetahoeï/
sja'ir itoe minta salini

(Uit dorst naar kennis verzocht hij de sja'ir voor zich te laten afschrijven). ⁴⁾ (Zie ook boven).

Het gedicht is gedateerd: Poelau Penjengat, 7 Redjab H. 1260 (d.i. 13 Juli 1844) ⁵⁾ en afgeschreven of bewerkt door een zekere Engkoe Hadji Ahmad, zooals in het aangehechte gedicht (vs. 9) daaraan wordt toegevoegd. Deze

¹⁾ Vs. 594 e.v.

²⁾ Vs. 674.

³⁾ Vs. 679—83.

⁴⁾ Vs. 687.

⁵⁾ Vs. 700.

sja'ir behandelt een reis van Engkoe Poeteri, in 1831, om een zieken broer in Lingga op te zoeken, en is ook vervaardigd voor den heer Walbeehm, die memegang perintah sangat terbilang (beroemd was als regent) ¹⁾ en die het z'n kinderen wil opsturen: soepaja paham sja'ir dan madah (opdat zij in de poëzie onderricht zouden worden). ²⁾

Ad II. Het behandelt vrijwel hetzelfde maar minder uitvoerig als de hierna volgende Silsilah, beginnend met een genealogie der Djohorsche vorsten ³⁾, de interne geschiedenis der Maleische rijkjes, hun onderlinge verwickelingen, het optreden der Boegineesche avonturiers en het contact met de Hollanders van Malaka.

Voor ons bevat het, geabsorbeerd als de auteur was in het doen en laten der Boegineesche en Maleische vorstjes en rijksgrooten c.s., alleen dan iets van belang, wanneer er sprake is van aanraking met of optreden van de Hollanders, d.w.z. alleen daar waar de dwang der feiten het den auteur onmogelijk maakte hen dood te zwijgen. Beschouwingen van meer algemeenen aard over de Europeanen e.a. ontbreken hier zoo goed als in andere hikajat's. Een zekere historische betrouwbaarheid kan men het werk niet ontzeggen, in aanmerking nemende, dat een dergelijke betrouwbaarheid bij Maleische kroniekschrijvers meer geldt t.a.v. de hoofdlijnen dan de feiten of data.

De eerste mededeeling over de Hollanders vinden wij t.p.v. de verwickelingen in den troonstrijd in Siak, ⁴⁾ waar gezegd wordt, dat de (Riouwsche) Sultan Soleiman s e r t a W e l a n d a M a l a k a (met de Hollanders van Malaka) gezamenlijk ⁵⁾ den Radja Alam verdrijven, die zich nu om

¹⁾ Vs. 520.

²⁾ Vs. 522. Het is gedateerd: P. Penjengat, 11 Redjab H. 1260 (d.i. 3 Juli 1844).

³⁾ Deze genealogie eindigt op blz. 35 (hs.) en is gedateerd: 10 Safar H. 1234, d.i. 8 December 1818 (afgeschreven: P. Penjengat, 2 Sjaban H. 1260, d.i. 17 Aug. 1844). Voor het, historisch-beschrijvende, tweede deel is geen dateering opgegeven. R. O. Winstedt, *A History of Johore (1673—1800 A. D.)* (J. R. A. S. - M. B., vol. X, part. I, blz. 164—70 plus 31 blz. tekst) geeft een geschiedenis van Djohor uit naar de Bataviaasche hss. van die naam (vgl. Vh. B. G., dl. LVII, blz. 275—76). Deze begint later, is korter en bevat niets nieuws.

⁴⁾ Hs., blz. 49—50. Vgl. Netscher, Vh. B. G., blz. 78—86.

⁵⁾ Nog al euphemistisch: bij de expeditie van Augustus 1755 bleek de Riouwsche (hulp-) vloot verdwenen te zijn. Het militair optreden tegen Siak bestond uit eenige kleine expeditie-tjes in 1754—'56, die geen enkel effect sorteerden (Netscher, Vh. B. G., blz. 83).

hulp wendt tot Daeng Kambodja, den Boegineeschen onderkoning (Radja Moeda) van Riouw. Dit blijkt het voor­spel te zijn tot de (openlijke) breuk van de V. O. C. met de Boegineezen en het eerste beleg van Malaka (1756—'57).¹⁾ Vermeld wordt hoe de Radja Moeda verslagen wordt door 12 kapal d a r i M a l a k a (12 schepen uit Malaka), waar­op hij met den radja Rembau tot wraakneming tegen de stad oprukt. De geheele voorstelling van het beleg is dan uitge­sproken tendentieus en Daeng Kambodja c.s. worden voor­gesteld als overwinnaars, die tenslotte, blijkbaar uit pure edelmoedigheid, op de vredesvoorstellen der Hollanders in­gingen.²⁾ Van de vele schermutselingen vermeldt de auteur er slechts een paar en wel die, waarbij het succes onloochen­baar aan de zijde der Maleiers en Boegineezen was en die hij afschildert als grootsche overwinningen.

Telangkéra³⁾ wordt verbrand, koeboe's opgeworpen, Pe­ringgi⁴⁾, Boekit Tjina, Semaboek en Telok Ketapang ge­nomen. Versterking uit Batavia ontvangen hebbende, vallen de W e l a n d a s e r t a S e r a n i (Hollanders en Christen­peranakan) met Balineesche, Madoereesche, Boegineesche, Chineesche en Maleische hulptroepen de koeboe's bij Kelibang aan.⁵⁾ Deze opsomming is meer bedoeld om den lezer te imponeeren en de overwinning schitterender te doen uitkomen dan om een getrouwe weergave te brengen van de zeer gemengde macht, waarmede de V.O.C. placht te opereeren.⁶⁾ De aanval wordt met Gods hulp afgeslagen en zóó groot zijn de verliezen der Hollanders, dat men drie draag­stokken vol zou kunnen rijgen met al de achtergebleven

¹⁾ Vgl. Netscher, T. B. G., blz. 294—326.

²⁾ Hs., blz. 52. Vgl. Netscher, T. B. G., blz. 311 e.v., waar ge­sproken wordt van herhaalde pogingen tot onderhandelingen, die allen uitgingen van Daeng Kambodja, die zich in z'n aanvankelijk hoog-gespannen verwachtingen teleurgesteld zag, en wiens vaak hooge toon de Hollanders allerminst imponeerde, vooral niet toen 't getij voor hem begon te verloopen.

³⁾ Tranquéra, de Noordelijke buitenwijk van Malaka (Netscher, T. B. G., blz. 296).

⁴⁾ P-r-ng-k-t volgens het hs. (blz. 51). Bedoeld zal wel zijn Boekit Pringgi, een heuvel benoorden Malaka, waar echter juist de Boegineesche sterkte door de Hollanders genomen werd (Netscher, T. B. G., blz. 299—302).

⁵⁾ Hs., blz. 52. De aanval op Kelibang (19—20 December 1756), onder Ary Verbrugge en luit. Daniël Poppall mislukte en kwam ons op zware verliezen te staan (Netscher, T. B. G., blz. 302—06).

⁶⁾ Het was overigens een aanzienlijke macht, die Poppall tegen Kelibang voerde: ± 800 man, w.o. 240 Europeanen (Netscher, T. B. G., blz. 304).

hoeden en .... schoenen! ¹⁾ Na vermelding van nog een enkele succesvolle aanval op de Hollanders deelt de auteur ons ineens laconiek mede, dat de Hollanders vredesvoorstellen komen doen, die de Radja Moeda aanvaardt, waarna hij naar Rembau terugkeert. De oorlog had zeven maanden geduurd. ²⁾

Over de (Hollandsche) expeditie tegen, en inneming van, Linggi, Sultan Soleiman's vrede met de Compagnie, waarbij hij Rembau, Kalang en Linggi aan haar afstond, en van Daeng Kambodja's onderwerping hooren wij niets. ³⁾ Althans niets op een voor het prestige der Boegineesche onderkoningen schadelijke wijze: de auteur verhaalt slechts van een onderhoud, dat Sultan Soleiman heeft met den goerendoer ⁴⁾, van Daeng Kambodja's komst te Malaka om een vredesverdrag te sluiten, bij welke gelegenheid de goerendoer hem 12 dagen liet wachten éér hij met zijn orang besar afkwam om de vrede te sluiten! Welke, voor een verslagen tegenstander op z'n minst merkwaardige (en ongemaniëerde) houding ons zonder eenige nadere commentaar wordt verteld. ⁵⁾ Waarna de hikajat zich weer uitsluitend met de gebeurtenissen binnen het Riouwsche rijk bezighoudt, speciaal met de zwerftochten van Radja Hadji, den toekomstigen Radja Moeda en belager van Malaka.

Nog wordt ons verteld van de komst van een ketji uit Malaka om betaling van de oorlogsschuld (van Sultan Soleiman aan de V.O.C.) te vragen, welke schuld, naar zij, na 't verstrijken van een uitstel van vier maanden, verklaren:

¹⁾ Hs., blz. 52. Onzerzijds telde men 13 dooden en 47 gekwetsten; 7 dooden (Europeanen) moest men achterlaten (Netscher, T. B. G., blz. 305—06). Van de d.a.v. blokkade en bombardement van Kelibang, die de Boegineezen noodzaakten hun koeboe's nog vóór 1 Januari 1757 te verlaten, wordt met geen woord gerept (vgl. Netscher, T. B. G., blz. 306 e.v.).

²⁾ Deze opgave is juist, wanneer men de duur van 't „beleg” rekent van November 1756 tot Mei 1757 toen Daeng Kambodja, ziende, dat zijn vredesvoorstellen niet geaccepteerd werden, naar Linggi vertrok (Netscher, Vh. B. G., blz. 91).

³⁾ Vgl. Netscher, Vh. B. G., blz. 92—93.

⁴⁾ Hs., blz. 52. Waarover vermeldt de auteur niet. Misschien vond toen de afstand van zekere gebiedsdeelen (zie boven) door den Sultan aan de V. O. C. plaats.

⁵⁾ Hs., blz. 53. In werkelijkheid was van een vrede tusschen gelijkwaardige tegenstanders geen sprake: Daeng Kambodja moest zich (Januari, 1758) onvoorwaardelijk onderwerpen en werd nog slechts als hoofd van de Boegineezen in Linggi erkend, hoewel hij zich Radja Moeda bleef noemen. Eerst in Augustus 1759 kwam hij in Malaka, om het Bestuur voor een hem bewezen dienst te bedanken.

33457 ringgit bedraagt. ¹⁾ Intusschen is het pais en vree met de V.O.C., wat o.m. blijkt uit 't feit, dat de Radja Moeda den Siakschen (zeeroover-) kroonpretendent, Radja Ismaël, niet ontvangt, omdat hij een tegenstander van de Compagnie is. ²⁾ Radja Hadji's eerste succes op de V.O.C. is er één van diplomatieken aard: hij weet de teruggave van een, wederrechtelijk door Malakaansche wachtschepen in beslag genomen, prauw te bewerkstelligen. ³⁾ Kort daarop, Daeng Kamboedja na diens dood opgevolgd zijnde als Radja Moeda, treedt hij den Hollanders op heel andere wijze tegemoet.

Vrij uitvoerig behandelt de kroniek dan de aanleiding tot den strijd met de V.O.C., het beleg van Malaka van 1784, de operaties van het eskader van Braam bij Telok Ketapang, en tegen Selangoer en Riouw. ⁴⁾ Van de eigenlijke krijgshandelingen vóór de stad vermeldt de auteur er maar weinige en dan nog slechts wat den aanvallers tot eer kan strekken, terwijl de uiteindelijke nederlaag der Boegineezen bij Telok Ketapang nog zoo fraai mogelijk wordt voorgesteld. Heeft de auteur geen schimpscheuten of scheldwoorden voor de blanken, evenmin treft men in zijn werk een woord van waardeering voor hun krijgsbeleid en volharding.

Wij hooren hoe een Engelsch schip, met amfioen geladen, door een kapal uit Malaka in de baai van Riouw wordt buitgemaakt en meegevoerd. Wat voor den onderkoning reden is om met veel volks naar den overwal te gaan en met een paar afgezanten uit Malaka — sinjor Abrang ⁵⁾ namanja dengan kapitan Melajoe (heer Abraham en de kapitein der Maleiers) — een bespreking te houden in Moear. Waarover weet de auteur niet. ⁶⁾ Eenigen tijd later komen schepen uit Malaka Riouw aanvallen,

¹⁾ De R. Moeda had die schuld wel willen betalen (want: barang siapa membayar dialah memerintah didalam tanah Djohor ini, wie betaalde was heer en meester in Djohor, hs., blz. 58), maar uitstel bedongen. Winstedt, History of Johore geeft in z'n inhoudsopgave (blz. 168) als bedrag van de schuld \$ 30457, wat stellig fout is: zijn tekst (blz. 30) zegt duidelijk 33457 ringgit.

²⁾ Hs., blz. 59, karena Boegis soedah berbaik dengan Belanda (want de Boegineezen stonden nu op goeden voet met de Hollanders).

³⁾ Hs., blz. 60. Zie ook sub III, Tuhfat-al-nafis.

⁴⁾ Dezelfde gebeurtenissen uitvoeriger in de Silsilah radja ² Riou en de Tuhfat-al-nafis (sub III, hieronder).

⁵⁾ Abraham de Windt (Maxwell, Raja Haji, blz. 175 en 213).

⁶⁾ Hs., blz. 63. De andere hikajat's (sub III) weten 't wel: de onderkoning eischte als heer van Riouw een aandeel in de buit (vgl. Netscher, Vh. B. G., blz. 171—72).

bij welke gelegenheid geen van beide partijen eenig succes weet te boeken. Ondertusschen slaat R. Hadji's bondgenoot, de vorst van Selangoer, die zich bij Batang Tiga bij Malaka verschanst had, een aanval uit de stad af. *Makadapatalah terkerat seorang* (één van de aanvallers werd 't hoofd afgesneden).¹⁾ De vloot, die Riouw geattaqueerd had, keerde terug, op de voet gevolgd door R. Hadji met zijn troepen.²⁾ Veel wordt ons (zie boven) over de krijgsbedrijven niet verteld³⁾, behalve dat R. Hadji een prauw verliest, die door die van Malaka tot zinken wordt gebracht⁴⁾, en wáár de beide legerhoofden, de onderkoning en de vorst van Selangoer, gelegerd waren. Waarna medegedeeld wordt, dat Telok Ketapang door de Hollanders, die een versterking van 9 schepen uit Batavia ontvangen hadden, wordt aangevallen en ingenomen. Zelfs amok der penglima's mag niet baten en R. Hadji *sjahid* (stierf als martelaar voor 't geloof, in den heiligen krijg tegen de ongeloovigen!).⁵⁾ Daarna opeerden de Hollanders tegen Selangoer met 19 schepen en 12 *pendjadjap* der Siaksche bondgenooten, waar zij den vorst verdreven,⁶⁾ en brachten daarna Riouw ten onder.⁷⁾ De Jang dipertoean van Selangoer wist zijn residentie (c.q. rijk) echter te heroveren. Zijn eerste aanval werd weliswaar afgeslagen maar, vóór hij nog tot een tweede was overgegaan: *Belanda poen larilah* (gingen de Hollanders aan den haal). Waarop 2 schepen uit Malaka, 14 maanden lang, de kust blokkeerden, zoodat de rijst duur werd in Selangoer: *lima gantang seringgit* (f 2.50 de gantang, d.i. 6¼ pond).⁸⁾ Toen kwam een Hollandsche pétor onderhandelen. De Hollanders bleken 24 eischen te hebben, maar de auteur

1) Dit komt overeen met de Nederlandsche berichten — bij Netscher, T. B. G., Het beleg van 1784, blz. 327—61, op blz. 328—29, waar echter niets gemeld wordt van een onthoofden Hollander (?).

2) Hs., blz. 64. Vreemd genoeg wordt geen melding gemaakt van 't échec van de (Hollandsche) vloot in Januari 1784, wat de andere hikajat's wel doen (sub III).

3) Men vergelijkte daarbij het relaas, dat Netscher geeft (Netscher, T. B. G., blz. 327—48) en dat de eene uit- of aanval na de andere vermeldt.

4) Hs., blz. 64.

5) Van Braam greep Telok Ketapang aan met 5 schepen, een kotter en 2-lichters, d.i. 8 in totaal (Netscher, T. B. G., blz. 349).

6) Hs., blz. 65. Netscher (T. B. G., blz. 357) spreekt van 12 groo-tere en kleinere schepen.

7) Hs., blz. 66. Hollanders *dari Betawi* onderwierpen Soekadana (Borneo).

8) Hs., blz. 67.

weet niet welke. Zooveel is zeker, dat de vrede gesloten werd. ¹⁾

Daarna verhaalt de hikajat de aanval van Ilanoens (zeeschuimers) op de Hollanders, die te Tandjoeng Pinang op Riouw een loge wilden bouwen, en hoe de Sultan, uit vrees voor weerwraak, naar Lingga ging berboeat tempat (en er zich vestigde). Waarna verteld wordt, dat de Hollanders van Malaka op Riouw terugkeerden en er metterdaad een loge bouwden. ²⁾ Heel in 't kort wordt ons dan medegedeeld, dat de Sultan zich met de Kompeni trachtte te verzoenen, die daar echter niet zeer op gesteld bleek te zijn; ³⁾ dat de Engelschen de Hollanders komen verdrijven en Riouw zonder eenige perdjandjian (verdrag, d.i. onvoorwaardelijk) aan den Sultan teruggeven. ⁴⁾ En op dezelfde bladzijde lezen wij dan (zonder dat wij op de mededeeling voorbereid waren of deze nader verklaard wordt), dat de Maleische vorst van Selangoer een perbaikan (vergeelijk) laat aanvragen met... de Kompeni Welanda, waarin deze toestemt. Waaruit de lezer moet opmaken, dat de Engelschen intusschen weer voor de Hollanders hebben plaatsgemaakt.

Historisch van belang bevatte deze hikajat toch nagenoeg niets wat voor ons doel bruikbaar geweest had kunnen zijn.

Ad III. ⁵⁾ Een groot en belangrijk handschrift, dat uitvoerig en in zeer leesbaren vorm de geschiedenis van het Maleische vorstenhuis behandelt van de komst der Portugeezen tot de regeering van Sultan Soleiman (1857—'83) toe. Beginnend met genealogiën met weinige mededeelingen of bijzonderheden, naar het einde toe steeds uitvoeriger wordend, geeft het een historisch over het algemeen betrouwbare en interessante kroniek van de interne geschiedenis der Maleische rijken en vorstendommen, waarvan de kern

¹⁾ Vgl. Netscher, Vh. B. G., blz. 216. Voor de krijgsbedrijven: Netscher, T. B. G., blz. 358.

²⁾ Hs., blz. 68.

³⁾ Hs., blz. 68.

⁴⁾ Hs., blz. 69.

⁵⁾ De Silsilah Malayu dan Bugis dan sekalian raja-raja-nya, waarvan H. Overbeck een uitvoerig overzicht publiceerd in de J. R. A. S. — M. B., vol. IV, blz. 339—81, naar een te Singapore (A° 1900) gedrukt exemplaar daarvan, dat o.m. geïllustreerd was met „curious drawings showing the fleet and the sea-fight of Riau” (Overbeck, blz. 340), gaat tot H. 1150 (d.i. A.D. 1737/38), bevat veel Boegineesche woorden en nagenoeg niets nieuws. Het is gedateerd: 27 Sjaban 1282, d.i. 15 Januari 1866, en afgeschreven door Hadji Abdoellah Djoana (?; Juanah) van het origineel van Radja Ali al-Hadji bin-Engkoe Ahmad al-Hadji Riou dan Penjengat.

weer gevormd wordt door het optreden dier Oostersche Noormannen, de Boegineezen. Tegenover II, dat de Boegineesche visie weergeeft, is de beter ingelichte en literair-begaafde chroniqueur van Riouw de representant van de Maleische grooten, wien de Boegineesche usurpatie immer een doorn in 't oog is geweest. Het valt weliswaar buiten de strekking van deze studie de op de latere geschiedenis der Maleische landen betrekking hebbende hikajat's onderling te vergelijken, maar een enkele maal zal zulks onvermijdelijk zijn, n.l. dáár waar zij allen dezelfde gebeurtenissen behandelen, doch op onderling eenigszins verschillende wijze. De aanrakingen of (en) verwickelingen met de Hollanders (later ook: de Engelschen) vinden een ruime plaats in deze hikajat en zouden een historisch-belangwekkende bijdrage tot onze kennis van de geschiedenis van het Westelijk deel van onzen Archipel, en van de Maleische kroniek-schrijving in het algemeen, vormen, maar zijn voor ons van minder belang. Want bij alle, soms groote, uitvoerigheid en nauwkeurigheid, waarmede de aanrakingen met de Hollanders beschreven worden, en hoezeer ons die soms althans een indruk mogen geven van wat den Maleier daarbij het meest getroffen heeft, men mist, hiér zoo goed als overal elders, de belangstelling voor den aard van den Europeaan, zijn denkwijze en cultuur; die pogingen tot een begrijpen van den Westerling om hem te kunnen evenaren; dat juiste instinct voor wat zijn komst en al wat hij bracht en vertegenwoordigde zou kunnen gaan beteekenen voor de eigen maatschappij, dat ons bij de Japanners¹⁾ uit dezelfde tijden, en ook nog wel, maar in veel mindere mate, bij de Chineezzen, zoo treft. De Maleische kroniekschrijver echter schrijft slechts de geschiedenis van zijn eigen vorsten en wijdt aan den vreemdeling nooit meer aandacht dan strikt noodig is in verband met wat hij te vertellen heeft. Waarbij het anecdotische karakter van zijn geschiedschrijving nog slechts den indruk helpt versterken, dat het hem werkelijk ook niet duidelijk geworden is, van welke beteekenis de komst der Europeanen voor de Maleische landen was en worden zou.

Met een enkel woord worden in 't begin van de kroniek de verschillende aanvallen der Portugeezen op de verschil-

¹⁾ Vgl. C. R. Boxer, Jan Compagnie in Japan, 1600—1817. (M. Nijhoff, den Haag, 1936).

lende residenties der Maleische Sultans gememoreerd¹⁾ en de verwickelingen in Siak, waarbij de Hollanders zich tot ingrijpen gedwongen zagen²⁾, om via de genealogiën van de, van 't Maleische vorstenhuis afstammende, Siaksche vorsten, en van de Boegineesche avonturiers tenslotte te komen tot de geschiedenis der Maleische landen onder het door die Boegineezen als onderkoningen geüsurpeerde gezag.³⁾ Waarbij het feit, dat één hunner naaste bloedverwanten, Oepoe Daeng Biasa, als majoor der Boegineezen de Hollanders dient⁴⁾ en zóó bij hen in de gunst staat, dat de toean besar Imhop uit vreugde over een huwelijk van een kleinzoon met een nichtje van gezegden Major Boegis, met geld en harta jang sepatoetnja (passende zaken) bijspringt, en vele Hollandsche toean besar² en het garnizoen de plechtigheid bijwonen,⁵⁾ waarbij dit feit behoorlijke vermelding vindt. Via den strijd tusschen den beruchten Radja Ketjik⁶⁾ en den Maleischen Sultan Soleiman met zijn Boegineesche bondgenooten, waarbij het niet aan jaartallen ontbreekt, komen we dan tot den successieoorlog in Siak, waarin de favoriet der Hollanders, Sultan Mahmoed, eenmaal op den troon, onverwachts Hollandsche schepen gaat afloopen. Maka marahlah goenoer⁷⁾ Malaka. (De gouverneur van Malaka werd boos). We hooren van een straf-expeditie met één kapal perang, die geen gevolg heeft, want kort daarop wordt de Hollandsche loge op poelau Goentoeng afgeloopt en de Hollandsche pétor gedood.⁸⁾ Dan vernemen wij, dat van Maleische zijde pogingen gedaan worden de Hollanders van een te Riouw arrieverend schip voor zich te winnen in den, voorshands nog

1) Hs., blz. 6—8.   2) Hs., blz. 14.   3) Hs., blz. 35 e.v.

4) Hs., blz. 17, 35, 60.

5) Hs., blz. 61. Uitvoeriger bij Overbeck (blz. 370—72). Hier passeert, op Himop's speciaal verzoek, de bruidstoet het Kasteel, opdat hij, de G. G., den bruidegom de verschuldigde eer kan bewijzen. Alle Europeesche autoriteiten volgen den stoet per rijtuig en twee compagniën soldaten zetten den weg af.

6) Zie sub 15° en sub 36°, II.

7) Voor: goernoer of goerendoer.

8) Netscher, Vh. B. G., blz. 104—06: Dit gebeurde in November 1759. De kroniek behandelt ook de geschiedenis van andere, ondergeschikte Maleische staatjes, om na ieder uitstapje tot die van Riouw terug te keeren. Zoo gebeurt het wel meer, dat zij gebeurtenissen in die neven-rijksjes (Siak, Trengganoe, Selangoer) vermeldt vóór bep. gebeurtenissen in Riouw, die in werkelijkheid eerder hadden plaatsgegrepen. Zoo ook hier: het afloopen van de loge op P. Goentoeng wordt verteld vóór Daeng Kambodja's aanval op Malaka, die 2 à 3 jaar eerder had plaatsgevonden.

in stilte gevoerden, krijg tegen de Boegineezen, waar die Hollanders zich echter blijkbaar buiten weten te houden.¹⁾ Meer succes heeft een gezantschap naar Malaka, waar men, voorgevende namens den Sultan te komen, zich van den steun van den goernoer weet te verzekeren.²⁾ Waarop dan ook van Malaka uit een expeditie tegen Linggi, waar de Radja Moeda (Daeng Kambodja) c.s. verblijf hield, werd ondernomen.³⁾

Volgt de beschrijving van Daeng Kambodja's aanval op Malaka, waarbij (ook hier) de indruk gewekt wordt, dat de aanvallers aan de winnende hand waren en de vrede eigenlijk slechts een edelmoedigheid hunnerzijds was: Peringgi⁴⁾ en Boekit Tjina worden genomen en een groot tegenoffensief van Malaka, *terlaloë banjak serdadoenja* (met ontelbaar veel soldaten), overtuigend afgeslagen. Velen sneuvelden aan Hollandsche zijde en *tjepiau dan kasoet* (hoeden en schoenen) bleven achter.⁵⁾ Wanneer tenslotte vredesonderhandelingen geopend worden, verlangt de R. Moeda opheldering over den aanval op Linggi, en, hoorende dat deze op verzoek van den Sultan van Riouw heeft plaatsgehad, eischt hij, dat de Hollanders onderzoeken zullen of dat werkelijk 't geval is geweest. Hij wil van geen verdere onderhandelingen weten vóór de goernoer hem zulks heeft toegezegd.⁶⁾ S. Soleiman van Riouw wordt dus naar Malaka ontboden en nu blijkt, dat R. Ketjik Trengganoe zijn opdracht maar gefingeerd heeft om de Boegineezen met behulp der Hollanders te kunnen verdrijven. De Sultan weigert dan ook de kosten voor den

1) In de *Tuhfat-al-nafis*, die naar den inhoud geheel met de *Sedjarah* overeenkomt, maar hier en daar wat uitvoeriger is, lezen wij (Winstedt, blz. 91—92, tekst), dat de lamtoewan Trengganoe de bemanning i.c. verzocht R. Hadji en z'n beide zusters op te lichten, waaraan deze geen gevolg gaf.

2) Hs., blz. 78—79. Zoowel in de Maleische hikajat's als bij Netscher (Vh. B. G., blz. 77, 90 en elders) is R. Ketjik Trengganoe de promotor van de actie tegen de Boegineezen en hun felste tegenstander.

3) Hs., blz. 80. Hier is sprake van 12 schepen. Netscher, Vh. B. G., blz. 90, deelt mee, dat de (hier bedoelde) expeditie van Juli 1756, onder den kapt. t.z. Cornelis Eyke, 7 schepen sterk was plus 24 prauwen van Trengganoe.

4) De tekst heeft P-r-ng-k-t, wat wel een verschrijving zal zijn. Vgl. 36°, II over Daeng Kambodja's beleg van Malaka.

5) Hs., blz. 80.

6) Hs., blz. 80—81.

aanval op Linggi te betalen (73457 ringgit). ¹⁾ De Gouverneur betoogt, dat hijzelf te goeder trouw is geweest en hoe dan ook de onkosten, welke hij zich, naar hij meende, voor den Sultan getroost heeft, vergoed moet hebben. Na 't vertrek van den Sultan komt de R. Moeda in Malaka, waar hij gastvrij ontvangen wordt en 't hem aan niets ontbreekt. Na 12 dagen ²⁾ komt dan tusschen hen een verdrag tot stand d.d.: 1 Ramadan H. 1166, d.i. 2 Juli 1753 (?). ³⁾ Wat later blijkt, dat de V. O. C. zich inderdaad niet neerlegt bij des Sultan's weigering de oorlogskosten te vergoeden, want als het Riouw wat beter gaat stuurt de goerendoer Malaka (S. Soleiman is inmiddels overleden) een schip om die vordering te innen. Het is de Radja Moeda die, na eerst eenige maanden uitstel verzocht te hebben, den schuld tenslotte voldoet. ⁴⁾

Zeer in het kort wordt ons dan weer verteld van de Siaksche verwickelingen, van R. Alam, die zich de steun van den V. O. C. weet te verwerven, met één (Compagnie's) schip en 3 ketji naar Siak trekt en na 16 dagen strijdens zijn troon herovert. ⁵⁾ Dan wordt ons medegedeeld, dat het Riouw onder Daeng Kambodja's opvolger, Radja Hadji, ⁶⁾ steeds voorspoediger gaat, hoewel de kuiperijen der Maleische partij niet ophouden. Deze zoekt hulp tegen de Boegineezen zoowel bij de Hollanders te Malaka en Batavia

¹⁾ 36°, II gaf 33457 op. In het Bataviaasche hs. Sedjarah Radja² Riou (I) waarvan R. O. Winstedt een summier overzicht geeft in z'n: Outline of a Malay History of Riau iuncto: Abdu'l-Jalil, Sultan of Johore (1699—1719). Abdu'l-Jamal, Temenggong (ca. 1750) and Raffles' founding of Singapore (J. R. A. S. - M. B., vol. XI, resp. blz. 157—60; 161—65) wordt een bedrag van 77754 ringgit opgegeven (blz. 158). Netscher (Vh. B. G.) en Winstedt (A History of Malaya, J. R. A. S. - M. B., vol. XIII, part. I) noemen geen bedragen. Slechts zegt Winstedt (t.z.p., blz. 155): „The Dutch claim for the cost of the Linggi war of 1756 he (de R. Moeda) is said to have defrayed out of opium.”

²⁾ Hs., blz. 82. Vgl. 36°, II, waar het heette, dat de Hollanders den R. Moeda 12 dagen lieten wachten.

³⁾ Wat met dit verdrag bedoeld kan zijn ('t jaartal is stellig fout) weet ik niet: misschien is verdrag een euphemisme voor de aanmaning, Daeng Kambodja in Augustus 1759, schriftelijk gegeven, waarbij hij op z'n plichten gewezen werd (Netscher, Vh. B. G., blz. 96); misschien is bedoeld 't verdrag van 1 Januari 1758 (te Fort Filipino, Linggi), waarbij de R. Moeda o.m. de vrienden van de V. O. C. als de zijne erkende en alle tin aan haar beloofde te zullen verkoopen (Winstedt, A History of Malaya, blz. 154).

⁴⁾ Hs., blz. 86—87. De schuld was toen opgelopen tot 77770 ringgit. ⁵⁾ Hs., blz. 89. Zie sub 15°.

⁶⁾ Resp. onderkoning van 1745—'77 en 1777—'84 (Papers on Malay subjects. Part. I. History, blz. 58).

als bij de Engelschen in Bengalen, Madras en Ceylon.¹⁾ Riouw is in gisting. De kroniek is nu genaderd tot de tweede belegering van Malaka (1784), waaromtrent zij zeer uitvoerig is. In strijd met de bepalingen van het verdrag,²⁾ weigeren de Hollanders, die in de baai van Riouw een schip moesoeh Holanda (van vijanden der Hollanders, Engelschen n.l.) hebben buitgemaakt, den R. Moeda, die hen n.b. op dat schip attent gemaakt had, zijn rechtmatig aandeel in de buit uit te keeren.³⁾ Zijn vertoogen jegens den wakil (gezant i.c.) van den Gouverneur van Malaka baten hem niets en in toorn keert hij naar Riouw terug en retourneert de soerat perdjandjian ('t verdrag). Dit brengt de Hollandsche bevelhebbers tot woede en de goebernoer beraadslaagt met Piter Djakob Pamberam⁴⁾ en toean besar Abo (Toger Abo) wat hun nu te doen staat. Men dicht den R. Moeda valschelijk agresieve bedoelingen toe om zelf aanvallend te kunnen optreden: Riouw wordt geblokkeerd en maanden lang wordt er zonder beslissing gevochten.⁵⁾ De strijd voor Riouw biedt den auteur gelegenheid de moed en onverstoorbare koelbloedigheid van R. Hadji, die overal is waar het gevaar het grootst is, te doen uitkomen. Er wordt veel aandacht aan de krijgsbedrijven gewijd.⁶⁾ Zoo wordt ons verteld hoe een Hollandsche ketji, te dicht onder den wal geraakt, bijna door de Boegineezen was veroverd, als niet de onverwachts-opstekende wind secours van de vloot had ge-

1) Hs., blz. 103 (eerste vermelding van de Engelschen in het hs.)

2) Welk zegt de auteur niet, maar er kan slechts het op blz. 82 hs. vermelde (zie boven) mee bedoeld zijn.

3) Hs., blz. 104. De Tuhfat (Winstedt, blz. 156 tekst) zegt, dat volgens het verhaal van een chroniqueur, Engkoe Boesoe, de vorst van Trengganoe den Engelschen kapitein Kelas (Glass) een Chineesch meisje, si Djemilah, gaf, opdat deze in ruil daarvoor te Riouw ruzie zou gaan zoeken met een Fransch schip, zoodat de Hollanders (de bondgenooten der Franschen) daar (bij de Boegineezen n.l.) in discrediet zouden raken. De wakil van den gouverneur heet hier (t.z.p.) A brang Poekil, waarvoor Perkel gelezen moet worden: Abr. Velge; Maxwell, Raja Haji (blz. 213, noot), (in werkelijkheid heette de gezant: Abr. de Windt, zie sub 36°, II).

4) J. P. v. Braam kwam pas medio 1784 in Malaka (Netscher, T. B. G., blz. 348—49), maar zóó groot was zijn faam, dat men hem maar vast ruim een jaar eerder in Malaka laat beraadslagen: 1782 werd het Engelsche schip, de „Betsy”, gekaapt; 1783 blokkeerde Toger Abo Riouw.

5) Hs., blz. 105. De expeditie-Toger Abo van Juni tot September 1783 had niet 't minste succes (Netscher, Vh. B. G., blz. 176—80).

6) De voorstelling in de hikajat, dat de Boegineezen de overhand hadden, mag de juiste heeten (vgl. Netscher, Vh. B. G., blz. 176—84).

bracht.¹⁾ Na 11 maanden wil een toean besar onderhandelen en daartoe met 't grootste oorlogsschip de soengai Riou (rivier van Riouw) opkomen, wat de R. Moeda echter onder geen beding wil toestaan.²⁾ De strijd ontbrandt dan opnieuw en wordt op min of meer wonderbaarlijke wijze in 't voordeel der Boegineezen beslecht.³⁾ De Hollanders schieten n.l. een met munitie geladen prauw in den grond, maar de jeugdige roeier slaagt er in met één tong (ton) buskruit de Boegineesche versterkingen te bereiken en met dat kruit schiet men nu 't Hollandsche schip, de „Malak(-a) swépar”⁴⁾ in de lucht: een Komisarís en 800 man (!) komen daarbij om het leven. En wanneer dan, op den overwal, de Selangoersche troepen, R. Hadji's bondgenooten, Malaka belagen en een tegen hen uitgezonden expeditie deerlijk verslaan, waarbij terkerat kepala orang besar²nja (hun aanvoerder onthoofd werd),⁵⁾ wordt v. Braam van Riouw teruggeroepen.⁶⁾

De Tuhfat, rijker nog aan anecdotes, verhaalt nog, dat de schepen der beide vloten na menig heeten dag zóó dicht bij elkaar lagen, dat men over en weer woorden kon wisselen. De Boegineesche peranakan (afstammelingen van Boegineezen) van Malaka verontschuldigen zich tegenover hun landslieden voor hun verraad, door te zeggen, dat men nu eenmaal dienst neemt waar men te eten kan krijgen. De Hollanders plachten hun tegenstanders uit te dagen tot een nieuw gevecht op den volgenden dag, welke uitdaging steeds grif werd aangenomen.⁷⁾ Voorts hooren wij hoe de Hollanders er bij de hervatting der vijandelijkheden aan-

¹⁾ Misschien is hiermee de aanval bedoeld, die de Boegineezen, profiteerend van de heerschende windstilte, den 23en Juni op de gorab „Snelheid” en 't schip „Dolphijn” ondernamen (Netscher, Vh. B. G. blz. 176—77).

²⁾ Wordt met dit schip de „Malaka's Welvaren” bedoeld, die eind 1783 voor Riouw kwam, dan is de tijds-opgave van het hs. te ruim: van Juni tot December is geen 11 maar slechts 6 à 7 maanden.

³⁾ Het is mogelijk, dat een en ander zich werkelijk zoo heeft toegedaan. Het klinkt echter wel wat ál te bijzonder!

⁴⁾ Dit is de merkwaardige transcriptie voor: „Malaka's Welvaren”, het schip, dat bij den generalen aanval van 6 Januari 1784 in de lucht sprong, waarbij inderdaad de Commissaris, Mr. A. F. Lemker, het leven verloor (Netscher, Vh. B. G., blz. 182—83).

⁵⁾ Vgl. 36°, II.

⁶⁾ Hs., blz. 106. Men merke op, dat v. Braam gezegd wordt de expeditie geleid te hebben.

⁷⁾ Winstedt, blz. 158, tekst. Het lijkt wat erg veel op zekere, soortgelijke passages in de Hang Toeah (sub 4°). Bij Netscher is hiervan niets te vinden.

vankelijk in slaagden bij regen de benteng van P. Penjengat te nemen, waarna zij met honden (sic!) jacht maken op de verdreven bezetting. ¹⁾ Waarna wij op een uitvoerig verslag van R. Hadji's beleg van Malaka vergast worden — tevens het meest leesbare van alle Maleische getuigenissen daarover. Wij vernemen, dat de Boegineezen aanvankelijk veel succes hadden en de Hollanders zich feitelijk tot 't gebied van de kota moesten beperken, ²⁾ waarop de goernadoer sangat soesahnja (gouverneur zich ernstig bezorgd maakte) en de vorsten van naburig Maleische rijkjes tegen belooningen en beloften van wederdienst te hulp riep. Mahomed Ali van Siak komt z'n diensten aanbieden ³⁾, karena berkehendakkan harta doenia ini djoega (want hij was begeerig naar het slijk der aarde), zegt de auteur smalend. Tenslotte komt evenwel een groote hulpmacht uit Batavia van wel 30 groote en kleine schepen en duizenden soldaten, blanken en kleurlingen. ⁴⁾ Na een reeks bijzonder hevige gevechten om Telok Ketapang valt deze sterkte den Hollanders in handen: alle Boegineesche penglima's, R. Hadji vooraan, sneuvelen als helden. Van de Hollanders, die, als gewoonlijk, onafgebroken schieten, sneuvelen 70 man en 3 orang besar-nja. ⁵⁾ De Tuhfat snijdt het geheel meer naar oud model: bij den aanval der Hollanders, die, rijen dik, de palissade omringen, stuurt R. Hadji zijn penglima's op hen af en blijft zelf, als een waar en geloovig held, in een godsdienstig tractaat zitten lezen. Hij wordt tenslotte doodgeschoten terwijl hij z'n kris in de eene, het tractaat in de andere houdt en z'n vrienden zijn knieën omvatten. ⁶⁾ Ook hier worden de verliezen der Hollanders op 70 man en 3 officieren gesteld. ⁷⁾ Zoo groot was evenwel het respect der Hollanders

1) Winstedt, blz. 159, tekst.

2) Dit is over 't algemeen niet onjuist, hoewel ook van Hollandische zijde meerdere succesvolle expedities werden ondernomen. De hitte was de beste bondgenoot der Boegineezen (Netscher, T. B. G., blz. 327—48).

3) Niet onjuist. Vgl. Netscher, T. B. G., blz. 347.

4) Hs., blz. 107. J. P. v. Braam kwam met 6 groote en 6 mindere vaartuigen (Netscher, T. B. G., blz. 348).

5) Hs., blz. 108. Geen opgave bij Netscher.

6) Of dit is om hem te beletten op de Hollanders amok te loopen, zooals Maxwell schijnt aan te nemen (Raja Haji, blz. 221—22) of om hem te vereeren, zooals Winstedt schijnt te denken (blz. 313), is uit de tekst niet op te maken.

7) Winstedt, blz. 163—64 tekst.

voor hun dapperen tegenstander, dat de gouverneur van Malaka den R. Moeda op zijn kosten en met militaire eer begraven laat in de stad zelf. ¹⁾ De auteur citeert nog een oude overlevering, volgens welke oorspronkelijk 't lijk naar Batavia zou worden overgebracht, maar aan den vooravond van 't vertrek het daarvoor bestemde schip eensklaps in de lucht vloog, naar men zei, doordat vuur uit de lijk-kist opvlamde, weshalve de Hollanders Radja Hadji Radja Api Marhoem (wijlen den Vuur-koning) noemden. De goer-nadoer treft nu maatregelen den medeplichtigen vorst van Selangoer te tuchtigen. ²⁾

Eerst vernemen wij van de zeer sportieve uitlating van den gouverneur, die den Selangoerees laakt wegens zijn te lauwen bijstand aan R. Hadji betoond (!). ³⁾ Daarna hooren wij hoe v. Braam met zijn eskader en Siaksche bondgenooten Selangoer verovert ⁴⁾ en den Siakschen prins Said Ali tot Jamtoewan (vorst) aanstelt. Over de plunderzucht der Siakkers, die men bij hem aanbrengt, schudt de Hollandsche kapitan ⁵⁾ het hoofd en zegt misprijzend: Itoelah satoe radja jang dia poenja 'akal terlaloe boeroe^c (Dat is werkelijk een al te boosaardig vorst). Met achterlating van een bezetting keert de vloot naar Malaka terug om te beraadslagen over een aanval op Riouw. ⁶⁾ Deze grijpt plaats en men maakt zich van Riouw meester. Wij vernemen, dat de Boegineezen 's nachts heimelijk ontvluchten, dat de radja Iaoet Piter Djakob (admiraal Pieter Jacob v. Braam) met de Maleische rijksgrooten vrede sluit ⁷⁾ en er vastgesteld wordt, dat er een wakil Kompeni

¹⁾ In zooverre juist, dat R. Hadji in Malaka werd ter aarde besteld, op last van de overheid (Netscher, T. B. G., blz. 356—57). Vgl. Abdoellah: 35°, B.

²⁾ Hs., blz. 109. Het ontstaan van deze overlevering is gemakkelijk te verklaren. In den morgen van den 25en Juni 1784, toen R. Hadji in 't kasteel begraven werd (van overbrenging van 't lijk was nooit sprake geweest) vloog door onbekende oorzaken het V.O.C.-schip „Dolphijn” in de lucht. Terecht zegt Maxwell (Raja Haji, blz. 223) dat de naam R. Api Marhoem is: „a superstitious explanation of the loss of the Dolphijn”.

³⁾ Uit het relaas over het 2e beleg bij Netscher (T. B. G., blz. 327—61) blijkt inderdaad nagenoeg niets van gecoördineerd optreden van Selangoereezen en Boegineezen.

⁴⁾ Vgl. Netscher, T. B. G., blz. 358.

⁵⁾ Van Braam? Deze geniet althans (in deze hikajat) een groote en een goede reputatie.

⁶⁾ Hs., blz. 110.

⁷⁾ 1 November 1784 vond de capitulatie plaats, 2 November '84 werd het Tractaat van vrede en vriendschap gesloten (Netscher, Vh. B. G., blz. 197—99).

(gelastigde van de V. O. C.) op Riouw zal komen om te helpen meramaikan negeri membaikkan hasil (Riouw ramai en welvarend te maken).¹⁾ De Boegineezen worden voor 't vervolg van de regeering uitgesloten maar de radja laoet, die een redelijk man is, keurt het plunderen hunner bezittingen streng af en stelt er paal en perk aan. Er komt een Hollandsche p  tor te Riouw.

In Selangoer kiest de Hollandsche bezetting voor den (verdreven) landsvorst het hazenpad, hoewel zij zijn eersten aanval zeer beslist heeft afgeslagen. 2 Malakaansche schepen komen de kust blokkeeren, maar spoedig wordt de vrede hersteld.²⁾ Waarvoor de schrijver de volgende alleszins merkwaardige verklaring geeft: Oude lieden, zegt hij, weten te vertellen, dat de Kompeni Inggeris (Engelsche Compagnie) een ernstig vertoog tot haar oorlogszuchtige Hollandsche zuster richtte van de volgende strekking: „Engkau seorang hendak mentjari oentoeng dan nama dan doea tiga boeah negeri Melajoe engkau binasakan dan beberapa poela djiwa manoesia jang hilang dan beberapa orang jang doedoek didalam kesenangan didalam boeminja sendiri djadi haroehara kesana kemari dan hilang kemoeliaannja. Adakah patoet jang demikian itoe chianat akan orang dengan tanah boeminja djadi binasa?” (Jij bent maar op je eigen voordeel en roem en eer uit; een stuk of wat Maleische landen richt je daarvoor ten gronde en verscheidene menschen drijf je den dood in en andere, die rustig en tevreden in hun eigen gebied leefden, jaag je alle windrichtingen uit en beroof je van al hun luister. Is het behoorlijk op zoo'n verraderlijke wijze landen en menschen ten onder te brengen?).³⁾

De volgende episode, die wel sterk de aandacht der Maleische wereld getrokken zal hebben, is de overval van de Ianoens of Solokkers op de Hollanders te Riouw (Mei

¹⁾ Hs., blz. 111.

²⁾ Hs., blz. 112. Vgl. 36°, II.

³⁾ Het behoeft geen betoog, dat deze oratie zelf pure fantasie is. Wel blijkt hieruit, dat de Engelschen aan beteekenis en reputatie zeer gewonnen hadden, z  o  zeer zelfs, dat men er (vgl. Netscher, Vh. B. G., blz. 219, 224) over ging denken hen tegen de Hollanders te hulp te roepen; en voorts: dat hier de wensh de vader van de gedachte was

1787).¹⁾ Volgens de kroniek was de pétor een heetgebakerd en hebzuchtig heer, die o.m. pretendeerde recht te hebben op zekere geschenken, die de Sultan hem schuldig heette te zijn²⁾, en er buitendien voortdurend op uit was Westersche atoeran (instellingen) aan de orang koelit hitam op te leggen. Om die reden riep de Sultan de Ilanoens te hulp, die daarop den Hollandschen pétor c.s. uit Riouw verdreven (H. 1215 d.i. A. D. 1800/01!).³⁾ Het eskader-v. Braam⁴⁾, dat de schuldigen komt straffen, vindt Riouw door de Maleische bevolking verlaten. De achtergebleven Chineezzen weten echter (volgens de kroniek) de Hollanders van verdere vervolgingen te doen afzien en krijgen nu de verlaten lada(peper)- en gambir-tuinen der Maleiers in bewerking. De pétor komt terug en men doet pogingen Riouw's handel te doen herleven, wat niet gelukt vanwege de hand-over-hand toenemende zeeroof, waarbij de Engelsche Compagnie een hand in 't spel heeft, want zij drijft een uitgebreide sluikhandel in wapenen op de Maleische rijkjes.⁵⁾

Uitvoerig staat de auteur weer stil bij de pogingen van den Riouwschen Sultan (Mahmoed)⁶⁾ zich met de Hollanders te verzoenen. De Jang dipertoean Trengganoe speelt de bemiddelaar, maar dat is nu juist de minst geschikte persoon daarvoor, althans we lezen, dat van Braam⁷⁾, wanneer hij zich den brief van den Iamtoewan heeft laten voorlezen, lachend het hoofd schudt en blijkbaar met een boózen lach, want: *s e r t a m é r a h p a d a m m o e k a n j a* (met

¹⁾ Netscher, Vh. B. G., blz. 212—15.

²⁾ De eerste Resident van Riouw (1785—'88), was David Ruhdé (Netscher, Vh. B. G., blz. 203), van wien bij Netscher althans niets kwaads verteld wordt. Het in de hikajat geschetste beeld past wel geheel op een, 3 jaar na Ruhdé's vertrek als Resident opgetreden, Mr. J. v. Kal, zooals Netscher hem teekent (t.z.p., blz. 231).

³⁾ Hs., blz. 113. Op 't gebied van jaartallen vertoont de hikajat veel merkwaardigs!

⁴⁾ N.B.: van Braam was in 1785, d.i. 2 jaar vóór de overval, reeds naar Holland teruggekeerd (Encycl. N. I., I, blz. 405).

⁵⁾ Hs., blz. 114. Hs., blz. 117 spreekt nog eens van leveranties van wapenen en munitie door de Kompeni Inggeris.

⁶⁾ (Zelfstandig) Sultan na R. Hadji's dood (1784) tot 1812. Voor de bemiddelingspogingen (Hs., blz. 114) vgl. Netscher, Vh. B. G., blz. 221—22.

⁷⁾ Nog altijd heet de Hollandsche bevelhebber v. Braam! Begrijpelijk als men zijn reputatie (overwinnaar bij Telok Ketapang, van Selangoer en Riouw) in aanmerking neemt en het feit, dat de Maleiers maar weinige Hollanders bij name gekend zullen hebben, wat de tendenz alle merkwaardige dingen en daden op rekening van een (wél met name bekende en) erkende grootheid te schrijven slechts in de hand heeft gewerkt.

een rood gezicht): den Iamtoewan vertrouwt hij nog minder dan de Boegineezen, hoewel hij neutraal is en de laatsten openlijke tegenstanders. Zijn antwoord is vol schimpstheuten en verwijten: *sangatlah kasar perkataannya itoe serta dengan beberapa tempelak dan bengkinja (?) dan tjertjanja* (het was in onbeschofte bewoordingen gesteld met verscheidene onweerlegbare beschuldigingen, ... en scheldwoorden).¹⁾ Volgens v. Braam is de Iamtoewan de eigenlijke oorzaak van alle krijg en twist der laatste jaren en hij voegt er nog een paar *perkataan kedji* (gemeene woorden) aan toe, die de auteur niet met goed fatsoen herhalen kan. Van dien aard zijn v. Braam's *nista* (smaadwoorden) dat, zou men er melk uit kunnen persen, zelfs honden die niet zouden willen drinken!²⁾ De indertijd uitgeweken Boegineesche onderkoning, R. Ali, wiens lot een waarschuwing inhoudt voor alle wereldsch-gezinden, wordt uit Soekadana verdreven door de Pontianakkers en hun Hollandsche vrienden. En eindelijk laat de goernadoer Malaka, hoewel aanvankelijk S. Mahmoed niet gunstig gezind, wiens verdragschennis hij geen *djalan radja*² (handelwijze, die een vorst past) vindt,³⁾ zich door den Jang dipertoean Selangoer overhalen Riouw's zaak bij den G. G. voor te brengen. Inmiddels moet de Iamtoewan Selangoer bij den Sultan aandringen op bestrijding van den zeeroof.⁴⁾ Maar door Gods raadsbesluit kwam er een *hikmat atas hambanja* (wonder over Zijn dienaren): de Engelschen namen Malaka⁵⁾ en gaven Riouw zonder eenige *perdjana*

¹⁾ Hs., blz. 115. Wellicht moet voor *bengki* gelezen worden *dengki* (nijd). Winstedt (Outline of a Malay History of Riau, blz. 159) vermeldt, dat de Bataviaasche Sedjarah den naam noemt van den man (tolk), die den brief voor v. Braam opstelde: entji^c Abdollah, zoon van Toean Iman Lebai Pandak.

²⁾ Hs., blz. 116. In de Tuhfat (Winstedt, blz. 179 tekst) vinden we nog vermeld, dat een Engelsche tin-vaarder den Iamtoewan Trengganoe, die hem tegen zeeroovers te hulp riep, verzekerde spoedig met hen afgerekend te zullen hebben, daar hij over zwaarder gescht beschikte. ³⁾ Hs., blz. 118. Met de verdragschennis is het te hulp roepen der Solokkers bedoeld. Voor R. Ali, a^o 1784 van Riouw gevlucht (zie boven), vgl. ook: 32°.

⁴⁾ Hs., blz. 119. De Mal. rijksgrooten bedreven zelf, direct of indirect, de zeeroof (Netscher, Vh. B. G., blz. 237 e.v. passim.).

⁵⁾ A. D. 1795. Hs., blz. 119 geeft H. 1405 (sic!) op, d.i. A. D. 1984/85, wat stellig een vergissing is. Of *hikmat* slaat op de verovering van Malaka door de Engelschen of alleen op het teruggeven van Riouw (zonder eenige voorwaarde) aan S. Mahmoed of op beide gebeurtenissen is niet duidelijk. De tweede veronderstelling schijnt mij de meest waarschijnlijke.

d j i a n aan S. Mahmoed terug. De Hollanders zijn er spoedig weer teruggekeerd, want even later lezen wij, dat R. Ali, de onderkoning, ook door bemiddeling van Selangoer tot een *perdamaian* (vrede) met de Kompeni Olanda weet te komen.¹⁾ Vermelding vindt nog een incident, waarbij de vorst van Siak onderweg voor een officiëel bezoek aan Riouw, door een Engelsch oorlogsschip, dat meende met zeeroovers te doen te hebben, werd beschoten. 4 schepen gingen daarbij verloren maar verdere gevolgen had 't incident niet.²⁾

R. Ali, de onderkoning, en S. Mahmoed gestorven zijnde,³⁾ en opgevolgd resp. door Radja Djafar en S. Abdoelrahman, behandelt de kroniek nu een zeer interessante periode in de geschiedenis van de Archipel: de machinaties n.l. der Engelschen om de Hollanders in 't Westelijk deel daarvan terug te dringen, welke machinaties tenslotte culmineeren in de stichting van Singapore.⁴⁾

Er wordt verteld hoe de radja Malaka *médjer Wilem Parkoear orang Inggeris* (de gouverneur van Malaka, de Engelschman maj. William Farquhar)⁵⁾ den nieuwen Sultan waarschuwt tegen de Hollanders wier kapal² perang (oorlogsschepen) hij juist voor Pontianak had aangetroffen⁶⁾; hoe hij den Radja Moeda door beloften van steun, in geval van een aanval, en de noodige *hadiah* (geschenken)⁷⁾ weet over te halen zich tegen de Hollanders te wapenen.⁸⁾ Een goede (Hollandsche) vriend van den R. Moeda in Malaka, zekere Adriang Koek (Adr. Koek)⁹⁾, komt, hoorende van deze maatregelen tegen 't Goebnemén Holanda¹⁰⁾, den onderkoning bezoe-

¹⁾ Hs., blz. 120. Vgl. Netscher, Vh. B. G., blz. 233 e.v. Hs., blz. 125 meldt nog de verzoening tusschen Maleiers en Boegineezen en de hernieuwing van 't oude eedverbond (*soempah setia*) tusschen hen (A. D. 1804 — vgl. Netscher, Vh. B. G., blz. 244).

²⁾ Hs., blz. 128.

³⁾ Resp. A. D. 1805 en 1812 (Netscher, Vh. B. G., blz. 244, 246).

⁴⁾ Hs., blz. 136—41. ⁵⁾ Vgl. 36°, B, 1°.

⁶⁾ Hij was via Riouw naar Pontianak gegaan en toen teruggekeerd (Hs., blz. 136).

⁷⁾ Tuhfat (Winstedt, blz. 213—16 tekst:) Zijn geschenken bestonden uit schietwapens en beledoe (fluweel).

⁸⁾ Hs., blz. 137. Farquhar wist 19 Augustus 1818 een contract met Riouw te sluiten, waarvan de Sultan en R. Moeda later schriftelijk en plechtig verklaarden, dat het hun met list en bedrog was afgewonnen (Netscher, Vh. B. G., blz. 249—51).

⁹⁾ Netscher, Vh. B. G. meldt niets van een dergelijke particuliere actie van Koek of wie dan ook.

¹⁰⁾ Hs., blz. 137. Hier voor 't eerst i.p.v. Kompeni.

ken. Hij weet hem van de goodwill der Hollanders te overtuigen; dat Farquhar slechts pitenah (gelasterd had) en dat het voor Maleiers en Hollanders het beste was de oude toestand en verhouding weer te herstellen. De R. Moeda moest den Hollandschen wakil op Riouw beschouwen als zijn eersten dienaar en helper bij het tot welvaart-brengen van het rijk.¹⁾ De Maleische rijksgrooten worden hiervoor gewonnen behalve Tengkoe Long en de Toemenggoeng, d.w.z. het tweetal, dat Raffles later voor zijn plannen zal gebruiken.²⁾ Daarop wordt Riouw bezocht door 't eskader van den sekobenachet Wolterbék (Schout-bij-nacht Wolterbeek), den radja laet (opperbevelhebber ter zee), en een commissaris, Elouk (Elout),³⁾ sterk: twee groote schepen, de Terom (Tromp) en de Wilmina (Wilhelmina) en een paar kleinere. Elout en de R. Moeda houden conferenties en de auteur verzuimt niet telkens melding te maken van de saluutschoten door de schepen ter eere van den onderkoning gelost, van de hormat (hulde), die deze ondervindt, als hij 't eskader bezoekt e.d.m. Een overeenkomst van 23 artikelen⁴⁾ komt tot stand en een Hollandsch resident wordt op Riouw gevestigd, een zekere Koenes (Köningsdorffer).⁵⁾ Als 't eskader weer vertrokken is verschijnt Farquhar, die den onderkoning de les leest over zijn contract-breuk⁶⁾ en diens verontschuldigungen onaanvaard-

¹⁾ Hs., blz. 138.   ²⁾ Vgl. 36°, B.

³⁾ Nov. 1818 kwam Wolterbeek met J. S. Timmerman Thijssen te Riouw voor de afsluiting van een nieuw contract, dat 26 Nov. '18 gesloten werd (Netscher, Vh. B. G., blz. 254). Kapitein C. P. J. Elout was belast met 't overhandigen van geschenken namens G. G. v. d. Capellen. Netscher (t.z.p., blz. 258) noemt hem „één der kundigste personen, die in deze eeuw Nederland in Indië hebben gediend." Elout in 1816 in Indië gekomen en o.m. (1820) Gouvernements-secretaris (1830) Res. en militair commandant van Sumatra's Westkust, (Encycl. N. I., I, blz. 667) heeft bij de Maleiers dier dagen een uitnemende reputatie. Zie over hem: Prof. dr. J. Gonda, *Eenige grepen uit de geschiedenis der beoefening van de Maleische taal- en letterkunde* (Verslag van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen 1935, blz. 12 e.v.).

⁴⁾ Het contract voornoemd bevatte inderdaad 23 art. (Netscher, Vh. B. G., blz. 254—56).

⁵⁾ Kapt. G. E. Köningsdorffer werd 30 November 1818 als waarnemend Resident te T. Pinang geïnstalleerd (Netscher, Vh. B. G., blz. 257).

⁶⁾ Hs., blz. 139. Curieus is de toevoeging, dat Farquhar *ber-lajar akan tjari tempat² akan diperboeat negeri* (onder zeil was om een plaats te zoeken om er een stad te stichten). Waren die plannen algemeen bekend in de Maleische landen (zie: 36°, B)?

baar acht, maar hem bij zijn vertrek toch een ring cadeau doet. Farquhar keert naar Malaka terug om die stad aan de Hollanders terug te geven. Hij volgt Raplès op als Resident van Pinang, die daarop afreist naar Bengalen, maar, zegt de auteur, en bewijst daarmee geen onwetende in de politiek te zijn: segala pekerdjaan jang dimoepakatkannja berdoea² itoe soedah masak (zij hadden alles wat hun te doen stond gezamenlijk al bedisseld).¹⁾ Daarop hooren wij van Farquhar's onderhandelingen met T. Long, over afstand van Singapore; hoe Raffles, bij zijn terugkeer onaangenaam verrast, dat de perkara (zaak) nog niet in kannen en kruiken is, en, met 't oog op de Hollanders, tot spoed geneigd, de zaak nu verder snel afwikkelt²⁾: het eiland Singapore verkrijgt, T. Long tot Sultan (Hoesein Sjah) verheft en de stad Singapore gaat stichten. Vele Maleiers en Chineezzen zijn daarbij behulpzaam makan gadji berboeat negeri setiap² hari dan dagangpoen banjaklah datang, adanja (als loonarbeiders en de plaats trok veel kooplieden aan). De Hollanders repliceren met de versterking van T. Pinang en scherpe contrôle op de scheepvaart naar de nieuwe haven.³⁾ Ook hier lezen wij, dat Tengkoe Long, heimelijk naar Singapore gekomen, door Raffles met alle mogelijke eerbewijzen werd ontvangen: dipasangkan meriam, dipoekoelkan tamboer dan lain²-nja (men schoot kanonnen af, sloeg de trommel e.d.m.);⁴⁾ dat hij aan boord werd gebracht, een stoel aangeboden kreeg en op al Raffles' voorstellen inging. Als bij Abdoellah⁵⁾ wordt ook hier gezegd, dat Raffles een meester is in de overredingskunst: dengan perkataan jang lemah lemboet serta nasihat dan poedjoeek² an jang haloes² (hij bezigde zachte, aangenaam klinkende woorden, raadgevingen en de fijnste vleierij).⁶⁾ Jammer genoeg laat de auteur, wat toch aannemelijk is, niet duidelijk blijken, dat hij begrepen heeft, dat dit alles slechts pour besoin de la cause was.

De eerstvolgende belangrijke gebeurtenis is het incident-Arong Balawa,⁷⁾ (hoofd der Boegineezzen te T. Pinang). Op

¹⁾ Voor deze e.v. passages ook Abdoellah (36°, B). De voorstelling van zaken is bij beiden eender.

²⁾ Hs., blz. 140.

³⁾ Hs., blz. 141.

⁴⁾ Hs., blz. 140.

⁵⁾ Vgl. 36°, B, 2°.

⁶⁾ Hs., blz. 141.

⁷⁾ December 1819 (vgl. Netscher, Vh. B. G., blz. 259—61).

een dag laat de Resident, verontrust door het geluid van gewerschoten, die echter ter eere van Arong Balawa's bruiloft waren gelost, het hoofd der Boegineezen bij zich ontbieden. Deze zendt, daar hij zelf natuurlijk moeilijk weg kan, een paar afgezanten, die weigeren voor het betreden van 't fort hun krissen af te geven. Er ontspint zich een heftig gevecht met de wacht en dat is het begin van een hevige beroering op Riouw, die zelfs tot een overval op en een beleg van 't fort leidt. ¹⁾ Veel Riouwsche ingezetenen wijken naar Singapore uit en hebben in zooverre juist gezien, dat kort daarop bantoean (hulp) komt van Malaka, die de Hollanders ontzet en de Boegineezen verjaagt. De vrede wordt hersteld. ²⁾

Het is duidelijk, dat de nu volgende episode — een gezantschap namens den Sultan naar Batavia ³⁾ — bijzonder moet spreken tot een Maleische auteur met zijn aangeboren zin en gevoel voor ceremonieel, protocol en étiquette. ⁴⁾ Hij staat dan ook uitvoerig bij deze reis stil en wekt, door de nauwgezetheid, waarmee hij b.v. de ontvangst bij den G. G., tafelschikking etc. etc. beschrijft, den indruk ooggetuige geweest te zijn of althans zijn verhaal van een ooggetuige vernomen te hebben. Opmerkelijk is bij dit alles weer, dat hij voor 't ceremonieel en alles wat daarmee samenhangt meer oog heeft dan voor 't doel van het gezantschap (waaromtrent hij ons in het duister laat) en voor wezen en optreden van den toean besar.

Het gezantschap, dat onder leiding staat van Engkoe Saïd ⁵⁾ wordt een officiële ontvangst met vierspannen en gegalonneerde koetsiers bereid; gehuisvest in Kampong Kerokot waar 't hun aan niets ontbreekt door een *o r a n g m o e d a A n g k e l b é k* (van Angelbeek), adjudant van

¹⁾ Hs., blz. 142.

²⁾ Hs., blz. 143.

³⁾ In de Tuhfat (Winstedt, blz. 223—28) wordt H. 1238 d.i. A. D. 1822/23 als het jaar van de gezantschapsreis opgegeven.

⁴⁾ Hs., blz. 144—46. Curiositeitshalve geven wij het verslag uitvoerig weer. Men legge het naast beschrijvingen van ontvangsten en officiële plechtigheden in oude hikajat's en men zal constateeren kunnen, dat de Maleier van de 19e in niets verschilt van die van de 17e eeuw (of nog vroeger).

⁵⁾ Waarschijnlijk de Tengkoe Saïd, van wien Netscher (Vh. B. G., blz. 259, 274 e.v.) zegt, dat hij een algemeen geacht Arabier te Riouw was. Zain of Saïd al-Kadi heet hij in 't hs. In de Tuhfat (Winstedt, blz. 223): Engkoe Saïd Moehamad Zain-al-Kadi. Het gezantschap, dat terzake van de regalia (zie hieronder) naar Batavia ging, stond volgens Netscher (Vh. B. G., blz. 277) onder Saïd-Moehamad-Zain. Dat zal hier wel bedoeld zijn.

Pan-der-kapéla (v. d. Capellen), voor den G. G. ontboden. De gezanten verschijnen voor hem met een soerat dan bingkisan (brief met begeleidend geschenk) naar aloud gebruik.¹⁾ De aanwezige orang besar²⁾ membri hormat (autoriteiten brachten beleefdheidsbetuigingen). De G. G. leest na het gewone begroetings-ceremoniëel de brief, terwijl men in de verte (het was nauwelijks te hooren) kanonschoten hoort. De bingkisan, een met goud versierde kwispedor, wordt overhandigd. Thee wordt geserveerd en daarop keeren de gezanten huiswaarts. Den volgenden dag is er een officiëel diner ten paleize en Angkelbék haalt Saïd c.s. weer af. Er zijn veel toean besar, die zich zachtjes met elkaar onderhouden. Den G. G. wordt bij zijn binnenkomen hormat bewezen. Hij roept Tengkoë Saïd en Radja Ahmad, de twee voornaamste gezanten, naderbij en geeft hun de hand.²⁾ Een toean Roda³⁾ fungeert bij hun gesprek als tolk. De G. G. gaat daarna kebelakang (naar 't achtergedeelte van 't paleis) en eenigen tijd later noodigen doea Olanda seroepa (twee eender-gekleede Hollanders) de gasten binnen. De tafel is gedekt en berisi makanan nasi dengan laoek (er waren rijst en toespizzen). Den anak radja²⁾ wordt ieder een plaats aangewezen. De voornaamste Hollanders zijn, vertelt de auteur, a.v. gerangschikt: de G. G. in het midden van de tafel tegenover een djambangan boenga (vaas met bloemen) en zijn tafeldame is mevrouw de Kock, die de auteur ketjil molék (klein en charmant) vindt. Generaal Dekok (de Kock) zelf, djénderal gemoek hébat roepanja (een dikke generaal van imposant voorkomen), die vroeger Palembang overwonnen heeft, heeft mevrouw de baronesse v. d. Capellen, die gemoek (dik) is, tot tafeldame. Aan zijn andere zijde zitten Tengkoë Saïd, R. Ahmad c.s. In totaal zijn er een 80 gasten. De Olanda seroepa gaan rond en lichten de Maleische gezanten op gedempten toon in: Mana jang boléh makan maka makanlah dan mana toean jang tiada boléh makan menggilinglah

¹⁾ Hs., blz. 144.

²⁾ Uit deze (nimmer achterwege blijvende) mededeeling blijkt de gevoeligheid en waardeering van den Maleier voor dit bewijs van hormat.

³⁾ Hoogstwaarschijnlijk Ph. P. Roorda (v. Eysinga), sedert 3 April 1822 eerste commies bij het Departement van inlandsche zaken. (Over hem: Gonda, Eenige grepen, blz. 14 e.v.).

sahadja djangan berkata (U neemt maar wat U wenscht te gebruiken en als U iets niet wenscht, behoeft U niets te zeggen, maar alleen maar Uw hoofd te schudden). Na een maaltijd van een uur met vele gangen en gerechten, geeft de G. G. het sein tot opstaan door zijn stoel achteruit te schuiven, waarna men naar de paséban (audiëntie-zaal) gaat, waar rookgerei circuleert. Om 5 uur keert men huiswaarts; de G. G. met een vierspan, voorafgegaan door doea Olanda leména seperti pérak (2 Hollanders in kurassen, die als zilver glansden) te paard, met getrokken sabel.¹⁾

Op een avond worden de gezanten uitgenoodigd een permainan wajang bij te wonen, klaarblijkelijk een tooneel- of opera-uitvoering, die stellig indruk op den auteur gemaakt, maar waarvan hij niet veel begrepen moet hebben. Men oordeele slechts: de permainan, die o.m. door den G. G. bijgewoond werd, is adjaib (bizar), maar net echt.²⁾ Schepen, gevechten en heele onweders komen er aan te pas en als 't afgeloopen is valt 't scherm. Maka berboenji-lah moesik (Toen zette de muziek in). Als deze zwijgt gaat het doek weer open en keloear poela negeri jang lain² dan lakoean jang lain² poela (kreeg men een heel ander land en een heel ander stuk te zien). Blijkbaar heeft de verslaggever ieder bedrijf voor een apart stuk gehouden! Een anderen keer wonen zij een bal bij in een roemah tempat orang main² dan makan² (gelegenheid waar men zich verstrooien kan en dineert), de Sociëteit blijkbaar. Daar amuseeren zich de jonge Hollanders menari bersama² nona²nja berpeloek berpoesing² dengan moesik (met dansen: met hun dames in de armen draaiden zij op de toonen van de muziek rond). Hierna wordt gesoupeerd. Een maand verstrijkt met bezoeken van de notabelen en het ontvangen der contra-visites. Slechts terloops wordt mededeeling gedaan van een conferentie met den G. G. Wat langer wordt stilgestaan bij een kort verblijf der gezanten in Buitenzorg, waar zij (bermainlah disana — men vermeide zich daar) de gasten van den G. G. waren. Ziekte onder het gezantschap noopt hen tenslotte naar huis terug

¹⁾ De Tuhfat (Winstedt, blz. 226, tekst) voegt er aan toe, dat zij bermisai berdjanggoet terlaloe ramoes (ruige baarden en knevels hadden).

²⁾ Hs., blz. 145.

te keeren. De G. G. toont zich even edelmoedig als royaal door die schepen der gezanten, welke zij wegens gebrek aan volk niet konden bemannen, voor hooge bedragen van hen te koopen. De kapal namanja Dolpén (Dolphijn) brengt T. Saïd naar Riouw terug met een broer van den adjutant Angelbeek, die als djoeroe bahasa (tolk) meegaat.¹⁾

In verband met de moeilijkheden de rijks-insignia van Engkoe Poeteri, de koningin-weduwe²⁾, los te krijgen, waarvoor zich vooral de radja Malaka Timmermén Tésén (Timmerman Thijssen) beijvert, wordt R. Ahmad weer als gezant naar Batavia gezonden.³⁾ Hij wordt daar ernstig ongesteld. Er wordt met medewerking van den G. G. een schip gekocht (voor f 19.000) om Sultan Abdoelrahman voor zijn officiële installatie als Sultan, van Trengganoe af te halen. De G. G. bewijst R. Ahmad veel zorg en vele attenties, waarvoor deze hem ten zeerste dankbaar is. Trouwens, na zijn terugkeer te Riouw toont ook de Resident toean Ranso (L. C. von Ranzow) z'n belangstelling door den zieke herhaalde malen te komen opzoeken.⁴⁾

Daarna haalt de auteur z'n hart op aan de beschrijving van S. Abdoelrahman's installatie.⁵⁾ Den Radja Moeda, lezen wij eerst, wordt een ketji perang, Oresték (Orestes) geheeten, onder een kornèl Perpér (J. Verveer),⁶⁾ ter beschikking gesteld om den Sultan naar Riouw terug te voeren. Te Trengganoe aangekomen wisselt men van schip en wallekant saluutschoten en als de kornèl hoort, dat in de naar de brik roeiende boot, zich des Sultan's zoon, Tengkoë Besar, bevindt, laat hij nogmaals een salvo geven. De T. Besar wordt goed ontvangen maar krijgt geen saluutschoten bij zijn vertrek. De scheepsofficieren hadden dat trouwens al voorspeld, want hij was zonder badjoe (baadje) gekomen en dat is tiada hormat kepada toean kornèl (gebrek aan eerbied jegens den kolonel). Men kan zich voorstellen, dat de auteur zich met de straf en de uitleg ten volle heeft kunnen vereenigen. Nog hooren wij,

¹⁾ Hs., blz. 146. Gonda noemt dezen v. Angelbeek met waardeering (Eenige grepen, blz. 14).

²⁾ Vgl. Netscher, Vh. B. G., blz. 247, 277.

³⁾ Timmerman Thijssen begon in deze zaak eerst op te treden ná en als gevolg van dit gezantschap (Netscher, t.z.p. blz. 277).

⁴⁾ Hs., blz. 147.

⁵⁾ Hs., blz. 148—50.

⁶⁾ De commandant van Z. M. brik „Orestes” (Netscher, Vh. B. G. blz. 277).

dat de Orestes door den bliksem zijn mast verliest ¹⁾ en een nieuwe moet laten maken ²⁾ en dat de Resident den Sultan bij z'n terugkeer tegemoet voer. Waarna in extenso de plechtige overhandiging der rijkssieraden wordt beschreven. ³⁾ Een kapal perang met de radja laet en komesares komen voor die gelegenheid te Riouw. Saluutschoten over en weer. De inheemsche hoofden en aanzienlijken verzamelen zich, de Hollandsche vertegenwoordigers worden naar de balairoeng (gehoorzaal) gedragen. De radja laet voert den Sultan, bij z'n binnenkomst, bij de hand naar den troon. Vervolgens overhandigt hij hem rijkzwaard en sajang sandang (een sieraad), waarbij den Sultan de tranen in de oogen komen. ⁴⁾ Den radja laet, die daarover verwonderd is, licht T. Saïd in, dat hij, de Sultan, nu aan zijn overleden vader dacht: Demikianlah 'adat radja Melajoe (zoo is het gebruik bij de Maleische vorsten(?)). De Schout-bij-nacht leest daarop de proclamatie van de plechtige overdracht van Riouw, Lingga, Djohor en Pahang aan den Sultan voor. De Hollanders roepen daarop: Hoéré! ⁵⁾ Muziek weerklinkt en een feestmaal wordt aangericht, waarna de baris Olanda bermainlah mengatjaukan perang (Hollandsche troepen een spiegelgevecht hielden). Te land en ter zee zwegen dien dag de kanonnen geen oogenblik. ⁶⁾ Vervolgens begeeft men zich aan boord van 't Hollandsche oorlogsschip, waarbij (vooral niet te vergeten) saluutschoten, tromgeroffel en muziek de hooge gasten verwelkomt. Diner. Uitgeleide met saluutschoten. Kort daarop keert dan de radja laet naar

¹⁾ Bevestigd bij Netscher (Vh. B. G., blz. 277).

²⁾ Hs., blz. 148.

³⁾ De beschrijving stemt vrijwel geheel overeen met die bij Netscher, Vh. B. G., blz. 277—78.

⁴⁾ Netscher (Vh. B. G., blz. 278) zegt, dat de Sultan de regalia in ontvangst nam „.....met zeer veel aandoening”.

⁵⁾ Netscher (Vh. B. G., blz. 278): „.....doende hij (n.l. de Schout-bij-nacht, jhr. Melvill van Carnbée) eene korte en toepasselijke aanspraak,” d.i. de „proclamatie”, waarvan het hs. spreekt.

⁶⁾ Hs., blz. 149. Netscher (Vh. B. G., blz. 278:) De commissarissen riepen: „Leve Abdoelrahman Sjah, Sultan van Djohor, de vazal, de vriend en de bondgenoot van Z. M. den Koning der Nederlanden, en van de Hooge Regeering van Nederlandsch-Indië!” Maar het is den auteur te vergeven, dat hij dat alles in een kort „hoezee” heeft samengevat! Netscher (Vh. B. G., blz. 278) vertelt alleen, dat de mariniers het geweer presenteerden en de marsch sloegen. De Hollandsche schepen losten 17 schoten. De plechtigheid had plaats: 27 November 1823 (Netscher, t.z.p., blz. 277).

Batavia terug.¹⁾ Men kan uit de nauwgezette opsomming der gebeurtenissen en vooral der, den Sultan door de Hollanders betoonde, eerbewijzen eens te meer opmaken hoezeer de plechtigheid den Maleischen auteur (c.q. zijn publiek) heeft geïmponneerd en hoe hij in z'n hart trotsch geweest moest zijn op al die hormat van de kant der Hollanders.

Daarna komen de oneenigheden betreffende de gezagsuitoefening over het Malakaansche schiereiland tusschen S. Abdoelrahman en Raffles' creatuur, S. Hoesein van Singapoera, ter sprake. Op klachten van eerstgenoemde bij den G. G. te Batavia komt eerst langen tijd daarna v. Angelbeek²⁾, een orang moeda jang tjerdik (een knappe jongeman) te Riouw en bericht, dat de Engelschen en Hollanders overeengekomen zijn 't oude Sultanaat van Djohor te verdeelen, wat overigens allerminst een eind maakt aan de twisten en geschillen der beide Sultans, die door ingrijpen van 't Gouvernement mangkin besarlah (steeds in omvang toenamen).³⁾ Radja Ahmad, voor handelszaken op reis naar 't Oosten,⁴⁾ laat te Semarang een brief voor den G. G. aan den Resident afgeven.⁵⁾ Ondanks 't feit, dat hij slechts als particulier en niet als officieel Riouwsch gezant kwam en de brief slechts een soerat kiriman (gewone brief) is en zulks den Res. ook medegedeeld is, laat deze R. Ahmad toch voor zich ontbieden. „Loe tiada tahoe apa” (jij begrijpt er niets van), valt hij tegen den bringer van den brief uit, en staat er op, dat de Radja het schrijven persoonlijk in Batavia gaat overhandigen. Deze beroept er zich op, dat hij handelde conform 't advies van den Resident Riou en veel haast heeft. De Res. stemt dan eindelijk toe, mits de Radja een explicieerend schrijven aan den brief toevoegt. Dit gebeurt en het tweetal scheidt als goede vrienden: berpegang tangan (zij gaven elkaar de hand)⁶⁾ en memberi selamat

¹⁾ Hs., blz. 150.

²⁾ Netscher, Vh. B. G., blz. 282.

³⁾ Hs., blz. 150.

⁴⁾ De Tuhfat (Winstedt, blz. 236—38 tekst) vermeldt, dat R. Ahmad in Djapara een doodkist kocht voor zijn zoon, die ernstig ziek was, welke echter niet noodig was. De Res. biedt hier den Radja nog reis- en verblijfkosten aan, als hij zelf den brief naar Batavia wil brengen.

⁵⁾ Bij Netscher (Vh. B. G.) is over dit curieuze deel over een punt van étiquette en formaliteit (zoo belangrijk voor den Oosterling) niets te vinden.

⁶⁾ Hs., blz. 151.

tinggal dan berlajar (en wenschten elkaar het beste). De Radja keert, na te Djoana beras gekocht te hebben, en overal met veel eer te zijn ontvangen, o.a. door de kepala Olanda (Hollandsche autoriteiten), naar Riouw terug. Dan hooren wij achtereenvolgens van het eigenmachtig optreden van den Iamtoewan Selat (d.i. Hoesein), die de hem niet toekomende Karimon-eilanden laat bezetten; dat de R. Moeda, in overeenstemming met Res. Elout en met militaire hulp van 't Gouvernement de eilanden weer van de indringers zuivert.¹⁾ Vervolgens lezen wij herhaalde malen van moesjawarat (conferenties) tusschen Hollandsche en Maleische machthebbers over verschillende, niet altijd nader aangeduide aangelegenheden²⁾, van een verdrag, dat gesloten wordt op 11 Djoem I, H. 1246, d.i. 28 October 1830³⁾, en van een gezantschap naar G. G. Pan-den-bos (v. d. Bosch) ter zake van de gevangenneming door de Engelschen van Singapore, van des Radja Moeda's zwager op valsche beschuldigingen van zeeroof.⁴⁾ Elout wordt opgevolgd door De-kroot (Cornets de Groot)⁵⁾; er zijn veel moesjawarat met betrekking tot de zeeroof en aan een expeditie tegen piraten wordt door een keroeis Olanda (Hollandsche kruisboot) deelgenomen.⁶⁾ Een gezantschap naar Batavia om over de zeeroof te klagen wordt ontvangen sebagaimana djalan 'adat oetoes (op de voor gezanten geijkte wijze). Een nieuwe Commissaris komt naar Riouw, bernama major Kolep (Majoor D. H. Kolf),⁷⁾ om, in samenwerking met den nieuwen Resident Koldeman (Goldman)⁸⁾, rust en veiligheid in het Riouwsche te herstellen.⁹⁾ Er wordt streng opgetreden tegen de piraterie, ook van Engelsche zijde, waarbij de goernoer Singapoera toean Bonam (gouver-

¹⁾ Hs., blz. 153—54. Netscher, Vh. B. G., blz. 286—87: De Hollanders hadden 't grootste aandeel bij deze operaties (October 1827). Het hs. wekt een eenigszins anderen indruk.

²⁾ Hs., blz. 155 e.v.

³⁾ Dit is het verdrag van 29 October 1830 (Netscher, Vh. B. G., blz. 291 e.v.). De Tuhfat (Winstedt, blz. 239 tekst) meldt nog, dat 't Gouvernement Arong Balawa (zie boven), tegen toekening van een jaargeld, toestond (sic!) terug te keeren. ⁴⁾ Hs., blz. 155.

⁵⁾ A°. 1830 (Netscher, Vh. B. G., blz. 288).

⁶⁾ Hs., blz. 158—59 (157—58). Het hs. is van hieraf verkeerd genummerd: twee blz. dragen 't nummer 157. 't Cijfer tusschen haakjes duidt het cijfer in 't hs., 't andere het juiste aan. A° 1833 (Netscher, Vh. B. G., blz. 294).

⁷⁾ April 1836 (Netscher, Vh. B. G., blz. 296).

⁸⁾ Netscher, Vh. B. G., blz. 297. ⁹⁾ Hs., blz. 160 (159).

neur Bonham) in de Nederlandsche territoriale wateren komt. Derhalve wordt een gezant, zekere hadji Ibrahim, naar hem toegezonden met een brief. Bonam wil hem zonder schriftelijk antwoord laten gaan, maar de hadji weigert zonder brief terug te keeren, waarop de goernoer hem glimlachend op den rug klopt en zegt: „Begitoelah ‘adat orang oetoes jang benar!’” (Gij zijt eerst recht een waar gezant!) Neen, een Maleier kan men op stuk van étiquette niet bedriegen! 't Engelsche oorlogsschip gaat nu wel heen maar blijft in den omtrek kruisen en iedereen met z'n geschutsvuur verontrusten. ¹⁾ Op een goeden dag signaleert men het zelfs bij P. Pangkil maar 't blijkt, tot ieders opluchting, koers te zetten naar Straat Singapore en niet naar Riouw. Terwijl de Sultan daar met den Resident confereerde, hebben de Engelschen Lingga aangedaan maar zijn weer vertrokken toen zij er een pelakat tegen de zeeroof aantroffen. ²⁾ Er gaat dan nog eens een gezantschap naar Batavia in verband met de piraterie. De G. G. verwijst hen naar Elout, karena pekerdjaan jang disebelah Riou dan Lingga itoe ialah jang terlebi mengetahoeï pada masa itoe (want hij was 't beste op de hoogte van alles wat op de Riouw-Lingga-archipel betrekking had). ³⁾ Volgens Elout hadden Hollanders en Engelschen evenveel schuld aan 't (laten) voortwoekeren van den zeeroof, maar de Sultan het meest van allen en hij adviseert hun nu maar niet verder met klachten aan te komen, maar zich op uitroeijing van den zeeroof toe te leggen, waarbij zij op de hulp van 't Gouvernement kunnen rekenen. Na ommekomst: moesjawarat met Kolep, Résidèn en Radja Moeda. Volgt een korte mededeeling over de vestiging van de Hollanders in Indragiri jang tiada diambilnja dengan perang (die zij zich niet met wapengeweld

¹⁾ Hs., blz. 161 (160).

²⁾ Hs., blz. 162 (161). Het hs. geeft geen nadere verklaring: meenden de Engelschen op Lingga zeeroovers te zullen aantreffen en stelde het plakaat hen gerust, of wilden zij den Sultan op diens plichten wijzen en overtuigde het plakaat hen van van zijn diligentie ter zake?

³⁾ Elout bevindt zich te Salatiga bij résidèn D-k-t (?). Men merke op hoe gaarne men Elout citeert (zie ook sub 26° en 30°, II). Netscher (Vh. B. G., blz. 293) bevestigt de conclusie, dat Elout een uitnemende reputatie moet genoten hebben, waar hij gewaagt van de uitstekende verstandhouding waarin hij tot de Inlandsche vorsten stond en van zijn invloed bij hen, *welke hij in hoofdzaak te danken had aan zijn grondige kennis van de Maleische taal*, „die hem in staat stelde, om in de behandeling van zaken met de vorsten de fijne schakeringen in acht te nemen, waarop zij zooveel prijs stellen.”

veroverd hadden).¹⁾ Dan komt de regeeringsperiode van S. Mahmoed Sjah's²⁾ opvolger: S. Mahmoed Moedafar Sjah, met welken ijdel, lichtzinnigen en wispelturigen vorst de R. Moeda en Resident weldra veel last krijgen. Hij doet pogingen het onderkoningschap afgeschaft en invloed op het Malakaansch schiereiland te krijgen, wat 't Gouvernement, als strijdig met het Tractaat van 1824, niet kon toestaan.³⁾ Achtereenvolgens hooren wij, dat goernoer Bonam hem wegens zijn gedrag 't verblijf in Singapore, waar hij bij voorbaat toefde, ontzeggen moet⁴⁾; dat de Res. en de R. Moeda hem ernstig onderhanden moeten nemen, wanneer hij desnietteenstaande toch weer naar Singapore wil; dat hij na des R. Moeda's⁵⁾ dood de aanstelling van een nieuwen onderkoning langen tijd weet tegen te houden door drie candidaten te stellen⁶⁾; dat de Res. de hoofden een nieuwen laat kiezen⁷⁾, waaraan dan de Sultan achteraf z'n sanctie verleent door te beweren, dat hij juist dezelfde persoon had willen aanwijzen.⁸⁾ Teruggekeerd van z'n installatie, wordt de nieuwe R. Moeda te Riouw, natuurlijk, door den Res. met saluut-schoten ontvangen. Waarna de auteur uitvoerig vertelt welke geschenken R. Ali al zoo gekregen heeft, om ons vooral te overtuigen van zijn groote populariteit en aanzien bij Inlanders en Hollanders⁹⁾: f 40.000 van 't Gouvernement

¹⁾ Hs., blz. 163 (162).

²⁾ Mahmoed Sjah was in 1832 S. Abdoelrahman opgevolgd en (Netscher, Vh. B. G., blz. 298) in 1841 gestorven.

³⁾ De karakterschets, die het hs. geeft, klopt met die van Netscher (Vh. B. G., blz. 299), die hem nog persoonlijk gekend heeft. De politieke kant der moeilijkheden schijnt den auteur niet bekend geweest te zijn. Hij ziet de oorzaak van de ergernis van 't Gouvernement hoofdzakelijk in des Sultan's losbandig leven en herhaalde plezierreises naar Singapore.

⁴⁾ Hs., blz. 165 (164).

⁵⁾ Hs., blz. 166 (165). Dit was Radja Abdoelrahman, die in 1832 R. Djafar († 1831) was opgevolgd en in 1844 overleed (Netscher, Vh. B. G., blz. 293—94 iuncto 299).

⁶⁾ Hs., blz. 167 (166).

⁷⁾ Radja Ali (1845) vgl. Netscher, Vh. B. G., blz. 300. Netscher vermeldt slechts, dat Res. A. L. Andriess (Goldman's opvolger) moeite had, den Sultan tot aanwijzing van een nieuwen R. Moeda te bewegen.

⁸⁾ Hs., blz. 168 (167).

⁹⁾ De opsomming is voor een Maleischen lezer een doorslaand bewijs. Volgens Netscher (Vh. B. G., blz. 302—03) was deze R. Moeda echter allesbehalve gezien bij 't Gouvernement. De eenige onderkoning uit de 19e eeuw van wien zooiets gezegd kon worden was R. Djafar († 1831). In de Tuhat heeft deze ook een „zeer goede pers" en heet het (Winstedt, blz. 220 tekst), dat hij vele Europeanen onder zijn vrienden telde. De mededeeling is daar kennelijk als compliment bedoeld.

vanwege zijn bitjara jang baik serta kela-koean jang patoet bersama² residèn Riou (z'n vele en goede diensten, in samenwerking met den Res., bewezen); een zilveren theeservies van den G. G.; een klok jang berboenji sendirinja (die „vanzelf” speelde) van den radja Peroes (den koning van Pruisen) en een met zilver beslagen pistool van een anak radja Olanda jang bernama Hertog (een zoon van den Hollandschen koning, die den titel van hertog had).¹⁾ Voorts is er nog sprake van een contract, dat de R. Moeda sluit met een orang Belanda anak residèn Pan-den bèrèg (den zoon van Rs. v. d. Berg(h) (?) inzake tin-winning op Karimon; van S. Mahmoe'd's verspilzucht en Europeanisme: hij bouwt een istana seperti roemah poetih (kasteel als een Europeesche woning), zooals nog nooit gezien was in de Maleische landen; zoekt z'n vrienden meest onder Europeanen, en onthaalt die op Europeesche wijze.²⁾ Ook houdt hij er een honden-kennel op na seperti 'adatorang poetih djoea, adanja (zooals bij Europeanen gewoonte is). Als deze populaire R. Moeda sterft, 3 Doel-kadah H. 1273 d.i. 25 Juni 1857³⁾, waaien de vlaggen van de Gouvernementsgebouwen halfstok, worden rouw-salvo's gelost en wordt de uitvaart door alle Hollandsche autoriteiten bijgewoond. Weer houdt de Sultan de benoeming van een opvolger door voorgewende besluiteloosheid op.⁴⁾ Als hij dan weer naar Singapore wil, waarvoor hij om geld komt vragen bij den Resident, weigert deze hem dat te geven vóór hij een R. Moeda heeft aangewezen. Want volgens contract mag de Res. de hasil (opbrengsten) van Riouw alléén aan den onderkoning afdragen, die dan voor verdere distributie (salarieering der rijks grooten e.d.m.) zorgt. De Sultan gaat toch naar Singapore.⁵⁾ Zijn eigennigheid meloekakan hati Goepernemèn Olanda serta maloenja (kwetste het Hollandsche Gouvernement en maakte het maloe) en wanneer hij tot 't laatste oogenblik

1) Hs., blz. 168 (167). Wie dit zijn weet ik niet.

2) Hs., blz. 169 (168). Vgl. Netscher (Vh. B. G., blz. 300).

3) Ondanks hulp van een dokter Olanda, zegt 't hs. Hij overleed volgens Netscher (Vh. B. G., blz. 306): 28 Juni 1857.

4) Hs., blz. 170 (169).

5) Hs., blz. 171 (170). Niets hiervan bij Netscher (Vh. B. G.). De Res. i.c. was Nieuwenhuyzen (Netscher, t.z.p., blz. 301).

obstructie blijft voeren¹⁾, wordt tenslotte den Maleischen hoofden medegedeeld, dat het Gouvernement besloten heeft den Sultan van troon en rijk vervallen te verklaren.²⁾ Wat hem ook officieel in Singapore wordt aangezegd.³⁾

Een nieuwe R. Moeda en een nieuwe Sultan worden, met instemming der hoofden, aangesteld.⁴⁾ Waarmede de ex-Sultan overigens nog niet van het tooneel verdwenen is: zijn actie om in Riouw zijn macht te herwinnen vormt het laatste deel van de Sedjarah. Het betreft hier: de aanleiding tot de expeditie tegen Reteh en dit optreden zelf. De penglima besar Reteh, handlanger van S. Mahmoed, weigert den nieuwen Sultan te erkennen, waarop in overleg met Resident Tobias⁵⁾ tot perang (oorlog) wordt besloten. De uitrusting wordt vertraagd door des R. Moeda's ziekte⁶⁾ en dood, maar hijzelf dringt tot 't laatste oogenblik op bespoediging van de oorlogstoebereidselen aan.⁷⁾ Deze goede noot voor zijn onderkoning vult de auteur aan met de (gebruikelijke) mededeeling, dat iedereen bedroefd was over zijn sterven, dat te T. Pinang de vlaggen halfstok hingen en rouw-salvo's gelost werden.⁸⁾ Daarna wordt in plechtige vergadering ten overstaan van alle Hollandsche en Maleische autoriteiten de laatste wensch van den overledene vervuld: de Res. roept zijn zoon tot onderkoning uit (bert er éjak - met luider stemme). Kanonschoten e.d.m. De expeditie naar Reteh wordt met kracht ter hand genomen.⁹⁾ Zij staat onder leiding van Keroep (A. J. Kroef)¹⁰⁾ en bestaat uit een oorlogsschip, de „Soembing”, een brik, een sekoener en prauwen van de Maleische bondgenooten. We hooren van

¹⁾ Hs., blz. 172 (171).

²⁾ Vooraf wordt een major W-i-l-m(?) naar Mahmoed in Singapore gezonden, ook in de Tuhfat (Winstedt, blz. 284 tekst).

³⁾ Hs., blz. 173 (172). October 1857. Het hs. noemt P a n - d e - w a l (H. von de Wall) als één der leiders van het officieele gezantschap, dien de Tuhfat (Winstedt, blz. 285 tekst) toean jang 'alim pada bahasa Melajoe (een de Maleische taal kundige) noemt (vgl. Netscher, Vh. B. G., blz. 303—05).

⁴⁾ Hs., blz. 173—74 (172—73). De nieuwe Sultan is Soleiman Badar-al-Alam Sjah.

⁵⁾ J. H. Tobias (Netscher, Vh. B. G., blz. 308). De toean K-r-b-i-a-s waarvan de Tuhfat (Winstedt, blz. 288 tekst) spreekt en waar Winstedt (inhoudsopgave, blz. 304) een vraagteeken plaatst, is een foutieve transcriptie voor Tobias voornoemd.

⁶⁾ Hs., blz. 175 (174).

⁷⁾ Hs., blz. 176 (175).

⁸⁾ Hs., blz. 176 (175).

⁹⁾ Hs., blz. 177 (176). Voor deze expeditie het 15e hfdst. bij Netscher (Vh. B. G., blz. 309—29). Het verslag van de Sedjarah komt in hoofdzaken met Netscher's uitvoerig relaas overeen.

¹⁰⁾ Vgl. Netscher, Vh. B. G., blz. 310.

verschillende gevechten van de Soembing, die nog even terugkeert om soldadoe en ransoem (rantsoen) te halen, en van de uiteindelijke zegepraal der Hollanders, vooral te danken aan 't energieke en dappere optreden der soldadoe Olanda.¹⁾ De Sultan komt den Res. persoonlijk zijn dank betuigen.²⁾ Met de laatste omzwervingen van ex-Sultan Mahmoed wordt besloten: het Engelsche Gouvernement dwingt met kracht van wapenen zijn gastheer, den Iamtoewan Trengganoe, den lastigen onruststoker, uit te wijzen naar Siam.³⁾

De Sedjarah werd geschreven: 17 Rabi I, H. 1283, d.i. 30 Juli A. D. 1866; afgeschreven op P. Penjengat 8 Sjaban H. 1313, d.i. 24 Januari 1896 door Ali-ibn al-marhoem Radja Mahmoed Hadji Riou, en in April 1896 aan Res. A. L. van Hasselt afgestaan.⁴⁾

Nog eens kort resumeerende kunnen wij ook voor deze groote en veelal belangwekkende hikajat slechts concludeeren, dat de auteur zich t.o.v. de Nederlanders (Europeanen in 't algemeen) slechts bepaalt tot vermelding van de gebeurtenissen waarin zij een rol vervulden, zonder nochtans die rol van commentaar te voorzien⁴⁾; dat in de Nederlanders hem het meest hùn étiquette, omgangsvormen c.a. geïnteresseerd hebben en hij er toe geneigd is bij conflicten met hen de Maleische partij in een zoo gunstig mogelijk daglicht te plaatsen. Slechts weinige Hollanders komen in de Sedjarah zóó naar voren, dat men mag aannemen, dat zij de aandacht der Maleiers in bijzondere mate hebben getrokken hetzij door hun daden hetzij door hun persoonlijkheid of door beiden. I.c. zijn dat: J. P. van Braam en C. P. J. Elout. De eerste moet het lot van vele helden (zie Hang Toeah) deelen, dat men hèm alle opmerkelijke dingen, woorden en feiten, die in de overlevering voor zijn tijd bekend zijn, gaat toeschrijven en hem zelfs laat optreden lang vóór hij (in werkelijkheid) in Indië gekomen en lang nádat hij daaruit weer vertrokken was. De R. Hadji genoot in de Maleische landen een groote reputatie en zijn aanval op Malaka moet daar een

¹⁾ Hs., blz. 178 (177). Voor de inneming van de koeboe geeft het hs. 30 Rabi I H. 1275 d.i. 7 November 1858, dezelfde datum als bij Netscher (Vh. B. G., blz. 320).

²⁾ Hs., blz. 181 (180). Bevestigd: Netscher, Vh. B. G., blz. 329.

³⁾ Hs., blz. 182 (183). De Tuhfat is gedateerd: 17 Redjab, H. 1282, d.i. 6 December 1865 (Winstedt, blz. 320 tekst).

⁴⁾ Dit blijkt b.v. zeer duidelijk uit de wijze waarop van Farquhar's intrigues en Raffles' optreden gesproken wordt.

diepen indruk hebben gemaakt, hoeveel te meer dan niet de zeer snelle en afdoende wijze ¹⁾, waarop aan de heele „oorlog” bij Telok Ketapang, te Selangoer en Riouw een einde werd gemaakt! Maar behalve een groot militair is de Pamberam uit de hikajat een redelijk en rechtvaardig man en één, die een openlijken vijand prefereert boven een onbetrouwbaren vriend. Hoffelijkheid was niet zijn sterkste punt. Minder gemarkeerd is de figuur van Elout, die bovendien de nimbus-van-de-mythe mist, die de tijd slechts creëert om de hoofden van heiligen en helden. Elout was geen van beiden: hij treedt in de Sedjarah op als onderhandelaar voornamelijk, als adviseur, als helper-bij-militaire ondernemingen een enkele maal. Maar uit de aandacht, die ook hier aan Elout's nasihat gewijd wordt, blijkt hoezeer men gewoon was naar hem te luisteren en hoezeer hij geacht werd. De andere residenten, e.d., behalve die eene pétor wiens optreden, zóó zeer in strijd met Maleische adat en Maleische aard, de overval der Ianoens uitlokte, blijven namen zonder meer.

Vermelden wij volledigheidshalve nog, dat het tweede, uit Pahang afkomstige hs., dat Winstedt bespreekt in zijn *Outline of a Malay History of Riau* (J. R. A. S. — M. B., vol. XI, pt. 2, blz. 161—65) niets bevat van eenigerlei beteekenis noch iets nieuws, terwijl het eerste (een Sadjarah radja ² Riou: t.z.p., blz. 157—60) de ons bekende geschiedenis der Maleische en Boegineesche vorsten bevat en slechts van belang is, in zoverre het ons de merkwaardige historie van het Chineesche meisje Djemilah kan helpen verduidelijken. Deze werd, volgens de Tuhfat, aan eenen kapitein Glass gegeven, bij wijze van premie vooraf, opdat hij te Riouw de Hollanders zou gaan lastig vallen. Hij is daar de kapitein van 't schip (de „Betsy”), dat de Hollanders in Riouw buitmaakten (a°. 1782). Hier (Winstedt, *Outline*, blz. 159) lezen wij: „The Trengganoe ruler gave a Captain Glass si Jemilah in the ship of Capt. Geddes at Kuala Ibi...”, waar zij allen bij een schipbreuk omkwamen. Netscher (Vh. B. G., blz. 172) zegt, dat de kapitein van de „Betsy” capt. Geddes was, dien R. Hadji met een bijzit van den vorst van Trengganoe ach-

1) Des te imponeerder voor iemand, die, als bijna alle Maleiers dier dagen, van het verschil in machtsmiddelen en waarde der troepen geen juiste voorstelling had.

terhield, als represaille tegen de Hollanders, die hem een aandeel in het schip geweigerd hadden. Capt. Glass nu, lezen wij verder bij Netscher (Vh. B. G., blz. 224), een oude bekende in de Maleische wateren, wilde zijn medewerking verleen en om voor een grootsch-opgezette coalitie van Maleische staten de hulp van de Engelsche Compagnie in te winnen, maar verging bij het verlaten van de rivier van Trengganoe met schip en al. Deze beide gebeurtenissen, in tijd een 8-tal jaren uiteenliggend, heeft de overlevering door één geweven.

Vermelding verdient nog een genealogie van de Riouwsche vorsten c.q. de rijksinstellingen, door A. F. v. d. Wall uitgegeven.¹⁾ die loopt vanaf de verovering van Riouw door de Minangkabauers en de bevrijding door de Boegineezen (begin 18e eeuw) tot op den onderkoning Radja Ali (na 1845). Het historische gedeelte is mager en onbelangrijk.²⁾ In het d.a.v. gedeelte over de rijksinstellingen, lezen wij, dat ieder van de vier Maleische vorsten (Jang dipertoean besar, d.i. de Sultan; Jang dipertoean Moeda, d.i. de onderkoning; Bendahara en Toemengoeng) het recht heeft voor één van de 3 andere ambten bij vacature een opvolger aan te wijzen. Zoo verhief ook de R. Moeda, R. Djafar i.c., Sultan Abdoelrahman tot Jang dipertoean besar serta dengan seorang wakil dari goebernoerdjenderal Betawi, jang bernama Schout-bij-nacht, jaïtoe Radja laoet (ten overstaan van een vertegenwoordiger van den G. G., een Schout-bij-nacht, d.i. de opperbevelhebber ter zee).³⁾ Waarmee 't oppergezag van den G. G. en diens recht op medezeggenschap bij ambtsopvolgingen geconstateerd wordt. Het geschrift, dat voor ons geenerlei gegevens had, moet van na 1845 (zie boven) dateeren.

37°. *Hikajat negeri Djambi* (Kroniek van Djambi).

Tekst: het gelijknamige Leidsche hs. cod. 2013.⁴⁾

1) A. F. v. d. Wall: *Beknopte Geschiedenis van het vorstenhuis en de Rijksinstellingen van Lingga en Rijau* (Tijdschr. Binnenl. Bestuur, VI, blz. 298—324). Een Maleische tekst met nevengaande vertaling.

2) Eindigt op blz. 314.

3) V. d. Wall, blz. 318.

4) Voor niet-malaici een artikel in T. N. I., 1846, dl. IV (blz. 33—56): „*Legenden van Djambi*,” welke volgens den (ongenoemden) auteur uit den mond van inboorlingen werden opgeteekend, en die vrijwel geheel overeenstemmen met wat het hs. zegt. De geschiedenis in T. N. I. loopt wat verder dóór, n.l. tot den opvolger van Machmoed Pharoedin (de Facharoe-alidin van 't hs.), met wien het hs. eindigt. Historisch is wat over de Compagnie ge-

Een klein hs., (17 blz.) dat de geschiedenis van Djambi behandelt van de voor-historie (met een „biezen kistje“-motief in de geschiedenis van Toen Telanai) en de stichting der stad tot den krijg met Palembang en de verwickelingen met de Hollanders.

In de volgende passages wordt over hen gesproken:

- a. De Djambische Sultan roept den toean pétor uit Padang tegen Djohor en Palembang te hulp. Deze helpt hem zijn vijanden verslaan, waarna de Kompeni een gedoeng te Djambi krijgt. Er komen schepen uit Batavia om de nieuwe loge te bewaken.¹⁾
- b. De pétor helpt een tegen zijn vader, den Sultan, opstandigen zoon, Kjai Gedé; noodigt den vorst op een feest, en licht hem verraderlijk op naar Batavia.²⁾
- c. Dezelfde pétor bewijst denzelfden Kjai Gedé nog eens dezen dienst door zijn broer en mededinger, den Sultan Maharadja Batoe, op te lichten en naar Batavia te zenden.³⁾
- d. De pétor voornoemd laat zich door eenen Demang Miskin, die een grief tegen den Sultan had, wijsmaken, dat deze volk verzamelde om de factory af te loopen. De pétor gaat daarop maar dadelijk over tot 't bombardeeren van de stad en er ontstaat een gevecht zonder dat de Sultan recht weet waaróm en waarvóór, waarbij de pétor c.s. genoodzaakt werden de vlucht te nemen. De ware toedracht vernemende stuurt de Sultan dadelijk gezanten naar Batavia om de zaak uit te leggen en een onpartijdig onderzoek aan te vragen.⁴⁾
- e. De djénderal (G. G.) hoort hen goedgunstig aan, levert Demang Miskin uit en stuurt een nieuwen pétor.⁵⁾ Deze neemt kort daarop een schoonzoon des Sultans gevangen, die terzake van de gecontracteerde peper-leverantie in gebreke gebleven was, wat amok van 9 hoofden en

---

zegd wordt over 't geheel genomen juist. Voor de mededeelingen sub b, c en d wordt dit bevestigd door Valentijn's Beschrijving van Sumatra, blz. 40—42 (geciteerd: T. N. I., blz. 52—54).

¹⁾ Hs., blz. 14—15. Denkelijk in 1681 (Tack's tocht naar Palembang en Djohor; vgl. Mr. J. A. v. d. Chijs, Kapitein Jonker (1630(?)—1689), 2, T. B. G., XXX, blz. 1—233; blz. 42—55).

²⁾ Hs., blz. 15. Volgens Valentijn zou in 1690 ons opperhoofd in Djambi vermoord zijn en dit de reden tot 't oplichten van dezen Sultan geweest zijn.

³⁾ Hs., blz. 15.

⁴⁾ Hs., blz. 16.

⁵⁾ T. N. I., blz. 55: „Het Indisch bestuur, de zaak nagaande, bevond dat de petor verkeerd gehandeld had." Een nieuwe „Resident" wordt gezonden en een sterkte opgericht in Moeara Kompéh (1707).

één aanval van het volk op de factorij tengevolge had. Deze aanval werd wel afgeslagen, maar de pétor, zich niet sterk genoeg voelende, koos toch maar veiligheidshalve het hazenpad. ¹⁾

Het hs. is gedateerd: Moeara Kompéh, 27 Rabi II H. 1253, d.i. 31 Juli 1837.

38°. *De lotgevallen van C. Z. Pietersz onder de zeeroovers van Mangindanao.*

Tekst: het Leidsche hs. cod. 1776. ²⁾

De auteur, een Ternataan van geboorte, vertelt hier van zijn wederwaardigheden tijdens zijn langdurige gevangenschap (in 1838) bij zeeroovers op Balangingi; hoe hij zich die gevangenschap dragelijk wist te maken door zich voor geneesheer uit te geven en hoe hij tenslotte door een Amerikaansch scheepskapitein werd losgekocht.

Dit pretentielooze verhaal bevat wel enkele aardige passages maar niets dat voor ons speciale onderwerp van veel belang zou kunnen zijn.

De volgende passages mogen vermeld worden: Op de vraag der zeeroovers of de Compagniesdienaren op Amoerang óók Hollanders zijn, antwoordt Pietersz, dat er geen onderscheid tusschen die twee bestaat: *tapi itoekompeni poenja mata hitam, Welanda poetih matanja poetih koelitnja lagi poetih* (maar die V. O. C.-dienaren hebben zwarte oogen, terwijl de blanke Hollanders evenzeer witte oogen als een witte huid hebben). ³⁾ Waarna de vraag wie er machtiger is: de Compagnie of de Hollanders (de roovers hebben Pietersz' antwoord blijkbaar niet goed gehoord!), den gevangene, die er op uit is hun ontzag in te boezemen, gelegenheid geeft uit te weiden over de macht van de V. O. C., die zonder moeite en ten allen tijde, over honderden en duizenden soldaten kan beschikken. Voor iedere 100 gesneuvelde stelt zij direct 200 andere soldaten in de plaats, net zoolang tot zij overwonnen heeft. ⁴⁾ Wanneer de roovers zich dan ver-

¹⁾ Hs., blz. 17.

²⁾ Er is een Hollandsche vertaling van dit hs., onder bovenstaande titel, van C. W. Walbeehm in T. B. G., IV, blz. 491—515. Walbeehm liet de blz. 28—30 van 't hs. (betreffende moeilijkheden, ontstaan tengevolge van 't feit, dat Pietersz' echtgenoot tijdens z'n afwezigheid z'n goederen beleend had) onvertaald.

³⁾ Hs., blz. 5.

⁴⁾ Deze uitdrukking ook sub 33°, II.

bazen, dat zij op den (dooden) man, dien Pietersz voor zijn meester uitgeeft, geen geld gevonden hebben, hoewel hij toch een dienaar van die machtige Compagnie was, verklaart de schrijver hun, dat V. O. C.-dienaren geen geld bij zich behoeven te hebben. Zij krijgen alles wat zij wenschen tegen vertoon van een briefje.¹⁾ Hadden zij dien man in leven gelaten, zij zouden nu hun huizen vol geld gehad hebben.²⁾

Uit dit verhaaltje blijkt eensdeels de belangstelling dier half-wilde eiland-bewoners voor de verre, mysterieuze grootheden, die de „Kompeni” en de „Welanda” voor hen zijn. Grootheden, die zij nog niet vereenzelvigen, misschien omdat zij in de omstreken wel blanke en getinte Compagniesdienaren kenden, maar met Welanda als zoodanig nog niet te maken hadden gehad. Andersdeels is het feit, dat Pietersz' sterk-gekleurd verhaal over de macht en rijkdom der V. O. C. grif geloofd wordt, evenzeer een bewijs voor de lichtgeloovigheid der roovers als voor de reputatie en 't aanzien, die de Compagnie tot in alle uithoeken van de Archipel genoot.

Tenslotte brengt Pietersz nog zijn warmen dank aan de inwoners van Zamboangan³⁾ en aan die van Manila⁴⁾ voor de gastvrijheid en hartelijkheid, die hij tijdens zijn verblijf t.p., van hen ondervond. Het hs. is gedateerd: 21 September 1847 (te Rombokan).

39°. *Sja'ir Pangéran Sjarif Hasim* (Gedicht over pangéran Sjarif Hasim).

Tekst: het gelijknamige Leidsche hs. cod. 2094.⁵⁾

Een sja'ir over den oorlog in het Bandjermasinsche, door den pangéran, een *peranakan Riou*⁶⁾, die met een schare Lingganeezen de krijgsbedrijven medemaakte en zich, blijkens de hem verleende decoratie en eeresabel, daarbij zeer verdienstelijk gemaakt schijnt te hebben, zelf op schrift gesteld. Het hs. geeft (ongewoon verschijnsel) in den aanvang een indeeling in hoofdstukken, afbeeldingen (met veel

¹⁾ Ook haar legers werft en betaalt de Compagnie aldus: *berkirim koepang* (een coupon zendend).

²⁾ Hs., blz. 5.

³⁾ Hs., blz. 24.

⁴⁾ Hs., blz. 27 e.v.

⁵⁾ Daarnaast: W. A. van Rees, *De Bandjermasinsche krijg van 1859—1863* (Thieme, Arnhem, 1865).

⁶⁾ Van Rees noemt hem voor 't eerst in deel II, blz. 146, waar hij met 40 Lingganeezen z'n hulp komt aanbieden en met luit.-adj. Reuter naar Moennig gezonden wordt. Het 1e t/m 18e hfdst. van de sja'ir te vergelijken met v. Rees, II, blz. 146—417.

goud) van de médaille en eeresabel voornoemd, en een introductie van den auteur (hij spreekt steeds in de derde persoon van zichzelf). Dan volgen de eigenlijke krijgsoverdrijven voor zoover de schrijver ze heeft meegemaakt en er een rol in speelde. Het zij hem vergeven, dat hij die wel eens als belangrijker voorstelt dan zij in werkelijkheid waren. Terwijl uit v. Rees, waar hij van den pangéran en zijn vrijschare spreekt, blijkt, dat zij voornamelijk als hulp-troepen naast de geregelde troepen optraden¹⁾, doet 't gedicht (zie hierna) zeer duidelijk uitkomen, dat feitelijk de pangéran bij iedere expeditie hoofd en ziel der onderneming was en hij en de zijnen steeds de kastanjes uit het vuur plachten te halen. Hoewel ook uit v. Rees blijkt, dat de pangéran een actief aandeel aan de operaties heeft gehad en van zijn diensten vaak en gaarne gebruik werd gemaakt.

Historisch is het gedicht over 't algemeen zeer betrouwbaar²⁾, wanneer men daarbij rekening houdt met 't feit, dat het in alle opzichten aan de eischen der Maleische poëzie is aangepast. Waarover nader. Tenslotte³⁾ vult de auteur zijn werk aan met een volstrekt willekeurige verzameling min of meer officieele stukken: besluiten, benoemingen, kennisgevingen, een paar briefjes en verordeningen en een stuk uit een *djurnal* (journaal) over de gevangenneming van Kjai Wangkang (September 1870).⁴⁾

Aan de Maleische sja'ir-traditie herinneren de tot cliché geworden beschrijvingen van gevechten en bestormingen⁵⁾, waarbij de pangéran en zijn mannen steeds voor hel noch

1) B.v.: v. Rees, II, blz. 185, 218 e.v., 290.

2) Soms vergist hij zich in de namen der officieren. In vs. 108 b.v. noemt hij den bevelhebber te Kendangan: kapitan B-a-d-i-n-g. Dat was volgens v. Rees (II, blz. 297:) kapl. Brinkgreve. In hfdst. V zegt hij, dat de chef van de expeditie tegen Benoea Lawas de zee-officier: major Deresmon was. Dit was (v. Rees, II, blz. 203—04:) A. Veer de Rochemont, majoor b/h 7e bataillon inf.

3) Hs., blz. 96—137.

4) Hs., blz. 101—10. Zie ook sub 40°.

5) Een enkel voorbeeld, stereotyp voor al dergelijke beschrijvingen in de sja'ir (bij de bestorming van Benoea Lawas): vs. 235 ...*memasang bedil gagak gempita* (onder oorverdoovend geweervuur).

Vs. 237: *berboenjarah senapang rentaka léla / asapnja gelap api bernjala* (geweren en kanonnen brandden los: rookwolken verduisterden 't gezicht, vuurtongen flikkerden);

vs. 241: *bedil dipasang tiada berhenti / peleroenja datang berganti*² (onophoudelijk werd geschoten, kogels vlogen over en weer).

duivel bang zijn, onder een hagelbui van kogels en altoos met één enkelen aanval, de vijandelijke sterkten innemen. Zij blaken allen van strijdlust en van ijver voor de zaak van het Gouvernement. ¹⁾ Aan oude sja'irs herinneren:

a. Des pangéran's onverzwakte ijver en dienstvaardigheid jegens zijn „heer”. Hij staat steeds voor hem klaar en betuigt hem herhaaldelijk zijn trouw en aanhankelijkheid, zoo b.v. wanneer Habib Oellah zich komt onderwerpen en Verspijck pangéran Sjarif Hasim voor zijn vele trouwe diensten prijst ²⁾, wanneer Verspijck hem opdraagt Hidajat Oellah in het oog te houden omdat hij vreest, dat deze amok zal gaan loopen ³⁾; wanneer hij — de pangéran — hoort, dat hij tot warnim (d.i. waarnemend) hoofd van Tjengal, Menoenggal en Bangkalan benoemd wordt. ⁴⁾ b. Het feit, dat hij alles wat hij doen moet dadelijk verricht en met spoed, daarbij, gelijk men van een waarachtig Maleischen held en edelman mag verwachten, steeds de juiste bescheidenheid en ingetogenheid, vooral jegens zijn meerderen, aan den dag leggend, of m.a.w.: ...lakoenja tartib terlaloe amat (hij was zeer correct in zijn optreden). ⁵⁾

c. De epitheta ornantia, waarmede de auteur zichzelf en de Hollandsche officieren (die nergens een belangrijker rol vervullen, dan dat enkelen hunner met name genoemd worden en soms verteld wordt, dat zij in een of andere plaats of bij een onderneming commandeeren of aanwezig zijn) voorziet. Epitheta van het gewone soort, waarbij het op zin en strekking minder aankomt dan op de klank van het geheel, die een fraai en verheven cachet aan de sja'ir moet geven. De pangéran geneert zich volstrekt niet zichzelf tera'la (zeer verheven), bestari (kundig), pahlawan (een held), radja pendékar (heldhaftig vorst), laksamana (held, naar Hang Toeah, de klassieke Laksamana der Maleiers) e.d.m. te noemen. De officieren spelen een weliswaar veel bescheidener rol dan hij, maar toch zijn zij: oetama (uitmuntend), terbilang (beroemd), tera'la (zeer verheven), sangat berani (zeer dapper), handalan (trouw), gagah perwira (grootte helden), garang (onstuimig), pendékar (voorvechters), pahlawan of pahlawan sakti (helden met of zonder bovennatuur-

¹⁾ Passim.   ²⁾ Hfdst. XII, vs. 576 e.v.

³⁾ Hfdst. XIII, vs. 921 e.v.

⁴⁾ Hfdst. XVI, vs. 1074 e.v.

⁵⁾ Vs. 168.

lijke vermogens)¹⁾, of hartawan (bemiddeld).²⁾ Wat een beetje gemoderniseerd neerkomt op: seorang opsir nomornja fatah.... (een eerste-klas officier).³⁾ e. uit passages van de volgende soort, b.v. (bij gelegenheid van Hidajat Oellah's onderwerping, wachten de Hollandsche officieren zijn komst af):

dengan pakaian indah bernjala /
dipandang mata sedikit ta^c tjela
(in schitterende uniformen, waaraan letterlijk niets mankeerde)⁴⁾, terwijl de eerewacht memberidahasat seteroe memandang.... (vijanden, die haar hadden kunnen zien, ontzag zou hebben ingeboezemd).⁵⁾

Meer en uitvoeriger aandacht wijdt de pangéran aan de Hollandsche militaire (c.a. civiele) commandanten: Verspijck, Happé en Tiedtke. Maar ook deze worden zooveel mogelijk getrokken in de sfeer van oude gedichten. Uit niets, behalve uit hun namen en titels blijkt, dat wij met Hollanders te doen hebben, en verder zal men kunnen opmerken, dat wat van hen gezegd wordt zóózeer cliché en gelijkvormig is, dat deze drie personen feitelijk in geen enkel opzicht van elkaar te onderscheiden zijn.

1e. major Persepèk (maj. Verspijck).⁶⁾ Wij vinden hem in de eerste plaats voorzien van de gebruikelijke epitheta: (major) perwira (dappere (majoor)), jang bidjaksana (de beleidvolle), (radja) bestari (kundige (vorst)), sjahda (de schoone), jang sakti (de met bovennatuurlijke machten begaafde).⁷⁾ Het beeld, dat de sja'ir van hem geeft, roept ons de koningen uit de klassieke literatuur in herinnering, die zelf nooit handelend optreden, maar steeds wijs, verstandig en machtig heeten te zijn en de minzaamheid in eigen persoon zijn.⁸⁾ Verspijck

¹⁾ Enkele voorbeelden slechts. De aangehaalde b.v. resp. in: vs. 50-99-105-111-116-117-passim-passim. Majoor Kok (Kock) heet b.v. in vs. 41: radja maripat (de bekwame vorst!) en in hfdst. VIII (vs. 335 e.v.) enkele malen garang. ²⁾ Vs. 1020.

³⁾ Van twee, ongenoemde, officieren wordt in vs. 1261 gezegd: ...seorang doea koetar sangat oetama (dat zij harmonisch(?) gebouwd zijn). ⁴⁾ Vs. 384. ⁵⁾ Vs. 386.

⁶⁾ G. M. Verspijck, wiens militaire capaciteiten v. Rees roemt, was van 1859-'63 militair commandant en wnd. Res. van de Z. & O. afd. van Borneo.

⁷⁾ Resp.: vs. 30, 39, 812-34-35-38-138.

⁸⁾ Vgl. R. Brandstetter, Charakterisierung der Epik der Malaien (blz. 31-32: Der König). De pacificator van de Zuider- en Ooster-afd. van Borneo heet hier (vs. 421-22:) toean résidèn bidjak leksana /

wordt op de volgende wijze ingeleid:

masa itoelah memerintah Bandjar/
major Persepèk résidèn jang besar
bitjaranja haloes tiada kasar/
hoekoemnja tegoeh tiada berkisar
ialah résidèn bidjak bestari/
namanja masjhoer kesana kemari
sangat mengasihi dagang dan santeri/
aman sentosa dalam negeri

(te dien tijde werd Bandjermasin door den grooten Resident, maj. Verspijck, bestuurd. Hij was beschaafd, niet ruw in zijn spreken, vast en betrouwbaar in zijn vonnissen, niet veranderlijk; hij was een wijs en kundig en wijd en zijd beroemd Resident, bij kooplieden en santeri's evenzeer bemind. Pais en vree heerschten in het gewest). ¹⁾ Ontvangt hij z'n trouwen dienaar, den pangéran ²⁾, die hem trouwens altijd aangename tijdingen brengt, dan is hij onveranderlijk terla-loe soeka (zeer verheugd) en wadjah berseri (straalde zijn gelaat). ³⁾ En natuurlijk spreekt hij vrijwel steeds met een soeara manis (innemende, aangename stem) of: berkata manis of dengan lemah lemboet (major berkata), wat allemaal op hetzelfde neerkomt.

Perkataan haloes tiada kasar/
kasih kepadanya Melajoe Mangkasar
(hij sprak beschaafd, niet grof en Maleiers en Makassaren hielden van hem)⁴⁾, heet 't elders, en wanneer hij désalieden ondervraagt:

haloes manis mengeloearkan bahasa:/
pangéran Hidajat dimana termasa
(vraagt hij vriendelijk: Waar is Hidajat gezien?). ⁵⁾
Houdt hij een toespraak, dan:

berseroelah résidèn major perwira/
lemah lemboet boenji soeara

---

boedi dan bahasa amat sempoerna
masjhoer namanja kesini-sana/
kasih kepadanya moelia dan hina.

(de kundige en verstandige resident was naar optreden en geest een „gentleman”, wijd en zijd beroemd en bij hoog en laag bemind).
Het is al cliché.

¹⁾ Vs. 23—26.

²⁾ B.v. vs. 160—79.

³⁾ Vs. 925: bermanis moeka (met vriendelijk gelaat).

⁴⁾ In vs. 179 heet hij: jang pita (de welsprekende).

⁵⁾ Vs. 579.

(spreekt hij met luide maar toch prettig-klinkende stem).¹⁾ Slechts één keer valt de auteur uit de rol en doet hij zelf aan het verheven karakter van zijn held afbreuk. Als de pangéran Hidajat Oellah's vrouwen en kinderen gevangen genomen heeft, komt de majoor zoo overhaastig z'n huis uitloopen, dat:

...terdjempat topi dari atas hoeloenja
berhimboeran poetoës kantjing
badjoenja/

itoepoen tiada diperdoelikannja
(z'n hoed van z'n hoofd vloog en de knopen van z'n jas over de grond rolden, maar daar sloeg hij geen acht op)²⁾ en in zijn vreugde omhelst hij den pangéran zelfs.³⁾ Omgekeerd moet ook zijn toorn, naar beproefd recept, imponeeren, welk effect de auteur poogt te bereiken door vele herhalingen en 't gebruik van synoniemen. Wanneer Verspijck b.v. verneemt, dat Hidajat ontsnapt is: ...hati didalam sangat gembira (is hij zeer opgewonden)⁴⁾ en dan heet hij een dozijn verzen achtereen marah (boos), doeka (toornig), bérang (woedend) en garang (woest).

Intusschen krijgt men niet den indruk, dat deze hoogste autoriteit in den lande, die wel veel bevelen geeft en boos wordt als de zaken niet naar wensch verlopen, een flinke en zelfstandige persoonlijkheid is: in de sja'ir althans kan hij niet buiten zijn dienaren (i.c. den pangéran), vooral niet als 't critiek wordt. Wanneer hij er over tobt, dat hij maar niet weet waar Hidajat c.s. kunnen zijn heengevlucht, ontbiedt hij den pangéran, die meent, dat de opstandelingenleider naar kampoeng Kalioean (Kaliwékan?) zal zijn gegaan: résidèn mendengar chabar begitoe/
hilanglah sedikit hati jang moetoë
(op 't hooren daarvan kreeg de Res. weer een sprankje hoop).⁵⁾ Verneemt hij later waar Hidajat zich bevindt, dan zendt hij den pangéran er op af en voegt hem toe:....
lepaslah kita dari kemaloëan (verlos ons van deze schande).⁶⁾ De auteur vat Verspijck's daden en op-

¹⁾ Vs. 812.

²⁾ Vs. 790—91. De tekst (790) heeft terdjoempa^c (?) i.p.v. terdjempat. Dergelijke beschrijvingen van haastig of in angst rennende of vallende lieden zijn ook bijna cliché (vgl. sub 12° en sub 23°).

³⁾ Vs. 802.

⁴⁾ Vs. 451.

⁵⁾ Vs. 516.

⁶⁾ Vs. 599.

treden in hfdst. XVII¹⁾ nog eens samen: major Persepèk, wiens bestuur was 'adil tiada terperi (onuitsprekelijk rechtvaardig)²⁾; die zich zeer verdienstelijk gemaakt had en in Bandjermasin veel straten en pleinen had laten verbeteren, wordt volgens 'adat Kompeni (Gouvernement's gebruik) nu vervangen³⁾ en overgeplaatst. De goerendoer djénderal, aan wien alle Residenten blindelings gehoorzamen, benoemt tot zijn opvolger: 2e. kornel Happé (kol. Happé).⁴⁾ Hem wordt wel minder plaats ingeruimd dan aan Verspijck, maar de auteur is jegens hem niet minder royaal in zijn loftuitingen. En even weinig origineel, evenzeer cliché en niets-zeggend. Hij bestuurt het gewest .... 'adil dan moerah sehari²⁾ (iedereen dag met mildheid en rechtvaardigheid),⁵⁾ en.

terlaloe haloes lakoe dan choeloek /
perintahnja 'adil 'adatnja élok
(hij was fijnbesnaard en beschaafd; zijn bestuur rechtvaardig, zijn leven voorbeeldeloos).⁶⁾ Natuurlijk geniet hij aller liefde, maar is hij als vijand verschrikkelijk. En nog eens heet 't:

kornèl Happé résidèn perwira /
haloes manis bahasa soeara
'adil moerah tidak terkira / ....

(de dappere Res. Happé had een innemende stem en voordracht en was onuitsprekelijk mild en rechtvaardig).⁷⁾ Vrede en welvaart namen onder hem toe en iedereen is tevreden met een bestuurder, die 'adil dan moerah 'arif boediman.. (rechtvaardig, mild, geleerd en verstandig is)⁸⁾ en:

kornèl Happé 'arif mengerti /
bermadah manis menjোকakan hati
(de bekwame en beleidvolle Happé nam ieder door z'n woorden voor zich in).⁹⁾ De opvolger van dezen résidèn perkosa (heldhaftigen Res.) is

¹⁾ Vs. 1154—84.

²⁾ Vs. 1155.

³⁾ Van de werkelijke redenen tot Verspijck's ontslag (v. Rees, II, blz. 394 e.v.) schijnt Sjarif Hasim niets geweten te hebben.

⁴⁾ Vs. 1185—94. E. C. Happé was van 1863 tot '65 Res. Zuider- en Ooster-afd. van Borneo.

⁵⁾ Vs. 1185.

⁶⁾ Vs. 1186.

⁷⁾ Vs. 1190—91.

⁸⁾ Vs. 1192.

⁹⁾ Vs. 1214.

de (civiele) Resident: 3e. toean Tiek (Tiedtke).¹⁾ Hem wordt nog iets minder ruimte geschonken, maar bij wijze van compensatie streeft de auteur in zijn lof op hem naar eenige variatie. Zonder veel succes overigens, al is de inzet „moderner”. Tiedtke is tegoech dan setia (onvoorwaardelijk trouw)²⁾ aan het Gouvernement. Het hs. zegt, dat hij:

.. /dipandang mata sedikit ta^c tjanggoeng
perintahnja baik lampahan djati/
kepada sekalian manteri boepati
haloes manis lakoenja pekerti/
tiadalah pernah mangapkan (?) hati
(zich gemakkelijk wist te bewegen, in z'n bevelen en optreden jegens 't inlandsch bestuur goed en oprecht, innemend van aard en gedrag en nooit anderen kwetsend(?)).³⁾ Zijn bestuur is zegenrijk voor het gewest, maar voor vijanden is hij een verschrikking:⁴⁾
karena ia orang jang bidjak/
sekalian perintah amat bersadjak
(want hij was een beleidvol mensch en zijn bewind getuigde van fijne manieren)⁵⁾ en:
perintah 'adil tidak terperi
mengasihi sekalian hoeloebalang

manteri/

sekalian brandal takoet dan ngeri
(hij was onzegbaar rechtvaardig en al z'n beambten hielden van hem, terwijl hij bij de opstandelingen zeer gevreesd was).⁶⁾ Men zou zonder iemand iets te kort te doen de namen der drie Residenten in deze drie „karakter-schetsen” kunnen verwisselen!

De pangéran geeft dan nog een (proza-)verslag⁷⁾ van de eigenlijke inleiding tot den opstand van Kjai Wangkang, bij welke geschiedenis hij zeer nauw betrokken was.⁸⁾ We

¹⁾ Aan K. W. Tiedtke verwijt E. B. K. (ielstra), Krijgsverrichtingen op Borneo (November 1870—Januari 1871), I. M. T., 1872, blz. 553—603, in de zaak-Wangkang gebrek aan doortastendheid en flinkheid (blz. 558—63).

²⁾ Vs. 1290.

³⁾ Vs. 1304—07.

⁴⁾ Zie noot 1).

⁵⁾ Vs. 1311.

⁶⁾ Vs. 1313—14.

⁷⁾ Hs., blz. 101—10.

⁸⁾ Hiervoor: E. B. K. (ielstra) Krijgsverrichtingen op Borneo (November 1870—Januari 1871), I. M. T., blz. 553—603. Voor het vóórspel tot den opstand van Wangkang (waarvoor: 40°): blz. 557—60. Feiten en data kloppen met de door den pangéran opgegevene.

hooren hoe dit hoofd te Bandjermasin voor den Resident komt, weigert zich van z'n wapenen te ontdoen of zijn, insgelijks bewapende, volgelingen weg te sturen; hoe pangéran Sjarif Hasim, bij wien hij ingekwartierd wordt, met zijn bewaking wordt belast en, de ernstigste gevolgen voor Bandjermasin¹⁾ en voor zichzelf en zijn gezin van een gestreng optreden van den Resident vreezend, dezen herhaaldelijk mondeling en schriftelijk bezweert toch vooral het zachte pedaal te bespelen. Tenslotte laat de Res. zich overhalen²⁾, vergeeft den Wangkang zijn optreden (terwijl deze zijnerzijds berouw huichelt) en staat hem toe naar Marabahan, waar hij oorspronkelijk geïnterneerd was, terug te keeren. Deze geschiedenis wordt bij Kielstra bevestigd, behalve dat daar niets blijkt van de actie van den pangéran en diens aandringen op zachtheid en vergevensgezindheid bij den Resident. Kielstra laakt integendeel scherp het aarzelende, weinig doortastende gedrag van Tiedtke, waarin z.i. de voornaamste oorzaak te zoeken is, dat Wangkang tenslotte tot openlijke rebellie durfde over te gaan.³⁾ De sja'ir is beëindigd: 16 Rabi I H. 1287, d.i. 16 Juni 1870. Het geschrift in z'n geheel, gezien de laatst-beschreven gebeurtenissen (9—13 September 1870), niet vóór eind-September 1870 gereed gekomen.

40°. *Sja'ir perang Wangkang* (Gedicht over den opstand van Wangkang).

Tekst: het gelijknamige Bataviaasche hs., cod. 92.⁴⁾

Een niet zeer belangrijk gedicht, abrupt eindigend, en geschreven door een Hadji Soleiman⁵⁾, een: anak Melajoe orang sabrang (een Maleier van den overwal, d.i. Java), zooals hij zichzelf introduceert. Het behandelt de krijgsbedrijven tegen Wangkang in December

¹⁾ Zoo waarschuwt hij de Europeanen t.p. hun vrouwen en kinderen tijdig in de bënteng in veiligheid te brengen (hs., blz. 108—09).

²⁾ Volgens Kielstra (blz. 558) durfde de Res., hoewel hij over een voldoende militaire macht beschikte, uit vrees voor 't uitbreken van onlusten niet doortasten.

³⁾ Het zou de moeite loonen na te gaan in hoeverre de pangéran werkelijk des Resident's gedrag heeft beïnvloed.

⁴⁾ Onderschrift: Fragment van een Inlandsch gedicht over den oorlog met Wangkang in Z.-O. Borneo. Daarnaast: E. B. K(ielstra), Krijgsverrichtingen op Borneo (November 1870—Januari 1871), I. M. T., 1872, blz. 553—603.

⁵⁾ Kielstra (blz. 598) noemt onder de hoofden, die den 9en Januari 1871, met hun volgelingen den 1en luit. F. H. Albrecht naar soengai

1870—Januari '71, die, voor zoover de schrijver ze persoonlijk meemaakt, betrouwbaar en juist weergegeven zijn. Vrijwel van dag tot dag ¹⁾ — data en expedities stemmen geheel overeen met de bij Kielstra opgegevene — verhaalt de auteur ons van de militaire actie bij Bedandan; de afsluiting der soengai's om Wangkang het ontsnappen te beletten; de vele vergeefsche tochten om den muiteling gevangen te nemen; de verovering van diens sterkte tenslotte en Wangkang's dood en de laatste operaties tegen het overschot van zijn volgelingen.

Uit den aard der zaak zijn het Hollandsche officieren, hoofden en hadji's over wien de auteur in hoofdzaak spreekt en voor ons doel zijn alleen eerstgenoemden van belang. Met name wordt alleen genoemd een toean Komedan namanja Pan-ham (commandant van Ham) ²⁾ en een toean Pèt (Pet? Pit? Veth?), wiens functie duister is. Verder is er meerdere malen sprake van een major of komedan, die meestal de expedities leidt. Bijna steeds ³⁾ is deze, niet met name genoemde, officier te identificeeren met den majoor P. R. de Rochemont. ⁴⁾

Van Pan-ham krijgen de Hadji en een djoeragan keroeis (gezagvoerder van een kruisboot), wanneer hun reeds ter oore gekomen is, dat het gewest hendak berkelahi dengan Kompenni (met de Compagnie wilde vechten) ⁵⁾, in zijn kantoor satoe rahsia (een geheim) te hooren met betrekking tot Wangkang. Welk, dat verraadt hij ook nu niet, maar van den komedan zegt hij: roepanja baik seperti pahlawan / bitjaranja terang kita poen paham.

(hij zag er uit als een held en zijn woorden waren klaar en begrijpelijk). ⁶⁾ Hij raadt den Hadji aan voorloopig, in verband met de onveilige toestanden, niet de rivier af te zakken. Waarop deze aanlegt bij de rakit ('t vlot) van

---

Bedauw vergezelden, eene hadji Sléman, naar alle waarschijnlijkheid de auteur van het hs. (zie ook hieronder).

¹⁾ Aanvankelijk spreekt de auteur slechts van: de 10e, 12e etc. dag van de maand, maar in vs. 387 zegt hij: Diséber namanja boelan (December heette die maand).

²⁾ Vs. 27. Blijkens Kielstra (blz. 556 en elders): de 1e luit. P. P. H. v. Ham, militair commandant van Marabahan.

³⁾ Daar nergens namen genoemd worden kan een enkele keer twijfel bestaan wie er mee bedoeld wordt (zie hieronder).

⁴⁾ Kielstra, blz. 575 en elders.

⁵⁾ Vs. 18. ⁶⁾ Vs. 28.

eene toean Pét, die al vertrokken is, zonder zelfs z'n njonja mee te nemen: sebab soesah didalam pikir (omdat hij zoo gepreoccupeerd was).¹⁾ Hij komt evenwel terug.²⁾ Van v. Ham hooren wij even later nog, dat hij verklaart geen waarde te hechten aan een verzoek om vergiffenis van Wangkang, terwijl een enkele maal zijn naam nog figureert onder de leiders van patrouille-tochten.³⁾ Nog vernemen wij van de komst van den Resident⁴⁾ en de vergadering, die hij met de hoofden belegt maar waarbij zijn pogingen, van hen Wangkang's verblijfplaats te weten te komen, mislukken: zij zwijgen uit vrees voor diens schoonzoon, Hadji Demang⁵⁾, ook aanwezig, die z'n vreugde daarover later niet bedwingen kan. Daarna worden ons stuk voor stuk verschillende expedities en patrouilletochten verteld. Het aandeel van den auteur bestond aanvankelijk slechts in troepen-vervoer en 't bewaken van kleine soengai's.

Bij één van die vergeefsche pogingen om Wangkang gevangen te nemen, op den 15^{en} van de maand⁶⁾, trokken de troepen in de beste stemming uit:

kapitan litnan soeka tertawa/
opas dan mandoer ada dibawa.

(kapiteins en luitenants lachten van harte; zij namen hun oppassers en mandoers mee).⁷⁾ De vogel blijkt evenwel wederom gevlogen. Den 23^{en} wordt de djoeragan keroeis

1) Vs. 42.

2) Dan hooren we van hem niet verder. Later komen alleen een paar van zijn menschen bericht brengen van een treffen tusschen muitelingen en Mangkoe Sari, een bondgenoot (vs. 246 e.v.).

3) B.v.: vs. 406 e.v., op een expeditie op den 30en December (vgl. Kielstra, blz. 595) met een kapitan Belokland (vs. 407) d.i. kapt. J. C. v. Blokland (Kielstra, t.z.p.). Het is niet zeker of met de Komedan, wien in vs. 70 een belangrijk aandeel in de voorbereiding der operaties wordt toegekend:

perang Wangkang soedah dia toer/
oléh Komedan didalam kantor

(de oorlog tegen Wangkang was door den Commandant in z'n bureau voorbereid) v. Ham bedoeld wordt of de militaire commandant, overste K. F. Schultze (Kielstra, blz. 566 en elders).

4) C. C. Tromp (Kielstra, blz. 564). De conferentie van 12 December te Marabahan (Kielstra, blz. 576).

5) In de sja'ir is deze Hadji Demang steeds de tegenvoeter van den trouwen loyalen Hadji Soleiman. Blijkens vs. 360 e.v. zou het de Hadji Kjai Demang Wangsa Negara, districtshoofd van Bekompany en Doessoen zijn, bij Kielstra op blz. 592 genoemd. Op blz. 556 noemt Kielstra hem echter volkomen betrouwbaar „ofschoon een schoonzoon van Wangkang.”

6) 15 December op een gerucht, dat Wangkang zich ten Zuiden van Marabahan zou bevinden (Kielstra, blz. 583).

7) Vs. 164. Dat soeka tertawa is overigens cliché.

ziek en er komt een dokter aan boord:

komedan dokter toeroen disitoe /
sakitnja djoeragan baharoe tentoe.

(hij ging weer van boord en toen eerst wisten wij wat de djoeragan mankeerde).¹⁾ Als de Hadji eindelijk stroomafwaarts kan en mag gaan (naar Bandjermasin), bevindt hij, dat de Poeasa daar vanwege de onlusten stil verloopt, maar de Kompeni sangat gembira (Comp. zeer verheugd)²⁾ is over het gunstig verloop der krijgsbedrijven. De beslissende expeditie tegen Wangkang's sterkte op den 27^{en}³⁾ maakt de Hadji met de hulpstroepen in haar geheel mee.⁴⁾ Tenslotte stiet men op den vijand en een verraderlijk salvo van orang soeroehan (onderhandelaars i.c.) van Wangkang brengt den commandant tot woede en: . . . dengan segera soeroeh memasang (haastig gaf hij bevel tot vuren).⁵⁾ De bèntèng wordt in storm genomen en Wangkang gedood⁶⁾, maar ook:

kompeni loeka ampat orang /
major djoega kena sekarang.

(de Comp. had 4 gewonden, w.o. de major).⁷⁾ De zege is echter behaald en: banjaklah toean soeka tertawa . . . (vele heeren lachten uit volle borst).⁸⁾ In triomf voert men Wangkang's gele koningsvaan mee. Onze Hadji is licht gewond en heeft zich beter gedragen dan H. Demang, op wien de commandant hevig vertoornd is, omdat hij direct bij 't eerste schot naar de achterhoede gevlucht is.⁹⁾ Nog een enkele maal hooren wij iets van maj. de Rochemont: tevoren, dat hij eens uitrukt dengan tamboer moesikan (met trommelslagers en muziek),¹⁰⁾ en later als hij de onderwerping van een paar

1) Vs. 265.   2) Vs. 271.

3) De expeditie van den 27^{en} December onder maj. de Rochemont (Kielstra, blz. 590—94).

4) Vs. 290 e.v. Hij was nog een oogenblik tiada njaman (niet op zijn gemak) omdat hij met z'n mannen rechts (van de soengai, waarlangs men optrok n.l.) aan 't werk was gegaan (openkappen van struikgewas) in plaats van links, zooals de komedan gelast had.

5) Vs. 332. Hiervan wordt bij Kielstra niets gemeld.

6) Dit vernam men pas later en eerst den 8^{en} Januari '71 werd zijn lijk gevonden (Kielstra, blz. 595, 597).

7) Vs. 344. De Rochemont werd in de dij gewond. 't Aantal gewonden bedroeg 5 (Kielstra, blz. 593).

8) Vs. 347.

9) Vs. 360 e.v. Dit wordt bevestigd bij Kielstra (blz. 592).

10) Vs. 188 e.v.

opstandelingen aanvaardt terwijl: . . . k o m e d a n d j o e g a
t o e l i s d i k a n t o r (hij in z'n kantoor zat te werken).¹⁾

De komedan (al dan niet de Rochemont) stelt groot vertrouwen in H. Soleiman en geeft hem eenige gevangen brandal (muitelingen) over, daar hij de orang kom-peni (de inlandsche troepen of hulp-benden?) niet vertrouwt, maar op H. Demang's verzoek hem één van hen toe te vertrouwen gaat hij niet in.²⁾ Later geeft hij S. Soleiman toestemming op eigen verantwoording te gaan patrouilleeren, mits: . . . d j a n g a n m e n d j a d i p e r a n g b e s a r (hij zich van gevechten van grooten omvang verhiel).³⁾ De Hadji geeft hoog op over wat hij zal doen, maar:

k o m e d a n b i l a n g : s a b a r s a h a d j a /

H a d j i d j a n g a n m a r a h p a d a k i t a

(de commandant verzocht hem geduld te hebben en niet boos op hem te worden)⁴⁾ en slaat een gezamenlijke actie voor.

Nog een enkele versregel worde volledigheidshalve gememoreerd: 1°. aan boord van de „Onrust” bevindt zich een officier over wien de Hadji slecht te spreken is:

i t o e o p s i r t i a d a b e r a k a l /

d e n g a n k i t a s e p e r t i t a k e n a l .

(die officier was niet wel bij z'n hoofd: hij deed net of hij ons niet kende).⁵⁾ 2°. Hadji Demang, wiens houding jegens 't Gouvernement de auteur steeds verdacht poogt te maken, zegt minachtend t.a.v. iemand, die enkele volgelingen van Wangkang gevangen genomen heeft:

d j o e r a g a n k e r o e i s o r a n g a p a ? /

d i a s a t o e o r a n g O l a n d a !

(Wat is die gezagvoerder voor een vent? Een Hollander!)⁶⁾

In dit gedicht viel slechts een zeer flauw en zijdelingsch licht, en dan nog blijkbaar niet opzettelijk, op de leidende officieren.

Gezien de gebeurtenissen, die het beschrijft, moet dit hs. van begin 1871 dateeren.

41°. *De Atjeh-oorlog.*

Hierover de volgende, door ons geraadpleegde werken:

1) Vs. 399. Misschien is hier (en later) weer de militaire commandant van de Z. & O.-afdeeling, luit. kol. Schultze, bedoeld.

2) Vs. 431—59.

3) Vs. 526.

4) Vs. 534.

5) Vs. 385.

6) Vs. 430.

I. a. De eerste Atjeh-expeditie (het Bataviaasche hs., cod. CCCLXII).

b. Soerat Tjarita Goepernemen Wolanda perang negeri Atjeh (Verhaal over den oorlog van het Nederlandsch Gouvernement met Atjeh), het gelijknamige Bataviaasche hs., cod. CCCLXII.

II. Sja'ir perang Atjeh (Gedicht over den Atjeh-oorlog) in de Hollandsche vertaling van E. Blok, T. B. G., XXX, blz. 568—95.¹⁾ De beide eerste in proza, namen wij tezamen, het derde (zonder Maleischen tekst gepubliceerd) apart.

Ad I. Het eerste hs. behelst de aanleiding tot den oorlog en de eerste Atjeh-expeditie, en is blijkens een mededeeling aan 't slot een getrouw verhaal van de gebeurtenissen, toen Toeankoe Hasjim van het Oosten en Tengkoë Kadi van het Westen kwamen om onderzoek te doen naar de oorzaken van den oorlog. Wie de auteur ook is, hij is zeer anti-Nederlandsch en behoorde, blijkens de uitvoerigheid waarmee hij het voorspel van den krijg beschrijft en de zeer tendentieuze voorstelling, die hij daarvan geeft, blijkbaar tot de Atjehsche oorlogspartij, die in den Rijksbestierder Habib Abdoe'r Rachman haar hoofdman had. Het tweede verhaal is kennelijk van de hand van een onpartijdig, eerder Hollandsch-, dan Atjehsch-gezinden schrijver, die beweert²⁾ een ooggetuigen-verslag te geven.³⁾ Hij behandelt ook nog de expeditie v. Swieten tot diens vertrek. Veel minder dan de auteur van a neemt hij deel aan den oorlog. Hij is eigenlijk slechts toeschouwer en is te beschouwen als een vertegenwoordiger van die groote massa Atjehers en vooral in Atjeh gevestigde kooplieden van elders, die slechts uit vrees voor represailles van de machtige oorlogspartij niet openlijk de zijde der Hollanders durfden kiezen. Neemt men ook hier de noodige reserve in acht t.a.v. de

¹⁾ Daarnaast: 1°. A. W. K. ter Beek, De vier eerste jaren van den Atjeh-oorlog. 2°. E. B. Kielstra, Beschrijving van den Atjeh-oorlog, dl. I.

²⁾ b, blz. 15.

³⁾ b, blz. 7 zegt, dat een zekere Said Moehammad Mashoer, die met schrijver's schoonzuster gehuwd was, en een Javaansch volgeling bij hem logeerden. Kielstra (I, blz. 177) noemt onder de spionnen voor de 2e expeditie gebruikt eene Said Mohamad bin Abdoel Rahman Misjoer, die in Kampong Djawa (bij Kota Radja) een huis en een vrouw had. Hij was vergezeld van den sergeant Santrie. Dit zijn kennelijk de beide in 't hs. genoemde personen.

chronologie, dan zijn beide hss. betrouwbaar genoeg en geven een niet al te zeer van de Hollandsche beschrijvingen afwijkend beeld van de eerste jaren van den Atjeh-oorlog.

Behandelen wij eerst het voorspel tot den krijg¹⁾:

a. De auteur laat het voorkomen of per Z. Ms. „Djambi” een verzoek van het Nederlandsch Gouvernement tot het aanknoopen van vriendschapsbanden aan den Sultan wordt overgebracht. De vorst wil zich 6 maanden beraden, waarna Panglima Tibang Mohammed met ter zake dienende brieven (?) niet alleen het sultanaat, maar ook Singapore en P. Pinang gaat bereizen. Hij geeft daar brieven af aan den Engelschen gouverneur en den Amerikaanschen consul, .. omdat Pinang en Malaka onder Singapore ressorteeren(!?).²⁾ Door een paar Hollandsche kooplieden overgehaald, gaat de Panglima naar Riouw om met den Nederlandschen resident aldaar besprekingen te voeren. Op diens dreigende verklaring, dat binnenkort, in de Poeasa-maand, een groote vloot in Atjeh het antwoord op het Hollandsche verzoek voornoemd zal komen halen en bij weigering den oorlog zal verklaren, antwoordt de Panglima, even onverschrokken als gevat, dat die maand bij de geloovigen zeer in trek is om te vechten. Na ruggespraak met Batavia slaat de Resident, wien dit antwoord blijkbaar geïmponeerd heeft, een vriendelijker toon aan. Men wil Atjeh geen kwaad doen, hoewel men zeer blijft aandringen op aanvaarding van de aangeboden vriendschap.³⁾ De Panglima kan hierover niet beslissen, maar vraagt 3 maanden uitstel om zijn Sultan te raadplegen, en dit wordt schriftelijk vastgelegd.⁴⁾ Na een tweede bezoek aan Riouw waarbij de Panglima 6 maanden uitstel bedingt en verkrijgt, weet hij ook gedaan te krijgen, dat de door de Hollanders buitgemaakte Atjehsche schoener, de „Gipsy”, met schade-

¹⁾ Uitvoerig behandeld omdat het wegens z'n tendenz en verdraaiing der feiten karakteristiek mag heeten voor de houding van den Atjeher tegenover den gehaten kafir.

²⁾ Wat hij hiermee zeggen wil is mij volmaakt duister. Wil hij den lezer suggereeren, dat Atjeh van z'n a.s. verbond met de Hollanders ook de Maleische rijkjes op 't schiereiland (en hun soeverein: 't Engelsch Gouvernement) op de hoogte wilde brengen? En die Amerikaansche consul dan? Duidelijk is in ieder geval, dat de auteur een draai probeert te geven aan de pogingen van Atjeh buitenlandse mogendheden voor zich te interesseeren. (Vgl. Kielstra, I, 3e hfdst., blz. 46—64: „De aanleiding tot den oorlog. De oorlogsverklaring”).

³⁾ a, blz. 1.

⁴⁾ Hiervan staat niets bij Kielstra.

vergoeding teruggegeven wordt. 3 weken na zijn terugkeer in Atjeh (Z. Ms. „Djambi” bracht hem terug) ¹⁾ komt een oorlogsschip afsluiting van het vriendschapsverdrag eischen. Des Sultan's tegenwerping, dat de 6 maanden nog niet om zijn, wordt grofweg afgewezen met de mededeeling, dat men niet langer wil wachten en een pertinent antwoord eischt op de vraag, of de Sultan in een ondergeschikte positie t.a.v. het Gouvernement wil toestemmen. Wat deze weigert. ²⁾

M.a.w.: De auteur laat het voorkomen of in de bedenktijd, die Atjeh's Sultan zich bedongen had om zich te beraden over een van de Hollanders uitgegaan verzoek tot het sluiten van een verbond, de laatsten hun ongeduld en agressieve bedoelingen niet langer konden bedwingen: eerst bedreigden zij den Panglima, maar lieten zich door hem intimideeren; dan pleegden zij zeeroof, maar gaven de buit tenslotte toch maar liever goedschiks terug. Intusschen bleef Atjeh even lankmoedig en geduldig. Tot de verraderlijke Nederlanders eensklaps niet langer konden of wilden wachten en niets meer of minder eischten dan onderwerping van den Sultan aan het Gouvernement! En om de kroon op dit alles te zetten, lossen zij 5 dagen later (op Donderdag 27 Moeharram, d.i. 27 Maart — 1873 n.l.) ³⁾ een schot op de kota, dat iedereen verstomd doet staan over een dergelijke schending van het oorlogsrecht. Dit is 't begin van een dagelijks in intensiviteit toenemende beschieting, totdat na 10 dagen de Atjehers hun geduld verloren (sic!) en 't vuur gingen beantwoorden. Intusschen waren wel 24 nieuwe schepen ter reede gearriveerd. ⁴⁾

b. Deze auteur geeft van het voorspel een heel andere voorstelling: hij begint ⁵⁾ met ons op de hoogte te brengen van de oneenigheid tusschen Habib Abdoelrahman en Teng-koe Panglima Tibang, die elkaar over het hoofd van den jongen Sultan ⁶⁾ het oppergezag over Atjeh betwistten. Toen de eerstgenoemde naar Turkije was gegaan (ke-I s t a m b o e l ⁷⁾), begaf zich de Panglima uit vrees voor

¹⁾ Volgens Kielstra (I, blz. 46) werden de gezanten per s.s. „Mar-nix” teruggebracht. ²⁾ a, blz. 2.

³⁾ De datum is juist (Kielstra, I, blz. 64). Zie hieronder.

⁴⁾ a, blz. 2. ⁵⁾ b, blz. 1/2.

⁶⁾ S. Aladin Mahmoed Sjah was 14 jaar, toen hij aan de regering kwam en stond onder voogdij van den Arabischen rijksbestierder (Kielstra, I, blz. 38).

⁷⁾ Hij is inderdaad in Januari 1873 naar Turkije gegaan om dit land tegen de Hollanders te hulp te roepen (Kielstra, I, blz. 179).

den rijksbestierder en diens plannen, naar Riouw, met de bedoeling Atjeh onder 't Nederlandsche Gouvernement te stellen. Ook gaat hij naar Singapore naar een Consul-Generaal (?) en knoopt, in afwachting van het antwoord uit Batavia, ook besprekingen aan met den Komsol Amerika (Amerikaanschen consul). Wat er daarna tusschen hem en de Nederlanders voorgevallen is, weet de auteur niet, maar de Panglima keerde met vele kostbaarheden terug. Dan komt een Gouvernement's oorlogsvloot ter reede en eischt antwoord,¹⁾ wáárop verzuimt de auteur te vertellen. De Sultan en de rijksgrooten vergaderen en 't gerucht doet de ronde, dat hij, de Sultan, het land verkocht heeft.²⁾ In ieder geval willen de hoeloebalangs van geen onderwerping weten: *Kami sekali² tida^c soeka berlindoeng dibawah perintah Wolanda. Djikalau lain bangsa boléh kita berpikir...* (Wij wenschen allerminst onder Nederlandsch gezag te komen. Betrof het een ander volk, dan zou er over te denken zijn).³⁾ Iedereen is vast besloten goed en bloed voor Atjeh's onafhankelijkheid veil te hebben: *dikalau soedah habis mati kita semoeanja dalam perang biarlah diambil tanah kosong sadja jang pandjang* (als wij allen gesneuveld zijn mogen zij al deze ledige, uitgestrekte landstreken hebben).⁴⁾ Waarna, zeer in 't kort, verteld wordt, dat de schepen een bombardement openen en de Nederlandsche troepen, de Atjehers verslaande, de kota innemen.⁵⁾

Deze auteur laat het dus voorkomen of een interne Atjehsche quaestie reden is geworden van Panglima Tibang's aanbod tot onderwerping aan het Gouvernement; of de Panglima, om meerdere ijzers tegelijk in 't vuur te hebben en blijkbaar met hetzelfde doel, met Engeland en Amerika onderhandelde. Wat daarop volgde weet hij niet maar wel weet hij, dat na Panglima Tibang's terugkeer, een Nederlandsche vloot voor Atjeh verschijnt en dit aanleiding wordt

¹⁾ b, blz. 4.

²⁾ Vgl. dit met II, waar Panglima Tibang hiervan beschuldigd wordt.

³⁾ b, blz. 5.

⁴⁾ b, blz. 5. Of dit werkelijk gezegd is, doet er minder toe: ongetwijfeld geven zij de toen heerschende krijgsvreemde stemming goed weer (vgl. Kielstra, I, blz. 58).

⁵⁾ b, blz. 5.

tot een bewogen vergadering van den „Rijksraad”, waarin de rijksgrouten zich allen oorlogszuchtig en fel anti-Hollandsch betoonen; waarna de krijg losbarst. Een voor ons veel vriendelijker voorstelling van zaken dan bij a! Buitendien is Panglima Tibang's rol hier een heel andere dan in a. ¹⁾

Vergelijkt men beider mededeelingen met Nederlandsche berichten, dan valt de ware toedracht, bezien en geïnterpreteerd door de inheemsche bevolking van Atjeh, daaruit wel te construeeren: Bij het eerste bezoek van de „Djambi” aan Atjeh (eind 1871) ²⁾ sloeg de oppermachtige rijksbestierder Habib Abdoelrahman reeds een hoogen toon tegen onze gezanten aan, en kort daarop berichtte de Britsche Regeering ons, dat hij den gouverneur der Straits gepolst had over een verbond tegen Nederland. September 1872, ± 4 maanden na het tweede bezoek van de „Djambi” (Mei 1872) ³⁾ aan Atjeh, kwam Panglima Tibang Mohammed, sjahbander van Atjeh, bij den Resident van Riouw. De laatste vernam van hem van den strijd tusschen de Arabische, oorlogszuchtige, partij onder Abdoelrahman en de meer verzoeningsgezinde, die de Panglima vertegenwoordigde. ⁴⁾ De Res. moest hem echter terugzenden, daar hij geen volmacht van den Sultan kon overleggen en alleen met een officiëel gezant van hem onderhandeld kon worden. ⁵⁾ In December teruggekeerd beklaagde de Panglima, ditmaal voorzien van een eigenhandig schrijven van den Sultan, zich over 't opbrengen van de „Gipsy”. Men geeft deze wel terug maar: ter berechting, want de schoener was in beslag genomen op zeer ernstige vermoedens van zeeroof. ⁶⁾ Op de terugreis naar Atjeh blijkt, dat de gezanten hun oponthoud in Singapore benut hebben om met de Italiaansche en Amerikaansche consuls contact te zoeken. ⁷⁾ Men vindt hierin aanleiding den Commissaris

¹⁾ En: dan in II!   ²⁾ Kielstra, I, blz. 38—40.

³⁾ Kielstra, I, blz. 41. a spreekt van één bezoek vóór en één ná Panglima Tibang's reis naar Singapore. b zwijgt hierover.

⁴⁾ Dit bij b. a laat het souverain voorkomen of de Panglima de ware vertegenwoordiger van het één-en-ondeelbare Atjeh was. b is trouwens beter op de hoogte van 't doel van zijn zending dan a.

⁵⁾ Kielstra, I, blz. 42. Men vergelijkte hiermee de merkwaardige voorstelling van zaken bij a (blz. 1).

⁶⁾ Kielstra, I, blz. 43—44. Alleen a spreekt van twee bezoeken, b haalt ze (zooals nog nader blijken zal) door elkaar. Ook vermeldt b het „Gipsy”-incident niet, a wèl.

⁷⁾ Kielstra, I, blz. 46. b geeft hiervan een naïef-onschuldige verklaring maar spreekt kennelijk niet met opzet onwaarheid.

Nieuwenhuysen (met 4 schepen)¹⁾ te zenden om opheldering te vragen, eventueel den (overigens onvermijdelijk-geachten) oorlog te verklaren. Dit gebeurt den 25^{en} Maart 1873 als de Sultan niets dan ontwijkende en niets-zeggende antwoorden blijft geven. De Sultan bedingt dan nog een paar dagen uitstel en betuigt z'n vriendschappelijke gezindheid.²⁾ Nieuwenhuysen stemt toe op voorwaarde, dat de samenscholingen van gewapend volk en de arbeid aan strandversterkingen zullen ophouden. Den 27^{en} Maart wordt, bij wijze van waarschuwing, als n.l. toch samenschooling plaats grijpt, door de „Citadel” een schot gelost op een oostelijke versterking.³⁾ 28 Maart herhaalt zich het verschijnsel van samenrottingen, waarop de „Marnix” 12 schoten lost. En als de gestelde termijn verstreken is beginnen de schepen een, ongeregeld⁴⁾, bombardement. 5 April arriveerde de vloot met de expeditie-Köhler voor Atjeh.⁵⁾

Stonden wij bij het weergeven van dit voorspel lang stil, omdat het van beide hss. het meest curieuze deel vormt, voor de rest kunnen wij kort zijn.

Vanzelfsprekend staat de auteur van a bij de aanvanke-lijke (overigens zwaar-bevochten) successen der Nederlanders maar heel even stil, en wijdt breed uit over het gevecht van Donderdag 8 Sjafar (d.i. 7 April), waarbij de Nederlanders tot de hoofdpoot van den kraton waren doorgedrongen, maar door den van zijn morgengebed terugkeerenden Sultan met enorme verliezen werden teruggeslagen.⁶⁾ Zij moesten achtereenvolgens de in puin geschoten mesjdjid en daarna ook hun strandbivak ontruimen. Tenslotte schepen zij zich in, hun tenten achter zich verbrandende. De Atjehers, die hen voortdurend op de hielen

¹⁾ Vgl. Kielstra, I, blz. 60—64.

²⁾ Dat bleef hij tot den 1^{en} April toe doen, dus nog na het verstrijken van den termijn van uitstel, daarbij steeds de, tenslotte door Nieuwenhuysen geëischte, erkenning van Nederland's soevereiniteit ontwijkend (Kielstra, I, blz. 64. Vgl. a, blz. 2).

³⁾ Kielstra, I, blz. 64. Dit is het schot waar a (blz. 2) van spreekt: het werd gelost binnen de termijn van uitstel, wat a's auteur handig aangrijpt om den lezer te suggereeren, dat de Hollanders een verraderlijken inbreuk op de krijgsgebruiken pleegden.

⁴⁾ Kielstra, I, blz. 64.

⁵⁾ Kielstra, I, blz. 83.

⁶⁾ a, blz. 2—3. Het gevecht vond den 16^{en} April plaats (Kielstra, I, blz. 148; Ter Beek, blz. 28). De Nederlanders wisten niet, dat zij zich voor den kraton bevonden (Kielstra, I, b.v. blz. 142; Ter Beek, blz. 28). Curieus is, dat gen. Köhler's dood niet vermeld wordt († 14 April).

zaten, maken hun heele legertroups buit.¹⁾ De auteur eindigt met er op te wijzen, dat het Nederlandsch Gouvernement door een en ander veel schade te lijden kreeg, want ook Riouw kwam in opstand, buitendien treedt het door z'n blokkade van de kust, waarbij zelfs non-combattanten (vischers en koopvaarders) niet ontzien worden, alle oorlogsrechten met voeten.²⁾

De auteur van **b** babbelt gemoedelijk verder over de verschrikkelijke gevechten om de missigit; den dood van den *kepala perang* (expeditie-chef), die: *mendapat pelor... sedang mengéker diatas* (getroffen werd, terwijl hij door z'n kijker stond te turen)³⁾ en de ontzuiming door de Hollanders van de moskee. De auteur heeft met eigen oogen kunnen constateeren⁴⁾, dat zij het er hard te verduren hebben gehad en wat den Atjehers in handen valt is rotte waar.⁵⁾ Daar hij het strandbivak, waar de troepen van 17—25 April verbleven⁶⁾, niet vermeldt, maar overgaat tot het vertellen van gebeurtenissen uit de periode tusschen de 1e en de 2e expeditie (waarbij wij een indruk krijgen van de door het Gouvernement bedreven en door de Atjehers gevreesde spionnage)⁷⁾ valt aan te nemen, dat hij beiden — vertrek missigit en vertrek Atjeh — ook verwacht. Hij vertelt hoe de blokkade van de kust een prijsstijging voor alle waren veroorzaakt: 1 *kapal apioen* (scheepsloading opium) kost 100 ringgit, 1 *kajoe kain poetih* nr. 24 (blok wit katoen nr. 24) 12 ringgit. Cholera komt het land teisteren en de auteur doet een curieus verhaal van een in de VI Moekims opgevischte kist, die i.p.v. geld het lijk bleek te

¹⁾ Op 28 Sjaraf H. 1290 (**a**, blz. 3), d.i. 27 April 1873. Bij de inscheeping (25—28 April) werden vivres e.d. ook ingescheept. Wat niet meegenomen kon worden werd verbrand. 29 April '73 verliet de vloot de reede (Kielstra, I, blz. 161). Wat de Atjehers buitgemaakt kunnen hebben is niet duidelijk.

²⁾ Men proeft de machteloze verontwaardiging van den Atjeher over deze snuikende blokkade.

³⁾ **b**, blz. 6. Bevestigd bij Kielstra, I, blz. 130; Ter Beek, blz. 27. De tekst heeft *m en j i k i r*. Ik gis dat dit *mengéker* (een klanknabootsing voor kijker) moet zijn.

⁴⁾ Na het vertrek der Nederlandsche troepen bezocht hij de mesjdjid (**b**, blz. 7).

⁵⁾ Volgens Kielstra (I, blz. 151) werd alles meegenomen op een paar vaten zout vleesch na, waarvoor men geen dragers had, en die men in de moskee begroef.

⁶⁾ Kielstra, I, blz. 150; Ter Beek, blz. 28.

⁷⁾ **b**, blz. 7—9. De Said Moh. Mashoer voornoemd. Voorts het avontuur van een Hollandsche schipbreukeling, die in Atjeh belandt en, van spionnage verdacht, maar juist den dood ontspringt (**b**, blz. 8).

bevatten van een djénderal dari bangsa Italian (Italiaansche generaal), die aan de cholera gestorven was.¹⁾ Zóó kwam de ziekte in het land.²⁾ Waarna hij zonder nadere inleiding overgaat tot de 2e expeditie: de expeditie-van Swieten.³⁾ Hij vertelt, dat deze landde bij Koeala Lae⁴⁾, zich dóórvocht naar Penajoeng (tegenover Planggehan)⁵⁾; hoe des auteurs kampoeng door de Hollanders bezet werd; hoe een Javaan pakai bintang (met een decoratie)⁶⁾ een brief van Pan-soewiten (v. Swieten) en toean D-é-v-é-p-e-r⁷⁾ aan den Sultan overbracht en door dezen vermoord werd. Zonder het verlies van den kraton met zooveel woorden te vermelden vertelt hij, dat de Sultan zich tenslotte laat overhalen om te vluchten, maar kort daarop sterft, meer tengevolge van zorgen over het gedrag van zijn hoofden en 't wantrouwen van zijn eigen volk, dan uit verdriet over het verlies van zijn kraton. Hij sterft te Pakoer(?)⁸⁾ maar de Kompeni bestelt hem later te Tjotabada⁹⁾ ter aarde, waar hij nog rust. Dan vertrekken Persepèk (Verspijck), Pan-soewiten (v. Swieten) en Denéper (de Neve), en Pèl (kol. Pel) blijft in de kraton achter. Van het eerstgenoemde drietal zegt de auteur: Itoe toean² poenja kebaktian tiada boléh dikatakan hingga orang Atjeh bilang: djika Islam toean Pan-soewiten boléh djadi 'ali sebab djikalau dapat tangkap orang djahat bawa menghadap dia selamanja kasih wang (zij waren onuitsprekelijk vroom, vooral v. Swieten, zoodat de Atjehers zeiden: Als hij Mohammedaan was zou hij een hoogverhevene

¹⁾ Kielstra (I, blz. 289) geeft de sleutel tot dit vreemdsoortige verhaal: de commandant van een door het Gouvernement gecharterd Italiaansch transportschip (de „Maddaloni”), een generaal Nino Biscio, was 12 December '73 aan cholera gestorven en op Poelau Toean in een ijzeren waterkist begraven. Later bleek het graf geschonden en de kist verdwenen te zijn.

²⁾ b, blz. 9. ³⁾ b, blz. 9—14.

⁴⁾ Koeala Loeë, op 9 December 1873 (Kielstra, I, blz. 224 e.v.; Ter Beek, blz. 31—34).

⁵⁾ Kampoeng Djawa, de woonplaats van den schrijver.

⁶⁾ Dit is de Javaan Mas Soemo Widikdjo (Kielstra, I, blz. 189—90; 253, 282; Ter Beek, blz. 33—34), wiens treurig einde juist wordt weergegeven.

⁷⁾ b, blz. 14 geeft Denéper. Dit maakt het waarschijnlijk, dat hier de chef van de staf, kolonel de Neve bedoeld is (Kielstra, I, blz. 182; Ter Beek, blz. 31).

⁸⁾ Pager Ajer (6 Januari 1874) volgens Kielstra, I, blz. 325.

⁹⁾ Tjoetbada bij Kielstra, I, blz. 325.

zijn, want aan iedereen, die een gevangen vijand voor hem bracht, placht hij geld te geven).¹⁾ De Hollandsch-gezinde t e n g k o e²⁾ kregen bij hun vertrek p e r s è n (cadeaux). **b** is gedateerd: Kotaradja, kampoeng Planggahan, 10 April 1884.

Ad II. Dit gedicht behandelt, in ouden sja'ir-trant, de aanleiding tot den Atjeh-oorlog²⁾, de expeditie-Köhler en haar échec. Het is zeer sterk anti-Hollandsch en Islamitisch getint. Wanneer men evenwel een scherper waarneming, een duidelijker beeld van den Nederlander hier meent te zullen aantreffen, zij het een door haat en partijdigheid niet geheel zuiver, dan zal men teleurgesteld worden.³⁾ De auteur beoogde slechts een sja'ir naar traditioneel model te scheppen, waarin de overwinning der Atjehers, of nog beter gezegd: der geloovigen op de kafir, moest worden geglorifieerd. Het zal den lezer daarom niet verbazen, dat de gevechten, waarin onafgebroken geschoten wordt, zeer hevig zijn en vooral aan onze zijde vele dooden vallen: dat heldendaden alléén aan Atjehschen kant bedreven worden⁴⁾; dat telkens weer herhaald en extra-nadruk gelegd wordt op de dapperheid der Atjehers, die „slechts met een gedoebang” gewapend zijn e.d.m.; dat in dezen „heiligen” oorlog Allah met de geloovigen is, van wie er ondanks de hevigste bombardementen nooit meer dan twee of drie sneuvelen.⁵⁾ Noch behoeft het hem te verbazen, dat de djénderal c.s. zich bijzonder verbazen over de moed der Atjehers, die zij, Hollanders, die elders zoovele lauweren geoogst hadden, maar niet kunnen verslaan.⁶⁾ Het Nederlandsche, d.i. niet-inheemsche, karakter der tegenstanders kon in een dergelijke sja'ir natuurlijk niet tot z'n recht komen.

In de eerste plaats is daar de djénderal (gen. Köhler), van wien wij weinig anders hooren, dan dat hij boos wordt en zich opwindt als hij wéér een nederlaag moet incasseer-

1) **b**, blz. 14. De tekst (Lat. karakter) heeft toengkeb i.p.v. tangkep en van Soewiten.

2) Panglima Tibang heet hier Mant(e)ri Rampang.

3) Daaraan kan het feit, dat 't gedicht in vertaling voor ons ligt geen (noemenswaardigen) schuld hebben.

4) Vooral die welke de Atjehsche legeraanvoerder bedrijft (vs. 121) en die van een halfwassen knaap (vs. 161 e.v.). Wij volgen de nummering van Blok, die elk vier-regelig couplet een vers noemt en als zoodanig telt.

5) Vs. 146.

6) B.v. vs. 150 e.v.

ren. ¹⁾ Waarop hij dan maar weer den aanval beveelt. Persoonlijk aan de gevechten deelnemen doet hij niet: hij slaat ze uit de verte gade. ²⁾ Hij vindt op merkwaardige, ja: bovennatuurlijke wijze den dood. Wanneer tenslotte de Hollanders, beschaamd en ontmoedigd, een wapenstilstand van 3 maanden bedingen, na verloop van welke termijn zij zullen terugkeeren (sic!) ³⁾, en allen zich in 't kamp om gen. Köhler hebben geschaard, wordt deze plotseling door een schot doodelijk getroffen. Het heilig kanon, zegt de auteur, had gesproken uit de diepten der zee(!). ⁴⁾

Wat de Nederlanders in 't algemeen betreft, zij betoonen tegenover Atjehsche grooten groot (en, zou men uit 't gedicht opmaken, verschuldigd) respect. Als in 't begin de verraderlijke Manteri Rampang te Betawi komt, laat de djénderal (de G. G. i.c.) hem met saluutschoten ontvangen. Men leze er verder de vergadering ⁵⁾, die de djénderal belegt met zijn machtige mannen, waarin tot den oorlog besloten wordt, eens op na en hoe de Resident van Riouw, als was hij een vazal van den G. G., met mannen en wapenen bijstand komt verleenen, om te beseffen hoezeer alles aangepast is aan Maleische behoeften, Maleische literaire traditie en opvattingen.

Het Nederlandsche leger komt er in zooverre niet slecht af, dat het (beantwoordend aan de eischen van klassieke sja'irs) ondanks herhaalde nederlagen toch maar weer ten strijde trekt en veel en hevig schiet. Overigens is het wel begrijpelijk, dat 't het eerste op den duur met gemengde gevoelens gaat doen: „de eene lachte, d' ander zag droef.” ⁶⁾ Merkwaardig is ook de wijze waarop de Hollandsche soldaten, volgens de auteur, hun entrée maken in Atjeh: „hoog zwaaien zij hun wapenen, hun loopen wordt springen en hun marsch wordt een ren.” ⁷⁾ De aanleiding tot den oorlog is volgens dit gedicht de volgende: Manteri Rampang moest voor zijn Sultan „onuitsprekelijk rechtvaardig en mild” te

¹⁾ Herhaaldelijk. Dit is trouwens cliché.

²⁾ Vs. 150 e.v.; vs. 179. Blijkens Kielstra en Ter Beek leidde Köhler natuurlijk ook niet persoonlijk de verschillende expedities en verkenningstochten, welk feit de dichter in bovenstaanden vorm onder woorden brengt.

³⁾ Vs. 189 e.v. De Atjehers dagen hen uit maar met alle beschikbare Nederlandsche soldaten op te komen.

⁴⁾ Vs. 199. Het hoeft geen betoog, dat een en ander pure fantasie is.

⁵⁾ Vs. 63 e.v.

⁶⁾ Vs. 101.

⁷⁾ Vs. 78.

Singapore een stoomschip koopen¹⁾, verbrast echter het geld daarvoor en gaat nu, om niet met leege handen thuis te komen, naar Betawi om . . . . Atjeh voor 20000 ringgit te verkoopen.²⁾ Wanneer dan later de Hollanders met troepen naar Atjeh komen en hun gevraagd wordt wat zij willen, antwoorden zij, dat zij beslag komen leggen op het land, dat zij van den Manteri gekocht hebben. Waarop zich de Atjehsche veldheer (terecht!) over de domheid der Nederlanders verbaast: hoe kan nu een ondergeschikte het rijk van zijn meester verkoopen?!³⁾

De beste stukken uit dit voor ons niet veel waardevols (in positieven zin) bevattende gedicht zijn de beschrijvingen, waar de auteur de reputatie der Maleische literatoren, goede opmerkers te zijn en het geobserveerde levendig te kunnen weergeven, ophoudt. De djénderal is fier van gestalte, de borst vol met medailles en ruim voorzien van zwaarden en pistolen⁴⁾; het passagieren der Hollanders in Singapore na Köhler's ter aarde bestelling⁵⁾; de verwelkoming der te Batavia terugkeerende troepen, die de vrouwen met allerlei versnaperingen komen afhalen.⁶⁾

42°. *Gedicht op Schouw Santvoort.*

Tekst de gelijknamige Bataviaasche cod. CDLXVII.⁷⁾

Een onbelangrijk gedicht over Sèhèt Sampoeer (d.i. Schouw Santvoort) 's tochten langs de rivier van Djambi en diverse zijstroomen, welke onderzoekingstochten hij deed in

¹⁾ Kielstra, I, blz. 46. Het Atjehsche gezantschap, Januari 1873, terugkeerend, toefde eenige dagen te Singapore om een stoomschip te koopen. De onderhandelingen sprongen af op de te hooge koopsom.

²⁾ Vs. 16 juncto 85. In vs. 22 raadt de Manteri de Hollanders aan, vooral in de Poeasa-maand te komen, daar de Atjehers dan door vasten verzwakt zijn (vgl. dit met I, a).

³⁾ Vs. 87—88. Panglima Tibang „de verrader” in dit gedicht, was (zie boven) het hoofd van de verzoeningsgezinde partij en als zoodanig bij de oorlogspartij, tot welke de auteur stellig behoord zal hebben, gehaat. Dit verklaart het beeld, dat de sjáir van hem geeft.

⁴⁾ Vs. 71.

⁵⁾ Vs. 204—11.

⁶⁾ Vs. 225 e.v.

⁷⁾ De opgave in de catalogus (Vh. B. G., LVII, blz. 348) is onjuist. Zij luidt: „Gebrekkige beschrijving van de politieke (sic!) ervaringen van den heer Schouw Santvoort (Sehet Sampoeer geschreven) in Djambi.” Men vergelijkte onze inhoudsopgave. Hiernaast: 1°. Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, 1879, Bijbladen, 1e deel: De Sumatra-expeditie. 2°. P. J. Veth, In Memoriam J. Schouw Santvoort, Eigen Haard, 1877, blz. 405—07. Het hs. is in Lat. karakter en in een merkwaardige spelling geschreven, die wij niet overnamen. De auteur schrijft je voor alle i-klanken; ieja en nja voor -ia; v voor p; meestal g voor ng en h voor ch. (Men treft b.v. aan saporatie, vs. 384, voor seperti; diev amandengan, vs. 159, voor dipemandangan e.d.m.).

opdracht van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap (1877) en zijn plotselingen dood in Djambi, om te besluiten met een beschrijving van de onderzoekingstocht van Schouw Santvoort's opvolger, Kornilis (Cornelissen), en de ongeregeldheden en vijandelijkheden onder de bevolking van Boven-Djambi, die daarvan het gevolg waren.

Over 't algemeen is de auteur (een peranakan Djambi) goed op de hoogte van wat hij schrijft, zoodat men mag aannemen, dat hij de tochten van Santvoort meegemaakt zal hebben; en bevat wel aardige passages¹⁾ bij de beschrijving van de reis per stoombarkas langs Djambi's waterwegen, van het effect dat dit eerste stoomschip op de oeverkampoengs had e.d.m. Verdeelen wij het voor ons onderzoek in de termen vallend materiaal in tweeën:

A. De in de sja'ir voorkomende Hollanders: Schouw Santvoort, de toean kontelir (eigenlijk nog belangrijker)²⁾, diens vrouw, (C. H.) Cornelissen.³⁾

B. De indruk, die het verschijnen van de expeditie en haar doel maakten op hoofden en bevolking.

Ad A. Hier als elders wordt het ons door slaafsche navolging der literaire traditie uiterst moeilijk gemaakt te ontdekken hoe de auteur nu wèrkelijk over zijn Hollandsche superieuren gedacht heeft. Sèhèt Sampoer, de controleur en Cornelissen heetten alle drie bij herhaling: orang jang pintar (intelligent), toean djauhari (kundig), orang jang tjerdik (knap), jang sangat bidik (nauwgezette vorschers), bidjak mengerti (knap en verstandig), jang mengerti (verstandig), sangat berani (zeer dapper) e.d.m. Waaruit slechts blijkt, dat hun werk den auteur geïmponeerd en tot 't bezigen van bovengenoemde epitheta (vrijwel uitsluitend op hun verstandelijke vermogens betrekking hebbend) gebracht heeft.

Overigens wekt 't gedicht den indruk, dat Santvoort was een rusteloos-bezig man, daardoor wat ongeduldig en ongedurig, maar als zeeman voorzichtig genoeg. Op weg naar

¹⁾ B.v. vs. 159:
hilanglah kota dipemandangan/
tinggal teringat didalam hati.
(de stad verdween uit ons oog, maar bleef in ons hart).

²⁾ Bedoeld is de waarnemend politiek agent te Djambi: Niessen (T. Aardr. Gen., Bijbl. I, blz. 5 en elders).

³⁾ Luit. t/z 1e klasse C. H. Cornelissen volgde Schouw Santvoort, begin 1878, als leider van de Sumatra-expeditie op.

's sultan's residentie wordt herhaaldelijk van hem gezegd, dat hij „ongerust en bezorgd was, daar het vaarwater hem onbekend was”:

roesoehnja hati tiada tertangoeng/
 sebab perdjalananan beloemlah keroean.¹⁾
 En keer op keer: soesahlah hati... (was hij bekom-
 merd), hati ta^c njaman (niet op zijn gemak), en, als de
 reis voorspoedig verloopt: ...toean Sampoer soe-
 kalah hati (is hij verheugd). Volgen wij het verhaal
 van den auteur op den voet²⁾: Toen S. Ahmad over Djambi
 regeerde, een trouw en gewaardeerd vriend van de Koem-
 pani, die hem dan ook in alles ter wille was, ontving men te
 Djambi bericht, dat van een paar heeren uit Inderlan
 te Padang aangekomen, één, geheel alleen, Djambi
 binnentrok, terwijl de twee anderen: ...tinggal di-
 Padang (in Padang achterbleven).³⁾ Die door Djambi
 reist is, naar men zegt, een: ...toean lain agama
 lain agama serta bangsa/
 chabar jang mesti bangsa Belanda
 (heer van een andere godsdienst en anderen landaard: een
 Nederlander, naar verteld wordt).⁴⁾ Zijn doel is: ...hen-
 dak melihat sekalian tamasja (alles in oogens-
 chouw te nemen, wat de moeite waard was)⁵⁾, of m.a.w.:
 ...melihat boemi empoenja isi (de heele na-
 tuur — te zien n.l.).⁶⁾ Alles wat er te zien viel te land, op of
 in 't water, planten, dieren etc., schrijft hij in een boekoe
 (boek). De controleur gaat den Sultan van zijn komst ver-
 wittigen: ...satoe toean Perhimpoeanan
 negeri (van iemand van 't Aardrijkskundig Genoot-
 schap)⁷⁾; en de Sultan belooft maatregelen te treffen voor
 zijn veiligheid. Dan wordt Santvoort bij z'n aankomst in

1) Vs. 171.

2) De auteur geeft niet zóó veel tochten en excursies op als Santvoort in zijn relaas (T. Aandr. Gen.). Hij comprimeert ze in twee of drie groote.

3) Vs. 62. Santvoort kwam vergezeld van Veth Jr. en Snelleman 23 Februari 1877 in Padang aan. Hij begon z'n exploratie van 't stroomgebied van de Djambi-rivier met (geheel alleen) Midden-Sumatra van West naar Oost door te trekken. 18 April is hij in Djambi. Na te Batavia een te zijnen behoeve uitgeruste stoombarkas gehaald te hebben kan hij z'n onderzoek beginnen. Velerlei tegenslag belet hem meer dan proefvaarten te ondernemen. December '77 overleed hij plotseling aan een hartverlamming (Veth, Eigen Haard, t.a.p.).

4) Vs. 58—59.

5) Vs. 60.

6) Vs. 64.

7) Vs. 83.

Djambi aldus geïntroduceerd:

adalah nama toean 'oelama itoe/
Sèhèt Sampoer nama jang tentoe
berani dan pintar sangat terlaloe/
sedikit tiada gentar dan kakoe

(die geleerde heette Sehèt Sampoer en was een man van groote moed en verstand en allermïnst bang en onbeholpen).¹⁾ Hij gaat eerst een stoombarkas halen in Batavia, waarna de controleur hem zal gaan voorstellen aan den Sultan. Met het zeer snelle scheepje (de auteur verzuimt geen enkele gelegenheid om die snelheid te doen uitkomen), gaan Santvoort, de controleur met vrouw en kind en 's Sultans schoonzoon, de Pangéran Wira Kesoema²⁾, stroomopwaarts naar Telok Ketapang, 's Sultan's residentie. En dan volgt een wijdloopige beschrijving van die reis, terwijl Santvoort senang hati (vergenoegd) dan wel sebal hati (ontevreden) is, al naar gelang de vaart vlot en prettig verloopt of men last heeft met ondiepten.

terlaloe pintar toeanlah Sampoer/
mendjalankan kapal sangat berani
(zeer knap was Santvoort en moedig in 't besturen van het schip)³⁾ en bij aankomst in Telok Ketapang is hij zeer verheugd:

toean Sampoer hatinja soeka/
seperti mendapat goenoeng Moertika (?)
(Santvoort was verheugd als had hij den berg Moertika gekregen)⁴⁾ en:

masoek dikamar terlompat²⁾/
memakai pakaian terlaloe tjepat
toean Sampoer moeda djauhari/
terlaloe sekali soekanja hati
kéker dipegang serta berdiri/
pandang memandang kanan kiri
(liep al springende naar zijn hut en verkleedde zich vlug. Hij stond met z'n kijker in de hand en keek naar alle kanten).⁵⁾ Het gezelschap wordt goed ontvangen en geniet ook de volgende dagen alle gastvrijheid:

¹⁾ Vs. 104—05.

²⁾ Genoemd in T. Aardr. Gen., blz. 64.

³⁾ Vs. 219.

⁴⁾ Vs. 384. Moertika is misschien een verschrijving voor moestika (bezoearsteen).

⁵⁾ Vs. 386—88.

soekalah hati njonja sekali/
toean kontelir tambahnja lagi
(mevrouw was heel verheugd en de controleur nog meer).¹⁾
De begroeting bij de eerste kennismaking wordt natuurlijk
omstandig beschreven:

.... / tabé diangkat topi dipadjoelkan (?)
berpegang tangan beranggoet²⁾ an/
tanda 'toe memberi kehormatan
memberi hormat koedengar terang/
tangan dipegang serta digojang

(bij wijze van groet namen zij — de Nederlanders — hun
hoeden af, gaven den Sultan c.s. de hand ten teeken van eer-
betoon, zooals ik vernam, en schudden die).²⁾ De Sultan
belooft Santvoort z'n medewerking, maar ontraadt hem in
verband met den lagen waterstand nu reeds te beginnen.
Santvoort voelt daar, in tegenstelling tot den schranderen
controleur, niets voor: .... / sebabnja beloem
begitoe mengerti (want hij had — op dat punt —
geen ervaring).³⁾ Hij wil dan echter voettochten maken en
de Sultan zal de hoofden waarschuwen: .... / soepaja
djangan dapat kesoesahan (opdat hij geen
strubbelingen zou ontmoeten).⁴⁾ Wanneer hij afscheid
neemt van den Sultan om terug te keeren, beschrijft de
auteur weer hoe dat gaat:

toean Sampoer orang jang mengerti/
mengangkat tabé bidjak sekali
kepala digojang diangkat topi/
serta dipegang ditangan kiri
topi dipegang disebelah kiri/
tangannja kanan memegang djari
dengan baginda makota negeri / .....

(de beleidvolle Santvoort verstond het op juiste wijze af-
scheid te nemen: hij bewoog z'n hoofd, lichtte z'n hoed af
met z'n linkerhand en met z'n rechter schudde hij den Sul-
tan de hand).⁵⁾

Na een tijd in Djambi vertoefd te hebben maakt Santvoort
eenige reizen langs de kust, wat den auteur gelegenheid
geeft bij ontvangst door den sjahbandar met klem te betoo-

1) Vs. 435.

2) Vs. 461—63.

3) Vs. 498.

4) Vs. 506.

5) Vs. 724—27. Men merke op hoe minutieus de auteur deze, van
de inheemsche verschillende, wijze van begroeting geobserveerd heeft.

gen, dat ieder land een havenmeester noodig heeft èn een pabéjan (douane-kantoor): .... / negeri Melajoe atau Belanda (zooel Maleische landen als Nederland).¹⁾ Verstandige menschen kunnen tegen een dergelijk instituut geen bezwaar hebben.²⁾

Na een periode van gedwongen werkeloosheid sterft S. op een nacht geheel onverwacht. Zelfs de dokter schijnt niet te kunnen ontdekken waaraan hij gestorven is, althans: .... / penjakitnja tiada begitoe njata (de doodsoorzaak stond niet duidelijk vast).³⁾ De Pangéran Moeda⁴⁾ is zeer bedroefd, als hem de tijding gebracht wordt, karena ia orang jang mengerti / seperti Sampoer soekar ditjari (want S. was een verstandig man, wiens gelijke moeilijk gevonden zou kunnen worden).⁵⁾ Trouwens: de ontsteltenis en droefheid zijn algemeen. De controleur seint 't bericht naar alle kanten, en:

barang siapa mendapat chabar / hati terkedjoet sangat berdebar (ieder, die het ontving, schrok uitermate).⁶⁾ En dan gaat de auteur over op een kissah jang lain (ander verhaal).

De controleur in deze sja'ir, die zeer veel vleierende epitheta toebedeeld krijgt, is een actief en schrander man. Zijn werk bestaat in intermedieeren tusschen Santvoort en den Sultan, en in 't laatste gedeelte brengt hij dezen op de hoogte van het molest, dat S.'s gezellen⁷⁾, die naar Djambi wilden trekken, in de bovenlanden aangedaan was, zoodat zij zelfs naar Palembang de wijk hadden moeten nemen.⁸⁾ Trouwens ook Cornelissen krijgt de vijandigheid en 't wantrouwen van de desa-bewoners te ondervinden: hij wordt uit een kampoeng beschoten en de bevolking neemt een zóó dreigende houding

¹⁾ Vs. 856.

²⁾ Vgl. Elout's gesprek met den Sultan van Pontianak (sub 26°).

³⁾ Vs. 939.

⁴⁾ Pang. Wira Kesoema, die hier bedoeld is, was op de begrafenis (T. Aardr. Gen., blz. 100).

⁵⁾ Vs. 943.

⁶⁾ Vs. 970.

⁷⁾ De twee heeren, die met S. uit Holland waren gekomen, maar die de auteur niet bij name kent; slechts weet hij, dat (vs. 1081): ...berboeat djasa tinggal di-Padang (zij tijdens hun verblijf te Padang verdienstelijk werk deden).

⁸⁾ Die onrust was tijdens en door Santvoort's doortocht ontstaan (Veth, blz. 406).

aan, dat men 't raadzaam acht naar T. Ketapang terug te keeren.¹⁾

Zooals haar man en S. door den Sultan, zoo wordt de controleurs-vrouw iederen dag door de „Sultane” onthaald en krijgt een speciale hofdame toegewezen. Deze Hollandsche dame ..... / bersaroeng batik berbadjoe kebaja (in sarong kebaja gekleed)²⁾ beschrijft de auteur als een vrouw, die:

tjantik mendjelis boekan kepalang /
poetih koening toeboehnja sedang
(zeer knap van uiterlijk was, een blanke huid en een goed figuur had).³⁾

Ad B. De auteur toont wel belangstelling voor wat des belanda's is: we zagen reeds z'n interesse voor onze wijze van begroeten. Voorts wijdt hij verzen aan Santvoort's daaglijksche bezigheden⁴⁾: hij baadt, kleedt en scheert zich na het opstaan en ontbijt dan in gezelschap van den Seterman Amini (? stuurman en machinist)⁵⁾; aan het huiselijk leven bij den controleur, dat vooral tot z'n recht komt des avonds als de mannen van hun werk zijn thuisgekomen. Om 7 uur gaat men aan tafel:

doedoe kikoersi sebagai beratoer /
demikianlah 'adatnja setelah mashoer
menghadap médja pantas sekali /
séndok dikanan garpoe dikiri

(men zat op stoelen, op vaste plaatsen naar bekend gebruik, voor een keurig-gedekte tafel: de lepels lagen rechts, de vorken links).⁶⁾ Na het eten rookt men een tjeroetoe (sigaar) vóór men naar bed gaat. De dag wordt met een bad begonnen. In hooge mate moest evenwel het volstrekt ongewone en bijzondere van Santvoort's exploratie-werk de belangstelling en nieuwsgierigheid van den auteur wekken. Hij wijdt de noodige verzen aan het doel van Santvoort's arbeid, in hoofdzaak op hetzelfde neerkomende: hij wil alle planten, dieren, gesteenten e.d. opschrijven. Aan boord van z'n stoombarkas is S. aldus bezig:

pènah dan tinta sedia mesti /
toelis-menoelis tiada berhenti

¹⁾ Vs. 1082 e.v. Bevestigd in T. Aardr. Gen., blz. 172 e.v.

²⁾ Vs. 552. ³⁾ Vs. 556. ⁴⁾ Vs. 820 e.v.

⁵⁾ Een eigenaam? De stuurman heette Makkink, de machinist Hermans (T. Aardr. Gen., blz. 42).

⁶⁾ Vs. 907—08.

demikianlah kerdja setiap hari/
 barang jang terpandang dimata sendiri
 didalam boekoe tertoeseliskan pesti/
 demikianlah perintah Perhimpoeanan
 negeri

(pen en inkt moesten altijd gereed staan. Hij schreef zonder ophouden iederen dag al wat hij zag in een boek: zóó had het Aadr. Genootschap hem bevolen).¹⁾ En aan het slot richt de auteur vleierende woorden aan 't adres van S. en Cornelissen, die bij de Djambiërs hoog in aanzien stonden, omdat zij veel plachten te betalen voor wat men hun aan planten, dieren etc. bracht. Zoodat zij dan ook:

lebih²⁾ ma'loem (toean sendiri) /
 akan hal doenia empoenja isi
 (steeds beter van de natuur op de hoogte kwamen).²⁾

Wij zagen reeds hoe de Sultan Santvoort in alles ter wille was: geen wonder dat deze zich „revancheert” door hem een geweer aan te bieden, dat het beste is in heel Djambi.³⁾ Aardig is echter wat ons verteld wordt over een gesprek tusschen twee Pangéran's, waarbij Wira Kesoema, één van de twee, den ander uitlegt wat Santvoort's bedoelingen zijn en deze verklaart het hoogst ongepast te zullen vinden als men hem de verlangde toestemming zou weigeren.⁴⁾ En of nu de auteur een waar gebeuren weergeeft of alleen den Pangéran tot tolk van zijn eigen gedachten maakt: aardig blijft dit enthousiasme van een Djambiër voor wetenschappelijken arbeid, die hij toch niet op z'n volle waarde kon schatten.⁵⁾

De verschijning van de stoomboot brengt onder 't désa-
 volk langs de rivier steeds de noodige opwindung, welke ten-
 slotte explodeert in de beschieting van Cornelissen c.s. Toen
 de barkas voor 't eerst te T. Ketapang verscheen, liep het
 gansche volk te hoop, gewapend en wel: .... / se p e r t i
 k e l a k o e a n h e n d a k m e n j e r a n g (als wilden ze
 vechten).⁶⁾ Men kan zich de consternatie voorstellen, die
 ontstaat als de Sultan met z'n zoontje aan boord gaan en

¹⁾ Vs. 683—85.

²⁾ Vs. 1169.

³⁾ Kort na z'n aankomst gaf Santvoort den vorst een Chassepot-geweer cadeau, waarover deze zeer verheugd was (T. Aadr. Gen., blz. 99).

⁴⁾ Vs. 238—300.

⁵⁾ Vgl. 36°, 1e en 2e: de belangstelling voor verzamelingen van Farquhar en Raffles.

⁶⁾ Vs. 414.

het schip met hen wegstoomt.

tiada bertentoe minoem dan makan/
 birahikan Padoeka Jang dipertoean
 (Men dacht niet aan eten en drinken zóó smachtte men naar
 Z. M.).¹⁾ En de auteur bewijst over gevoel voor humor (en
 ruimere levenservaring) te beschikken door onmiddellijk
 daarop te vertellen, dat de Sultan, over wien men zich zóó
 ongerust maakte, zich aan boord bijzonder thuis voelde:

seperti diatas tachtas sendiri/
 sedikit tiada berbéda lagi
 (het was precies alsof hij op z'n eigen troon zat).²⁾

Het gedicht is gedateerd 15 Rabi I H 1296, d.i. 8 Maart 1879.

43°. *Gedicht over den Panembahan van Matan.*

Tekst: het Leidsche hs., Ms. Or. 6062.³⁾

Een onbelangrijk gedicht, blijkbaar door den Panembahan
 van Matan, die over zichzelf liefst in den derden persoon
 (ajahanda - vader) spreekt, zelf geschreven; handelend
 over zijn verblijf in de stad Pontianak, waar hij menoen-
 goe hal perkaranja (de behandeling van zijn zaak
 afwachtte), zonder dat hij ons overigens inlicht wat voor
 perkara dat is; de stad beschrijvende en bezoeken aan en
 van den Sultan, Sjarif Mohamad e.d.m. Het schrift is slecht,
 de stijl conventioneel, cliché en dor. Ons leverde het feitel-
 jk geen materiaal.

We hooren, dat Seri Padoeka ajahanda Panembahan
 Matan Kangdjeng Baginda (!) te Pontianak voor z'n perkara
 de terugkomst van den Resident afwacht, die maar léka
 (bleef plakken) in Batavia.⁴⁾ De geschiedenis is hem ech-
 ter niet aangenaam, want als hij eenigen tijd terugkeert ter
 afwikkeling van eenige zaken in zijn eigen rijk, zegt hij:
 selamat lepas da'wa Olanda / .... (gelukkig
 aan de Hollandsche procedure ontkomen te zijn).⁵⁾ In een
 huis, dat hij na veel moeite weet te huren en dat aan een
 bejaarde Hollander (belanda toea), toean Pan-

¹⁾ Vs. 669. ²⁾ Vs. 672. T. Aardr. Gen., blz. 169: de Sul-
 tan liet zich graag per barkas z'n kampoengs langs varen.

³⁾ Het staat in de supplement Cat. Maleische en Minangkabausche
 Handschriften (Leiden) door van Ronkel opgegeven: (blz. 82—83,
 no. 191) als: *Sja'ir perang Bandjermasin*. „Een gedicht zooals het
 Bataviasche van bovengenoemden titel en de Sja'ir Pangeran Sjarif
 Hasim.” Opgave van begin, slot en dateering (zie hierna) komen met
 die van dit hs. overeen, maar er wordt in de verste verte zelfs niet
 over de Bandjermasinsche krijgsbedrijven of Sjarif Hasim gerept, ge-
 lijk uit onze inhoudsopgave blijken mag.

⁴⁾ Tekst, blz. 3.

⁵⁾ Tekst, blz. 4.

hép el (?) toebehoort, wacht ajahanda nu vol ongeduld op de terugkomst van den Resident . . . soepaja memboeka perkara tjoeri (opdat de quaestie der verduisteringen zou worden afgehandeld).¹⁾ De wakil van den Res., een toean pétor, kan deze zaak natuurlijk niet behandelen en schijnt zelfs de opdracht gekregen te hebben den Panembahan van Matan maar weer naar huis te zenden. Deze zoekt daaraan te ontkomen door voor te wenden, dat hij slechts z'n voet(-en) wil cureeren. De pétor staat hem niet toe daarvoor naar Batavia te gaan, maar hij mag dan wel in Pontianak blijven om doktoren te raadplegen.²⁾

Verder op legt de auteur nog meer nadruk op zijn verlangen naar den terugkeer van den Resident. Ja: hij zou het liefst naar Bogor vliegen om zijn zaak bij den G. G. zelf te gaan bepleiten. De controleur staat dat niet toe en eischt nu, dat hij naar Matan terug zal keeren, zoodra zijn voeten genezen zijn.³⁾ De Panembahan constateert, dat alle ambtenaren wel zeer verschillen van die van vroeger: niemand schijnt hem genegen te zijn, behalve de Sultan, en hij beklagt zich over de vele pitenah (intrigues). Een tweede bevel van de pétor noodzaakt hem tenslotte zich voor de afreis gereed te maken.⁴⁾ Hij verkrijgt echter nog eenig uitstel van den pétor pahlawan (heldhaftige controleur) om den Sultan te vergezellen op diens bezoek aan 't graf zijns vaders om te menambak nisjan (grafzuiltjes aan te brengen).⁵⁾ Controleur en Resident worden van de gebruikelijke epitheta voorzien: djauhari (kundig), terbilang (vermaard), moelia (verheven), jang hébat (de imponeerende).⁶⁾ Overigens hooren wij van den controleur slechts, dat hij streng optreedt, tè streng, jegens den goeden en rechtschapen man, dien de auteur verklaart te zijn.

Uit zijn beschrijving van de stad en zijn lof op den Sultan van Pontianak moge bewondering en lof blijken voor de Hollanders c.a., dat alles is van het traditioneele soort en,

¹⁾ Tekst, blz. 16. Er staat djoeri (?) in de tekst. Wij maakten mede in verband met het optreden van 't B. B. tegen dezen hoogwaardigheidsbekleeder, die (blz. 2) gedecoreerd was — bintang emas Olanda — op, dat hier tjoeri gelezen moet worden en de Panembahan blijkbaar gemoeid was bij geldelijke malversaties. Zekerheid dienaangaande konden wij echter nergens verkrijgen.

²⁾ Tekst, blz. 17.

³⁾ Tekst, blz. 29.

⁴⁾ Tekst, blz. 48.

⁵⁾ Tekst, blz. 50.

⁶⁾ Tekst, blz. 16—17.

gezien zijn verhouding tegenover 't Gouvernement, niet geheel onverdacht.

In het levendige en volkrijke Pontianak, dat aan menschen van allerlei landaard werk en levensonderhoud verschaft, en z.i. met Singapore gelijk staat (!), maken de roemah Olanda (Hollandsche huizen), die zoo welverzorgd zijn, zoowel in de kantoren-wijk, waar de straten netjes zijn, als daarbuiten, waar ze tuinen hebben met bloemen en vruchtboomen, den aangenaamsten indruk.¹⁾ Ziende wat er al niet omgaat in Pontianak, zegt hij, dat hij:

mengkenang koeasa Tjina Olanda/
menoendjoekkan besar negeri Belanda
jaïtoe bangsa ahli kaperi(?) / ...

(begreep wáartoe Chineezen en Hollanders in staat waren; dát bewees de grootheid van Nederland, een land van deskundigen, zij 't ongeloovige(?)).²⁾ In Pontianak treft men orang Goepernemén Olanda (Landsdienaren) aan, vooral militér, en préman Inggeris dan Prasman (Engelschen en Fransche „vrijmannen”, d.w.z. particulieren), die

datang mentjari hidoep jang aman/
dengan Olanda soeka berteman

(in vrede hun levensonderhoud wilden zoeken en gaarne met de Nederlanders vriendschap sloten).³⁾ Zij werken in fabrieken, scheepvaartondernemingen e.d.m. De Hindoes, die men er treft, hielden veel van bermain kambing (bokje-spelen) en wel ....segenaproemah Olanda (ten huize van alle Hollanders), welk spel bij iedereen in de smaak viel.⁴⁾ De tijd is bezig te veranderen, constateert de auteur: jonge Chineezen bouwen hun huizen nu tjara Olanda (naar Europeesche trant),⁵⁾ en de helft van het publiek, dat toestroomt bij de afvaart van den Sultan c.s. memakaitjara Olanda (was Europeesch gekleed).⁶⁾ Sultan Mohamad⁷⁾ en zijn beambten worden hemelhoog geprezen. Hij, wiens perkataan manis (woorden in-

¹⁾ Tekst, blz. 18—20.

²⁾ Tekst, blz. 21. Kapri (in de tekst) voor kafir? Of voor kaperi, politie-dienaren (Rusconi, blz. 17).

³⁾ Tekst, blz. 23.

⁴⁾ Tekst, blz. 26. Bij dit spel wordt iemand door z.g. tooverformules een bok en stelt zich als zoodanig aan.

⁵⁾ Tekst, blz. 27.

⁶⁾ Tekst, blz. 56.

⁷⁾ Encycl. N. I., III, blz. 452: Sjarif Mohamad volgde in 1895 zijn vader, Joesoep, als Sultan van Pontianak op.

nemen) en wadjah berseri (gelaat straalt)¹⁾, blijft als eenige even voorkomend en vriendelijk jegens den Panembahan, in tegenstelling tot de andere burgerlijke en militaire ambtenaren, die voor hun baantje bevreesd zijn.²⁾

De Sultan is vroom, schrandere en leergierig, en:

.../sikapnja mendjelis di-moeka Landrad (in de Landraad een knappe verschijning).³⁾ Hij is een zeer voortreffelijk vorst:

meskipoen hoekoem tjara Olanda/
soedah mengerti Soeltanja moeda
(al was de procedure Hollandsch, de jonge Sultan beheerschte haar volkomen).⁴⁾ Hij is een goed vriend der Hollanders en Res. en controleur plegen hem dan ook iedere week te bezoeken.⁵⁾ Het is dan ook niet vreemd, dat men hem van Hollandsche zijde bij z'n afreis voor het bezoek aan z'n vader's graf een eeresaluut met vlaggeseynen brengt: dibénténg toeroen naik bandéra/.... (op 't fort rees en daalde de vlag)⁶⁾ maar ook de schepen in de haven lieten zich niet onbetuigd.⁷⁾ Met de beschrijving van de terugkeer van den Panembahan naar Ketapang wordt 't gedicht besloten.

Het is gedateerd 27 Moeharam H. 1313, d.i. 20 Juli 1895. 44°. *Sja'ir Soeltan Aboebakar* (Gedicht over Sultan Aboebakar). Tekst: Sja'ir al-marhoem Beginda Sultan Abubakar di-negeri Johor door Na-Tian-Piet.⁸⁾

De auteur is een peranakan Chinees uit Bengkoelen, een veelbereisd koopman, die er zich na den dood van zijn vriend en beschermer, S. Aboebakar (pandai mengambil hati orang Tjina — die de kunst verstond de Chineezzen voor zich te winnen)⁹⁾, er toe gezet heeft diens leven te bezingen. De lange, en historisch-betrouwbare, sja'ir (200 blz.) met uitvoerige beschrijvingen van de feesten door den Sultan gegeven (de oude sja'ir-traditie!),

¹⁾ Tekst, blz. 40.

²⁾ Tekst, blz. 36. Hier is weer veel onleesbaar in het hs.

³⁾ Tekst, blz. 37.

⁴⁾ Tekst, blz. 40.

⁵⁾ Tekst, blz. 40.

⁶⁾ Tekst, blz. 58.

⁷⁾ Tekst, blz. 59.

⁸⁾ Het boekje bevat eenige photo's van: Na-Tian-Piet zelf, Sultan Ibrahim (S. Aboebakar's zoon en opvolger), Sultane Chatidja, Aboebakar's tweede vrouw, en den overleden Sultan. Hiernaast: 1°. R. O. Winstedt, *A History of Johore* (1365—1895 A. D.), J. R. A. S., M. B., vol. X, part. III, blz. 98—120; 2°. „Een Maleisch gedicht in Memoriam.” (I. G. 1897, blz. 100—01). ⁹⁾ Blz. 189.

van zijn paleizen, rechtvaardig, wijs en mild bestuur¹⁾, heeft op de meeste Maleische gedichten, waarin nog levende of juist overleden vorsten bezongen worden, vóór, dat het eerlijker is en oprechter. Na-Tian-Piet doet zijn best zijn vorst in een zoo gunstig mogelijk daglicht te plaatsen; hij doet zijn best een sja'ir te schrijver, maar desondanks voelt men, dat literaire vorm en woordenpraal hem géén hoofdzak zijn, gelijk dat bij de meeste Maleische dichters het geval pleegt te zijn, bij wie eigen aanbidding en zelf-bedwelmende verheerlijking belangrijker zijn dan het object daarvan. Terecht zegt het I. G.-artikel dan ook: „Er is minder sprake van overdreven toegeswaaide lof dan van deugdelijke erkenning van ware verdiensten, die van groote ingenomenheid met zijn weldoener getuigen, maar met overtuiging worden verhaald en voor het beoogde publiek belangwekkend.”

Buitendien bevat de sja'ir tal van aardige passages: zijn beschrijving van de bals der Europeanen; de grappige wijze waarop hij zich voorstelt, dat in het verre Londen Queen Victoria en de Sultan met elkaar omgaan (niet zonder een grond van waarheid, gelijk wij zien zullen) e.d.m. Wat de eerste betreft:

setelah selesai berpegang djari
boenji moesik soedah kedengari
masing² mengepit isteri....

(zij gaven elkaar de hand, de muziek zette in en ieder nam zijn echtgenoot in de armen)²⁾;

serampak menari kanan dan kiri
berpoesing² kesana kemari....

(zij dansten allen dezelfde figuren en draaiden alle richtingen uit)³⁾

girang hatinja tiada terperikan
menari sadja jang dipikirkan....

(men was onuitsprekelijk vroolijk en dacht aan niets anders dan aan dansen)⁴⁾;

banjak toean jang moeda²
menari berdoea nona jang indah
berpoesing² tiada bersoedah

¹⁾ Winstedt, blz. 120: „On a summer evening, (4 June) in Mayfair, after a life of untiring industry, great schemes and notable accomplishments for his people and his country, the father of modern Johor passed to his rest.”

²⁾ Blz. 33.

³⁾ T.z.p.

⁴⁾ Blz. 38.

tiada merasa penatnja ada
(vele jongelieden dansten met mooie jonge meisjes; zij draaiden eindeloos in 't rond zonder moe te worden);¹⁾

apalagi orang jang beloem beristeri
terlebih lagi girangnja menari
nona jang élok dianja tjari
dibawa menari kesana kemari

(de ongehuwde jongelui hielden nog veel meer van dansen en zochten mooie meisjes om die ten dans te voeren).²⁾

Na-Tian-Piet toont zich herhaaldelijk zeer geïmponeerd door de pracht en praal, die de Sultan ten toon spreidt, maar hij verloochent noch zijn aard noch zijn beroep, doordat hij b.v. maar al te vaak de prijs van een en ander toevoegt³⁾ en wij soms uit z'n woorden kunnen opmerken, dat hij al die royaliteit toch wel een beetje jammer vindt, b.v.

segala barang bermatjam roepa
tiada perdoeli harganja berapa
(hij zag niet op de kosten van 't meubilair).⁴⁾

Baginda membeli barang berani sekali
meski mahal harga tiada perdoeli
(de vorst was in 't koopen van dingen zeer vermetel en hij gaf er niet om hoe duur zij waren).⁴⁾

Deelen wij het voor ons bruikbare materiaal in drieën: **A.** De voorliefde van den (Anglophielen) Sultan voor Europeesche beschaving c.a.; **B.** Zijn Engelsche reizen en verhouding tot het Engelsche koningshuis; **C.** Engelschen, die, in bepaalde verhouding tot den Sultan staande, door diens biograaf een bespreking waardig werden gekeurd.

Ad A. Over het algemeen rekent de auteur het den Sultan als een deugd aan, dat hij een (gedeeltelijk) Engelsche opvoeding gehad heeft — hij spreekt b.v. zeer goed Engelsch⁵⁾ (...b a h a s a I n g g e r i s p a n d a i b e r-

¹⁾ T.z.p.   ²⁾ Blz. 39.

³⁾ Enkele voorbeelden (blz. 120):
orang Inggeris jang memeriksanja
seratoes lima poeloeh dollars gadjinja
(de Engelschen, die voor de electriche verlichting zorgden, n.l. verdienden 150 dollar aan salaris); (blz. 79:) Ter eere van de komst van een paar Engelsche prinsen wordt Singapore schitterend verlicht, waarbij de handelaars in kaarsen en Japansche lantaarns grove winsten maakten; (blz. 137:) als de Sultan begraven zal worden, leveren Lambert & Co. de keréta ziarah (lijkwagen) voor 3000 ringgit.

⁴⁾ Blz. 97.

⁵⁾ Blz. 47.

kata) ¹⁾ — en zich de Engelschen zoowel tot voorbeeld blijft stellen als velen hunner tot vrienden maakt of employeert ²⁾:

baginda soeka bertjampoer orang poetih
sebab itoe baginda lekas mengerti
tambahan baginda sangat terang hati....
(de vorst hield er van met Europeanen om te gaan, waar-
door hij zich snel ontwikkelde, t^e sneller daar hij zeer
intelligent was); ³⁾

serta baginda sangat berbakti
menoeroet atoeran orang poetih

(de vorst maakte zich zeer verdienstelijk door Europeesche instellingen na te volgen); ⁴⁾ en bij de herdenkingsrede in de kerk laat de auteur één van de sprekers, datoe ^c Meldrum (de heer Meldrum), een persoonlijk vriend des Sultans, deze, als lof bedoelde woorden spreken: ...Soeka menoeroet 'adat Eropah (hij hield er van Europeesche adat te volgen) ⁵⁾ en:

menoeroet hoekoem orang poetih poela
dari sebab itoe diberkatkan Allah
(Allah zegende hem, daar hij de Europeesche rechtspraak volgde) ⁶⁾, en den pandita Cook (ds. Cook) de volgende:

satoe soeltan jang 'arif mengerti
diatas atoeran orang koelit poetih
bahasa Inggeris sangatlah ngerti
sangatlah terang diapoenja hati

(hij was een zeer verstandig vorst, van Europeesche instellingen op de hoogte; Engelsch kende hij zeer goed en zijn intelligentie was groot). ⁷⁾ Niet alleen staat de Sultan op zeer goeden voet met de Engelschen — tiada berapa béda (er bestond geenerlei verschil) — ⁸⁾ maar bovendien kan de auteur constateeren, dat:

¹⁾ Blz. 60. Winstedt (blz. 119) zegt, dat hij goed Engelsch sprak.

²⁾ Al wat Europeesch is wordt hoog aangeslagen en met Europeanen vergeleken te worden geldt als compliment (blz. 35):

permaisoeri seperti orang Eropah
sangatlah indah diapoenja roepa
badannja gemoek tiada berapa
djarang sekali boléh berdjoempa.

(de Sultane geleek een Europeesche; zij was zeer schoon, niet te dik en haars gelijke zou men moeilijk kunnen vinden).

³⁾ Blz. 47.

⁴⁾ Blz. 49.

⁵⁾ Blz. 173.

⁶⁾ T.z.p.

⁷⁾ Blz. 179.

⁸⁾ Blz. 56.

negeri bersih djalannja rata
 menoeroet Inggeris poenja perintah
 (de stad was schoon en welverzorgd, daar de Sultan de aan-
 wijzingen der Engelschen opvolgde).¹⁾

Heeft hij 't over 's Sultans inkomen, dan heeft hij die
 meesters in 't belasting-heffen: de Hollanders voor z'n
 vergelijking noodig:

di-Djohor seperti pegangan Olanda
 orang main djoedi disana ada
 membajar padjeg kepada baginda
 serta tjoekai gambir dan lada

(in Djohor was het als onder een Nederlandsch bestuur: de
 speelhuis-houders moesten pacht betalen aan den vorst, en
 voorts werden gambir en peper belast).²⁾ Verder houdt de
 vorst er een renstal op na:

radja Melajoe soeka ada ajamnja
 tetapi baginda soeka ada koedanja
 betoel baginda ada radja Melajoenja
 'adat baginda seperti orang poetihnja
 (Maleische vorsten houden van hanefokkerijen, de Sultan
 van paarden, want al was hij een volbloed Maleier, zijn ge-
 woonten waren die van een Europeaan).³⁾

Van al zijn Europeesche reizen⁴⁾ pleegt de Sultan trou-
 wens veel (Europeesch) huisraad mee te brengen.⁵⁾ Die
 reizen maken hem niet alleen wijd en zijd beroemd, maar:
 ...bertambahlah baginda 'arif mengerti
 soedah melihat Eropah negeri orang poetih
 (de vorst nam daardoor in ontwikkeling toe: hij had immers
 Europa gezien).⁶⁾ Waar is of was een vorst, roept de auteur
 uit,⁷⁾ die zoo vaak het Westen bezocht en zoovele (Euro-
 peesche) gekroonde hoofden⁸⁾ onder zijn vrienden telde als
 hij? Zoodat Na-Tian-Piet getuigen kan:

¹⁾ Blz. 56.   ²⁾ Blz. 57.

³⁾ Blz. 84. Winstedt (blz. 118—19) vertelt, dat Aboebakar cricket
 speelde en biljart, een (voortreffelijke) renstal hield, en royaal gast-
 heer was en zeer gaarne op reis ging.

⁴⁾ Vijf maal: in 1865, '85, '89, '92 en '95 bezocht hij Europa (vgl.
 Winstedt, blz. 118—20).

⁵⁾ Blz. 50—52; 61; 97.   ⁶⁾ Blz. 44:

sangatlah terpoedji nama baginda
 pergi ke-Eropah lima kali soedah
 (de vorst werd zeer geprezen, daar hij vijf maal Europa had bezocht).

⁷⁾ Blz. 161.

⁸⁾ Hij heeft vele buitenlandsche onderscheidingen (blz. 32—33)
 en photo's van alle Europeesche vorsten in z'n paleis hangen (blz. 51).

berbahagia sangat Soeltan bestari
 Toehan Allah soedah member
 mangkat di-Londen poenja negeri
 sangat termasjhoer namanja diri
 (den kundigen Sultan verleende Allah de groote gunst tot
 zijn meerdere glorie te Londen te verscheiden).¹⁾ Omge-
 keerd verzuimt de auteur nooit te vermelden, dat er zich
 orang poetih onder 's Sultans gasten bevinden.²⁾ Zijn beste
 vrienden zijn wel de Engelsche koningin en de kroonprins,
 tot wie hij in zeer vriendschappelijke verhouding gestaan
 heeft, volgens de sja'ir.³⁾

Ad B. Veel variatie vermag hij overigens noch in zijn
 beschrijvingen noch in zijn bewoordingen te brengen. Iede-
 ren keer wordt de Sultan door zijn hooge Engelsche vrienden
 met veel vreugde en eerbeton ontvangen, welke ontvangst
 met onbelangrijke variaties aldus beschreven wordt:

berdjabat salamlah berpegang djari
 baginda berdoea dengan permaisoeeri
 doedgek di-astana didalam poeri
 kepada baginda hormat diberi

(de Sultan en de Koningin schudden elkaar ter begroeting
 de hand; men zette zich in 't paleis en den vorst werd eer
 bewezen)⁴⁾ en iederen keer opnieuw vertelt de auteur, dat
 ...banjaklah permaisoeeri bersoeka hati
 (de Koningin zeer verheugd was)⁵⁾ en:

...permaisoeeri Inggeris sangatlah tjinta
 kepada soeltan Djohor jang bertachta
 sangatlah soeka hati berkata²⁾

(de Engelsche vorstin was den Sultan zeer genegen en on-
 derhield zich gaarne met hem)⁶⁾;

al-marhoem sangat sahabat baik sekali
 kepada ratoe Inggeris jang asali

¹⁾ Blz. 138.

²⁾ Op 't bal in 't paleis Tijersall (blz. 12—40); bij zijn vertrek
 naar Europa (blz. 127); bij zijn begrafenis (blz. 142 e.v.).

³⁾ Wat overigens door Winstedt in zooverre niet wordt tegenge-
 sproken, dat de Sultan meermalen door koningin Victoria in audiëntie
 ontvangen werd; dat hij in Windsor Castle gedineerd heeft (1891),
 waarbij hij naast de koningin zat, die naar zijn gezondheid informeer-
 de en met wie hij later langen tijd gesproken heeft („with her whose
 words the East held sacred”, blz. 119); dat zij hem een marmeren
 buste van zichzelf schonk en hem bij z'n laatste bezoek haar lijf-
 arts ter beschikking stelde (Winstedt, blz. 118—20).

⁴⁾ Blz. 68. ⁵⁾ Blz. 68.

⁶⁾ Blz. 69. Met kleine variaties ook: blz. 71, 160.

al-marhoem ke-Inggelan soedah lima kali soedah bersahabat disimpaelkan hati (wijlen de Sultan was zeer bevriend geraakt met de Engelsche koningin tijdens z'n vijf bezoeken aan haar land) ¹⁾ aldus ongeveer leggen ook de grafredenaars later de nadruk op die bijzonder goede verstandhouding tusschen Queen Victoria (...paras jang indah — met haar schoon gelaat) ²⁾ en den Sultan.

Permaisoeeri Inggeris sangat berbakti bidjaksana 'arif dan mengerti sangatlah baik diapoenja hati tiada dibédakan hitam dan poetih (De hoogst-verdienstelijke Engelsche koningin was een zeer wijze en verstandige vrouw met een gouden hart, die geen onderscheid maakte tusschen blank en bruin). ³⁾ De Prins van Wales is ten naastenbij zijn boezemvriend: kepada baginda bersahabat baik sekali soedah disimpaelkan seperti satoe tali (hij en de Sultan waren zeer aan elkaar verknocht), ⁴⁾ zoodat óók hij:

...bertemoe baginda bersoeka tjita
soeka hatinja djangan dikata
didjamoenja baginda soedahlah njata
(onuitsprekelijk verheugd was den Sultan te ontmoeten, die, naar iedereen weet, vaak zijn gast was). ⁵⁾

De laatste twee reizen maakt Aboebakar voor z'n gezondheid (o.m. kuren in Duitschland) maar 't gaat toch snel bergaf met hem. Geen wonder, dat de permaisoeeri en toeankoe makota (kroonprins) „vol kommer en zorg” zijn: masgoellah hati; didalam hatinja berdoeka tjita; sedih di-hati; sangat piloe didalam hati ⁶⁾ e.d.m. over den Sultan, die sangat koeroes badannja (zeer vermagerd was). ⁷⁾ De auteur vertelt ons, hoe de Sultan ten hove over zijn ziekte pleegt te spreken, over de ongerustheid en 't medelijden (kasihan kepada Soeltan bertachta) ⁸⁾ van zijn koninklijke gastheeren en hoe zij hem pogen op te beu-

¹⁾ Blz. 162; ook: blz. 174, 181.

²⁾ Blz. 59. ³⁾ Blz. 69. ⁴⁾ T.z.p. ⁵⁾ Blz. 89.

⁶⁾ Resp.: blz. 108—09; 110—13; 115—31.

⁷⁾ Meermalen.

⁸⁾ Blz. 109, 113. Men vergelijkte deze voorstelling van zaken met wat Ismaël (C 47°) mededeelt.

ren en hem beloven Allah voor zijn gezondheid te bidden.¹⁾ Trouwens hun gezindheid blijkt wel voldoende uit de groot-sche uitvaart uit Londen, die de permaisoeeri, hof en corps diplomatique hem hebben bereid en uit de begrafenis in Djohor zelf, waar de Engelsche gouverneur en alle autoriteiten als vertegenwoordigers van H. M. aanwezig waren.²⁾

Men mag uit bovenstaande concluderen, dat Na-Tian-Piet's fantasie couranten-berichten³⁾ benut heeft tot meerdere glorie zijns Sultans, weshalve van een bepaalde karakteristiek van de Engelsche vorsten geen sprake kon zijn. Slechts kan men constateeren, dat die verre en ongeziene machten in hooge eere en aanzien gestaan moeten hebben bij Piet (c.s.).

Ad C. De personen in quaestie zijn: 's Sultans' gewezen leermeester, toean Keasbury, en vrienden als pandita Reith, pandita Cook en datoe^c Meldrum, die in de kerk een lijkrede voor hem uitspreken.

Keasbury onderwees Aboebakar in diens jeugd⁴⁾ en de Sultan was dan ook zeer op hem gesteld. Keasbury stierf later onverwachts op den preekstoel, waarin de auteur een bijzondere genade Gods ziet, en wat hem aanleiding geeft uit te weiden over Keasbury's werk en over zijn begrafenis:

toean Keasbury ada soeatoe pandita
baik hatinja djangan dikata
dianja tiada memandang harta
mengadjar moeridnja dengan soekatjita
(Keasbury was een predikant van buitengewoone goedheid. Hij gaf niet om materiele voordeelen, maar al z'n vreugde was het lesgeven aan leerlingen);⁵⁾ en:

hatinja baik perangainja indah
(hij had een gouden hart en een voortreffelijk karakter);⁶⁾
toean Keasbury itoe seperti anbiya
toean Allah sangat sajangkan dia

¹⁾ Blz. 131.

²⁾ Blz. 139. Ook de Gouverneur was zeer getroffen door de doods-tijding (blz. 136:)

toean goebernoer sangat berdoekatjita
mendapat chabar, mangkatnja warta
satoe sahabatnja jang amat ditjinta
soedah mangat di-Londen kota

(Hij was zeer bedroefd toen hij vernam, dat zijn geliefde vriend in Londen overleden was).

³⁾ Blijkens blz. 162.

⁴⁾ Blz. 46. Zie voor Keasbury ook 35°, B.

⁵⁾ Blz. 66. ⁶⁾ T.z.p.

(Keasbury was een profeet gelijk en zeer geliefd bij Allah).¹⁾

De drie sprekers in de kerk, die Allah's zegen afsmeeken over den gestorvene en over diens zoon en opvolger, wijden vele woorden van lof aan Aboebakar's nagedachtenis. Van pandita Reith hooren wij slechts, dat hij den dienst leidt en wat hij over den ontslapene zegt. Aan (de persoon van) pandita Cook en datoe^c Meldrum²⁾ wordt meer aandacht besteed:

datoe^c Meldrum ada orang poetih
sangatlah baik diapoenja hati
'adat Melajoe sangat mengerti
bintang Djohor dia ada dapati

(Meldrum was een Europeaan met een groot hart, een deskundige op adat-terrein en gedecoreerd met de Djohor-orde)³⁾;

datoe^c Meldrum orang Eropah
tinggal di-Djohor lama berapa
sangat mengerti segala roepa
sepandai dia djarang berdjoeempa

(Meldrum had geruimen tijd in Djohor gewoond; hij was veelzijdig ontwikkeld en bezwaarlijk zou men zijns gelijke ontmoeten).⁴⁾ Terwijl van Cook gezegd wordt:

sangatlah baik boedi bahasa
soerat Tjina dia sangat bisa
apalagi diapoenja bahasa
segala perkataan tiadalah soesah

(hij was een zeer beschaafd man en kon Chineesch schrijven en zelfs vlot en vloeiend spreken)⁵⁾;

sangatlah 'arif dan bidjaksana
sangatlah paham arti dan makna (?)
'akal boedinja amat sempoerna
soedah pergi sekolah di-negeri Tjina

(hij was zeer verstandig en wijs, zeer intelligent en zeer kundig; hij had — o.m. — in China onderricht genoten)⁶⁾;

'adatnja baik hatinja moerah
banjak sabar tiada pamarah
siapa jang datang ada perkara

¹⁾ Blz. 67.

²⁾ Een wereldlijke autoriteit, op blz. 127 voor 't eerst genoemd.

³⁾ Blz. 171. ⁴⁾ T.z.p.

⁵⁾ Blz. 177. Men merke op hoe weinig verschil en variatie de auteur in z'n „karakter“-schetsen brengt.

⁶⁾ T.z.p. makna voor ma'na (zin, beteekenis)?

dianja toeloeng, dengan segera (wellevend en mild was hij en zeer geduldig, niet driftig, en iedereen, die in moeilijkheden zat, kon op zijn hulp en steun rekenen), ¹⁾

sangat 'alimnja djangan dikata pantaslah mendjadi toean pandita miskin dan kaja dipandangnja rata banjaklah orang menaroeh tjinta (hij was buitengewoon geleerd en a.h.w. geschapen voor godsdienst-leeraar. Armen en rijken waren voor hem gelijk en vele menschen hielden van hem). ²⁾

Citeeren wij tot slot nog de beschrijving, die Na-Tian-Piet van de kerkdienst geeft, en die, juist als bij de beschrijving van het bal in Tijersall, in z'n eenvoud en naïeviteit dezelfde charme heeft als de schilderijen van onze primitieven: Reith leidt de dienst en de gemeente zingt:

...menoeroet bagaimana lagoe pianonja (in de door de piano aangegeven wijs); ³⁾

segala menjanji memoedji Toehan merdoe soearanja soedahlah keroean soearanja njonja² dan toean² ada jang keras ada jang pelahan

(allen zongen God ter eere, lieflijk was het gezang van dames en heeren; sommigen zongen luid, anderen zachtjes), ⁴⁾

segala jang menjanji dengan toeloeh
hati

begitoelah 'adatnja orang poetih....

(allen zongen oprecht en vroom: zóó zijn de Europeanen dat gewoon). ⁵⁾

Het gedicht dateert van September 1896 (Singapore).

45°. *Sja'ir Tjerita Njai Dasima* (Gedicht over Njai Dasima).

Tekst: *Sja'ir Tjerita Njaie Dasima*, of: *Sja'ir tjerita di-tempo tahoen 1813* (soeda kedjadian di-Betawi) Gedicht over een gebeurtenis uit 't jaar 1813 te Batavia), bewerkt naar een boek, *Njaie Dasima*, van de hand van O. S. Tiang (Mr. Cornelis, 2e druk). ⁶⁾ Een roerende tragedie, die naar Westerschen

¹⁾ Blz. 177. ²⁾ T.z.p. Men vergelijke: 36°, Resumé.

³⁾ Blz. 167. ⁴⁾ T.z.p. ⁵⁾ T.z.p.

⁶⁾ Vóór-in een photo van Njai Dasima, de heldin van 't verhaal, en de auteur geeft (blz. 3, couplet 4) zelf aan, wáár en voor hoeveel

smaak op erg traineerende wijze behandeld wordt en eerder komisch aandoet dan tragisch. ¹⁾ De gebeurtenis, die er aan ten grondslag ligt moet wel tot het Maleische publiek gesproken hebben, dat men er een boekje en een sja'ir aan heeft kunnen wijden, die nog in 1897 een 2e druk beleven kon.

Njai Dasima is de pleegdochter, later njai (huishoudster) van een zekeren toean W., een Engelschman, die haar een Europeesche opvoeding geeft en behandelt als ware zij zijn wettig echtgenoot. Dasima is een zeer schoone en met tallooze deugden begaafde vrouw. Het tweetal heeft een dochtertje Nancy (Nanci in de tekst). Dasima, die zeer gelukkig was wordt het slachtoffer van een geslepen oude vrouw, Ma^c Boejoeng, die werkt voor eene, op D. verliefd geworden, Samioen. Ma^c Boejoeng, voorgevend zeer bezorgd te zijn voor D.'s zieleheil, weet haar voor het hiernamaals bang te maken en zoo tegen haar Toean, dien kafir, op te zetten, zoodat zij tenslotte van hem wegloupt naar Samioen. Dezen blijkt het slechts te doen te zijn geweest om haar harta en zijn (eerste) vrouw en z'n moeder dragen het hare er toe bij, D. het leven ondragelijk te maken. Als zij hem te lastig gaat worden, laat Samioen haar tenslotte door een beroepsmoordenaar uit den weg ruimen. De misdaad wordt echter ontdekt en het recht vindt zijn loop. ²⁾ Het beste element in deze weinig aantrekkelijke sja'ir is de locale kleur: de beschrijvingen van verschillende kampoengs in Batavia, aard en gedrag van bekende en beruchte bandieten, de wijze waarop iemand als Samioen te werk pleegt te gaan (er wordt zelfs met goena² (liefdesdranken) gewerkt) om de vrouw, die hij begeert, voor zich te winnen, Dasima's gevoeligheid voor Ma^c Boejoeng's booze dreigementen voor „later”, de houding van Samioen's moeder en echtgenoot tegenover zijn voornemen een tweede vrouw te nemen en tegenover de moord e.d.m. Verwacht men een dieper-gaand of zelfs maar zijdelingsche schildering en critiek van het delicate „insti-

men z'n boek kan koopen: bij Tjap-Goan-Ho in kampoeng Pantjoran voor f 1.—

¹⁾ Als overgang tot de moderne Maleische literatuur, welker peil het wel bereikt, niet oninteressant. Voor het thema vgl. 63°.

²⁾ Zedelijk staat het gedicht niet hoog: D. heeft geen berouw voor wat zij haar toean heeft aangedaan noch schaamt zij zich over haar dwaasheid aan Ma^c Boejoeng's praatjes geloof geslagen te hebben, zij verlangt alleen maar naar het rijke, makkelijke leventje van vroeger terug. (D. heeft de volle sympathie van den auteur).

tuut" van huishoudster, c.q. beschouwingen over de verhouding van den Europeaan-in-de-tropen tot de inlanders in 't algemeen, dan zal men volslagen teleurgesteld worden. Trouwens: iets dergelijks heeft de auteur ook niet beoogd. Weshalve de sja'ir ook voor ons weinig waardevols of interessants bevat.

De toean W. is een zeer sympathiek, hoewel weinig Europeesch-aandoend man. Op zijn aard en karakter gaat de auteur, die terzake van Dasima's zenuwachtigheid en tweestrijd of zij Ma^c Boejoeng al dan niet zal volgen, wel eenig psychologisch inzicht vertoont, niet in:

toean itoe bangsa Inggeris
tahoe tinggal djoega di-kota Paris
matanja tadjam seperti keris
serta bisa beladjar baris

(Hij was een Engelschman, die vroeger in Parijs gewoond had, een man met doordringende oogen en militair onderlegd).¹⁾ Hij is dol op D. en op z'n dochtertje, en laat haar veel vrijheid. Zoo zegt hij b.v. als D. Ma^c Boejoeng wil in dienst nemen, wat hij gezien haar leeftijd vrij dwaas vindt:

kalau njai soeka saja tiada perdoeli
(als jij dat wenscht kan 't mij verder niets schelen).²⁾ Dasima is zeer gelukkig bij hem, hoewel zij ook wel een weinig voor hem bevreesd is, wat Ma^c Boejoeng op een gegeven oogenblik de uitroep ontlokt:

njai bodoh jang saja tjela
takoet toean, berani pada Allah
(je domheid laak ik, Njai, daar je wel bang bent voor je toean maar Allah niet vreest!).³⁾ D. zelf zegt van haar heer:

keliwat sabar diapoenja hati
(hij is buitengewoon lankmoedig)⁴⁾ en:

toeannja djoega tiada seberapa kikir
(haar toean was allesbehalve gierig).⁵⁾ Als zij zich tenslotte heeft laten overtuigen, dat haar positie allerminst „safe" is en, in godsdienstig-moreel opzicht, zeer verwerpelijk, wil zij van W. weg, waarover deze zeer ontstelt. Hij kan aanvankelijk geen woord uitbrengen:

kira ada setengah djam lamanja
(ca. een half uur lang (sic!))⁶⁾ en: tjoema bertjoe-tjoeran air mata (vergeefs vergoot hij tranen).⁷⁾ Hij

¹⁾ Couplet 5.   ²⁾ C. 61.   ³⁾ C. 145.   ⁴⁾ C. 223.
⁵⁾ C. 282.   ⁶⁾ C. 321.   ⁷⁾ C. 325.

vraagt haar wat hij toch misdreven heeft, dat zij dit opeens wil; of haar dan nog iets ontbreekt; hij wil haar wettelijk huwen — maar alles is tevergeefs, tot hij over zooveel onbegrijpelijke stijfhoofdigheid boos wordt. Overigens weent hij (herinneren wij ons hoe veel en hoe gaarne in romantische sja'irs geweend wordt) weer als zij overhaast vertrekt en dan weet de auteur W.'s verdriet niet beter tot uitdrukking te brengen dan met de vergelijking: *se o e m p a m a o r a n g b e r d a g a n g r o e g i* (hij was zoo bedroefd — als een koopman, die een verlies geboekt heeft).¹⁾ Het werk (n.l. de 2e druk) is blijkens de inleiding gedateerd: 1 Mei 1897.

Geraadpleegd werden de volgende spreekwoorden-verzamelingen:

46°. *Maleische spreekwoorden.*

a. H. C. Klinkert, *Eenige Maleische spreekwoorden en spreekwijzen, verzameld, vertaald en opgehelderd* (B. K. I., 3-I, blz. 37—88).

b. H. C. Klinkert, *Vervolg op de Maleische spreekwoorden benevens eenige raadsels en kinderspelen* (B. K. I., 3-IV, blz. 24—66).

c. W. E. Maxwell, *Malay Proverbs* (J. R. A. S. - S. B., I, blz. 85—98; II, blz. 136—62; III, blz. 19—51; XI, blz. 31—82).

d. J. C. Humphreys, *A collection of Malay proverbs* (J. R. A. S. - S. B., LXVII, blz. 95—123).

Het is ons hier vooral te doen om die spreekwoorden, die hun ontstaan te danken hebben aan bepaalde eigenaardigheden, handelingen en gedragingen van de Europeanen, die den Maleiers zijn opgevallen. Ongetwijfeld zullen op bepaalde gevallen en personen bepaalde spreekwoorden zijn toegepast, die ons een idee van het oordeel der Maleiers over die personen en hun handelwijze gegeven zouden hebben, en wij zouden die, waren wij ze in de literatuur tegengekomen stellig gesignaleerd hebben,²⁾ wat, gelijk gebleken is, geen enkele maal is kunnen gebeuren.

In zoo'n geval geldt het evenwel slechts de toepassing van een reeds bestaand spreekwoord op een persoon of si-

¹⁾ C. 372.

²⁾ Een vb. daarvan is Klinkert's no. 163 (B. K. I., 3-I, blz. 82): *bagai tandoek bersendi gading* (als een horen met ivoren voetstuk), dat gebezigt wordt voor 2 personen of 2 volken, die wel met elkaar verbonden zijn, maar van wie de eene edeler is dan

tuatie, waarvoor het zich bijzonder eigent, waarbij het feit, dat men hier met een Europeaan, een niet-Maleier, te doen heeft, geen gewicht in de schaal legt. Het is duidelijk, dat voor ons van on-eindig meer belang zijn diè spreekwoorden, die eerst met en door de Europeanen zijn ontstaan, een wijder strekking gekregen hebben maar toch een oordeel over den Europeaan in zichzelf besloten houden, zooals b.v. het gezegde: „de vos verliest wel zijn haren maar niet zijn streken” een duidelijk oordeel over de vos inhoudt, hoewel het op dat dier zelf vrijwel nooit meer wordt toegepast. Aan dergelijke zegswijzen is echter het overigens aan spreekwoorden zoo rijke Maleisch betrekkelijk arm. Men oordeele slechts:

1°. de Maleische zegswijze voor ons „met St. Juttemis als de kalveren op het ijs dansen”: Kalau koetjing pakai tandoek, Welanda masoek Islam baharoe boléh djadi (als de kat horens draagt en de Hollanders Mohammedanen worden, dan eerst zal dat kunnen gebeuren).¹⁾ Waaruit men kan opmaken, dat het den Maleiers moet zijn opgevallen, dat wèl inlanders zich tot 't Christendom, maar omgekeerd bijna nooit Hollanders zich tot de Islam bekeerden.

2°. Pelaboer habis Palembang ta^c alah (ofschoon men alle rantsoenen had opgebruikt, kon men Palembang niet innemen).²⁾ Een gezegde, dat men gebruikt om mislukkingen in 't algemeen mee aan te duiden. Het zou, volgens Maxwell³⁾ z'n ontstaan te danken hebben aan een „ancient siege”⁴⁾ van Palembang door de Hollanders, die ondanks groote inspanningen onverrichterzake moesten afdeinzen.

3°. Ai, kelagi² bagai Belanda mintatana h (Ai, méér en méér, . . . net als Hollanders, die om stukken grond vragen).⁵⁾ Een in Perak ontstaan en gebezigd spreek-

de andere, b.v. van de Hollanders en de Maleiers.

¹⁾ Klinkert, B. K. I, 3-IV, blz. 45, no. 251; Maxwell, S. B. XI, blz. 72, no. 219.

²⁾ Maxwell, S. B. II, blz. 146—47, no. 116.

³⁾ T.z.p. Vgl. S. B. III, blz. 45—46, waar bij nos. 116 en 205 noemt de „.....historical proverbs, which commemorate real events and incidents.”

⁴⁾ Maxwell geeft geen tijd op, maar waarschijnlijk is het spreekwoord ontstaan naar aanleiding van den Palembangschen krijg van 1819. ⁵⁾ Maxwell, S. B. III, blz. 20, no. 205. Vgl. 78°.

woord om hebzucht in het algemeen aan te duiden, waarschijnlijk ontstaan in den tijd, dat de Hollandsche kooplieden der V. O. C. in Perak onderhandelden over de koop van een stuk grond voor factorij of/en fort. ¹⁾

4°. Als iets onwrikbaar vaststaat, onherroepelijk is, dan zegt de Maleier, dat zoiets is een „pakoe Belanda” (Hollandsche spijker). ²⁾ De uitleg, die een Siaksche vorst hieromtrent aan Humphreys gaf (dat n.l. de Hollanders bij het aangaan van contracten een spijker in de raadstafel plachten te slaan om de onveranderlijkheid van 't verdrag te accentueeren) lijkt ons een zuivere inventio post factum. In ieder geval zegt het ons iets van de waardeering van den Maleier voor iets van Hollandsche makelij: de spijker.

5°. Een spreekwoord om een toestand van volmaakte zaligheid aan te duiden is *ampat tiang* ³⁾ (4-master), b.v.: *magang ampat tiang* (een 4-master-dronkenschap, d.i. een dronkenschap, waarin men met zichzelf en de heele wereld tevreden is). Het zou z'n ontstaan te danken hebben aan de sensatie, die de verschijning van de eerste 4-master in Singapore verwekte: zoo'n 4-master scheen den Maleiers het summum van volmaaktheid. Het is evenwel niet zeker, dat het schip van Europeesche herkomst is geweest.

47a°. *De kroniek van Hitoe.*

Tekst: het Bataviaasch hs.: „Fragment van een kroniek van Hitu of een ander der Molukken”, cod. CLXXIII. ⁴⁾

Een klein hs. (18 blz.), slecht Maleisch, vol hiaten (het is blijkbaar afgeschreven en de afschrijver wist met vele plaatsen geen raad of kon ze niet vertalen) ⁵⁾ en duistere passages. Het is een allerzonderlingste genealogie, beginnend bij de afstamming van de vorsten van Goenoeng Kilang Manila(?) van twee slangen, waarna een verwarde en verwarrende lijst van namen van vorsten (met af en toe een, veelal onbegrijpelijke, gebeurtenis er tusschen door) volgt. Waarin ook een paar bij de haren erbij gesleepte Europee-

¹⁾ Ook geciteerd: W. E. Maxwell, *The Dutch in Perak*, J. R. A. S. - S. B. X, blz. 245—68 A, blz. 268.

²⁾ Humphreys, blz. 117, no. 115.

³⁾ Humphreys, blz. 123, no. 149.

⁴⁾ Hier geplaatst daar het niet te dateeren bleek.

⁵⁾ Wij namen de „kroniek” op, omdat geen zekerheid te verkrijgen was, dat zij werkelijk (naar wij vermoeden) slechts in 't Maleisch vertaald is.

sche vorsten ¹⁾ een duistere rol vervullen.

a. Een radja dalam negeri Kastila (Spaansche koning) huwt met de dochter van den vorst van D-i-r-i-h(?) ²⁾, die hem later tot radja dalam negeri Peranggi (koning van Portugal) verheft. b. Vier radja Toerki (Turksche vorsten) worden radja dalam negeri Inggeris (koningin van Engeland) ³⁾; c. de een of andere vorst had ook negeri Perantjis en Olanda (Frankrijk en Holland) onder zijn gezag ⁴⁾; d. negeri Olanda wordt verdeeld in tiga soe ^c (soekoe's??). ⁵⁾

Aanhangsel.

Geen vermelding vonden uit den aard der zaak de uit andere talen in het Maleisch vertaalde werken, ook niet zulke, welke wèl aanrakingen met de Europeanen vermelden, als de (uit 't Ternataansch vertaalde):

Kroniek van Ternate (1°. uitgegeven door P. v. d. Crabbe, B. K. I., 4 - II, blz. 381—490; tekst, vertaling en aanteeke-ningen; 2°. het Leidsche hs., cod. 1938, dat weinig van 1°. afwijkt); de uit 't Ratahansch (een Minahassisch dialect) vertaalde:

Geschiedenissen van Ratahan en Passan (medegedeeld door J. N. Wiersma, B. K. I., 3 - VI, blz. 204—27). Evenmin als de van Perzische oorsprong zijnde *Amir Hamza* (Ph. S. van Ronkel, De roman van Amir Hamza. Diss. Leiden, 1895) of de uit 't Arabisch vertaalde *Hikajat Istamboel* (Geschiedenis van Constantinopel; echter in werkelijkheid de Krim-oorlog behandelend) van welk zonderling verhaal van Ronkel een vrij uitvoerige inhoudsopgave geeft in de Vh. B. G. LVII, blz. 288—89. Wij willen echter een uitzondering maken voor het volgende werk:

Hikajat Napoléon jang ketiga (Geschiedenis van Napoleon III) met den ondertitel: Perang antara Djer-man dengan Perantjis pada tahoen 1870 dan 1871 (de Fransch-Duitsche oorlog van 1870—'71). Het is tersalin daripada „Pemberita Be-

1) Ter meerdere glorie van 't Hitoesch vorstenhuis (op blz. 11 treedt een radja Hitu op).

2) Tekst, blz. 2.

3) Tekst, blz. 3.

4) Tekst, blz. 4.

5) Tekst, blz. 5.

t a w i" (ontleend aan de „Bataviasche Nieuwsbode")¹⁾ en een om vele redenen amusante hikajat. Niet om z'n stylistische qualiteiten, maar om de wijze waarop de auteur van de door hem geraadpleegde krantenverslagen gebruik gemaakt heeft om zijn landgenooten een zoo belangwekkend, maar zoo ver weg plaatsgrijpend gebeuren als de Fransch-Duitsche oorlog uit te beelden. Dat hij zichzelf dat gebeuren ook niet goed heeft kunnen realiseeren, blijkt uit de pijnlijke nauwgezetheid en buitensporige uitvoerigheid waarmee hij alle mogelijke namen, data, opgaven van troepen-sterkten, verliezen aan dooden, gewonden en gevangenen vermeldt: hij durft niets weg te laten, d.w.z. hij weet niet wat hij wel en wat hij niet onvermeld kan laten. En hij is een echt Maleische auteur van modernen stempel in zoverre hij graag ten toon spreidt wat hij (dank zij zijn voorbeeld) méér weet dan z'n landgenooten²⁾, zoo b.v. de historische bijzonderheden over Metz (met jaartallen en al), die hij ons voorzet in 't hoofdstuk: *Perang besar dikota Seteratsboerg dan kota dan bénténg Méts* (Groote veldslagen bij Straatsburg en de vestingstad Metz).³⁾ De bewerker is uitgesproken germanophiel, maar is dat op 't voetspoor van zijn voorbeeld: hijzelf ver-raadt door z'n naïeviteit te duidelijk, dat eigenlijk geen van beide volken hem erg ter harte gaat. Daar hij naar een waarschijnlijk goed gedocumenteerd voorbeeld kon werken is de voorstelling van de gang van zaken, die hij geeft, juist, waarbij hij slechts détoneert wanneer hij kennelijk op eigen gelegenheid gaat expliceeren (waarover later). Dat hij zich nu van zaken en toestanden ook werkelijk een beter en scherper beeld heeft kunnen vormen, blijkt uit z'n bewerking nergens. Hij voert zeer veel feiten aan, maar een gaaf en afgerond geheel is de hikajat niet geworden. Dit schijnt hij zelf gevoeld te hebben, blijkens z'n herhaalde (zwakke)

1) Dr. P. Voorhoeve was zoo vriendelijk mij de volgende ter zake dienende inlichtingen te verstrekken: De *Pemberita Betawi* was een sedert eind 1884 te Batavia verschijnend dagblad, uitgegeven door W. Meulenhoff, die wellicht ook, met behulp van een peranakan Chinees, de *Hik. perang Djerman dengan Perantjis* in het Maleisch vertaald heeft. Deze begon te verschijnen in No. 38, tahun 3, Hari Rebo, 26 Febr. 1887 en eindigde no. 103, tahun 3, Hari Kemis, 5 Mei 1887.

2) Zie sub C. Curieus is ook zijn belangstelling voor de pers en haar rol in het gebeuren, die vermoeden doet, dat hijzelf in de journalistiek werkzaam was. Vgl. 76°.

3) Blz. 99—103.

pogingen, door inlassching van eigen redeneeringen,¹⁾ het verhaal zoowel te verlevendigen als te binden. Men zal opmerken, dat personen en verhoudingen een Indonesisch cachet gekregen hebben; dat hij vooral aan persoonlijke wapenfeiten (b.v. de verkenningstocht van gerap Zépéléén (Graf Zeppelin)²⁾ veel aandacht besteedt en de strategische bewegingen der Duitsche en Fransche legercorpsen hem volkomen duister gebleven zijn; dat, hoewel hij alle gebeurtenissen in extenso weergeeft, de personen hem meer interesseeren dan het groote gebeuren zelf, weshalve in de hikajat en voor den bewerker de (latere) Duitsche keizer hoofdpersoon is. Behalve in dit opzicht is de hikajat nog daarom interessant, daar men mag aannemen, dat de Maleiers zich een, minder uitvoerig en uitgewerkt, maar over het algemeen eendere voorstelling van den Fransch-Duitschen oorlog gemaakt zullen hebben als deze hikajat-schrijver. Verdeelen wij het materiaal in drieën:

A. 1°. de Fransche keizer; 2°. het Fransche volk (c.q. leger); 3°. de Fransche pers; **B.** 1°. de koning van Pruisen (later keizer van Duitschland); 2°. het Duitsche volk (c.q. leger); 3°. de Duitsche generaals; **C.** Abstracta als: verdragen, conventies, e.d.

Ad A. 1°. De Fransche keizer, van wien men zou vermoeden, dat hij de hoofdrol vervult (de hikajat draagt zijn naam), treedt in het geheel niet op den voorgrond en slaat een nog droeviger figuur dan hij in werkelijkheid deed. Aanleiding tot den oorlog, Spaansche quaestie, Frankrijk's binnenlandsche moeilijkheden, dat is hem alles wel eenigermate duidelijk geworden. Het persoonlijk element heeft in dezen weer zijn volle aandacht: in Napoléon's eerezucht ziet hij de hoofdoorzaak van alle komende rampen.

Napoleon en Léopol Hohénzolan (Leopold von Hohenzollern) waren eerst de beste vrienden, maar als de laatste de Spaansche troon wil bestijgen, verzet Napoleon zich daar plotseling tegen en wil er zelfs een oorlog tegen Pruisen voor entameeren. Siapakah mengetahoei barang jang tersimpan dalam hati ma-

¹⁾ Meestal zeer naïeve opmerkingen, waarbij hij zich rechtstreeks tot z'n publiek richt: Hai sahabatkoe... (welaan, mijne vrienden...).

²⁾ Hfdst.: Perang di-wates (de krijg aan de grenzen), blz. 41—43.

noesia melainkan Allah soebhanahoe ta Allah djoea jang mengetahoeinja? (Wie is er die lezen kan in de harten der menschen behalve Allah de Verhevene?).¹⁾ Wanneer Nap. bemerkt, dat Duitschland na den Oostenrijkschen oorlog wéér in macht en aanzien is toegenomen en de toestand in Frankrijk précair wordt, wenscht hij een oorlog als „uitlaat”: Baiklah kita menoeroet ‘adat jang dahoe loe kala (‘t Zou ‘t beste zijn als wij de gewoonte onzer voorvaderen volgden)²⁾, meent hij. Over Nap.’s houding is de auteur zeer weinig gesticht en met genoeg citeert hij ‘t antwoord van den radja Peroesia op de bemiddelingsvoorstellen van de permaisoeeri Inggeris, waarin hij zegt, dat ‘t daarvoor nu te laat is en den Franschen keizer een opgewonden standje (galak) noemt.³⁾ Van de toestand en ‘t gehalte van z’n leger is hij in ‘t geheel niet op de hoogte, boeta toeli (blindelings) begint hij den oorlog tegen Pruisen⁴⁾, terwijl hij natuurlijk zeker is van de zege⁵⁾, in welken waan zijn snoevende ministers hem nog maar versterken.⁶⁾ Nog vindt hij in het hfdst. A toeran angkatan perang péhak Perans dan Djerman (Oorlogsvoorbereidingen aan Fransche en Duitse zijde)⁷⁾ gelegenheid Nap. wegens zijn aarzelenden en inconsequente bevelvoering in ‘t begin, verantwoordelijk te stellen voor de d.a.v. verwarring en demoralisatie der troepen. Waarna wij langen tijd niets meer van hem hooren behoudens een enkele mededeeling, dat hij óók (djoe ga) bij ‘t leger is. Totdat hij, opgesloten in Sedan, besluit te abdiceeren, ten voordeele van zijn echtgenoot, die, naar hij zelf schrijft: terlebi pandai akan memerintah negeri (veel meer verstand van regeeren had dan hij).⁸⁾ En iedereen, die dit schrijven leest, verheugt er zich over, dat Nap. nu is „als een gekortwiekte adelaar.”

Een merkwaardig verhaal doet de bewerker ons in het hfdst. Pon-bismarek minister Peroesia dengankèzer Perans (Minister von Bismarck en de Fransche keizer):⁹⁾ Nap., die van toorn en schaamte niet slapen kan en zich temidden van zijn, door hem ten ondergang

1) Blz. 4.

2) Blz. 6.

3) Blz. 27.

4) Blz. 31.

5) Passim.

6) Blz. 26.

7) Blz. 36—40.

8) Blz. 88.

9) Blz. 93—97.

geleide, landgenooten niet op z'n gemak gevoelt, ¹⁾) besluit zich onder de hoede van den Pruisischen koning te stellen. Er ontwikkelt zich dan een curieus gesprek tusschen beide monarchen: de wijze, goedhartige Pruisische koning vraagt Nap. met zacht verwijt, waarom hij den oorlog toch begonnen is. Deze werpt, als een op kwaad betrapte schooljongen, alle schuld op zijn volk, waarop de Pruisische vorst hem vraagt, waarom hij zijn volk dan niet door z'n ministers tot rede heeft laten brengen. Hierop moet Nap. het antwoord schuldig blijven. Wilhelm biedt hem Wilhelmshöhe aan als verbanningsoord, wat Nap. accepteert. Slechts verzoekt hij om militaire bescherming, vooral voor 't geval... hij langs de Fransche grens zou willen wandelen! ²⁾) Deze wordt hem toegestaan en door zóóveel goedheid getroffen barst Nap. uit in tranen van berouw en schaamte). ³⁾) In Wilhelmshöhe leeft Nap. als een vogel in een gouden kooi: Wel ontbreekt het hem aan niets, maar hij is zijn vrijheid kwijt. ⁴⁾) En daarmee is (ca. 60 blz. vóór het einde) de rol van Napoleon jangketinga uitgespeeld.

2°. Veel meer heeft de schrijver, op gezag van zijn voorbeeld, over het Fransche volk te zeggen, welks minder goede eigenschappen hij (herinneren wij ons, dat hij uitgesproken germanophiel is) natuurlijk accentueert. Overigens heeft hij toch wel zóóveel begrepen, dat hij, bevroedend, dat dit volk het slachtoffer geworden is van een fatale regeeringspolitiek en een désastreuze misleiding door pers en ministers, b.v. de vraag stelt of men den kleinen man wel zóó bedriegen mag. De Franschen, vertelt ons de bewerker bij herhaling, zijn lichtzinnig, opvliegend en wispelturig van aard. Panas serta lekas marah (heetgebakerd) ⁵⁾) noemt hij hen, en Nap. voert als één van de redenen om den Pruisischen koning te bewegen zijn excuses aan te bieden (sic!) voor de Spaansche quaestie (waaraan hij part noch deel had) aan, dat ra'jat Perans sangat berbantah ('t Fransche volk zeer strijdlustig was), waarop de koning antwoordt, dat dat niet door zijn toedoen gekomen is maar door 't optreden van de Fransche regee-

¹⁾ Men merke op welk een, men zou haast zeggen: huiselijk karakter deze en volgende passages door de verteltrant van den bewerker gekregen hebben.

²⁾ Zijn geweten sprak, wil de schrijver hiermee zeggen.

³⁾ Blz. 96. Nasihat (wijze lessen) en tranen zijn zeer geliefd in de Maleische literatuur.

⁴⁾ Blz. 98. Cliché.

⁵⁾ Blz. 10.

ring en de Fransche pers.¹⁾ Om de tegenstanders van een oorlog en alle onverschilligen te overtuigen laat Napoleon een feest geven (keramaian bermain wajang — met wajang-voorstellingen (sic!))²⁾ en dan door zijn politie het volk opruien. Deze slaagt volkomen: heel Parijs raakt in opschudding en het volk eischt nu den oorlog, berteréjak dan menjanji segala djenis pantoen jang tiada patoet (zij schreeuwden en zongen onbehoorlijke (smaad-)liederen). Want zóó is de aard van dat volk, deelt de auteur ons mede, geheel verschillend van de orde-lievende van het Duitsche volk.³⁾ Tenslotte kan de politie, over wie de schrijver nooit te spreken is,⁴⁾ de geesten, die zijzelf heeft opgeroepen, ook niet meer baas: het volk mem babiloeta berboeat lakoe se perti binatang jang boeas (gedroeg zich als beesten). Zoo is 'adat perangai ('t karakter) der Franschen nu eenmaal. Er is geen staat op hen te maken: vandaag zus, morgen zóó. Een dergelijk volk tiadakan selamat (kan geen geluk beschoren zijn).⁵⁾ Overigens betuigt de auteur kasihan te hebben met 't Fransche volk, dat door de leugen-campagne van de pers van het werkelijk verloop van de krijgsgeschiedtenissen onkundig gehouden wordt.⁶⁾ Hij laakt de houding van de Parijsche bevolking, die op 't bericht der eerste nederlagen de huizen der te Parijs wonende Duitschers gaat molesteeën,⁷⁾ maar gaandeweg wordt de auteur milder. Hij keurt het scherp af, dat gerap Palikau (graaf Palikao), door de nederlaag bij Metz te loochenen, en Bazén (Bazaine) door zijn verzonnen overwinnings-bulletins het volk bedriegen. Hij vermeldt (al eerder trouwens) met blijkbaar genoegen, dat het bedrogen Fransche volk, dat men een élatante zege beloofd had, in opstand komt, vooral tegen dioek Geramont (hertog van Gramont) en Olipir (Olivier), ja zelfs: segala minister Perans

1) Blz. 15.

2) Misschien staat wajang voor tooneel-voorstelling, vgl. 36°, III (het Riouwsche gezantschap naar Batavia).

3) Blz. 23.

4) Wanneer Mac Mahon Châlons verlaten heeft valt de stad de plunderzucht van maraudeurs ten offer: Njatalah bahwa atoeran poelisi dinegeri Perans pada zaman itoe soedah roesak sekalian ('t Bleek zonneklaar, dat de Fransche politie te dien tijde door en door onbetrouwbaar was), blz. 82.

5) Blz. 24.

6) Blz. 54.

7) Blz. 58.

dirantaikan (sloeg het alle ministers in de boeien).¹⁾ In het hfdst. Roesoeh dikota Parés (relletjes in Parijs)²⁾ vindt hij gelegenheid uit te weiden over de gevolgen van de (ware) berichten over Sedan en Metz: oproer en uitroeping van de republiek, jaïtoe, legt hij uit, negeri merdéka jang tiada beradja hanjalah diperintah oléh kaoem sendiri bergeregeerd wordt, maar bij toerbeurten door — vertegenwoordigers — van het volk zelf).³⁾ De auteur wijst de Franschen, die na al hun nederlagen nog steeds geen afstand willen doen van Elzas-Lotharingen c.q. Metz en Straatsburg, terecht: die plaatsen immers waren oorspronkelijk Duitsch (hij gaat daarvoor tot de 9e eeuw terug)⁴⁾, maar nu waren het uitvalspoorten voor de plunderzieke Franschen geworden, die tiada boléh dipertjaja karena perangainja terlaloe djahat (vanwege hun zeer slechten aard niet te vertrouwen zijn).⁵⁾ En wanneer de Duitsche legers tenslotte oprukken naar Parijs roept de schrijver de bevolking toe: Hai orang² di-Parés, sekarang djaga baik² akan dirimoe (Parijzenaars, weest nu terdege op uw hoede).⁶⁾

Als het leger van Aoerèles De-paldin (Aurelles de Paladines) na aanvankelijke successen⁷⁾ verslagen wordt maar de Franschen tegenover het buitenland volhouden, dat zij slechts tijdelijk teruggeweken zijn, zegt de auteur: Demikianlah 'adatnja Perans terlaloe soekamembohong (de Franschen liegen iemand graag voor).⁸⁾ Bij gelegenheid van Wilhelm's keizerkroning⁹⁾ verzoekt de auteur den lezer te letten op de wisselvalligheid van het lot¹⁰⁾: Keizer Napoleon, eenmaal groot en machtig, is aan zijn eerezucht ten gronde gegaan, en zijn tegenstander wordt nu tot keizer verheven. Wie had zulks kunnen voorzien? Waaraan hij met gemaakte bescheidenheid toevoegt: Arakian pada perasaan hamba sekarang Perans tiada berani lagi memerangi

1) Blz. 64.   2) Blz. 112—17.   3) Blz. 115.

4) Vgl. blz. 100—03.   5) Blz. 116.   6) Blz. 117.

7) Bij Coulmiers op 9 November, niet den 8en zooals de hikajat opgeeft.

8) Blz. 128.

9) Die de bewerker abusievelijk op 18 December i.p.v. op 18 Januari laat plaatsvinden.

10) Blz. 134.

Peroesia atau lain² keradjaan didalam Djerman dengan sia² sebagaimana jang soedah (M.i. zullen de Franschen van nu af aan wel geen enkel Duitsch vorstendom met hun vroegere roekeloosheid durven aanvallen). Tijdens 't beleg en na alle vergeefsche pogingen tot ontzet is de Parijsche bevolking ontevreden en radeloos en, als het Duitsche offensief inzet, komt het tot be- toogingen tegen de regeering, die tiada bergoena soeatoe apa (volslagen onbruikbaar is).¹⁾ De auteur heeft zich trouwens wel eenig begrip weten te verwerven van den in de stad heerschenden nood en hoe 't daardoor tot samenscholingen en opstootjes kwam (bij 't bekend worden van de voorwaarden van 't vredesverdrag),²⁾ Wilhelm's voor de Franschen kwetsende en vernederende zegetocht onder de Ars Detrioemp (Arc-de-Triomphe).

3°. Daar hij op 't voetspoor van z'n zegsman anti-Fransch is, begrijpt men, dat 't Fransche leger er bij hem niet goed af komt. Hij laat het herhaaldelijk bijna winnen, maar op 't laatst toch het onderspit delven. De Franschen zijn altijd numeriek in de meerderheid maar tucht en discipline zijn onbekende begrippen voor hen.³⁾ Wel zegt hij steeds, dat zij dapper strijden, maar dat geschiedt toch meer om de Duit- sche zege aan luister te doen winnen dan om de Franschen recht te laten wedervaren. Voor het Duitsche leger is het Fransche eigenlijk geen partij. Zoo zijn b.v. de Fransche barisan préman (vrijescharen) in tegenstelling tot de voortreffelijke Duitsche vrijwilligers-corpsen een aanfluiting en nooit bij de hand als ze noodig zijn.⁴⁾ De Fransche legers hebben weliswaar in alle deelen der wereld met roem gevochten maar, geeft de schrijver ons te verstaan, hun over- winningen op de Krim en in Italië dankten zij feitelijk aan hulp van anderen. En nu wil niemand hen helpen, want perang ini tiada dengan patoet (dit was geen eervolle oorlog).⁵⁾ Al dadelijk in 't begin toonen zij gemis aan orde en tucht, hun generaals aan beleid: 'adat Perans dan 'adat Djerman berbéda

¹⁾ Blz. 144.

²⁾ De pogingen tot een wapenstilstand mislukten sebab oetoesan Perans itoe terlaloe banjak tjerèwèt (daar de Fransche gezanten te veel praats hadden), blz. 147.

³⁾ Vgl. hfdst. Bandéra poetih (De witte vlag), blz. 78—81.

⁴⁾ Blz. 31.

⁵⁾ Hfdst. Pengharapan Perans dan Djerman (Fransche en Duitsche verwachtingen), blz. 33—36.

sekali: Perans soeka mara dengan gopoh tetapi moedah oendoer. Djerman mara dengan perlahan tetapi pajah oendoernja karena ditimbang lebih dahoeloe dengan sempoerna dan sabar (Franschen en Duitschers verschilden zeer in hun manier van doen: de Franschen rukten graag met groote haast op, maar waren gemakkelijk tot wijken te brengen, de Duitschers daarentegen, die kalm en rustig optrokken, heel moeilijk, daar zij tevoren alles zorgvuldig hadden overwogen).¹⁾ De Franschen, lezen we herhaalde malen, schieten veel te overhaast en mikken slecht,²⁾ terwijl zij voor niemand zoo bevreesd zijn als voor de Uhlanan. Als zij die maar uit de verte zien aankomen, roepen zij: Oelan datang! dan bebarlah segala Perans itoe (De Uhlanan komen! en 't heele Fransche leger raakte in verwarring van angst). Om aan die angst paal en perk te stellen, verspreiden de Fransche couranten 't lasterlijk gerucht, dat die Uhlanan eigenlijk niets anders dan gewapende rooversbenden zijn. Met dat al (de schrijver constateert het met genoeg) verslaan die „roovers” de Franschen overal, waar zij hen maar ontmoeten.³⁾ Van de, bij de levée-en-masse, inderhaast gemobiliseerde troepen begrijpt de auteur natuurlijk wel, dat zij, ongeoeffend en bodoh (militair ongeschoold) niet tegen de getrainde Duitse legerscharen opgewassen kunnen zijn.⁴⁾

Van de Fransche generaals kan hij over 't algemeen veel goeds vertellen, hoewel hij hun tendentieuze berichtgeving ten strengste afkeurt en van de fouten door hun begaan wel eenig begrip moet hebben gehad. Vooral Mèk-mahon (Mac Mahon) heeft zijn hart gestolen: men leze zijn romantische beschrijving van diens heldhaftig gedrag bij Wörth, waar hij den dood tevergeefs zoekt en in aan flarden gescheurde kleeren doorvecht tot hij niet meer kan.⁵⁾ Waarop een beetje ontnuchterend volgt: tiada tahoe djoea lagi lari (toen hij geen raad meer wist, koos hij 't hazen-

¹⁾ Blz. 44.

²⁾ B.v. in 't hfdst. Perang ketjil di-Sarberoecken (Schermutselingen bij Saarbrücken), blz. 47—49.

³⁾ Hfdst. Bangsa Oelan (De Uhlanan), blz. 83—84.

⁴⁾ Hfdst. Dari hal kekoeatan kota Parés (Over de sterkte van Parijs), blz. 120—22.

⁵⁾ In veel inlandsche woningen hingen vroeger fel-kleurige platen met soortgelijke tafreelen uit den Fransch-Duitschen oorlog. Mogelijk hebben die den bewerker geïnspireerd.

pad).¹⁾ Maar ook Bazén (Bazaine) en Pon-wimpfen (von Wimpfen) krijgen een goede pers. Van de Fransche vloot zegt hij niets goeds en daar deze ter zee feitelijk de overhand had, vermeldt hij ieder succesje der Duitschers met veel ophef. Voorts toont hij zich hoogst verontwaardigd, dat de Franschen Duitsche handels-schepen aanvallen.²⁾

Hoofdschuldige aan alle rampen is echter de regeering (Napoleon III inclus). Niet alleen, dat zij het volk bedriegen, vóórliegen en ophitsen, maar zij had zelfs verzuimd 't leger in goeden staat te brengen.³⁾ De Fransche keizer en z'n hoeloebalang waren zoozeer overtuigd van de zege, dat zij maar vast kaarten van Duitschland voor zich lieten maken om langs den kortsten weg Koningsbergen te kunnen bereiken. Zij vergaten heelemaal kaarten van hun eigen land te laten maken, zoodat de Duitschers daar beter den weg kenden dan zij.⁴⁾ Gramont vooral moet het ontgelden, maar ook voor Gambéta (Gambetta) heeft de bewerker slechts afkeuring, vooral omdat hij niets voor vrede-sluiten voelt: als hij op vertoogen van Bismarck wordt afgezet en uitwijkt, verzucht de auteur: Sjoekoerlah se bab Gambéta itoe terlaloe soeka roesoeh (Goddank! Want die Gambetta was een onruststoker).⁵⁾

3°. De meeste aandacht wordt gewijd aan de pers, voor wier fatale rol hij veel begrip toont en dat hij zeer gispt, hoewel hij inziet, dat zij slechts regeeringsinstrument is.⁶⁾ Wanneer de Duitschers door een onvoorzichtig bericht in een Fransche krant te weten komen werwaarts Mac Mahon van Châlons is opgebroken en hem den weg kunnen afsnijden, roept onze schrijver uit: Pengarang soerat chabar itoe haroes digantoeng (die journalist had gehangen moeten worden).⁷⁾ Voor het feit, dat de Franschen zich aan geen conventies of gebruiken houden, zie C.

¹⁾ Hfdst. Perang di-Wort pada 6 Augoes 1870 (De slag bij Wörth, 6 Aug. '70), blz. 59—61.

²⁾ Hfdst. Kelangkaan laoet Perans dan Djer-man (De Fransche en Duitsche vloot), blz. 31—33; Perang dilaoet (De oorlog ter zee), blz. 134—40.

³⁾ Blz. 26.

⁴⁾ Blz. 34. Dat de Duitschers zich m.a.w. aan dezelfde zelfoverschatting hebben schuldig gemaakt als de Franschen, ontgaat den auteur.

⁵⁾ Blz. 151. ⁶⁾ Passim. B.v. blz. 7—10, 49—51.

⁷⁾ Hfdst. Kesoesahan Perans (Frankrijk in moeilijkheden), blz. 84—86.

Ad B. De Duitschers zijn de favorieten van den bewerker vooral de Duitse keizer, die bij hem in een wijzen Muzelman verandert.

1°. De radja Peroesia is voor alles een wijs en verstandig vorst, vredelievend en rechtvaardig, een vader van zijn volk en zeer godvruchtig. Daar zijn verhouding tot Bismarck en diens rol hem niet duidelijk geworden zijn, doet de auteur 't voorkomen of de koning opdrachten en bevelen geeft, waardoor de kanselier wordt tot een vage, onbeduidende figuur. Ter zake van de Spaansche successie-strijd wijst de auteur op het contrast tusschen Napoleon's slink-sche streken en door niets gemotiveerde driestheid en de wijze kalmte van den ouden radja Peroesia, van wien hij zegt, dat hij weliswaar 70 jaar oud is, deze wijze, beminde en beroemde koning, maar gezond en volkomen in staat om oorlog te voeren. Hoe zou dan keizer Napoleon hem kunnen overwinnen? ¹⁾ Denken wij hierbij niet direct aan de oude sja'ir's en hikajat's, waarin gevechten en oorlogen door de persoonlijke eigenschappen der aanvoeders beslecht plegen te worden?

Onder alle omstandigheden bewaart de koning (zooals ook een Maleische held zou doen) z'n kalmte, zoo bij 't Fransche ultimatum (Nap.'s eisch, dat hij z'n excuses zal maken, zie boven). En als het hem te erg wordt, wil hij den Franschen gezant niet meer ontvangen en verwijst hem naar Bismarek. Welk een blamage voor Frankrijk! *Siapakah empoe nja dosa* (Maar: aan wie de schuld?) vraagt de auteur. ²⁾ Wanneer hij de oorlogsverklaring voorleest: *maka roepanja radja Peroesia itoe terlaloe amat sedih waktue membatja soerat itoe sehingga bertjoetjoeran air matanja* (ziet de Pruisische koning er zeer bedroefd uit en vergiet vele tranen). En het volk, dat hem z'n trouw betuigt, vermaant hij: *Hai, anak² koe!* *Djika senantiasaa kamoe sekalian bermoeafakah dengan akoe sebagai jang demikian ini nistjaja kita menang* (Mijn kinderen wanneer gij altijd zoo eensgezind zult zijn als nu, zullen wij stellig overwinnen). ³⁾ Het spreekt welhaast vanzelf, dat déze koning een bedevaart naar 't graf van zijn ouders onderneemt om voor de zege te bidden. ⁴⁾

¹⁾ Blz. 10.

²⁾ Blz. 17.

³⁾ Blz. 20—21.

⁴⁾ Blz. 27.

Vertrouwt Napoléon vooral op z'n nieuwe, snelvurende geweren, matjam tjasepoe (merk Chassepot) en z'n mitralieoes (mitrailleurs), de Pruisische koning stelt z'n vertrouwen op God den Almachtigen en op zijn volk en schrijft een biddag uit.¹⁾ De Pruisische koning is ondanks zijn hoogen ouderdom, deelt de bewerker ons met respect mee, opperbevelhebber in den oorlog²⁾ en trekt mee naar de grenzen. Eerst woont hij een kerkdienst bij, dan beveelt hij zijn land en volk bij zijn ministers aan en trekt, vertrouwend op God, ten strijde. Het volk doet hem uitgeleide en is diep ontroerd want: siapa tahoe bagaimana kedjadiannja (wie kan weten hoe de oorlog zal verlopen?) en de permaisoori weent heete tranen.³⁾

Wilhelm's godvruchtigheid blijkt aan het front bij iedere nieuwe zege: na Wèsenboereg (Weissenburg):⁴⁾ Sjokoer, moedah² an Allah beri selamat djoea didalam perang ini (God zij geprezen. Moge Hij ons zegen schenken in dezen krijg).⁵⁾ Na den slag bij Metz,⁶⁾ door Pon-molké (von Moltke)'s tijdige tusschenkomst, uit het vuur gesleept, jubelt het leger, behalve de koning, die zwijgt en aan de toekomst denkt. Aan de permaisoori schrijft hij dan een langen brief en geeft Allah alle eer. Bij de begrafenis der gesneuvelden gaat de koning zelf voor en orang² Djerman memboeka topi serta menjanji² member selamat djalan kepada sahabat²nja jang meninggalkan doenia (de Duitschers ontblootten hun hoofd en zongen hun gesneuvelde kameraden ten afscheid).⁷⁾ Na de capitulatie van Sedan schrijft hij weer naar huis en betuigt z'n medelijden met Nap., die hij 3 jaren geleden nog in z'n volle glans en glorie gezien heeft en die nu een krijgsgevangene is: Houdt dat voor ooggen, schrijft hij, dat alle aardsche grootheid vergankelijk is als stof voor den wind en bladeren aan boomen, die tenslotte ook vergaan.⁸⁾ Men zal het zeker niet

¹⁾ Hfdst. Pengharapan Perans dan Djerman (Fransche en Duitsche verwachtingen), blz. 33—36.

²⁾ Overigens treedt hij alleen bij 't beleg van Parijs (blz. 117—20) actief op. ³⁾ Hfdst. Radja Peroesia pergi berperang (de Pruisische koning tijgt ten oorlog), blz. 45—47.

⁴⁾ 4 Augustus 1870. ⁵⁾ Blz. 57.

⁶⁾ Voor deze reeks van gevechten geeft de auteur 7—14 Augustus als data op, wat niet juist is, daar hier de gevechten van 16—18 Aug (Mars-la-Tour, Gravelotte, St. Privat) bedoeld zijn.

⁷⁾ Hfdst. Radja Wilélem Peroesia (Koning Wilhelm van Pruisen), blz. 69—73. ⁸⁾ Blz. 97.

onaannemelijk vinden van zoo'n koning, dat hij herhaaldelijk zijn leger voor de betoonde dapperheid en zijn volk voor z'n moed en toewijding bedankt. Noch dat deze beminde vorst, die jegens Nap. zich zoo grootmoedig toonde, den oorlog zoo veel mogelijk tracht te humaniseeren: zoo spoort hij z'n soldaten aan non-combattanten te sparen, want zij strijden immers slechts om ondervonden smaad te wreken en a k a n m e m p e r b a i k i n a m a n j a (om hun naam meer luister toe te voegen) en belooft de bevolking der veroverde gebieden haar te zullen ontzien, als zij z'n leger maar niet lastig valt.¹⁾ 't Slagveld maakt een zeer diepen indruk op den koning: t e r l a l o e m a s g o e l d a n a i r m o e k a n j a p o e t j a t (hij was zeer bedroefd en doodsbleek).²⁾ Den (noodeloozen) smaad, die hij als Duitsch keizer den overwonnen Franschen bereidt door z'n zegetocht te houden onder den Arc-de-Triomphe, rechtvaardigt de schrijver hiermede, dat Wilhelm slechts een voorbeeld stellen wilde om de Franschen voortaan buiten Duitschland's grenzen te houden.³⁾

2°. Het Duitsche volk⁴⁾, dat wij reeds vermeld vonden als ordelievend en stipt en vol vereering en liefde jegens hun koning, is één en al vredelievendheid en gaat eerst dan tot den oorlog over, wanneer het (en zijn koning) door Napoleon grievend beleedigd is.⁵⁾ Dan echter zet het zich ook met man en macht aan de voorbereiding daarvan. Engeland levert wapenen en munitie aan Frankrijk, wat de auteur sterk afkeurt. Duitschland heeft niemand's hulp gevraagd, roept hij uit, waarop hij, als wel meer, het effect van deze exclamatie bederft door er naïef aan toe te voegen: k a r e n a s e n d j a t a n j a t j o e k o e p (want het had voldoende wapenen).⁶⁾ De kracht van het Duitsche leger, over welks dapperheid, vastberadenheid en doorzettingsvermogen hij niet uitgepraat raakt, berust voor een groot deel op de b a r i s a n p r é m a n (vrijwilligers), die, goed-geoeffend en gedisciplineerd, een beroeps-corps staan kunnen.⁷⁾ Bij de laatste

¹⁾ Hfdst. Kesoeshan dinegeri Perans (Frankrijk's moeilijkheden), blz. 63—65.

²⁾ Radja Wilélem Peroesia (Koning Wilhelm van Pruisen), blz. 69—73. Speelt den bewerker hier niet het beeld van Napoleon III op 't slagveld van Solferino door de gedachten?

³⁾ Hfdst. Djerman masoek kekota Parés (De Duitschers dringen Parijs binnen), blz. 152—53.

⁴⁾ Bedoeld is steeds: het Pruisische.

⁵⁾ Blz. 21. ⁶⁾ Blz. 29. ⁷⁾ Blz. 31.

wanhoopspoging van Bazaine om bij Metz uit te breken, zijn het feitelijk een handvol (100) soldadoe préman, die door hun hardnekkigen weerstand den slag beslissen. Met instemming wordt dan de Déli Ta'ims (Daily Times) geciteerd, waarin dezen préman lof wordt toegezwaid en tevens gezegd wordt, dat zij eigenlijk ieders medegevoel verdienen. Immers: dat beroepssoldaten sneuvelen, dat is slechts de risico van 't vak, maar deze arme préman! En wat moet er van hun vrouwen en kinderen worden? ¹⁾ Het Duitsche leger, dat een keur-corps is, is steeds in de minderheid maar wint steeds na hevige gevechten. De schrijver ziet in al die nederlagen der Franschen slechts den gerechten straf voor hun vroegere euvelheden: boekan dari bala tantera Djerman sahadja tetapi Allah jang mahakoeasa (die hun wordt toegebracht, niet slechts door de Duitsche legers maar door God den Almachtigen zelf). ²⁾ Veel belangstelling heeft de auteur voor de stootbrigades: de Uhlanan, groote, sterke kerels, te paard en voorzien van lansen met kleine vaantjes: kelihatan ramai karena bandéra itoe (zij boden daardoor een feestelijken aanblik). ³⁾ Hoe goed de Duitsche soldaten ook vechten kunnen en dooden, meermalen toonen zij zich menschlievend, zoo b.v. tegenover de uitgehongerde Franschen bij Metz, die zij te eten geven. ⁴⁾

3°. Wat de Duitsche generaals betreft: over hen wordt niets dan goeds verteld, hoewel de schrijver eigenlijk niet goed raad met hen weet want strategie en tactiek zijn hem duister, slechts persoonlijke wapenfeiten spreken tot hem. ⁵⁾ Hoewel hij een ver-verwijderd idee heeft van de belangrijkheid van den generalen staf, als hij bij gelegenheid van 't beleg van Parijs vermeldt, dat de Pruisische koning onder alle omstandigheden op zijn setap vertrou-

¹⁾ Hfdst. Penghabisan perang dikota Méts (Einde van de gevechten om Metz), blz. 107—09. Als het geciteerde op waarheid berust, is dit wel een zeer naïef artikel (in oorlogstijd n.b.)!

²⁾ Hfdst. Radja Wilélem Peroesia, blz. 69—73.

³⁾ Hfdst. Bangsa Oelan (De Uhlanan), blz. 83—84. Vgl. 12°, de lagonder.

⁴⁾ Blz. 110.

⁵⁾ Ook Bismarck's rol en beteekenis zijn hem niet duidelijk geworden. Voor persoonlijke wapenfeiten, b.v. graaf Zeppelin's verkenningstochten (blz. 41—43), de dapperheid van generaal Ponboes (?), die ondanks een zware verwonding z'n post niet verlaten wil (Perang di-Wort, slag bij Worth, blz. 59—61) en Mac Mahon's dapperheid (zie boven, sub A, 2°).

wen blijft. ¹⁾ Veel belangstelling geniet de radja moeda (kroonprins), Peréderik Wilélem (Friedrich Wilhelm van Pruisen), aanvoerder van één van de 3 Duitse legercorpsen. Hij speelt een zeer actieve rol in den oorlog en wordt dan ook herhaalde malen genoemd. Zijn leger, de Zuid-Duitsche contingenten, stellen vertrouwen in hem ²⁾, een vertrouwen, dat tot verafgoding wordt na Weissenburg en Wörth. Hij ontziet zichzelf nooit in den slag, laat altijd zijn mede-officieren in 't succes en de eer deelen en wil zelfs de hoogste militaire onderscheiding alleen aanvaarden, wanneer zij ook den chef van den staf, Beloemental (Von Blumenthal) wordt toegekend. ³⁾ De eigenlijke overwinnaar, Pon-molké (Von Moltke) moet zich met een enkele vermelding vergenoegen en wordt niet voldoende gerehabiliteerd door een apart hoofdstukje ⁴⁾, dat aan zijn verjaardag wordt gewijd, en waarin we o.m. lezen, dat hij de gelarangerap (titel van graaf) krijgt en een eigenhandig-geschreven felicitatie van den Pruisischen koning, en dat hij eigenlijk den oorlog had gewonnen: Siapakah boléh mengetahoei Peroesia boléh menang (Wie zou met zekerheid hebben durven zeggen, dat Pruisen — zonder hem — gezegevierd zou hebben?). Aan één der onder-bevelhebbers (gewoonlijk slechts genoemd) wordt nog een beschrijving gewijd, n.l. aan den hertog von Mecklenburg-Schwerin, seorang hoeloe balang jang jang amat perkosa (een heldhaftig officier) ...kepalanja boetak djanggoetnja pandjang dan lebat (kaalhoofdig, met een zwaren baard). ⁵⁾

Ad C. Uit den aard der zaak (conventies e.d. zijn nieuw voor den Maleischen auteur en dus belangrijk) heeft de bewerker veel interesse voor verdragen e.d.m. Zoo b.v. voor de overeenkomst geen oorlog te beginnen zonder bij voorafgaand overleg een poging tot minnelijke schikking gedaan te hebben, waarop de bemiddelings-voorstellen van de

¹⁾ Blz. 120.

²⁾ Hfdst. Atoeran angkatan perang péhak Perans dan Djerman (Inrichting van de Fransche en Duitse legers), blz. 36—40.

³⁾ Hfdst. Radja moeda Peroesia dan djénderal² nja dan bala tanteranja (De Pruisische kroonprins en zijn generaals en troepen), blz. 61—62.

⁴⁾ Keramaian di-kota Wersèles (Feest in Versailles), blz. 130—31. ⁵⁾ Blz. 123—24.

permaisoeri Inggeris berustten,¹⁾ de overeenkomst tusschen Frankrijk en Duitschland om gewonden te sparen, waaraan de Franschen zich niet houden: zij plunderen hen uit en vergrijpen zich zelfs aan een dokter; ook achten zij de onschendbaarheid van parlementairs e.a., die met een witten vlag komen, niet.²⁾

Rest ons nog te besluiten met de mededeeling, dat de auteur over Engeland niet te spreken is, omdat het (in de Spaansche quaestie en later door z'n wapenleveranties) Frankrijk's zijde kiest. Hij ziet daarin slechts jaloezie op Duitschland.

De *Sja'ir perang Toerki dengan Roesjia* en de *Sja'ir perang Djapoen dengan Roesjia*, die Overbeck³⁾ vermeldt, bleken niet meer in den handel te zijn.

C. De moderne Maleische romans.

Onder deze groep vatten wij samen de oorspronkelijk-Maleische romans, die op instigatie en onder toezicht van Volkslectuur tot stand gekomen zijn.⁴⁾

Ook hier zullen wij evenals bij de sja'irs en hikajat's de passages, waarin van Europeanen gesproken wordt, vermelden en bij de meer interessante blijven stilstaan.

47°. Soeman Hs.: *Mentjahari pentjoeri anak prawan* (Op zoek naar den meisjesroover). 1932. Volkslectuur No. 994.⁵⁾

Een aardig vertelde geschiedenis, waarbij de, aan „the scarlet Pimpernel” herinnerende hoofdpersoon, die zich met de opsporing van het geschaakte meisje belast, de dader blijkt te zijn.

(blz. 8—9:) Beschrijft een voetbalmatch tusschen de be-

1) Blz. 26.

2) Hfdst. *Bandéra poetih* (De witte vlag), blz. 78—81.

3) H. Overbeck, *Malaiische Weisheit und Geschichte*, blz. 36. Op deze plaats wil ik den heer Overbeck voor de groote moeite, die hij zich getroost heeft, de beide sja'irs nog voor mij te achterhalen, nogmaals mijn hartelijken dank betuigen.

4) Den belangstellenden lezer verwijzen wij voorts naar de artikelen der Utrechtsche hoogleraren, wijlen G. Spat en dr. J. Gonda in het *Koloniaal Tijdschrift*, waarin eenige Maleische romans nader worden besproken:

Prof. C. Spat, *Moderne Maleische literatuur* (Kol. Tijdschr. 1929, blz. 123—42).

Prof. dr. J. Gonda, *Eenige moderne Maleische romans* (Kol. Tijdschr. 1934, blz. 28—40).

5) Gonda, blz. 37—38.

manning van een oorlogsschip en Inlanders van Bengkalis, waarbij Sir Djoon, de held, als doelverdediger triomphen viert. „Pour besoin de la cause” zijn de orang poetih goede voetballers en stevige knapen: — hébat² sekali (ze zagen er allemaal vreeswekkend uit).

48°. S. Takdir Alisjahbana: *Tak poetoës diroendoeng malang* (Nimmer eindigende ellende). 1929. Volksl. 839. ¹⁾ Een bijzonder sombere en trieste geschiedenis van twee vroeg wees geworden kinderen uit Benkoelen, die van den regen in den drup komen. Het meisje, Laminah, ten slachtoffer gevallen aan een gewetenloozen vriend van haar broer, Mansoer, pleegt zelfmoord en Mansoer volgt, 15 jaar later, ontroostbaar over haar verlies, haar voorbeeld na. Veel beschouwingen en wijsheden, in de tekst ingelascht, storen de loop van het verhaal en remmen de handeling.

(blz. 82:) In Benkoelen gekomen verwonderen de beide désa-kinderen zich zeer over de mooie, groote huizen der Europeanen, die zij voor het eerst van hun leven zien, en denken: „Alangkah kajanja orang disini” (Wat zijn de menschen hier rijk).

49°. Merari Siregar: *Azab dan sengsara*. (*Kissah kehidoepan seorang anak gadis*) [Hellepijnen. (De levens-geschiedenis van een jong meisje)]. 2e druk 1927. Volksl. 497. ²⁾

Een tendenz-roman, die zich kant tegen het adat-huwelijk, dat geen rekening houdt met 's menschen recht op vrije keuze en persoonlijk geluk. In zijn voorwoord en later nog eens (blz. 68) getuigt de auteur trouwens zelf, dat hij het zich tot taak gesteld heeft alles, wat hem in de adat van eigen volk verkeerd en slecht toeschijnt, aan de kaak te stellen.

(blz. 92:) In een rechtzaak treedt een wijze en humane rechter — een Ass.-Resident — op, die eerst nog een poging doet de quaestie langs minnelijken weg te regelen en partijen wijst op de hooge kosten aan het proces verbonden en de gevaren voor blijvende veete. Als dit niet gelukt, gaat hij tot de eigenlijke behandeling over met de vermaning: „Dan ingat²lah kamoe, orang jang beperkara

¹⁾ Gonda, blz. 36, noemt nog een 3e werk van hem: *Melawat ke-tanah Seriwidjaja* (Een reis naar Seriwidjaja), als feuilleton in de *Pandji Poestaka* verschenen.

²⁾ Spat, blz. 123; Gonda, blz. 28.

itoe amat soesah: Jang menang mendjadi bara, jang kalah mendjadi aboe" (Bedenkt goed, dat procedeerende menschen veel moeilijkheden wachten: winnen of verliezen — steeds trekt men aan het kortste eind).

50°. N. St. Iskandar: *Salah pilih* (De verkeerde keuze). 1928. Volksl. 611. ¹⁾

Een niet onverdienstelijk-geschreven verhaal over een jonge man, Asri, die aanvankelijk een verkeerde keus doet, maar later toch met zijn ware liefde, Asnah, gelukkig wordt. Het is niet erg tendentieus en bevat naast het uitvoerig relaas van Asri's mislukt huwelijk, aardige bijzonderheden over Minangkabausche gebruiken en gewoonten.

(dl. I, blz. 27:) Het weerzien tusschen Asri en zijn pleegzusje Asnah geeft eenige gêne: de eerste is gewend geraakt aan de Europeesche wijze van groeten: shake-hands en — bij intiëmer verhouding — de omhelzing. Maar Asnah acht dat in strijd met de adat.

(dl. I, blz. 75:) Bij de *mengantar sirih* (aanbieding van de sirih) gaat Asnah *berpakaian tjara nona Eropah* (gekleed als een Europeesche dame). Zij trekt aller aandacht en Asri vindt haar de schoonste van allen. (dl. II, blz. 32:) Asri, gehuwd met een vrouw van zeer onaangenaam karakter en bekrompen, — maar met de adat overeenstemmende — opvattingen, moet erkennen, dat hij een verkeerde keuze gedaan heeft. Door haar lieve maniertjes en haar schoonheid heeft hij zich laten inpalmen *le bi h² oléh „bahasa Belanda dan bangsa gadis itoe"* (maar het meest door het feit, dat zij Nederlandsch machtig en van hooge afkomst was).

51°. N. St. Iskandar: *Karena Mentoea* (Schoonmoeders). 1932. Volksl. 1070.

Een goed geschreven, dramatische geschiedenis van twee gelukkige huwelijken, die ten gronde gericht worden door de moeders, resp. van de vrouw in het eene en van den man in het andere, die de een op rijkdom en positie, de andere op weder-opneming in haar stamverband uit zijn.

(blz. 87:) Van een bijzonder fraai huis van een inheemsche: „Roemah Belanda atau Tjinakah itoe agaknja?" (Dat is waarschijnlijk het huis van een Hollander of van een Chinees).

¹⁾ Spat, blz. 125 noemt de titel.

52°. Abd. Ager & Noersinah Iskandar: *Tjinta jang membawa maoet* (Doodende liefde). 2e dr. 1928. Volksl. 736. ¹⁾

Een roerende liefdesgeschiedenis, waarbij de heldin, tijdens afwezigheid van haar beminde, tegen haar wil aan een ander uitgehuwelijkt, zelfmoord pleegt. De held, Dahlan, sterft van verdriet. (blz. 42—43:) Dahlan legt zijn vader uit, dat hij zijn onderwijzers-diploma nog niet heeft, omdat dat nog eerst diverse instanties moet passeeren, waarop de vader eenige stekelige opmerkingen maakt over de ambtenarij: hij voorspelt Dahlan, dat hij het diploma dan wel niet meer bij zijn leven zal ontvangen, want 1e is de afstand Boekit Tinggi — Batavia — heel groot, 2e zullen ze op het Departement het stuk wel vergeten. Daar moet het net zoo'n sloffe boel zijn als op het kantor koemendoer, kantor toean Loebiak dan lain² (bij den controleur, den Loebiak en anderen). Ook is hij er niet over te spreken als hij hoort, dat de acte nog f 1.50 moet kosten. Hem als toekang djahit (kleermaker) betalen de menschen nooit meer dan f 2.— per badjoe! „Ah, ada² sadja djalan oeang pada Goebernenè n” (Niets dan trucjes van het Gouvernement om aan geld te komen) zegt hij. Dahlan evenwel is overtuigd, dat die ambtelijke slofheid tempoe doeloe is en dat men een rapport Inspéktoer toch niet zal durven terzijde leggen! (blz. 46—47:) In een gesprek tusschen Dahlan's ouders, zet zijn moeder uiteen, hoezeer de moderne — inheemsche — jeugd van die van vroeger verschilt en hoe zij er op uit is haar eigen adat te verguizen voor die van anderen, vooral van Europeanen.... soeka meniroe 'adat-isti'adat orang lain, jang beloem diketahoeinja benar seloek beloeknja dan élok boeroeknja (zij houdt er van zeden en gewoonten van anderen na te bootsen, zonder die degelijk onderzocht te hebben). Bij Hollanders, bij Europeanen in het algemeen, mogen een jonge man en een jonge vrouw berkepiti² tangan (gearmd of hand-in-hand loopen). Zoo is nu eenmaal hún adat; secundo: is het geenszins in strijd met hun agama (godsdienst); tertio: is zoiets in hun oogen niet onfatsoenlijk. Bij ons, Maleiers, zou zoo iets absoluut niet geduld worden. Bovendien leven wij in heeter klimaat dan de Europeanen.

¹⁾ Spat, blz. 124.

Wij „misalkan laki api dan perempoean raboek. Djadi, kalau kedoea benda itoe selaloe diperdekatkan, tentoe lekas menjala. Apa djadinja kelak?” Kebakaran.” (kunnen de man met vuur, de vrouw met stroo vergelijken. Brengt men die vaak te dicht bij elkaar, dan vliegen ze in brand en wat is het gevolg?” „Dat ze allebei verbranden,”) ¹⁾ antwoordt de vader.

53°. Aman: *Si doel, anak Betawi* (Doel, een Bataviaasche jongen). 1932. Volksl. 985.

Geschiedenis van een wilden Bataviaaschen kwajongen. Hij en zijn makkers spreken dialect. Het niet onaantrekkelijke jongens-verhaal neemt een tendentieuze draai aan het eind, waar het nut van onderwijs — en van onderwijs op Europeesche grondslag — wordt aangetoond.

(blz. 59—60:) Toean Bèk, d.i. de Wijkmeester, komt in een vechtpartij tusschenbeiden, laat de jongens, die Doel's koopwaar bevuild hebben, de bedorven *djoelan* vergoeden en ze vervolgens elkaar de hand schudden, waarmee het geschil en tegelijk een oude veete uit de wereld zijn geholpen. (blz. 83:) Dezelfde toean Bèk is ook Doel's voorspraak, als diens grootvader, type van den bekrompen, conservatieven kampong-bewoner, zich er tegen verzet, dat Doel naar school gestuurd wordt.

54°. Aman: *Anak désa* (Désa-jongen). 1930. Volksl. 905.

Een aardig en leesbaar verhaal over Minangkabausche jongens, dat ons een indruk geeft van het leven, de spelen en vermaken van de désa-jeugd uit de Padangsche bovenlanden. Er komen een paar *goeroe's* in voor, die waarschijnlijk Hollanders zijn, — hoewel volstreckte zekerheid daaromtrent ontbreekt.

(blz. 70:) De eerste komt tusschenbeide bij een veete tusschen de jongens van twee verschillende *negeri*. (blz. 78:) Zijn opvolger wint snel de genegenheid van de jongens, hoewel hij er, mager en bleek, slecht uitziet. Hij sticht met de jongens van zijn klas een kongsi om kippen te fokken, wat in zulke goede aarde blijkt te vallen, dat naderhand een paar van hen als kippenfokkers in hun onderhoud gaan voorzien.

55°. Ener: *Sebabnja mendjadi hina* (Ondergang).

1) De vergelijking mist logica: vuur gaat niet in vlammen op.

Volksl. 998. ¹⁾

De trieste geschiedenis van een koepoe² malam (nachtvlinder). Zij heeft des auteurs opmerkzaamheid getrokken, doordat hij haar in een bioscoop voor een paar vriendinnen de Hollandsche tekst hoort vertalen en ook uit andere dingen blijkt, dat zij betere dagen gekend heeft. Later vertelt zij hem haar levensgeschiedenis: hoe haar leven, zeer gelukkig begonnen, tot steeds grooter ellende en dieper verval geleid heeft. Zij sterft tenslotte als slachtoffer van de syphilis.

(blz. 10:) Verhalend van haar eerste liefde, nog op de Mulo ontstaan en voerend tot een aanvankelijk zeer gelukkig huwelijk, vertelt zij hoe haar ouders haar veel vrijheid lieten: „orang toeakoe masoek golongan orang jang „modern” (mijn ouders waren moderne menschen). Zij en haar vriend konden zeer vrij met elkaar omgaan: „Djalan sana djalan sini, meniroe² ‘adat orang Barat, jang tidak lajak dan sangat bersalahan dengan ‘adat kita bangsa Timoer ini, kami lakoe kan dengan bébas” (Als Europeesche jongelui gingen wij samen overal heen en wat strijdig was met de adat van het Oosten, dat bedreven wij in alle vrijheid). (blz. 25—27:) Zij heeft het korten tijd zeer goed gehad, dienende bij een Hollandsche familie, maar na de dood van haar njonja komt zij bij een vriend van den heer des huizes in dienst. Eerst schrikt zij wel, want zij kent den toean jang masih boedjang (nog ongehuwd) als iemand, die soeka sekali mempermain²kan sadja, kalau tidak dihadapan njonja (hij hield veel van gekheid maken met de vrouwlijke bedienden, als mevrouw er niet was). (blz. 28:) Zij wordt dan ook zijn njai en verliest in een tijd van louter uitgangetjes en feesten haar schaamtegevoel in die mate, dat zij zich als njai van een Belanda boven haar landgenooten verheven gaat voelen. Via een Hollandschen politie-opziener (blz. 29) komt zij in een hotel orang Djepoen te Médan terecht, dat een bordeel blijkt te zijn.

56°. Selasih: *Kalau tak oentoeng* (Onder een ongelukkig gesternte geboren). 1933. Volksl. 1095.

Een melodramatisch verhaal over een jongen man, Masroel, die zijn liefde voor zijn schoolkameraadje, Rasmani, niet kan

¹⁾ Gonda, blz. 38.

of durft bekennen, eerst een ander trouwt, van wie hij weer scheidt, om dan, als alles zich ten goede belooft te keeren, op een *chabar angin* (praatje, loos gerucht), dat Rasmani door een ander, die haar meer bieden kan, ten huwelijk is gevraagd, haar haar woord weer terug te geven. Rasmani sterft van hartzeer en Masroel heeft groot be-
rouw (!!).

(blz. 83:) Masroel's eerste vrouw, vinnig en kijfziek van aard, is een groote ontgoocheling: hij had heel wat anders verwacht van een meisje van haar ontwikkeling en belezenheid.... dan *pandai berbahasa Belanda*.... (en dat Nederlandsch kon spreken). — Dat kennis van de Nederlandsche taal hoog wordt aangeslagen blijkt uit soortgelijke passages op blz. 100 en 105.

57°. Moehammad Sjah: *Sja'ir Sitti Asni* (Asni). 2e druk 1930. Volksl. 845.

Een roerende liefdesgeschiedenis.

Op blz. 35 wordt een *toean Inspéktoer Soematera Oetara* (Inspecteur voor Noord-Sumatra) genoemd; op blz. 68—69 een dokter.

58°. B. St. Ahmad Chatib: *Anak dapat* (Vondeling). 1932. Volksl. 1027.

De niet zeer belangwekkende geschiedenis van een verschoppeling, Idroes, die zich op eigen kracht door het leven weet te slaan en zich tot een hotelhouder van aanzien weet op te werken. Zijn ware afkomst wordt hem eerst op het eind van het verhaal onthuld.

(blz. 56—59:) De president van de Landraad leidt een rechtzitting *dengan sabarnja* (met geduld) en het vonnis spreekt de *toean peresidèn uit denga lantang soearanja* (met luider stemme).

59°. Moeh. Jasin bin H. A. Rahman: *Seroepiah pokok ke-Mèkah* (Met één gulden als aanvangskapitaal naar Mekka). 1924. Volksl. 669. ¹⁾

Een verhaal, spelend aan het eind van de 19e eeuw op de Westkust van Sumatra, over een jonge man, Intan Seman, die zoo graag naar Mekka wilde en, door een vervalschte brief

¹⁾ Spat, blz. 124. Niet juist is, wat Spat zegt, dat dit het verhaal is van een jongen, die graag naar Mekka wil en zich het reisgeld zelf weet te verdienen met een aanvangskapitaal van één gulden. Het is de vader van den jongen, die van af diens geboorte, botje bij botje vergaard heeft om den jongen later naar Mekka te kunnen zenden (zie boven).

in de waan gebracht, dat het geld daarvoor niet beschikbaar is, poogt zich dat door eigen arbeid te verschaffen. Tenslotte blijkt echter, dat de vader juist door zijn groote spaarzaamheid en liefdevolle zorg voor zijn zoon's toekomst, het benodigde geld heeft weten bijeen te brengen. Veel nasihat remmen het verhaal op vaak hinderlijke wijze.

(blz. 41—42:) Intan Seman's *in doek semang* (broodheer) erkent, dat het meest wenschelijke zou zijn als de Inlanders uit zich zelf tot een beter en hygiënischer bewerking van zeevisch zouden komen, maar verwacht slechts heil van ingrijpen van Bestuurswege. (blz. 68—69:) Twee dronken *toean*² trekken in Padang Intan Seman's aandacht, door hun gedrag: eerst zijn ze vroolijk en kinderachtig, dan achtervolgen zij een jonge vrouw, die zich echter bijtijds in haar woning weet te redden, waarop de beide heeren met elkaar slaags raken tot zij door den *sekot* (schout) worden ingerekend. (blz. 72:) *Anggoer port*, zegt de auteur, *hanjalah kegemaran toean bangsa Eropah sadja* (Alleen Europeanen kunnen zich de luxe permitteeren, port te drinken). Wel hebben hooggeplaatste en rijke Maleiers ze ook, maar ze drinken ze vanwege de duurte ook niet iederen dag en zetten die bij voorkeur hun Hollandsche gasten voor.

60°. A. Dt. *Madjoindo: Meneboes dosa* (Boete). 1932. Volkskl. 1060.

Een over het algemeen zeer leesbaar verhaal. De auteur laat zich op een vakantie-tocht in de Preanger door een oude vrouw de geschiedenis van haar en haar zoon, Hasan, vertellen.

(blz. 7:) De auteur hoort van den kleinzoon van de oude vrouw in quaestie, dat zijn grootmoeder helderziend is. Hij geneert zich echter daarvoor tegenover Madjoindo, dien hij voor een *orang Olanda* houdt, want die plegen daar altoos de spot mee te drijven. (blz. 21:) Hasan krijgt werk op een thee-onderneming en slaat aanvankelijk met verbazing de zeer vrije gedragingen van het jonge manlijke en vrouwlijke personeel gade. Van lieverlede raakt hij er aan gewoon, want hij ziet iedereen er aan meedoen „*dari koeli sampai kepada toean besarnja*” (van de koelie tot de administrateur toe). (blz. 35:) Als Hasan om een ongelukkige liefde dienst heeft genomen als soldaat en naar Atjeh moet vertrekken, smeekt zijn moeder hem bij

haar te blijven en houdt een zuiver Westersch betoog: „Je zult,” zegt zij ongeveer, „mensen gaan vermoorden en verminken, die je niets hebben gedaan. Maar later,” en dit is weer veel Oosterscher, „zul je er voor moeten boeten.”

61°. S. Hardjosoemarto & A. Dt. Madjoindo: *Roesmala Dewi* (Roesmala Dewi). 1932. Volksl. 1028.

De blij-eindigende geschiedenis van een Javaanschen jongen, Soeparno, en een Minangkabausch meisje, Roesmala Dewi, die, van jongs af samen opgegroeid, terwijl de wederzijdsche families zeer bevriend zijn, voor elkaar schijnen voorbestemd te zijn. De adat verhindert echter een huwelijk, maar Roesmala Dewi blijft haar geliefde getrouw, weet den haar opgedrongen man tot scheiding te bewegen en ontmoet tenslotte na de noodige omzwervingen Soeparno weer.

(blz. 6—7:) De duurte te Riouw zou een gevolg zijn van het kantor pebian (douane-kantoor). (blz. 7 iuncto 12:) Soeparno en Roesmala loopen beiden de sekolah Belanda af, weshalve zij later tot de Mulo worden toegelaten (blz. 17). (blz. 9:) Een Toeankoemendoer laoet (kapitein), die bij gelegenheid van een zeilwedstrijd Roesmala overboord ziet slaan, stuurt onmiddellijk een motorboot op haar af. Soeparno is hem evenwel voor en redt haar het leven. (blz. 10—11:) Een dokter verleent hulp bij het weer tot bewustzijn brengen van het meisje. (blz. 15:) Roesmala en Soeparno, die ter voltooiing hunner opvoeding naar Batavia gaan, zien er niet uit als Boemipoetera. Pertama dandanannya sebagai anak Belanda, kedoea pertjakapannya memakai bahasa Belanda, sedang warna koelitnjapoen poetihkoening (zij waren Europeesch gekleed, spraken Hollandsch en hun huidskleur was slechts heel licht getint). (blz. 16:) Bij het sein van vertrek wordt allerwege afscheid genomen. Bagipamily Belandaselain dari berdjabatangan, ditambah poela dengan tjioeman (De Hollanders lieten het niet bij handdrukken, maar wisselden ook nog afscheidskussen). (blz. 42:) Als Roesmala's moeder in Tandjoeng Pinang ten grave gedragen wordt volgen tientallen menschen de baar: Belanda, Tionghoa, Keling dan Arab.... (Nederlanders, Chineezzen, Klingaleezen en Arabieren).

62°. E. Joram: *Emas disangka lojang* (Het leelijke jonge eendje). 1928. Volksl. 783.

De geschiedenis van een prijaji-familie, die door de onna-denkendheid en lichtzinnigheid van den pater familias tot armoede, maar door den zoon, Djajadi, die de ondeugendste en minst-belovende leek, er weer bovenop gebracht wordt. Er is een liefdeshistorie doorheen geweven, die niet veel te beteekenen heeft en de grappen, die Djajadi uithaalt, zijn tweederangs.

(blz. 26—29:) De geschiedenis van een staking bij de S.S. om loonsverhooging. Men is overtuigd te zullen slagen, want het Gouvernement tentoe akan takoet roegi (zal stellig bang zijn schade te lijden). Krachtig ingrijpen van het Gouvernement doet haar echter totaal mislukken en de stakers kunnen elders werk gaan zoeken. Onder hen is ook Djajadi's vader, maar geen enkele fabriek wil met hen te doen hebben, zoo b.v. de p embesar (chef) van de p abrik Braat, die in hem direct een staker zag. (blz. 32:) Djajadi, leergierig en ambitieus, gaat les nemen bij een toean v. d. Berg¹⁾, die hem voor niets onderricht geeft. Djajadi laat zijn ouders van een en ander onkundig uit vrees, dat zij het hem verbieden zullen. Deze toean v. d. Berg, die schik heeft in den jongen, speelt ook een voorname rol bij diens bevrijding uit de gevangenis, waarin hij onschuldig te land was gekomen. V. d. Berg was van de aanvang af van Djajadi's onschuld overtuigd (blz. 38—41, 48—49). (blz. 53—55:) De Commissaris van politie ontslaat Dj. uit de gevangenis en prijst hem er voor, dat hij zich voor zijn vader, de eigenlijke schuldige, had willen opofferen.

(blz. 64:) Hoe hoog onderwijs en studie worden aangeslagen blijkt steeds weer uit de nauwkeurige vermelding van wat iemand studeerde, welke diploma's hij behaalde en wat hij daardoor bereikte. Zoo ook hier: Dj. wordt werkbaas, volgt een cursus Nederl. Verbond, doet Klein-Ambtenaars-examen, volgt daarna de Burger Avondschool en slaagt voor onder-opzichter, als hoedanig hij ook een aanstelling krijgt. (blz. 81:) Daar Dj's toelage door een gewetenlooze oudere broer onderschept wordt, is Dj.'s moeder gedwongen haar brood te verdienen met naai- en verstelwerk bij een Belanda. (Als Dj. teruggekeerd is hoeft dat natuurlijk niet meer en Dj. zegt den toean telefonisch af — blz. 87). (blz. 84—86:) Onverwachts teruggekeerd laat Dj. het huis van zijn moeder,

¹⁾ Blijkens blz. 63 is deze ingenieur bij de haven van Tandjoeng Pérak en wordt Dj. met zijn hulp leerling teekenaar.

in haar afwezigheid, met vaardigen spoed opknappen, zoodat het a m a t p e r m a i . . . s e b a g a i r o e m a h orang Belanda berada (heel mooi was, net het huis van een Hollander). 't Oude vrouwtje weet niet hoe ze het heeft als ze thuis komt en spreekt schuchter en beedeerd de meneer in de voorgalerij aan, die b e r p a k a i a n t j a r a B e l a n d a (Europeesch gekleed is) en dien zij eerst niet herkent. Dj. helpt haar spoedig uit den droom.¹⁾ „S a n g k a i b o e t a h a d i , e n g k a u s e o r a n g B e l a n d a ,” bekennt zij. „B e l a n d a d i d o n g k a h s a n g k a i b o e ?” vraagt hij. „Nee, nee,” verzekert zijn moeder hem: „B e l a n d a b e t o e l !” („Daarnet hield ik je voor een Hollander!” „Een z.g. Hollander zeker?” „Nee, een werkelijke Hollander!”).

63°. M w. A s m a w i n a n g o e n : *Merak kena djebak* (In den val). 1930. Volksl. 917. ²⁾

De geschiedenis van een Hollander, eene de Haan, die met een — gescheiden — Inlandsche vrouw, Warsiah, trouwt. Zij zijn zeer gelukkig, weten zich door energie en ijver materieel en sociaal omhoog te werken. Tot Warsiah zich door een handlangster van haar eersten man laat wijsmaken, dat de Haan haar op den duur wel zal verstooten, waarop zij met al haar hebben en houden de vlucht neemt. Het gaat haar hoe langer hoe slechter maar tenslotte worden beide weer gelukkig hereenigd.

De Haan ³⁾, wiens voornaam nooit genoemd wordt — zijn vrouw en s a h a b a t k a r i b (boezemvriend), noemen hem „toean” — komt natuurlijk doorlopend in het verhaal voor, maar zijn beeld blijft eenigszins vaag. (blz. 8—9:) Hij is een B e l a n d a t o t o k , b e k a s m i l i t e r (een volbloed Hollander, gewezen koloniaal), en ± 32 jaar. Vroeg wees geworden en zonder middelen van bestaan moest hij al jong b e k e r d j a s e l a k o e k o e l i d a r i p a g i h i n g g a p e t a n g (als een koelie zwoegen van den vroegen morgen tot den laten avond). In arrenmoede koloniaal geworden, besluit hij na z'n ontslag in Indië te blijven. De rechte zin werken is er niet en wat hij begint zet hij niet door. E n k a r e n a e n g g a n i a d i p e r i n t a h l a i n , e

¹⁾ In vermommingen en verrassingen van dezen aard is op waarschijnlijkheid komt het minder aan.

²⁾ Gonda, blz. 37.

³⁾ De figuur van de Haan is geen onwaarschijnlijkheid is groot, dat de auteur een dergelijk man uit er

karena koerang tjoekoep hasil jang diperoléh nja, wa'llahoe 'alam (Of het was, omdat hij zich niet door anderen wilde laten commandeeren, of omdat een en ander te weinig winst opleverde, dat mag God weten). Intusschen blijkt de auteur het wel te weten, want even later zegt hij: *Dia enggan beroesaha dibawah koeasa orang lain, enggan mendjadi orang oepahan* (Het stond hem tegen onder anderen in loondienst te werken). Hij wil zijn eigen baas zijn en wordt tenslotte schoenmaker. Breed heeft hij het niet, maar... *ia selaloe senang hidoep dalam kesoenjandan kemelantaran* (leefde hij tevreden in afzondering en bekrompen omstandigheden). Hij wil niet trouwen — want van het huwelijk heeft hij reeds een slechte ondervinding opgedaan (blz. 18—24). Maar hij bekeert zich tot de zienswijze van zijn vriend Karja, die een groot voorstander van het huwelijk is, als hij eens ziek gelegen heeft en het gemis van een zorgzame huisvrouw aan den lijve heeft ondervonden.¹⁾ Van zijn ziekte hersteld komt de Haan zijn vriend opzoeken en weer komen zij over het huwelijk te spreken. De Haan bekent zich bekeerd te hebben en vraagt Karja een vrouw voor hem te zoeken(!), wat deze, begrijpelijkerwijs, een nog al bezwarende opdracht vindt. De Haan wil geen *nona* hebben,²⁾ maar een *perempoean Boemipoetera* (inheemsche). Schoonheid en vermogen zijn geen vereischten, wanneer zij maar *baik boedi pekertinja* (goed en verstandig is). Op Karja's tegenwerping, dat de Haan maar liever zelf zijn keus moet doen, bekent deze dan al iemand op het oog te hebben: Warsiah, een eenvoudige vrouw, die wel eens bij Karja gewerkt heeft en van wie de laatste niets dan goeds kan zeggen. Alleen is zij *amat malang* (zeer ongelukkig). Wil de Haan haar werkelijk tot zijn echtgenoot maken of tot zijn huishoudster?³⁾ De Haan kan hem omtrent zijn bedoelingen geruststellen.

¹⁾ (Hoofdstuk II „Sakit” (ziek), blz. 11—17). Dokter, verpleger en verzorging bekostigt een vriend van hem, zekere *toean Klaassen*.

²⁾ Hij motiveert dit niet. Nog merkwaardiger wordt zijn uitlating als men weet, dat hij de eerste keer zulke slechte ervaringen heeft opgedaan met een, klaarblijkelijk Inlandsche, vrouw uit Blitar.

³⁾ Dit biedt den auteur natuurlijk een fraaie gelegenheid om, bij monde van de beide vrienden, het instituut van huishoudster aan de kaak te stellen, dat *merendahkan daradjat kaodem perempoean* (de vrouw verlaagt en vernedert; blz. 23).

Hij wordt door zijn ijverige en energieke vrouw uit zijn apathie wakker geschud en tot werken aangespoord.

Aanvankelijk wil hij niet, dat Warsiah haar vrijen tijd productief maakt. Hij wil niets anders zijn dan senang (tevreden) en begeert geen rijkdom of positie. „Takoesah 'kan menengadah tinggi“, kebawah memandang, soepaja mata djangan kemasoekan sampah. Padakan sadjalah apa jang dapat kita peroléh” (Het heeft geen zin naar boven te kijken; laten we nederig blijven en tevreden zijn met wat we krijgen kunnen). Warsiah weet echter tenslotte energie en ondernemingslust in de Haan te wekken. Hij is wel geen gestudeerd man, maar heeft veel rondgezworven, zoodat banjak djoe gapeng eta hoe anja (hij ook veel wist). Hij moderniseert en vergroot zijn schoenenzaak en nu gaat 't het echtpaar voor de wind. — Hun geluk en wederzijdsche genegenheid worden nog vergroot door de geboorte van een dochtertje, Nellie.¹⁾ Op blz. 41 lezen wij, dat Nellie al in de 5e klas van de sekolah Belanda is gekomen, vlug leert en zeer in de gunst van haar onderwijzer staat. Een oude vrouw brengt, in opdracht van Warsiah's eerste man — 'n deugniet — haar geheel uit het evenwicht door haar allerlei verhalen te vertellen van Inlandsche vrouwen, die huishoudster waren bij of gehuwd met Belanda, maar die, hoeveel de Belanda haar ook verschuldigd waren, toch tenslotte door hen verstooten werden. (blz. 53:) „Ja begitoe kebanjakan nasib perempuan orang kita jang menoeroet Belanda. Habis manis sepah diboeang” (Dat is het lot van vele vrouwen, die met Hollanders meegaan. Als het vet van de ketel is. . . .). De listige oude verzuimt niet er de geschiedenis van een veel schranderder vrouw aan toe te voegen, die wel menoeroet Holanda maar ijverig gespaard had en, vóór haar man haar had kunnen verstooten, zelf de plaat gepoetst had en nu een prinsessen-leventje kan leiden.²⁾ Zoo komt het, dat Warsiah tenslotte haar man ontvlucht. De Haan bemerkt wel, dat Warsiah's gedrag jegens hem veranderd is, maar was dáárop toch niet voorbereid, zelfs

¹⁾ (blz. 34—40:) Het hoofdstuk (V) draagt de veelzeggende titel van: Berkat keradjanan (Geluk door vlijt).

²⁾ blz. 51—55.

niet als hij haar tot Nellie hoort zeggen, dat zij wil wegloopen en dat zij tweeën toch niet bij elkaar passen: Engkau anak Belanda, akoe orang Djawa boesoek (Jij bent het kind van een Hollander, ik maar een verachtelijke Javaansche). Wat hij voor comedie houdt. Groot zijn zijn schrik en ontsteltenis als Warsiah werkelijk gevolg blijkt te hebben gegeven aan haar voornemen, — welke nog vermeerderd worden door het verdriet van de kleine Nellie, die dol op haar moeder is. Zijn gemoedstoestand dien eersten avond na Warsiah's verdwijnen met wisselende stemmingen van verdriet en berouw en woede over haar onbegrijpelijk gedrag, wordt verdienstelijk weergegeven. ¹⁾ Tenslotte keert zich alles weer ten goede. ²⁾

De dokter Goedhart, die de Haan behandelt, wordt ons a.v. beschreven ³⁾: een toeanjang besartinggi toeboehnja, bermisai, bertjambang dan berdjanggoet pandjang (een, groote forsche man, met knevels en baard).... een man vermaard om kepandaiannya dalam hal mengobati orang sakit (z'n bekwaamheid als arts).

64°. M. K. Maradjo: *Sitti Noer Hajati* (Noer Hajati). 1929. Volksl. 842.

Het leven van een model-echtpaar. Een soort leidraad voor jong-gehuwden of/en echtparen met kleine inkomens. Veel nasihat en veel ge- en bereken. Er wordt een lans gebroken voor het opgeven van de onhebbelijke gewoonte in alles den Westerling na te volgen.

(blz. 31—32:) Wij lezen hoe Noer Hajati, haar man, Soetan Sjarif, bekent, dat zij het vroeger ook schoon en verblijdend vond, dat haar landgenooten telah pandai bersolek dengan meniroe pakaian tjara orang Barat (de kunst verstonden zich Europeesch te kleeden): de mannen met pantalon, das, hoed, bril en wandelstok, de vrouwen met korte rokken en hooge hakken. Het leek haar toen een bewijs van de vooruitgang van haar volk, dat zij leken op sinjo² en nona² (op Europeesche dames en heeren). „Kalau tidak karena logat tjakapnja atau agak kakoe sedikit gajanja,

¹⁾ Een extra vermelding waard, want psychologie is de zwakste zijde van den modernen Maleischen auteur.

²⁾ blz. 99 e.v.

³⁾ blz. 12—14.

nistjaja sesatlah kita mengatakan meréka itoe bangsa Barat, setidak²-nja toeroenan Barat" (Men zou hen voor Europeanen of tenminste voor menschen met Europeesch bloed in zich gehouden hebben, als hun accent en een zekere stijfheid in hun optreden hen niet verraden had). Zij is evenwel gaan inzien, dat zoiets slechts een bewijs is van kelakoean meniroe² en niet van kemadjoean (vooruitgang). Waarop Soetan Sjarif dat occidentalisme en die brillen-rage belachelijk maakt. (blz. 36:) Soetan Sjarif, toonbeeld van den verstandigen, arbeidzamen huisvader, werkt graag in den tuin, die is sebagai peratoeran keboen pertjobaan Landbouw kepoe-njaan Goebnemén (als een proeftuin van het Gouvernement). (blz. 53:) Soetan Sjarif en zijn kinderen gaan altijd gekleed zooals het hoort: Boekanlah seperti kebiasaan pakaian anak² kampoeng, jang soeka meniroe meneladan pakaian tjara Eropah dengan membabi boeta sadja (niet zooals de meeste kampong-kinderen, die blindelings de Europeanen plegen na te volgen in hun kleeding). (blz. 87:) Sprekend over een kennis, die op grooten voet leeft en wiens huis perkakas roemah tjoekep, matjam keadaan roemah Belanda (geheel Europeesch gemeubileerd is). (blz. 115:) Soetan Sjarif is een gelukkig mensch, niet omdat hij een radja wang (geldkoning) geworden is sebagai Henri Ford di Amerika — maar omdat zijn leven doel en inhoud heeft. 65°. T. S. Sati: *Tak disangka* (Het onverwachte). 1932. Volksl. 980. 1)

Het vervolg op No. 979. 2)

Een zekere Sjahroel redt een jong meisje, Ratna Djoeita, het leven. Het wordt een liefde op het eerste gezicht, die echter geen blij einde vindt, want het meisje blijkt zijn (half-)zuster te zijn.

Als grootste lof, Sjahroel toe te zwaaien, beschouwt men blijkbaar, dat hij precies een orang Belanda is. (blz. 10:) Ratna's moeder houdt hem eerst voor een orang Belanda. (blz. 29:) „...tak dapat tiada orang akan menjangka, bahwa orang moeda

1) Gonda, blz. 35—36.

2) Zie Aanhangel.

itoe seorang Belanda, setidak² nja Belanda peranakan (ongetwijfeld zouden de menschen hem, Sjahroel n.l., voor een Hollander of toch minstens voor een Indischen jongen gehouden hebben).

66°. T. S. Sati: *Sengsara membawa ni'mat* (Van lijden tot verblijden). 1928. Volksl. 829. ¹)

De geschiedenis van een jongen man, Midoen, die veel leed en tegenslag moet ondervinden en met veel machtige vijanden te kampen heeft, eer hij tenslotte zijn ni'mat bereikt.

(deel I, blz. 79:) Bij gelegenheid van een vechtpartij, wordt Midoen gevangen genomen door de politie onder de Koemendoer (controleur). (deel II, blz. 11:) Dwangarbeid verrichtend, waartoe hij onschuldig is veroordeeld, vindt Midoen een met edelsteen ingelegd collier. Hij vermoedt in een juist gepasseerd jong meisje, dat in een naburig mooi, groot huis woont, de eigenares. „Orang Belanda kakah gadis itoe?” (Zou dat meisje een Hollandsche zijn?), vraagt hij zichzelf af. ²) (deel II, blz. 20:) Dit meisje (Halimah) roept Midoen tegen belagers te hulp, door middel van een briefje, dat Midoen slechts met behulp van een schooljongen kan lezen. . . . karena bertoe lis dengan hoeroef Belanda (want het was in Latijnsch schrift geschreven). (deel II, blz. 38—44:) Halimah vertelt haar levensgeschiedenis. Zij en haar moeder zijn met een Hollandsche familie, bij wie zij als baboe en kindermisje dienden, uit Batavia naar Padang verhuisd, waar Halimah o.a. de lagere school mocht bezoeken. Na het vertrek van deze familie, die zeer goed voor haar was, naar Holland, wordt Halimah's moeder al haar geld ontstolen. Dan ziet een buurman van haar, een peranakan Belanda (Indo), zijn kans schoon: hij treedt als de reddende engel op, Halimah's moeder wordt zijn huishoudster en Halimah zijn verwende dochtertje. Maar het is dezen snoodaard niet om de moeder, maar om de dochter te doen ³), en nauwlijks is de eerste, die geen leven meer had, gestorven of hij werpt het masker af en wil haar dwingen hem te huwen. ⁴) (deel II, blz. 82—84:) Midoen redt te Batavia een sinjo van een wissen dood, als deze door een amok-loopenden soldaat be-

¹) Gonda, blz. 34—35.

²) Bedoeld in complimenteuzen zin, zoowel vanwege haar rijkdom als haar uiterlijk.

³) Hij wil zelfs Mohammedaan worden om harentwille (blz. 44).

⁴) De intrigue is zeer gezocht.

dreigd wordt. De jongen brengt hem direct naar zijn ouders, die Midoen hoogst dankbaar zijn ¹⁾, en zijn vader, die Hoofdcommissaris van politie is, bezorgt hem een baantje als djoeroetoelis. Later maakt Midoen zich als mata ²⁾ („stille”) en manteri polisi zeer verdienstelijk. (blz. 87:) Zoo gevreesd is Midoen als manteri polisi, dat zelfs Polisi orang Melajoe ataupoen Belanda segan poela kepadanya (Maleische en Hollandsche agenten bang voor hem waren). (blz. 95—97:) Dank zij dezen Hoofdcommissaris en den Resident wordt Midoen met promotie naar zijn geboorteland overgeplaatst, waarover eerstgenoemde even verheugd is als zijn ondergeschikte. (blz. 102—03:) Nog sprake van den toean Koemendoer, Midoen's superieur, die een feest te zijner eere bijwoont, en later Midoen's grooten vijand wegens diefstal laat arresteeren.

67°. T. S. Sati: *Tidak membalas goena* (Ondankbaarheid). 1932. Volksl. 1066. ²⁾)

De geschiedenis van een hulponderwijzer, Nasroen, en zijn flinke, sympathieke en zelfopofferende vrouw, Roslina. Het is Roslina, die haar man beweegt naar Batavia te gaan om zich verder te ontwikkelen (Mulo, dipl. Boekhouden) en die hem, tot hijzelf in staat is geld te verdienen, onderhoudt met het geld, dat zij zelf als onderwijzeres verdient. Maar na de jaren van hard en ingespannen werken wil Nasroen ook eens genieten van het vlotte leven te Batavia en de zooveel vrijer en zoo andere omgang tusschen de seksen, waartoe hij dank zij een hoog-gesalarieerde betrekking in staat is. En zoo komt hij er toe zich voor een modern, Bataviaasch meisje, Roemsari, van zijn trouwe gade in het verre Sumatra te laten scheiden.

(blz. 8—9:) Een Hollandsche familie voor hun huis, dat zijn aandacht en afgunst gewekt heeft, gadeslaande, denkt Nasroen bij zichzelf: „Eigen vlijt en energie heeft dien Hollanders rijkdom gebracht — waarom zou ik die dan niet kunnen verwerven? Akoe dan dia sama ²⁾ manoesia, sebab itoe tentoe akoe dapat poela

¹⁾ (blz. 83:) Njonja Hoofdcommissaris mendjerit mendengar tjeritera anaknja jang sangat ngeri (de vrouw van den Hoofdcommissaris slaakte een kreet op het hooren van het huiveringwekkende verhaal van haar zoon(tje)).

²⁾ Gonda noemt de titel (blz. 36).

menjampai kankmaksodkoe." (Wij zijn beiden menschen en daarom zal ook ik mijn doel kunnen bereiken). (blz. 37:) Roslina bouwt zich luchtkasteelen: Haar zoons moeten naar de sekolah Blanda, niet naar een H. I. S., want daar leert men het Nederlandsch niet zoo goed spreken. Buitendien zal de omgang met Hollandsche kinderen hun veel goed doen: Ia dapat meniroe meneladantingkah lakoe dan kebersihan anak² Barat itoe (Zij kunnen zich die Hollandsche kinderen tot voorbeeld nemen, vooral t.o.v. hun zindelijkheid). (blz. 59—61:) Nasroen doet van harte mee aan het Bataviaasche gezelligheidsleven: hij doet aan sport, danst, fuift, etc. etc. Roslina vergelijkend met zijn nieuwe dames-kennissen — gadis² Soendadonna² Blanda, djaoeh benar perbédaan (zij verschilt hemelsbreed van de Soendaneesche meisjes en de Hollandsche dames). Roslina is noch vlot noch geestig of gevat, eerder stil, verlegen en teruggetrokken. Zij zou hier en in dit gezelschap niet op haar plaats zijn en zich temidden zijner nieuwe vrienden niet op haar gemak voelen. „Meski poen soeka, nistjaja tak' kan dapat Roslina mengeloearkan perasaannya, karena basa Blandanja tidak lebih dan tidak koerang daripada anak² jang doedoe dikelas lima H. I. S." (en gesteld al, dat dat het geval was: zij zou zich nooit kunnen uiten, want zij kende niet meer of minder Nederlandsch dan een leerling van de 5e klas H. I. S.). Maar zijn nieuwe leven kan en wil hij om harentwille niet meer opgeven. Op blz. 60 en 68—69 vergelijkt hij haar met zijn nieuwe liefde, de vlotte, mondaine Roemsari, die wel vloeiend Nederlandsch spreekt, ontwikkeld is en, in tegenstelling tot Roslina, wel met Europeanen zou kunnen omgaan. Immers: Nasroen lebih soeka bertjampoer gaoel dengan orang Eropah (Nasroen prefereerde de omgang met Hollanders), hij geneert zich voor zijn afkomst en ver-Hollandscht zijn naam: i.p.v. Joesoep laat hij zich Jozef noemen. Op blz. 65 wordt een Hollandsche dame genoemd, mevr. Thomas, bij wie Roemsari handwerkles heeft.

68°. O. S. Sahboedin: *Sja'ir Sitti Aminah* (Aminah). 5e druk 1930. Volksl. 537. 1)

1) Het aantal herdrukken bewijst hoezeer het gedicht in trek is!

De tragische geschiedenis van een jong meisje, dat bij ongeluk doodelijk wordt gewond door een schot, uit een geweer, dat een jongen bezig is schoon te maken. — Er treedt een *toean Kemendoer* (Pariaman) op, die verhoor en onderzoek leidt. ¹⁾

De oom ²⁾ van Aminah, de rampzalige eigenaar van het geweer, moet verslag afleggen van het gebeurde; (str. 1, 85:) *menghadap kemendoer wakilnja ratoe*, (vóór den controleur, de vertegenwoordiger des konings).

Volgens str. 3, 85 stelt de kemendoer de noodige vragen *berseroe* (met luider stem). De goeroe kan zijn verhaal van ontroering niet beëindigen en de controleur (str. 4, 87:) *melihat amatlah piloe...* (dit ziende, was zeer bewogen) en laat hem voorloopig naar huis gaan. Eenigen tijd later wordt het onderzoek echter voortgezet ³⁾ en de controleur is zeer verontwaardigd, als hij van de onhandigheid van den jongen en de onvoorzichtigheid en onachtzaamheid van den goeroe, die verzuimde het geweer te ontladen, hoort. (Str. 3, 90:) *...berkata terlaloe marah roepa moekanja sangatlah mérah...* (Hij sprak vol toorn met rood gelaat).

Het blijkt echter, dat de goeroe het meisje als zijn eigen dochter liefhad en iedere opzet uitgesloten is, ⁴⁾ weshalve hij hem vrijlaat. Hij geeft hem echter ⁵⁾ de noodige vermaningen mee, voor welke nasihat de goeroe hem dankbaar is en prijst: (str. 4, 96:) *Toean soenggoeh orang berboedi tahoe haloean, pegang kemoedi, 'adil timbangan sebagai kadi, member nasihat amatlah soedi.* (U is werkelijk iemand van verstand en beleid, rechtvaardig en immer tot raad en advies bereid).

¹⁾ blz. 84—96. Hij heet (strophe 3, blz. 84): S. Bouman.

²⁾ Str. 4, 15: *Melajoe, Belanda djadi goeroenja* (hij onderwees Maleiers en Hollanders).

³⁾ Str. 5, 88 noemt den kemendoer: *jang bidjaksana.*

⁴⁾ Een oogenblik dacht hij aan opzet, blijkens 2, 90: *Mati teraniaja roepanja itoe* (men heeft haar, naar het schijnt, met opzet gedood).

⁵⁾ Str. 4, 92: *lemah lemboet keloear soeara* (hij sprak met zachte innemende stem).

69°. Kedjora: *Karam dalam gelombang pertjintaan* (Door liefde ten onder gebracht). 2e dr, 1928. Volksl. 753. ¹⁾)

Geschiedenis van een Minangkabauer, Abdoel Djalil, die verliefd wordt op en huwt met een Bataviaasch meisje. Hij laat zich echter door zijn familie in Sumatra tot een huwelijk met de, volgens adat voor hem bestemde, bruid, Fatimah, dwingen, daar hij niet durft bekennen, dat hij reeds gehuwd is. Tenslotte tracht hij zich uit deze moeilijke en voor iemand met moderne, d.i. Westersch-getinte, begrippen, zeer pijnlijke situatie te redden, door zich van de vrouw, van wie hij eigenlijk houdt, Alimah, te laten scheiden, als hun beider kind gestorven is. Alimah pleegt zelfmoord, Fatimah mati k e t a k o e t a n (sterft van schrik) als zij het bericht leest en Abdoel Djalil verliest zijn verstand.

Ook uit dit verhaal blijkt weet hoezeer kennis van de Nederlandsche taal gewaardeerd wordt en achting en aanzien verschaft. (blz. 4:) Abdoel is employé bij Geo Wehry & Co en heeft de s e k o l a h B e l a n d a afgelopen. (blz. 20 e.v.): Vele Minangkabauers togen m e r a n t a u n e g e r i o r a n g (in den vreemde), vroeger, en vooral naar Batavia, om Hollandsch onderwijs te kunnen krijgen. De vader van een vriend van A. D. meende, dat de Nederlandsche taal t e r l a r a n g o l é h a g a m a (door de Islam verboden was), maar A. D.'s vriend heeft die taal toch mogen leeren, dank zij de hulp en voorspraak van zijn ontwikkelden en vooruitstrevende mamak. Alimah vertelt van iemand, die, opgeklommen tot adjunct-referendaris, zijn vrouw niet meer in overeenstemming met zijn nieuwe positie vond en een tweede huwde. Zijn eerste vrouw was niet ontwikkeld en t i d a k p a n d a i b e r b a h a s a B e l a n d a (de Nederlandsche taal niet machtig). Hij verwijt het haar, dat hij thuis geen Hollanders ontvangen kan ²⁾), hoewel hij nooit iets gedaan had om zijn vrouw te ontwikkelen. Maar zijn tweede vrouw heeft de Mulo afgelopen en spreekt Nederlandsch. ³⁾) Want z.i. k e o e t a m a a n p i k i r a n i t o e d i p e r o l é h k a r e n a p a n d a i b e r b a h a s a

¹⁾ Spat, blz. 124—25. De titel is, zooals uit de inhoudsopgave blijken zal, misleidend.

²⁾ blz. 27: Dezen man is zijn promotie naar het hoofd gestegen: hij is hooghartig en hard jegens zijn minderen, mijdt de Boemi-poetera, voor wie hij zich schaamt, en zoekt voortaan alleen omgang met Belanda.

³⁾ blz. 29: Daarom kent zijn hoogmoed geen grenzen meer en ziet hij verachtelijk neer op allen, die die taal niet machtig zijn.

B e l a n d a (was een volmaakte ontwikkeling afhankelijk van het kennen van de Ned. taal). Alsof zooiets niet afhing van de sóort opvoeding, die iemand gehad heeft walau tidak bersekolah Belanda sekali poen (al had men in het geheel geen Europeesche school afgelopen). (blz. 38:) Een Padanger, die met een Bataviaasch meisje gehuwd was, wilde van haar en hun beider kind niets meer weten, toen hij eenmaal in Holland was om te m e n e r o e s k a n s e k o l a h n j a (zich verder te ontwikkelen). (blz. 56:) De auteur zegt van A. D., als deze tegenover zijn moeder de oude adat aanvalt. . . . b a n j a k p o e l a k a t a ² n j a d i t j a m p o e r n j a d e n g a n b a h a s a B e l a n d a d a n b e r b a g a i t é o r i (zijn woorden-stroom was doorspekt met Hollandsche woorden en allerhande theoriën). ¹) (blz. 61:) A. D. is over zijn nieuwe vrouw, Fatimah, zeer goed te spreken. Wel kent zij geen Nederlandsch, maar dat kan hij haar leeren, en dat is ook het eenige onderscheid tusschen haar en een o r a n g j a n g l e p a s a n s e k o l a h B e l a n d a (die de Europeesche school heeft afgelopen).

A. D.'s kleeding wordt ons uitvoerig beschreven (om toch vooral te doen uitkomen hoe modern, d.i. ver-Westerscht, hij is): hij draagt een lichtgele flanellen broek p o t o n g a n S a v e l k o u l (coupe Savelkoul); gele schoenen boeatan Eropah, witte djas boek a, slappe boord etc., is kortom geheel Europeesch gekleed op een k o p i a h b e l e d o e b o e a t a n S i n g a p o e r a s e d j a t i (fluweelen ècht Singapoersche muts), na. (blz. 40:) Alimah is erg trotsch op haar A. D. Hij is een Mohammedaan en een Boemipoetera t e t a p i g a j a n j a, b a w a a n n j a, ' a d a t n j a s e p e r t i o r a n g B e l a n d a (in kracht, houding en manieren een Europeaan). Hij onderscheidt zich wel zeer gunstig van de jongelui uit haar eigen omgeving, (blz. 9:) Batavia is wel een groote en moderne stad, maar het is tot in haar kampongwijken toch nog veiliger dan d i k a m p o e n g ² o r a n g m i s k i n d i - A m s t e r d a m a t a u d i - R o t t e r d a m of in de armenwijken van nog grooter steden. (blz. 60—61:) Fatimah, te Batavia aangekomen, is onaangenaam verrast door de nauwe, vuile straten, de kleine woningen en de heerschende hitte. Zij meende in een huis te komen, ongeveer gelijk aan dat van den

¹) Dit is, en het laatste stellig, op vrijwel alle moderne Maleische romans toepasselijk.

kemendoer dekat negerinja (controleur in de buurt van haar geboorteplaats). De auteur is echter overtuigd, dat zij heel wat anders zeggen zou als zij niet slechts de wijken der Boemipoetera, maar ook de Europeesche wijk zou hebben gezien: ...nistjaja akan ternganga moeloetnja kehéranan, melihat bersih, tjantik dan moléknja segala roemah jang ada disana. (blz. 66:) Voor haar eigen woning koopt Fatimah nooit gambar² (schilderijen) boeatan Eropah, maar van inheemsch maaksel.

(blz. 14—15:) In een gesprek met een vriend over vrouwen en huwelijk betuigt A. D., dat hij zich een vrouw wenscht, die hem een kameraad zal zijn voor het leven en hun verbintenis zal op wederzijdsche liefde gebaseerd moeten zijn. Zijn vriend staat zeer sceptisch tegenover dat wat de Belanda „liefde” plegen te noemen, gezien de huwelijken uit liefde, die hem bekend zijn.¹⁾

70°. H. St. Ibrahim: *Tjeritera si Kantan dan Sja'ir poelau Belitoeng* (De geschiedenis van Kantan en een gedicht over Billiton). 6e druk 1931. Volksl. 483.

De tjeritera bevat niets van waarde voor ons doel. De blz. 21—46 bevatten een niet zeer belangwekkende beschrijving van het eiland Billiton, enkele plaatsen met de voornaamste gebouwen e.d.

(blz. 22:) Tot naar Europa, Japan en Sjanghai wordt Billiton-tin verscheept.

(blz. 23—25:) ²⁾ Dikeloearkan timah njatalah pesti,

dibawa kapal berdjoeta kati,

Goebernemèn menghitoeng dengan teliti,

soepaja sempoerna laba kepeti. (Millioenen kati's tin worden uitgevoerd en het Goevernement zorgt er voor de winst binnen te krijgen). Het Gouvernement maakt groote winsten en hier mogen, anders dan in de rubber, geen particuliere maatschappijen membantah (concurreren). De A. R. heet de wakil radja (vertegenwoordiger des konings). Onophoudelijk onderzoekt het Bestuur kampongs en bosschen.

¹⁾ Dit gesprek wordt gevoerd, het zij er even bij vermeld, als de nobele voorvechter van het huwelijk - uit - liefde, A. D., een meisje van ... 12 jaar achteraloopt!

²⁾ Begint met Muntok.

Semoea diatoer hinga sentosa (en alles wordt geregeld, zoodat orde en rust heerschen). Maar niet alleen tin wordt gewonnen, er zijn ook tanaman getah (rubberaanplantingen):

Keoentoengan ra'jat dipikirkan,

Berkeboen berladang diperintahkan.

(Ter bevordering van de volkswelvaart liet men tuinen en ladangs aanleggen). Heden ten dage is Billiton een vredig en rustig oord, dank zij de goede zorgen van het Gouvernement. (blz. 29:) Over de roemah bola (soos) te Tandjoeng pandan:

Roemah bola bentoeknja manis,

Segala perkakas soedah dipernis,

Bersenang insinjoer serta masinis,

Menari, berdangsa, bermain „tennis”.

(De soos was fraai van bouw en alle meubilair gevernisd. Daar amuseerden zich ingenieurs en machinisten met dansen en tennissen). (blz. 32—33:) Van de Landskas wordt gezegd:

Berjoeta² wang disitoe

(Millioenen lagen daar opgestapeld).

Ander gebouwen worden genoemd, als: Boschwezen, waar men izin (verlof) moet halen om hout te kappen, Gewestelijk Bureau, waar de Secretaris zetelt c.s.

pengoeroes ra'jat sana dan sini (het volk besturende)

en het prachtige gebouw van de Landraad:

Eropah benar bangoen modelnja.
(naar bouw en voorkomen geheel Europeesch).¹⁾

(blz. 38:) In vele lombong timah (tin-mijnen) werken Belanda en Tjina. (blz. 41—42:) In Manggar is een sekolah Belanda naast een sekolah Melajoe:

Tempat mentjahari 'ilmoe didada,
Ataupoen tempat bergoerau senda.
(waar men zich ontwikkelen kan en de tijd met scherts en kortswijl zoekbrengen).

Ook van Gantoeng kan niets dan goeds gezegd worden: Pemerintah negeri diatoer benar....
(het stadsbestuur is goed geregeld).

¹⁾ blz. 35—36 zegt, dat het onderwijs op Billiton veel ten goede veranderd heeft. O.m. is men nu niet meer bevreesd zijn kinderen te laten weggaan van het eiland.

Asal anak mentjari terang (als die kinderen maar naar verlichting streven).

(blz. 45:) Te Dendang zou tengevolge van de crisis de sekolah Melajoe opgeheven zijn, als niet de ra'jat ('t volk) te hulp gekomen was, en

Kompeni berpikir satoe persatoe
Pengadjaran itoe bergoena tentoe.

(Het Gouvernement kwam tot de slotsom, dat onderwijs ook van essentieel nut was).

71°. A. St. Pamoentjak: *Pertemoean* (Ontmoeting). 2e druk. 1932. Volksl. 759. 1)

Een geschiedenis uit de onderwijswereld, waarbij een jonge man, Masri, gedwongen wordt tot een adat-huwelijk, dat geheel mislukt. Van zijn eerste vrouw gescheiden, ontmoet hij een onderwijzeresje, Rasdiana, met wie hij na vele wederwaardigheden een huwelijk uit liefde kan sluiten.

(Deel I, blz. 42:) Masri kent wel de Europeesche wijze van omgang met de andere sekse, maar volgt haar niet na, uit eerbied voor de adat. „Belanda berbénténg besi, Melajoe berbénténg 'adat" (De Hollanders verschansen zich achter staal, de Maleiers achter hun 'adat), citeert hij een oud gezegd. 2) (blz. 52—54:) De directeur van de door Masri bezochte kweekschool, G. Lavell, die een goeroe kepala jang baik hati dan pengasih penjajang kepada moerid²nja (directeur is met een gouden hart, die met zijn leerlingen meeleeft), laat, uit bezorgdheid over Masri's ongewoon en opvallend gebrek aan ijver en concentratie, den jongen bij zich komen om hem er op te wijzen, dat hij op die manier niet tot de 3 uitverkorenen zal behooren, die tot de Sekolah Radja Tinggih zullen worden toegelaten. Masri bekent, dat hij toch niet verder zal mogen leeren, want dat hij trouwen moet. In dergelijke zaken wil hij zich niet mengen, zegt de directeur, maar hij dringt toch aan, dat Masri zijn best blijft doen, dan kan hij later nog best b.v. acte Nederlandsch halen en op een H. I. S. geplaatst worden. Een tweede voorbeeld voor het aanzien, waarin kennis van de Nederlandsche taal staat, vinden wij in

1) Spat, blz. 125. Gonda, blz. 29—30.

2) De auteur maakt nog al eens gebruik van een Hollandsch spreekwoord (in het Nederlandsch): (dl. I, blz. 45:) „De mensch wikt, God beschikt"; (blz. 46:) „Het geluk gelijkt een regenboog, die we nooit boven ons hoofd, maar altijd boven dat van anderen zien". (dl. II, blz. 9:) „Eén uur van onbedachtzaamheid kan maken, dat men jaren schreit"; (blz. 14:) „Wie een ander helpt, helpt zichzelf"; (blz. 15:) „Komt tijd komt raad."

dl. II, blz. 54: Rasdiana heeft zichzelf Nederlandsch geleerd dari „Hollandsch zonder onderwijzer” jang terbit di-Tegal masa itoe (uit „Holl. zonder onderwijzer”, dat toentertijd in Tegal werd uitgegeven).

72°. Moeh. Kasim: *Moeda teroena* (Jongelingsjaren). 1922. Volksl. 494. ¹⁾

Het levendig-vertelde verhaal, volgens den auteur uit den mond van den reislustigen Mandailinger Marah Kasim zelf opgeteekend, van diens zwerftochten en avonturen op Sumatra. Het bevat veel amusante anecdotes en verhalen, zoowel van Marah Kasim zelf als van anderen, die ze hem onderweg vertelden, en die eens te meer duidelijk doen uitkomen, dat de anecdote, het korte verhaal de groote kracht van den Maleier is. ²⁾

Een Europeesche toean speelt een klein rolletje in de roman: (blz. 47 e.v.) M. K. vergezelt hem bij zijn exploratie-tochten naar goud in de Padangsche Bovenlanden. (blz. 77—78:) Later, als M. K. onderweg is naar Benkoelen, ontmoet hij dezen heer aan boord en krijgt van hem het loon, waar hij nog recht op had, uitbetaald plus een premie van de Mij. (blz. 105—06:) Aan orang lanoen (zeeroovers) in het Riouw-sche ontsnappend komt hij bij dezen heer aan boord. (blz. 81:) In de Pasemah vertelt een inlander hoe de Kompeni bezig is langzaam maar zeker de struikroovers uit te roeien. (blz. 94—98:) 'n Oude ingezetene van Pager Alem in de Pasemah, raakt met M. K. in gesprek en vraagt hem, vernemend dat deze uit Padang komt, of daar ook de Hollanders heerschen en als hem dit bevestigd wordt, zegt hij: „Eih, a l a n g k a h l é b a r n j a p e m e r i n t a h a n B e l a n d a i t o e” (Hoever strekt zich het gezag der Hollanders uit!), en somt eenige plaatsen in de Pasemah op, waar zij óók heerschen(!). Dan raakt hij aan het praten en vertelt hoe de Belanda indertijd de Pasemah hebben ingenomen. Hij heeft een en ander zelf meegemaakt en kan getuigen, dat „Orang Belanda itoe, ' a k a l n j a t i a d a t e r l a w a n” (tegen de slimheid der Hollanders

¹⁾ Spat, blz. 124.

²⁾ Hoezeer de lust tot moderne wijze van uitdrukking (en bewondering voor de techniek) bij een onrijp literair talent soms kan dérail-leeren moge uit het volgende voorbeeld blijken. Op blz. 4 heet het van een meisje, g a d i s A n n i, dat zij alle anderen in schoonheid overtreft: „l a k s a n a l a m p o e g a s o l i n e, j a n g d i k e l i l i n g i o l é h l a m p o e b i a s a a d a n j a” (als een gasoline-lamp door ordinaire lampen omgeven).

geen kruid gewassen is), en door die akal hebben ze het ook gewonnen, want zoo ke bal (onkwetsbaar) als de Pasemahers zijn ze niet. Aanvankelijk weerhielden de slechte toegangswegen, de roep van onkwetsbaarheid der Pasemahers, maar vooral de afstand de Hollanders er van tegen hen op te trekken. Iedereen immers beweerde, dat de afstand van Lahat, het kampement der Hollanders, tot Pasemah wel 8 à 10 dagen bedroeg. De geslepen komandoer wist op de volgende wijze de waarheid te weten te komen. Een Pasemahsch koopman vertelt hij, dat hij dol is op kool, hoe jonger hoe liever. Hij wil daar zelfs wel één reaal voor betalen. De koopman bezorgt hem er een uit de Pasemah. De komandoer belooft hem 4 realen voor een nog jongere en de man bezorgt hem die. Waarop de komandoer constateert, dat dan de Pasemah-landen niet verder dan 2 dagmarschen weg kunnen zijn, want alle koolblaadjes zijn nog frisch. Zij trekken dan tegen de hooglanders op en verslaan hen. Dat komt, verklaart de oude, omdat de Pasemahers eigenlijk alleen maar voor steekwapenen onkwetsbaar waren en voor looden kogels, maar niet voor de tinnen waarmee die sluwe Nederlanders schoten. Nuchter en naïef voegt hij er aan toe: dan Belanda itoe amat keras perangnja (en de Hollanders vochten dapper). Pager Alem, veilig beschut door dichte bamboeboschen, is niet te nemen. De Hollanders trekken daarom af, maar laten een hoop geld achter in een bamboestoel, dat door een jong meisje ontdekt wordt. Zij kapt er zich een weg in, maar nu wordt ook de begeerte der andere kampongbewoners gewekt en allen volgen haar voorbeeld. Op zoek naar geld, dunnen zij zóó de bamboe-dekking vrijwel geheel uit en dan dagen ineens weer de Nederlanders op en nemen de kampong in.¹⁾ En daarbij, meent de oude, schoten zij met geld, want gebrek aan munitie was één van de redenen van hun aanvankelijke terugtocht geweest. Niet alle dorpen onderwierpen zich, maar de komandoer wist ook dat (en zonder bloedvergieten) te bewerkstelligen. De hoofden, tot onderhandeling uitgenoodigd, willen wel eens de pojang (beschermgeest) van die machtige Hollanders

¹⁾ Een dergelijke list passen Jan Pzn. Coen c.s. toe tegen Jakatra, volgens de Javaansche Baron Sakèndhèr (ed. A. B. Cohen Stuart, vs. 709 e.v.) Vgl. ook Francis Light's stichting van het Engelsche fort op P. Pinang (sub 77°).

zien en de komandoer zet nu een heele comédie op touw. Na de hoofden door de noodige ceremoniën en aanroepingen in een passende stemming gebracht te hebben, krijgen zij achter een klamboe-gordijn een geweldige, menselijke figuur te zien met groote knevels en een baard, zonder beenen maar met een enorme, bewegende buik en met een groot zwaard gewapend. Dit gezicht grijpt de hoofden zóó aan, dat binnen 3 dagen alle kampongs zich aan de Nederlanders onderworpen hebben. In werkelijkheid werd de pojang voorgesteld door een reus van een soldaat, achter een verhooging, zoodat zijn beenen niet te zien waren, terwijl zijn buik gevormd werd door een paar varkens.

73°. Paulus Supit: *Kasih iboe* (De liefde eener moeder). 1932. Volksl. 995. ¹⁾)

Feitelijk de geschiedenis van een Menadoneeschen jongen, Rudolf, de jongste van de drie kinderen van een weduwe, die door zijn ijver en intelligentie slaagt voor het toelatings-examen voor de kweekschool te Makassar, ondanks een zeer zwakke gezondheid. De titel wordt gerechtvaardigd doordat de moeder alles over heeft gehad om haar kinderen een behoorlijke opvoeding te geven.

Ook hier wordt nadruk gelegd op de waarde van de kennis van de Nederlandsche taal.

(blz. 15:) Na de lagere school te hebben afgeloopen, laat Rudolf's moeder hem . . . *petang hari beladjar bahasa Belanda* ('s avonds Nederlandsch leeren). Wat nog eens bevestigd wordt op blz. 51. (blz. 54—55:) Rudolf zal, voor het selectie-examen geslaagd, op Gouvernement's kosten naar Makassar gaan. Ook zal het Gouvernement, mocht hij niet goedgekeurd worden, zijn terugreis vergoeden, maar Rudolf prefereert voor dat geval een verder verblijf in Makassar, waar hij meer gelegenheid heeft zich te ontwikkelen. Al zou hij straatveger moeten worden als hij maar *dapat beladjar bahasa Belanda* (Nederlandsch kan leeren).

Zekerheidshalve vermeld ik nog de *toean goeroe kepala* of *kepala sekolah* (hoofd van de school), van wie wel nergens gezegd wordt, dat hij Hollander is, maar die het qualitate qua, en gezien het feit, dat iedereen

---

¹⁾ Gonda, blz. 40.

hem toean noemt en dengan hormat (met eerbetoen) aanspreekt, het met vrij groote waarschijnlijkheid zou kunnen zijn.

Hij is een humaan en godsdienstig man, die geheel met zijn leerlingen meeleeft en vooral zeer op Rudolf gesteld is. (blz. 24—25:) Hij raadt diegene van zijn leerlingen, die hij opleidt voor het toelatingsexamen-Kweekschool aan, vooral niet bang te zijn voor hun examinatoren, al zien ze er nog zoo dreigend uit. Want zoiets komt bij examinandi nog al eens voor: *le bi h² kalau toean itoe bangsa koelit poetih* (vooral als de examinerator een blanke is).¹⁾ (blz. 34—36:) Hij komt Rudolf, die overwerkt is, opzoeken en raadt diens moeder aan er op te letten, dat de jongen zich in het vervolg wat zal ontzien. Hij verontschuldigt zich over het feit, dat hij de jongen nu zelf niet gaat zien, ermee, dat hij tegenover een zieke *tiada koeasa menahan air mata nja* (zijn tranen niet kan bedwingen). En dat zou de zieke weer schaden, bij wien zoiets immers de gedachte zou opwekken, dat hij er nog slechter aan toe is, dan hij zelf wel dacht. (blz. 37:) Deze goeroe is *ramah tamah* (vertrouwelijk en gemeenzaam), een ... *goeroe jang tiada pernah menengking anak moeridnja, ... jang tahoe bersenda goerau dengan anak² dan bila terpaksa ia menghoekoem moerid, dihoekoemnja dengan air mata djoega, menjatakan sedihnja, ia terpaksa mendjalankan jang demikian* (...een onderwijzer, die zijn leerlingen nooit afsnauwde, ... die gekheid met hen maken kon en wanneer hij straffen moest, dat ongaarne en met tranen in de oogen deed). Elders (blz. 43:) heet hij *baik hati, soeka beramah² an dengan tiap² orang*. *Djika orang soeka ia toeroet tertawa, dan djika orang soesah ia toeroet bersedih hati* (iemand met een hart van goud, die vroolijk was met de vroolijken en bedroefd met de bedroefden).

---

¹⁾ (blz. 30:) Bij het toelatingsexamen verschaff een toean pemeriksa (examinerator) den ouders der examinandi inlichtingen over het examen, etc.

74°. *Adi Negoro: Darah moeda* (Moderne jeugd).
2e druk, 1931. Volksl. 767. ¹⁾)

De liefdesgeschiedenis van een jongen dokter, Noerdin, en een onderwijzeresje, Roekmini, twee vertegenwoordigers van de ontwikkelde, moderne Maleische jeugd, wier huwelijk door Noerdin's moeder en een intrigant, die het op Roekmini voorzien had, nog bijna verijdeld was geworden. Ook hier is het een compliment als iemand de Nederlandsche taal machtig is of/en op een Hollander lijkt.

(blz. 20:) Noerdin ontdekt, dat Roekmini mendapat didikan jang sepatoetnja dan bahasa Belandapoenia pandai poela (een uitstekende opvoeding heeft gehad en Nederlandsch spreekt). Ja — en zelfs voorbeeldloos zuiver is haar Nederlandsch! (blz. 24:) Als hij haar voor het eerst aanspreekt, doet hij dat dalam bahasa Belanda (in het Nederlandsch). (blz. 43:) Met de kennelijke bedoeling haar een compliment te maken, vertelt de auteur ons, dat Roekmini op en top een nona Eropah of minstens een nona peranakan Belanda is, zóó zeer verschilt zij in kleeding en voorkomen van de gadis Boemipoetera.

(blz. 7:) Noerdin, de gevaren overpeinzende, die de koepoe² malam (nachtvlinders — in figuurlijke zin) opleveren, herinnert zich uit de bioscoop keadaandi Eropah dalam café jang besar² dan dilain² tempat (hoe het toegaat in de groote café's in Europa en in andere gelegenheden), die broedplaatsen zijn van het verderf. (blz. 13:) Peinzende over de wonderen der techniek: Demikianlah kepandaian orang Barat itoe, en even verder nog eens: Ja, sangat madjoenja kepandaian orang Barat itoe (zóó ver heeft het Westersch intellect het gebracht). ²⁾ (blz. 40:) Noerdin meent, dat de pemimpin soerat² kababar (redacteuren der couranten), die z.i. geestelijke leiders en voorlichters van het volk zijn, een veel betere en breedere ontwikkeling moeten hebben dan tot nu toe het geval was geweest... sebagai pemimpin soerat

¹⁾ Spat, blz. 125 iuncto 135—40. Men kan *Adi Negoro* zekere literaire qualiteiten niet ontzeggen, maar zijn pedanterie is hinderlijk.

²⁾ Zoodat wij begrijpen, dat het Noerdin's liefste wensch is dat Westen nog eens te mogen bezoeken (blz. 15).

kabar bangsa Barat (zooals de Europeesche redacteurs). ¹⁾

75°. *Adi Negoro: Asmara Djaja* (Liefde overwint). 2e druk 1931. Volksl. 784. ²⁾

Een geschiedenis in mineur. Ook hier is 't „Leitmotiv“: de botsing tusschen twee opvattingen — die van de adat, vertegenwoordigd door de kaoem koeno, en die welke de kaoem moeda vertegenwoordigt: die voor de persoonlijke rechten van den individu opkomt.

Een jonge Minangkabauer, Roestam, heeft in Bandoeng 'n huwelijk uit liefde gesloten met Dirsinah. Hem was volgens de Minangkabausche adat echter reeds z'n nichtje, Noeraini, tot bruid bestemd en die wordt nu door R.'s vader en familie naar Bandoeng gevoerd, juist op 't oogenblik, dat het jonge paar zijn eerstgeborene heeft verloren. Dank zij vooral het optreden van een verstandige Hollandsche dame, njonja Meerman, komt de vader tot inkeer, ziet af van zijn eisch, dat R. zich van D. zou laten scheiden en keert met Noeraini en haar moeder, die harerzijds R.'s standpunt en positie geheel hebben begrepen, naar Sumatra terug.

Roestam en Dirsinah hebben natuurlijk, beiden een goede, d.i. Europeesche, opvoeding gehad. (blz. 28:) Van Dirsinah wordt gezegd, dat zij *m e n d a p a t p e n d i d i k a n d i s e k o l a h B e l a n d a . . . e n : . . . d i t o e m p a n g k a n p a d a s o e a t o e p a m i l i B e l a n d a* (Europeesch onderwijs genoten heeft en bij een Hollandsche familie in de kost is geweest). (blz. 38—39:) Zij hebben hun woning op Europeesche wijze ingericht: de huiskamer is voorzien van een *d i p a n*, gemakkelijke lage stoelen, schemerlamp, piano, spiegel, potten chevelures, schrijfbureau e.d. R. speelt viool en D. piano en zij musiceeren vaak en graag samen. (blz. 41—42:) Ook bezoeken zij wel de schouwburg of de bioscoop *k a l a u p e r m a i n a n i t o e b a g o e s s e k a l i a t a u h e n d a k m e n d e n g a r k a n m o e s i k j a n g m e r d o e b o e n j i n j a* (als er een goede film draaide of zij een mooi concert wilden hooren; „liefelijke muziek“

¹⁾ Zie ook zijn opvattingen over pers en journalistiek sub 76°.

²⁾ Spat, blz. 125. Gonda, blz. 30. Spat's omschrijving, („kracht en trouw der liefde blijken opgewassen tegen bedrog en smart“) is in zoverre onjuist, dat er van bedrog nergens sprake is.

zegt de Maleier). R. pleegt voorts z'n vrouw 's avonds de courant voor te lezen. Speciaal 't feuilleton heeft hun belangstelling.¹⁾

Over njonja Meerman, hun buurvrouw en haar man, die op de afdeling B. kantoor Gouv. Bedrijven R.'s chef is, 't volgende (blz. 49—51:) Hij is een zeer gezien superieur: Soenggoehpoenia seorang jang berpangkat tinggi, hatinja sangat rendah, begitoe djoega njonjanja (Hij bekleedde weliswaar een hooge positie, maar was zeer eenvoudig.)²⁾

Wat njonja Meerman betreft: zij is vroeger verpleegster geweest en zoo Dirsinah, die een tweede kind wacht, van veel nut, en in de moeilijke dagen van de komst van R.'s vader c.s. is zij het jonge paar een tweede moeder. (blz. 58—59:) De auteur laat haar een warm pleidooi voor de vrouw en verbetering van haar positie, speciaal in 't huwelijk, houden. (blz. 61—62:) Zij licht D. in over de adat in de Minangkabau, waar zij zelf 3½ jaar gewoond heeft, en speciaal over de verfoeilijke gewoonte der polygamie. Zij spoort het tweetal aan om op elkaar en op hun liefde te vertrouwen. (blz. 63—65:)³⁾ Zij weet R. op 't laatste oogenblik van zelfmoord terug te houden, en na zich vergewist te hebben van 't feit, dat hij alleen van D. en niet van Noeraini houdt, brengt zij de kwestie spoedig tot een oplossing (blz. 73 e.v.).

Het aanzien waarin de Nederlandsche taal staat moge blijken uit 't feit, dat Noeraini's kleine broertje R. aanspreekt met: „Oom, oom!” en Mevr. M. begroet met „Daag” (blz. 85), terwijl we van Roestam's overleden zoontje hooren, dat hij al „Papa” en „Mama” kon zeggen en „A wéh!” — wat: „Ga weg!” beteekenen moest (blz. 41).

76°. *Adi Negoro: Melawat ke Barat*⁴⁾ (Naar het Westen).

¹⁾ Dit en 't voorgaande werd aangehaald om aan te toonen in welke (Westersch-georiënteerde) richting zich wenschen en idealen t.a.v. 't huwelijk bij de moderne Maleiers bewegen.

²⁾ blz. 53 vermeldt, dat meneer M. R. verlof geeft en de zaak met z'n directen chef in orde zal brengen. Z'n vrouw verschaft geestelijk en materieel voedsel.

³⁾ 63: Er hangt in Roestam's kamer een Hollandsche spreuk aan den wand:

Verblijd je in de vreugde
Want die komt van God!
Verblijd je in de smart,
Want die voert je tot God!

⁴⁾ Gonda, blz. 30—31.

De op veler verzoek in boekvorm uitgegeven Europeesche reisbrieven van Adi Negoro, die zich hier doet kennen als een onderhoudend verteller en een belangstellend opmerker. Hij wisselt z'n reisbeschrijving af met anecdotes, allerlei historische, geografische, cultureele e.d. bijzonderheden en aardige opmerkingen over de Europeanen c.q. vergelijkingen van hun gewoonten met de Maleische, die ons een indruk vermogen te geven hoe een niet-onintelligent Maleisch journalist Europa, zijn bewoners, land en cultuur beschouwt. Leerzaam en vol variatie als zijn verhaal is, ontkomt men toch niet aan de indruk, dat A. N.'s warenhuis-achtige opstapeling van wetens- en merkwaardigheden slechts het bewijs kan zijn van een zeer weinig diepgaande kennis van wat hij mededeelt, van een zekere pedanterie en neiging om maar zooveel mogelijk namen en bijzonderheden over den lezer uit te storten, zonder dat ergens iets blijkt van een diepertastende belangstelling. Met Baedeker en museum-gidsen tracht A. N. zijn publiek te overbluffen.

Achtereenvolgens beschrijft hij zijn reis van Indië naar Europa, zijn verblijf in Marseille en Parijs, d.i. z'n eerste kennismaking met Europa, en z'n aankomst in Holland. Het tweede deel wijdt hij aan ons land, aan de steden, die hij bezoekt, instellingen, oeconomisch en geestelijk leven e.d.m., waarna hij de lezers naar Duitschland voert. Het derde deel tenslotte is gewijd aan zijn reis via de Balkan naar Turkije, dat hem bijzonder interesseert, als zijnde een Oostersch land en Oostersch volk, dat zich Westersche beschaving en techniek heeft weten eigen te maken zonder z'n onafhankelijkheid te verliezen, om over Griekenland en Italië terug te keeren. ¹⁾

Bij de bewerking maakten wij de volgende, globale onderverdeling: Steden — landen en volken — vergelijking West: Oost — cultuur en wetenschap e.a. — personen.

Steden. De beschrijvingen zijn meestal weinig oorspronkelijk. A. N. heeft een (weinig systematisch) ruim gebruik gemaakt van gidsen, catalogi e.d. bronnen. Zijn enthousiasme (vooral t.a.v. Parijs eenigszins lyrisch getint) doet vaak te opzettelijk aan. Slechts hoogst zelden krijgt men den indruk, dat hij een geheel eigen visie weergeeft.

(Deel I, blz. 26—27:) Met Singapore zou zelfs de prachtige

---

¹⁾ A. N. bezocht Europa in 1926 e.v. jaren.

haven op Poelau Weh, Sabang, niet kunnen concurreeren, ook al zou 't vrijhaven worden. Maar ook zonder dat: Belandapoen boleh djoega bersenang hati mempoenjaï pelaboehan ini (mogen de Hollanders met een haven als deze tevreden zijn). (I, blz. 100—05.) Marseille maakt vooral als haven een groote indruk op A. N.: ada barangkali doea kali seramai pelaboehan Tandjoeng Priok (er heerscht een ongeveer twee keer zoo groote bedrijvigheid als in T. Priok). (I, blz. 114—17:) Er is veel vertier in Marseille en daar het bovendien een internationaal handels- en scheepvaartcentrum is, is er veel politie noodig om de orde te handhaven. De Marseillanen, vertelt A. N., zijn pandai berlagoe dan bersja'ir (meesters in zingen en dichten).

Parijs¹⁾ is een stad, die niemand verzuimen moet te bezoeken, Parijs, kota jang moeda se pandjang masa (een eeuwig jonge stad), boven alle hoofdsteden van Europa uitstekend, ... djantoeng hati benoea Eropah karena disinilah berkoempoel segala pengharapan dan keinginan orang Barat (het hart van Europa, want op Parijs concentreeren zich alle wenschen en verlangens der Westelingen). Er is geen stad zoo schoon en zoo vol leven en vertier als Parijs en: Parijs, ja itoe seboeah kota oentoeck „darah moeda”, oentoeck orang jang berkajoeh beriang²⁾ dalam gelombang penghidoepan (Parijs is de stad voor de moderne jeugd, voor wie het leven vroolijk wenscht op te vatten). Hij vergelijkt de stad — minder geslaagd — met de Parijsche vrouwen, wie men ook haar leeftijd nooit kan aanzien: beiden hebben 't geheim van de eeuwige jeugd. (I, blz. 130:) Gaat Frankrijk cultureel aan de spits van Europa, wat Parijs op zijn beurt voor Frankrijk is, dat wordt z.i. nergens beter tot uitdrukking gebracht dan in de zeggwijze: „Paris, c'est la France.” (I, blz. 132:) A. N. staat verbaasd over de drukte en volte op de Bd. St. Michel: het is of de heele wereld hier vertegenwoordigd is —

¹⁾ VI, „Kepoesat peradaban Eropah” („Naar het centrum der Europeesche cultuur”), I, blz. 121—50. Onderweg vindt hij gelegenheid bijzonderheden mede te deelen over Avignon, Arles, de Rhône-vallei en ook over Oranges, tempat asal radja²⁾ Olanda (het stamland der Nederlandsche koningen).

alle nationaliteiten treft men onder het publiek akan beladjar, akan pelesir dan akan menghabiskan oeangnja jang berlebi^h² (om te studeeren, om pret te maken en 't meerendeel om er z'n geld op te maken). (I, blz. 133:) De Seine deelt Parijs in twee stukken: Djadi jang kesatoe tempat otak, dan jang kedoea tempat si djangtoeng hati (het eene deel is voor het brein, het andere voor het hart gereserveerd: Quartier Latin — overig Parijs).

Brussel complimenteert hij als Klein-Parijs (dl. I, blz. 156).

(II, blz. 10:) Utrecht, waaraan hij vele bladzijden wijdt, ¹⁾ noemt A. N. de djantoeng hatia gama Kristen (het centrum van de Christelijke godsdienst) en vergelijkt 't met wat Tjeribon in oude tijden voor de Islam was. Veel aandacht wijdt hij aan de Universiteit c.a., aan de grachten met hun goedang dalam tanah (onderaardsche pakhuizen), e.d. Utrecht, vertelt hij, is niet mondain, artinja disini tidak banjak kepelesiran d.w.z. dat er hier weinig amusemenen zijn). Zoo'n stad noemt men in 't Nederlandsch een provinciestad. De studenten geven er de toon en de mode aan.

Amsterdam — „Venezia Oetara” ('t Venetië van 't Noorden), met z'n vele grachten — is een ware poesat perdagangan (handelscentrum) ¹⁾

Volgen: beschrijvingen, wetens- en bezienswaardigheden. Op dezelfde wijze, zonder eenige meer persoonlijke opmerkingen toe te voegen, worden ons Haarlem en den Helder beschreven. Het Gooi (II, blz. 99—104) vindt hij heel mooi. Hij logeerde er eenigen tijd in Bussum. Meer aandacht heeft hij voor den Haag satoe negeri jang penting (een belangrijke stad). Diplomatiek centrum waar vele landen berhoeboengan (betrekkingen onderhouden door gezantschappen e.d.) met Nederland, omdat dit land rijk is en belangrijk door z'n koloniën. Door Scheveningen is den Haag ook een badplaats van beteekenis, waar 's zomers veel menschen (ook buitenlanders) heengaan akan pelesir² (om zich te amuseeren) en om gezondheidsredenen.

¹⁾ I, blz. 3—41. Hij is zijn Hollandsche reisbrief begonnen met ons klimaat en de vier jaargetijden te beschrijven en vertelt erbij, dat oud-Indisch gasten zelfs in den zomer nog naar 't Indische klimaat terugverlangen (II, blz. 3).

(II, blz. 127—33:) Rotterdam¹⁾ is voor alles stad van handel en nijverheid. Kehidoepan dalam kota ini ialah kehidoepan jang sebenarnja, kehidoepan jang penoeh kewadjiban, jang mendatangkan kekajaan atau kemiskinan. Inilah kota orang²⁾ jang berdarah saudagar (In deze stad leeft men pas werkelijk. Een druk leven vol plichten, dat even goed tot rijkdom als tot armoede voeren kan. Dit is de stad van hen, die het ware koopmansbloed in zich hebben). Vooral aan Rotterdam's handel dankt Holland het, dat 't mendjadi djempol dalam doenia perdagangan (uitmunt op handelsgebied). (II, blz. 132:) Minder goed is hij te spreken over Schiedam, want dat is vermaard om z'n genever die menschen tot beesten pleegt te maken. Tenslotte maakt hij nog een fietstocht langs de rand van de Veluwe, waarbij hij gelegenheid vindt eenige aandacht te besteden aan Amersfoort, (II, blz. 133—35) dat hij een aardig villa-stadje vindt en dat hem 't bewijs levert, dat de orang²⁾ Belanda poekoel rata mémang masoek satoe bangsa jang terkaja didoenia ini (de Nederlanders behooren tot de rijkste volken der wereld).²⁾

In Duitschland verheugen o.a. de volgende plaatsen zich in A. N.'s belangstelling: (II, blz. 155—58:) Berlijn met z'n vele bibliotheken, musea, hoogeschole e.d. noemt hij de poesat Eropah Tengah, koempoelan Intellekt (het hart van Midden Europa, vergaderbak voor alle intellect). Men kan er ook in de journalistiek worden opgeleid.

(III, blz. 16—23:) Berlijn wordt uitvoerig beschreven. A. N. trof er vele Aziatische Studenten, vooral Chineesche, zoodat 't hem toescheen, dat Duitschland zich de Oostersche volken poogde tot vrienden te maken. Deze Aziaten bleken fanatiek anti-Inggeris (bentji dengan membabi boeta). In de zoogenaamde Reichstag (blz. 29) is veel perkelahian (gekrakeel).³⁾ (III, blz. 23—24:) In Frohnau bij Berlijn is een Boeddhistische tempel, en dit en 't Humboldt-haus voor Mohammed. studenten, in Berlijn zelf,

¹⁾ (blz. 130) Poesat perniagaan (handelscentrum).

²⁾ Zie ook II, blz. 150.

³⁾ Men krijgt bij het 3^e deel wel den indruk alsof het beschrijven en beschouwen hem gaat vervelen en of hij er zich maar zoo'n beetje van afmaakt.

verklaren de aanwezigheid van zoovele Aziaten. Een teeken, dat Westersche en Oostersche filosofie elkaar hier gevonden hebben, vindt A. N. dit. (II, blz. 184—85:) in Würzburg zijn de menschen veel religieuzer dan in Berlijn, gelijk men o.m. uit 't grootte aantal kerken en kloosters kan opmaken. Iets dergelijks (II, blz. 185—90) zegt A. N. van de bewoners van Rothenburg an der Taube, waar de illusie van de Middeleeuwen volkomen is: orang disebelah sini sangat koeat memeloek agama (De menschen hier zijn zeer godsdienstig). (III, blz. 14—15:) Leipzig, dat de grootste jaarbeurs van Europa heeft, is de poesatn ja pergerakan kedjermanan (Centrum van 't pan-Germanisme). (III, blz. 34—35:) Dresden met z'n technische hoogeschool is de kota teknik (stad der techniek) bij uitnemendheid en herinnert A. N. er aan hoe zeer hij en z'n landgenooten nog achter staan bij 't Westen. (III, blz. 43:) Weenen heeft, hoewel 't nog immer een vroolijken stad is vol vertier, toch zeer veel van z'n glans en glorie ('t was Parijs jang kedoea di-Eropah) (het 2^e Parijs in Europa) verloren. En tegenover Berlijn, dat opbloeit sebagai gadis jang baroenaik 'oemoer... schijnt Weenen makin sehari makin toea djoe ga (als een jong meisje... Weenen wordt met den dag ouder). (III, blz. 51:) De droschken herinneren hem aan de ebro's en deleman's van Batavia. (III, blz. 54—57:) In Boedapest, iboe negeri Hongaria (hoofdstad van Hongarije) treffen hem 't meest de vele rouwvlaggen van 't Trianon en het sterk ontwikkelde gevoel van vaderlands-liefde: Beroentoenglah negeri jang mempoenjaï bangsa seperti bangsa Hongaria itoe (gelukkig het land, dat zulk een — patriotisch n.l. — volk heeft als Hongarije). Hij voegt er aan toe dat de Hongaarsche liederen zeer veel lijken op de Indonesische. (III, blz. 58:) Belgrado mag hij eerst na veel tegenstribbelen en slechts onder politie-geleide zien kita rasaï, bahwa disini langit politik selaloe berkaboet (wij begrepen, dat de politieken hemel hier steeds donker moest zijn). (III, blz. 61:) Sofia is noch mooi noch aantrekkelijk en als 't regent zijn de wegen er bètjèk (modderig) als in Betawi Lama (oud-Batavia). 't Oosten begint zich hier meer en meer te laten gelden. (III, blz. 68 e.v.:) Stamboel is een onvergetelijk schoone stad, maar A. N. constateert, dat

of 't Maleisch zich minder leent tot beschrijving dan de talen van Europa of hemzelf 't talent daartoe ontbreekt, weshalve hij geen poging doet Constantinopel te beschrijven. (III, blz. 71:) Men zou zich hier, met al die café's en thé-dansant's, met al die Europeesch gekleede mannen en vrouwen, in Parijs wanen. (III, blz. 76:) Hier treffen we 't verwesterde Turkije aan. (III, blz. 85—86:) Angora is een stad in aanbouw. Het heeft echter nog Oostersch-onzindelijke warongs en de hotels zijn niet vrij van ongedierte: „Dalam hal kebersihan jang sematjam itoe orang Toerki mesti pergi beladjar kepada orang Belanda, jang mémang ternama di-Eropah zindelijk, ja'ni bersih atas roemah dan perkakas roemahnja (de Turken mochten wel eens een lesje in zindelijkheid op huis en huisraad gaan nemen bij de Hollanders, die daarvoor in Europa beroemd zijn). 1) (III, blz. 122:) Rome. Dat is z.i. geen kota doenia (hier wereldstad en wereldsche stad), maar een stad van kerken en priesters en van den Paus boekan kota pelesiran (geen oord van vermaak). Het heeft een moeka baroe jang bersipat internasional en een moeka lama jang bersipat kekristenan (een jong en een oud gezicht: 't eerste heeft een internationaal karakter, het tweede een christelijk). Het is een centrum van kunst en architectuur van eeuwen her.

Veel kan hij vertellen over Frankrijk en de Franschen, wier vroolijkheid en beminlijkheid en dat mengsel van lichtzinnigheid en „Kulturfähigkeit", van charme en artisticeit hem zeer hebben aangetrokken. (I, blz. 116—17:) Geen volk is tegelijk zoo kunstzinnig en zoo prachtlievend, zoo pretlievend en zoo pronkzuchtig als 't Fransche. A.N. vergelijkt hen, wat hun liefde voor mooie kleeren en opschik betreft, met 't Soendaneesche. De vrouwen zijn alle even charmant, wat men in Indië alleen van die Bandoeng en Pajakoemboeh kan zeggen. Semoeanja seroepa pakaiananja dan sama bagoes (Zij waren allen naar dezelfde mode en even smaakvol gekleed). En zelfs de minder bedeeden weten zich nog zóó te kleeden hinggadilihat dari djaoeh menjenangkan mata

1) Voor Napels citeert hij natuurlijk: Sebeloem mati lihatlah Napoli dahoe! (III, blz. 112).

djoega (dat het een streeling voor het oog was naar haar te kijken). (I, blz. 121:) De Franschen zijn, vertelt hij, cultuurdragers bij uitnemendheid en (blz. 132) langen tijd stond Frankrijk in Europa op cultureel gebied aan de spits en werden zijn 'adatisti' adat overal nagevolgd. (I, blz. 130:) De geschiedenis van het Fransche volk is bewogener en kent meer ups-and-downs dan die van welk volk ook, maar beloem sekali djoega ia berpoetoes harap (nooit verloor de Franschman z'n optimisme). Welk optimisme z.i. de meest karakteristieke eigenschap is van 't Fransche volk. (I, blz. 151:) Het wil A. N. voorkomen, dat de Franschen veel hoffelijker en voorkomender zijn tegenover de „anak Asia” dan tegenover van de valuta profiteerende vreemde toeristen. (I, blz. 133:) Speciale aandacht wijdt A. N. nog aan de artisten met hun pakaiangandjil² (zonderlinge kleeren) van wie je werkelijk zoo op 't oog zou zeggen b a h w a meréka soedah gila² (dat zij gek geworden waren). Voorts vergelijkt A. N. een Fransch kabinet met den Prins van Wales¹) jang tiada berhentinja djatoeh kalau ia naik koeda (die altijd komt te vallen als hij paardrijdt); wijdt aandacht aan de stichting van een moskee in de stad, wat hem de opmerking ontlokt: Perantjisialah seboeah negeri jang pandai mengambil hati ra'jatnja kaoem Moeslimin (de Franschen verstaan de kunst het hart van hun Mohammedaansche onderdanen te winnen); aan de moeilijkheden in 't land in verband met de pergerakan „tiada banjak ana k” (beweging der kinderbeperking), waarmee de gelijkstelling der koloniën met 't moederland verband houdt, omdat Frankrijk in geval van oorlog op z'n koloniale troepen moet bouwen. (I, blz. 156:) Van België hooren we slechts, dat 't is médan peperangan benoeha Eropah (het slagveld van Europa) en zich snel van den oorlog weer hersteld heeft.

't Italiaansche volk is hem over 't algemeen sympathiek. Aanvankelijk beoordeelt hij het naar een beminlijken Italiaanschen zanger, die zich met hem aan boord bevond: Ia peramah tidak maoe meninggikan diri seperti seorang jang lebih tinggi daradjatnja, melainkan dianggapnja

¹) D.i. de tegenwoordige hertog van Windsor.

kita sama sadjaratnja (hij was een eenvoudig mensch, die op niemand neerzag, maar iedereen als zijn's gelijke behandelde). Later, wanneer hijzelf Italië bezocht heeft, constateert hij (III, blz. 106—07): Ri ang rasanja djiwa 'alam Italia ini dan roepanja inilah jang menjebakkan orang Italia soeka berlagoe soeka bernjanji, dan beriang (Italië is een vroolijk en zonnig land en daarom houden de Italianen zoo van zang en scherts). De contrôle op de vreemdelingen is zeer streng; uit vrees voor anti-fascisten, meent A. N., disini kelihatan tanda 2-nja bagaimana doedoeknja pemerintahan Mussolini diktator Italia itoe jang bersendi kepada pedang dan bajonet (Hieruit kunnen we opmaken, dat het regiem van Mussolini slechts steunt op sabels en bajonetten). En al dat politie-toezicht bewijst z.i., dat de Pemerintah Italia sangat takoet (Italiaansche regeering zeer bang is). (I, blz. 88:) Het Italiaansche koninkrijk is.. mashoer dizaman ini, karena disanalalah bermoelanjna pergerakan Fascisto jang dikepalai olèh Benito Mussolini (dat is de bakermat van het fascisme, welks voorman Benito Mussolini is.)

Wat die fascistten betreft: zij (III, blz. 110) vormen Partai nasional jang haloeannja keras sekali dan kelihatannja bersipat kemilitèran (een extreem nationalistische partij met sterk militaristischen uitslag). (III, blz. 113—15:) In 't algemeen is hij niet voor dit regiem geporteerd, hoewel hij erkent, dat de straten nu tenminste schoon zijn op de koetoe boesoek (luizen) na. Roepanja Fascismepoen tak dapat menjahkan binatang ketjil² itoe (Klaarblijkelijk is 't Fascisme niet in staat zulke erg kleine beestjes te verdelgen). Hij vindt wel eenige voordeelen in de fascistische opvoeding: de jongens leeren er tucht, orde, kameraadschap, respect voor hun ouders en vaderlandsliefde. (III, blz. 124:) De Fascisten trachten de oude Romeinsche gebruiken te doen herleven, waarvan de weder-invoering van de fascistengroet getuigenis aflegt. (III, blz. 140:) Italië is een arm land vanwege z'n oorlogsbudget. En een vergelijking met Duitschland valt dan in het nadeel van Italië uit. A. N. hoopt voor Italië, dat het nooit een oorlog zal hebben te

voeren als Duitschland, want dan zou het er nooit meer bovenop komen.

(III, blz. 145:) Het spijt hem Italië te moeten verlaten, dat hem lief geworden is om z'n klimaat en z'n cultuur.

Wat Duitschland betreft: herhaalde malen betuigt A. N. zijn waardeering voor de Deutsche economie en de energie van het Deutsche volk, die door oorlog noch nederlaag te breken is (ondanks oorlogslasten e.d. is het nu weer een mogendheid van de eerste rang geworden — II, blz. 138—40), voor Deutsche wetenschap en techniek (zie aldaar) en organisatie-talent (II, blz. 169—70). Anak Indonesia raadt hij aan vooral het (technisch) Deutsches Museum in München te gaan bezichtigen (II, blz. 162—67).¹⁾ (II, blz. 145:) De Duitschers zijn van nature monarchistisch en soek a memoelian pakaian jang bertatahkan emas didada (houden van uniformen). Zij moeten in ieder geval een leider hebben van 't formaat van Hindenburg.

(III, blz. 38—40:) Tsjecho-Slowakije is een jonge staat, maar niet naar z'n leeftijd moet men een land beoordeelen, maar naar de kemadjoean intelektnja (ontwikkeling van het intellect van het volk). Presidennja Masarijk, adalah intelekt besar, demikian djoga Benesj (President Masarijk is zeer knap en Benesj eveneens). Het is een arm land te oordeelen naar de toestand van de spoorwagens en de stationswachtkamers. A. N. wijt dat aan 't feit, dat het niet aan zee gelegen is, wat z.i. noodig is voor de welvaart van een land. Hier en elders verbouwen de landbouwers (en dit is een wenk voor den Javaansche tani) niet meer alleen voor eigen behoeften maar voor die van de wereldmarkt. (III, blz. 59:) Bij het Joego-Slavische volk treffen hem 't meest de energie en wil tot vooruitgang. Hoe gelukkig 't land welks jongere generatie niet blind is voor de fouten en gebreken van 't eigen volk.²⁾ (III, blz. 63:) De jongeren in Bulgarije discussieeren over de val van de léwa. Men voelt A. N.'s heimelijke wensch, eenmaal z'n eigen landslieden ook zoo gever-

¹⁾ A. N. keert zich (: II, 152—55), als rechtgeaard Moslim tegen 't gebruik van sterke drank in café's e.d., welk gebruik trouwens ook in Europa bestrijders vindt. Tevens is hij van meening, dat het verlies van z'n koloniën voor Duitschland een groot nadeel beteekent.

²⁾ Dit is een steek onder water aan de Maleische adat-getrouwen.

seerd in politieke en economische quaesties te zien. (III, blz. 91:) De Joden, orang J a h o e d i, zijn volgens A. N. zeer geslepen handelslieden, die zich meestal van anderen op weten te werken. A k a n t e t a p i o r a n g J o e n a n i l e b i h p i n t a r l a g i d a r i o r a n g J a h o e d i i t o e (Maar de Grieken zijn nog veel slimmer dan de Joden). (III, blz. 95:) Dat zijn geboren en getogen kooplieden. Ook zij plegen zich van anderen op te werken. Rijkgeworden Grieken laten echter bij voorkeur hun zoon advocaat worden s e b a b o r a n g J o e n a n i i t o e p i n t a r b e r k a t a ². M e r é k a s o e k a s e k a l i b e r d e b a t (Want de Grieken zijn goed van de tongriem gesneden en liefhebbers van debatteeren). Men werpe slechts een blik in de café's en merke hun belangstelling voor kranten en politiek op. (III, blz. 101, 104:) 't Huidige Grieksche volk heeft niets gemeen met 't beroemde van eeuwen her, en A. N. verlaat Griekenland met veel plezier, want hij is er slechts gekomen om 't oude Griekenland, d.i. de resten van een hooge cultuur, en niet om 't nieuwe te zien. Het heele land is immers even roerig en roezig. De presidenten volgen elkaar snel op e n r a ' j a t n j a s o e k a s e k a l i m e m b o e a t r o e s o e h (het volk houdt van relletjes.) (III, blz. 92—93).

(II, blz. 190—94:) Besluiten wij, met A. N., dit deel met een betoog over de verscheidenheid van talen in Europa. B a h a s a d a n k e m a d j o e a n a d a l a h b e r h o e b o e n g a n r a p i d a n t o e d j o e a n n j a s e d j a l a n (Taal en ontwikkeling van een volk hangen ten nauwste samen). Hoe machtiger de politieke en economische positie van een land, des te meer invloed heeft z'n taal. Daarom staat Engeland aan de spits. ¹⁾ Dan volgen de Fransche taal, die vroeger vooral cultuur-taal bij uitnemendheid was, en, sedert 't herstel van Duitschland na den oorlog, 't Duitsch — trouwens deze 3 moderne talen worden ook aan onze mid-

¹⁾ (I, blz. 43—44:) 't Engelsch is volgens velen de wereldtaal. A. N. merkt echter — met voldoening — op, hoe aan boord het meest en vrijwel door iedereen (bij bep. gelegenheden natuurlijk) M a l e i s c h gesproken wordt, zelfs door de Nederlandsche kinderen bij hun spelletjes.

(I, blz. 124:) Op reis van Parijs naar Utrecht verdedigt A. N. het Hollandsche onderwijs tegen een Brit, die er zich op typisch-Engelsche wijze over verbaast, dat A. N. zich niet voor z'n verdere studie naar Engeland begeeft.

Voor de Nederlanders, die een rijk volk, van kooplieden vooral, vormen, zie sub: *Cultuur, wetenschap c.a.*

delbare scholen onderwezen. De ligging van een land bepaalt trouwens ook welke talen gedoceerd worden: Holland, gelegen tusschen 3 groote mogendheden, is wel gedwongen hun talen te leeren. K a r e n a p e n t i n g b a h a s a ² i t o e d a l a m p e r g a o e l a n h i d o e p d a n b e r h o e b o e n g d e n g a n k e m a d j o e a n i n d u s t r i e , p e r d a g a n g a n d a n ' i l m o e p e n g e t a h o e a n , m a k a s a t o e ² n e g e r i d i - E r o p a h s a n g a t m e m p e r h a t i k a n b a h a s a a p a j a n g w a d j i b d i p e l a d j a r i a n a k ² d i s e k o l a h s e l a i n d a r i b a h a s a n j a s e n d i r i (Daar die 3 talen in het wereldverkeer een groote rol spelen en ten nauwste samenhangen met de economische, industriele en wetenschappelijke vooruitgang zorgen de (andere) Europeesche landen er voor, dat hun eigen jeugd behalve de moedertaal ook die 3 talen leert). Dat moeten de anak Indonesia vooral bedenken en daarom ook vreemde talen, Engelsch en Duitsch in de eerste plaats, gaan leeren.

(I, blz. 96—98:) Met de Italiaansche taal, die, vertelt A. N. gewichtig, niet de oude bahasa Latijn is, maar een dochter van 't Toscaansch, wordt 't Maleisch wel eens vergeleken: Bahasa Italia Timoer ('t Italiaansch van 't Oosten), omdat boenjinja hampir satoe (zij bijna eender klinken).

(III, blz. 113:) Nog hooren we hoe ontroerd A. N. beweert te zijn geweest, toen hij te Napels met een Hollandsch student weer Nederlandsch kon spreken, dat hij als z'n tweede moedertaal beschouwt.

Vergelijking West—Oost.

Interessant en vaak niet onvermakelijk zijn A. N.'s beschouwingen over leefwijze, gewoonten e.d. van den Westering en de vergelijkingen, die hij daarbij maakt met 't Oosten.

(I, blz. 110—11:) In Europa, vertelt A. N. eet men op andere tijden dan bij ons, maar wat hem daarbij het meest getroffen heeft is, dat men toevallige gasten nooit mee aan tafel noodt, zoals in Indië. ¹⁾ Komen wij ergens op bezoek djangan diharap kita akan dipersilakan makan atau minoem ²⁾. Basa-basi seperti

¹⁾ (I, blz. 111:) In Marseille is 't de gewoonte buitenshuis, in restaurant's en café's, te eten. Veel vrouwen treft A. N. daar aan, wat hij begrijpelijk vindt, want die hebben thuis niets meer te doen: de restaurateurs nemen hun functie en werkzaamheden over.

pada kita tidak ada dalam penghidupan orang Barat (dan hoeven wij er niet op te rekenen, dat men ons uitnoodigt maar toe te tasten. Zooiets kent de Westering niet). Neen, in 't Westen pleegt men het iemand zelfs zeer kwalijk te nemen, als hij zijn bezoek te lang rékt en men kan slechts blijven dineeren na voorafgaande invitatie. Heeft men z'n bezoek schriftelijk aangekondigd, dan ontvangt men ook schriftelijk antwoord. Dengan djalan jang sedemikian hilanglah di-Barat kesenangan dan kebagoesan hidoep seperti jang kita dapati di-Timoer (zoo ging het prettige en ongedwongene in de omgang, dat het leven in het Oosten kenmerkt, verloren in het Westen). Hij geeft echter toe dat die 'adat jang kakoe (stijve gewoonten) ook hun goede zijde hebben: alles is er zoo goed geordend en geregeld. (II, blz. 22:) De menschen in Nederland baden niet zoo vaak als in Indië, sommigen zelfs heelemaal niet: denk aan „Tropenadel”. (II, blz. 26—28:) Ook de behuizing is een andere dan die in Indië. In huizen met één of meer verdiepingen ziet A. N. een teeken van rijkdom, althans hij voegt er aan toe, dat alleen bangsa koeli² dan tani jang mempoenjaï roemah tidak bertingkat (Alleen arbeiders en boeren wonen in huizen zonder verdieping). Ook houdt men de huizen hier meestal gesloten, d.w.z. om binnen te komen moet men eerst aanbellen. (II, blz. 36—37:) Het is nu mode voor de dames, zich te laten bruin-branden „als een Indonesiër”; kort haar te dragen en korte rokken en japonnetjes zonder mouwen, waaruit blijkt: bagaimana loeasnja dan ringannja pendapat orang Barat tentang pakaian (hoe ruim de Westeringen over de wijze van kleeden denken). De mutsen en hoedjes die gedragen worden, vindt hij aardig. (II, blz. 17, 52—56:) Hij deelt mede, dat men nu in Holland op het gebied van architectuur vooral practisch wil bouwen. Hij vindt die moderne stijl niet mooi. (I, blz. 77:) A. N. vliegt in Soesterberg, o.a. met een jong meisje. Deze barst op z'n vraag, wat haar ouders wel gezegd hebben van haar verlangen om te vliegen, in lachen uit en vertelt hem, dat die er niets van weten. Mémang anak gadis di-Eropah lebih banjak jang bersifat berani daripada jang bersifat penakoet

(De meeste Europeesche meisjes zijn alles behalve bang uitgevallen). En wanneer je doodvalt? wil A. N. weten en verwacht als antwoord het Oostersche: „S e b e l o e m a d j a l b e r p a n t a n g m a t i” (Niemand sterft voor z'n tijd). Het meisje antwoordt, dat tegenwoordig vliegen even veilig is als autorijden.¹⁾ Na geconstateerd te hebben, dat in het Westen (I, blz. 101) de Oostersche gastvrijheid beroemd is, komt A. N. er (I, blz. 103—04) tegen op, dat o r a n g d i s i n i s a n g a t k a s a r ' a d a t n j a (de Europeanen zeer lomp en onbeleefd zijn) en minder gastvrij zouden zijn. Tegenover hem, de anak Indonesia, was iedereen, tot de conducteur en de politieagent toe, steeds even voorkomend. En iedereen was even gastvrij. Hij verhaalt dan hoe hij veel verkeerde opvattingen over Indië heeft rechtgezet, b.v. dat 't daar zou krioelen van slangen, tijgers, olifanten en apen en dat de bevolking slechts zou bestaan uit koelies en a n a k S o e n a n.²⁾ (vorstenkinderen). Nederlanders immers m a s i h p i t j i k p e n g e t a h o e a n n j a t e n t a n g n e g e r i k i t a (weten maar heel weinig van Indië). Daarin schuilt geen boosaardigheid, maar het is veeleer een gevolg van te gebrekkige voorlichting op de lagere school. A. N. meent echter dat zulks gemakkelijk verbeterd kan worden. (II, blz. 47:.) Opgevallen is hem nog, hoe straatjongens hem c.s. nog wel eens nariepen: „Kaik, Sinaisen!” (Lihatlah orang Tjina). En dat in Holland niet iedereen zuiver Hollandsch spreekt, maar dat ook dit land z'n dialecten heeft. (III, blz. 54:.) Van 't Prater in Weenen vertellend, zegt A. N.: ...siang malam disana diadakan orang beroepa²⁾ permainan gila²⁾ an permainan jang loetjoe²⁾, baik bagi orang jang pandai pelesir seroepa itoe jang tidak maloe²⁾ karena merasa dirinja berdaradjat tinggi (iederem avond worden daar allerlei soorten vermakelijkheden gegeven, die geschikt zijn voor de uitgaande wereld en voor al wie zich, bewust van eigen superioriteit, daarvoor niet geneert). Dan wordt 't den Indonesiër duidelijk, dat hij nooit als de Europeanen zóó al z'n zorgen en plichten in feestroes zal kunnen vergeten. De Oosterling is veel geslotener, uit zich minder, ook in vreugde.

¹⁾ Hieruit blijkt A. N.'s heimelijke bewondering voor de fysieke moed van den Westerling.

Maar hij wil geen psychologische beschouwingen geven, slechts verduidelijken, dat de Indonesiër de amusemen-ten der Europeanen niet op hun juiste waarde kan schatten, omdat hij er nooit van harte aan kan deelnemen. (III, blz. 68:) Voor den Turk is zijn gul assalamoe 'alaikoem hetzelfde als 't visitekaartje, dat voor de Westerling alle deuren pleegt te openen. (II, blz. 67:) Tijdens een treinreis valt 't A. N. op met hoeveel animo en hoe algemeen het gesprek gevoerd wordt over 't Ned.-Belgisch verdrag. Ra'jat di-Eropah saja lihat lebi h banjak minatnja kepada keadaaan politik dari ditempat kita (In Europa heeft 't volk veel meer belangstelling voor de politiek dan bij ons). En niet alleen voor wat in eigen land, maar ook voor wat in 't buitenland gebeurt. Het ontgaat hem wel niet, dat het peil van meeningen en gesprekken niet bijzonder hoog is, maar het kan toch niet ontkend worden, ...bawah meréka itoe ada bernafsoe kepada pengetahoean tentang keadaaan boemini dan pendoe doeknja (dat zij zich interesseerden voor wat er onder de menschen gebeurde.)

Cultuur, wetenschap c.a. Zeer duidelijk, en zeer typee-rend voor den modernen Maleier, blijkt A. N.'s belangstel-ling voor alles wat met onderwijs te maken heeft en voor de journalistiek, die bij hem een buitengewoon belangrijke, zoo niet de belangrijkste factor voor de ontwikkeling en vooruit-gang van een volk heet te zijn.

(II, blz. 37—40:) Men moet, om de Westersche maatschap-pij grondig te leeren kennen zich niet slechts bezig houden met de kleeding en voeding der Westerlingen, maar vooral met hun makanan otak (geestelijk voedsel).¹⁾ De kebesaran dan kegagahan bangsa koelit poetih ini (grootheid en macht der blanken) vindt z'n oorsprong in sifatnja jang kebanjakan actief (hun aard, die zeer actief is) welk laatste begrip hij weergeeft met de Maleische zegswijze: tjepat kakiringan tangan (vlug ter been en vlug met de handen). Climatolo-gische invloeden hebben bij de ontwikkeling van die eigen-schap een groote rol gespeeld. In de 17e eeuw reeds was

¹⁾ Voor si pelawat (den reiziger), die 't Westen wil leeren kennen, is pengetahoean 'oemoem (algemeene ontwikke-ling) van het grootste gewicht. Zonder die ontwikkeling is hij een orang bisoe (stomme).

de stijging der Westersche beschaving verbazingwekkend — hoeveel te meer dan heden ten dage? Waar men ook komt in Europa en wat men ook ziet — achter alles raadt men de otak Eropah kepandaian Eropah jang mendatangkan kekoeasaan kepada méreka itoe (het intellect waaraan de Europeanen hun superioriteit te danken hebben). Daarom zijn de Westerlingen heilig overtuigd van de waarheid van hun zegswijze: Kennis is macht. En tot op heden is Europa daarom beroemd, dat het op alle mogelijke wijzen het aankweeken van die kennis bevordert. (I, blz. 54:) In de Roode Zee, vraagt A. N. zich af of het ontwakende Oosten, of de kemadjoean bangsa (vooruitgang des volks) zich naar Mekah of naar Eropah moet richten. Hij is van meening: naar beiden tegelijk hinggatakdan hati itoe mendjadi sama berat (opdat intellect en hart in harmonie zijn zullen). Wat hij later nog eens onderstreept met de woorden (I, blz. 56:) Bersekolah itoe perloe, dan peladjarilah dari pengadjaran Barat sepoeas² kehendak masing², akan tetapi agama djangan abai kan, peganglah menoeroet se pertinja (onderwijs is noodig en ieder moet zooveel als hij maar kan van Westersche wetenschap zich zien eigen te maken. Laten wij daarom echter vooral de Islam niet verwaarloozen).

(II, blz. 37—40:) A. N. vergelijkt de cultuur van een volk met een vertrek, dat gedragen wordt door diverse tiang² (pilaren): wetenschap, godsdienst, kunst e.d. En uit 't voorafgaande is gebleken, dat hij als de voornaamste zuil beschouwt: het onderwijs. In Europa semoea kepandaian dipersekolahkan orang (letterlijk alles kan men op school leeren in Europa) en: Ingatlah bahwa soerat kabar itoe ialah thermometer dari kedoeoekan sesoea toebangsa (men onthoude goed, dat de couranten de gesteldheid van een volk weerspiegelen). De pers (en de literatuur in het algemeen) kan ons duidelijk maken welke „Kulturstufe” de maatschappij, welke zij vertegenwoordigt, heeft bereikt. Ook dat wat de voorgeslachten hebben overgeleverd heeft waarde, maar ongetwijfeld zijn de menschen van nu lebih berpengetahoean dari pada orang

jang hidoep doea tiga poeloeh ta hoen
 jang telah laloe (weet de moderne mensch van heden
 veel meer dan die van 20, 30 jaar geleden). En dat komt in
 hoofdzaak door het lezen van kranten waardoor ons gezichts-
 veld verruimd en wij over veel tot nadenken gebracht
 worden. Met klem betoogt A. N., dat de eerste de beste hulp-
 onderwijzer, die z'n oogen en ooren openhoudt en nadenkt,
 meer dan doen voor z'n volk dan een student, die niets
 anders in zich opgenomen heeft dan wat z'n professor hem
 heeft voorgezegd. (I, blz. 117—20:) A. N. was vroeger van
 meening, dat eigenlijk alle Europeanen, van welke nationali-
 teit ook, satoe tjap, satoe tabi'at, tiada ada
 berlainan (één pot nat waren), wat niet juist is. Er zijn
 groote verschillen tusschen b.v. Rus en Spanjaard, Duitscher
 en Franschman (die, hoewel bureu, leven se perti an-
 djing dengan koetjing (als hond en kat)) e.d. Het
 verschil tusschen Franschen en Italianen is even groot als
 b.v. tusschen bangsa Melajoe dengan Tionghoa
 (tusschen Maleiers en Chineezen!). Europa's eenheid berust
 niet op eenheid van volk of ras maar op eenheid van cultuur.
 Seperti bangsa Djawa mendjadi satoe
 oléh peradaban lamanja, demikianlah
 orang Eropah mendjadi satoe oléh
 peradaban Griek (Joenani) dan Latijn
 (Roma) (Zooals het Javaansche volk door z'n gemeen-
 schappelijke cultuur een eenheid is geworden, zoo zijn de
 Europeanen door de Grieksche en Romeinsche cultuur een
 eenheid gaan vormen). Griekenland en Rome leverden de
 fundamenteu voor de Europeesche cultuur: kunst, weten-
 schap, filosofie, e.d.m. En 't Latijn is nog steeds de behasa
 'ilmoe pengetahoean (taal der wetenschap).
 (III, blz. 32—33:) De peradaban Kristen (chris-
 telijke Cultuur) is niet hetzelfde als de Westersche cultuur,
 maar is met de Grieksche en Romeinsche één der samen-
 stellende deelen daarvan. (III, blz. 30—31:) Veel menschen
 denken, dat peradaban Eropah bestaat uit:
 dansa² dan perlipan sadja, jang dapat
 dilihat dalam café², atau roemah² kopi
 dan diantara student² jang datang
 dari loear negeri dan meniroe² perboe-
 atan itoe (Niets dan dansen en flirten, wat men in
 café's e.d. en bij de buitenlandsche studenten, die dat nadoen,

kan waarnemen). Dat denkbeeld is niet juist: cultuur immers is een edelsteen met vele facetten en men mag haar niet beoordeelen naar slechts één van die facetten.

(III, blz. 48:) Woorden van lof wijdt A. N. aan 't bibliotheekwezen in Europa, dat op hoog peil staat, en banjak sekali pahalanya kepada orang banjak (en van veel nut voor 't groote publiek). (II, blz. 41:) Voor een land, ¹⁾ dat de spreuk „Kennis is macht” huldigt, is 't begrijpelijk, dat iedere gemeente b.v. haar bibliotheek heeft en het aantal boekhandelaren er groot is.

(II, blz. 8—14:) In Utrecht ²⁾ wijdt hij veel aandacht aan de Universiteit en de Universiteits-Bibliotheek, waar hij menig uur heeft zitten werken. Ieder hoogleeraar staan een kantoor en museum tot z'n beschikking: insafilah kita bahwa organisasi Barat ini semoeanja teratoer satoe ²⁾ 'ilmoe pada tempatnja, tiada bertjampoer baoer, hinggga kekeliroean tiada terdjadi. Masing ²⁾ goeroe memegang bahagiannja dengan merdéka dan bekerdja teroes soepaja 'ilmoe itoe makin dalam djoega (wij worden ons bewust van het feit, dat de Westerlingen, knappe organisatoren als zij zijn, ook de wetenschap hebben onderverdeeld, en ervoor gezorgd, dat in elke tak de betrokken hoogleeraar vrijelijk zich op de verdieping en verbreding van dat speciale onderdeel kan toeleggen). (II, blz. 49:) Stichting van een medische hoogeschool in Indië zou met het oog op de kosten voor Indische studenten aan te bevelen zijn, maar anderzijds zijn reis naar en verblijf in Europa in staat meloeaskan pemandangan (iemand's blik te verruimen). (III, blz. 27:) In de Universiteitsbibliotheek te Berlijn zag A. N. wel Maleische handschriften maar geen moderne werken, weshalve hij er twee van zijn hand („Darah moeda” en „Kamoes Kemadjoean”) achter liet, als een geschenk en tegelijkertijd als „propaganda” voor zijn land en volk. ³⁾

¹⁾ I.c. Holland. ²⁾ Evenals hij trouwens voor alle andere steden nauwkeurig opgeeft welke gelegenheden voor hooger onderwijs men er aantreft. Zoo bij z'n beschrijving van Parijs (I, blz. 121 e.v.) waar de tooneelschool nog meer zijn aandacht trekt dan de Universiteit.

³⁾ (I, blz. 136:) A. N. constateert een nafsoe ke-Timoer (neiging zich voor 't Oosten te interesseeren) bij den Westerling en eene ke-Barat bij den Oosterling. (Zie ook I, blz. 96—98 en sub Schopenhauer en Goethe).

(III, blz. 74:) De Turksche cultuur is een cultuur t i r o e a n (cultuur, die op nabootsing berust), volgens A. N.: zij heeft allerhande ontleend aan de Arabische, Perzische en Europeesche cultuur. (III, blz. 82—83:) Sprekende over de stations in Turkije, levert A. N. critiek op de Europeesche ingenieurs, die in Indië stations bouwen naar Hollandsch model, inplaats van inheemsche voorbeelden te benutten. *Insinjoer jang memboeat setasioen* (de Turkschen l.) *itoe ialah insinjoer Toerki, dan modelnja menoeroet kesoeakaan bangsa itoe poela boekannja menoeroet kesoeakaan orang jang datang se b e n t a r*² *sadja ke-Toerki* (De ingenieurs, die de stations bouwden waren Turken, die overeenkomstig de smaak van 't Turksche volk bouwden en niet volgens die van lieden, die zich slechts tijdelijk in Turkije vestigen).

Zooals boven reeds gezegd werd, heeft A. N. een zeer groote, en meer dan alleen vakkundige, interesse voor de pers. Hij kent haar, gelijk blijken zal, groote cultureele, opvoedende en didactische waarde toe en journalisten zijn z. i. de geestelijke voorgangers en voorlichters van hun volk.

(I, blz. 147—49:) („*Pers di-Parijs*”). Volgens A. N. is de ontwikkeling en verbetering van de pers in Indië een belangrijke factor voor de geestelijke ontwikkeling van de bevolking: *Semakin banjak pembatjaan boeat pendoedoe sesoeatoe negeri, semakin tinggi keadaban bangsa itoe!* (Hoe meer lectuur een volk heeft des te grooter zal zijn beschaving zijn). Dit staaft hij met een citaat van een Europeesch auteur, die gezegd zou hebben: „Zeg mij wat gij leest en ik zal U zeggen welke trede van ontwikkeling gij bereikt hebt.” Welk een enorm verschil in aantal bestaat er b. v. tusschen de Parijsche bladen, die n. b. drie edities per dag kennen, en de Indische couranten. Hij acht het wenschelijk ook voor Indië buitenlandsche correspondenten aan te stellen en een aparte opleiding voor journalisten in te stellen. Deze moeten kennis hebben van economie, sociologie, talen e. d. en hij betreurt het, dat er geen geld voor te vinden is.¹⁾ (II, blz. 112—115:) De pers²⁾ is een *oekoeran bagi keadaan mentaliteit (tjaranja berpikir)*

¹⁾ Dit nog eens (II, blz. 112—15).

²⁾ In Nederland n. l.

bangsa itoe dan boekti ketjerdasan satoe² bangsa (een maatstaf voor de geestesgesteldheid en de ontwikkeling van 't volk i.q.) en een tjermin pergaoelan hidoep (een spiegelbeeld van de samenleving i.c.). De Nederlandsche journalisten hebben, ondanks 't ontbreken van een speciale opleiding, een goede reputatie in Europa. De meesten hunner bezitten trouwens een diploma H.B.S. en zijn in de practijk verder geschoold. A. N. zou evenwel, indien mogelijk, voor Indië wel een speciale vooropleiding willen hebben. Natuurlijk is de Hollandsche pers niet met de Amerikaansche te vergelijken, maar Nederland is ook maar een klein land en dan is het al iets zeer bijzonders, dat iedere plaats van 10.000 of meer inwoners z'n eigen dagblad heeft, een beschamend voorbeeld voor Indië: Njata sekali bahwa banjaknja soerat kabar adalah poela satoe tanda kemadjoean bagi anak negeri (Eens te meer blijkt duidelijk, dat de hoeveelheid dagbladen een aanwijzing is voor de mate van ontwikkeling van 't volk).

(II, blz. 181:) Ook t.a.v. Duitschland verklaart hij: Jang menarik hati kita lagi disini ialah kemadjoean persnja (Wat ons hier zeer aantrok was de hooge trap van ontwikkeling van de pers). Deze weerspiegelt immers het volk in al zijn lagen en schakeeringen, zooals het reilt en zeilt. De pers dient het publiek en 't publiek is omgekeerd de geestelijke vader van de courant. (III, blz. 142—43:) Tenslotte eischt hij, bij de bespreking van een schilderijen-tentoonstelling, waar ook een Russische inzending van zeer tendentieuzen aard was, het recht op vrijheid voor artisten op en Begitoe djoega dengan journalistiek, ja itoe satoe 'ilmoe jang seboléh² njamesti bertempat dalam dada orang jang merdéka haloeannja, tidak terikat oléh isme² haloeanpartij² (Hetzelfde voor de journalistiek, welke wetenschap(!) aan vrije menschen, onbeïnvloed door allerlei „ismen" en partijen moet worden toevertrouwd).

Maar het is vooral onze technische en economische ontwikkeling, die hem imponeert.

(II, blz. 17—19:) Reeds bij 't bestijgen van de Dom getuigt hij de zeewind om zich gevoeld te hebben, de angin Eropah jang mengandoeng energie alias

tenaga menjedjoe lkan rasa diri (De Europeesche bries, die a.h.w. zwanger is van energie, die zelfvertrouwen aanbrengt). Hij is vol geestdrift en bewondering voor de techniek, de pokok dasar (grondslag, fundament) van de Westersche maatschappij en cultuur (II, blz. 70), het sprekend bewijs van de kemadjoean 'ilmoe pengetahoean di-Eropah (vooruitgang van de wetenschap in Europa), die het Oosten niet moet aarzelen na te volgen (II, blz. 175—80), en die z.i. is: kepandaian jang perloe (iets wat men absoluut móet weten), even noodig als lezen en schrijven en een vereischte voor elke vooruitgang (III, blz. 35—36). ¹⁾ Handel en landbouw en industrie zijn de peilers van de welvaart van ieder land en: Kemadjoean ékonomi terletak dalam tangan orang jang berdarah moeda, jang maoe madjoe! (Het is de jeugd, die vooruit wil, in wier handen de economische ontwikkeling van een land ligt). Ja, (II, blz. 70) sesoetoebangsa jang tiada memadjoekan ékonominja, itoelah bangsa jang lambat madjoenja (Economische ontwikkeling is een vereischte voor de vooruitgang van ieder land), en memoreert de slagzin: Vlug, goedkoop en goed. ²⁾

Het Nederlandsche volk is een sprekend voorbeeld van economisch inzicht: Rotterdam en Amsterdam ³⁾ met hun havens en pakhuizen doen iemand verbaasd staan over wat menschenlijke energie op economisch en technisch gebied vermag (I, blz. 81); en toonen aan, dat Nederland dáárom tot de rijkste landen ter wereld behoort omdat het handel, landbouw en industrie weet te vereenigen en te bevorderen (II, blz. 42, 107 en 128). (II, blz. 81:) Heden ten dage, betoogt A. N., bangsa jang mengerti aliran zaman dan maoe madjoe menoeroet kehendak doenia jang sekarang bangsa itoelah akan djadi penting tidak sadja dalam

¹⁾ Geen wonder, dat hij enthousiaste passages wijdt aan de radio (I, blz. 33—40, II, blz. 28—31) en aan de aviatiek (II, blz. 78) en zijn landgenooten aanspoort zich toch vooral op al dat nieuwe en moderne toe te leggen.

²⁾ (II, blz. 128) De economie is z.i. de radja dalam doenia ini (heerscheres over deze aarde).

³⁾ Marseille neemt hij (I, 81) hierbij op.

hal ékonomi, tetapi djoega dalam hal politik (zullen die volken, die de teekenen en behoeften des tijds verstaan, niet alleen economisch tot aanzien komen maar ook in politiek opzicht). (II, blz. 97—98): Durf en energie, getuigt A. N. elders, zijn niet 't monopolie van den Westerling: men denke maar eens aan de Inlandsche zeevaarders uit vroeger tijden. *Asal sadja kita moelaï!* (Als we maar eens een begin maakten!) verzucht hij.

Volgens A. N. is het Westen de bakermat van alle materiele vooruitgang door haar wetenschap en techniek. Men kan evenwel constateeren: 1°. dat hij cultuur, wetenschap en... journalistiek nergens scherp onderscheidt; 2°. uit hun zichtbare resultaten concludeert, dat economie en techniek (die hem stellig imponeerden) nut hebben, zonder dat ergens blijkt, dat hij begrijpt wat zij eigenlijk inhouden; zoodat A. N. ook niet precies weet wát nu eigenlijk de (voor 't Oosten zoo begeerde) kemadjoean bepaalt: technische of economische wetenschap, algemeene ontwikkeling of een combinatie van een en ander, waarvan dan de courant de exponent zou zijn.

Verblijf in Europa (II, blz. 23—24) werkt verruimend en verbreedend op iemand's geest, men wordt „objectief” *artinja tidak lagi berat sebelah* (niet eenzijdig). Anderer leefwijze, zeden en gewoonten lijken ons nu niet dadelijk meer gek. En heeft men eenmaal Europa bezocht, de *hawa Eropenh* gevoeld en de *pergaoelan hidoep* (resp. geest en levenswijze) gadegeslagen, dan kan men niet anders dan medelijdend glimlachen over de twisten der Indonesische volken, die ieder zich zelf voor verhevener en meer uitverkoren houden dan de anderen.

Maar ook op andere, dan bovengenoemde, gebieden biedt het Westen veel navolgenswaardigs. Zoo raadt A. N. zijn landgenooten dringend aan (II, blz. 47) veeleer de *sport berdjalan* (wandelsport, hier: trekken, kampeeren en wandelen tezamen) te beoefenen dan het dansen. Hij verhaalt van een studeerenden vriend, die vele voetreizen gemaakt had, waarbij hij o.a. zelf kookte, te zamen met een arts. *Apasalahnja?* vraagt A. N., *Pangkat dokter itoe tiada membédakan kemanoesiaan sesoeatoe orang.* Dalam

'alam jang lébar dan merdéka itoe pangkat dan kekajaan mendjadi sama sadja. Kita semoeanja mendjadi manoesia toelén, jang tahoe akan kebagoesan 'alam dan hidoep dengan kebesaran hati dan ta'adjoeb akan kekajaan Toehan jang mendjadikan sekalian keindahan jang 'adjaib² itoe. (Wat steekt daar voor kwaad in? Dokter of geen dokter men is in de eerste plaats mensch. En in de vrije natuur vallen rangen en standen weg en zijn wij nog slechts menschen en oprechte bewonderaars van de schoonheid dezer aarde en van haar Schepper).

Voor Holland constateert A. N. nog (II, blz. 24—25:) Disinilah kekoeasaan oeang djaoeh lebih kasar daripada negeri Timoer. Kaoem jang dibawah, hidoepnja soekar (hier oefent het kapitaal een nog veel funester invloed uit dan in het Oosten. Wie in de onderste lagen der maatschappij leeft, vindt nauwlijks een bestaan). Gelukkig is het in Indië, waar voor ieder, die energie heeft, nog plaats is, al was 't als tani (boer) op Sumatra of Borneo, veel beter gesteld. En daarom is er, ook in Duitschland, een toenemende neiging naar Indië te gaan. A. N. is van meening, dat daardoor Indië in beteekenis zeer is toegenomen.

Personen.

Van het leven aan boord vertellende, ¹⁾ laat A. N. ons ook kennis maken met diverse personen.

(I, blz. 40—42:) In de eerste plaats met den kapitein, dien hij evenwel niet veel gezien heeft, want deze had zich wegens ziekte moeten laten vervangen door den 1^{en} officier. Dezen beschrijft A. N. ons als een man van ca. 40 jaar met een baard en een knevel se p e r t i r a d j a D j e r m a n s e s o e d a h k a l a h p e r a n g (zooals de ex-keizer van Duitschland). Hij hield van de conversatie met passagiers en van een spelletje kaart, en over 's mans werk en plichtsbetrachting verkeert A. N. eenigszins in 't onzekere: hij inspecteerde wel geregeld 't schip maar daarna kon men hem steeds in de rooksalon aantreffen. Sympathiek zijn A. N. de

---

¹⁾ Dat hij (33) een „penghidoepan millionair” noemt (een millionairs-leventje).

scheepsarts en de sterke, bedrijvige (2e) stuurman (officier?). ¹⁾ (I, blz. 45—46:) A. N. verbaast zich ironisch over z'n medepassagiers, die bij zwaar weer allen verdwenen bleken te zijn, als de storm bedaard is weer verschijnen, maar er geen van allen voor willen uitkomen, dat zij zeeziek zijn geweest.

Hij hoort toevallig een in 't Engelsch gevoerd ²⁾ gesprek tusschen twee oud-gasten, die zich beiden beklagen over de tegenwoordige jeugd, die geen plichtsbetrachting meer kent, maar louter en alleen voor haar plezier leeft. De zoon van den één verwaarloost z'n studie in Delft, woont in den Haag, „tempat pelesir itoe” (dat oord van vermaak) en doet niets dan uitgaan dengan anak ²⁾ gadis (met jonge meisjes). Die van den ander wil zelfs heelemaal niet studeeren en heeft z'n boeken verkocht om aan geld te komen voor z'n amusemenen: Adi Negoro, zegt de schrijver, sendiri berpikir dan tertawa mendengar riwayat kaoem moeda itoe (A. N. overpeinsde een en ander en lachte in zich zelf over die verhalen van de moderne jeugd). Waarom precies is niet duidelijk! (I, blz. 62:) A. N. schijnt de concerten aan boord (niet op ieder schip worden die gegeven, vertelt hij er bij) zeer te waardeeren. Adakah kesenangan lain jang lebih énak dari itoe? (Is er een aangener verstrooiing denkbaar?) Daarna wordt nog meestal tot diep in den nacht gedanst, karena itoe semoeanja makin gembara (waardoor iedereen steeds vroolijker werd).

(II, blz. 73—75:) Over de staatshoofden (van Holland en Duitschland) ³⁾ spreekt A. N. als volgt: H.M. de Koningin en H.K.H. Prinses Juliana zag hij bij de Jaarbeurs, waarbij hij met genoeg constateerde, dat zij de koloniale afdeeling memeriksa agak lama (vrij lang bezichtigden). De Koningin was in het zwart met een hoed met groene veer. De Prinses geheel in het groen. Kedoeanja tiada sekali ²⁾ berhiaskan moetoemanikam... atau memakai pakaian gilang gemilang

¹⁾ Men lette er op hoe in A. N. het observatievermogen en het vermogen tot beschrijven van 't alledaagsche, wat mede de beste eigenschappen der oude auteurs waren, voortleven.

²⁾ Een ongezochte en schoone gelegenheid den lezer duidelijk te maken, dat hij, A. N., die taal machtig is.

³⁾ Voor Mussolini zie sub *Landen en volken*.

hikajat radja² (Geen van beiden had zich opgetooid met juweelen of in schitterende kleeren gestoken, zooals ons in oude verhalen altijd van koningen wordt verteld). Zij zijn integendeel zoo eenvoudig gekleed, dat A. N., had hij haar op straat ontmoet, niet vermoed zou hebben de Landsvrouw en haar dochter voor zich te hebben. (II, blz. 142—44:) Van Hindenburg vertelt A. N., dat hij zeer geliefd is, veel meer dan Wilhelm II bij 't Duitsche volk, dat hij in de ure des gevaars trouw is gebleven. Later, meent A. N., wordt hij nog eens de wali kebangsaan (nationale heros) van Duitschland. Hij is een rechtvaardig en boven de partijen staand heerscher, wiens jaardag een nationaal feest is en die (II, blz. 157:) ondanks z'n 80 jaren, nog plichtsgetrouw z'n zware taak vervult. (II, blz. 148:) Overigens heeft Duitschland z.i. met uitzondering van Bismarck, geen staatslieden gehad van groot kaliber, zooals Engeland die bezeten heeft in Raffles, Pitt, Chamberlain e.a.

Curieus zijn A.N.'s uiteenzettingen, waar hij beoogt zijn lezer met een bepaalde figuur vertrouwd te maken en men achter zijn woorden zeer duidelijk bespeurt hoe weinig klaar die figuur hemzelf geworden is. ¹⁾ B.v.: t.a.v. Vondel, (II, blz. 84—87) een dichter uit den tijd, dat Nederland was negerijang penting sekali di-Eropah (het belangrijkste land in Europa), zooals nu Engeland. In Vondel ziet hij vooral een voorbeeld hoe men het zonder Universitaire studie ook ver genoeg kan brengen, wanneer men slechts de tenaga akan madjoe (wil om vooruit te komen) bezit. (II, blz. 56:) Men leze z'n moeizame explicatie over Rembrandt, zijn werk en beteekenis: Niet alleen is hij een knap colorist melainkan ia pandai djoega meloekiskan perasaan jang gaib² keatas kertas, dengan pertolongan pinsil dan tjatnja. Seperti seorang penoelis pandai menangkiskan si pembatja atau pandai menjoekakan hatinja, demikian poelalah Rembrandt ini pandai menta' adjoebkan kita dan membangkitkan dalam hati perasaan² jang lama² telah tersemboenji (maar ook

¹⁾ Dit geldt trouwens voor nagenoeg alles wat hij te beweren heeft.

kan hij met verf en penseel de meest verborgen gevoelens tot uitdrukking brengen. Zooals een schrijver den lezer tot weenen of tot lachen kan brengen, zoo kan Rembrandt ons verbaasd doen staan en reeds lang, ongeweten, in onszelf aanwezige gevoelens aan ons openbaren). (II, blz. 20:) Prins Willem van Oranje ziet hij tegenover graaf Jan van Nassau, welken stichter van den Unie van Utrecht hij vergelijkt met den stichter van den Volkenbond, Wilson, als a h l i p o l i t i k s a d j a (staatsman) tegenover den k e s a t r i a n s e d j a t i (krijgsman pur sang), die alleen in de wapenkunde bedreven was. (II, blz. 171—74:) Goethe is s e o r a n g b o e d j a n g g a D j e r m a n j a n g m e n a r i k h a t i s a j a b e n a r (een dichter, die mij persoonlijk zeer heeft aangetrokken). Vooral Goethe's belangstelling en waardeering voor 't Oosten en z'n cultuur troffen A. N. Hij vergelijkt hem met Rabindranath Tagore, met wien hij veel gemeen heeft,¹⁾ maar tegenover diens werk staat Goethe's chef-d'oeuvre, de Faust, als specimen van de d j i w a k e b a r a t a n (ziel van het Westen). D i d a l a m k i t a b i n i t e r t e r a s a r i n g a n d a r i s e g a l a p e r a s a a n n j a d a n p e n d a p a t a n n j a s e l a m a h i d o e p (Dit boek is a.h.w. de neerslag van al Goethe's gedachten en opvattingen), karakteriseert hij meer schoolsch dan origineel het werk. (III, blz. 12:) Wagner is, volgens A. N., tot op heden niet overtroffen. Schopenhauer waardeert hij omdat: D i a l a h m e n i n g g i k a n h a l o e a n p i k i r a n T i m o e r d i - E r o p a h (Voor de Oostersche wijsbegeerte in Europa meer belangstelling wist te wekken). (III, blz. 22—23:) Alexander von Humboldt, de veelzijdige, noemt hij een r a d j a p e n g e t a h o e a n (een vorst der wetenschap).

(II, blz. 175:) Van de pamili Strauss weet hij te vertellen, dat zij alle drie om hun walsen beroemd waren (w a l s n j a j a n g l e m a h l e m b o e t, o e m p a m a n j a: l a g o e W i e n e r w a l s d a n A n d e r s c h ö n e n b l a u e n D o n a u) (liefljke walsen als b.v. „Wienerwals" en An" der schönen blauen Donau").

(III, blz. 100:) Alexander de Groote, deelt A. N. mee, is nooit verder Oostwaarts geweest dan de Indus

¹⁾ Jammer genoeg verklaart hij dit niet nader, zoodat men wel weer denken gaat, dat hij weer iemand gedachteloos napraat.

en dus is het niet aannemelijk, dat de Maleische vorsten — naar traditie wil — ¹⁾ werkelijk van hem zouden afstammen.

(I, blz. 102—103:) Napoleon de Eerste krijgt een slechte pers, die evenwel elke originaliteit mist, behalve in de woorden waarmee hij hem teekent: *Ialah seorang radja jang banjak sekali mengandoeng tjita² jang tidak dapat ditjapainja, sebab segala tjita² itoe boekannja perloe boeat keselamatan orang banjak, melainkan memenoehkan hawa nafsoenja sendiri* (hij was een vorst, die zeer vele hoogvliegende plannen koesterde, welke hij niet kon verwezenlijken, omdat hij daarmee niet 't welzijn van zijn volk, maar slechts de voldoening van zijn eigen hartstochten beoogde). Hij zag zich echter in z'n verwachting heel Europa aan zich te onderwerpen, bedrogen.

(I, blz. 29:) A. N. noemt de naam van professor Winkler jang kenamaan kepintarannja dalam 'ilmoe sara'f (die een beroemd neuroloog was), als de man, die de kunde en ijver van den inheemschen Directeur van 't Ziekenhuis te Sabang, dr. Latumeten, zeer prijst.

(III, blz. 130:) Over de eerste Christenen sprekend, noemt A. N. 't Christendom dier dagen de godsdienst der armen, zoodat het niet verbazen kan, dat heden ten dage historici zeggen: *kommunist jang pertama sekali ialah nabi Isa dan wali²nja* (De eerste communisten waren Jezus en de Apostelen). (III, blz. 132:) Gewaagt met respect van de machtige en rijke Katholieke kerk, die in tegenstelling tot de Mohammedaansche, geheel hiërarchisch geordend is.

De noodige aandacht besteedt A. N. ook aan de (III, blz. 51) Amerikaansche toeristen, bij wie het *telah mendjadi sifat pada bangsa itoe segala jang dilihatnja ditaksirnja menoeroet oelang jang keloe'ar* (een tweede natuur geworden is alles wat zij zien op z'n geldwaarde te taxeeren). ²⁾

77°. *Ismail bin Hadji 'Abd 'oellah 'Oemar Effendi: Melawat ke-Melaka* (Reis naar Malaka). (1920—1921), Volksl. 652. ³⁾

¹⁾ De Maleische traditie (Sedjarah Melajoe).

²⁾ Zie ook III, blz. 77. ³⁾ Spat, blz. 124.

Reisverhaal van een Minangkabauer, die de Maleische staatjes op het schiereiland Malaka bezoekt. Hij volgt daarbij eenigszins Abdoellah's voorbeeld: wijdt veel aandacht aan de toestand van de Maleische bevolking en aan de Islam en vertelt op wel onderhoudende wijze, behalve wanneer hij ons teveel herinnert aan catalogi en officieele gidsen. ¹⁾

De Europeanen, die hij ter sprake brengt, zijn in de eerste plaats natuurlijk de orang Inggeris en dan de orang Belanda. In 't algemeen spreekt hij over de eersten (en over de orang poetih überhaupt) met waardeering. Hij ziet wel in wat zij voor Malaka gedaan hebben en erkent hoe ver zij nog in vele opzichten de Maleiers vooruit zijn. Overal op z'n reis vindt hij gelegenheid de zindelijkheid en grootere zorg en interesse voor hun werk bij de Europeanen te releveeren tegenover de lalai (achteloosheid) der Maleiers.

blz. 30:) Pekan Djohor tiadalah bersih benar, nampaklah djoega Melajoenja itoe (Pekan Djohor is vuil, waaruit blijkt, dat het door Maleiers bewoond wordt), zegt hij b.v. Slechts bahagian kampoeng jang didiami bangsa poetih (het door Europeanen bewoonde deel) is schoon en netjes en daar alleen staan fraaie huizen. (blz. 71—72:) In Ipoh wonen de Europeanen niet apart, maar bertjampoer sadja dengan bangsa Tjina dan dengan bangsa jang lain (tezamen met Chineezen e.a.) alleen is er een strenge bouwcontrôle. Het valt den auteur op, dat hier de vele kleine hoteltjes ontbreken, die men in Hindia Belanda (Ned. Indië) aantreft en die achter een onschuldig uiterlijk van winkel of hotel broedplaatsen van ontucht verbergen. ²⁾ Z.i. is dit gunstig resultaat aan de strenge naleving van de Islam te danken. De landstreek Kinta, waarin Ipoh gelegen is, is tot in Europa beroemd om z'n tin, die meest door Engelschen en Chineezen gewonnen wordt. (blz. 79:) De houding van 't Engelsch bestuur tegenover de Islam, die in Perak zeer bloeit, prijst de auteur zeer. Op Mohammedaansche feestdagen wordt b.v. vrijaf gegeven. Ook werkt het gouvernement mede aan de bestrijding van ontucht e.a., diantjang dengan hoekoeman jang berat (waarop zware straffen gesteld zijn). Hier zoowel als in Selangoer en Pahang is de geboorte-dag van den Sultan een

¹⁾ B.v. „Melaka” (blz. 32—37).

²⁾ Dit wordt nog eens gezegd op blz. 79.

officieele feestdag, waarop alle kantoren en scholen sluiten — ook de *sekolah orang poetih* poen. Daaruit blijkt, dat de *radja Melajoe itoe dihormati djoega oléh Pemerintah Inggeris* (die Maleische vorsten ook geëerd worden door 't Engelsche bestuur).

(blz. 102:) *Begitoelah keadaannja disitoe* (in Alor Star Lama n.l.) boeroek dan kotor karena tiada didiami oléh orang poetih (Vuil en smerig was 't daar, omdat er geen Europeanen wonden). Alor Star Baroe daarentegen is... bagoes dan kering tanahnja (mooi en goed gedraineerd), met mooie, nieuwe Europeesche woningen en flinke tuinen. Maar daar wonen ook bijna geen Maleiers! Het verschil tusschen oud en nieuw Alor Star: *Itoelah perbédaan pendoedoe kebangsa Melajoe dengan kebangsa poetih* (is identiek met dat tusschen Maleiers en Europeanen). De verklaring voor 't feit, dat de Sultan al z'n zorg en aandacht aan Alor Star Baroe besteedt, is, volgens Ismail, een tweeledige: 1°. omdat de Engelschen de eigenlijke meesters in Kedah zijn. 1) 2°. de *sifat lalai* is de typische *sifat kebangsa Melajoe*, *sifat radja Melajoe* (onachtzaamheid is de karakteristieke eigenschap van de Maleiers en hun vorsten). (blz. 98—99:) Voor Kedah 2) verwacht men veel van de rubberteelt, waarvoor zich ook vele Engelsche beijveren. Waar en wanneer de tuinen er goed verzorgd en gewied uitzien en de *djédjéran barisan batang getah itoe loeroes*² (de rubberboomen netjes in rijen staan), zijn de eigenaars orang poetih. Staan de boomen slordig door elkaar en zijn ze slecht verzorgd, dan behooren ze aan Maleiers, wier kleine onaanzienlijke huisjes zich in 't geboomte willen verschuilen: *maloe agaknja roemah*² *itoe pada mata orang poetih*

¹⁾ Blijkbaar bedoelt hij, dat er daarom voornamelijk aandacht aan de Europeesche wijken besteed wordt.

²⁾ (blz. 100:) In het, van oudsher om z'n godsdienstigheid beroemde, Kedah is men meer Maleisch dan in Deli. *Orang jang memakai topi meniroe orang poetih* (mensen, die hoeden dragen in navolging van Europeanen) treft men er vrijwel niet. (blz. 107:) Hij constateert met genoegen, bij een bezoek aan 't kantoor van den Engelschen adviser, dat behalve deze en z'n wakil, geen andere *jang beramboet merah atau tjampoeran merah* (roodharigen of rossigen) daar werkzaam zijn: alle pegawai zijn Maleiers.

(alsof ze zich schaamden voor de blanken). Ook de door vreemde Oosterlingen gedreven rubbertuinen kunnen niet wedijveren met die der orang poetih. Soedah biasa pada masa ini, zegt Ismail berustend, perboe-atan anak negeri koerang dari pada orang poetih (we zijn 't gewoon, dat alles wat de Maleiers tot stand brengen achter staat bij wat de Europeanen presteeren) maar dat hoeft toch geen reden te zijn bij de uitheemsche anak dagang (kooplieden) achter te staan!

Ismail erkent de waarde van een Europeesche opvoeding, maar heeft bij al z'n waardeering toch ook de noodige critiek, vooral op de bevoorrechtiging van landgenooten door de Engelschen en het superioriteits-besef bij den Europeaan.

(blz. 84:) De Sultan van Perak is een democratisch vorst, wat hij geworden is, niet alleen door het contact, dat hij in vroegere, lagere functies met 't volk gehad heeft, maar ook door z'n Engelsche opvoeding: A kan soeka Baginda mengetahoei halra'jat soedahlah sepatoetnja, karena Baginda ada menerima peladjaran di-London toedjoeh taheen lamanja.

(blz. 31:) Er zijn vele Engelschen in Pekan Djohor, voornamelijk doktoren en ingenieurs. De tegenwoordige Sultan ¹⁾ adalah beladjar di-London, paham dalam bahasa Inggris (is in Londen school gegaan en kent Engelsch). Hier maakt de auteur kennis met een Moehamad Ismail, procureur, die in Londen gestudeerd en een Engelsche vrouw getrouwd heeft, zonder evenwel ver-Engelscht te zijn. (blz. 32:) Met hem heeft hij een merkwaardig gesprek over de pergaoelan dengan Eropah (Inggeris) (omgang met Europeanen (Engelschen i.c.)). Moeh. Ismail, die 't weten kan, vertelt, dat de Engelschen in 't werk geen onderscheid plegen te maken in afkomst en ras maar wel in de pergaoelan. En dat is z.i. niet omdat de Maleier zich niet goed zou kunnen voordoen, tetapi sengadja bangsa Eropah hendak

¹⁾ Hij wijdt eenige woorden aan wijlen S. Aboe-Bakar (zie sub 44°) jang mangkat di-London (die te Londen overleden is). De kleine man koestert nog wel de gedachte, dat deze verstandige en voortreffelijke vorst daar het slachtoffer geworden is der Engelschen, karena membantah kemaoean orang Inggeris (omdat hij zich tegen hun wenschen verzette). Waaraan (n.b.) de auteur (blz. 31) toevoegt: Wa'alahoe 'alam (Dat weet Allah).

menoen djoe kkan ke lebih annja (maar alleen omdat de Europeanen altijd hun meerderheid willen doen uitkomen). Het is echter z'n vaste overtuiging, dat West en Oost elkaar wel zullen kunnen verstaan en dat op 't gebied van den geest: *asalkan sama tinggi pengeta hoe annja* (mits beiden van gelijke ontwikkeling zijn). Te zeer plegen de Europeanen, wanneer zij een Westerling en een Oosterling vergelijken een ontwikkeld man als vertegenwoordiger van het Westen en een of andere koelie als die van 't Oosten te nemen. (blz. 36:) In Malaka is de bevolking er beter aan toe dan elders en bestaan er sociaal niet zulke groote verschillen. Een en ander schrijft hij toe aan 't feit, dat zij al sedert meer dan 4 eeuwen *bertjampoer gaeldengan bangsa Eropah* (in nauwe relaties met Europeanen hebben gestaan) en daarom reeds lang tot een gezeten leefwijze zijn gekomen. In Malaka's zeer gemengde bevolking zijn de *peranakan Portogis, Sepanjol dan Belanda* (afstammelingen van Portugeezen, Spanjaarden en Hollanders) geheel en al opgegaan en de Engelschen maken dan ook geen onderscheid tusschen hen en de eigenlijke inheemschen. *Orang Inggeris*, zegt de auteur, *lebih dahoe loe menoe loeng bangsanja sendiri dari jang lain meskipoen berasal dari Eropah djoe ga* (De Engelschen helpen hun landgenooten vóór alle anderen, ook al zijn die anderen Europeanen). Geen wonder, dat de *peranakan* voornoemd, die zich nooit op hun afkomst verhoovaardigen, niet zoo gevreesd zijn als de Engelschen. (blz. 109:) Sedert de Engelschen door hun *moeslihat* (trucs) de soevereiniteit over Kedah van Siam hebben „overgenomen” heeft Kedah zelf-bestuur, althans volgens de Engelschen, en is er slechts een Engelsche *penasihat* (adviser). *Tetapi pada batinnja Inggerislah jang berkoe asa* (in werkelijkheid hebben de Engelschen de macht in handen). De adviezen van den *penasihat* zijn verkapte bevelen, zooals de *perintah haloes* („zachte bevelen” — bevelen in de vorm van verzoeken) bij ons. En: *Tentoelah sadja sekalian nasihat itoe mengingat keoentoengan bagi orang Inggeris*. (Natuurlijk zijn die bevelen in de allereerste plaats gericht op het voordeel der Engelschen). Trouwens Engelschen bekleeden overal de leidende

functies, terwijl ook de rechtspraak (blz. 110) in Engelsche handen is. Meermalen vindt hij gelegenheid de bezorgdheid en de waakzaamheid van 't Engelsche gouvernement ter sprake te brengen, aan den dag gelegd jegens mogelijke overbrenging van de politieke stroomingen uit Br. Indië naar de Straits. (blz. 43:) Wil men in P. Pinang aan wal,¹⁾ dan moet men tevoren bij den Engelschen consul in Medan een pas aanvragen en bij 't verleenen daarvan zij de Engelschen zeer voorzichtig, vooral tegenover Europeanen en Br. Indiërs. (blz. 108:) Ismail's papieren worden nauwkeurig onderzocht, ook al met 't oog op event. overslaan van de Br. Indische pergerakan naar Kedah, waar de meeste beambten Br. Indiërs zijn. Een vereeniging als de Sarékat Islam in Ned. Indië heeft men hier terstond bij z'n geboorte de kop ingedrukt. (blz. 85:) In de Straits, constateert de auteur, is geen pergerakan seperti ditanah Belanda, jang rajatnja sedang 'asjik soenggoeh memadjoe kanisme² (nationalisme, socialisme d. l. l.) (hier is geen politieke activiteit zooals onder 't Nederlandsche bewind, waar alle ismen welig tieren). Het vereenigingsleven hier beperkt zich tot de gezelligheidsvereenigingen. Nauwlettend slaat 't bestuur Chineezen en Hindoes gade, want de Br. Indische pergerakan... tentoelaha memberichawatir soenggoeh akan keselamatan Pemerintah bangsa Inggeris (politieke beweging zou het Engelsche bestuur stellig veel last bezorgen). (blz. 68:) In de trein naar Ipoh hoort Ismail Hindoe's spreken over de pergerakan bangsa Hindia masa ini (Gandhi c.s.) (de politieke beweging in Br. Indië) en hoe heel Indië nu tot eenheid schijnt te komen: Sekaliannja tiada menjoe ka i kepada bangsa Inggeris (dat den Engelschen niet naar de zin was). Als een pegawai Pemerintah (Bestuursambtenaar) in de trein komt informeeren en opteekenen wie van de reizigers naar Koeala Loempoer gaat, geeft dit aanleiding tot allerhande gissingen. Sommigen beweren, dat de Engelschen er weer op uit zijn akan mengambil o e a n g (om geld binnen te krijgen) (1 ringgit per hoofd

¹⁾ (blz. 47:) De douane daar treedt zeer willekeurig op en moet constant „met fooien bewerkt worden". Slechts de Orang poetih dan orang jang roepanja gentleman (blanken en wie er als gentleman uitziet) blijven deze onaangenaamheden bespaard.

misschien). (blz. 69:) Anderen, dat 't een veiligheidsmaatregel is, met 't oog op de *perampokan* (rooverijen), die toentertijd herhaaldelijk in Koeala Loempoer plaats vonden. In werkelijkheid stond een en ander in verband met de volkstelling, die juist toen plaats had.

Van de Hollanders zegt hij uit den aard der zaak niet veel en voorzoover nog niet ter sprake gebracht, alleen 't volgende:

(blz. 7:) De *orang poetih* staan verbaasd over de vele menschen aan boord, die lawaai maken om de *hantoe laoet* (geesten der zee) te verjagen. Deze *orang poetih* zijn, hoewel ze nog veel verder gaan dan de inheemsche passagiers, *tiadalah sesedih orang Melajoe* bij 't afscheid (niet zoo aangedaan als de Maleiers).

Personalia: (blz. 16:) Toean Raffles, de stichter van Singapoer heet een *toean jang 'arif bidjaksana itoe* (een wijs en verstandig man).

(blz. 19—20:) De Engelsche redacteur van de „Malaya Tribune” (*orang Inggeris itoe baik poela roepanja pada bangsa Melajoe* (een Engelschman, die den Maleiers goedgezind scheen) introduceert hem bij den Mayor. Voor dezen voorkomenden en vriendelijken man heeft Ismail niets dan lof. Hij wordt *dengan hormat* (zeer beleefd) ontvangen en door den Mayor op zijn verzoek in 't Maleisch toegesproken. *Soenggoeh pandai ia! Atoeran bahasa dan logatnja kena benar seperti seorang Melajoe sedjati. Soekar didapat orang poetih jang sepandai dia dalam bahasa Melajoe* (En of hij dat kende! Hij sprak het vloeiend en accentloos als een geboren Maleier. Men zou bezwaarlijk een Europeaan kunnen vinden, die 't Maleisch beheerschte als hij)²⁾ en: *Pada tilik hamba sekali² tiada ia memandang rendah pada hamba* (N.m.m.

¹⁾ (blz. 6:) I. vertelt hoe hij bij z'n vertrek de boot naar Perak miste, doordat hij: ... *meniroe orang Eropah jaitoe tidak maoe memboeang waktoe dengan tjoema² lama akan menoenggoe* (in navolging van de Europeanen, die geen tijd verknoeien willen met doelloos wachten) slechts een uur voor de afvaart van Medan naar Belawan vertrok en door allerlei oponthoud te laat daar aankwam. Zoo'n manier van doen noemt hij *seperti gaja Amerikalaha* (Amerikaansch).

²⁾ De *Kepala polisi* (in Kedah) *pandai berbahasa Melajoe* — het is echter Pinangsch Maleisch (blz. 107).

zag hij geenszins op mij neer). Deze houding had I. allerm minst verwacht: *Kalau sekalian pembesar* ² bangsa poetih demikian manis boedinja tiadalah akan timboel sakit hati pada bangsa itoe (Wanneer alle Europeesche autoriteiten zoo beminnelijk en ruim van opvatting zouden zijn, zou niemand rancunes voelen jegens de blanken). ¹) Ook woont Ismail een zitting bij van de gemeenteraad, samengesteld uit: Tjina, Serani (perenakan Inggeris), Keling (Chineezen, Indo's en Klingaleezen) en Engelschen. Geen Maleiers. Wie wat te zeggen heeft, staat op; alleen de Mayor blijft zitten. *Berlain atoeran itoe dengan dalam moesjawarat orang Belanda* ('t Was allemaal anders dan in Hollandsche raadzittingen). Vlug en gemakkelijk verloopt alles en in 3 kwartier is de zitting afgelopen.

(blz. 64—66:) De geschiedenis van P. Pinang en hoe het in Engelsche handen kwam. Verhaald wordt hoe captain Francis Light ²) er een fort liet bouwen en: *Akan menimboelkan gembira orang jang bekerdja merambah hoetan itoe maka ditémbakkan oléh Kapitan Light sekaroeng ringgit kedalam hoetan itoe*. Daarop stroomden de menschen toe en kapt en op zoek naar dat geld de bosschen spoedig open. ³) Sedert A° 1791, toen de aanval van Kedah glansrijk afgeslagen was, is Pinang onbetwist Engelsch bezit.

78°. Mh. Roesli: *Sitti Noerbaja* (Noerbaja). 3e dr. 1929. Volksl. 575. ⁴)

De tragische geschiedenis van een jongen man, Samsoe'l-bahri, en een jong meisje, (Sitti) Noerbaja, die van kindsbeen af vrienden geweest en door 't lot voor elkaar bestemd leken te zijn. Maar terwijl Sam te Batavia voor dokter studeert, wordt Noer's vader door een gewetenloozen woekeraar, Datoek Meringgih, ten gronde gericht. Noer offert zich voor

¹) Deze bijzondere gevoeligheid voor behandeling door den Europeaan is typeerend voor den modernen Maleier, in wien opvoeding en onderricht en veel half-begrepen en verleidelijke systemen en gedachten een hyper-nerveuze sensitiviteit en een eerste, zeer kwetsbaar, gevoel van eigenwaarde hebben opgewekt.

²) In de *Memoires of Captain Francis Light* (A.M.S.) (J.R.A.S.—S B XXVIII, blz. 1—17) lezen wij hetzelfde op blz. 4: „To encourage the wood-cutters, he is said to have ingeniously loaded a gun with a bag of dollars and fired it into the jungle.”

³) Vgl. „Moeda Teroena” en „Baron Sakèndhèr” (Javaansch) (A. B. Cohen Stuart). ⁴) Spat, blz. 127—35.

haar vader op en huwt den ouden vrek, maar de band tuschen Sam en Noer blijkt ook hierdoor niet te verbreken en de Datoek moet haar verstooten. Hij zint echter op wraak en laat het meisje door vergif uit den weg ruimen, juist als een betere toekomst voor het jonge paar schijnt te dagen. Sam pleegt zelfmoord, althans zoo schijnt het. Hij herstelt evenwel, neemt dienst in het Ned. Ind. leger om den dood te zoeken, dien hij eindelijk vindt, tegelijk met den Datoek, in een tweegevecht. Het verhaal wordt al te vaak en hinderlijk onderbroken door ellenlange betoogen, waarin b.v. ook de 16-jarige Noer uitmunt. De karakterteekening is zwak, speciaal die van den Datoek, die tezamen gelijmd is uit snippers Dumas, Paul d'Ivoy e.d. Allereerst worden hier naar voren gebracht de passages waaruit blijkt het gewicht, dat gehecht wordt aan een goede, vooral Hollandsche opvoeding en goed onderwijs en de stilzwijgende erkenningen van de Nederlandsche superioriteit, in zoover 't steeds een compliment is als men Nederlandsch spreekt en als men er als een Hollander uitziet e.d.

(Djilid I, blz. 3): Sam en Noer bezoeken beiden de Hollandsche school in Padang en men moet goed toezien, wil men Sam niet voor een anak Belanda houden. Van Noer wordt slechts gezegd, dat zij als een anak Belanda gekleed is. (blz. 7:) Noer's vader, een welgesteld koopman, bewoont een groot huis *jang di hiasi sebagai roemah Belanda* (dat Europeesch ingericht is). (II, blz. 93:) Twee officieren zijn in druk gesprek gewikkeld, *dalam bahasa Belanda*, hoewel slechts één van hen een Hollander is: luit. v. Sta. De ander, lt. Mas, is onze Sam (zie verder hierna).

(II, blz. 129:) Als lt. Mas bij de graven van z'n moeder en Noer bidt, wekt dit de verbazing van een fakir: *mengapakah seorang Belanda menangis dikoeboer seorang Islam* (Waarom weent een Hollander bij 't graf van Mohammedanen?). (II, blz. 144:) Twee trouwe vrienden van Sam gaan een bezoek brengen aan zijn graf en dat van Noer. . . . *pakai an merékaitoe tjara Eropah* (zij waren Europeesch gekleed). (Djilid II, blz. 23—25:) Noer wordt aan boord lastig gevallen door den stuurman. Deze, aangetrokken door haar knappe gezichtje, stuurt z'n djoeroetoelis op haar af om 't gewenschte contact tot stand te brengen. Hij belooft hem opslag, als hij 't meisje voor zijn meester weet te winnen. Zij voeren dit

gesprek in het Nederlandsch, welke taal Noer echter verstaat. Zij valt d a l a m b a h a s a B e l a n d a (in het Hollandsch) tegen den djoeroetoelis uit en dreigt zich bij den kapitein te beklagen als hij haar nog eens lastig durft te vallen. Voornamelijk 't feit, dat zij Nederlandsch spreekt, imponeert den man zóó, dat hij zich schielijk uit de voeten maakt.

(I, blz. 59—68:) Soetan Mahmoed's zuster Roebiah en haar jongere broer Soetan Hamsah, ¹⁾ twee bijna onwaarschijnlijk bekrompen lieden, wier bekrompenheid en gehechtheid aan de adat tot fanatisme leidt, critiseeren allerhande nieuwigheden, die 't land „bedreigen” als: onderwijs, monogamie e.d.m. (I, blz. 60:) Roebiah herhaalt ²⁾ haar uitvallen tegen S. Mahmoed's dwaze opvoedingsmethoden. De s e k o l a h B e l a n d a was al meer dan noodig was, maar de s e k o l a h D o k t e r D j a w a e n, wie weet, Holland ³⁾ daarna, zijn heelemaal uit den boeze. Alsof men zonder bahasa Belanda geen carrière kan maken. Hoeveel penghoeloe's in de buurt kunnen b.v. Nederlandsch spreken? Onderwijs heeft geen zin, want iemands leven wordt door het lot bepaald. D j i k a b a i k o e n t o e n g (als men onder een gelukkig gesternte geboren is), dan zal het hem ook zonder k e p a n d a i a n (geleerdheid) goedgaan, a p a b i l a t a k b a i k (indien 't omgekeerde 't geval is) dan kan geen enkele geleerdheid hem helpen.

Bij z'n beschrijving van Padang verzuimt hij nooit te vermelden, hoe de Hollanders die plaatsen noemen en hoe zij ze vinden. (I, blz. 32:) Een park buiten Padang s a n g a t m e n a r i k h a t i b a n g s a E r o p a h j a n g t i n g g a l d i k o t a P a d a n g (is bijzonder in trek bij de Europeesche bevolking van Padang). (I, blz. 35—36:) De Goenoeng Padang noemen de Hollanders Apenberg en Zon-

¹⁾ Deze bewijzen a contrario de voordeelen van onderwijs en kennis van de Ned. taal.

²⁾ I, blz. 17—18 is zij in denzelfden trant uitgevallen tegen haar broer, S. Mahmoed. Waarbij zij o.m. zegt, nooit begrepen te hebben, dat hij een niet-Minangkabausche vrouw getrouwd heeft. Om haar schoonheid? A p a g o e n a n j a b e r a n a k b a g o e s k a l a u b a n g s a t a k a d a; s e r d a d o e B e l a n d a b a g o e s d j o e g a (!), t e t a p i s i a p a j a n g s o e k a m e n d j e m p o e t d i a? (Welk nut heeft het mooie kinderen te hebben, als zij niet in 't familie-verband opgenomen kunnen worden? Een Hollandsch soldaat is ook mooi, maar wie denkt er aan hem ten huwelijk te vragen?) N.B. Wij zijn in de Minangkabau, waar het huwlijksaanzoek uitgaat van (de familie van) de vrouw.

³⁾ D.i.: Nog een Universitaire studie ook.

dag's wordt deze druk bezocht door toean² dan njonja², jang mentjari keséhatan toeboehnja (dames en heeren uit gezondheidsoverwegingen).

Typeerend voor den aard van 't boek en de moderne Maleische schrijvers in 't algemeen, zijn de betoogen en discussies, waarin de personen slechts spreektrumpetten zijn van den auteur, die zoo zijn moderne en vooruitstrevende, geheel, half- of in-'t-geheel-niet begrepen theoriën en ideëen over zijn publiek kan uitstorten. Zij hebben vooral betrekking op vergelijkingen tusschen de adat van den Westerling en van den Oosterling op diverse gebieden.

(I, blz. 108—09:) Noer denkt zeer veel na over 't huwelijk en de positie van de vrouw. Inlandsche meisjes trouwen doorgaans te jong, maar: „Orang Belanda, jang tiada soeka kawin moeda², lihatlah badannja besar, koekoe dan séhat” (De Hollanders zijn tegen huwelijken op zeer jeugdigen leeftijd gekant en zie hoe sterk en kerngezond zij zijn.) (II, blz. 168—70:) In een gesprek met Sam zegt zij o.m. „Lihatlah bangsa Belanda” (kijk naar de Hollanders) bij hen is het volstrekt geen schande als een vrouw pas op haar 30e jaar trouwt. Een Hollandsche vrouw van 30, 40 jaar, ziet er nog jong uit: badannja masih tegap dan koekoe (zij is fysiek nog flink en sterk). Geen wonder, dat die dan ook sterke, gezonde kinderen krijgen. Maar bij ons, Maleiers, is een vrouw van 30 oud en versleten en soms al grootmoeder ook! Elders (II, blz. 65:) beklaagt zij 't lot van haar sexe. Zij wil voor haar nog niet een volledige gelijkstelling met den man, maar wel, dat deze haar zal behandelen sebagai adiknja (als z'n jongere zuster) en niet als een slavin, als een minderwaardig wezen, als hij haar dan niet kan of wil memoeliakan dan menghormati sebagai pada bangsa Eropah (eeren en respecteeren zooals bij Europeesche volken gewoonte is).

(II, blz. 47 e.v.): Zekere Ahmad Maulana, een verstandig en ruim-denkend Maleier, houdt tegen z'n vrouw een uitvoerig betoog over 't huwelijk bij de Maleiers en bij (blz. 47) Europeanen. Bij ons, zegt hij ongeveer, is 't huwelijk een handelstransactie, zelden duurzaam en iets wat man en vrouw meermalen en met even weinig succes plegen te herhalen. Pada bangsa diatas angin (bij de Europeanen)

zijn man en vrouw niet gebonden door tali o e a n g
 a t a u h a r t a m e l a i n k a n t e r o e t a m a o l é h
 t a l i p e r t j i n t a a n d a n k a s i h s a j a n g (finan-
 cieele of soortgelijke banden, maar in de allereerste plaats
 door liefde en genegenheid). Buitendien zijn zij door een
 belofte gebonden, die zij maar hoogst zelden verbreken. En
 op het bezwaar van z'n vrouw, dat men toch liever geen
 ' a d a t k a f i r (gewoonten van ongelovigen) moet na-
 volgen, antwoordt hij, dat dat een kwestie van opvatting is.
 Slechts Allah alleen weet wie er werkelijk kafir zijn: zij
 of wij. (II, blz. 48:) Andersdenkenden kunnen moeilijk de
 waarde en 't zedelijk gehalte van iemand's godsdienst beoor-
 deelen. Ook de Christenen... m a k s o e d n j a b a i k
 b e l a k a t o e d j o e a n n j a k e p a d a T o e h a n
 j a n g e s a (streven naar 't goede en richten zich naar den
 Almachtige). En ook de kafir hebben ' a d a t d a n a t o e r
 a n n j a j a n g b a i k (goede instellingen en gebruiken).
 (II, blz. 49:) En waarom zouden wij, waar en wanneer onze
 'adat atoeran verkeerd zijn, die niet voor de hunne verruilen?
 In veel uiterlijke dingen als b.v. kleeding, meubileering, voe-
 ding volgen wij hen reeds na. Daar steekt ook geen kwaad in.
 (II, blz. 93 e.v.:) In het gesprek tusschen de luitenants van
 Sta en Mas schijnt de auteur ons twee figuren en twee ziens-
 wijzen te willen geven, die representatief moeten zijn voor
 't Westen en 't Oosten, waarbij 't eerste nuchterder, practi-
 scher en luchthartiger, 't tweede zwaartillender en ernstiger,
 maar ook dieper is.

(blz. 93:) Jan van Sta wordt ons beschreven als een jong
 officier van klein postuur en ietwat gezet m e n j a t a k a n
 b e s a r k e k o e a t a n d a n k e m a o e n n j a (waaruit
 bleek, dat hij een man van groote spier- en wilskracht was.)
 Z'n uiterlijk voorkomen is r i a n g d a n l o e t j o e (opge-
 wekt en vroolijk) en z'n aard wordt aldus getypeerd:
 k e s o e k a a n d a n k e r i a n g a n i t o e l a h j a n g
 s e l a l o e d i i n g a t d a n d i p i k i r k a n n j a (hij
 dacht aan niets anders dan pretjes en vermaak). Huilen ver-
 zuurt de mensch en lachen is gezond. Waar dient het toe
 de dingen zwarter te zien dan ze zijn, over verleden en toe-
 komst te piekeren? Wat voorbij is, is voorbij, alles gaat zoo-
 als 't gaan moet en: komt tijd komt raad. (blz. 94) S e s o e n g
 g o e h n j a t a b i ' a t j a n g s e m a t j a m i t o e,
 meent de auteur, a t j a p k a l i m e n j e n a n g k a n

hati, menggemoeakkan badan dan memoe-dakan roepa (Een dergelijke levensopvatting stemt iemand vaak tevreden, doet hem er goed uitzien en verjongt hem). Maar in zijn hart is hij (de auteur) 't niet eens met deze levenshouding. Wie het minder makkelijk heeft dan deze gefortuneerde officier, zal onmogelijk zóó kunnen zijn als hij. En buitendien, toegegeven dat men niet tè veel moet denken: *pikir itoe pelita hati* (nadenken verdiept een mensch). Van deze ernstiger categorie van menschen is Mas de vertegenwoordiger.

(blz. 95:) Van v. Sta begrijpen we ook, dat hij op 't station de wagons langs wil, op zoek naar een aardig meisje. (blz. 96:) Waarna de zeer serieuze Mas 't huwelijk en de liefde en de zeer uiteenlopende opvattingen over de opvoeding en de positie van de vrouwen in West en Oost ter sprake brengt. Van Sta, de nuchtere, wil nog niet trouwen en als hij er toe zal besluiten, zal hij niet in de eerste plaats op het uiterlijk letten, maar op haar karakter en of zij een goede huis-houdster is en voor kinderen voelt (blz. 97). Hij heeft echter zijn vrijheid nog veel te lief om zich nu reeds in boeien te laten slaan (blz. 98), welke houding Mas afkeurt. Mas is n.l. overtuigd voorstander van het huwelijk, wat de natuurlijke bestemming is voor de vrouw (blz. 99 e.v.). Weshalve hij ook van de werkende vrouw, zooals er in Europa zoo veel zijn, niets moet hebben, en evenmin van de „vrije liefde”.

(I, blz. 117 e.v. :) Sam schrijft Noer over de ontgroening in het internaat van de Sekolah Dokter Djawa. Hij doet erg z'n best zichzelf van 't nuttige daarvan te overtuigen, maar het is hem kennelijk „wesensfremd”.¹⁾

(I, blz. 136:) De Hollanders in dit boek zijn bijna allen sympathiek. D. Meringgih brengt twee Hollanders, een deur-waarder en iemand van de politie (z'n rang wordt niet ver-meld), mee om van Noer's vader 't geleende geld terug te eischen. Het tweetal arresteert hem als hij daartoe niet in staat blijkt: „*Walaupoen dengan sedih hati tetapi terpaksa*” (Al gaat 't me aan 't hart, ik moet wel), zegt één van hen. (II, blz. 29:) De kapitein *jang berhati santou dan iba kasihan itoe* (een bedaard en human man); de scheepsdokter en de schout, die in Batavia aan boord komt (blz. 32—35) om

¹⁾ Niet verwonderlijk wanneer men aan de bijzondere gevoeligheid voor spot bij den Maleier en het *malo*-verschijnsel b.v. denkt.

Noer's bagage, op een valsche beschuldiging van diefstal van D. Meringgih, te onderzoeken, zijn humane en redelijke menschen. De schout is overtuigd van Noer's onschuld, maar hij moet haar wel naar Padang terugsturen voor 't onderzoek, vergunt haar echter voor herstel van gezondheid eenigen tijd in Batavia te blijven.

(II, blz. 111 e. v.): Hfdst. XV: *Roesoeh perkara belasting di-Padang* ('t Belastingoproer in Padang) geeft een alleszins merkwaardige en op 't oog zeer aannemelijke schildering van het effect van de invoering van belastingen ter Westkust van Sumatra op de Maleische bevolking, en de wijze waarop zij reageert. (blz. 112 e. v.): Op de vergadering der hoofden van Padang Hoeloe en 't Europeesche B. B. zet de Resident doel en strekking der belastingen uiteen. Zij moeten dienen ter bestrijding van de onkosten, die het besturen en tot welvaart brengen van Indië nu eenmaal veroorzaken, en niet (blz. 116:) om de Hollanders te verrijken. Het geld komt allen en iedereen ten goede. *Bangsa Belanda disini sekadar menolong memerintah* (De Hollanders zijn hier alleen om hulp en medewerking te verleen bij het bestuur).

De bevolking echter kant zich, gelijk de hoofden verwacht hadden, vierkant tegen alle belastingen. Zij kan niet oordeelen over 't al al dan niet nuttige van de voorgestelde maatregelen, is slechts onaangenaam getroffen door de feiten op zichzelf: 1^e. de *pelek at pandjang* (Lange verklaring), waarborgt haar vrijdom van *bia jang sebagai belasting i toe* (tollen en rechten, wat op hetzelfde neerkomt als belastingen), 2^e. zij zijn geen *orang ta'loek* (onderworpenen) maar hebben zich vrijwillig onder 't Hollandsch gezag gesteld, 3^e. de Resident beweert, dat de Belanda hier slechts zijn om te helpen bij 't bestuur, maar niemand heeft hen ooit daarom gevraagd. Zij, de bevolking, is van oudsher in staat geweest zichzelf te besturen. (blz. 118:) 4^e. Zij weten niets af van onkosten, die door belastingen gedekt zouden moeten worden, want zij is nooit geraadpleegd geworden. En nieuwigheden ¹⁾ komen h.i. altijd alleen de stadsbevolking en de rijken ten goede; 5^e. Indië moet zelf de voor haar noodige gelden opbrengen, volgens de Resident, maar wat heeft men hier te maken met de behoeften van Timoreezen of Papoea's en zouden omgekeerd die hun diensten op ge-

¹⁾ Dit wordt herhaald sub 7^e.

lijke wijze willen betalen? 6^e. Indië, het Gouvernement, wordt gevormd door de inheemsche bevolking en niet alleen door de bangsa Belanda, zegt de Resident, en allen zal dus die belasting ten goede komen, maar waarom neemt de bangsa Belanda dan beslissingen zonder de andere bevolkingsgroepen er in te kennen? (blz. 119:) Een buitenlandsche vijand, tegen wien ze beschermd zou moeten worden, volgens de Resident, ¹⁾ kennen ze niet en een binnenlandsche zal zij zichzelf wel van 't lijf weten te houden. En zelf een oorlog tegen vreemde volken beginnen, dat is zij niet van plan. A propos zijn de Hollanders zelf geen bangsa asing (vreemd volk)?

Dt. Meringgih vooral ageert heftig tegen deze belastingen. ²⁾ Die Hollanders beloem poeas menghisap darah kita, membanting toelang kita dan mengeloearkan keringat kita (hebben ons nog niet genoeg uitgezogen, vertrapt en afgebeuld). Alles wat wij nu al moeten opbrengen is voor ons zelf bestemd, zeggen ze, maar in waarheid oentoekdirinja sendiri menginejangan peroetnja, melepaskan dahaganja dan mengajakan bangsanja (is 't voor hen bestemd, om zich te verzadigen en te verrijken). Niemand weet wat wij voor nut van al die heffingen gehad hebben. (blz. 120:) Kemana perginja dan apa goenanja oeang itoe, hanja Kompenilah jang tahoe (Waar al dat geld heen gaat en waar 't voor gebruikt wordt, weet alleen 't Gouvernement). Maar omdat wij die gelden gewillig hebben opgebracht gaan zij nu belasting heffen en als we die ook betalen is morgen aan den dag alles belast, tot onze vrouwen en kinderen toe. Hij citeert een Minangkabausch spreekwoord: Seperti Belanda mintatana diberi sedjengkalmaoesedepa (dat zegt: Als Hollanders die om land vragen, geef je ze een span, dan willen ze een vadem). Onder een Engelsch bestuur zou iets dergelijks niet gebeuren, maar de Hollanders zijn er op uit ons geheel uit te knijpen. Mémangkemaoean orang Belanda, kita anak negeri miskin dan bodoh hendaknja

¹⁾ Eén van de dingen waarvoor de belastinggelden bestemd zouden worden was de Indische defensie.

²⁾ Op blz. 111—12 is reeds iets dergelijks gezegd als hier, uitvoeriger, volgt.

soepaja moedah dipermain²kannja dan bila tiada berdaja lagi kelak tentoealah akan didjoealnja seperti boedak (Want dat willen die Hollanders juist: ons zoo arm en dom mogelijk houden, opdat ze ons des te beter kunnen bedriegen, en als zij heelemaal niets meer bedenken kunnen, dan zullen ze ons nog als slaven gaan verkoopen). Een hadji mengt er ook nog de godsdienst in en beweert, dat de Hollanders er op uit zijn hen uiteindelijk allen tot kapir te maken. (blz. 121:) 't Publiek reageert naar wensch. Mémang Belanda itoe tak boléh dipertjaja i bitjaranja poetar balik sebagai lidah Keling (Neen, de Nederlanders zijn niet te vertrouwen, ze liegen en draaien als de Klingaleezen). Overal en altijd zijn zij onze doodsvijanden. Dt. M. weerlegt een schuchtere tegenwerping, dat de belastingopbrengst toch de bevolking ten nutte zal komen, in den vorm van wegen, scholen, div. gebouwen, e. d. m., met het hoonende antwoord dat dat alleen de Hollanders zal ten goede komen. Hùn zijn onze smalle wegen niet goed genoeg; de scholen zijn er om de jeugd tegen ouders en adat op te zetten. Of is hij zelf niet zonder schoolonderricht rijk geworden? Wij hebben aan onzen langgar (klein bedehuis) en mesjdjid meer dan genoeg. Maar de Hollanders willen kerken bouwen voor zich zelf van ons geld en die kantor²: daar bedoelen ze landraden en gevangenissen voor ons mee.

(blz. 122:) Dt. M. brengt denzelfden schuchteren opponent van even te voren, die voorstelt met de klachten en bezwaren naar den Resident te gaan, tot zwijgen: Ik ken de Hollanders, zegt Dt. M.: Belanda itoe tiada menaroe h kasihan tiada pandang memandang tiada tahoe membalas goena hendak berkeras sadja apa² maksoednja haroes terdjadi (De Nederlanders weten niet wat medelijden is of dankbaarheid. Zij drijven altijd goedschiks of kwaadschiks hun wil door). Ons beschouwen zij als slaven, als redelooze dieren, die slechts te gehoorzamen hebben. En wat kan de Resident doen? Naar den G. G. zou men moeten gaan, naar de Radja Belanda misschien wel, en helpen zal het toch niet. (blz. 124:) Alle vrees moet nu uitgebannen worden en alle aarzeling overwonnen: men moet de Hollanders toonen dat wij mannen zijn, zoodat zij zich voortaan wel tweemaal be-

denken zullen eer zij ons weer met willekeur zullen durven behandelen. Berusting maakt hen nog maar brutaler en begeeriger. Dt. M.'s rede, gesteund door een Hadji, die hun onkwetsbaarheid belooft, heeft 't beoogde resultaat: men besluit (blz. 125) tot gewapend verzet, omdat 't Gouvernement hen zonder eenige reden kwelt.

79°. *Abdoel Moeis: Salah Asoehan* (Verkeerd opgevoed). — 3 dln. — 1928. Volksl. 818. ¹⁾

Een goed geschreven verhaal, wellicht 't beste bij Volkslectuur verschenen. De karakterteekening van Hanafi, een Minangkabauer, wiens Europeesche opvoeding hem naar 't hoofd gestegen is, van nature opvliegend en stijfhoofdig, en die van Corrie du Busseé, in wie liefde en verstand een voor haar zelf nooit geheel beslisten strijd strijden, is goed volgehouden, en afgezien van een teveel aan gebeurtenissen, toevalligheden, (de dolle hond aan 't eind van 't 1e deel, de ontmoeting met Corrie in 't 2e etc.) en gesprekken d. z. betoogen, kan men 't oordeel van Volkslectuur en prof. Gonda, dat deze roman op Europeesch peil zou staan, stellig onderschrijven. Buitendien is het thema zeer interessant. Het is tweeledig: eenerzijds behandelt het de groote moeilijkheid in een land, waar de maatschappelijke verhoudingen zóó delicaat zijn als in Indië, een gemengd huwelijk tot welslagen te brengen (de tegenstelling Oost:West in het huwelijk nog daargelaten), anderzijds waarschuwt de auteur tegen overijld en begriploos Europeanisme en de hoogmoed, die vele halfrijpe jongelieden, die een Europeesche opvoeding genoten hebben, eigen is. De roman behandelt dit gegeven in de vorm van een liefdesgeschiedenis tusschen een jonge Maleier en een Indisch meisje, wier huwelijk tenslotte een mislukking wordt.

Er wordt, als in nagenoeg alle moderne Maleische romans, veel gepraat, gedebatteerd en betoogd. Van belang zijn voor ons de passages waarin vergelijkingen getroffen worden tusschen Westersche en Oostersche adat, waarin het gemengde huwelijk en het rassensentiment besproken kan worden.

(Corrie, voelend, dat het tusschen haar en Hanafi tot een verklaring moet komen, raadpleegt haar vader over gemengde huwelijken).

(I, blz. 16 e. v.): De bezwaren tegen gemengde huwelijken,

¹⁾ Spat, blz. 125.

Gonda, blz. 31—34. Met lof. Zeer uitvoerig de inhoudsopgave.

zet du Bussée uiteen,¹⁾ vinden hun oorsprong in de k e s o m b o n g a n b a n g s a (rassenhoogmoed). Een sterke wederzijdsche genegenheid kan man en vrouw over de verachting en veronachtzaming door de maatschappij heen helpen. Moeilijker echter wordt 't geval, als de vrouw Europeesche en de man een kleurling is. De Westerling immers voelt zich altijd de meerdere, de heer. Neemt hij zich een njai bij wie hij kinderen verwekt, dan meent hij, dat haar volk hem daarvoor dankbaar moet zijn. Maar een Europeesche vrouw, die een Oosterling trouwt, vergooit zichzelf in de oogen harer landgenooten. Zij toch wordt Inlandsche en ook wanneer haar man zich zou laten gelijkstellen, zouden zij niet geaccepteerd worden. Krijgen zij kinderen, dan is de communis opinio „b a h w a i a t o e r o e t m e n g o e r a n g i d a r a d j a t b a n g s a E r o p a h” (dat zij voortgaat haar ras omlaag te halen). Zou zijn dochter een inlander trouwen dan zou hij, haar vader, zich daar niet tegen verzetten, als hij zich slechts met de persoon van dien Inlander zou kunnen vereenigen. Maar hoe vrij van vooroordeelen hij ook is en hoezeer hij slechts haar geluk beoogt, hij zou zich bezwaard gevoelen. Gevoel laat zich nu eenmaal niet dwingen! En dan: hij weet uit eigen ervaring wat het beteekent door je eigen rasgenooten genegeerd te worden om de vrouw, die je gehuwd hebt. Dat wil hij Corrie, die s a n g a t g e m a r p a d a p e r g a o e l a n (graag menschen om zich heen heeft) en die, naar zij zelf moet toegeven, met enig rassensentiment behept is, besparen. Gesteld dat zij een Inlander zou trouwen en zich te goed en te hoog zou achten voor zijn rasgenooten, terwijl hij door de hare gemedē zou worden, dan zouden zij beiden hopeloos t e r s e s a t (geïsoleerd, gederailleerd) raken. Zelfs een ontwikkeld Maleier, die een zekere positie inneemt, die vrijwel uitsluitend met Europeanen omgaat en bij hen gezien is, zooals Hanafi b.v., zal dat aanzien en die achting slechts deelachtig zijn zoolang hij blijft op de plaats, waar hij volgens de opvatting der Europeanen hoort. Waagt hij het een Europeesche vrouw te huwen, dan heet hij dadelijk „t e k e b o e r” en „b e s a r k e p a l a” (hoogmoedig en verwaand) en zal hij door z'n Europeesche vrienden in de steek

¹⁾ Het onderwerp wordt meermaalen in gesprekken en discussies behandeld, welke over 't algemeen, naar aard en strekking, met het hier geciteerde overeenkomen (b.v. I, blz. 6; III, blz. 30—38).

gelaten worden. Wat heeft z'n vrouw dan nog van de toekomst te verwachten? Hij leest haar een berichtje voor uit de courant, waarin gemeld wordt, dat een aanzienlijk en „in Nederland academisch gevormd” Maleier de toegang tot een restaurant geweigerd werd alleen al op grond van 't feit, dat hij een hoofddoek droeg, waardoor hij z'n landaard verraden had. Hij concludeert met Kipling dat: „East is East and West is West and never the twain shall meet.”¹⁾

(III, blz. 62—64:) Aan boord is Han getuige van de heftige reactie bij de passagiers, teweeggebracht door 't bericht van de verloving tusschen een in Nederland studeerend Maleier en een Hollandsche studente in een zeer sterk anti-Inlandsch Nieuwsblad, zoodat: Boekan sedikit nista dan maki ditoeliskan oléh soerat kabar itoe. terhadap kepada kaoem Boemipoe-tera jang terpeladjar, terhadap kepada „ethische politiek” (dat blad niet weinig smaad- en scheldwoorden richtte aan 't adres van ontwikkelde inheemschen en aan dat van de „ethische politiek”) en veel Hollanders in Batavia toeroet dinodai (werden insgelijks beklad). Han, geërgerd, loopt weg. Neen, deze tijden en deze menschen, begrijpt hij, zijn voor een gemengd huwelijk nog niet rijp. Slechts een enkele Europeaan (en geen enkele Oosterling!) heeft er geen bezwaren tegen. Hij hoopt, dat z'n zoontje Sjafé'i²⁾ later anders zal worden dan hij zelf geworden is. Hij wenscht wel een Hollandsche opvoeding voor hem, opdat hij wat niet juist is in de kebiasaan orang Timoer (gewoonten van Oosterlingen) kan ver-ruilen voor Nederlandsche gewoonten, maar daarbij niet aan z'n milieu ontworteld zal worden en Maleier zal blijven. Hij herinnert zich de uitlating van z'n vriend Piet, dat men een Maleier met een Hollandsche opvoeding meer zal achten bila ia tidak keloea dari ketimoeran nja (wanneer hij Oosterling blijft).

Han en Corrie ondervinden deze kesombangan bangsa aan den lijve.

(II. Als Corrie, logeerend bij een vriendin, Han eindelijk haar jawoord heeft gegeven en hij naar haar toegereisd is, beleven beiden al dadelijk ernstige teleurstellingen:) Corrie

1) Dit is trouwens de pessimistische grondtoon van het boek.

2) Sjafé'i is Han's zoon bij z'n eerste vrouw, Rapiah (een inheemsche).

had haar verloving feestelijk willen vieren en haar vriendin en haar vader zijn even geestdriftig, tot de laatste verneemt, dat haar verloofde een Maleier „jang masoek Belanda” (een met Europeanen gelijkgestelde) is. Dan kan het feest opeens niet bij hem plaats vinden en hij drijft het zelfs zóóver, dat hij ook z'n dochter verbiedt de verloving, die Corrie dan maar in 'n hotel wil vieren, mee te maken (blz. 52). In mineur-stemming keert het tweetal naar Batavia terug en vooral voor Corrie is alle vreugde over haar huwelijk, nog voor dat 't begonnen was, reeds vergald (blz. 53). (II blz. 65 e. v.:) In de volgende hoofdstukken wordt de schipbreuk van dit huwelijk beschreven. Het tweetal ziet zich spoedig geheel geïsoleerd. Han voelt zich Europeaan maar alle Europeanen negeren hen beleefd maar zeer beslist. Niemand noodigt hen ooit ergens mee en uitnodigingen hunnerzijds worden afgeslagen. En zoo worden een levenslustige en eenmaal gevierde jonge vrouw en een spoedig geïrriteerde en opvliegende jongeman alleen en uitsluitend op elkaar aangewezen. De goede wil is er en de wederzijdsche genegenheid, maar deze blijken niet voldoende en een dwaas misverstand, vergroot door een even dwaze jaloezie bij Han en koppigheid bij Corrie, leiden tot de breuk: Corrie loopt weg. (blz. 85:) In het laatste heftige twistgesprek, dat zij met elkaar voeren, beklagen zij zichzelf over en weer, dat zij zich voor de ander vergooid hebben — de een door met een Maleier te trouwen, de ander door z'n ras en afkomst te verloochenen.

Afgezien van het feit, dat de Europeanen volstrekt afwijzend staan tegenover Han's huwelijk, zijn de in dit boek optredende Nederlanders (e. a.) doorgaans sympathiek.

1°. Du Bussée is een Franschman, ¹⁾ weduwnaar van een inlandsche vrouw, gewezen architect en nu in z'n vrijen tijd groot liefhebber van de tijgerjacht. Hij is dol op z'n eenige dochter, zoo zelfs, dat hij het over z'n hart heeft verkregen (sic!) om, hoezeer hij aan haar hecht, haar naar Batavia naar 't internaat Salemba te zenden. Opgemerkt wordt, dat du Bussée meer een Maleier dan een Europeaan lijkt: hij en Corrie spreken tegen elkaar van zichzelf in de 3e persoon als van „a j a h” en „Corrie” en hij weent zoodra

¹⁾ (I, blz. 11:) Hij is eenzelvig, hoewel hij tegenover toevallige gasten steeds even beleefd en voorkomend is sebagai soedah galibnja pada tabi'at orang Perantjis (geleijk men dat van een Franschman verwachten mag).

hij maar over z'n gestorven vrouw begint te spreken.¹⁾ (Djilid III:) Corrie zoekt alleen haar brood te verdienen. Lasterpraat is oorzaak, dat zij haar eerste betrekking moet opgeven; in haar tweede valt haar chef haar reeds den eersten dag lastig. Maar dank zij haar vriendelijke hospita krijgt zij een betrekking in een weeshuis te Semarang.

2°. (III, blz. 5—7.) De directeur van 't kantoor, waarop Corrie eerst werkzaam is, toont zich een begrijpend en humaan mensch. Hij gelooft, dat zij een slachtoffer is van laster en wil haar zelfs handhaven, maar dit moet zij afslaan, voelend, dat zij hier niet langer kan blijven. Hij zegt haar z'n steun toe als zij hem eventueel voor referentie's of anderszins mocht noodig hebben, en zijn goedheid is haar een kleine troost in haar leed.²⁾

3°. (III, blz. 51—60.) Z'n laatste nacht in Semarang brengt Han op 't kerkhof bij 't graf van z'n vrouw (Corrie is aan cholera overleden) door, waartoe de toean administrateur, een begrijpend en voorkomend man, die hem ook in andere opzichten behulpzaam is, hem toestemming heeft gegeven.

4°. (De niet onvermakelijke historie van de vrees van Han's moeder voor de Belanda). (II, blz. 34—36:) Zij moet op 't postkantoor een aangeteekend stuk (de brief van haar zoon, die de scheiding voor Rapijah bevat) gaan halen en ziet daar verschrikkelijk tegen op. Zij gelooft niets van Rapijah's verzekering, dat de chef een vriendelijk en voorkomend man is. „Wij — orang kampoeng, zegt ze — vreezen de Hollanders, want bij 't minste of geringste wat hun niet bevalt laloe „diparadamanja” sadja (vloeken ze je uit). Rapijah verzekert haar, dat welopgevoede Nederlanders nooit vloeken en zeker niet in tegenwoordigheid van vrouwen en de chef is geen pemakan orang (menseneter). En werkelijk weet de toean chef de oude vrouw geheel op haar gemak te stellen en voor zich in te nemen. „Ah, baik benar boedi toean itoe, Rapijah!” („Dat is werkelijk een goed mensch, Rapijah!”) zegt ze en als deze haar verzekert, dat alle orang Belanda zoo zijn — asal kita tidak bersalah (tenzij wij hun

¹⁾ I, blz. 19. Ook zijn „zelfopoffering” waar 't geldt z'n dochter goed onderwijs te geven is (modern) Maleisch.

²⁾ Sympathiek is ook Han's Hollandsche vriend, Piet, bij wien hij gaat inwonen en met wien hij vaak gesprekken heeft over zijn huwelijk en de houding der menschen daartegenover (III, blz. 25 e.v.). Piet's vrouw beschouwt Han als tersesat.

reden voor een tegenovergestelde houding geven), dan vraagt zij zich af waarom haar zoon Han nu juist in het goede de Belanda niet navolgt. ¹⁾)

Hoe worden ons de hoofdpersonen — Han en Corrie — beschreven?

(I, blz. 26—26:) Han wordt ons geteekend als een fanatiek aanhanger en vereerder van het Westen. Hij heeft de seko-
lah Belanda afgeloopen, is geheel bij een Hollandsche familie
opgevoed en nu Commies op 't kantoor van den A. R. te Solok.
Hij spreekt bij voorbaat Nederlandsch, behalve met zijn
moeder, met wie hij zich in de b a h a s a R i a u (Riouwsch
Maleisch) onderhoudt. Voor zijn ondergeschikten acht hij de
b e h a s a t j a r a o r a n g B e t a w i (Bataviaasch
Maleisch) goed genoeg. Op iedereen, die geen Hollandsch
spreekt, ziet hij neer en voor de Minangkabausche adat en
de Islam heeft hij nog slechts spot en verachting. Zeer on-
sympathiek is Han's houding doorlopend tegenover z'n eigen
familieleden en zelfs tegenover z'n moeder, van wie hij toch
zeer veel houdt (zie ook II, blz. 41). (blz. 30) Zelfs voor
zijn mamak, een hoogstaand Maleier, aan wien Han z'n op-
voeding te danken heeft, kent hij geen achting en wanneer
z'n moeder er hem aan herinnert, dat hij toch een goe roe
kepala (hoofd-onderwijzer) is, hoont Han: „O e a h,
k e l o e a r a n s e k o l a h r a d j a m o d e l k o e n o,
w a k t o e t i d a k d i a d j a r k a n b a h a s a B e
l a n d a !” (Een abiturient van zoo'n tweederangs kweek-
schooltje uit den tijd, toen men er nog geen Nederlandsch
leerde). En als hem blijkt, dat zijn moeder en familie hem
gaarne met de dochter van z'n mamak, Rapijah, zagen trou-
wen, vaart hij heftig uit tegen de adat, die 't huwelijk maakt
tot een allemansaangelegenheid in plaats van tot een quaestie,
die enkel en alleen de beide betrokkenen aangaat. „I t o e l a h
j a n g m e n a r i k h a t i k o e p a d a ' a d a t o r a n g
B e l a n d a !” (En dat trekt mij juist zoo aan in de Holland-
sche adat!) En hij wil er niet van hooren, dat, zooals z'n
moeder hem tegenwerpt, ook onder de Maleische meisjes zeer
ontwikkelde zijn. 't A.B.C. kennen zij, spot hij, en een beetje
Nederlandsch en dan denken de orang kampong, dat zij 't
zenith van menschenlijke kennis en ontwikkeling hebben be-

¹⁾ Sprekende over de omgang van mannen en vrouwen e.d. wordt
meermalen geconstateerd, dat het Westen (hoewel ook dat zijn eischen
en grenzen kent) vrijer is in z'n opvattingen dan het Oosten (b.v.
I, blz. 4—6; III, blz. 60).

reikt. Maar de pengetahoean 'oemoem (algemeene ontwikkeling), waar 't juist op aankomt, ontbreekt haar, want die krijgt men pas op een H.B.S. en in den omgang met orang Belanda. Hij, Han, wil slechts een huwelijk uit liefde sluiten, 't adat-huwelijk is z. i. niets meer dan een handelstransactie. Ook later, wanneer zijn huwelijk met Corrie schipbreuk heeft geleden, ziet hij (III, blz. 25 e.v.) nog steeds met verachting neer op de orang Boemipoetera, jang tidak ter pandai membédakan antara séndok dengan garpoe (die geen lepel van een vork kunnen onderscheiden). (I, blz. 33—36:) Volgens Corrie is Han eigenlijk op en top een Europeaan, zelfs z'n huidskleur is tidak hitam bagai Boemipoetera kebanjakan (niet zoo donker als bij de meeste inheemschen). Hij heeft een goede betrekking en kan nog promotie maken als hij zich met Europeanen zou laten gelijkstellen, waartegen hij, naar zij zeker gelooft, wel geen bezwaren zal hebben. Immers: Hanafi sendiri ada bentji pada bangsanja (had een hekel aan zijn eigen ras en volk). Met dat al komt zij niet tot klaarheid of zij nu al dan niet van hem houdt. Hoezeer ook ver-Hollandscht adalah djoega sifat ketimoeran jang beloem hilang sama sekali padanja, ja itoe maloe sopan orang timoer masih ada dikandoengnja (zijn Oostersche aard kan hij niet verloochenen: de verlegenheid en bescheidenheid van den Oosterling had ook hij) en dat trekt haar juist zoo in hem aan. Wanneer tenslotte Corrie hem en haar eigen dilemma en gevoelsverwarring ontvlucht en dan schriftelijk doet weten, dat zij niet over haar (I, blz. 56—58) bezwaren tegen een gemengd huwelijk kan heenstappen, is Han wanhopig en uit wanhoop laat hij zich overhalen Rapijah te trouwen. (I, blz. 73:) Rapijah negeert en veronachtzaamt hij weldra geheel en al: zij is niet meer dan een baboe in huis, voor wie hij zich tegenover z'n Nederlandsche vrienden geneert (I, blz. 77—80). Op grove wijze weet hij haar moeder uit z'n huis te verwijderen door op zekeren dag te verklaren, dat orang Belanda niets zoozeer verafschuwen als parasieten. Rapijah, zachtzinnig en gewillig, is bang voor haar man en houdt zich in de keuken schuil als hij bezoek heeft. Han „verontschuldigt" de afwezigheid van z'n vrouw met een minachtend: „O h, dia anak kampoeng totok, sangat takoet

m e l i h a t B e l a n d a!" (Zij is door-en-door 'n kampongvrouw, doodsbenauwd, als zij een Hollander ziet). ¹⁾ De njonja Assistent-Resident wijst hem op zekeren dag over zijn gedrag terecht en als Han zich vrij wil pleiten met hoogdravende en verwarde theoriën over 't verschil tusschen huwelijken uit plicht en uit liefde, leest zij hem duchtig de les. Hij, Han, met z'n filosofie, die beweert „t a h o e b e n a r p a d a ' a d a t B e l a n d a", (zoo goed op de hoogte te zijn van de Nederlandsche zeden en gebruiken), beleedigt door z'n gansche houding en gedrag diezelfde 'adat Belanda. „D a n b e l o e m l a h l a j a k e n g k a u m e n g g o s o k s e p a t o e o r a n g B e l a n d a, d j i k a d e m i k i a n l a k o e p e r a n g a i m o e" (je bent nog niet waard een Hollander de schoenen te poetsen als je je gedraagt als nu). Op zijn tegenwerping, dat zijn huwelijk er niet een is in den Europeeschen zin des woords, valt zij nog heftiger uit, dat zij als vrouw slechts op komt voor een andere vrouw, die zoo schandelijk behandeld wordt door iemand, die zijn mond vol heeft van opvoeding, filosofie, „innerlijke aristocratie" e. d., maar van de meest elementaire plichten van mensch en echtgenoot blijkbaar niet het minste begrip heeft. En sedert dien verliest Han de meeste zijner Europeesche vrienden, wat hij natuurlijk op Rapijah verhaalt. (blz. 89:) Hij kan en wil over haar geen goed woord hooren en acht haar zelfs niet waard de schoenen te poetsen van de kantoorjuffrouw, met wie hij zich na Corrie's vertrek tracht te troosten „m e s k i p o e n n o n a i t o e h a n j a k e l o e a r a n M u l o!" (al heeft die dame ook niet meer dan 't Mulo-diploma).

De auteur geeft zijn conclusies weer in Han's overpeinzingen (III, blz. 70 e. v.) over z'n leven en z'n twee mislukte huwelijken. De oorzaak van al z'n leed is gelegen in z'n opvoeding. Reeds jong bij een Hollandsche familie opgevoed is hij p o e t o e s d a r i p a d a p e r g a o e l a n s e g a l a o r a n g T i m o e r (van zijn Oostersch milieu afgesneden). Beide vrouwen, die z'n echtgenooten geweest zijn, waren hoogstaande vrouwen, zij 't van verschillend ras, haar treft geen schuld. Schuld treft slechts hem, die meende zóó zeer ver-Westerscht te zijn, dat hij met een Hollandsche vrouw zou kunnen trouwen. Innerlijk echter is hij een Oosterling

¹⁾ Dit meerdere malen (I, blz. 89; II, blz. 19—20; II, blz. 38).

gebleven. Dan sifat² kebatinan itoe soesah benar akan disatukan dengan kebatinan orang Barat, karena banjaklah jang berlain didalam perasaan (z'n innerlijke wezen was niet met dat van een Europeaan in overeenstemming te brengen, daarvoor is het verschil in gevoelens en opvattingen te groot). B.v. in de opvatting over 't familieleven. In tegenstelling tot de Oosterling gaat de Westerling segera hidoep menjisih, bila ia soedah bersoemi atau beristeri (direct op zichzelf wonen met z'n vrouw of met haar man) zonder vader, moeder, schoonfamilie, c.a. Dit per b é d a a n r a s a¹) (verschil in gevoelens en opvattingen) veroorzaakte de mislukking van z'n huwelijk met Corrie. Vriendschap zou tusschen hen bestaanbaar geweest zijn — maar een intieme relatie moest onvermijdelijk schipbreuk lijden op die per b é d a a n r a s a. Zijn, Han's, asoehan Barat (Westerse opvoeding) was slechts een dun vernisje, niet in staat een Europeesche vrouw blijvend te voldoen.

(III, blz. 28—29:) Han zelf heeft tevoren, de beide vrouwen vergelijkend, die z'n levenspad hebben gekruist, Corrie benardjenaka (een rechte schalk) bevonden, „charmant” en „pikant”.²) Rapijah is „passief” en Corrie juist „pittig” en „actief”.

En volgens de directrice van het weeshuis, waar Corrie 't laatst gewerkt heeft, had zij (III, blz. 53:) hati sabar, pikiran toeloes, 'alam loeas, péndéknja berkoempoellah segala sifat² jang moelia pada perempoean jang seorang itoe (een hart van goud, was ruim van opvatting en rechtshapen van aard, alle vrouwelijke deugden in zich vereenigend) en wist zich bij iedereen bemind te maken.

80°. Habib St. Maharadja: *Nasib* (Nasib). 1932. Volksl. 1061.

In den vorm van een autobiographie wordt hier een zelfde thema behandeld als in Salah Asoehan met een ander, blij-eindend slot: de gevaren van de kesombongan (hoo-

¹) Het is moeilijk dit „rasa” precies weer te geven in 't Nederlandsch. Het omvat zoowel wat wij onder opvattingen, als onder waarde-oordeelen en onder „gevoel” („ik voel dat nu eenmaal zoo”) verstaan. Ons woord mentaliteit dekt het Maleische perasaan niet geheel.

²) Typeerend voor den Maleischen aard, dat de Maleische taal geen aequivalenten voor deze woorden kent.

vaardij), die 't gevolg is van een Westersche opvoeding, en de onoverbrugbare tegenstelling tusschen 't Oosten en 't Westen, verzichtbaar in een gemengd huwelijk, dat evenzeer mislukt (schoon dramatisch en psychologisch stellig minder verantwoord) als in Salah Asoehan. Een lezenswaardig verhaal overigens, met iets te veel aan gebeurtenissen en gesprekken. Het is de bewogen levensgeschiedenis van een jongen Maleier van zeer eenvoudige afkomst, die de veel beteekenenden naam van Nasib ¹⁾ draagt en wiens leven verloopt geheel volgens een hem in z'n jeugd gedane voorspelling. Wij hooren hoe hij zich door z'n ijver en intelligentie weet op te werken, zijn ervaringen in het Westersch-gearde en geanimeerde leven in Batavia, zijn eerste liefde voor het pleegdochtertje van een Chinees, Lian Nio alias Margaretha Maria von München (zij is Duitsche van origine), ²⁾ die hij op tragische wijze verliest; zijn poging om z'n verdriet te vergeten door naar Europa te gaan, zijn verblijf te Rotterdam, c.q. z'n huwelijk met een Hollandsch meisje, Elly Bruyneman, die hij 't leven gered heeft. Hoe dit aanvankelijk gelukkige huwelijk tenslotte, wanneer zij zich te Batavia hebben gevestigd, schipbreuk lijdt voornamelijk op de lijnrecht tegenover elkaar staande opvattingen over het gezinsleven bij Nas en z'n ouders en bij Elly (Oost:West); en hoe Nas, na de scheiding tot inkeer gekomen, het geluk vindt aan de zijde van een meisje van zijn eigen ras, Sofia Lokman.

Van den leergierigen, begaafden en energieken Nas, die naderhand zelf geheel ver-Europeescht en van zichzelf getuigt, dat hij, vooral na z'n huwelijk met een Europeesche vrouw, op zijn ras ging neerzien, verbaast het ons allerminst, dat hij meermalen gelegenheid vindt, de voordeelen en de waarde van de kennis der Nederlandsche taal te doen uitkomen.

(blz. 25:) Nas loopt de sekolah Melajoe af en neemt 's avonds Nederlandsche les. Na 3 jaar kent hij 't eenigzins. ³⁾ (blz. 45:) Werkend in een toko Bombay leert hij den chef-eigenaar Nederlandsch in ruil voor Engelsch. Deze man wordt z'n groote vriend en weldoener en stelt hem in staat nog veel meer te leeren: dubbel-boekhouden, stenografie,

¹⁾ Nasib beteekent (nood-)lot.

²⁾ Haar vader was een Duitsche baron, die haar uit armoede aan een Chinees afstond.

³⁾ Zie ook blz. 42.

Engelsch en Nederlandsch, handelscorrespondentie e. d. (blz. 46:) Van beide talen weet hij tenslotte genoeg om er zich event. in Europa mee te kunnen redden. (blz. 69:) Lian Nio's Chineesche pleegvader blijkt ook vloeiend Nederlandsch te kunnen spreken. (blz. 123:) Om in Europa te komen ruilt Nas met een vriend van hem, die hutjongen is op een schip, heimelijk van plaats. Hij wordt betrap en voor den Kapitein gebracht. Dezen wint hij voor zich door hem in vloeiend Nederlandsch een en ander te verklaren. En daaraan ook heeft hij 't te danken, dat hij zelfs tot proviandklerk aange- steld wordt.

Behandelen wij de jonge meisjes, die achtereenvolgens Nas' levenspad kruisen: Lian Nio — Corrie — Elly Bruyne- man — Sofia Lokman.

(blz. 48:) Lian Nio, seorang gadis peranakan Tionghoa (een Chineesche peranakan) is naar uiterlijk en gedrag geheel en al een peranakan Belanda (later blijkt, dat zij inderdaad Europeesch bloed in zich heeft). (blz. 73— 74:) Lian Nio heeft, naar haar Chineesche pleegvader ver- telt, een Europeesche opvoeding gehad: sekolah Belanda, in huis bij een Hollandsche familie en de H. B. S. (Meisjes- internaat Salemba), wat door Lian Nio bevestigd wordt (blz. 91:) „Sepoloeh tahoen lamanja akoe dalam didikan dan asoehan orang Belanda...” (Tien jaar lang werd ik door Nederlanders opgevoed).

(blz. 59 e. v. :) Corrie is een peranakan Belanda, die Nas via een advertentie leert kennen en met wie hij eenige maan- den geregeld uitgaat. Als zij tenslotte uit Batavia weggaat kan Nas constateeren, dat zij zeer op hem gesteld is geraakt. Nona Corrie seorang gadis jang sangat modern (Juffrouw Corrie was een zeer modern meisje). Zij was zeer gesteld op mooie kleeren, gaf 't geld gemak- kelijk uit en hield van pretjes en uitgaan. Berdangsa itoe telah mendjadi sebahagian dari hidoepnja (Dansen was een integreerend deel van haar leven geworden). Zij is m. a. w. „wereldsch”, d. w. z. niet geschikt voor echtgenoot.

(blz. 72:) In een gesprek met den Chinees en Lian Nio: „Indonesia meniroe Eropah. Banjak gadis dari perbagai bangsa jang keloe ar oemah oentoe k mentjari napakah

hid oep" (Indië volgt het Europeesch voorbeeld. Veel jonge meisjes van verschillenden landaard zoeken zelfstandig hun brood te verdienen).

Nas is vooral bij de dames zeer gezien. (blz. 49—50:) Dalam pergaoelandengan nona² Belanda akoe tak tjanggoeng lagi (Ik ben in de omgang met Europeesche dames allesbehalve stijf en onbeholpen), hij mag veeleer een vlotte, populaire jongeman heeten. (blz. 67:) Kata orang Belanda, gadis² itoe bergantoeng pada bibirkoe (De Hollandsche jongelui zeiden, dat de meisjes aan z'n lippen plachten te hangen). (blz. 133—35:) In Rotterdam zoekt hij weer hoofdzakelijk omgang met Belanda en dan vooral met nona² jang bekerdja di-toko² (winkelmeisjes). Wij hooren, dat hij vaak dineert in Heck en danst in Pschor en ook hier zeer geliefd is bij de dames. Banjak orang Indonesia jang menjindir²koe, dikatakannja akoe telah dibawa aroes „kebaratan" dan ada poela jang mengatakan „Loepa katjang akan koelitnja" (vele Indonesiërs bespotten mij om mijn Europeanisme en sommigen zeiden zelfs van mij: „De katjang vergeet z'n schillette," d. i. vergeet waar hij van daan komt, eenigszins met de bijbeteekenis: vlieg wil ook vogel zijn). Hij geeft echter niets om die meening; zijn voorkeur voor een Europeesch meisje, reeds gebleken in z'n liefde voor Lian Nio, in wie hij dadelijk de Westersche vermoedde, vindt uitdrukking in z'n vaste voornemen een Europeesche vrouw te trouwen.

Nas' uitgesproken voorliefde voor Westersche beschaving, Westersche adat c. a. blijkt trouwens uit de hartstocht waarmee hij zich in het Bataviaasche gezelligheidsleven stort, waar vooral de vrijheid van omgang tusschen de beide seksen hem treft. Akoe telah kebarat²an dan jang bagoes dari Barat lebih menarik perhatiankoe daripada jang bagoes dari Timoer (Ik was geheel ver-Westerscht¹) en het goede in de Westersche zeden en gewoonten, trok mij meer aan dan 't goede in de Oostersche) (blz. 50).

Trouwens (t. z. p.) hij telt onder z'n vrienden nog maar weinig orang Indonesia. Ook in kleeding en optreden is hij

¹) Zie ook blz. 182—86.

ver-Westersch en dat beschouwt hij als een vooruitgang. Karena banjak pertjampoerankoe dengan nona² Eropah dan karena pengaroehnja park² dan bioscoop² di-Betawini, lebih dekat perasaankoe kepada Barat daripada kepada Timoer (want door mijn omgang met Europeesche meisjes en dank zij de Bataviaasche amusements-gelegenheden was ik dichter bij het Westen komen te staan dan bij 't Oosten).¹⁾

(blz. 131 e. v.): De hfdst. XVI en XVII schilderen ons Nas' huwelijk met een Hollandsch meisje, het verschil in mentaliteit van Westerling en Oosterling, waarbij de eerste de perasaan, de tweede de pertjintaan vertegenwoordigt, en hoe het tenslotte mislukt.

Nas heeft zich voorgenomen een (Europeesch) meisje te huwen, die met rassenverschillen e. d. geen rekening wil houden en voor wie de liefde de eenige drijfveer tot een huwelijk beteekent. Zijn keus valt op Elly Bruyneman met wie hij menig gesprek voert over gemengde huwelijken. Elly oordeelt ze nuttig om Oost en West te vereenigen en de wederzijdsche waardeering en gevoelens van broederschap te versterken, j a n g d i t o e d j o e o l é h p e r h i m p o e n a n „O o s t e n W e s t” (wat het doel is van de Ver. „Oost en West”). Maar Nas wil dergelijke overwegingen niet in de zaak betrokken hebben: het gaat bij deze huwelijken in de eerste plaats om de liefde en de liefde alleen. Wellicht kunnen dergelijke huwelijken de kloof tusschen Oost en West helpen overbruggen, maar dat is iets van secundair belang.

Voor zij er in toestemt zijn vrouw te worden, waarschuwt Elly Nas (blz. 136 e. v.) goed de bezwaren, aan een gemengd huwelijk verbonden (verschil in aard en mentaliteit, in gewoonten e.d.m.), te overwegen.²⁾ Maar Nas vindt, dat niets er toe doet behalve de pertjintaan. Zij treden tenslotte in 't huwelijk. (blz. 142—49:) Aanvankelijk zijn zij zeer gelukkig en niemand bemoeit zich met hun zaken. D i n e g e r i B e l a n d a t e r a s a l a h „k e m e r d é k a a n” h i d o e p ; t i a p² m a n o e s i a h a n j a m e n g h i r a u-

¹⁾ Nas neemt aan dit leven deel om, naar hij zegt (blz. 51—52), levenswijsheid op te doen en te weten te komen wat eigenlijk die veelbesproken pertjintaan is (sic!).

²⁾ Uitvoeriger in de brief van Nas' vriend (zie hierna).

kan pekerdjaannja sendiri dan Toehan boeat semoeanja (In Nederland ondervindt men wat een leven in vrijheid beteekent, waar ieder zich slechts met z'n eigen zaken bemoeit en God voor allen zorgt). Zij krijgen een dochtertje Anna, dat op haar moeder lijkt, hoewel zij 't zwarte haar van haar vader heeft. Ook blijkt langzamerhand haar „ketimoeran" (Oostersche aard) uit haar houding tegenover en bij andere kinderen, ia agak pendiam, tidak seriang kawan²nja itoe (Zij was nog al zwijgzaam en niet zoo druk en vroolijk als haar speelgenootjes). Na 7 jaren, als Nas 't verlangen naar Indië en naar z'n moeder vooral, te sterk is geworden, trekken ze naar Batavia.

Een vriend van Nas, wien deze geschreven had zijn (Nas') moeder van Sumatra naar Batavia over te brengen, antwoordt hem in een vriendschappelijken brief, waarin hij vele ernstige bedenkingen, vooral tegen dit plan, te berde brengt. Ten eerste eindigen gemengde huwelijken zelden goed. . . . amat soesahlah mempertemoekan Barat dengan Timoer (Het is heel moeilijk West en Oost met elkaar in harmonie te brengen). Zelfs niet, wanneer de Inlandsche man een Europeesche opvoeding gehad heeft, want: Achirnja bersisih djoega minjak keminjak, rasam air keair djoega (Olie en water zijn niet te mengen: de olie voegt zich bij de olie, 't water bij 't water). En dan treft niet-de Europeesche vrouw, als zij haar man verlaat, schuld, maar den man, die zich tevoren niet beraden heeft. Niet altijd kan de perasaan Barat met de perasaan Timoer tot overeenstemming komen, en vooral niet inzake 't per hoeboengan pamily (leven in familie-verband). Ongetwijfeld is de liefde de voor naamste factor in 't huwelijksleven, maar de perasaan is dat in de penghidoe pan 'oemoem ('t maatschappelijk leven). Hoe staat de Westerling b.v. tegenover de toegevendheid en zwakheid van den Oosterling tegenover z'n kinderen? Tegenover de Minangkabausche adat, volgens welke de kemanakan gaat vóór het eigen kind? Hoe staat de Westersche vrouw tegenover de familie van haar man, die meestal slechts zóó om hem samenklit om geld van hem los te krijgen? Enz. Omgekeerd is b.v. de vrijheid van omgang, die in 't Westen aan verloofden en jong-gehuwden gepermitteerd wordt, dat zij elkaar b.v. omhelzen mogen in tegenwoordig-

heid van ouders en schoonouders, in staat te menegakan boeloeromakitaorang Timoer (ons, Oosterlingen, de haren ten berge te doen rijzen). En in dit verschil in perasaan ziet Ramali ernstige gevaren voor Nas' huwelijk, als hij er ook nog z'n moeder, die toch maar een eenvoudige kampong-vrouw is, in betreft. Hoe moet dat gaan? En welke is eigenlijk hun positie in de Indische maatschappij: Hindia boekan Eropah, Nas (Indië is Europa niet, Nas). Vooral in Indië speelt de kesombongan kebangsaan (Jingoïsme) een zeer groote rol, en Nas' eigen rasgenooten, familieleden en vrienden, behalve de zeer weinige gestudeerden, zullen hem als een orang sesat (verdoold schaap) beschouwen. De Ultra-Nationalisten zelfs, vanwege z'n huwelijk, als een verrader, om van de orthodoxe Mohammedanen maar te zwijgen! En hoe is de houding der Belanda tegenover z'n vrouw, die nu immers Inlandsche geworden is? „Berlainan perasaan boléh mengalahkan pertjintaan, Nas” (Verskil in gevoelens en opvattingen kan de liefde doden, Nas), waarschuwt hij. Hij raadt hem aan z'n moeder niet in huis te nemen ofwel, en dat is 't allerbeste, naar Holland terug te keeren. (blz. 152 e. v.:) Zijn verblijf in Batavia brengt Nas trouwens spoedig tot 't inzicht, dat z'n huwelijk met een Hollandsche niet is soeatoe kemoeliaan, (iets wat tot aanzien strekt) . . . soeatoe kemegehahan, (iets wat tot roem en eer strekt), zooals hij gedacht had, maar integendeel z'n landgenooten van hem vervreemdt en afstoot. Geen hunner beantwoordt hun bezoeken en de Belanda slechts schoorvoetend en blijkbaar louter en alleen om niet onbeleefd te zijn. Nas en Elly merken, dat er over hen gesproken wordt en dat Elly voortaan beschouwd wordt als seorang perempoean boemipoetera (een Inlandsche), wat zij zich aantrekt. Door dit alles zien zij zich genoopt zich van alles terug te trekken en geheel op zichzelf te gaan leven. Enkele malen wordt Nas gevoelig gestraft voor z'n hoogmoed, als hij, om te toonen, dat een Oosterling zich ook wel een Europeesche vrouw kan overoveren, met z'n kopiah (Inl. muts) naar bepaalde gelegenheden jang semata² oentoek Eropah sadja (die uitsluitend voor Europeanen toegankelijk zijn) gaat en hem de toegang geweigerd wordt. En dan wordt Elly danig op de proef gesteld als zij op een goeden dag

onverwachts tegenover Nas' moeder, een armoedige, oude kampong-vrouw, van wier komst zij niets afweet, komt te staan. ¹⁾ Zij slaat er zich echter door, ontvangt haar schoonmoeder hartelijk en blijft steeds even vriendelijk en tegevoetkomend tegenover de oude vrouw. Nas echter geeft zij een verdiende terechtwijzing als hij zich verontschuldigen wil met de bewering, dat hij vergeten heeft haar van de overkomst van z'n moeder te verwittigen. Hij heeft h. i. onnadenkend gehandeld en hij had stellig z'n vrouw in zijn plannen moeten kennen, maar als hij zich probeert schoon te wasschen met z'n „loepa" (vergeetachtigheid) maakt hij 't nog maar erger. Gedane zaken nemen geen keer en daarover moet niet meer gepraat worden. Elly's houding en gedrag jegens de oude kampongsche blijven boven alle lof verheven. En een tweede verrassing, als n.l. Nas' oude djongos blijkt Nas' vader te zijn, weer met z'n vroegere vrouw huwt en ook in de familie-kring opgenomen wordt, aanvaardt deze vrouw *jang baik hati* (met haar gouden hart) zonder protest. (blz. 163:) *Sesoenggoehnja*, getuigt Nas van haar, *isterikoe itoe seorang perempuan poean Barat, jang berboedi haloes terhadap kepada sesama manoesia, menoeroet pemandangankoe. Soesah ditjari, mahal didapat isteri jang begini* (Werkelijk: mijn vrouw was een Europeesche, die al haar medemenschen een goed hart toedroeg. Niet licht zou men een vrouw als zij vinden). ²⁾ Elly staat haar schoonouders niet toe 't werk van ondergeschikten in haar huis te verrichten, zoodat zij al hun tijd aan hun tjoetjoe kunnen wijden. De kleine Anna gaat haar ouders veel last bezorgen, voornamelijk doordat haar grootouders haar in alles haar zin geven en steeds haar partij opnemen, zelfs tegen de ouders.

(blz. 166—69:) Om gezondheidsredenen naar Holland gegaan, vraagt Elly in een langen brief, die getuigt van haar liefde voor man en kind en van de smart, die haar besluit haar gekost heeft, Nas haar haar vrijheid terug te geven.

¹⁾ Zeer goed geeft de auteur de wederzijdsche gêne en bevreemding weer. De figuur van de flinke, verstandige Elly blijft ons trouwens steeds door zeer sympathiek.

²⁾ Op blz. 165 heet zij een *perempoean Eropah jang tidak memandang rendah kepada Boemi-poetera* (een Europeesche vrouw, die nooit neerzag op inheemschen).

Zij heeft begrepen, dat het niet langer gaat tusschen hen en motiveert dit omstandig. Het is haar gebleken, dat Nas' stelling, dat de liefde boven de perasaan moet staan, voor de practijk niet opgaat, en dat integendeel haar somberste gedachten over de onvereinigbaarheid van Westersche en Oostersche opvattingen bewaarheid zijn geworden. Zij somt de door Nas gemaakte fouten op, waaruit zulks is gebleken: 1e. had hij z'n vrouw moeten in kennis stellen van z'n besluit z'n moeder bij zich in huis te nemen, en dit negeeren van z'n eigen vrouw is door meerdere gevolgd; 2e. heeft hij toegelaten, dat zijn ouders zich mengden in de opvoeding van hun dochtertje met 't resultaat, dat Anna tenslotte een verwend en ongezeggelijk kind is geworden. Haar gebrekkige kennis van 't Maleisch heeft háár verhinderd tegen haar schoonouders op te treden, zooals noodig was. Nas echter, wiens plicht dat geweest was, liet hen maar begaan. Toch is zij van haar kant altoos even voorkomend jegens hen gebleven; 3e. hebben zijn ouders hardnekkige pogingen aangewend om haar den Islam te doen omhelzen, iets wat geheel in strijd is met haar opvatting, dat ieder mensch 't recht heeft z'n eigen godsdienst te kiezen. Maar daarop heeft hij alweer geen acht geslagen, alsof hij geen égards had voor de gevoelens van zijn vrouw. Zij heeft zich niet willen plaatsen tusschen hem en zijn ouders en constateert, dat zij in Indië noch bij haar rasgenooten, noch bij de zijne in tel geweest is; dat zij niet de haar toekomende rechten heeft kunnen uitoefenen, omdat anderen die usurpeerden, en dat de perasaan van Westerling en Oosterling zeer moeilijk tot overeenstemming zijn te brengen. Zij stelt hem nu voor de keuze aan dezen onhoudbaren toestand een einde te maken door naar Holland te komen of zich van haar te laten scheiden. In het laatste geval zal zij, hoezeer haar zulks aan 't hart gaat, afstand doen van haar dochtertje. Wanneer men nu van dien grooten voorvechter der pertjintaan Nas niet anders zou verwachten dan dat hij onmiddellijk naar Holland zou vertrekken, dan komt men bedrogen uit. De onvereinigbaarheid hunner perasaan constateerend, blijft hij z'n oude meening, dat het in het huwelijk slechts om de pertjintaan gaat, handhaven maar willigt haar verzoek om echtscheiding in... omdat hij nu eenmaal een ongeluksvogel is, die in z'n lot moet berusten (sic!) (blz. 170—73). Later een en ander recapituleerend ziet hij in zijn ongelukkige

liefdesgeschiedenissen met Lian Nio en Elly een straf voor z'n hoogmoed en verachting jegens z'n eigen ras (blz. 174 e. v.). (blz. 178 e. v.): Hij vindt echter nog het geluk in een huwelijk met een ontwikkelde inheemsche (onderwijzeres), Sofia Lokman.¹⁾ (blz. 178—80:) Dit meisje, berpakaian tjara Eropah (Europeesch gekleed), onderscheidt zich in niets van een gadis peranakan Eropah (Indisch meisje). Haar woning ziet er als een roemah orang Eropah (huis van Europeanen) uit. Sofia heeft haar bezoeker eerst ook voor een orang Eropah gehouden. Nas bekent, dat hij, die niet kakoe (linksch, verlegen) was tegenover Europeesche meisjes, dat nu wel is tegenover een meisje van z'n eigen volk, dat echter geenszins in ontwikkeling voor haar Europeesche zusters behoeft onder te doen. (blz. 183—86:) Nas vertelt Sofia over z'n mislukt huwelijk. Hoofdbezwaar voor Elly was h.i. het samenwonen met haar schoonouders, wat tak bersoea didoenia orang Eropah (men in Europa niet aantreft). Zij prijst echter Nas' liefde voor z'n ouders, zoo zeldzaam vooral bij jongelui, die een Europeesche vrouw getrouwd hebben.²⁾ Zijn fout was, dat hij telah terbawa oléh aroes keéropaan (door z'n Europeanisme meegesleept geworden is). (blz. 193:) Sofia's vader is overtuigd, dat de sifat kebarat²an (Europeanisme) den Oosterling nooit geluk zal kunnen brengen.

Vermelden wij volledigheidshalve de in dit boek voorkomende Europeanen. (blz. 46—47:) Als Algemeen Secretaris van toean Hondoumol maakt Nas kennis met den chef van de Administratie der 31 Hondoumol-toko's, — een Engelschman keloearan dagang tinggi jang telah bergelar dokter dalam economie (een doctor in de economie), bij wien Nas eenige jaren werkt. Als Hondoumol, z'n weldoener gestorven is, bemerkt Nas, dat de houding van 't personeel tegenover hem verandert en kort daarop wordt hij door den Engelschman voornoemd, H.'s

¹⁾ Blz. 194: Ook Elly hertrouwt (met een Nederlander). Barat kembali kebarat, timoer kembali ketimoer (West keert terug tot West, Oost tot Oost).

²⁾ In een gesprek merkt Nas' vader op (blz. 160), dat de meeste Maleiers, eenmaal met 'n Europeesche vrouw gehuwd, „tak hendak kenal kepada iboenja lagi; poen ada jang mengoesir iboenja kalau datang” (hun moeder niet meer willen kennen, ja sommigen gaan zóó ver haar weg te jagen, als ze komt).

opvolger, ontslagen „deng an alasan, bahwa sekalian toko Hondoumol Assimoul seloeroeh Asia tidak akan memakai pegawai lain bangsa lagi, ketjoealioean bangsa Inggeris.... (met de motiveering, dat alle Hondoumol-winkels voortaan slechts Engelschen zouden employeeren). (blz. 118—19:) Genoemd wordt eene Mr. Molly, die baik hati (goedhartig) is. Nas' beste vrienden zijn de van Tootrecht's. De heer v. T. is Nas' partner geweest in z'n eerste Bataviaasche tijd (blz. 59 e. v.). Hoewel zij geen voorstanders van gemengde huwlijken zijn, blijven zij Nas en Elly trouw en ook na de scheiding (blz. 174 e. v.) hartelijke, toegewijde vrienden. Nas verzuimt nooit van z'n landgenooten in Holland te vertellen, dat zij (al dan niet) met een Nederlandsche getrouwd zijn, zoo van een Rotterdamsche kennis en den heer Hoesin van 't Ind. restaurant „Soekah Manah” (den Haag) (blz. 127).

Curieus is tenslotte zijn beschrijving van een avond van 't cabaret artistique Roes (Russisch) in Batavia (blz. 85—86:) Segala penonton hening melihat kebagoesan diatas tonil, pikirannya sebagai dirampas oleh keindahan pertunjukan (het publiek werd sterk aangegrepen door het gebodene). Uit de dansen blijkt, hoeveel meer moeite het Westen zich getroost z'n kunst te perfectionneeren dan 't Oosten. Ook voor de encenseering heeft hij niets dan lof. Vijf vrouwen geven een nummer met gitaar en zang.... soearanja merdooe dan menjajoekeh hati, dikawani oleh dengoeng gitar, jang memanggil² déwa asmara (hun stemmen waren zacht en lieflijk en werden begeleid door gitaarspel, dat de God der Liefde scheen op te roepen). Hun liederen.... memedihkan djantoeng dan menerbitkan iba dan mesra. Sekali² soeara moesik itoe membajangkan pengharapan jang terseboenji (stemden iemand triest en weemoedig. Verborgens verlangens wekte het in iemand op). Hun voorstellingen wekken vooral kesedihan (melancholie), maar zij weten ook vroolijk te stemmen dengan boenji jang penoeh dengan kegembiraan dan kiboeran¹) jang

¹) Ik vertaal: hiboeran.

sangat lazat (met vroolijke of vertroostende muziek). Wel wordt er in een vreemde taal gezongen, maar 't publiek begrijpt, dat 't thema een ongelukkige liefde is. . . . se b a b g e r a k a n b a d a n n j a d a n t j a h a j a m o e k a n j a m e n o e n d j o e k k a n k e s e d i h a n j a n g t a k t e r d e r i t a (door de lichaamsbewegingen der dansers en hun mimiek, die onuitsprekelijke droefheid suggereerde).

A a n h a n g s e l .

De navolgende door ons gelezen romans leverden niets op, wat voor ons doel van belang geacht kon worden:

N. Idris. *Lima tjeritera* (Vijf verhalen). 3e dr. 1930. Volksl. No. 529.

Soeman H. S. *Kasih tak terlarai* (Blijvende liefde). 1929. Volksl. 872.

A. Latif. *Soeami isteri* (Man en vrouw). 4e dr. 1931. Volksl. 658.

S. Takdir Alihsjahbana. *Dian jang tak koendjoeng padam* (Vuur, dat niet onderhouden wordt, dooft uit). 1932. Volksl. 972.

Baginda Abdullah. *Sja'ir rahsia poeteri Noeraini* (Het geheim van Noeraini). 1930. Volksl. 877.

Sidi Haroen. *Anak nelajan* (Een visschersjongen). 1931. Volksl. 931.

Or. Mandank. *Naroemalina* (Naroemalina). 1932. Volksl. 1067.

Rasjid gelar Datoek Bandaro Kajo. *Sja'ir Fatimah mati terbenam* (Fatimah's verdrinkingsdood). 1930. Volksbl. 920.

Kadiroen. *Sja'ir si Boedjang djaoeh* (De jongen, die van verre kwam). 1927. Volksl. 762.

Asmaradewi, N. St. Iskandar. *Toeba dibalas dengan soesoe* (Kwaad met goed vergolden). 1933. Volksl. 1049.

A. Dt. Madjoindo. *Sja'ir Si Bansa Oerai (gadis doerhaka)* (Bansa Oerai, een slecht meisje). 1931. Volksl. 960.

Toelis Soetan Sati. *Memoetoeskan pertalian* (De banden verbroken). 1932. Volksl. 979. ¹⁾

¹⁾ T. S. Sati's gedicht: *Sja'ir Rosina* (Rosina). 1933. Volksl. 1090 — is ontleend aan een gedicht van F. D. J. P a n g e m a n a n n, in wien ik een Europeaan vermoedde. De heer W. Key (Kantoor voor Volkslectuur) wist mij echter mede te deelen, dat deze Pangemanann een Menadonees was. Tijdgebrek verhinderde mij evenwel deze sja'ir alsnog in mijn proefschrift te bespreken.

INHOUDSOPGAVE DER BRONNEN.

A. DE LITERATUUR TOT 1800.

Blz.

1°.	SEDJARAH MELAJOE (Maleische kroniek)	23
2°.	EEN ANDERE VERSIE VAN DE SEDJARAH MELAJOE	27
3°.	ENKELE VERHALEN BETREKKING HEBBENDE OP DE KOMST DER EUROPEANEN IN DE MALEISCHE LAN- DEN	31
4°.	HIKAJAT HANG TOEAH (De roman van Hang Toeah)	32
5°.	HIKAJAT ATJEH (De kroniek van Atjeh)	38
6°.	HIKAJAT RADJA ² PASAI (Kroniek van de vorsten van Pasai)	44
7°.	DE KRONIEK VAN KOETAI	45
8°.	HIKAJAT MARONG MAHAWANGSA (De geschiedenis van Marong Mahawangsa)	45
9°.	SJA'IR SIPÉLMAN (Gedicht over Speelman)	45
10°.	HIKAJAT RADJA ² BANDAR DAN KOTARINGIN (Kro- niek van Bandjermasin)	46
11°.	DE MALEISCHE POËZIE	46
12°.	SJA'IR KOMPENI WELANDA BERPERANG DENGAN TJINA (Gedicht over den strijd tusschen de Compagnie en de Chineezzen)	57
13°.	BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER SOENDA- LANDEN	85
14°.	TJERITERA MANGGARAI (Geschrift over Manggarai)	85
15°.	HIKAJAT RADJA ² SIAK (Geschiedenis van de vorsten van Siak)	86
16°.	MISA MELAJOE (De Geschiedenis van Perak)	91
17°.	PANTOEN RADJA HADJI (Gedicht op Radja Hadji)	99
18°.	GESCHIEDENIS VAN DE PREANGER	100
19°.	MEMOIRS OF A MALAYAN FAMILY	101
20°.	GESCHIEDENIS VAN PADANG	105

B. DE LITERATUUR IN DE 19e EEUW.

21°.	SJA'IR SINJOR KISTA (Gedicht over senor Kista)	106
22°.	HIKAJAT MARESKALEK (De geschiedenis van den Maarschalk)	116
23°.	SJA'IR PERANG BETAWI (Gedicht over de verovering van Batavia)	133
24°.	HIKAJAT PALEMBANG (Kroniek van Palembang)	147

	Blz.
25°. EENIGE MEDEDEELINGEN OMTRENT HET EILAND BALI VAN ABDOELLAH BIN-MOHAMMAD AL MAZRI	172
26°. HIKAJAT RADJA ² SIAM (Kroniek van de vorsten van Siam)	172
27°. SILSILAH RADJA ² BROENEI (Genealogie van de vorsten van Broenei)	177
28°. SOERAT TJERITA ASAL TANAH DAN ORANG JANG MENDIAMI TANAH BANKA (Geschiedenis van 't eiland Banka en zijn bewoners)	179
29°. HIKAJAT SAMBAS DAN SOEKADANA (Kroniek van Sambas en Soekadana)	181
30°. INLANDSCHE GETUIGENISSEN AANGAANDE DEN PADRI-OORLOG	182
31°. SJA'IR RESIDENT DE BRAU (Gedicht over Res. de Brauw)	188
32°. DE GESCHIEDENIS VAN DE EERSTE AL-QADRI'S	191
33°. GENERAAL MICHIELS	192
34°. SJA'IR PERANG TJINA DI-MONTRADO (Gedicht over den Chineezen-oorlog in Montrado)	201
35°. ABDOELLAH BIN-ABDELKADIR AL-MOENSJI	212
36°. DE „VERVOLGEN" OP DE MALEISCHE KRONIEK	252
37°. HIKAJAT NEGERI DJAMBI (Kroniek van Djambi)	294
38°. DE LOTGEVALLEN VAN C. Z. PIETERSZ ONDER DE ZEEROOVERS VAN MAGINDANAO	296
39°. SJA'IR PANGÉRAN SJARIF HASIM (Gedicht over pangéran Sjarif Hasim)	297
40°. SJA'IR PERANG WANGKANG (Gedicht over den op- stand van Wangkang)	305
41°. DE ATJEH-OORLOG	309
42°. GEDICHT OP SCHOUW SANTVOORT	320
43°. GEDICHT OVER DEN PANEMBAHAN VAN MATAN	328
44°. SJA'IR SOELTAN ABOEBAKAR (Gedicht over Sultan Aboebakar)	331
45°. SJA'IR TJERITA NJAI DASIMA (Gedicht over Njai Dasima)	340
46°. MALEISCHE SPREEKWOORDEN	343
47a°. DE KRONIEK VAN HITOE	345
AANHANGSEL	346

C. DE MODERNE MALEISCHE ROMANS.

47°. MENTJAHARI PENTJOERI ANAK PRAWAN (Op zoek naar den meisjesroover)	361
48°. TAK POEToes DIROENDOENG MALANG (Nimmer eindigende ellende)	362
49°. AZAB DAN SENGsARA (Hellepijnen)	362
50°. SALAH PILIH (De verkeerde keuze)	363
51°. KARENA MENTOEa (Schoonmoeders)	363
52°. TJINTA JANG MEMBAWA MAOET (Doodende liefde)	364

53°.	SI DOEL, ANAK BETAWI (Doel, een Bataviasche jongen)	365
54°.	ANAK DÉSÁ (Désa-jongen)	365
55°.	SEBABNJA MENDJADI HINA (Ondergang)	365
56°.	KALAU TAK OENTOENG (Onder een ongelukkig gesternte geboren)	366
57°.	SJA'IR SITTI ASNI (Asni)	367
58°.	ANAK DAPAT (Vondeling)	367
59°.	SEROEPIAH POKOK KE-MÈKAH (Met één gulden als aanvangskapitaal naar Mekka)	367
60°.	MENEBOES DOSA (Boete)	368
61°.	ROESMALA DEWI (Roesmala Dewi)	369
62°.	EMAS DISANGKA LOJANG (Het leelijke jonge eendje)	369
63°.	MERAK KENA DJEBAK (In den val)	371
64°.	SITTI NOER HAJATI (Noer Hajati)	374
65°.	TAK DISANGKA (Het onverwachte)	375
66°.	SENGSARA MEMBAWA NI'MAT (Van lijden tot verblijden)	376
67°.	TIDAK MEMBALAS GOENA (Ondankbaarheid)	377
68°.	SJA'IR SITTI AMINAH (Aminah)	378
69°.	KARAM DALAM GELOMBANG PERTJINTAAN (Door liefde ten onder gebracht)	380
70°.	TJERITERA SI KANTAN DAN SJA'IR POELAU BELITOENG (De geschiedenis van Kantan en een gedicht over Billiton)	382
71°.	PERTEMOEAN (Ontmoeting)	384
72°.	MOEDA TEROENA (Jongelingsjaren)	385
73°.	KASIH IBOE (De liefde eener moeder)	387
74°.	DARAH MOEDA (Moderne jeugd)	389
75°.	ASMARA DJAJA (Liefde overwint)	390
76°.	MELAWAT KE-BARAT (Naar het Westen)	391
77°.	MELAWAT KE-MELAKA (Reis naar Malaka)	417
78°.	SITTI NOERBAJA (Noerbaja)	424
79°.	SALAH ASOEHAN (Verkeerd opgevoed)	433
80°.	NASIB (Nasib)	441
	AANHANGSEL	452

NAAMREGISTER

op de in de Bronnen voorkomende Europeanen. ¹⁾

A.	Blz.	Blz.
Abo, (Toger)	100, 271	Cochius, (F. D.) 185-87
Albuquerque, (A. d')	26	Cook 334, 339-40
Andresen, (A. J.)	204-07, 209-12	Coombs 44
Angelbeek, (C. van)	284, 286	Cornelissen, (C. H.) 321, 325, 327
Angelbeek, (van)	281-82	Cornets de Groot, (Jhr. J. P.) 287
Auchmuty, (Sir S.)	138	J. Couper 85
Aurelles de Paladines	352, 355	J. Couper 258-59
		Court 165, 181
		Cranssen, (W. J.) 137
		Crawford, (J.) 176-77, 232-33
B.		D.
Bakker	163, 165-67	Daendels, (H. W.) 118-27, 135, 150-51
Bazaine, (F. A.)	351, 359	Deutecom, (van) 39
Bauer	184-85	Dougall 239
Begbie	242	
Benesj, (E.)	400	E.
Bismarck, (Graaf O. von)	349, 355-56, 415	Elout, (C. J. P.) 175-76, 183-84, 279, 287-88
Blankin	105	Elout, (C. Th.) 175
Blokland, (J. C. van)	307	Etoile, l' 44
Blumenthal, (Graaf L. von)	360	
Bonham	242, 287-89	F.
Bort, (B.)	105	Farquhar, (W.) 221-23, 228, 278-80
Bosch, (J. v. d.)	287	Fenwick 44
Braam, (J. P. van)	99-100, 271-72, 274-77	Ferrier 239-40
Brabant, (D. L. de)	199, 206, 211	Ford, (H.) 375
Brauw, (Jhr. J. C. A. de)	188-90	Forrest, (Th.) 104
Brauw, (V. M. de)	207	Francis, (E.) 185-86
Bruyn, (de)	100	Friedrich Wilhelm, (van Pruisen) 360
Burnett	228	
Butterworth	240-41	
Butterworth, (mrs.)	244	G.
		Gallas, (P. M.) 208-09
C.		Gambetta, (L.) 355
Caertekoe, Minne (W.)	259	Geddes 293
Capellen, (G. A. G. Ph. baron v. d.)	156, 172-73, 176, 282-84	Gillespie, (R. R.) 151-53
Capellen, (mevr. de baronesse v. d.)		Glass 271, 293
		Goethe, (J. W. von) 416
Carter	105	Goldman 287-88
Chamberlain, (Sir J.)	415	Gramont, (A. A. A., hertog van)
Cleerens, (J. B.)	185	351, 355
Cloon, (D. v.)	101	Grandpré 216, 220

¹⁾ Alleen die, welke met name genoemd werden en te identificeren bleken en alleen voor de plaatsen, waar zij voor de Maleische werken geciteerd werden.

Blz.

Blz.

H.

Ham, (P. P. H. v.)	306-07
Happé, (E. C.)	303
Hastings, (W. de markies van)	177
Hillebrink, (A.)	142
Hindenburg, (P. v. Beneckendorff und)	415
Houten, (C. v.)	208
Humboldt, (A. v.)	416
Humblings, (B.)	105

I.

Imhoff, (G. W. baron van)	58-70, 72, 75-78, 82, 85, 268
---------------------------	----------------------------------

J.

Janssens, (J. W.)	126-28, 135-36, 145
Juliana, (H. K. H. Prinses)	414-15

K.

Keasbury	238, 338-39
Kock, (H. M. de)	157, 159, 171
Kock, (mevr. de)	282
Kock	295
Koek, (A.)	243
Köhler, (G. M.)	278-79
Köningsdorffer, (G. E.)	279
Kolf, (D. H.)	287-88
Kroef, (A. J.)	291
Kruisbergen	59, 70-71

L.

Lang	185
Lange	196-97
Leopold, (von Hohenzollern)	348
Light, (Francis)	424

M.

Mac Mahon, (P. M. markies van)	354-55
Marsden, (W. E.)	239
Masaryk, (Th. G.)	400
Meares, (R.)	153, 180
Meldrum	334, 339
Michiels, (A. V.)	186-87, 194-96, 198-99
Michiels, (mevr.)	196
Milne	235-37
Milne, (mrs.)	244
Minto, (G. E. lord)	136-38, 144, 227, 233-35
Moltke, (H. K. B. graaf von)	357, 360
Morrison, (dr.)	237
Muntinghe, (H. W.)	154-56, 161-65, 167, 181
Mussolini, (B.)	399

N.

Napoleon (I)	417
Napoleon (III)	348-52, 355
Nassau, (graaf Jan v.)	416
Nauta, (G. F.)	207
Neve, de	317
Newbold	239-40
North	238
North, (mrs.)	238

O.

Olivier	351
Ossenberch, (W. H. v.)	102-03
Oudenampsen, (A. J. A.)	206-07

P.

Pelikao, (graaf)	351
Palm, (W. v. d.)	191
Parra, (v. d.)	101
Pel, (J. L. J. H.)	317
Pitt, (W.)	415

R.

Raaff	183
Raffles, (sir Th. S.)	44, 127, 133, 138-40, 151-53, 222-32, 244, 280
Raffles, (mrs.)	232, 243-44
Ranzow, (L. C. von)	284
Rembrandt, (van Rijn)	415-16
Reynst, (J. C.)	157, 171
Robison, (J.)	151-53, 171, 180
Rochemont, (A. Veer de)	298
Roorda, (Ph. P.—v. Eysinga)	282

S.

Salmond	152, 154
Schopenhauer	416
Schouw Santvoort, (J.)	321-27
Speelman, (C.)	45
Steinmetz	185-86
Stranack	238
Strauss	416-17
Storm, F. J. P.—van 's Gravesande)	190
Swieten, (J. van)	196, 317-18

T.

Thedens, (J.)	70
Thomson, (C. H.)	236-37
Tiedtke, (K. W.)	304-05
Timmerman Thyssen, (J. S.)	242-43, 284
Tobias, (J. H.)	291

V.

Valckenier, (A.)	60-62, 64-70
------------------	--------------

	Blz.		Blz.
Velge, (A.)	271	Boer? (P-oe-r)	103-04
Verbrugge, (A.)	94	Boomhouwer? (B-m-h-oe-r)	254
Verspijck, (G. M.)	208, 299-303, 317	Bos? Busch? Boers? (B-oe-s)	206-07
Verveer, (J.)	284	Don Davis? (Dong Dawis)	42
Victoria, (H. M. Koningin)	336-38	D-k-t (Resident)	288
Vondel, (J. v. d.)	415	Eddingstone? (A-d-ng-s-t-é-n)	239
		Gonçalo? Gonçalves? (Gongsalo)	29
		Grovestins? (Kroëésténs)	176
		Pan-hépel?	328-29
W.		Humphreys? (Henpries)	238
Wagner, (R.)	416	T-t-m-n?	239
Walbeemh, (C. W.)	253, 260-61	Ibir?	31
Wales, (Edward VII) Prins van	336-38	Jones? (I-oe-s)	237
Wall, (H. Th. F. K. E. W. A. C. von de)	209, 291	Jonker? (kapitein - Djongkor)	167
Wateringe Buis, (Willem, v. d.)	150	Jonker? (Djonkir)	254
Wiese, (A. H.)	118, 126	Kestani? („pangéran”)	178
Wilde, (A. de)	85	Keyser? (Koesir)	105
Wilhelmina, (H. M. Koningin)	414	Kight? Keight (Kéd)	238
Wilhelm I, (v. Pruisen)	349-50, 352-53, 356-59	Kroondijken, Jan van?	
Wilhelm II, (v. Duitschland)	415	(Djan Pan k-r-o-n-d-i-k-n)	105
Willem, (Prins — v. Oranje)	416	Lang (luit.)	185
Wimpfen, (von)	355	Meads? Medhurst? (M-d-s)	239
Wilson, (W.)	416	Manilla, Don?	34
Windt, (A. de)	264	Mecklenburg-Schwerin	
Winkler, (prof.)	417	(Groothertog van)	360
Wolterbeek, (C. J.)	279	Pet? Pit? Veth? (P-é-t)	306-07
		P-s-m-t (majoor)	72
		Roos? (R-oe-s)	103-04
		Smith? (Samit)	177
		Smith	241-42
		Soeala, don.?	35
Z.		Stein, Mr. Ph. J. H. v. d.?	
Zeppelin, (graaf)	348	(Pandersténg)	106
		Tjerala, don.?	34
Niet te identificeeren bleken:		Toemis, don.	42
Angkellar-ibn-Alting, (edeleer)	126	Tracy? (T-r-i-s-i)	238
A-ng-s	238	Tracy, mrs. (T-r-i-s-i)	238, 244
Bean?, Bane? (B-é-n)	235	War? Ware? (W-a-r)	239
		W-i-l-s-d-m-i-r-a-k	258

STELLINGEN.

I.

De psychologische zijde van het onderzoek der Maleische taal- en letterkunde is tot dusverre te zeer veronachtzaamd.

II.

Op grond van het door ethnologen, historici, philologen, zendelingen, militairen en bestuursambtenaren, ieder op hun eigen terrein, bijeengebrachte materiaal kan een omvattende studie van de psyche van den Maleier ondernomen worden.

III.

Het maloe-verschijnsel bij den Indonesiër berust in hoofdzak op een zeer sterk ontwikkeld minderwaardigheidsbesef.

IV.

Zeer ten onrechte ontkent R. Brandstetter, dat den Indonesiër, naar uit zijn literatuur zou blijken, een „Hang zum Weichlichen” eigen is. (R. Brandstetter, *Wir Menschen der indonesischen Erde*, II, blz. 25—26).

V.

Een analyse van het begrip *rindoe rawan* is noodzakelijk voor een juist begrip van de (gevoels-)waarde van de Maleische poëzie.

VI.

Op straffe van de door haar in het leven geroepen literatuur door gebrek aan moreelen inhoud en originaliteit ten gronde te richten of althans in zeer ernstig gevaar te brengen, zal het Kantoor voor Volkslectuur voor de moderne Maleische romans veel strenger critische maatstaven moeten aanleggen dan tot dusverre het geval was.

VII.

In tekst-critischen zin verdienen de uitgaven van de *Hikajat Terong Pipit* („The tale of Trong Pipit”) en de *Tuhfat-al-nafis* (resp. in de *J. R. A. S. - M. B.*, V, blz. 373—591 en *J. R. A. S. - M. B.*, X, part II) geen bewondering.

VIII.

Het bezit van koloniën heeft voor koloniseerende volken karaktervormende waarde.

IX.

Louter en alleen praktische kennis van de Maleische (subs. Javaansche) taal is niet toereikend om in aard en wezen van den Maleier (subs. Javaan) voldoende inzicht te verkrijgen.

X.

Inzake de vaststelling en bepaling van het wezen van de wajang hebben philoloog, ethnoloog, historicus en psycholoog hand in hand te werken. De samenvatting dient den cultuur-historicus voorbehouden te blijven.

XI.

Het verdient aanbeveling voor de oudste-jaars Indologen een cursus bestuurs-techniek en -praktijk in te stellen.

XII.

Het verdient aanbeveling door (zang-)onderwijs in de, in het betrokken gebied, bestaande liederen het Indonesische lied voor uitsterven te behoeden.

XIII.

Hoflijkheid en tact (d.i. égarde voor zijn persoon en adat) en kennis van zijn taal waardeert de Maleier, naar uit zijn literatuur blijkt, in den Europeaan het meest.
